

Ali Fıkrkoca Anı Kitabı

**YAŞAM, DÜŞÜNCE VE
İNOVASYON**

Mülkiyeliler
Birliği Yayını

ALİ FIKIRKOCA ANI KİTABI
Yaşam, Düşünce ve İnovasyon

Derleyenler:
Zafer Yılmaz
Ersin Embel

Ankara
2015

Bu Eserin Telif Hakları Mülkiyeliler Birliği'ne aittir.

Mülkiyeliler Birliği Yayın No: 2015 /2
Mülkiyeliler Birliği Armağanlar Dizisi: 13

Mülkiyeliler Birliği, Ankara
Telefon/Faks: (0312) 417 80 98
Web: www.mulkiye.org.tr
E-posta: mulkiye@mulkiye.org.tr

Grafik Tasarım: Alsu Yalçıntaş

ISBN: 978-975-01835-9-1

Basım Tarihi: Haziran 2015
Basım Adedi: 500

Bu kitapta öne sürülen fikirler eserin yazarlarına aittir.
Mülkiyeliler Birliği'nin görüşlerini yansıtmaz.

Teknik Hazırlık ve Baskı:

Bizim Büro Matbaa Dağıtım Bas. Yay. San. Tic Ltd. Şti.
(0312) 229 99 28
Matbaa Sertifika: 26649

Sunuş	6
-------------	---

I. BÖLÜM	11
-----------------	-----------

ALİ FIKIRKOCA'NIN ARDINDAN...

Kelebek	
Çağpar Fıkırkoca	13
Her Kuşun Eti Yenmez	
Fatih Bakan	15
Haiku	
Çağpar Fıkırkoca	17
Bir Süper Kahraman Olarak Ali İçin...	
Evren Asena	19
Koray Balcıoğlu	23
O "Biri"; Sevgili Dostum Ali...	
Yetkin Çınar	27
Dostumun Ardından.....	
İpek Özkal Sayan	29
Ali Fıkırkoca İçin...	
Boran Mercan	31
Ali İçin	
Ersin Embel	35
Gülüş	
Şafak Erten	39
Sevgili Ali'ye...	
Zafer Yılmaz	41
Örümcek Kadınının Hatırası	
Esra Akgemci	45
Şehir Yazıları	
Murat Sevinç	49
"Anlatabiliyor Muyum?"	
Fethi Açikel	69

A Letter...	
Phil Glaberman	71
Çizgi Roman Dünyasına Kısa Bir Bakış	
Meral Açıkgöz	73
Arzu Oğuz	77
Ali Fıkırkoca Hocamı Anarken...	
Fatih Çetin	79
Bahar Ç. Erbaş	81
Özlem Atay	83

II. BÖLÜM	85
------------------	-----------

**ALİ FIKIRKOCA’NIN ÇALIŞMALARI:
ALTERNATİF İNOVASYON POLİTİKALARI**

Sosyal Demokrasi Penceresinden Yenileşim (İnovasyon) ve Türkiye	
Ali Fıkırkoca	87
Küreselleşme, Yenileşim ve Türkiye	
Ali Fıkırkoca	115
Türkiye Ekonomisine İlişkin Bir Değerlendirme: Sorunlar ve Çözüme Yönelik Bazı Katkı Önerileri	
Ali Fıkırkoca	121

MAKALELER:

İNOVASYON, KURAM VE TÜRKİYE

Ortalama Toplum: Türkiye'de Radikal Bireysellik Niçin İmkânsızdı(r)? Altuğ Yalçıntaş	129
Türkiye'de İnovasyon Rejimi ve Fikri Mülkiyet Nazan Bedirhanoğlu ve Utku Balaban	139
Firma İnovasyon Faaliyetleri ve Yüksek Katma Değerli İhraç Ürünlerinin Önemi: Türkiye Örneği Türkmen Göksel	167
Ankara İli Bilgi İletişim Teknoloji Sektörü Yenilik Kapasitesi ve Üniversite Sanayi İşbirlikleri Erkan Erdil - M. Teoman Pamukçu - İ. Semih Akçomak	177
Perakende Ticaret Yasasının Perakende Sektörüne Etkilerinin Değerlendirilmesi Dilber Ulaş	207
“Korunabilir” Yeniliklere Hukukî Bakış -Riskler ve Avantajlar- Feyzan Hayal Şehirali Çelik	221
Kültür ve İnovasyon İlişkisi: Kavramsal bir Çerçeve Hayat E. Erdost Çolak - Ülkühan B. Esen - Şükran S. Yıldırım	253
Veri Madenciliği Tabanlı Gelecek Odaklı Teknoloji Analizi: Sektörel Strateji Çalışmaları için Alternatif bir Yaklaşım Serhat Burmaoğlu - Ziya Söğüt - Özcan Sarıtaş	271
İleri Teknoloji Sektörlerinde Göçmen Girişimciler Şenay Gökbayrak	289
İşkolikliğin Nedenleri ve Sonuçları Üzerine Kavramsal bir Çerçeve Esra Bulgurcu Gürel	307
From Guanxi to ‘Hamili Kart Yakınımdır’: A Comparative Discussion On Social Connection Studies Ceren Ergenç	327
Firma Yapısı ve Ücret Eşitsizliği Özlem Albayrak	335

Sunuş

Akademisyenler, tek boyutlu düşünme biçimlerine hapsolmakla, sıradan hayatların içinde debelenmekle ve basmakalıp kanaatleri yeniden üretmekle günümüzde sıkça eleştiriliyorlar. Türkiye’de düşünce üretmeye çalışmanın zorlukları, üniversite hayatının gerekleri ve siyasal baskının doğrudan üniversitelere temerküzü gibi pek çok neden bu sıradanlığı, vasatlığı ve liyakat karşıtlığını hiç kuşku yok ki daha da şiddetlendirerek söz konusu eleştirilere zemin hazırlıyor. Elinizdeki metinde, akademiye başka türlü de nasıl var olunabileceğine dair, Doç. Dr. Ali Fıkrkoca’nın görece kısa sayılabilecek akademik hayatını doldurmuş, dostlarıyla, öğrencileriyle, arkadaşları ve meslektaşlarıyla arasında vuku bulan ve parçası olanı düşünmeye, yenilikçi olmaya ve sıradan olanın ötesine geçmeye çağıran karşılaşmalara ilişkin pek çok örnek bulacaksınız. Kitapta toplanan anı yazıları ve makaleler, Ali Fıkrkoca’nın, nezaketi, çok yönlülüğü ve düşünmede sebatkârlığının yanında, yeni buluşmalara imkân tanıyacak ve çoğalacak bir zenginliği de, birlikte çalıştığı ve düşündükleriyle nasıl ortaklık içinde ördüğünü gözler önüne seriyor.

Ali Fıkrkoca için yazılanlar, hem akademik hayatı hem de genel olarak yaşamı dar hesaplara sıkıştırmaksızın, kendi entelektüel çok yönlülüğünü başkalarının hayatıyla buluşturmanın, yeniliği düşüncede olduğu kadar yaşamın içinde de olanaklı kılmamanın, kendi muktedirliğini olduğu kadar eksiklerini de başkalarına açmanın var ettiği zengin bir varoluşun, başkalarının hayatında bıraktığı izlerin etkili bir ifadesi. Ali Fıkrkoca, sadece inovasyon konusundaki tutkusuyla, bu konuyu kamusal bir mesele olarak kendine dert edinerek inovasyonu çok yönlü bir özgürlük sorunu biçiminde tasavvur etmesiyle değil, aynı zamanda akademik işbirliğinin, beraber çalışmanın ve düşünmenin önemini kendi hayatında sergilemesiyle de, eminiz ki kendisinden sonra gelenler için çok değerli bir örnek olacak.

Bu anlamda Ali Fıkrkoca’nın, yeni düşüncelerin ve akademik varoluş biçimlerinin üretimini olanaklı kılan entelektüel çabasının, dostlarının öğrencilerinin ve meslektaşlarının hayatlarında açacağı patikalardan ilerleyerek ürün vermeye her daim devam edeceğini düşünüyoruz. Kitaptaki metinlere serpilen bu patikalar, çizgi romandan firma kuramına, süper kahramanlardan alternatif inovasyon politikalarına kadar, çok çeşitli alanları birbiriyle iç içe geçirerek, birbirinden farklı pek çok konuyu, insanı ve meseleyi tek bir yaşamda buluşturan bir ağ örüyor: bir dost, akademisyen, entelektüel ve hemdert olarak Ali

Fıkırkoca. Okurlar bu patikalarda yol alırken, farklı yazıların her birinde başka biçimlerde dile gelen Ali Fıkırkoca'nın zarafetinin, duyarlılığının ve yeniliği düşünmekteki sebatkârlığının onlara eşlik ederek, daha da çoğalması ve bir hoca, dost ve entelektüel olarak Ali Fıkırkoca'nın hayatı ve düşünceleriyle, okurlar arasında yeni karşılaşmaları olanaklı kılması dileklerimizle...

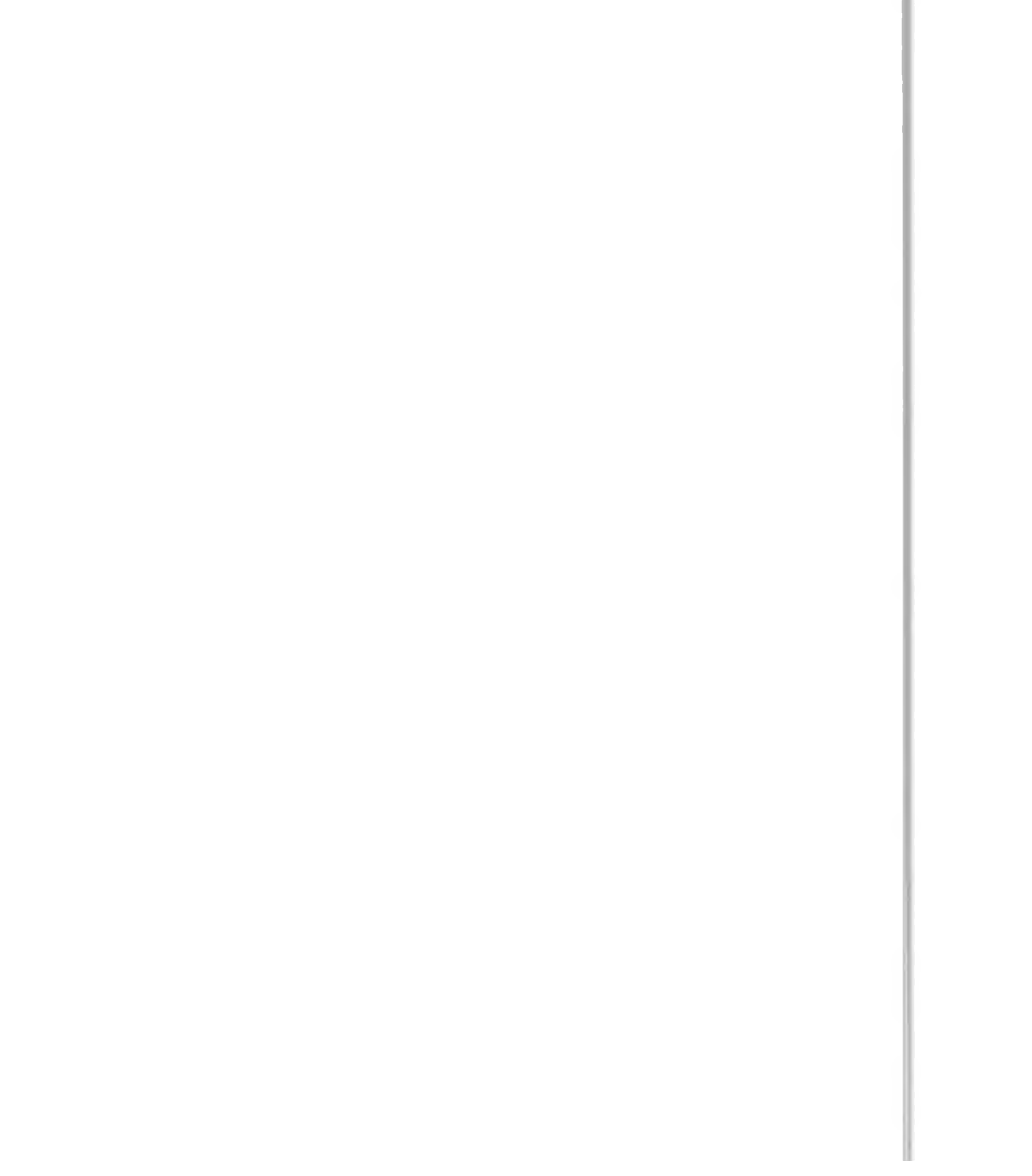
Zafer Yılmaz ve Ersin Embel

“Sen, özgür insan, seveceksin denizi her zaman!”

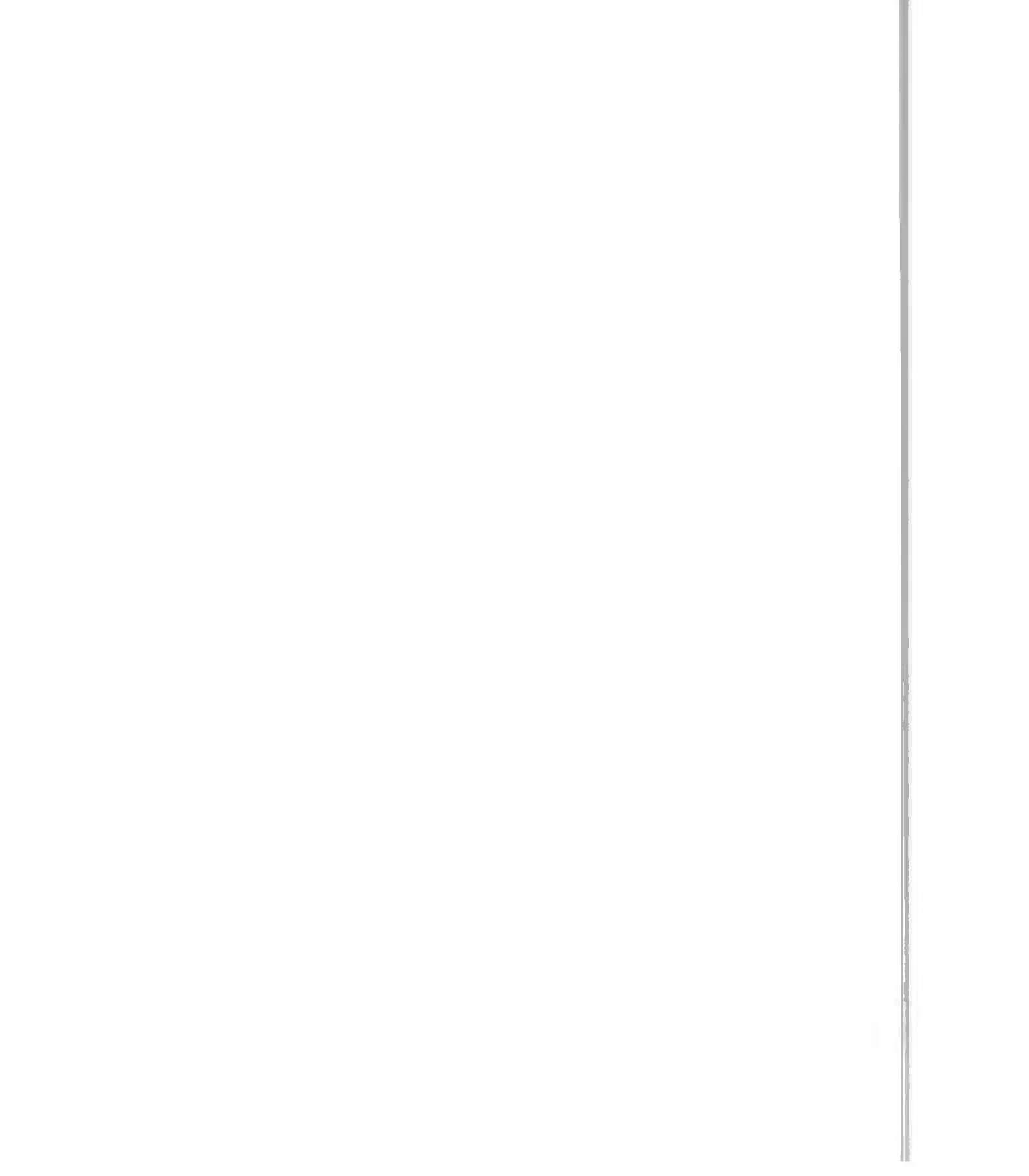

*“Homme libre, toujours tu chériras la mer!”
(Charles Baudelaire, L'homme et la mer)*

I. BÖLÜM

Ali Fıkrkoca'nın Ardından...

KELEBEK*

Aralık 2014

Ali'nin Babası

Eğer buralardan gidersen... soracaklar seni.
Birlikte arayacağız, gözleyeceğiz yolunu.
Gideceğiz o belli belirsiz dokunuşların yolundan.
Gönül tellerine takılmış seslerin peşinden.

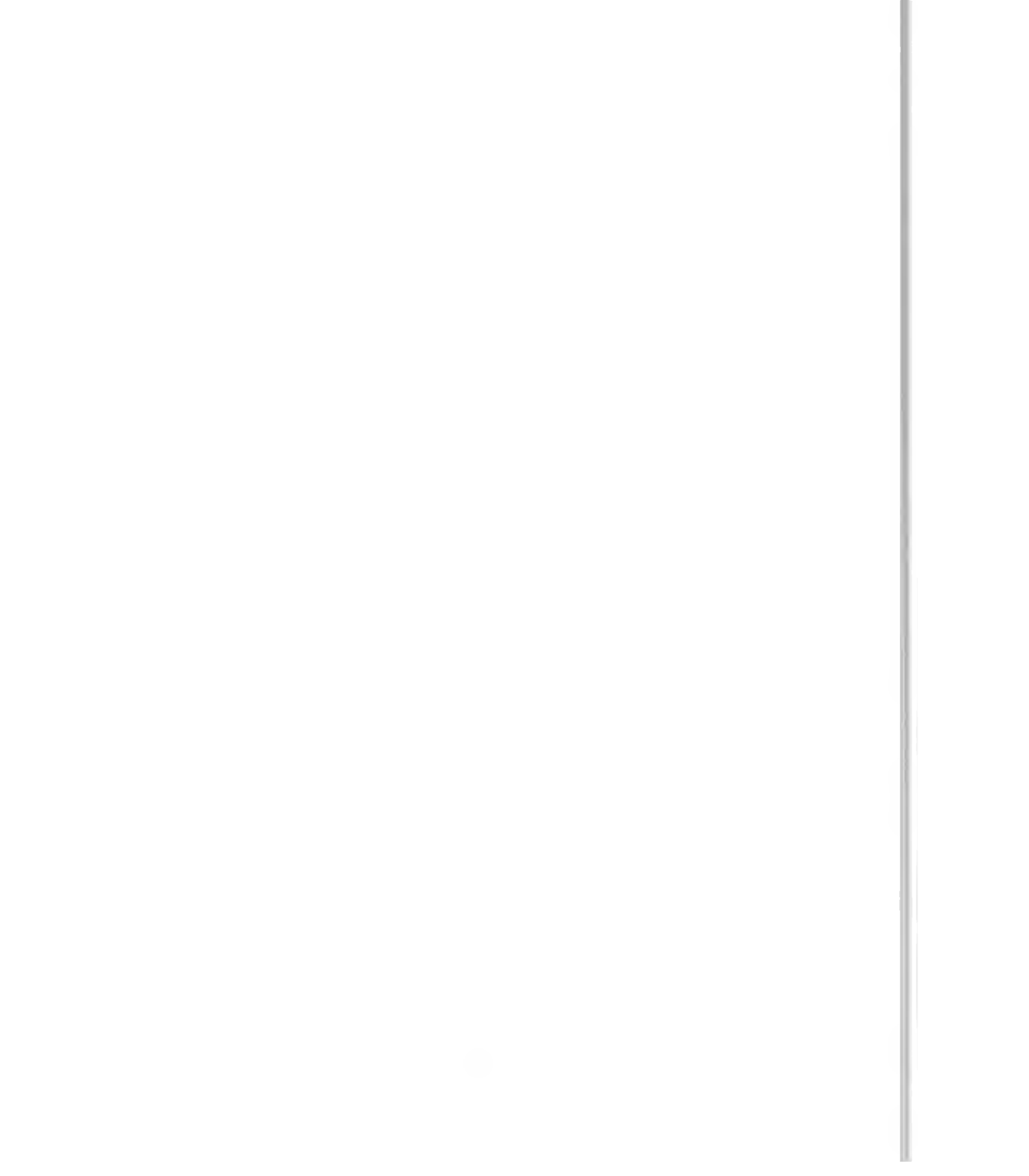
Yok ! silinmemiştir eminim, gezindiğin patikalardaki izler.
Yerli yerindedir şüphesiz, hep içimize işleyen o titreşim.
Artık, ebedi döngüsüne koşulmuşlardır çünkü,
şu her daim dönen çarkında feleğin.

Nasıl vurduğunda kanatlarını bir kelebek... Amazon'larda,
bilmeksizin yol açarsa bir kasırgaya, uzaklarında şu yer kürenin.
Şimdi birlikte atan kalplerimiz ... şu Mavi Küre'de,
bilerek üstelik, donatacak evreni huzurun ve sevginin sarmalıyla.

Biliriz... çok uzaklara gitmez bir kelebek,
sunarken çöşkusunu bu dünyada o çiçekten bu can'a.
Annesinin elinden kaçmış bir çocuk gibi çıkıverir ortaya, gülen
gözlerle.
Döner gelir buralara bu mekâna; hep şimdiye bu an'a aynı yürekle ve
aynı kanatlarla.

Demin buradaydı.
Şimdi buralarda bir yerdedir eminiz O.
Terk etmedik çünkü biz birbirimizi.

* Anadolu'da da yaygın kadim bir inanışa göre bu dünyadan göçenler evlerine tabiattaki başka bir canlı şekline bürünerek dönerlermiş. Bizler oğlum Ali Fıkrkoca'mn yuvamıza, ailesini ve sevenlerini hiç bekletmeden, hemen bir kelebek olarak döndüğüne tanık olduk. Bu olaydan esinlenmiş olan bu şiir, aramızda gezinen O KELEBEK için yazılmıştır.

HER KUŞUN ETİ YENMEZ*

Fatih Bakan

Önce kendimi tanıtmak istiyorum. Ben Fatih Bakan. Ali ile eşim kuzenler, ben de Ali'nin abisiyim; manevi abisi, şu resimde gördüğünüz iki kovboydan biri. Size Ali'nin çocukluk dönemini anlatmak istiyorum, küçüklük yıllarını.

Üniversitedeyken sık sık Ali'lere giderdim. Bazen gece de kalırdım. O dönemleri anlatmak istiyorum.

Ali'yle kovboyculuk oynardık. Ben üniversitede, Ali ise 6 yaşlarında. Bazen Teksas, bazen Tommiks olurduk, ama her zaman aynı tarafta olurduk. Çok iyi bir ikiliydik. Hayali düşmanlarımız olurdu, onlarla savaşırdık, bazen yaralanırdık, ama sonunda kazanan hep biz olurduk.

Bu oyunda hiç yenilmedik. Hatta bazen çok kalabalık orduları bile sadece iki kişi olarak yendik. Öyle oynardık, çok içten, büyük bir heyecanla oynardık.

Ali o zamanlar da gerçekçi bir çocuktur. Gerçekçiliğini hiç kaybetmedi. Ben hayal dünyasına girmeye çalışırdım Ali'nin. Çok büyük orduları yendiğimizde "kazandık Ali" derdim. Ali ise oyunda bile gerçekçiliği bırakmaz, "Yapma be Fatih abi" derdi o çok güzel bıyık altı gülümsemesiyle. Ama biz gene de hep kazanırdık ve her kazandığımızda bıyık altından gülerdi Ali. Hiç aklımdan çıkmıyor o güzel gülümsemesi.

Ali gerçekçiliğinin yanında çok düzenli, çok sistematik bir çocuktur. Lego ile oynarken bile önce "Nereden başlayacağız" diye sorardı.

"Nereden başlayacağız"?

"Yahu Ali bir yerden başlayalım işte, al şu parçayı başla" derdim.

"Yok abi nereden başlayacağız" diye sürdürürdü ısrarla Ali.

"Peki Ali sen söyle nereden başlayacağız"

Ali şöyle bir bakıp, resim içinde kritik bir parça seçerdi.

"İşte buradan başlayacağız abi".

"Peki o zaman başlayalım" derdim. Ali ise "önce ayıralım" derdi. Ve ayırırdı parçaları renklerine, şekillerine göre. Benzer parçaları guruplardı. Bir sonraki adımı, daha sonraki adımı, daha sonrasını görmek isterdi hep. Ona göre plan yapardı. Böyle bir çocuktur Ali daha 6 yaşlarında.

Kovboyculuk oynadığımızda bazen yaralanırdık, ağır yaralanırdık. Böyle zamanlarda birimiz diğerini mutlaka kurtarırdı ve her zaman birlikte yürürdük. Asla yalnız bırakmazdık birbirimizi. Çok ağır yaralandığımız

* *Siyasal Bilgiler Fakültesinde 27.06.2014 tarihinde Ali Fıkırkoca için düzenlenen törende yapılan konuşmadır.*

olurdu, bu durumlarda bile yaralanan “her kuşun eti yenmez” diyerek diğerine cesaret verirdi. Bu bizim sloganımız olmuştu. Çok kullandık bu sloganı: “Her kuşun eti yenmez”.

Ben üniversiteyi bitirdikten sonra İstanbul'a gittim. Benim çalışma yıllarım, Ali'nin Ankara ve yurtdışı eğitimi vs. derken araya uzun ayrılık yılları girdi. Çok seyrek görüşebildik bu dönemde.

Ali'nin hastalığını öğrenince Ankara'ya geldim ziyaretine. Ali bana “abi” dedi, “Fatih abi”, baktı gözlerimin içine, ben de O'nun gözlerinin içine baktım. Konuştuk uzun uzun.

Bu dönemde çok sohbet ettik. Bazen on günde, bazen haftada bir geldim, her seferinde 2,3 gün kaldım yanında, sohbet ettik uzun uzun Ali'yle.

Her konuşmamızda “her kuşun eti yenmez Fatih abi” derdi bana Ali, ben de “Her kuşun eti yenmez Ali” diye karşılık verirdim. Bu bizim sloganımız olmuştu. Hastalığı boyunca çok tekrar ettik bu sloganı ve inandık.

Son haberi aldığımda yurt dışındaydım. Aynı gün döndüm. Ali beni bekliyordu, her zamanki gibi gözlerimin içine baktı, farklıydı bakışı bu kez; “Olmadı abi” dedi. Ben de artık “Her kuşun eti yenmez” diyemeyecektim zaten. “Olmadı abi” dedi, ben bir şey söyleyemedim. Ellerini tuttum, baktık, sarıldık, sarıldık birbirimize. Güzel şeyler söylemek istedim Ali'ye ama bu sefer olmadı, başaramadım. “Belki bir gün bambaşka bir yerde bambaşka bir şekilde, arı ile çiçek misali karşılaşacağız Ali, inanıyor musun” diyebildim. “İnanıyorum Fatih abi, inanıyorum” dedi Ali. “Her kuşun eti yenmez” geride kalmıştı. Bu sefer olmamıştı, hayatın gerçeğinin duvarına çok kötü, çok sert çarpmıştık. Ertesi gün kaybettik Ali'yi.

Bu dönemde, buraya geldiğimde içimi, yüreğimi ısıtan bir şeyler de oldu. Bunları sizinle paylaşmak istiyorum. Ali'nin güzel arkadaşlarını, Onların sevgilerini, bağlılıklarını, Ali'yle içten beraberliklerini gördüm. O güzel çocukların çabalarını gördüm. Yüreğim ısındı.

Emeği geçen, Ali'nin yanında olan, Ali'nin sevdikleri, Ali'yi sevenler, hepimize çok teşekkür ediyorum. Size minnettarım.

HAİKU*

Ali'nin Babası

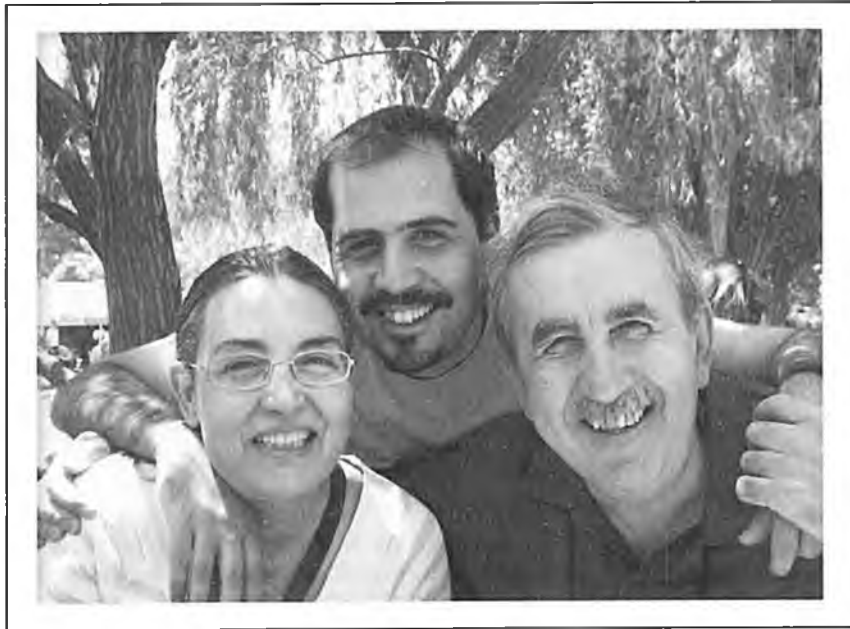
ELDE BİR ÖMÜR
KELEBEĞİN PEŞİNDEN
KOŞUYOR ÇOCUK

* Notlar:

1) Haiku çok kesin kurallara bağlı geleneksel bir Japon şiir biçimidir. Bu şiirler üç dizeden, dizeler ise sırayla 5 + 7 + 5 heceden oluşur. Ayrıca bu şiirlerden, başka birçok kurala uymaları da beklenir.

2) Yukarıdaki Haiku'yu, 2014 yılında oğlum Ali Fıkırkoca'nın hastalığı sırasında onun için çırpınan ve koşuşturan ablası, arkadaşları ve hala çocukları, yakınları için Ocak 2015'te onları ve o günleri hep hatırlatsın diye yazdım. Bu şiir biçimini hiç denemediğim hatta yıllardır adını dahi unutmuş olduğum halde, her nasılsa içinde bulunduğum durum bana garip bir şekilde Haiku'yu hatırlattı. Doğal bir ifade yolu olarak, bana kendisini benimsetti.

3) Bu Haiku'daki görsellik dört küçük komşu çocuğun (Ali, Ekin, Zeynep, Nükhet) yaz tatillerinde birbirlerinin peşinden koşuşturarak oynadıkları oyunu mutlulukla seyreden bir babanın hafızasındaki çok eski ama yıpranmamış bir resimden ödünç alınmıştır. Bu resimdeki çocuklar koşuyla ve kıvrılarak akan bir derenin akışındaki gibi önlerindeki tüm engelleri aşılıyor; o akıntıda çocukların ses, söz ve çığlıklarının birbirine karıştığı anlar da birbirini kovalıyordu. Ali'nin hastalığı sırasında ise onun yaşlılarının Ali için sonsuz koşuşturmalarının barındırdığı umudun neredeyse somutlaşan manzarası da bana bugün çok gerilerde kalmış olan ama belleğimde hala canlı kalan bu resmi anımsatıyordu ve neredeyse onunla örtüşüyordu. Çocuklar beraber oynamak, beraber olmak, bir ömür boyunca birlikte bulunmak istiyorlardı; bizler de...

BİR SÜPER KAHRAMAN OLARAK ALİ İÇİN...

Evren Asena

Batman'in *Öldüren Şaka* (Killing Joke) isimli serüveni, başta Eisner ödülü olmak üzere çok sayıda ödülle taltif edilmiş, çizgi-roman sevenlerin önem ve değeri üzerinde ittifak ettiği bir başarıdır. Alan Moore ve Brian Bolland'ın ortak ürünü olan *Öldüren Şaka*, özellikle Joker'in nasıl ve ne pahasına Joker olduğuna ışık tutan kısa, ama fevkalade yoğun bir çalışma olarak yayımlandığı 1988 yılından bu yana el üstünde tutulmaktadır. Gotham City'nin kötülük timsali Joker'in gizemli ve paradoksal ruhsallığının kökenindeki trajedi ilk defa bu yapıtta sergilenmiştir. Alan Moore, o vakte dek salt sadistliği göz önüne alınan bu tezatsever karakterin meçhul mazisini grotesk bir trajediye dayandırmakta; birbirine ters düşen hisleri aynı anda yaşamaya zoraki maruziyetin sonucunda delirmeye neredeyse mecbur kalmış olan Joker, bu serüven vesilesiyle ilk defa merhamet hissini tahrik eder bir kurban suretinde resmedilmiş olmaktadır. Psikotik bir dünyada sağlıklı olmak, ancak psikozun dünyasına iltica edildiği takdirde bir anlam taşıyabilir Joker'e göre. Bu itibarla, Batman'i de kendisinden farklı görmemektedir. Her ikisi de aynı derecede kaçıktır nihayetinde, ancak kendisinden farklı olarak Batman sağlıklı ve sıradan insanların o renksiz dünyasına hissettiği borç nedeniyle kaçıklığının ayırıcısına varıp keyfini sürmekten acizdir. Joker'in derdi de herkesin derdi gibidir aslında: Ne yaşadığının anlaşılmasını istemekte; yaşamış olduklarını başkaları da yaşasın diye şeytani zekâsını seferber ederek türlü oyunlar düzenlemekte; böylelikle de kendisinininkine benzer yaşanmışlıkların, kendisinininkine benzer sonuçlar doğuracağı iddiasını bir nevi test etmekte, yani insanları çıldırtmaya çalışmaktadır.

Öldüren Şaka şaşırtıcı ve okurunu belirsizlikte bırakan bir sahneyle kapanır. Joker, hasımlarını çıldırtmak üzere yaşamış olduklarını onlara da yaşatacak mizansenler tezgâhlaya dursun, Batman harıl harıl kendisini aramaktadır. "Bu böyle gidemez", demeyi planlamaktadır Joker'i bulunduğu zaman. "Böyle giderse sonunda birbirimizi öldüreceğiz." Nihayet hasmını bulur, mağlup eder ve söylemek istediklerini söyler. Dahası, bununla da kalmaz, Joker'i açıkça kendisiyle dostluğa davet eder. Joker, geçmişindeki o grotesk trajedide de pay sahibi olan maskeli adamın kendisiyle bu yakınlaşma girişimine cevaben omuz silker, Batman'in teklifini "artık çok geç" gibi bir lafla geçiştirir, ardından da iki deliye dair bir fıkra anlatır, daha doğrusu iki delinin nasıl olup da iletişemediğine dair bir fıkra. Farklı anlam dünyaları arasında köprü tesis etme çabalarının boşunalığına dair bir fıkra. Fıkrayı bitirdikten sonra da kendi fıkrasına gülmeye başlar. Bir süre sonra, dostluğa daveti az önce reddedilmiş Batman de sinirli bir kahkahayla kendisine katılır. *Öldüren Şaka*,

hiçbir zaman anlayamayacaklarında anlaşmış bu iki delinin, Batman ve Joker'in karşılıklı kahkahalarıyla sona erer.

Kısaca özetlemeye çalıştığım *Öldüren Şaka*, Aliciğimin en sevdiği çizgi-serüvenlerden biriydi. Zaten elimdeki versiyon da, vakti zamanında tesiri altında kaldığı bu hikayeyi paylaşma arzusunun ürünü bir hediye. Evet, biz Ali'yle çizgi romanlardan (o hep resimli roman demeyi tercih ederdi) konuşurduk. Başka şeylerden de konuşurduk elbette, ama sanki başka, daha ciddi addedilen konulara nispetle bambaşka bir hafiflik ve coşku eşlik ederdi çizgi romanlara dair konuşmalarımıza. Saatler ve saatlerce konuştuğumuzu hatırlıyorum, bazen bir karakterin evrimi, bazen bir yazarın o evrime katkısı, bazen de cari olana kıyasla daha albenili olacağını düşündüğümüz alternatif senaryolar hakkında.

Ali konuşmayı severdi. Analiz ederek konuşmayı, fikrini bir tez halinde damıtarak konuşmayı daha da çok severdi. Çok yönlü bir entelektüeldi kuşkusuz, merak etmeyi öğrenmişti ne de olsa. İnsan ruhsallığına ilgisini ve bu alanın onun nezdindeki ayrıcalıklı yerini ise yakından biliyorum. Üstelik ilgisini kuramsal bilgilenmeyle sınırlı tutmamış, Manchester döneminde kendisini eşine az rastlanır bir içgörüyü donatacak deneyimleri de olmuştu. Bunların neticesinde de konuşmalarımıza sıklıkla çizgi roman karakterlerinin ruhsallıkları damga vurmaktaydı. Acaba bu çizgi roman kahramanının eş tercihi kendisi hakkında bize ne söylüyordu? Veya Garth Ennis'in Punisher'a aşıladığı duygusal derinlikte, Frank Miller'ın Daredevil'i bir tür anti-kahraman olarak dönüştürmesini çağrıştıran bir şeyler var mıydı vs...

Estetik beğenilerimiz farklıydı; zaten farklı olmasa o konuşmaları nasıl bu denli lezzetli biçimde anımsardım ki? Ali, süper kahramanları seviyordu. Kendilerine bahşedilmiş veya uğraş sonucu elde edilmiş bir güç veya beceri sayesinde sıradan fanilerin dünyasından ayrılmış, yalnızlık ve ayrıksılıkları kıyafetlerine dek nakşolunmuş bu tuhaf yaratıklar âleminin, aslında gerçekliğin kendisinden bile daha saf bir gerçekliği aksettirecek şekilde yalınlaştırılmış çağdaş mitoslar gibi işlev gördüğünü bana da kavratmıştı. Süper kahramanları (yahut bu süper kahramanların esas hedef kitlesi olan, ilk gençlik yıllarının hüznü ve tekinsizliğiyle baş etmeye çalışan o genç insanları) avamdan ayıran bu beceriler, daima sorumluluk duygusunu dayatıyor, böylece erk sahibi kılınmışları, kendilerine çizecekleri yola dair bir temyiz kudreti edinmekle yükümlü kılıyordu. Nitekim, sorumluluk ve vefa bilinci, Ali'nin yaşamını bir baştan ötekine kat edecek, bu bilinçle dokuduğu arkadaşlık ve aile ilişkileri sayesinde son yolculuğuna başında sevgi ve şükrandan bir hâle ile uğurlanacaktı. Şimdi, kâh itiraz etmeye hazırlanırken bakışlarına çöreklenen sorgulayıcı ve delici edayla (bu arada Ali itiraz etmeyi bilirdi, yumuşak başlılıkla itirazında ısrarcı olmayı kaynaştırabilen nadir insanlardandı); kâh muha-

tabına takılmaya niyetlendiğinde gözyuvaları içinde dönen gözbebekleri ve bütün çehresini aydınlatan o geniş gülümsemesiyle gözümün önünde konuşuyor işte.

Ali'nin *Öldüren Şakayı* sevmesi, sevmiş olması ve sevmeye devam etmesi ne kadar doğal gözüküyor şimdi bakınca. Ne kadar da yakınmış gibi yaşadığı Aliciğim Jokeri iknaya, hadi olmadı en azından onunla bir uzlaşma zemini tesis etmeye çalışan Batman'ın yazgısına... Nasıl da yorulmak bilmez bir bağlayıcı/bağdaştırıcı olarak sürdürdü ömrü hayatını... Nasıl da şu sevmiş olduğu kahramanlar misali fazilet ve sağduyuyla aydınlanmış bir yaşamı kendisine ve kendisini tanıyan herkese armağan edebildi... Nasıl da kendisini tanıyan herkese bu denli sevdirebildi kendini... Şimdi bakıyorum da, Batman'ın "neden bizi birbirimizi boğazlamaya iten bu kavga" dercesine, daha doğrusu tam da bunu diyerek uğruna çabaladığı o temas kurma arzusuna; veya beyhude olduğunu kabul etse, hatta bu beyhudelik karşısında gevşeyip gülebilse dahi, yapmaya yazgılı olduğunu yapmaya devam etmekteki ısrarına; bütün bunlarda Ali'nin o güzel huylarına, bir yandan yumuşak başlı, ama bir yandan da gayet inatçı tabiatına, sahip olduklarından başkalarının da faydalanabilmesi için bir süper kahramanmışçasına üzerine titizlendiği o sorumluluk ahlakına bir övgü var gibi geliyor bana.

Bir de anekdot: Malum, 2013'ün Haziran ayında ayaktaydık. Gezi İstanbul'da olduğundan, İstanbul başı çekiyordu doğal olarak. O ilk günlerde İstanbul ile Ankara arasında küçük bir faz farkı oluşmuştu. Eşim (Ali'nin ablası), neler olup bittiğini telefonda Ali'ye aktarmaya çalışıyor, elbette her kelimesi yetersiz kalıyor, ama ısrarla Ali'nin iki şehir arasındaki faz farkından kaynaklı bir tereddütte duraksamasını gidermeye uğraşıyordu ki; Ali onun sözünü kesmiş ve şöyle demiş: "Tamam, anladım şimdi, biraz önce pencerenin önünden orta yaşlı göbekli bir adam Örümcük Adam kıyafetiyle geçti!". Çizgi romanlar ve süper kahramanlar: Ne zaman ortaya çıkacaklarını biliyorlar!

Ali birkaç ay sonra hastalandı. Akıbeti karanlık bir seyahate çıkacağı belli olduğunda bütün elimden gelen Seneca ve başka stoa filozoflarının eserlerinden bir derlemeyi eline tutuşturmak olmuştu. O daha iyisini yaptı, acısını ve acıdan beter o belirsizlik hissini dağıtmak istediğinde filozoflara değil, çizgi romanlara uzandı. Kendisini kaybetmekten ne denli endişelendiğimizi biliyordu, sırf kendisinden birazcık daha yoksun kalmayalım diye, gücü tükenip soluğu kesilme noktasına gelene dek bir süper kahraman gibi direndi, zaten de öyleydi.

Rahat uyu canım kardeşim benim, güzel sesin hep kulaklarımızda kalacak...

Koray Balcıoğlu*

Benim veya yakınlarımla başına kötü bir şey geleceğini hiçbir zaman düşünmez veya aklıma getirmezdim. Çevremizde birçok kötü haber duyuyoruz ama bir şekilde “bir dokunulmazlık zırhı altında” olduğumuzu düşünüyordum. Fakat kimse dokunulmaz değilmiş.

Yıl 2013. Kasım ayında Ankara'ya eşim ile gelmiştik. Hep beraber Uludağ restoranında iskender yemiş, sonra da eşimin bizden ayrıldığı iki saat boyunca Gençlik Parkı'nda baş başa yürümüş ve muhabbet etmiştik. Gelecekteki planlarımızdan, mesleki hayatımızdan, senin açmak istediğin inovasyon ile ilgili master programından, benim doktoramdan, satın almak istediğin yeni arabadan, yaşadığımız mutluluklardan, huzursuzluklardan ve de günlük hayatımızın sıradan konularından... İkimiz de bu görüşmeden sonraki görüşmemizde her şeyin farklı olacağını bilmeden çok keyifli bir gün geçirmiştik. Sonra yılbaşı geldi, aradım seni, açmadın, mesaj attım cevap vermedin. Kendi kendime dedim bu aralar yoğun anlaşılan, sonra konuşuruz diye düşündüm. Hep birbirimizi anlar, sitem etmezdik böyle zamanlarda. Sonra sen beni aradın...

O gün sende tümör olduğunu öğrenmiştim ve benim Ankara'ya gelmemi istemiştin. O gün senin bir ay boyunca hastanede kaldığını öğrenmiştim, yılbaşında neden bana geri dönmediğini anlamıştım, kendimden utandım, nasıl olur da bunu bilmiyordum... Kendi hayatıma kaptırımış gitmiştim.

Bana telefonda vermiş olduğun bilgiler doğrultusunda Ankara'ya gitmeden hemen araştırmalar yaptım, tedavi süreçlerini, ilaçları inceledim. Biliyorum sen de yapmıştın. Yıllardır kanser ilacı geliştirmeye çalışan bir arkadaşın olarak benden yanıtlar ve belki de mucizevi çözümler beklediğini biliyordum. Maalesef sana çözüm getiremedim, sadece umut aşılamaya çalıştım. Sana ilk kez yalan söyledim kusura bakma, yapabileceğim en iyi şey senin moralini yüksek tutmaya çalışmaktı...

Sonraki görüşmelerimiz, biri dışında, hastanede oldu, bir şekilde dediklerim seni ikna etmişti ancak komplikasyonlar giderek artıyordu ve sen güçsüzleşişiyordun. Kafadaki sorular artıyordu, biliyorum.

Kısa bir dönem hastaneden uzaklaşmış, annen ve babanın evine çıkmıştın, uzun süreliğine yürüyemediğini söylemişlerdi sizinkiler, ama benim geldiğim gün beklenilenden daha fazla yürümüştük, çok ümitlenmiştim.

Haziran ayının sonunda bir telefon geldi, acil olarak Ankara'ya gel dendi. Telefonu kapatır kapatmaz kendimi Ankara'da hastanede buldum, yanına yanaştım ve son cümlelerimizi paylaştık:

* Dr., TÜBİTAK Marmara Araştırma Merkezi, Gen Mühendisliği ve Biyoteknoloji Enstitüsü

“Doktoranı bitirdin mi?”

“Henüz değil, Ali.”

“Dostum benim, ben gidiyorum...”

O gün bitirememiştim ama artık doktorum... Tezimi sana ve aileme adadım...

Evet sevgili Ali, çocukluk arkadaşım, sırdaşım, nikah şahidim, dostum... Dostlar birbirlerini asla bırakmaz. Her zaman olduğun yerde, tüm sevenlerinin kalbinde yer almaya devam ediyorsun... Ama yine de seni çok özlüyorum...

Keyifli anılar:

İlkokul beşte, Ali ile hem Fransız okulunda hem de Türk okulunda aynı sınıftaydık. Bir gün öğretmen sınıfın en iyi öğrencilerinin geziye gideceğini açıklamıştı. Diğerleri ise sınıfta kalıp boş ders geçirecekti. Ali gitmişti, ben kalmıştım. Kiskanmadım desem yalan olur ta ki gezinin mahallenin polis karakoluna yapıldığını ve nezarethaneleri gezdiklerini öğrenene kadar.

Yaklaşık 15 yaşlarındaydık. Ali, ben ve iki arkadaş, nasıl ailelerimizden izin alabilmiş olduğumuza hala şaşırıyorum doğrusu, bir haftalığına Bodrum Yalıkavak'ta tatil yapmaya gitmiştik. İşte o tatilde Ali'yle ilk kez yoğurt tedavisiyle tanışmıştık, ikimiz karın üstü yatmış, diğer iki arkadaşımızın sırtımıza yoğun sürmelerini hatırlıyorum, iyi dalga konusu olmuştuk.

Aynı tatilde, Yalıkavak'a gitmişken Bodrum'un gece hayatını keşfetmek olmazdı. Bir gece Bodrum'a indik, son Yalıkavak dolmuşu gece yarısında idi, bir sonraki ise sabah saat 8 gibiydi. Tabii bizim gibi delikanlılar için otele erken gitmek olmazdı. Sabahları diye karar verdik. Güzel bir döner yedikten ve Halikarnas'ta bol bol dans ettikten sonra pilimiz bitmişti. Ancak daha saat 4'tü ve sokaklar boşalmaya başlamıştı, yavaş yavaş Bodrum'un karanlık yüzü ortaya çıkmıştı. Önce laf atan insanlar, sonra da koşarak kaçan bir kişi ve arkasında ise elinde bıçak, iç çamaşırlarıyla mobiletli birisi. Bir gece için çok fazla gelmişti. Sığınacağımız bir yer aramıştık, kendimizi sadece kartı olan kişilerin açabildiği bir ATM kulübesinde sığınmış bulduk. O gece, Bodrum'daki son gece yarısı maceramız oldu.

Ali İngiltere'de doktorasına yaparken onu ziyaret etmiştim. Benim ziyaretimden sonra Sardunya adasına bir arkadaşının düğününe gidecekti. Birden kafamızda bir plan belirdi, madem Ali Sardunya'ya gidecekti, düğün sonrasında Sardunya'da tatil yapabildik. Ali'nin biletleri zaten alınmıştı. Benim için Sardunya'ya direkt bilet bulamamıştık. Roma'ya gidip oradan Sardunya feribotlarının kalktığı limana gidip Cagliari'de

buluşacaktık. Her şey çok iyi organize edilmişti. Aynı günün sabahında Ali Cagliari'ye ben de Roma'ya uçtuk. O günün akşamında düğünde buluşacaktık. Ben Roma'ya vardım, oradan Sardunya feribotu için iki saatlik bir tren yolculuğu yaptım. Saat 16:00 feribotunu yakaladım, planlarımıza göre gece saat 8 gibi Cagliari'de olacaktım ve Ali'yle buluşacaktık... Ben, o günün ertesi sabahı saat 8'de Cagliari'ye vardım, Ali'yle nasıl bir planlama yaptıysak feribot seferinin 4 saat değil de 16 saat sürdüğünü fark etmemiştik. Düğünü kaçırmıştım. Cagliari'ye vardığımda Ali'ye ulaşmaya çalışıyordum, o zamanlar cep telefonu popüler değildi, ankesörlü telefon ile Ali'nin vermiş olduğu telefon numarasından ulaşmaya çalışıyordum ancak bir türlü ulaşamadım. Ailemi aradım ve onlara numarayı verdim. Onlar bir şekilde Ali'ye ulaşmışlar ve nerede olduğum konusunda bilgi vermişlerdi. Birbirimizi gördüğümüzde ikimiz de büyük bir nefes aldık, yaşadıklarımız ikimiz için de büyük bir ders olmuştu. Tabii hatalar tekrerrür eder. 😊

Ali'yle Sardunya'nın gece hayatını merak etmiştik. Merkezden yaklaşık 10 kilometre ileride diskoların bulunduğu bir bölge olduğunu öğrenince gitmemek olmaz diye düşünmüştük. Sardunya'yı turistik bir yer olarak biliyorduk, ancak kimse bize Sardunya'nın güneyinin turistik olmadığını ve burada yabancıların çok sevilmediğini söylememişti. Disko bölgesine geldiğimizde yabancılar karşı besledikleri "sempatiyi" hemen hissettik ve biz en iyisi geri dönelim derken son aracı kaçırdığımızı anladık. Sabaha kadar, sahilde herkesten uzak, bizi merkeze bırakacak aracı bekledik.

Ali, küçük yaşına bakmadan kendisinden yaşça çok büyük insanlara bile politika, ekonomi gibi konularda kafa tutar, düşüncelerini sonuna kadar savunur, bazen de şeytanın avukatlığını yaparak insanları çileden çıkarırdı. Ancak hiçbir zaman savunduklarının altı boş değildi, envai çeşit kaynaktan okuduğu ve öğrendiği bilgiler doğrultusunda görüşlerini ifade ederdi.

Ali'nin, küçüklüğünden beri, hem araştırma hem de eğitim konusunda çok iyi bir profesör olacağı konusunda hiçbir şüphem olmamıştı. Bu görevi, bölümdeki severek çalıştığı arkadaşlarının ve ders vermekten keyif aldığı söylediği tüm öğrencilerinin üstleneceği konusunda hiçbir şüphem yok.

O “BİRİ”; SEVGİLİ DOSTUM ALİ...

Yetkin Çınar*

Hani içiniz sıkılır, bir şeyleri hazmedemez, itiraz, hatta isyan etmek istersiniz de... öyle kalırsınız ya....

Hani iyi bir şey olmuştur, yüzünüzde bir gülümseme belirir, içiniz içinize sığmaz... öyle kalırsınız ya...

Hani aklınıza bir fikir gelir, ölçer biçer, bir sonuca varamaz... öyle kalırsınız ya...

Hani çıkar yol bulamaz bazen, tüm alternatifleri değerlendirir, beğenmez, içten içe “başka bir yol olmalı” der, bulamaz... öyle kalırsınız ya...

Öylesine ağlamak, öylesine gülmek, kahkaha atmak istersiniz de ulu orta ya da herkesin yanında yapamaz... öyle kalırsınız ya...

...

Bütün bunları paylaşacak o ‘biri’ yoksa hayatınızda, öyle kalırsınız. O ‘biri’ sizden olsun, hakkınızı beraber arayın, sizi dinlesin, gerekirse eleştirsin ama fikir versin, başkaca “yeni” bir yol gösterebilir ve en önemlisi sizinle gülsün, ağlasın ya da siz onun yanında rahatça gülün, ağlayın istersiniz... O, içinizi açar, ufkunuzu açar... Ali benim ve birçok kişinin hayatında o çok özel ‘biri’ydi.

Onunla ayrı ayrı veya aynı ortamlarda, zamanlarda, yukarıdakilerin hepsini yaşıyorduk ve ne iyi ki paylaşıyorduk. Nefes alıyordum onunla. Telefon sohbetleri, SBF’de koridor, oda, bahçe buluşmaları, vakit bulduğumuzda dışarıda bir yemek... Kah ülkeyi, sistemi, hayatı; kah bölümü, fakülteyi, öğrencileri, akademiye konuşuyorduk... Onu tanıdığım süre boyunca, bir şey olunca, aklıma bir fikir gelince, bir yol bulunca, bulamayınca onu aramak istedim, onun fikrini merak ettim... Aslında o her şeyle ilgiliydi, bulurdu, öğrenirdi, bilirdi. Katıldığı konferanslardan, verdiği derslerden, okuduğu kitaplardan, yaşadıklarından, gözlemlediklerinden önemli çıkarımlar yapar, yaratıcı fikir ve yeniliklerin peşinden koşardı. Yalnız çalışma alanı olarak değil hayat biçimi olarak seçmişti öğrenmeyi, öğretmeyi, yeniliği, ilerlemeyi, ilerletmeyi... Samimiyetine, aklına, iyi niyetine, birikimine hep güvendim ve hiç yanılmadım. Bunun içindir ki, Ali’yle daha önce tanışmış, yaklaşmış olmayı istedim hep. Bunu aklımdan geçirmediğim bir an bile olmadı. Nasıl yapıyordu, nasıl bu kadar dolduruyordu dünyasını, nasıl böyle kendine, dünyasına çekiyordu insanları, ilk bakışta oldukça sakın görünen doğasıyla üstelik. Sürekli artırdığı birikimi, her şeyi yaparken özenle koruduğu samimiyeti, dürüstlüğü, nezaketi, akla ve insana saygısı ve iyiliğe inancı... Bir kaç

* Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi.

değil, hepsi.

Paylaşımımızda tek eksik olanı ise son zamanlarda fark ettik. Kendinden çok az konuşuyordu Ali, en az kendini düşünüyordu. Hastalığı süresince bile bir an başka bir Ali olmadı. Kendine saygı duyan, güvenli, ama bir o kadar da “az bencil” bir insandı. Vermeyi, almaktan çok seven, karşısındakini önemseyen... Varlığını etrafındaki herkes için olumlu çıktılar üretme üzerine inşa etmiş olan...

Bir şeyler anlatmak istedi hep. Öyle herkes tarafından, kolayca görülmeyen şeyler. Ama bir taraftan da o kadar basit, sade.

Anlatabildi mi?

Dostları, yakınları ve ailesi ile -maalesef ki hastalığı sürecinde daha yakından- tanıştığım da anladım ki; Evet, anlattı! Etrafında herkes için paha biçilmez bir dostluk ve paylaşım ortamı üretmiş olmasının yanında; bilimsel, toplumsal, insani konulara yaklaşımındaki ciddiyet ve dürüstlüğün, ince akıl yürütmelerinin, dostları, ailesi, öğrencileri tarafından algılanışını, onların gözünde, sözünde gördüm.

Ali'yle ve kurduğu bu güzel dünyayla daha önce tanışmış olmayı istemekte haksız değildim...

Hala da anlatıyor.

Her gün onun bir sözü, bir ifadesi aklıma geliyor. Pek sevmezdi ama “dememiş miydim?” dediğini duyar gibi oluyorum.

Duyar gibi olacağıma, duymak isterdim. Ona bak ne kadar sevilmişsin, ne çok şey anlatabilmişsin demek isterdim. Daha paylaşacak çok şey vardı. Ama şimdi hatırasına sarılmak kalıyor bize...

Ona “ışıklar içinde uyu” demek bir de...

...

...

...

Öyle -eksik- kalırsınız...

Öylece kalakalırsınız ya...

Şimdi öyle işte...

DOSTUMUN ARDINDAN.....

İpek Özkal Sayan*

Armağan kitaplar fakültemizden emekliye ayrılan hocalarımız için sağlıklarında çıkarılarak kendilerine küçük bir törenle armağan edilen kitaplar olagelmiştir. Dostum Ali Fıkırkoca için de bu yazıyı aynı sebeple yazıyor olmayı çok isterdim.... Ama olmadı... Ali'yi çok genç bir yaşta kaybettik. İnsanın dostu arkasından bir şeyler yazması gerçekten çok zor... Onca yıl yaşanmışlıkları, bizimle yaşlanacağını umduğumuz güzel anılarımızı sayfalara dökmekse imkansız... Ne kadar yazsanız da ona dair hep bir şeyler eksik kalacak, benim Ali hakkında söylemek istediklerim hiç bitmeyecek...

Onu ilk defa İngiltere'den döndükten sonra gördüm ama gerçek anlamda tanımam yedi sekiz yıl öncesine dayanıyor. Ali Siyasal'daki odamıza gelmiş ve orada bir konu hakkında fikir alışverişinde bulunmuştu. Ne kadar kibar bir insan olduğunu düşünmüştüm ilk, sanki bizim buralara ait değilmiş gibi gelmişti bana... Bu izlenimim kendisiyle oda arkadaşı olduktan sonra da hiç değişmedi. Siyasal'da yıllarca aynı odayı paylaştık, Ali hiç değişmedi. Akademik kariyeri büyüdü ama o muhteşem kalbi hep mütevazı kaldı. Kibarlığı, iyi niyeti, öğrencilerine, arkadaşlarına, hocalarına içten gelen sevgi ve saygısı hiç değişmedi. Kibarlık, dürüstlük, insaniyet, iyi niyet onun hamurunda vardı. Farklıydı arkadaşım başkalarından, çok başkaydı...

Ali müthiş zeki bir insandı. Olaylara farklı perspektiflerden bakar, üstün kavrama ve yorumlama gücü sayesinde dünyayı farklı algıladı herkes-ten. Aklı başka çalışırdı onun. Hayata dair denklemleri başka kurardı. Onun bu yüksek zekâsı onu yakından tanıyanlarca da iyi bilinirdi. Yaptığı akademik yayınlar ve onun danışmanlığında yazılan tezler bu yüksek zekânın ürünüydü. Bu zekâ, fikri enerjisi ve ileri derecedeki İngilizcesiy-le birleşince Ali kendi alanının ileri gelen, örnek akademisyenlerinden biri oldu. Çok üretken, çok iyi konuşan, meramını çok iyi anlatabilen, birikimli bir akademisyen... Ayrıca yenilikçi, reformist. Ankara Üniversitesi ve kendi Anabilim Dalı için pek çok yeni fikri vardı. Vakit buldukça birlikte yediğimiz öğlen yemeklerimizde bana bu fikirlerini anlatırdı. Konuşurduk, geniş bir yelpazemiz vardı konuşacak, yarım kaldı...

Ali insanları da çok iyi tanırdı. Herkesle olumlu ilişkiler kurar ama insanlarla arasındaki mesafeyi de çok iyi ayarlardı. Niyet okuması yapardı ve ilginçtir hep dedikleri doğru çıkardı...

"Kötü gün dostu" diye bir tanımlama vardır ya, Ali benim için öyleydi işte... En ihtiyacınız olduğu zamanlarda, dertleşmek istediğinizde Ali

* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi SBF SBKY Bölümü.

hep oradaydı. Ailemden bir yakınımlı kaybettiğimde, doçentlik sınavına hazırlanırken, dosyalarımı hazırlarken, canım gerçekten sıkıldığında konuşmak istediğimde dostumun desteği hep yanımdaydı. Benim için eksikliği hep fark edilecek ve yeri asla doldurulamayacak bir insandı Ali...

Bunların dışında Ali hayatımda gördüğüm en güçlü ve otokontrol sahibi insanlardan biriydi. Bunun çoğu zaman insanın hayatta dik durmasını sağlayan önemli bir özellik olduğunu düşünmeme rağmen bazen bu noktada onu eleştirirdim. "Her şeyi de planlama arkadaşım... Bırak hayat aksın, seni bir yerlere götürsün... Bazen risk almak da güzeldir..." derdim ama Ali ile asla bu noktada birleşemedik. Onun dünyasında her şey netti, önceden atacağı adımlar belliydi. Daha önce yaşadığı tecrübelerle çok güvenirdi, kendini çok iyi tanırdı aslında...

En büyük hayallerinden biri tropik bir adaya gitmekti tatil için... Siyasal'daki odamızda benim masamın arkasında asılı duran dünya haritasına göz gezdirirdik birlikte. Adaların isimlerine ve yerlerine bakardık. Yer beğenirdik Ali'ye. "Hadi gitsene artık tatile" derdim. "Doçent de oldun daha ne bekliyorsun?" diyerek takılırdım. Belki bu yaz gidecekti, olmadı... Ben de o haritayı indirdim yerinden, bakmıyorum artık...

Çok şey konuştuk, çok şey paylaştık... Onunla aynı odada oturduğum ve dostum olduğu için gerçekten çok şanslıydım. Hayatımda eksikliğini hep hissedeceğimi biliyorum. Bu keyifli dostluğun tadı daima damağında kalacak. Siyasal'ın kapısından her girişte onu daha çok özleyeceğim... Geçen yıllar asla yaşanmışlıkları unutturamayacak ve ben böyle bir insan tanıdığım için hep şükredeceğim...

ALİ FIKIRKOCA İÇİN...

Boran Mercan*

Mektepte asistanlığa başladığım ilk yıl, bir cemiyet esnasında tanışmıştık. Önce meslektaş bir büyüğümdü. Sonrasında, içi dışı bir samimiyeti, taşı çatlatan sabrı ve hemen her meseleye makul yaklaşımıyla kadim bir arkadaşı, sıkı bir dost ve sohbet ortağı oluverdik. O kadar çok konuda yardımcı ve destek olmuştur ki şu an saymakla bitiremem. Mesela, yurtdışına gidecektim lisansüstü öğrenim için. Kendisinin önceden geçtiği yollardan o zaman benim de geçtiğimi gördüğünde duyduğu sempatiyi, vermiş olduğu sınırsız destek ve yardımı ifade etmem pek mümkün olmaz herhalde. Günlerce beraber form doldurmuş, program başvuruları yapmıştık. Hemen her konuda yol göstermişti. Bunları yaparken canı gönülden bir arkadaştı. Bursu aldığımda sanki o burs kendisine çıkmış gibi sevinmişti. Kelimenin tam anlamıyla duygudaştı. Yurtdışına çıkacağım gün beni havaalanına kadar ailemle götüren ve uğurlayan tek kişiydi...

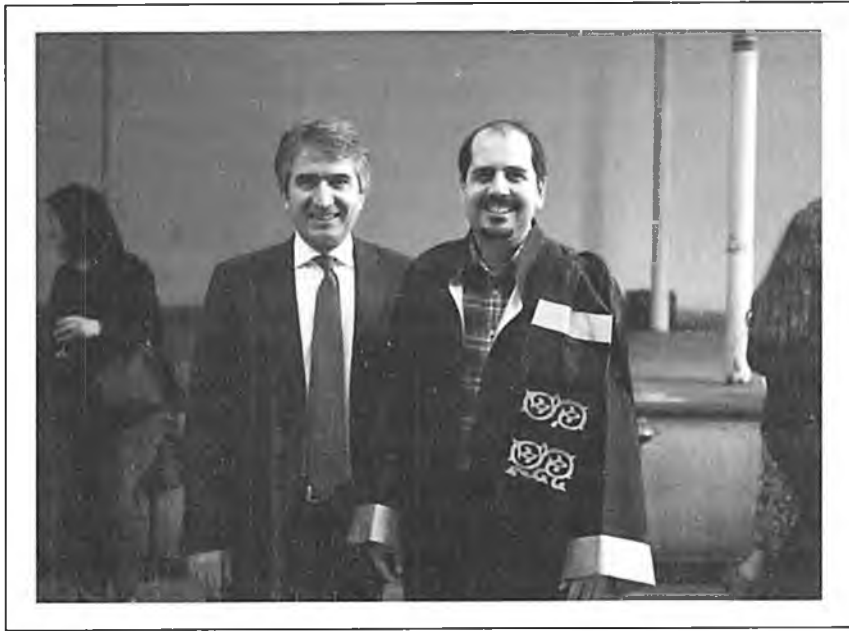
Çok zaman paylaştık. Hafta sonları mutlak yürüyüşümüz olurdu. Birbirimize yakın oturuyorduk. Yürüyüşe çıkacağımız zaman onu evinin önüne gelirdim genelde. Bizim için bir nevi stres atma sporuydu. Uzun yürüyüşler demek uzun sohbetler demekti. Önce biraz evde oturur çay-kahve içer, sonra yürüyüşe çıkardık. Çankaya Köşkü önünden Gaziosmanpaşa'ya doğru o yolu sayısız defa yürümüştür sanırım. Tabii yürürken, hemen her konu gündem maddesiydi. Türkiye siyaseti, ekonomi, toplum, ticaret, memleketin gidişatı; kaygılar, planlar, gelecekte yapılacak işler, olaylar, başarılar, hayal kırıklıkları, insanlar, aşklar, ilişkiler; kısacası hayat. Kendisi gerçek bir entelektüeldi; bilmeyen vardır belki bu yazıyı okurken, üç dil bilirdi. Bir keresinde sinemada izlediğimiz filmin içinde geçen Almanca ve Fransızca altyazısız diyalogları simültane tercüme etmişti - bugün Türkiye akademisinde bu özelliğin nadirliğine dikkat çekmeye bilmem gerek var mı? Bana laf düşmez gerçi ama inovasyon üzerine doktora çalışması oldukça orijinal ve henüz Türkiye'de teorik ve pratik zikredilmiş bir mesele değildir bildiğim kadarıyla. Akademik ilgi alanının dışında, tartışmanın içeriğine göre, her konuda kendince özgün bir yaklaşım geliştirebiliyordu. Meselelere antagonistik yaklaşmak yerine uzlaşma ve diyaloga dayalı çözmeyi yeğlerdi. Arkadaşlar arasında kimi dargınlıkları bile bu özelliğiyle giderirdi. Ben radikal argümanlar savururken, o hep bir uzlaşının, alternatif bir bakış açısının da mümkün olduğunu bilimsel, politik hemen her konuda göstermeye çalışırdı. Oldukça başarılıydı da; ikna olurdum. Yaptığı işe sadakati vardı. Basitçe bir meslek olarak akademi yerine bir yaşam tarzı olarak, idealize bir bi-

* Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi.

çimde akademiye yaklaşıyordu. Verdiği en basit derste bile, mesleki İngilizce dersinde, öğrencilerin gerçekten başarılı olmasına dönük kaygısı ve çabası bana çoğu zaman “hocam sen de pes doğrusu!” dedirtmişti. Gerçekten derdini anlatabilme ve verilen görevi yerine getirmeye dönük içten hassasiyeti takdire şayandı. Fakat değeri ne kadar biliniyordu? Belki de bu yüzden çoğu zaman kendi ifadesiyle akademi “früstre” edici bir meslekti. Beklediği “aman şöyle büyük hocamızsın böyle vazgeçilmezsin” tarzında saçmalıklar değildi elbet. Ama hak ettiğini bir türlü alamadığına dair bir kanısı olduğuna ilişkin her daim kuvvetli hissiyatım olmuştur. Bir Fransız düşünür insanın toplumsal varoluşunun yegane kaygısının “tanınma” (recognition) olduğunu dile getirir. Akademi herhalde bu kaygının en üst düzeyde yaşandığı bir mesleki saha olsa gerek. Yürüyüşlerimiz çoğu zaman demlenişleri de içerirdi. Herşeyden sohbet ederdik çokça güler, eğlenirdik, lakin herhalde aynı camianın bileşeni olmamızdan gerek, konu bir şekilde hep fakülteye, yaşadıklarına ve kendisinin canını sıkan olaylara gelirdi. İnsanların söylediklerine belki fazlaca takılıyordu, ama bu tavrın altında yatan histerik, narsist bir egoya sahip olması değildi; çünkü insanlara ve çevresine değer veriyordu ve söylenenleri, yapılanları önemsiyordu. Her söylediğimi dikkatle dinlerdi mesela ve söylediklerime değer verirdi, saçmalasam bile. Hiçbirşeyi geçiştirmez, ciddiye alırdı. Kendisini yüksekte kuran biri değildi, zannımca olmadı da hiçbir zaman. Çünkü aksi halde olan insanlardan ve onların davranışlarından fazlasıyla sıkılmıştı, özellikle akademik camiada. Bu ölçüde kendi deneyimleri benim için akademinin “gerçeklik ilkesi” olmuştur. Söylenmese de olurdu, ama yurtdışından döndüğünde üvey evlat muamelesi yapanlardan, formasyonu ve niteliği itibarıyla fazlasıyla hak ettiği kadroyu geciktirenlerden, bölüm toplantılarında soy ismini gıcıklığına doğru düzgün telafuz etmeyenlerden, yerli yersiz kendisine dönük kutuplaştırıcı soru soranlardan, şu ya da bu nedenden ötürü alt tarafı bir makale için tanımadığı hakeme kendisini şikayet eden “arkadaşlardan”, iş yükleyip gidenlerden, ona ait emeği kendisininmiş gibi gösterenlerden, haklarını savunması gerekip de savunmaktan imtina edenlerden sitem ettiğinde bu eylemlerin faillerine düşman bile değildi - başkası olsa ortalığı ateşe vereceğine şüphem yok. Çünkü akademi de çıkar ilişkilerinden azade bir saha değildi, bunu fazlaca biliyordu. Kendisinin de sıkça söylediği gibi “kartlar sürekli yeniden dağılıyordu.” Onun için sorun bunun bir şekilde parçası olmaktı ya da olmak zorunda bırakılmaktı. Fakat sorunun kendisini bilmek o sorunun kişi üzerinde yarattığı etkinin ağırlığını ortadan da kaldırmıyordu. Belki de bu yüzden hassastı, bu yüzden kırılıyordu. İçine atan birisiydi. Belki de bu anlattıkları sohbetin demi ya da «bugün de bu oldu, bak ya da bu olmuştu, kırılmıştım» şeklinde laf-ı güzafı. Ama benim perspektifimden

de sözle kurulduğu ölçüde gerçeklik etkisi yaratan hislerdi ve şu ya da bu şekilde duygusal yükü vardı üzerinde, ama küçük ama büyük. Bunlar canını sıkıyordu.

Bunlara üzölmeye, sıkılmaya değeri miydi? Şimdi sorulacak soru budur herhalde. Yaşamın biricikliği karşısında bunların ne önemi var? Evet, açıkçası yok! Bunu zaten tecrübe ettik, ediyoruz da her gün kendi tekil hayatlarımızda. Ama insanlara ve hayata karşı duyarlı olmak da biraz da böyle bir şey. Tıpkı Ali Hocamın olduğu gibi... Yaşanılan milyöde anlamlı ve yapıcı ilişkiler kurabilmek bunlar üzerine düşünmeden ve duygulanımlar yaşamadan ne kadar mümkün olabilir. Bastırılmanın daim, çözümün mümkün gözükmediği yerde yapılacak en iyi şey "kaçışlar" ya da "kaçış alanları" yaratmak olsa gerek. Şimdi dönüp baktığımda yaptığımız onca yürüyüşler sanki kaçışlarmış gibi geliyor. Keşke daha fazla kaçabilseydik...

ALİ İÇİN

Ersin Embel*

Geçtiğimiz günlerde hayatını kaybeden Zeki Alasya, yaklaşık 10 yıl önce, hayatını konu alan bir programın finalinde şöyle demişti: “Bir şeye çok eminim, arkamdan iyi konuşulacak.” Bunu derken gözleri dolu doluydu, fakat iyi bir insan olarak hatırlanacak olmaktan dolayı hissettiği mutluluk ve iç rahatlığı yüzünden okunuyordu. Bazıları, “ben öldükten sonra kim ne demiş, bana ne” diyebilirler belki ama belli ki Zeki Alasya onlardan biri değildi ve yaşamını bunu dikkate alarak geçirdiğinden, hep iyi biri olarak anılacağını da biliyordu.

Ali de “benden sonrası tufan” demeyenlerdendi. Her halde o da biliyordu hep iyi hatırlanacağını, ardından iyi konuşulacağını. Ve tüm müteva-zılığına karşın o da farkındaydı bırakacağı insani ve akademik mirasın sevgi ve saygıyı hak edecek değerinde olduğunun. Akademik mirasını değerlendirebilecek durumda değilim belki ama insani mirası hakkında iki kelam etmek isterim.

Dürüstçe konuşmak gerekirse Ali'nin en yakın arkadaşı, can dostu vb. bir pozisyonum yoktu. Ama iyi arkadaşlarından biriydim sanırım. Tarzlarımız biraz farklıydı. O özümsemiş ve sahici bir ölçülülük ve incelik sergilerdi her daim. Örneğin, onu hiç kendini bırakmış, kontrolünü yitirmiş halde görmedim, öfkeden, kederden ya da neşeden. Bu sıkı duruşunu kimi zaman eleştirdim ama bunu kendisine nadiren ve belli belirsiz hissettirebildiğimi düşünüyorum. Keşke daha açık ve sık söyleyebilseymişim, hatta başının etini yeseymişim “biraz bırak kendini” diye (Nitekim Ali'yle galiba sondan bir önceki görüşmemizde o da bu pişmanlığımı doğrulayacak birkaç şey söylemişti bana.).

Ama belki de Ali'nin değeri tam da bu noktada yatıyordu. Zira kendisi böyleyken, arkadaşlarının da öyle davranmasını beklemez, insanları yargılamaz, samimiyet gördüğü sürece herkesi olduğu gibi kabul ederdi. İnsanlar kendisi gibi davranmıyor diye yüzünü asıp köşesine çekilmezdi. Katılırdı, konuşurdu, davet eder ve paylaşırdı Ali. Onun bu yönünü en net biçimiyle yaklaşık beş yıl önce görmüştüm ama sanırım sonradan anlamlandırabildim. 2010 yazında ilk kez birlikte tatile çıkmıştık dört arkadaş ve Olimpos'ta yaptığımız bu tatilde Ali o yüzünü göstermişti. Daha önce birlikte tatil yapmadığımız için nasıl olacağını da bilmiyorduk ama sonuçta hayatımın her halde en çok eğlendiğim tatilini yapmış oldum. Orada, küçücük bir top marifetiyle son dünya kupasındaki maçları belimiz hizasındaki suyun içinde simüle edip buna bir de “ola-

* Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi.

ğanüstü” spiker performanslarını eklediğimizde nedense hepimiz zincirlerimizden boşanırcasına coşup gülüyorduk. Sahilde bize yakın oturan insanların, muhtemelen “bu adamlara ne olmuş böyle” bakışları altında patlattığımız kahkalarda, İngiliz tarzı esprileriyle Ali'nin de büyük payı vardı. Bildiğim Ali'ye göre değildi oysa bu durum. Bu bakışlar onun sınırlarını ihlal ediyor olmalıydı. Ama Ali oradaydı işte, bizimleydi, gülüyor ve güldürüyordu. Aynı yıl, yaklaşık altı ay sonraki askerlik öncesi veda partimde, dönüşte araba kullanacağı için neredeyse hiç içki içmemesine karşın, daha önce görmediği, muhtemelen de bir daha karşılaşmayacağı insanların da bulunduğu bir ortamda, sabahın körüne dek benimle kalan, gecenin sonunda evin yolunu bulmak şöyle dursun, yürümekte bile zorlanan bendenizi dairemin kapısına kadar getiren, sonradan sorduğumda da o gece olanları bana sınırsız bir tebessümle anlatan yine Ali'ydi.

Ali'nin ahbablığı, mutlak bir onaylama, pürüzsüz bir eşlik etme ve kimi zaman da göz yumma halinden ibaret değildi. Aynı zamanda, dürüst yanıtlara ihtiyaç duyulan soruların sorulabileceği, dertlerin paylaşılabilceği, akıl danışılacak biriydi Ali. Kendisini “argümantatif biri” olarak tanımladığı için gerekli gördüğünde çubuğu terse bükmekte, şeytanın avukatlığını yapıp işi bir beyin jimnastiğine vardırarak beis görmezdi. Baktığı yerden ne görüyorsa onu söylerdi. Bunu yaparken de, niyetinin sadece “üzüm yemek” olduğunu bir an olsun unutabileceğimiz endişesi taşıdığından olsa gerek, sıkça “anlatabiliyor muyum” derdi söz aralarında. Halen ne zaman bu ifadeyi duysam Ali'yi anarım.

Konuşmayı, paylaşmayı seven bu adamla çok farklı konuyu tartışabilirdik. Her ne kadar ayrı bölümlerde de olsak, başka koşullardan da gelsek, SBF'de aynı akademik havayı soluyorduk, endişeler de mutluluk vesileleri de aşağı yukarı aynıydı. Zaten Ali, entelektüel sıfatını hak eder bir biçimde, sadece uzmanlaştığı alanı bilen ve yaşamla son derece sınırlı ilişkilere sahip bulunan bir akademisyen de değildi. Toplumsal konularda bir şeyler düşünen, söyleyen ve eğleyen Ali, bunun yanı sıra kâh bir film eleştirmeni, kâh bir çizgi roman tutkunu, kâh hayatı ya da albümleri hakkında daha önce duymadığım, sonra da hatırlayamayacağım bilgiler sıraladığı bir şarkıcının sıkı hayranı kimliğini çıkarıp masaya koyabilirdi. Demem o ki, Ali'nin olduğu mecliste söz bitmezdi.

Uzun lafın kısıması, Ali iyi bir insandı. Lafın gelişi değil, hakikaten, sindirilmiş, içten gelen, samimi bir iyilik vardı Ali'de. Poz kesmek, birilerini etkilemek ya da karşısındakini mahcup etmek için değil, aksi biçimde davranmayı kendisi için bir alternatif olarak görmediği için iyiydi Ali. Görmeye pek alışık olmadığımız türden bir beyefendiydi. Ve anladığım kadarıyla alanında iyi işler çıkarmış değerli bir akademisyendi.

Toplamda kırk yılı bile bulmayan bir ömürde yaptıklarıyla bu şekilde anılacak biri olmayı başarana uğurlar olsun. Arkasından iyi konuşulacak bir insan olarak zamansız bir biçimde aramızdan ayrıldı Ali. Biz Ali'yi iyi bilirdik.

Ruhun şad olsun sevgili arkadaşım Ali.

GÜLÜŞ

Şafak Erten

"You're not the same as you were before," he said. "You were much more... muchier... you've lost your muchness."

Lewis Carrol, *Alice in Wonderland & Through the Looking Glass*

Alaycı. Bıyık altından ve muzipçe bir ifadeyle, ağzında başlayıp gözlerinde çoğalan bir gülüş. Ali'nin gülüşü bu, bir fikri kavramanın, eksiğini geldiğini keşfetmenin, zaten saçmalık derecesinde ise yerine oturabilmenin, yani absürde indirgemenin verdiği bir gönenmeyle, bir anın kıpırtısına ilştiriverdiği gülüşü. İnsanın, arkadaşının yüzünde her gördüğünde, eşlik ettiği duyguya onunla beraber kapılacağı türden. Vesilesi ne olursa olsun, sinizm barındırmayan, dürüstçe gülünmüş, söylenmiş.

Bütün davranışları gibiydi, incecik ve zarifti Ali'nin gülmesi. Hayatı üzerine bu kadar çok düşünen, dostluklarında ve iş hayatında, çevresindeki insanların, yani bizim, yani ben ve bütün diğer dost ve meslektaşlarının, kabul edebileceğinden çok daha fazla kendinden sorumlu olmanın yorucu yükünü sırtlanan, dünyasını oluşturan herkese karşı en ölçülü şekilde adilken, kendisine çoğunlukla adaletsiz kalan Ali'nin gülüşü, parlamasıyla her şeyi yerli yerine koyuverirdi. Bu muzipliğe ilham verenler, Ali'nin sağlığında bunu hiç fark ettiler mi bilmiyorum. Fark etmedilerse, önemli işlerle ziyadesiyle meşgul olduklarından.

Bir dostu kaybetmek bedensel bir yitim gibi, yitenin bıraktığı boşluk her zaman göz önünde. Bu boşlukla baş eden zihnim, Ali'yle dostluğumuzun hafızasını tekrar tekrar harekete geçirdiğinde, ortak anılar bağlı oldukları duygulardan zamanla sıyrılıp, saf bir özlemle ağırlaşarak zihnimdeki gözün sahnesinde aktıkça, Ali'den bana kalan en kuvvetli imgenin gülen, dupduru yüzü olduğunu görüyorum.

Kayı ile azaldım. Yaramı gülüşüyle onarıyorum.

SEVGİLİ ALİ'YE...*

Zafer Yılmaz**

İnsanlar bedensel varlıkları vefa ettiği kadar değil, başkalarının hayatlarında bıraktıkları izlerin, duyguların ve etkilerin süreklilikleri ve dönüşümleri kadar ömür sürerler demişti bir filozof. Ali Fıkırkoca, kendine has tarzı ve zarafetiyle dokunduğu hayatlarda iz bırakan, dostlarını, öğrencilerini ve sevdiklerini, hayatlarında yeni düşünme ve hissetme biçimlerinin önünü açacak yoğunluklara ve etkileşimlere sevk eden çok özel bir insan, akademisyen ve dosttu. Bir dost, onun dostluğuna nail olanlar için her zaman yeri doldurulamaz ve nadide olandır. Onunla aramızda vuku bulan karşılaşma, bizleri kendi dışımıza taşıdığı gibi, bizim kendimizle yeniden buluşmamıza, hayatı yeniden anlamlandırmamıza da imkân tanır. Dostluk üzerine yazdıklarında Ulus Baker, fiziksel-uzamsal yakınlığı zorunlu olarak ön varsaymayan bir tek (üçüncü) beşeri ilişki türü varsayabileceğimizi, bunun ise, ille de zorunlu bağlar veya kölelikle sonuçlanmayacak tek sosyal ilişki tarzı, yani dostluk olduğunu söylemişti. Sonuçta, dini, ailevi ve sivil bağlar (yurttaşlık) her zaman “dayatılır” ve bir mensubiyeti ve kimliği ön varsayarken, dostluk, cinsiyet, coğrafya, etnik kimlik ya da fiziksel yakınlığa herhangi bir göndermede bulunmaksızın bireyleri birbirine bağlar demekteydi Baker. Dost olarak gördüğümüz kişi basitçe dışarıdan bağlılık hissettiğimiz ve sorumluluk duyduğumuz bir birey olmanın çok ötesinde, dünyayla olduğu kadar biz-zat kendimiz ile kurduğumuz ilişkinin de belirleyicisi olan ideal bir kişiliktir. Ortak bir tarihi aktif olarak bizlerle paylaşarak bizlerin hayatını zenginleştiren, bizlere kendi hayatıyla etik-politik bir ideal ve hayat karşısında tutum alma rehberi sunan kişidir dost. Yani zarafetiyle, hem-dertliğiyle ve yakınlığıyla sizi kendi cümlelerinde karşılayan ve dostluğun ortak dünyasını sözün, dayanışmanın ve beraberliğin birtiktelğinde kuran Ali Fıkırkoca’dır.

Ali Fıkırkoca yazdıkları, ürettikleri ve söyledikleri kadar, dostluğuyla ve arkadaşlığıyla da bu ortak dünyayı sevdiklerine açan ve dostluğun bu ortak dünyasını beraber deneyimlemenin ön koşulu olan özeni onların hayatına, dertlerine ve ilgilerine gösteren biriydi. Ali için bu özen, söz konusu etik-politik varoluşu, hayatına bakışımızı, muhabbetimizi ve ilgimizi çevirdiğimiz kişiyle, yani dostumuzla, öğrencimizle veya meslektaşımızla beraber var etmemizin ayrılmaz parçasıydı. Benim gibi Aliyle arkadaşlık etmiş olanların pek çoğunun hayatında bu özenin ve onun dostluğunun hakikatinin izlerini taşıdığına eminim. Ali aynı özeni, son

* *Mülkiye Dergisi*, sayı 238:3, *In Memoriam* bölümün’de yayınlanmıştır.

**Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi.

derece ciddiye aldığı, kişisel ilişkilerindeki derinliğin bir benzerini oluşturmaya gayret ettiği akademik ilişkilerine de taşırdı. Akademi Ali Fıkırkoca için basitçe mesleki kariyer için seçilmiş ve bir başka meşguliyetle kolayca değiştirilebilecek bir alan değildi. Bu nedenle, iki kelimeyle de olsa sevgili Ali Fıkırkoca'nın entelektüel duruşu, akademik çalışmaları ve benzersiz dostluk etme biçimiyle, bizlere nasıl bir rehber sunduğuna, ilgisini yönelttiği akademik dünyada neleri dert ettiğine değinmek istiyorum.

Akademisyenlerin yer aldıkları kurumlarda kendilerini akademik ve entelektüel duruş tarzlarıyla değil, yayınlarının sayısı, o yayınların basıldığı dergilerin unvanıyla ve de altıkları atıfların toplamıyla farklı kılmaya çalıştığı bir dönemde Ali, kendini kendine özgü akademik tarzıyla ve uzun süredir erozyona uğratılmak istenen bir entelektüel oluş biçimiyle ayırmayı beceren ender insanlardandı. Yeniliği dar anlamda bir akademik ilgi konusu olarak almayan ve onu üretim ve pazar ilişkilerine indirgemeyen bir tutum alarak, düşüncede yenilikçi süreçleri kışkırtmayı, yeniyi aramayı ve çağırmayı seven bir duruşu ve tarzı vardı sevgili Ali'nin. Bu nedenle yaptığı konuşmalarda, ego merkezli kişisel ilişkilerin içerisine batmış, patronaj ağları aracılığıyla kabileleştirilmiş ve hizip çatışmaları tarafından tahakküm altına alınmış bir akademik hayatın serbest ve yenilikçi bir düşünme biçiminin önündeki en büyük engel olduğunu ifade eder ve bu tür bir kişisel tahakküm ve iktidar düzenine karşı sürekli olarak kurumsallığın ve akademide temel hakların yerleşmesinin önemini vurgulardı. Onunla beraber çalışanların kolayca tanık olduğu gibi, Ankara Üniversitesi ve Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde aldığı görevlerde ve sosyal bilim dergilerinin yazı kurullarına yaptığı katkılarda bu kurumsallığın inşa edilmesine özellikle çabaladı. Bunun yanında iktidarın akademide basitçe tepeden inşa olmadığını ve bilgiyle kurduğumuz ilişkinin bizlerin kendisiyle kurduğu bir ilişki olduğunun son derece farkında olduğu için, kendi konularımızı eleştiriye açık bir şekilde kurmamızı olanaklı kılacak bir düşünümselliğin önemini her daim vurguladı.

Üniversite üzerine konuşmalarında, kendi yapıp ettiklerimiz, bakış açılarımız ve konularımız üzerine düşünmeye dayalı böyle bir çabanın eksikliğinin hem kurumsallaşmanın hem de üniversitede temel hakların yerleşmesinin Türkiye'deki en önemli engellerinden biri olduğunu ifade ederdi. En kritik karar alma anlarında bu temel ilkeleri gözeterek bir duruş sergilemeye gayret etti. Aynı zamanda bu tür bir akademik dünyanın içerisinde yer aldığı sosyal ve siyasal evrenden bağımsız oluşturulamayacağını bildiği için, kendi çalışma konularını kamusal bir problem olarak kurmaya, onları toplumu merkeze alarak sorunlaştırmaya çabaladı. Ali Fıkırkoca'nın teknolojiden organizasyona, küreselleşmeden ye-

nilik tartışmalarına kadar uzanan akademik çalışmalarına göz atacak olanlar, onun bu tutumunun ilgili meseleleri dar disipliner perspektiften ele alanlardan nasıl farklılaştığını kolayca göreceklerdir. Bu perspektifin bir uzantısı olarak da kendi etrafında, akademik çalışmayı sadece bireysel olarak masa başında başarılabilir bir şey olarak görmeyen ve her zaman ortak çalışmayı teşvik eden bir anlayışı hayata geçirdi. Ali Fıkırkoca için birlikteliğe dayalı bir akademik kamusal ortam oluşturma, basit bir dayanışma ve akademik topluluk oluşturma meselesinin çok ötesinde, bilgi ile kurduğumuz ilişkilerin ancak kolektif etkileşimler ve akıl yürütmeler içerisinde dönüşerek özgürleşebileceği inancından beslenen temel bir gerçektir. Onun akademide kendine özgü duruşuyla ortaya koyduğu bu etik-politik duruş, hiç kuşku yok ki yaşamaya, hayatını doldurduğu dostlarının ve öğrencilerinin çalışmalarında kendine yeni yollar bulmaya, yenilikçi düşüncenin önünü açmaya ve dostluğunun açtığı yoğunluklara yerleşerek çoğalmaya devam edecek. Çünkü başta adını belirtmeden düşüncesini andığım filozofun, yani Spinoza'nın ifadesiyle Ali Fıkırkoca'nın hem benzersiz dostluğu hem de kısaca değindiğim akademik duruşu bizler için mutlu bir karşılaşma olarak anısını her daim muhafaza edip, onun zarafeti ve özeniyle bir kudret artışı olarak hayatlarımıza sürekli olarak yeniden dönecek.

ÖRÜMCEK KADININ HATIRASI

Esra Akgemci*

Manuel Puig, bana sevgili arkadaşım Ali'nin yadigârıdır. Çınar'da başlayıp Tunalı'ya kadar uzayan muhabbetlerin birinde Ali beni örümcek kadına benzetmişti, şakayla karışık bir iltifatta bulunarak. Çizgi roman kahramanı olan örümcek kadından bahsettiğini sandım önce. Oysa Arjantinli yazar Manuel Puig'in Örümcek Kadının Öpücüğü romanına gönderme yapıyordu. Daha önce hiç duymamıştım. Mutlaka oku, çok seveceksin dedi. İçinde bir örümcek kadın bulma umuduyla okudum ve tahmin ettiğimden çok farklı bir romanla karşılaştım. Puig, en sevdiğim yazarlardan biri oldu ve Arjantin edebiyatına iyice merak salıp Adolfo Bioy Casares, Ricardo Piglia ve Marcelo Figueras gibi başka yazarlar da keşfettim sonrasında. Puig'in romanlarıyla ilgili Ali'yle konuşmayı, Puig sayesinde tanıdığım yazarları ona anlatmayı çok isterdim. Çınar'da başlayıp Tunalı'da biten daha çok gecemiz olur sanıyordum. Hatıra yazmak, ölümün elinden bir şey kurtarmaktır demiş Andre Gide. Geriye sadece anılar kalıyor, eşyalarda, fotoğraflarda, belleklerde, kalplerde. O anıları saklamak elimizden gelen tek şey. Benim için Ali'nin hatırasını taşıyan en değerli şey bir kitap, o kitabın yazarı ve o yazarın bende bıraktığı izler. Bu satırların yazılışına Ali'nin artık aramızda olmayışının vesile olması bunu ne kadar zorlaştırırsa da, elimden geldiğince Ali'nin güzel hatırasını taşıyan Manuel Puig'in bendeki izlerini paylaşmak istiyorum.

Puig'in dünyası büyüleyicidir, içine girdiğinizde kendinizi, sahneleri hayal gücünüzle şekillenen bir sinema filminde hissedersiniz. Puig'in aslında sinematografi eğitimi aldığını, senarist olmak istediğini ve bir süre film arşivcisi olarak çalıştığını öğrendiğimde hiç şaşımamıştım bu yüzden. Puig romanlarının ayrılmaz bir parçasıdır, sinema. Nasıl edebiyat eserleri sinemaya uyarlanıyorsa, Puig de aynı şekilde sinemayı edebiyata uyarlar. Hepimizin bildiği filmleri öyle bir anlatır ki, adeta sahneleri, karakterleri yeniden yazar. Puig'in karakterleri için sinema asla sadece sinema değildir, bazen yaşamlarındaki tekdüzeliği aşmak için kurdukları düşlerin kaynağıdır, bazen de bir hücreden kaçış yolu. Örümcek Kadının Öpücüğü, karakterlerden birinin diğerine bir film sahnesi anlatmasıyla başlar ve roman boyunca bu şekilde anlatılan filmler dinleriz. Biri cinsel diğeri siyasal baskılar yüzünden hapse girmiş olan Molina ve Valentin, paylaştıkları hücrede birbirlerini tanıyarak, dışarıda kendilerinin bildiği dünyadan başka bir dünya daha olduğunu keşfederler. Hayat, sadece kendileri için değil başkaları için de acımasızlıklarla doludur ve mücadeleye etmenin kendi bildiklerinden başka yolları da vardır. Kendi de-

* Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi.

ğerlerimi ve fikirlerimi ateşle savunduğum, ne kadar haklı olduğumu düşündüğüm zamanlarda bir an durur ve bunu hatırlamaya çalışırım. En büyük haksızlık her zaman bize yapılmış gibi hissederiz, kendi acımızı en derinlerde yaşarken başkalarının acılarına yeterince duyarlılık gösteremeyiz. Kendimizden farklı birini anlamak için ille de onunla aynı hücreye mi kapatılmamız gerekir, bunu hep düşünmüşümdür. Örümcek Kadının Öpücüğü'nde biri eşcinsel diğeri militan, biri aşka diğeri devrim inanan iki mahkûm da başta birbirlerini anlayamaz, hatta küçümserler. Oysa ikisi de aynı askeri diktatörlüğün kurbanıdır ve benzer zevkleri, ortak hayalleri vardır. Sonunda Valentin, Molina'nın kendisini olduğu gibi kabul etmeyen hayata inat özenle kurduğu hayal dünyasına nasıl kayıtsız kalamazsa, Molina da Valentin'in kendini adadığı ve uğruna hayatını verdiği devrimci mücadelesini öyle kavrar. Roman bir hücrede geçse de, Molina'nın nerede olduklarını unutmak için anlattığı filmler sayesinde o hücreden çıkar, Nazi Almanya'sından tropik adalara kadar uzanan bir dünyada yolculuk ederiz. Molina, filmleri en ince detayına kadar anlatırken kendini öyle kaybeder ki, Valentin onun asla bu kadar ayrıntıyı hatırlayabileceğine inanmaz. Kesinlikle uyduruyorsun, der. Molina bunu asla kabul etmez, senin gözünde her şeyin filmdeki gibi canlanması için böyle anlatıyorum, der. Oysa Molina'nın anlattığı filmlere kendinden birçok şey kattığını ya da Valentin'in dediği gibi birazcık "uydurduğunu" anlamak zor olmamıştı benim için. Küçükken ben de mahalledeki çocukları toplar, onlara izlediğim filmleri anlatırdım uzun uzun. Bazen birkaç filmi birleştirir, kendi yorumumu katar veya değişik sonlarla bitirirdim. Zamanla "hadi film anlat" ısrarlarına yetişemez oldum ve tamamen kendi uydurduğum şeyleri film diye anlatmaya başladım. O yüzden Molina'nın filmleri bana hiç de yabancı gelmedi, beyaz perdede gördüklerini hayal gücünün süzgecinden geçirerek anlatıyordu Molina. Kendini filmdeki karakterlerden birinin yerine koyuyor, olup bitenleri sanki kendisi bire bir yaşamış gibi yeniden kuruyordu. Böylelikle kendisine yeni bir dünya yaratıyor, o dünyanın başkahramanı olarak önemli kararlar veriyor, maceradan maceraya atılıyordu. Tıpkı benim çok eskiden, benden küçük çocuklara film anlatırken yaptığım gibi. Anlattığım korku filmleri yüzünden geceleri uyuyamayan çocukların annelerinden gelen şikâyetler üzerine o dönem film anlatmaktan vazgeçmek zorunda kaldıysam da, Örümcek Kadının Öpücüğü'nü okuduktan sonra, uzun zamandır yapmadığım bir şeyi yaptım. Molina'nın anlattığı filmleri sanki kendim izlemişim gibi ben de Çağrı Erhan hocamızın kızı Zeynep'e anlattım, birlikte çıktığımız Balkan gezisi boyunca. Ondan da bana en sevdiği filmleri anlatmasını istedim. Bir filmi masal anlatır gibi anlatmak, bir hikâyeyi paylaşmak, kendi dünyanızın kapılarını açmaktır karşınızdakine. Molina ve Valentin arasında güçlü bir bağ kuran da budur esasında.

Bununla birlikte Molina'nın filmlerine Valentin'in bir itirazı daha vardır. Molina, "erkek" olmasına rağmen her zaman filmdeki en güzel kadın karakter kimse kendini onla özdeşleştirir, adeta o karaktere bürünür. Molina'nın kendini "kadın" olarak görmesini, cümle içinde kendinden bahsederken sıfatları ve zarfları eril yerine dişi formda çekmesini bir türlü kabullenemez Valentin. Sen erkeksin der ona inatla. Ama birlikte yaşadıkları anlardan sonra Valentin, eski Valentin değildir artık. Molina şartlı tahliye olup da hapisten çıkmadan önce bir veda öpücüğü istediğinde, Valentin onun anlattığı filmdeki gibi öpüştükten sonra pantere dönüşmesinden korktuğunu söyler. Bu şaka, Molina'yı çok hüznendirir, panter kadın olmak ne kadar hazin, kimse seni öpmek istemiyor, der. Bunun ardından Valentin, hayır der, sen panter kadın değilsin, erkekleri ağına düşüren bir örümcek kadınsın. Ve ona bir veda öpücüğü verir. İşte bu yüzden örümcek kadının öpücüğü, öyle sıradan bir öpücük değildir. Önyargılarımızla neden yüzleşmemiz gerektiğini, bizi tiksindireceğini düşündüğümüz şeylerin bize nasıl umut verebileceğini gösteren değerli bir armağandır.

Tıpkı Örümcek Kadının Öpücüğü'nde olduğu gibi, Puig'in *Bu Sayfaları Okuyana Sonsuz Lanet* romanında da sadece diyalogdan oluşan bir kurgu vardır. Asla karakterlerinin arasına girmez Puig, senaryo tekniğe yakın, kendine özgü bir teknikle hikâyesini sadece diyaloglar üzerine kurar ve siz sanki yanı başınızda akıp giden konuşmalara kulak misafiri olduğunuz hissine kapılırsınız. *Bu Sayfaları Okuyana Sonsuz Lanet*, gerek konusu gerekse kurgusu açısından Örümcek Kadının Öpücüğü'nün devamı niteliğindedir. Bu kez Manhattan'da geçen romanda, gördüğü işkence yüzünden belleğini büyük ölçüde yitirmiş, Arjantinli bir politik sürgün olan 74 yaşındaki Ramirez ile bir zamanlar parlak bir öğrenciyken üniversiteyi bırakmak zorunda kalmış ve hayatta bir türlü dikiş tutturamamış olan Larry'yi dinleriz. Saint Vincent's Hastanesinde bir odada ve Larry'nin Ramirez'i tekerlekli sandalyesiyle yürüyüşe çıkardığı Washington Meydanı'nda cinsellik ve sosyalist mücadele üzerine gelişen diyaloglarda, bir kez daha iki farklı dünyanın çatışmasına tanıklık ederiz. Ancak bu kez çatışma daha serttir, öyle ki romanın kahramanları birbirlerine saldırırken aslında kendi sonlarını hazırlarlar. Birbirlerinin geçmişlerini öğrendikçe ortaya çıkan sırlar, ikisini de kendi geçmişiyle yüzleşmeye sürükler. Onların arasındaki ilişki karmaşıklaştıkça biz de kendimizi ne kadar tanıdığımız konusunda şüpheye düşmeye başlarız. Kendi dünyamızı saran yalanlarla yaşamının konforu bir anda batmaya başlar. Manuel Puig okumak cesaret ister, başka hangi yazar kitabına *Bu Sayfaları Okuyana Sonsuz Lanet* ismini verir ki?

Puig'in bana kattıklarını, anlattığı hikâyelerin düşündürdüğü, hissettirdiği her şeyi sevgili Ali'ye borçluyum. Belki Latin Amerika edebiyatına

olan ilgim beni bir gün Puig'le buluştururdu ama o zaman böyle anlamlı bir buluşma olur muydu, böyle güzel bir hatırayı taşır mıydı bilemem. Örümcek kadının hüznü hikâyesi beni bu kadar etkiler miydi asla bilemem. Örümcek kadın sandığımdan çok farklı bir hikâyenin kahramanı çıktığında bile, kendimi onunla bu kadar özdeşleştirir miydim bilemem. Ama şunu çok iyi biliyorum ki hikâyeler asla bitmiyor. Bunu da başka bir Arjantinli yazardan, Marcelo Figueras'tan öğrendim. Şöyle diyor kendisi, *Kamçatka* romanında: "Hikâyelerin bitmediğine inanıyorum, çünkü kahramanları öldüğünde bile yaptıkları şeylerin etkileri devam ediyor. Bu yüzden tarihin, bireysel hikâyeleri barındıran nehirlerin içine aktığı bir okyanus olduğunu düşünüyorum. Daha önce yaşayan her şey şimdiki zamanın temelini oluşturuyor. Bizler bu hikâyelerin uzantısıyız, tıpkı bizden sonra geleceğin bizimkinin bir uzantısı olacağı gibi. Tüm uzamı kaplayan bir örümcek ağına takılıyız hepimiz. Yaşayan, yaşamış, yaşayacak olan herkesi içine alan bir ağıdır bu. Hikâyelerin bitmediğine inanıyorum, çünkü bir hayat sona erdiğinde bile onun yaydığı enerji başkalarına hayat veriyor". Sevgili Ali, senin nehirlerinle bu okyanusa karışan hikâyeler de işte burada, bizimle, paylaştıkça çoğalmaya devam ediyor.

ŞEHİR YAZILARI

Murat Sevinç*

Ali'yi çok özlüyorum. Her gün görüştüğümüz için, çok sohbet ettiğimiz için, her sırrımızı paylaştığımız ve dert ortağı olduğumuz için değil. Sık görüşmezdik; belki haftada bir. Her derdimizi de paylaşmazdık; belki biraz. Sırdaş değildik; çok nadiren. Yine de çok özlüyorum ve özlem, yakınlığımızdan, görüşme sıklığımızdan kaynaklanmıyor belli ki. Neden özlediğimi düşünüyorum, eksikliğini hissettiğimi. Üstelik iki yıl önce söyleseler böyle hisler besleyeceğimi, çok da ciddiye almazdım doğrusu. Benim için ne ölçüde önemli olduğunu, yaşamımdaki yerinin sandığımdan büyük ve kıymetli olduğunu, şimdi fark ediyorum. Ancak 'keşke' ile başlayacak cümleler kuracak durumda da değilim. Sanırım görüşmemiz gereken, dertleşmemiz ya da gülüp eğlenmemiz gereken zamanlarda, bunları yaptık. Belki daha çok görüşebilirdik. Olabilir. Ama daha çoğunu istesek, görüşürdük herhalde. Demek ki yetinmişiz her ne paylaştıysak.

Gidenin ardından hep iyi şeyler söylemek istiyor insan. Ben de Ali hakkında söylemek istiyorum. Üstelik bunun için hiç zorlanmayacağımı da biliyorum. Birikimi, efendiliği, nezaketi... Buna mukabil, 'övücü' bir şeyler söylemek de gelmiyor içimden. İnsanların ardından, kendi hissettiklerimizi yaşayıp dile getirmektense, onların düşlediklerine, benimsediklerine uygun davranmanın daha doğru olduğunu düşünüyorum. Ali tevazu sahibi bir adamdı. Arkasından övücü sözcükler sarf edilmesinden hiç hoşlanmayacağından eminim. Bu açıdan belki biraz, yıllar öncesinde yitirdiğimiz Cahit Emre ağabeyimize benzetiyorum onu. İnceliği, alçak gönüllüğü ile de. Görüştüğümüz, karşılaştığımız, uzaktan selamlaştığımız her anda hissedilen bir alçakgönüllülüktü bu. Ama hiç abartıya kaçmayan, zarafet dozu uygun, insanı zor durumda bırakmayan, içtenlikli bir hâl ve davranıştı. Sanırım gülümsemesine ve başını hafifçe eğerek verdiği selamına yansıyor en belirgin bulduğum bu özelliği. Eleştirel, ziyadesiyle memnuniyetsiz bir adamdı Ali, ancak bunu dahi insanı huzursuz etmeden yapardı. Yormazdı karşısındakini. Bıktırmazdı. Omuza konmuş bir tüy hissi uyandıran insanlar vardır. Ağırıkları yoktur. Küstahlığın, kibrin uğramadıkları. Böyle oldukları için sanırım, beni sevip sayın diye bas bas bağırmadıkları için her davranışlarıyla, onları sevip saymak hem kolaydır hem zevkli. Ali, böyle bir duygu yaşatıyordu karşısındakine. Hafiflik duygusu. Bu memlekette ne kadar değerli bir şey. Galiba özölüyor olmamın nedenlerinden biri bu. Siyaset üzerine, çalışmalarını üzerine, futbol ve tabii sıklıkla kadınlar üzerine konuşurken, hep aynı hafiflikteydi. Burada hafiflik yerine öz Türkçesini kullanmak

* Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi.

belki daha iyi karşılayacak: Yüngüllük. En hararetli tartışmalarında, kırıldığında, bozulduğunda... Hep çok efendi biriydi Ali. En eğlenceli konuşmalarımız ise herhalde kadınlar üzerineydi. Ve tabii genellikle manşet, 'neden olamıyor bir türlü?' sözcükleriyle atılıyordu! Ne güzel alaya alıyorduk birbirimizi.

Bu satırları yazarken, tümüyle şans eseri, üzerimde bana doçentlik sonrası aldığı hediye gömleğin olduğunu fark ettim. Hemen sağımdaki duvarda, bir İstanbul/Eminönü fotoğrafının sol alt köşesine iliştiğim, cenazesinde kullanılan beyaz gömlekli, kravatlı ve gülümseyen fotoğrafını. Çok güzel ve 'Alice' bir gülümseme. Ve bir kez daha ne kadar özlediğimi düşünüyorum.

Anısına kitap çıkarılacağı haberini aldığım da, Ali için bir 'anayasa' yazısı kaleme almak istemediğimi fark ettim. Ona Barselona yazılarını vermek istiyorum. Bunlar şehir yazıları. Her biri Barselona şehrinin bir parçasına dair. Sokak, meydan, avlu, lokanta ve insan hikâyelerine dair üç beş yazı. İki üç ay süren bir macera süresince, Türkiye'deki eşe dosta yazılmış satırlar bunlar. Geçen yıl Ankara gazetesi *Solfasol*'de yayımlanmıştı. Şehir yazıları vermek istememin nedeni, Ali ile özel yazışmalarımız. Barselona'dan bu yazıları her hafta Türkiye'deki küçük bir eş dost grubuna gönderiyordum. Bazen yanıt verenler oluyordu. Her yazıdan sonra yanıtlayıp bir iki satır yazarak düşüncelerini paylaşan ise yalnızca Ali oluyordu. Hiç aksatmadı. Daha önce Barselona'ya gelip tatil yapmış olmasının ve sevmesinin de çok etkisi vardı tabii. Kendi izlenimlerini anlatan içtenlikli mesajları bunlar. İşte bu yüzen, Ali için çıkarılan bir anı kitabına, onunla aramızda özel bir bağ daha kurulmasına neden olan şehir yazılarını sunuyorum. Çok sevdiğim ve çok özlediğim Ali'ye. Tanıdığım en zarif insanlardan biri olan, canımın içi Ali'ye...

Mekânı cennet olsun.

ŞEHİR YAZILARI

İlk göz ağrısı, bir meydan...

Dar ya da geniş sokak ve caddelerden ve birbiriyle kesişen labirent benzeri en dar sokaklardan beşinin açıldığı küçük bir meydan, *Plaça de la Sant Miquel*. Çoğu meydanın yanında fazlaca önemi olmayan bir yer. Daha meşhur olanların yanında, ziyadesiyle küçük ve tevazu sahibi. İkinci gün, yanlışlıkla girip bir daha çıkamadığım; ilk göz ağrım.

Beş dar sokak açılıyor meydana. Hükümet Meydanı'ndan hemen sağa kıvrılıp minicik dükkânında karısıyla nefis tostlar yapan ve bir başka yazıda anlatacağım "tostçu Juan"ın mekânına yaklaşıncaya, benim meydanın ucu görünüyor. İki yüksek duvarın arasından, göz alıcı ışıklarıyla ve hemen fark edilen devasa bir sanat eseriyle. Metal heykel. Birazdan

geleceğim buna, önce binalar.

Hemen her zaman akşam vakti gittiğim için en belirgin olan, bazı pencerelerden süzülen sarı ışıklar. Şehirde hakim olan ışık, sarı. Sanki tüm şehri yerden aydınlatmışlar gibi. Malum, şimdi Türkiye'de de moda ya. Ama boşuna da moda olmuyor, her şeyi ve herkesi olduğundan güzel gösteriyor, ayrıca daha zengin (!), doğruya doğru. Sarı ışıklı her pencere bana önce ve her nedense, *New York Üçlemesi* (üç ayrı yönetmenin çektiği bir film bu) filmini, özellikle afişini hatırlatıyor. Her bir katta başka pencere ve odalar, her birinde diğerinden habersiz bir diğer yaşam. Ve yine her seferinde, önemsizliğimizi de düşündürüyor. Türkiye'de başka pencerelerden başka ışıkları ve çok başka yaşamları... Buradakilerin diğerlerinden habersizliğini. Uzatmayayım... İşte bu ışık süzülen pencerelerden bazıları anlamsız. İçeride insan kalabalığı. Belli ki üç beş gün için kiralamış ve büyük ihtimalle İngiliz turistlerin bağırtıları geliyor. Alt orta sınıf İngiliz güneş kızarıklığı ve bağırtısına talimli olduğum için o tuhaf ve boğazlanıyormuş hissi veren, 'üç bira sonrası' şuuruzluğunu nerede duysam fark ediyorum. Anayasacılıktan önceki mesleğim nedeniyle, tahmin edersiniz! Ama bu İngiliz ten kızarıklığı bir diğer yazının konusu olacak. Çünkü iki kızarıklığın Gumbet'te olanıyla burada olanı arasında benzerlikler ve farklar var. Merak etmiyor olabilirsiniz ama anlatmak isterim!

Dönelim meydana. Sarı ışıklı pencerelerin bir kısmı çok ağırbaşlı görünüyor. Hele ki birinden, tavanı izlemek de mümkün; nefis bir beyazlık ve kenardan iki de kitaplık fark ediliyor. Bazı pencerelerin, pervazı yarım bazıları tam kapatılmış. Yarım olanların bir kısmı da ışıklı. Sarı. Florasanı yasaklamış gibiler bu şehirde ama benim evin mutfak ve antresinde florasan var ne yazık ki; bu nedenle evimi anlatmayacağım, ışık nedeniyle. Pencerelerin bir kısmında Katalan bayrağı var. Tarihsel, mitik değerini bir yana koyalım; kusura bakmasınlar ama çubuklu sarı kırmızı forma kadar anlamlı ancak. Buna mukabil buraların rengine de uygun, sarı ve kırmızı. Bazısının üst tarafında yıldız var. Yıldızsız olanı da mevcut. Yaygın olmasa da sık rastlanan bir şey bayraklı pencere... Pencerelerin önünde, büklümlü demirden balkonlar. Çok küçük; mangallık değil de daha ziyade sigaralık. Meydanın 'kare' halini yaratan beş binanın da renkleri farklı. Ortak özellikleri toprak rengi oluşları. En güzelleri, kırmızıya ve kil rengine çalanları. Tabii eğer binalardan birine arkanızı vererseniz göreceğiniz manzara bu. Arkanızı verdiğiniz bina en çirkini. Yalnızca yeni olduğu için değil, fazla iş yeri gibi görüldüğü için. Bizim eski Ankara PTT ile İstanbul AKM arası bir şey. Hiç bakmamakta yarar var. Binaların biri, kapısı ana meydana olan hükümet binası. Yani Katalan yönetiminin kalbi. Pek çok başka şehirde olduğu gibi, lokantalarla, sarhoşlarla, yürüyenlerle vs. iç içe. Bizim Ulus'taki İlk Meclis binası gibi

anlayacağız. Önünden yürünebilen, çok sıkışınca duvarına işenebilen mesafede insanlara. Bir de iki katlı ve çok eski olduğu belli ama henüz ne olduğunu anlamadığım bir yapı var burada. Çok ama çok güzel ve koyu toprak rengi. Öğrenilir nasıl olsa.

Meydanın köşesinde, meydanı tanımlayan, her gelenin önünde fotoğraf çektirdiği bir metal yığını var. Bizim “fışkiyeci” belediye başkanı görse delirir, sabah akşam önünden geçip tükürür. O denli manasız görünüyor. Ama garip bir şekilde yakışıyor da. Yedi sekiz iri ve metalik renkte metal boru, yerden çıkıp gökyüzüne doğru kıvrılarak birleşip birbirine dolanıyor. Herhalde on beş metre kadar vardır boyu. Sanatçının adı Antoni. Soyadını hatırlamıyorum şu anda. Şehrin bir iki yerinde daha eseri var. Sanki önce bu eser vardı da ve şehri üzerine inşa etmişler. Çünkü o devasa metal çubukların yerle temas ettiği yerde hiçbir bağlantı izi yok. Diğer hissettirdiği ise, açıkta kalmış kablo ucu. Hani onları burup öyle bırakırsınız ya, işte sanki bu meydanda açıkta metalik borular kalmış da burup öyle bırakmışlar gibi. Peki bu meydana kimler geliyor? Herkes. Benim gibi yolunu şaşırانlar, her daim hazır üç lokantada yemek isteyenler, lokantaların karşısındaki banklarda oturmak isteyenler, diğer sokağa geçmek için yürüyenler. Bana kalırsa meydana en çok yakışانlar, uzun uzun, saatlerce bir bankta oturup meydanı ve loş ışığı seyre dalan yaşlılar. Bir kadının köpeği de var üstelik. İkisi de aynı sükunetle oturuyor. En çok bu kadın yakışıyor. Bir de arada bir yağlı ve ateşli kandillerle gösteri yapan bir genç kadın var. Ama o, sokak göstericileri yazısının konusu olur. Bu arada, meydana çok yakışان birilerini de unutmamalı. Günâhtır! Bunlar, bir uçtan diğerine yürüyen, kısa şort ve terlik dışında bir şey giymeyi akıl edebilmiş, mavi ya da beyaz elbiseli, zarif, güzel kadınlar. Onlar da çok yakışıyor, haklarını yemeyelim. Son bir şey daha var. Eğer geldiğiniz saat akşam 20.30 civarıysa ve bir saat kadar otursanız o banklarda, kızıl toprak rengi binaların arasında kalmış, cezaevi avlusunu hatırlatır irili ufaklı taşlarla örölü bir kare meydanın tam üzerinde, laciverte dönen gökyüzünü görürsünüz. Renklerin nasıl da güzel kaynaştığını anlatması güç. Laciverte dönen gökyüzü, kızıl kahve binaların arasına bu kadar mı yakışırımış! Vallahi öyleymiş...

Konu çok, hikaye bol...

İki meydan...

İki büyük, tarihi meydan. Tarihçeleri internette var, o kısmı boş veriyorum.

Biri İspanya, diğeri Katalonya. İsimleri ile konumları, büyüklükleri, açıldıkları yollar, bir araya getirdikleri, gezinen insanların halleri, çeşmeleri, döşeme taşları, her şeyleri birbirinden farklı. Farklar, adlarının gereğiymiş gibi görünüyorlar. Değıştirserseniz, ikisine de yakışmayacak yeni

isimleri. Hak etmişler sanki o şekilde adlandırılmayı. Olumlu ve olumsuz biçimde. Büyük olandan başlayalım.

Ağır başlı, kibirli, mesafeli olandan.

Plaça Espanya. Havaalanı otobüslerinin ana duraklarından biri burada. Barcelona'da gördüğüm en büyük meydan. Yaşadığım yere iki yüz metre uzaklıkta olduğu için sık karşılaşıyoruz. İrili ufaklı altı ana caddeyle birleşiyor. Her biri, şehrin diğer meydanlarına açılan ya da o meydanlara açılan caddeleri kesen, üç dört kilometre uzunluğunda yollar. Hepsi ağaçlıklı ama bunlardan biri, yani ucu önce Barcelona Üniversitesi'ne -ki Üniversite Meydanı olarak adlandırılıyor- ardından kısa bir yürüyüşle Katalonya'ya varan, bizim Kumrular Sokağı'nın çok benzeri bir cadde. İki yanında çınar ağaçları. Çok geniş. Tam ortasında yayalar ve bisikletliler için bir yol. Ayrıca araç yollarının yanında da yine geniş kaldırımlar. Hemen her caddede olduğu gibi, yürüyüş kısmı araç yolundan daha geniş. Kaldırımlar ferah ve böylesine güzel olunca, insanlar da yürüyor haliyle... Şu ana dek, "kaldırım değil konut istiyoruz, kahrolsun geniş kaldırımlar, bizim Ankaralılarından ne eksikimiz var?" diyerek nümayiş yapan bir Katalan gruba rastlamadım. İşte Kumrular'a benzeyen bu güzelim caddenin de açıldığı yer aynı meydan. Benim için biraz da bu nedenle anlamlı sanırım. Yani kendisi görkemli olduğu için değil de, Kumrular'ın Barça versiyonunun kendisine açılmasına izin verdiği için.

Meydanın tam ortasında koca bir kavşak var. Trafiğin yoğun olduğu. Bir ucunda karakol, bir ucunda büyük ve meşhur bir otel, bir ucunda *Arena* adında ve arena'yı andırır mimarisiyle (ki gerçekten arenaymış eskiden) alışveriş merkezi. Asıl önemli kısmı, iki devasa ve kırmızı briketli kulenin arasından başlayan geniş mi geniş yol. İki kenarında fıskiyeleri ve banklarıyla. Bu yolun sonu, onlarca basamaklı merdivenleri çıkıp nihai olarak varacağınız çok görkemli bir yapıya çıkıyor. Yaklaşık yüz yıl önce hali vakti yerinde bir burjuvanın inşa ettirdiği ve bugün Ulusal Müze olarak hizmet veren bina. Aşağıdan bakıldığında tüm bu merdivenler ve yapı görülüyor, olanca görkemiyle. Yukarıdan bakıldığında ise görünen, şehir. Ama her yerini görebildiğiniz bir açı değil bu. Her bir basamağında turistler oturmuş durumda. Merdivenlerden indiğinizde, meydanın tam orta yerinde devasa bir çeşme/havuz ki haftanın üç günü buradaki su ve müzik gösterisi en şaşalı turistik faaliyet. Güzel gerçekten ama sonuçta o kadar seyirciyi neden hak ettiğini anlamış değilim. Muhtemelen bütün rehber kitaplarında "kaçırmayın" yazdığı içindir. Akşam dokuz gibi başlıyor bu gösteri ve yaklaşık iki saat sürüyor. O saatteki kalabalığı anlatması hakikaten çok güç. İki kırmızı kulenin başından, Müze'nin önüne dek insan seli. Orta yerde bir de küçük büfe var. Meşrubat, bira vs. satıyor. Her yerde karşınıza çıkan metal sandalyeler ve banklar sayesinde konfor da sunuyor insana. Yaşlılar pencere kenarında oturup

sokağı seyretmeyi sever ya; onun gibi, bir köşeye kaykılıp gelen geçene bakmak, yalnızlığın sıkıntısını gidermek için ideal bir aktivite. Eylül sonunda Katalan festivallerinden biri (en büyüğü) burada da yapılıyor ve yüz binlerce insan geliyor. Tabii deliye her gün festival! Her Allah'ın günü şehrin bir caddesinde şenlik var. En matrağı *Gracia* mahallesindeydi. Merkeze yakın meşhur mahallelerden biri *Gracia*. Mahallenin her bir sokağı, mahalli örgütleyiciler tarafından süsleniyor ve bir iki akşam muhtelif konserlere de ev sahipliği yapıyor. Sokakların gökyüzüne bakan kısmı, duvarları, köşeleri, her bir noktasında bir başka yaratıcı çalışma. Çok şenlikli. Sonunda da birinci (en süslüsü!) seçiliyor. Tabii kalabalığı tahmin edersiniz. Neyse, buranın şenliği anlatmakla bitmez. Geçenlerde bir mağaza vitrininde bir t-shirt gördüm. Önündeki baskıda, gözlüklü ve elinde içkisiyle bir kurbağa şezlonga uzanmış keyif çatiyordu. Altında da şöyle yazıyordu: "kriz mi, boş versene..." Buradaki ruh halini özetliyor olabilir. Ya da belki de turistlere caka satmanın bir yoludur, bilemiyorum. Ama bildiğim, şu ana dek hiç kimsenin bana, 'milli gelirinizdeki artışınıza ve üç çocuk siyasetine çok imreniyoruz, keşke RTE "bizde"...' gibi bir ifade sarf etmediği. Sokak şenliklerini geçelim.

İşte İspanya Meydanı böyle bir yer. Söyleyebileceğim, belirgin bir görkem. Bu kadar. Merdivenleri çok güzel. Çok. En üst basamağı değil ama. Oradan şehri görüyorsunuz, bir özelliği yok. Ancak ortalarda bir kaç basamakta oturup yani o görkemin zirvesine tenezzül etmeyip arada bir yerlerde dinlenir, şehre bakarsanız; bu kez ağaçların arasından şehrin vaatlerini fark ediyorsunuz. Her şeyini görmenize izin vermiyor. Yalnızca göz kırpmıyor. İşte o basamaklar pek güzel; itirazım yok. Bir de tabii, sigara içmek kaydıyla. İçmeyen boşu boşuna bakmış olur, tadı çıkmaz. Ama 'dumanın' en yakıştığı yeri sonra anlatacağım, şimdi değil.

Adlarını hak etmişlerdi ya. İşte bu meydanın adı İspanya. Devlet'in ta kendisi. Görkemi, organizasyon yeteneği, polisi, şusu busu. Biraz soğuk yüzü ama biraz da konforu. İşi biten hiç kimse kalmıyor meydanda. Devlete işi düşenler gibi. Havuz gösterisi yoksa o akşam, bomboş, bana kalırsa hak ettiği de bu; tüm güzelliğine ve sadeliğine karşın. Eh, güzelliğin on par etmez, şu bendeki aşk olmasa...

Ama Katalonya Meydanı öyle değil. O da adını hak ediyor. Hem de nasıl. Adı için kanını dökmüş, haliyle tadını çıkarıyor. Çatır çatır... Çok da yakışıyor.

Bir sonraki yazıda.

Dğer Meydan, Plaça de Catalunya

Dört bir yanında heykeller var ama ne yaparlarsa yapsınlar, bodur sayılabilecek derli toplu tıraşlanmış ağaçların arasından başlarını uzatıp bir türlü kendilerini gösteremiyor ve meydana damga vuramıyorlar; sesini

duyurmaya çalışan, bağırp çağırmadan başarılı olamayan çocuklar gibi. Heykellerin hemen yanında serpiştirilmiş irili ufaklı havuzlar, çeşmeler ve fıskiyele, sabah akşam şarıldayan ve nasıl oluyorsa belli bir albenisi olmasına karşın yine de kendini pek gösteremeyen havuzlar. Havuzların hemen önünde sıra sıra dizilmiş banklar. Caddeye yakın ve bir daire şeklindeki meydanı çevreleyen banklar. Evsizle barksıza ev olan banklar. İlk sıradaki banklarda yer bulamayan yorgunlara nefes aldırın arka sıradaki banklar. Önlerindeki bodur bitkiler nedeniyle oturduğunuzda meydanı göremediğiniz, buna mukabil meydandan biraz olsun saklanıp rahat etmek istediğinizde size yardımcı olan banklar. Bankların hemen önünde, meydanı çepeçevre saran ve dört bir yanından çıkışa izin verecek kadar boşluk bırakan bodur bitkiler. Bitkilerin hemen önünde bu kez meydanı seyir için konulmuş ve arkadakilerden daha şanslı olduğunu düşünenlerin oturduğu, yemek yediği, sigara içtiği, sızdığı, yankesicilik yaptığı, dalıp gittiği, boş boş oturduğu, poz verdiği, öpüştüğü 'loca' konumundaki ön sıra bankları. Ön sıra banklarının hemen önündeki geniş meydanın, ilk ve asfalt olan en büyük halkası. Bu halkanın içinde yer alan ve ortası yıldız motifli asıl meydan halkaları. Asıl meydanın üzerinde yaşayan herkes ve her şey. Meydanı bir ucundan diğerine yürümek için, 'dünya bir sahnedir' dercesine kullananlar, meydanda yatanlar, meydanda oturanlar ve yuvarlananlar, meydanda kaykay yapanlar. Ve bunu yapar, kaykay ile olmadık hareketler denerken popo üzeri oturup etrafı belli belirsiz süzdükten sonra kimsenin ilgilenmediğini fark etmelerinin ardından bu kez daha büyük bir hırsle kendisini sergilemeye çalışan sivilceli ergen oğlanlar. O ergen oğlanlara bakıp dalgasını geçen, zihinsel açıdan hiç kuşkusuz daha erken gelişmiş ve bunun tadını çıkaran ergen kızlar. Meydanda yemek yiyenler, meydanda sarhoş olanlar, meydanda halihazırdaki sarhoşluklarını kutlayanlar, meydanda ellerindeki bir Euro'luk ışıklı fırıldakları olabildiğince yükseğe atmaya çalışan Pakiler. Bu işi yapmaya çalışan ve her gün yüzlerce kez aynı hareketi yapıp kaç kuruş kazandığını bilemediğim Pakiler. Diğer satıcı Pakiler ile kavga eden, sigara isteyip aldıktan sonra bir anlık sigara kardeşliğinin verdiği samimiyet duygusundan olsa gerek hemen ot isteyip istemediğini soranlar. Loca olamamış arka sıra banklarda yatan evsizler. O evsizlerin hemen ayak dibinde huysuzlanan ama kendisini, kendi huysuzluğuna dahi ikna edemeyecek gibi görünen çirkin ve uyuz köpekler. Köpeklerin, evsizlerin, ışıklı fırıldak satmak için birbirini yiyip bitirenlerin, yankesicilerin, ot satıcılarının, yalnızlıktan delirmiş ve önüne gelene laf atmak isteyenlerin inadına, onların tam karşılarında dikilen İspanyol Kredi Bankası-Merkez Bankası- büyük alışveriş merkezi ve Mac'in iki katına yerleştiği ışıltılı, 'ben en pahalıyım, pek havalıyım' dercesine ışıklandırılmış bina. Daha neler neler. Dibe vurmuşların karşısında, meydanı çevreleyen irili ufaklı heykellerin ve havuzların, çeşmelerin, tam ortasında yaşanan birbiriyle

ilgisiz hayatlar. Fotoğraf çektiren turistler. *Face* pozunu veren turistler. Yahu el insaf, *Face* pozunu için elektrik direğini öpen turistler. *Face* pozunu için bir eli direkte, diğeriyle ufkunu gösteren ve bir ayak yana doğru hafif kalkmış poz veren kadın turistler. Öpüşürken kendilerini çekebilmek için bir eliyle kadının belinden tutarken diğeriyle fotoğraf makinesini ayarlamaya çalışan ve tam bu sırada öpüşmeye çalışırken göz ucuyla makineye bakmak zorunda olduğu için ne öpüşebilen ve ne de fotoğraf çekebilen gerçek üstü turist erkekler. Meydana açılan geniş caddeler. Pahalı markaların ve Gaudi evlerinin havasını yol boyu atan ve *Gracia* mahallesinden süzülüp gelen cadde. İstiklal'i andıran, mağazalarla ve güzel yapıların yanında çirkine de yer veren, eski şehre giden cadde. Ve hepsinden değerlisi, denizden gelen ve her denizden gelenin esintisiyle denizden gelenin kokusuyla ve denizin kiri ve yosunuyla gelen, eski binaları, kalabalığı, pejmürdeliği ile yetmiş küsur yıl önce Franco'ya karşı koymak için bir araya gelmiş on binlerce Cumhuriyetçi'nin yürüdüğü, heyecan verici, herkesi barındıran ve akşam vakti ayakta duramayan bir ayyaşın, bir evsizin, herkesin gözünün içine bakarak mastürbasyon yaptığı, bir başkasının köşesinde oturup hüngür hüngür ağladığı, bir diğeriyle bağırarak kalabalığın üzerine yürüdüğü, zabıta görünce koşmaya başlayan seyyar satıcının ve diğeriyle kirli mekânı, *Rambla Caddesi*... İşte bu caddelerin birleştiği ve *Rambla* ile kesiştiği köşesine, milli kahramanları *Francisco Macia* anıtını kabul eden, İspanya Meydanı'nın yanında pek mütevazı ancak bir ucundan ona bakıp 'görmek ve güzellik sende ama beni seviyorlar, Allah çirkin şansını vermiş' diyen, İspanya Meydanı'nda işi bitince ayrılanların gelip geç saatlere kadar oturduğu ve herkesin var olabildiği, adını hak eden meydanın adı, *Plaça de Catalunya*... Çok çekmişler Franco'dan. Ve bu yüzden, eşit yurttaş olduklarını belki de en çok bu meydanda hatırlıyorlar. *Catalunya* adı verilmiş bu meydanda.

Hesapta yoktu doğrusu ama madem yazının sonunda bu kadar yer verdim *La Rambla Caddesi*'ne, şimdi onu da anlatmasam hatırı kalır. Bir sonraki Barça yazısı, *Rambla* üzerine olsun...

La Rambla Caddesi

Son olarak anlattığım meydana, *Catalunya* Meydanı'na çıkan bir cadde *La Rambla*. Herhalde Barselona'nın en popüler caddesi burasıdır. Ve tabii en kalabalık. Amma velâkin bu yüzden anlatmıyorum. Caddenin cazibesi nereden geliyor? Şehrin en merkezi yeri olmasından değil, o ayrı mesele. Merkezilik bir caddeyi önemli yapar; burada cazibeden söz ediliyor. Sanırım *Rambla*'ya her bakan, kendi hikâyesini yazabiliyor. Caddenin neresinden baktığına bağlı ama. Örneğin *Catalunya* Meydanı'ndan bakıyorsa, denize doğru giden ve meydanın ışığını denize taşıyan çok kalabalık ve aydınlık bir cadde hikâyesi anlatabilir. Ortasından bakıyor-

sa, ama tam ortasından; tanımlamakta güçlük çeker doğrusu. Öyle bir orta nokta ki bu; çiçekçiler, ayaşlar, Büyük Tiyatro, sahibi şemsiyeci olduğu için üzerinde devasa bir şemsiye 'büstü' olan büyük ve güzel bina (burada insanın aklına ister istemez şu sünnetçinin dükkân vitrini fıkrası geliyor ya, neyse!), pencerede elinde bohçası, delikanlısını bekleyen köylü kız misali zabıta gözleyen seyyar satıcılar, iki sıra dizilmiş lokantalar, meşhur ve ziyaretçisi bol, üstü kapalı deniz ürünleri pazarı, turistik eşya satıcıları, yine havaya yine ellerindeki ışıklı fırladıkları atan, yine Pakiler, "bul karayı al parayı" oynatan düzenbazlar, parasını onlara kaptıran pek uyanıklar, polisler, yankesiciler, bir yere koşturanlar, sağa sola bakanlar, sağa sola bakanlara bakanlar, şunlar, bunlar... Meydandan doğru bakıldığında ışıltılı görünen cadde, burada sarı-kara, tuhaf ve kasvetli bir renge bürünüyor. Ancak işin asıl ilginç yanı, günün hemen her saatinde aynı renkte oluşu. Gökyüzünün denizi boyaması gibi, caddedeki binaların sarı-kara, eski püskü hali de caddeyi boyuyor sanki. İşte bu caddenin tam ortası (ki kendileri onlarca dar sokağın açıldığı bir 'ağır abi'dir aynı zamanda) tarihi bir 'duvarın' çıkıntısına da müsaade etmiş. İyi ki de etmiş çünkü bu çıkıntının açıldığı sokağın tam ortasında eski hastane binası ve içinde Katalan Milli Kütüphanesi var.

Eski hastane binası, adı gibi gerçekten, eski. İçinde hasta yok elbette, başka amaçlarla kullanılıyor. *Rambla*'nın parıltısı içinde garip bir karanlık ve kasvet var ya, hah işte o kasvet bu hastane bahçesinin kasveti bana kalırsa. Zemin toprak, duvarlar eski ve toprak rengi, merdivenler ve ortadaki minik çeşme sarı, toprak rengi ve sıcak. Hepsi birden kucak açmış mahallenin delisine, evsizine, hastasına, dibe vurmuşlarına... Sigara paketi çıkarmaya korkuyor insan. Şehirde genel alışkanlık olan 'sigara isteme'nin en yoğun olduğu yerlerden biri burası. Bir, iki tamam ama bir süre sonra tekel bayii muamelesi görmek ve hele ki bu muamele ile sigaranın tuzlu olduğu bir yerde karşılaşmak, bir süre sonra, özellikle üçüncüden sonra insanın içindeki sosyal demokrat duyguları yıpratmaya başlıyor. Garibanı anlarım; hali vakti yerinde olanda da bir 'isteme' hali var ama. Benim kota, üç. Sonrasına, 'hadi güzel kardeşim' deme eğilimindeyim. Benzer bir şeyi Londra'da da yaşamıştım. İlk zamanlar her çalgıcıya bir pound veriyordum ama sonra baktım ki çoğunun durumu benden iyi, vazgeçmiştim.

Her neyse, hastaneye dönelim. Etkileyici bir yer burası. Kasvetini, ama anlamlandırmaya çabaladığım bir huzuru da barındıran kasvetini ve sarı-kara rengini gönderiyor, meşhur *Rambla*'ya. Yedi sekiz bank var bahçesinde, belki de daha fazla. Şehrin banklarını ve kapılarını başka yazıya saklıyorum ama. Şimdi anlatmayacağım. Bir köşesinde küçük bir kahve. Bu topraklı ve sefil bahçede her ne varsa, üfleyip tozunu almak istiyor insan. Pek toz filan yok ama öyle görünüyor işte. Milli Kütüphane binası

hakikaten nefis. Bugüne dek gördüğüm en sıcak okuma mekânlarından biri. Yer koyu ceviz; duvarlar ise, 'duvar.' Olduğu gibi bırakılmış duvar taşları. Haftada bir kez ziyaret etmeden olmuyor burayı. Giriş için bir kart çıkarıyorsunuz, fotoğraflı, onu okutarak giriyorsunuz vs. İşte bu eski hastane bahçesi ve eklentileri *Rambra*'ya açıldıkları için, *Rambra* ne kadar şükretse az.

Onlarca sokaktan önemlice bir kısmı, tarihi eski şehre açılıyor. Sokakların hepsi birbirine benziyor, haliyle birbirinden güzel. Hemen hepsi, sarı ve loş ışıklı. Bu adamlar ışıklandırma işini iyi biliyor. Mesela ağaçları bizim Cinnah'taki gibi, "ağaç yeşil bir bitkidir, bu durumda yeşil bir bitkinin geceleri yeşil spotlarla ışıklandırılması gerekir" diyerek, ışıklandırmıyorlar. Doğrusu, Katalanlarda bir vizyon sorunu olduğu açık! Hazır konu açılmışken (!) benim üniversitenin karşısındaki parkta devasa 'popo' heykeli olduğunu söylemeden geçemiyorum. Heykele bakınca ilk akla gelen sözcük, üç harfli olanı ama burada kullanmayayım artık onu. Ayan beyan, hiç öyle modern olma kaygısı taşımadan, bir şeylere gönderme yapmaksızın, üç beş adam boyunda bir popo heykeli yapmış sanatçı. Yalnızca vizyonsuz olsalar neyse, bir de densizler anlayacağınız. İşte yine saptım *Rambra*'dan!

Caddenin ortasından denize doğru giden son kısım, başka bir yer gibi sanki. Bu açıdan belki İstiklal ile karşılaştırılabilir. Taksim'den Galatasaray'a kadar olan kısmı ile sonraki, hele Odakule'den Tünel'e kadar olan kısmı çok farklıdır ya. İlkinin kalabalığı, çeşitliliği, iş yerlerinin içeriği vs. değişip daha sakin, daha hanımefendi bir yere dönüşür. *Rambra*'nın da diğer yarısı, ilk yarısından başka. Orada kalabalık biraz seyreliyor. Sokak ressamaları, kendilerini heykelleştirip kaskatı duran sokak sanatçıları, caddeye açılan tütüncü dükkânları (ki iyi ki varlar, posta pulu da satıyorlar!), kılık kıyafet satıcıları vs. İşte bu kısım yani denize varan kısmın ulaştığı son yer, *Kaşif*'in anıtı. Kim bu Kaşif diye sormazsınız herhalde. Bir meydan, meydanın ortasında Trafalgar'a ya da bizim Dikilitaş'a benzer hayli yüksek bir kaide ve kaidenin tepesine kondurulmuş, Trafalgar'a benzer ama Dikilitaş'a benzemez şekilde, Kaşif'in denize bakan görkemli heykeli. Ya nereye bakacaktı! Bu arada kaldırımdaki Joan Miro mozaiğini atlamayayım, o da güzel. Kaldırım demişken... Caddenin toplam genişliği tahmin ediyorum elli altmış metredir. Araçlar için yalnızca sekiz on metre (iki yanda, toplam) ayrılmış ve kalanı 'kaldırım.' Yolun tam ortasında çok geniş ve anlattığım her şeyin yaşandığı 'orta kaldırım' ve kenarlarında, iki ayrı yaya kaldırımını daha. *Rambra* kalabalığının nedenlerinden biri de bu olsa gerek. Caddenin tam ortasındaki metro durağının adı, *Liceu*. Çıkışı en kolay durak olduğu için sempati duyuyorum! Çok sıcak, metronun içi, tüneller çok sıcak, cehennem gibi. Eğer uzun yürümeli bir yere denk gelirsiniz aman Allah'ım. Bu nedenle, sevgili

Liceu Metro Durağı, kendini çok sevdireyor.

İşte İspanya İç Savaşı'nı yazmış olan Orwell'ın, Franco güçlerine karşı toplanan Cumhuriyetçilerin yürüyüşüyle tasvir ettiği *Rambla* böyle bir yer. Ya da belki değil, dedim ya, kimin nereden baktığı önemli. Günün her saati herkesi buyur eden, her saatinde hep aynı renkte olan, kasvetini ve ağırbaşlılığını bence güzelim hastane bahçesinin delilerinden, yoksulluğu ve sefaletinden alan, en az o bahçedeki bitli, kirlî, çirkin mi çirkin köpeğiyle kıvrılıp yatmış evsiz ve ayyaşların hali kadar hüznü, ağırbaşlı ve neşeli. *La Rambla*.

Sonraki yazı "bir lokanta" olsun. Olsun ki neşemizi bulalım.

Lokanta

Malum, bu memleket yeme içme kültürüyle de meşhur. 'Yeme' demeyelim de 'atıştırma' olsun. Tüm lokantalarını bilmeyen ve her yemeği tatmayan biri olarak olsa olsa 'benim için en iyi lokanta' diyebileceğim bir mekân anlatabilirim. Daha doğrusu yalnızca burasını anlatmak geliyor içimden.

Elbette çok sayıda başka milletin mutfağı ve buranın lokantalarında da sürüsüne bereket çeşit var. Ancak dön dolaş, memleketin tadı damağı, *tapas*. Öncelikle şunu söyleyeyim, ben bu yaşıma dek bu kadar çok irili ufaklı lokanta olan bir yer görmedim. Yürüdüğüm her mahallede, istisnasız en olmadık küçük sokakta mutlaka kaldırıma serpiştirilmiş iki uç masa var. Turistik de değil üstelik. Mahalleli için. Sokakta yaşıyor gibiler. Tabii kaldırımlar geniş olduğundan o masaların yürüyene bir zararı da yok. Hemen hepsi metalik gri metal masa ve sandalyeler. Belediye'nin kararı mıymış neymiş. Görebildiklerimin menüsü de birbirine benzer. *Tapas*, aslında atıştırma ve bizim mezeye denk düşüyor. Karşılaştırma yapmak saçma ve gereksiz de olsa, bir milli alışkanlığımız olduğundan ben de yapayım: Kusura bakmasınlar ama, nerede bizim mezeler! 'Kusura bakmasınlar' yazınca, Başbakan gibi hissettim kendimi, ne garip bir duygu? 'Eyyyy tapasçı düdüklü, biz bu meze işini sizden mi öğreneceğiz ya, bak ya, hiç kusura bakmayın...' Neyse, konudan sapmayayım. Bu karşılaştırma işi ile insan yurt dışında sık karşılaşıyor hakikaten ve pek eğlenceli. Kardeşim, bir kişi gelsin de bir şeyi karşılaştırmasın. Daha havaalanı otobüsünde başlıyor: 'Vallahi bizim Havaş bundan ucuz' Sanki bunu duyan Katalan idaresi, "ülen acilen bir düzenleme yapalım" diyecekmiş gibi. Biraz da kaçınılmaz belki de, özellikle fiyatları hemen çevirip karşılaştırır ya insan. Benim kafa da döviz bürosu gibi oldu, Euro'nun arttığını okudukça!

İşte her yerde aynı şey servis edilince, muhafazakâr bir bünye, ister istemez Düveroğlu'nu, Hacı Arif Bey'i, Kebap 49'u, Tavukçu'yu, Cankatan'ı vs. hatırlıyor. Bunların kendisini hiçbir zaman hayal kırıklığına uğratma-

diğını, adı geçen lokantalarla hiçbir zaman bir 'bağlanma' sorunu yaşamayıp hepsine bağlandığını, onlara hiçbir zaman 'sorun sende değil ben de' demediğini ve hep mutlu olduğunu düşünüyor. Bunları düşününce, yine ister istemez burada bağlanacak bir lokanta arıyor ve tabii buluyor. Nitekim buldum! İlk haftamda okuldan üç kişi getirdi, sağ olsunlar. Sonrasında, sağa sola bakıp en iyisinin, güzelinin ve tabii hesaplısının burası olduğuna karar verdim. Birazdan anlatacağım.

Tabii pahalı, havalı yerler de var, yok değil. Mesela geçen ay gelen iki misafirim beni bir gün hakikaten çok meşhur bir tapascıya götürdü. Zaten ancak onlarla gidebileceğim bir yerdi. Kapıda '657 mi?' yoksa 'özel sektör mü?' diye soruyorlardı ve iki özel sektör kişinin yanında, en fazla bir 657 kabul ediyorlardı! Bu sayede girebildim. Allah için güzeldi de, insan bilmediğini yememeli. Laf olsun diye bir 'midye' söyledim. Sonunda hakikaten 'tek bir' midye geldi. Büyük bir midye, kapağı açık, içinde etli kısım. Yedim ama meğer çiğmiş. Kardeşim bir midyenin pişmemişini neden servis edersiniz? Hadi siz ettiniz, insanlar neden yer? Neden uyarmazsınız? Nihayetinde kütüğü Sivas olan bir insanım, ben nereden bileyim çiğ olduğunu? Bütün gün genzimde bir deniz kokusu, insan belli de edemiyor. 'Çok güzeldi' filan diyorsunuz. Demem o ki havalı yer görmüşlüğüm var da, bünye tutucu. Son bir buçuk ay, dönüp dolaşım haftanın iki günü 'benim' lokantaya geldim. Anlatacağım...

Bir ya da iki gün 'sandviç,' kalan günler evde atıştırma. Şimdi sandviç deyince, yanlış anlaşılmasın; Juan abi ile yengemizin yaptığı sandviç. Tam hükümet meydanında, ilk yazıda anlattığım o saçma ama güzel meydana giden köşede. En turistik yerde, hiç turistik olmayan bir dükkân. Cebeci'deki *Cankatan*'ın Barça versiyonu. Yaklaşık beş metre kare, bir ızgara, bir kasa, kasanın arkasında meşrubat rafı, kolunuzu dayayacağınız, müşteri ile Juan abimizi ayıran yükselti (bar gibi düşünün). Bir insan, sıcak tavuklu sandviçi bu kadar mı güzel yapar? Yapıyor adam. Tabii adam diyorum, aslında abinin hanımı, yengemiz, ayrılmaz figür fakat daha çok meşrubat ve para işleriyle ilgileniyor. Şimdi bu abimizle aramızda çok güzel bir diyalog oldu. Sık gittiğim için 'sohbet' başladı. Ancak sohbet, tek satır Katalanca bilmeyen biriyle, tek satır İngilizce bilmeyen biri arasında! Bu nedenle sohbeti 'tırnak' içine alıyorum. Hatta alırken elimle de, ODTÜ ve Boğaziçililerin, iki ellerinin işaret ve orta parmaklarını yan yana getirip aynı anda orta boğumdan kırma hareketini ekliyorum! Sohbet, tırnak içinde ama Juan, has esnaf. Eh, serde esnaf çocukluğu olunca! Önce el kol, sonra onun bana öğretmeye çalıştığı terminoloji (mutfak tabii ki) ardından misafirlerimi de götürüp tanıştırmam. Juan abi, beni yirmi metreden görünce, ne kadar uzun kuyruk olursa olsun, hepinize çok tanıdık gelecek bir hareket yapıyor: Parmaklar kapalı, avuç içi yere bakan elini bilekten hafifçe iki yana

sallama hareketi! Yani bildiğiniz, 'ızgaraya/mangala atayım mı?' demek istiyor. Şimdi ben bu insanı nasıl sevmeyeyim? Neyse, Allah uzun ömür versin, bir daha gelirim, umarım orada olurlar.

Çok saptık lokantadan farkındayım ama ilk yazıdaki meydana yeniden geldik madem, o zaman bir de kısaca, 'banklardan' söz edeyim. 'Aman eksik kalmasın' dediğinizi duyar gibiyim. Burası 'bank' cenneti. Bank her yerde vardır da, bu kadar çok bankı bir arada görmedim daha önce. Tümüyle yaya için dizayn edilmiş bir yerde, haliyle onun rahatını da düşünmüşler hem de fazlasıyla. Her köşe başında, kaldırımında, kenarında köşede, lokanta karşılarında, metro önlerinde şurada burada. Her yer bank. En güzelleri, ağaçlı kaldırım ve ücra sokaklarda olanı ama en matrağı lokanta karşısındaki banklar. Millet masalarına oturmuş yemek yerken siz de bir banka oturup seyrediyorsunuz. Aslında iki amaçta hizmet ediyor gibi geldi bana. Biri, yer bekleyen müşterinin rahatı. Özellikle Ağustos sonuna dek herhangi bir lokantada yer bulma olanağı yoktu. Herkes kuyruktaydı. Diğeri, yalnızca dinlenmek için. Ayrıca bir bankta dinlenir ve bir şeyler atıştırırken lokantadan gelen müzikten yararlanmak da iyi oluyor. Bizim Sarıyer, Kuruçeşme sahili gibi, hani taverna müziği eşliğinde çekirdek çitleniyor ya... Tabii tahmin edersiniz, "arkadaş müessesenin önünü kapıyorsun, git başka yerde ye yemeğini" diyen bir Katalan levendi, yiğidi de olmadığı için, rahat ediyor insan. Bu kadar hikâyeden sonra diyeceksiniz ki, 'kardeşim hiç mi magandası, şusu busu yok bu milletin?' Var tabii, olmaz mı? Ama zannedersen patlıcana, hıyara getirdikleri 'AB standardını' insanlarına da uyguluyorlar ki, magandalık da ölçülü. En azından karşılaştıklarım için bunu söyleyebilirim. Beni en rahatsız eden şey, herkesin bağırarak hatta çığlık çığlığa konuşması ki bu da tam olarak magandalık sayılmaz. Maşallah, gür sesli bir millet. Hakikaten çok bağırıyorlar.

Yok hayır, konuya giremedim bir türlü. 'Benim lokanta' diye başlayıp nereye geldim. Belli ki şimdi anlatamayacağım. Bu durumda lokanta yazısı, bir sonraki olsun...

Bar Jai-Ca

Lokanta başlıklı son yazıda konuya bir türlü girememiştim. Bu kez başaracağımı umuyorum. Dediğim gibi, yeme içme anlayışı büyük ölçüde 'atıştırma.' Yani işin *tapas* kısmı böyle. Yoksa başkaca lokantalar da var elbet ancak asıl popüler olan bu tarz. Ülkenin farklı yerlerinde başka *tapas* anlayışı varmış. Şundan eminim; Bask ile Katalan *tapası* farklı. Lokantalarda aynı şeyleri bulabiliyorsunuz ama Bask'ların yöntemi farklı. Allah için daha lezzetli. Aslında son derece basit bir şey yaptıkları. Türkiye'de daha ziyade kokteyller ile yemek zahmetine girmeden, sempatik ve zengin görünmenin bir yolu olarak kalabalık ev partilerinde

karşılaştığımız ve 'kanep'e' tabir edilen 'şey.' Üzerinde bir kürdan vardır da neresinden tutacağımızı, sonrasında kürdanı nereye koyacağımızı bilemeyiz ya. İşte özellikle Bask *tapası*, bu kanepelerin irisi. Bir baget ekmeği dilimleyin, sonra her dilimin üzerinde aklınıza gelebilecek tüm et ve sebze parçacıklarını, sosla birlikte hayal edin. İrice bir kürdanı tam ortasına saplamayı da unutmayın.

İşte bunun en iyisi, altı yüz km. uzaklıktaki Bask bölgesinde dediler, gittik! Hayır tabii, böyle bir şımarıklık yapmadık. Aynısı bu şehirdeki lokantalarda da var ve her birinin vitrini üzerinde, "Euskal" yazıyor. Bu sözcük ile vitrininde onlarca kürdan batırılmış kanep'e olan lokantalar özdeş gibi bir şey. Böyle bir şımarıklık yapmadık yapmasına da Bask bölgesine gittik gerçekten. Bir arkadaşım, iki aydır ilk kez Barça dışına çıkıp üç günde bin altı yüz km. kadar yol yaptık. Çok yorucuydu ama epeyce bir şehir ve Kuzey kırsalını da görmüş olduk. Derdim Bask milliyetçiliğinin vatanını da görmeyi, gördüm. Bilbao'dan aklımda kalan öyle milliyetçilik vs. olmadı. Zaten nasıl olsun ki? Allah için oradaki *tapas* çok lezzetliydi. Sonrasında öğrendim ki zaten meşhurmuş. Hatta en iyisi San Sebastian'da olurmuş. Ama yanından geçmekle birlikte buraya girecek zaman yoktu. Arabayı üç günlüğüne kiralamıştık! Aklınızda bulunsun, bir gün gelir de araba kiralarsanız sakın ama sakın otoban kullanmayın. Beni uyarılmışlardı. 'Katalan otobanı çok pahalıdır,' demişlerdi. Bu nedenle giderken girmedik. Ama dönüş yolunda daha ucuz olan (!) Bask otobanına girip yolu kısaltmak istedik. Yalnızca yüz elli km. civarında yoldan sonra bir gişeye geldik. Ben 'on' arkadaşım olsa olsa 'yirmi' Euro tahmin etti. Gişe memuru dalga geçer gibi 'otuz bir' Euro isteyince, cüzdanlar acı ve gergin bir gülümse ile karıştırıldı, memura 'oluru yok mu?' bakışları atıldı; çaresizlikle ödendi ve yolun geri kalanında elbette onların E-5'i tercih edildi. Hatta arabada, uzun yolun aslında daha zevkli olduğu konusunda yaygın bir kanı oluştu! Demem o ki siz siz olun Türkiye otoyollarının kıymetini bilin ve yolunuz buraya düşerse aklınızdan dahi geçirmeyin. Yani, Yeni Şafak, Vakit yazarı filan olsam o an, 'otoyol dedikleri, Katolik oyunu çıktı' başlığını atmıştım. Yol üzerinde çok güzel bir iki köy kasaba gördük. Kazancımız oldu.

Benim lokanta, asıl olarak *tapas*cı. *Rambla*'dan aşağı, Kaşif Kolomb Anıtı'nın yanından sahile giderken, *Barceloneta* adlı bir semt çıkıyor karşınıza. Eski püskü, çok güzel, çok sarı, daha çok zamanında balıkçıların kalabalık aileleri ile bakla kadar evlerde yaşadığı bir semt. "Barse-lonacık" anlamına geliyor. İspanyolca bilen var, bilmeyen var! Balkonlarda çamaşırlar asılı. Belediye daha önce uğraşmış bu görüntülerle, bizim Tarla-başı'nda olduğu gibi, ama ahali direnip semt görüntüsünün değişmesine izin vermemiş, Tarla-başı'nda olmadığı gibi... Burada her köşe başında, şehirdeki her köşe başında olduğu gibi, sürüsüne bereket

lokanta var. Bir küçük mekân ile önünde iki üç masa şeklinde. Ama bana kalırsa en güzeli *Jai- Ca*.

Lokanta, beş yol ağzında. Hakikaten beş yol ağzı. Hemen her zaman, akşam geç saatte gittiğimden aynı sarı loş ışıklı bir kaldırım, benim için. Hiçbir zaman yer yok. Ama artık mekânın müdavimlerinden sayıldığımdan (!) en azından ilk günlerden farklı olarak, görünce kişi sayısını sorup hemen adımla yazıyorlar bekleme listesine. Garsonların tümü çok genç. Muhtemelen öğrenciler. En büyüğü, yirmi beştir. İlk gidişlerimde rastlantı eseri hep aynı çocuğa denk geliyordum. Akıcı İspanyolca konuşma çabama rağmen (!), olmayınca İngilizceye geçiyordum. Ama çocuğun yüzüme bakışı ve ısrarlı yanıtızsızlığı hiç değişmiyordu. Sanki Mahzun Kırmızıgül filmi seyretmiş de kendine gelmeye, yeniden dünyaya dönmeye çalışıyor gibi bir hali vardı. Sonradan anladım ki Azeri imiş! Meğer beni Türkçe konuşurken görmüş, ne diyeceğini bilemez haldeymiş. Neyse... Çat pat biraz konuştuk. Sonra her gördüğünde bir iki Türkçe laf etti afacan. Yan sokağa da bir şube açmışlar ama asıl güzel olan burası. Hani Türkiye'de altmış yetmiş yıllık esnaf lokantaları vardır ya; duvarda kurucu 'hacı baba'nın vesikalık fotoğrafının, hemen yanında hacı baba ile şimdiki sahibin, yani oğulun birlikte çekilmiş fotoğrafının ve onların yanında, gelen meşhurlarla çekilmiş fotoların bulunduğu bir yer. Yerel mi yerel. Bilenler ve mahallenin insanları ile onların getirdikleri. Bir de benim gibi mahalleliye karışma çabasında yabancılar var sanırım.

Şimdi: Beş yol ağzı dedim ya. İşte bu yolların açıldığı birkaç metrelik minik birleşme noktası en güzel şekilde, lokantanın içinde tam köşede yer alan 'fıçının' yanından görülebiliyor. En çok o noktayı seviyorum. Ayakta, fıçının üzerinden atıştırmak ve oradan dışarıyı seyretmek çok zevkli. Bir tür yaşam felsefesi de olabilir bu aslında: Ayakta, hem içeride ama bir ayak dışarıda, yani her an çıkacakmış gibi atıştırmak. İyi bir şey. Manda boku gibi yayılmaktansa bir yere, her zaman gidecekmiş gibi olmak, fena değil sanırım. İşte lokantanın içinde ve aynı zamanda dışında olan bu köşe, sanırım bu yüzden de hoşuma gidiyor. Fıçı'ya dönmek üzere, gelelim lokantanın içine.

Esnaf lokantalarının Barça şubesi sayılır kendileri. İnce, orta boy yapılı. Bir bar var, uzunca. Barın arkasında koşturan garsonlar, önünde masa bekleyen ya da orada yemeyi tercih edenler. Barın üzerinde, duvarda, muhtelif obje ve fotoğraflar. Fotoğrafların tam ortasında, tıknaz, şişko ve beyaz saçlı patronun Messi ile çekilmiş bir fotoğrafı. Bu yazıyı okuyarlardan, 'ay ne bulurlar şu futbolda' diyenler ve içlerinde bilmeyenler olabilir: Messi meşhur bir futbolcu! Lokantanın köşesinde, yani benim fıçının hemen arkasına denk gelen duvar parçasında ise onlarca küçük fotoğraf asılı. Çoğu sararmış. Hepsinde, patron ve bir diğer kişi var. Onlar kim, bilemiyorum. Bir kısmı siyasetçi tipli, takım elbiseli ve

gevrek gülüşlü tıpsız herifler.

Lokantanın zemini, muhteşem iki rengin birleşmesinden oluşuyor. Siyah beyaz, karo döşenmiş. Siyah ile beyazın yan yana gelip yakışmadığı bir yer yoktur herhalde. Hele ki şu günlerde! (işte bir siyasi mesaj daha!) Zemin ferah ve duvarlar ile birleştiği yerden, duvarın ortasına kadar olan kısım, dilimli, kahverengiye boyanmış ahşap. 1970'lerin mekânlarında, evlerinde, hele ki kahvelerinde lambri yaygındır ya, işte tam olarak öyle. Bar ile duvar arası zaten olsa olsa üç metre. Bir sıra ve toplam beş altı masa. Aradan geçmeye çalışan müşteri ve garsonlar. Bekleşenler, bara ulaşmaya çalışanlar, adını yazdırmışlar, 'dışarıda masa var mı?' diye soranlar. Nasıl kalabalık anlatamam. Gürültüyü tahmin edersiniz. Hep bir ağızdan hançerelerini yırtarcasına konuşan onlarca insan. Birbirlerini nasıl duyuyorlar ve ne anlıyorlar hakikaten bilemiyorum. İşte bu lambrinin üzerinde yeniden duvar, üzerinde fotoğraflar. Tabii en matrak olanı, Real Madrid'e (meşhur bir futbol takımı!) beş çektikleri maçtan, Barçalı bir oyuncunun eliyle 'beş' işareti yaptığı gazete sayfası fotoğrafı. Dükkanın orta yerinde, ince ve altın rengi yaldızlı bir sütun var. Hemen fiçinin arkasında perişan bir tuvalet. Çok ama çok dar. Yanlışlıkla arkanızı dönerek girmişseniz, klozete önünüzü dönebilmek için yeniden dışarı çıkmak gerekiyor, yani öyle bir darlık.

Burada, Allah'ın emri olan şeylerden yemek gerekiyor. Mesela, patates kızartması. Mahcup olmayasınız diye İspanyolcasını yazmıyorum! Diyeceksiniz ki 'kızartmanın nesi matah?' Haklısınız ama bu kızartma buraya özgü. Yarım elma dilimi büyüklüğünde parçalar ve dışı kızarmış, içi yumuşak, yağ çekmemiş patates. Üzerine Katalan bayrağını çağrıştıran, ketçap mayonez ikilisi, sırayla, çizgi halinde sıkılmış. Yanına, kızartma balık. Klasik olanı, bizim hamsi-istavrit arası büyüklükte, lezzetli bir balık. Bir de bit kadar bir balık var; sanırım yavru balık ve çok lezzetli. Vejetaryenlerden özür dilerim ama öyle. Midyesi de güzel. Bir de yaşamımda ilk kez burada gördüğüm ve adını hatırlamadığım ince uzun bir midye var. Biraz ırice ve uzunca bir dolma kalem düşünün. İşte bu kalemin üst yarısı yok ve içinde nefis, ince uzun midyemsi bir et var. Bir de sarımsaklıyorlar onu. Hepiniz meze düşünüyorsunuz, kötü oldunuz değil mi şu anda! Ya Ahtapot? Hem bizim bildiğimiz geleneksel şekilde hem de ince dilimlere halinde tereyağında pişiriyorlar. Nasıl yumuşak oluyor anlatamam, lokum mübarek. Peki yiyip içip ne kadar ödüyorsunuz? Gayet doyurucu bir atıştırma ve bir bira için adam başı olsun olsun on, on beş Euro civarında.

Servis nasıl? Her yurt dışına çıkan, 'bizde servis çok iyi' diyerek döner. Haklılar. Gerçekten iyidir. Anayasacılıktan önceki mesleğim garsonluk olduğu için bilirim. İspanyollar da vahim durumda. Yavaşlar, hayli surat-sızlar ve neyi ne zaman getirmeleri gerektiğini pek bilmiyorlar. Bu lo-

kantanın garsonları da iyi servis yapmıyor. Ama o kadar yoğunlar ve öyle sevimliler ki batmıyor insana. Tabii Türkiye'de servisin, ucuz iş gücü sayesinde kalabalık olabilen garson takımları sayesinde hızlı olduğunu unutmamalı. Adam gibi sosyal devlet olsak muhtemelen servis yavaşlayacak anlayacağınız. Yeri gelmişken, İngiltere'de çalıştığım son lokanta meşhur bir Türk lokantası idi ve patron, müşterinin kendisini Kraliyet ailesi mensubu gibi hissederek çıkıp gitmesi gerektiğini söyledi. Ben de, 'içkiden burnu kızarmış, bas bas bağırان götü boklu İngiliz, neden kendisini böyle hissetsin ki?' sorusunu hiç sormadan emekli oldum ne yazık ki. Yine de buradakiler daha doğal geliyor bana. Garsonun işi yemeği masaya getirmek, mutfak ile benim aramdaki bağı kurmak. Canı sıkınsa o gün, ne diye güler yüz gösterebilir. Ama benim lokantadaki çocuklar yine de hayli mütebessim sayılır. Yavaşlıklarını da milli hasletleri sayalım. Sonuçta *siesta* diye bir şey uydurulmuş kültürden söz ediyoruz.

Döneyim fıçıya. Hem lokanta hem de dışarıdaki manzara, en güzel buradan seyrediliyor. Sarı ışıklı, balkonları çamaşırılı, beş yol ağzı. Dışarıda masalar. İnsan sesi. Hemen karşı köşede genellikle sinek avlayan bir başka lokanta. Diğer yanda meyve satan bir küçük dükkan. Bugüne dek bulunduğum, penceresinden dışarı baktığım en güzel lokanta köşesi ve en bakılası 'dışarı,' burası. Peki en çok kim yakışıyor bu mekâna? İki hafta öncesine dek, 'haftalar önce dışarıdaki masalardan birine, ayak-kabıtarını çıkarıp bacaklarını sandalyesinde toplamış, gülümseyerek karşısındakini dinleyen güzel kadın yakışıyor,' derdim. İki hafta önce, fikrim değişti. Hemen fıçının kenarında, belli ki uzun fıçı taburesi bulamamış, yorgun olduğu için oturma ihtiyacı hissedip hemen kenardaki sandalyeye sığınmış ve başı fıçıyı biraz aşmış, küt kesilmiş kızıl kahve saçlı, uzun boylu, uzun parmaklı ve çok güzel gözleri olan bir kadın oturuyordu benim fıçının yanında. Biraz içeriye, biraz dışarıya bakabileceği bir yerde. İkisini de tam göremeyeceği bir yerde. Gerçi o köşe benimdi ama olsun. Başka biri oturacaksa ve o biri bu kadın olacaksa, otursun. Uzaktan duyabildiğim, sanki yanındakiyle Türkçe ama kırık bir Türkçe konuşuyor gibiydi. Ya hayal görmeye başladım ya da özledim artık diye düşündüm. Bu köşeye ve lokantaya, en çok bu kadın yakıştıyordu.

Ben bu yazıyı düşünürken ölüverdi. Sabahtan bu saate dek, Tuncel Kurtiz'i düşünüyorum. Dünya'nın muhtelif yerlerinde, kim bilir hangi güzel ve salaş lokantalarda, kim bilir hangi sarı kahve sokak ışıklarına bakarak ve neler neler düşünerek, milyonlarca insana hiç kısmet olmayan ve olmayacak ne şen yemekler yemiş, ne güzel kadınlar görmüştür. Şimdi benim fıçının kenarında, yaşamım boyunca hiç tanışmadığım bu adamı hayal ediyorum, beş yol ağzına bakarken. O köşeye en çok yakışan o güzel kadın, bir kereliğine izin versin Kurtiz'e. Yukarıdaki sözcüklerin hepsi, Kurtiz'in olsun...

Avlu

Çok değil, iki üç daire büyüklüğünde bir avlu. Katedral'den Hükümet Meydanı'na giderken ilk sağdaki daracık sokağa (yanlılıkla) girdiğinizde yaklaşık elli metre o dar yolda yürüyüp kemer altından geçerek ulaştığınız bir meydan. Meydan demek yanlış olur aslında; daha çok bir iki kurumun, bir kilisenin, bir çocuk yuvasının, bir apartmanın, bir lokantanın kapılarının açıldığı, bir avlu. Bilip gelen vardır mutlaka; sonradan fark ettim ki W. Allen'in filminde yakışıklı İspanyolun, iki güzel Amerikalı kadını tavladığı lokanta masası burada. Herhalde bu nedenle, şehrin en pahalı lokantalarından biri. O da çok güzel görünüyor, Allah'ı var ama burada olmamış sanki. Yani havasıyla bağdaşmıyor böyle pahalıcı bir yer; üstelik gece gelince, tam karşısında evsizleri ve sarhoşları ağır-lar-ken. Her neyse, buraya yanlılıkla girip bir daha çıkamadım.

"Nesi var?" diye sorsanız, hem sabaha kadar anlatırım hem de aslında anlatacak pek bir şey yok. Sıradan bir avlu olabilir. Ama buraya her gelişimde (ki her okuldan dönerken yolumu buradan geçirmek için her şeyi yapıyorum) bu denli etkilemesinin de bir nedeni olmalı. Sanırım en çok, hatırlattıklarıyla etkileyici. Hatırlattığı mekân ve insanlar nedeniyle. Beyazıt, Saraçhane, İstanbul Üniversitesi'nin arkalarına denk gelen ve uzun, dolambaçlı yürüyüşle sonunda Sirkeci'ye varacak çok güzel yollar, dar sokaklar vardır. Bu alana, Nuruosmaniye Camii ve onun avlusuna açılan Kapalıçarşı kapısının civarını, hemen altında İran Konsolosluğu ile yanındaki muhteşem İstanbul Erkek Lisesi bina ve bahçesini içeren küçük bölgeyi de eklemek lazım. İşte buralarda, eğer akşamları geç saatte ya da pazar sabahı çok erken yürürseniz, insan kalabalığından arınmış birbirinden güzel sokak ve avlular fark edersiniz. Tabii o sabah avlu içlerindeki dükkânlar kapalı olduğundan, yapıların ana kapısında da demir vardır ama içerisi görünür. Çok güzeldir. Çok ağırbaşlıdır. İşte avlu, bana bu bölgeyi hatırlatıyor. Tabii bu bölgeyi hatırlarınca başka şeyler, anı ve insanlar giriyor işin içine. İşte hepsi bir araya gelince, başka bir ülkedeki başka bir avlu, hatırladığım herkes ve her şeye bu denli uzakken, vazgeçilmez bir mekâna dönüşüyor. Eğer Barselona'da içtiğim sigaralar nedeniyle bir gün göçeceksem, sorumluluğun çoğu bu avluya ait! Allah akıl fikir versin.

Adı, *Sant Felip Neri*. O yaklaşık yüz metrelik dar sokağın sonundaki güzel kemerin altından geçince ulaşıyorsunuz. İlk karşılaştıklarınız; serinlik, yaprak hışırtısı, çok az ve derinden gelen bir su sesi. Gölgeyi bir yer burası. Hemen lokanta ile apartmanın yanındaki minik sokak avluya açılan ikinci ve son sokak. O sokağın bir yanında söz ettiğim kazıkçı ve çok şık lokanta, diğer köşesinde hiçbir özelliği olmayan ama pencereleri bu avluya baktığı için insanda sahip olma duygusu yaratan dört katlı apartman var. Hemen hep gece gittiğim için çoğu penceresinde ışık

olduğunu da görüyorum. Yine sarı ışıklar. Pansiyon, küçük bir otel ya da orta halli ve eski küçük dairelerden oluşan bir bina olabilir burası. Hemen yanında yani altından geçerek girdiğiniz kemeri arkanıza alıp avluya bakarsanız, apartmanın sağında, başka bir tür taştan örülmüş, üzerinde haç işareti olan bir bina başlıyor ve bu binanın bitiminde aslında onunla birleşmiş kilise duruyor. Avlunun tüm binaları bitişik aslında. Birbirlerinden ayıran, örüldükleri taşların farklı olması. Bir de farklı işlevleri tabii. Biri, kreş benzeri bir yer anladığım kadarıyla. Yeşil mavi orta boy bir kapısı ve üzerindeki üçgen mermer kaidenin tepesinde haç var. Hemen sağ tarafında pirinç levha. Levhada, bu meydanda İç Savaş sırasındaki bombardımanda, yine anladığım kadarıyla, yanlışlıkla düşen bir bombanın kırk iki kişiyi öldürdüğü ve çoğunun çocuk olduğu yazıyor. Zaten bina ile kesiştiği, kilise duvarının birleştiği yerde mermer ve taş duvarlar delik deşik. İşte ölenlerin ve özellikle ölen çocukların anısı nedeniyle mi yoksa kilise ile giderek ağırlaşan havadan mı bilinmez bir ağırlık çöküyor burada insanın üzerine. Gerçi tiryakiye bahane çok ama girer girmez sigara yakıyor insan. Ancak yanan sigara yalnızca burayla değil, söyledim ya, çağrıştırdıklarıyla da ilgili. Binanın taşları ufak ve kızıl toprak rengi. Hemen bitişindeki kilisenin duvarı ise büyük sarı beyaz kesme taştan. Kilisenin nefis ve büyük bir yeşil demir kapısı ile iki yanında simetrik iki küçük yeşil kapısı daha var.

Meydana döneceğim, ama biraz bu şehirdeki kapılardan söz edeyim. Muhtemelen meraktaşınız! Buranın kapıları İstanbul'u andırıyor ama eski semtlerini. Eski İstanbul semtlerinin ya da taşranın, köylük yerlerin kapıları daha güzel, özenli ve anlamlıdır ya; burası da öyle. Mesela Ankara'da yüz yıl da yaşasa insan, Kale civarı bir yana, hiçbir apartmanın kapısıyla ilgilenmeyebilir. Burada 'kapıya' çok önem verdikleri kesin. Benim gibi bir adamın dahi dikkatini çekecek kadar güzel, küçük, büyük, renkli, renksiz, ağaç, metal, şu bu. Ama her birine özenildiğinden eminim. Hem şekline hem de renklerine özeniyorlar. Ancak bu, örneğin Bodrum gibi bir aynılığa, "öyle beyaz olalım ve beyazın üzerine öyle çiçekli sarı-mavi-beyaz kapı kolları, bina numaraları yerleştirelim ki her gören 'güzel' desin ve karşıdaki teknelerin göz zevki bozulmasın" numaracılığına benzemiyor. Bodrum ve muadillerinde, Türkiye'nin diğer taşrasından farklı olarak bir numaracılık var ya. Hani, İstanbul ve Ankara'da çöpünü balkonuna yığanlar oraya gidince birden estetik meraklısı kesiliyorlar ya. İşte burada böyle bir tuhaflık hissetmiyor insan. Kapılar güzel, renkli ve özenli. Tüm kapılar şehrin bir parçası hem de önemli bir parçası olduğunun farkında. Yalnızca ağaç olanları değil, diğerleri de. Eski olanı da. Uzatmayayım çünkü kapıları çok daha uzun yazacağım daha sonra. Endişeye mahal yok, bu gruba ve şimdi değil! Son olarak, şehirdeki tüm kepenklerin (hepsini görmedim ama yüzler-

ce sokak yürüdüm) grafiti ile süslenmiş olduğunu söyleyeyim. Görüntü gerçekten şenlikli. Gece olup dükkânlar kapanınca bambaşka bir sergi başlıyor sokaklarda. Dönelim avluya.

Apartmanın renkleri sarı ve mavi. Mavi, çerçevelerin rengi. Üzerinde desenler var. Karşısında, alt katında lokanta olan bina ise bej rengine çalan bir tuğlayla örülmüş. Tepesinde, hemen üst köşesinde, ışıklı bir çardak var. "Orada oturmak vardı şimdi," dedirtiyor insana. Yanındaki son bina ise diğerlerinden farklı bir taşla örülmüş ve taşların arasından küçük otlar çıkıyor. Alt köşesinde, sizi meydana buyur eden kemer var. Binaların üzerinde toplam yedi sekiz sokak lambası; tahmin edeceğiniz gibi loş bir aydınlatma. Avlunun tam ortasında çok sevimli, sekizgen bir çeşme var. Ortasındaki mermer kaideden çıkan küçük pirinç borularından akan çok zayıf su ve bunun sessiz avludaki sesi. İşte bu çeşmenin üç yanında üç güzel ağaç ve ağaçların dalları gökyüzünde birleşiyor. Anlayacağınız her şey, buraya gelen bir daha çıkamasın diye özenle yerleştirilmiş sanki. Ama öyle de değil işte. Gece sıfır bir gibi; evsiz, battaniyeye sarılmış olan da, sigara isteyen sarhoş da burada, her biri bir başka köşede. Battaniyeye sarılmış yatan adam, en pahalı lokantalardan birinin tam karşısında. Ot içen de. Tüm bunların üzerine bir de Beyazıt'ın, Nuruosmaniye'nin ara sokaklarındaki olağanüstü taş yapı ve avluları ekleyin. Eklemek ile kalmayıp avlunun Arnavut kaldırımli zemininin üzerinde oturup sırtınızı delik deşik duvara dayayın. üzerine; her Saraçhane, her Nuruosmaniye denildiğinde hatırladığınız babanızın; her Cağaloğlu, her İstanbul Erkek ve her sigara denildiğinde hatırladığınız hocanızın giderek silikleşen hayallerini koyun. Bir de yalnız olun o sırada. İşte sigaranın dumanı, ikincinin, üçüncünün, dördüncünün, beşincinin... En çok bu avluya, avlunun duvarlarına yakışıyor, şehirde. İçmeyip ne yapacaksınız?

“ANLATABİLİYOR MUYUM?”

Fethi Açikel*

Sadece akademinin düşünsel kıyısında konvansiyonel yöntemlerle gezen bir parlak zekanın değil, aynı zamanda inovasyon fikri ile kendisini yoğurmuş birinin sıklıkla sorabileceği bir soru, bu. Bir yandan mevcut duruma ilişkin bireysel farkındalığı kamusal kılmaya çalışan bir yenilikçi aklın, diğer yandan da eski parıltısını geride bırakmış bir kurumsal gelenek karşısında sürekli olarak anlaşlamadığını hisseden reformcu bir öznenin sorusu. Dönüştürmeye çalışan bir iradeyi, farklı düşünmeye davet eden bir öznenin yalnızlığından çıkma çabasını dile getiren bir soru. Bizlere ‘bireysel’ ve ‘kurumsal’ olanla, ‘yenilikçi’ ve ‘geleneksel’ olan arasındaki ilişki üzerine düşünmeyi telkin eden bir soru.

Bir soru olduğu kadar da paylaşmaya, anlaşmaya ve yeni ufukları birlikte arşınlamaya ilişkin bir davetiye. Ancak sadece samimi bir misafirperverlik ile değil, aynı zamanda zarif bir meydan okumayla da karakterize edilen bir davetiye. Bu davetiyenin ya da sorunun gündeme geldiği bir ortam, yenilikçi tarzda düşünen bireylerin -hatta yeterince anlaşılmadığını düşünen bireylerin- yalnızlığını ve onların yenilik içeren önerilerine direnen kurumların aynı anda var olduğu gerçeğini de içeren bir ortam olabilir. Bir anlamda kurumsal krizlerin bireysel girişimciliği, tutuculuğunun ise yeniliği aynı anda var etmeye başladığı bir ortam olabilir.

Ancak belki de unutulmaması gereken şey, birbiriyle taban tabana zıt olan bu iki eğilimin aynı anda ve aynı düzlemde var olmalarının kaçınılmazlığıdır. Ayrık düşünceyi kuralcılığın, bireyselliği ise kurumsalcılığın sayesinde değerli kılması gibi, inovasyon da ancak tutuculuğun sayesinde değerli olabilir. Bireysel ve inovatif olan kolektif ve geleneksel olanın yaşatılması için elzem olduğu ölçüde, yalnızlık ve huzursuzluk, takdir etme ve ödüllendirme de içiçedir; içiçe olmalıdır. Çünkü hem var olabilmenin, hem de var edebilmenin, yani bir anlamda hem kendini uygulanabilir kılabilmenin, hem de kurumsal evrimi sürdürmenin yolu bundan geçer. İnovasyon, bu nedenle hem bireysel olarak kendini gerçekleştirmeyi, hem de kolektif yeniden üretimi aynı anda gerçekleştirebilme olanağıdır.

‘Anlatabiliyor muyum’ sorusu bu yüzden, zorunlu olarak öznenin kendisini kabul ettirebilmesinin de ifadesi, ve bir tür davetiyedir de; anlaşılmaya, takdir edilmeye ve benimsenmeye dair bir davetiye. Sevgili Ali Fıkırkoca, belki de tesadüf sonucu olmayan bir biçimde, geçmişteki eski ihtişamını arayan bir kurumun, Mülkiye’nin kurumsal mirasının ve onun evrimleşerek yenilenme gereksiniminin karşısında, daha pek çok

* Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi.

niteliğinin yanısıra belki de en çok bu soruyla inovasyon anlayışını var etti. Üniversiteden sanayiye, toplumdan siyasete kadar bireysellikle kamusalılığı buluşturmaya çalışan bir davetiyeydi onun inovatif yaklaşımı. Sahiciliği, sistemli ısrarcılığı, farklı düşünmeye açıklığı ve kendine has reformcu zekası ile; kurumların ve kuralların olanca inatçılığına karşı, içeriden ve derinden sahici bir reformcu girişim. Aynı zamanda bir itiraz, bir meydan okuma biçimini almış bir davetiye.

İnsani sıcaklığın ve zerafetin eşlik ettiği bir içtenlikle, evet sevgili Ali, sadece anlatmakla kalmadın, düşündürebildin, fark ettirebildin ve kendi üslubunca dönüştürebildin. Sorunun ve davetiyenin Mülkiye'de dostların, meslektaşların ve öğrencilerin arasında derin bir karşılığı olduğu görülüyor. Malum kurum, kendi üslubunca buna bazen yanıt da veriyor. Anlatabildin.

Nur içinde yat.

A LETTER...

Phil Glauberman*

Dear Ali,

I'm writing this essay in the form of a letter, though it will suffer from not receiving the benefit of your response. This is therefore not technically a 'letter', as you might yourself be one to point out. Format and one-sidedness notwithstanding, there are a few things that I need to put into writing.

We met at pivotal times, in our lives and in the life of a country we were living in, you having returned not too long ago, and myself having just moved to Turkey. We shared a short time as neighbors. The first night I met you, you had just become an Associate Professor, and I had just arrived in Ankara, to be engaged and to try and figure out how to write a PhD dissertation. It was October 2012, and at that time few of us could have predicted what would occur the following summer. Though I do remember you saying something along the lines of, 'people are not going to tolerate this for too much longer'. There is no need to discuss those events here, what is important is that in my memories, our different trajectories as people and the unprecedented trajectory of a country were intertwined.

Somehow in the tumultuous time we knew each other, certain politicians were making overt metaphors for democracy with trains and train stations. We joked about the simplicity of this 'discourse'. 'Who was this language meant for?' we asked. Who couldn't see that this metaphor for 'democracy' was an insult to the intelligence of a politically knowledgeable, and almost obsessed population? The bewilderment on my part in the face of this kind of logic and rhetoric couldn't match your explanations and reasoning as to why half of the country would love it. And you were right. You were not correct in your assessment because you 'understood' the logic, but because you could shift your perspective to look at things from a different direction, putting aside logic, putting aside your own ideals. It was something like a cognitive magic trick. You were no magician though, I came to learn this was just how your mind could work.

Talking, I should say discussing, with you was always like entering a foreign train station. One without tickets, but with links to myriad destinations. One thought-track would always lead to another, or intersect with many, the mental and ideational scenery always rich and

* Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ-METU), Visiting Researcher.

never boring. Along the way, there could be darkness, there could be brilliant light, there were often moments of laughter and joy. I quickly realized that you were meant for your profession; your mind never stopped working on problems, never stopped observing and forming ideas, opinions, approaches to test hypotheses.

Your perspective was always pleasantly original, without fail an unexpected angle that could change the track, though not the substance of a discussion.

At other times, somehow you could manage to provide me with guidance *hocam*, advice about writing my dissertation, research and the academic process in general. You are not a practitioner of my field of study, as is evident from the works in this volume. This never mattered. You could listen to my jargon, (sometimes heated) complaints and frustrations with research and data analysis. You excelled at seeing through the bullshit and angst, and would drive to the heart of the problem and comment on it. While it was reasonable for you to say 'I can't help you write your dissertation', I would to the contrary say that you certainly did. By listening, advising, and encouraging. By understanding and imparting the process of academic work, and the duality of pleasure and suffering it often entails.

But the best conversations we shared were about daily life, about people. As you would admit, we are united in our respective fields by ultimately studying human behavior. But somehow our discussions often turned to politics, as they so frequently do in Ankara. The education you gave me in this aspect of life in your homeland cannot be underestimated.

So, my friend and teacher, I have in some ways you to thank for guiding my introduction to the madcap, endlessly interesting, and sometimes dangerous world of Turkish politics. You explained many things to me, but you also recognized the intellectual entertainment value of watching Turkish politics. I found our conversations to be within an interesting context: many of our friends talk about politics professionally, but nobody ever stops talking about it outside of work, and nothing is ever unrelated to it. You helped me to navigate this intellectual landscape, and many others.

I will close by saying that you probably know that I am always trying to predict your answers and responses to current events. Trying to find the least suspected angle, the elusive perspective which you brought to every interaction. While I may fail at this most of the time, simply searching for this kind of thinking is the crucial part, and it has affected all of my academic endeavors. In too many ways to list, our conversations have never ended.

ÇİZGİ ROMAN DÜNYASINA KISA BİR BAKIŞ

Meral Açıkgöz

Ali'nin sinema ve edebiyat gibi sayısız ilgi alanlarından birinin de çizgi roman olduğunu biliyordum. Ali'yle Fransız çizgi romanları üzerine keyifli bir sohbetimiz dışında çizgi roman üzerine pek de ayrıntılı konuşmamıştık, bunun nedeni konuşacak bir sürü başka şey olmasından ya da o zamanlar benim çizgi roman dünyasını henüz yeterince tanımayan olmamdan olabilir. Çizgi romanın Ali hastalandığında O'na iyi gelebileceğini düşündüm. Ali için Ankara'da Fransızca çizgi roman satan bir yer ararken de sahaf-çizgi romancı *Devr-i Alem*'i keşfettim. Buradan seçtiğim birkaç çizgi roman sanırım Ali'nin keyifli vakit geçirmesini sağladı. Ali sayesinde *Devr-i Alem* de o zamandan beri düzenli uğrak yerlerimden biri haline geldi ve çizgi roman artık daha derinlerinde gezdiğim vazgeçilmez bir dünya oldu. Bu yazı da, Ali'nin sevgili anısına bu sürükleyici dünyada yol alırken bana yardımcı olan çizgi romana giriş bilgilerinin küçük bir derlemesi.

Çizgi romanların rengarenk dünyası herkesin dikkatini çekmiştir. Resimle yazının birleşiminden doğan ancak zaman içinde kendi öznel anlatım ve görsel biçimini yaratan çizgi roman, çok farklı hikayeler, üsluplar ve tekniklerle yaratılıyor. Bu nedenle çizgi roman dünyasını anlamak için belli bir sınıflandırılmaya gidiliyor. Coğrafi olarak yapılan bu sınıflandırmada dört ekolden bahsetmek mümkün. Bunlar İtalya, Fransa-Belçika, Amerika ve Japonya ekolleri. Bu ekollerin genel özellikleri çizgi roman dünyasına girişi kolaylaştıracak pek çok ipucu içeriyor.

Türkiye'de çizgi roman denince akla "Teksas-Tommiks"ler, orjinal adlarıyla Capitan Miki ve Grande Blek'ler gelir. 1950'li yılların ortasından 1980'lerin ortasına kadar Türkiye'de tirajı yüzbinleri bulan İtalyan çizgi romanlarına ya da "fumetti"lere her yaşta insanın müptela olduğunu ancak aynı zamanda bu çizgi romanların yoz ve ayıplanan popüler kültür aracı olarak görülüp çok tasvip edilmediklerini siz de anımsarsınız. Fumettilerin bu kadar popüler olmasının sebebinin bilinçli bir seçim mi olduğu yoksa Türkiye'ye çizgi romanın bu ekolle gelmiş olmasından kaynaklı olup olmadığı tartışma konularından biri, ancak 1980'lere kadar ülkenin hakim çizgi roman ekolü haline geldiği bir gerçek. Ancak 1980'lerde fumettilerin altın çağı Türkiye'de diğer ekollerden de çizgi romanların basılıp *Superman*'lerin, *Spider-Man*'lerin tanınmasıyla Türkiye'de son buluyor. Fumettiler 1950 ve 60'lı yıllarda İtalya'da Amerikan hegemonyasının etkisiyle yaratılmış Western temalı çizgi romanlar. İtalya'da yaratılmış olmalarına karşın romanların kahramanları yüzde yüz Amerikalı ve serüvenler Amerikan Bağımsızlık Savaşı ya da

Kızılderelilere karşı mücadeleler gibi konular etrafında biçimleniyor. Tüm dünyada ünlü kahramanlar yaratan EsseGesse yayınlarının *Teksas* ve *Tommiks* (1950'li yıllar) ve *Bonelli* yayınları olan *Teks* (Tex, 1948) ve *Zagor* (1962)'dan sonra *Mister No*, *Alaska*, *Martin Mystere* gibi daha modern ve görece daha İtalyan ve Avrupalı kahramanlarıyla, fumettilerin tarihinden gelen Amerikan baskısı azalıyor ve 1980'lerde en çok satan Dylan Dog ile fumettilerdeki Amerikalılık etkisi son buluyor. Esse Gesse ve Sergio Bonelli yayınevleri popüler fumettilerin yaratıcıları. Fumettilerde yayınevlerinin ön planda olması fumettilerdeki fast-food tarzı tüketimin sürekliliğinin sağlanmasının öneminden kaynaklanıyor. Başka bir deyişle, bir fumettinin yaratıcısından çok seri sayısı ve serüvenin sürekliliği daha çok önem kazanıyor. Fumettilerin altın çağı geride kalmış olsa da hala pek çok dile çevrilmesine ve koleksiyonlarının yapılmasına devam ediliyor.

Fransa-Belçika çizgi romanları ya da Bande Dessinée'ler (kısaca BD diye bahsedilir) ise ekoller arasında daha sanatsal olarak kabul edilen bir tür. Türkiye'de bilinen en önemli BD'ler ilk defa 1960-70'li yıllarda Türkiye'de de yayınlanmış *Tenten* (TinTin, 1928), *Asterix* (1959), *Red-Kit* (Lucky Luke, 1946), *Şirinler* (Les Schtroumpfs, 1959). Çizgileri özenli ve hikayeleriyle fark yaratan ve dünyaca bilinen bu Belçika orijinli çizgi romanların hepsi aslında apolitik, suya sabuna dokunmayan çizgi romanlar. Ancak, 1960'lı yılların sonu ve 70'li yılların özgürleştirici ortamıyla birlikte özellikle Fransa'da yazar ve çizerler biçim ve içerik bakımından farklı işlere imza atmaya başlıyorlar. Bu dönemde Fransa'da çizgi romanlar, Amerikan taklidi ve çocuklara yönelik yayınlar olmaktan çıkıp önemli bir gelişme sürecine giriyor. Enki Bilal, Moeibus (Jean Henri Gaston Giraud) gibi çizerler de bu dönemin en önemli isimleri. Bu dönemle birlikte günümüzde bilinen şekliyle Fransa-Belçika ekolü ortaya çıkıyor. Ekolün en önemli özelliklerinden biri bu çizgi romanlarda konu, şekil ve teknik konusunda sınırlama olmaması. Ayrıca, çizerlerin ana akım Amerikan çizgi romanlarında (comics) olduğu gibi belirli bir sürede belirli bir sayfa sayısı yetiştirmeleri gerekmediğinden, bu ekolün ürünleri daha detaylı ve uğraş verici bir sürede ortaya çıkarılıyor. Daha çok seri şeklinde değil de tek/tam maceralık albüm olarak ve comics'ler ve mangalardan farklı olarak A4 boyutunda yayınlanıyorlar. Ayrıca, bu ekolün okuyucuları için yazar ve çizerlerin takibi, comics okurları için olduğu gibi, yayınevi ya da çizgi roman karakterinin takibinden daha önemli. Kısacası, tüm bu nedenlerle Fransa-Belçika ekolü çizgi romanları diğer ekollere göre daha sanatsal, karmaşık biçim ve estetik ölçülere sahip, çizgi roman konusu olarak düşünülmecek anlatılar kullanan bir tür olarak kabul ediliyor.

Amerikan çizgi romanları ya da comics'ler ise süper kahraman fenomeni

odaklı bütün dünyada çok yaygın ve popüler olan bir tür. Bu türün bu nedenle en önemli özelliği, ana akım comics'ler için biçim ve içeriğin süper kahramanlar etrafında biçimlenmesi ve seriler halinde yayınlanmaları. Ana akım comicsler, kuruluşları 1930'lara dayanan ABD'nin en büyük iki yayınevi olan Marvel Comics ve DC Comics tarafından yaratılıyor. Yayınevleri kahramanların serüvenlerini ilginç hale getirmek için hikayelere her gün yeni karakterler ekleyip karakterlerin ortak hikayelerini yaratıyor. Bu hikayeler de bu yayınevlerinin adıyla anılan evrenler üzerinden ilerliyor. Marvel Comics'in yayınladığı *Spider-Man*, *Avengers*, *X-Men* gibi çizgi romanlar Marvel Evreni'nde, DC Comics'in yayınları *Batman*, *Superman*, *Green Arrow*, *Flash* gibi DC Evreni'nde geçiyor. Bu evrenler hakkında bilgi sahibi olmak, bu karakterlere aynı evrende birlikte maceralar yaşattırılan (cross-over hikayeler) hikayeleri anlamak için önemli. Bu işi daha da karmaşıklaştıran paralel evren hikayeleri de son zamanlarda revaçta olan bir diğer comics özelliği. Bu hikayelerin takibi bazen o kadar karmaşık ki evrenleri anlamak için comicslere giriş rehberi, DC, Marvel çizgi romanlarına başlamak gibi yazılar içeren pek çok blog, websitesi vb. bulunuyor. 2000'li yıllardan itibaren ise sinema dünyası ve comics'ler arasında organik bir bağ oluşmaya başlıyor ve *Spider-Man*, *X-Men*, *Batman*, *Hellboy*, *Iron Man*, *Sin City* comics'leri filmleştiriliyor (bazıları ilk defa, bazıları yeniden). Bu filmlerin bazılarının başarılarından sonra Hollywood'un comicslerle olan bağı güçlenerek devam ediyor.

Amerikan çizgi romanları sadece kahraman odaklı çizgi romanlardan oluşmuyor. Olgun hikayeler anlatan, görselliğin önemli olduğu grafik roman (graphic novel) olarak adlandırılan başka bir tür de mevcut. Diğer ekoller özellikle BD'ler ve mangalar kategorisindeki bazı çizgi romanlara grafik roman denilebilir mi; bu tür, çizgi romanlardan tam olarak nerelerde ayrışıyor sorularına çok net cevaplar olmamakla birlikte, grafik roman tanımı özellikle Amerikan çizgi roman endüstrisi içinde spesifik bir sayıda biten romanlar, doğrudan bitmiş olarak basılan romanlar (BD'lerde olduğu gibi) ve daha entellektüel ve yetişkinlere yönelik konuları ele alan çizgi romanlar için kullanılıyor.

Grafik romanlar dışında değinilmesi gereken başka bir tür ise Amerikan bağımsız çizgi romanları. Bu çizgi romanlar bağımsız filmler mantığında olduğu gibi küçük yayınevleri tarafından çıkarılıyor. Bunların bir ortak evrenleri, temaları yok, yani okunmalarından önce ön bilgiye ihtiyaç yok. Türkiye'de son yıllarda çevirileri yayımlanan yarı bağımsız sayılabilecek Dark Horse Comics ve Image Comics yayınevlerinden çıkan *Saga*, *Alex and Ada*, *Manhattan Projects* gibi çok keyifli çizgi romanlar var. Türkiye'de çevirilerini artarak gördüğümüz bir diğer yayınevi ise DC Comics'in uzantısı olarak yetişkinlere hitap eden çizgi romanları çıkaran

Vertigo Comics. Y: *Last Man, Day Dreamers* bu yayınevinden çıkan birkaç keyifli örnek.

Japon çizgi romanı ya da manga ise Japon popüler kültürünün ayrılmaz bir parçası. Japonya'da satılan her dört kitaptan birinin manga olduğu ve çizgi romanın dünyanın başka hiçbir ülkesinde bu kadar sevilip okunmadığı biliniyor. Mangalar amaçlarına (siyasal, iş, eğitsel, ekonomi, edebi vb), konularına (bilmkurgu, korku, macera, iş hayatı, spor, aşk, cinsellik vb.) ve okur kitlesine (genç erkekler, genç kızlar, yetişkin erkek ve kadınlar) göre sınıflandırılıyor. Mangaların diğer çizgi romanlardan en büyük farkı, çok sayıda sayfaya sahip olmaları. Japonya'da haftalık bir çizgi roman dergisi yaklaşık 400 sayfa olarak basılıyor. Türkiye'de mangaya ilgi hiç şüphesiz 1970'ler ve 80'li yıllarda televizyonlarda yayınlanan *Heidi*, *Şeker Kız Candy*, *Uçan Kaz*, *Voltran* gibi Japon çizgi filmleri, yani animelerle başlıyor. Manga başlı başına ayrı ve uçsuz bir dünya. Türkçeye de çevrilen en bilinen mangalara Katsuhiro Otomo'nun *Akira*sı, Shirou Masamune'un *Ghost in the Shell*'i örnek verilebilir.

Son olarak Türkiye'de çizgi romanın 1970'lerdeki altın çağından sonraki seyrine bakarsak özel televizyonlar, teknolojik gelişmeler nedeniyle 1990'lı yıllarda durma noktasına gelen çizgi roman evreninin boşluğunu 1990'lı yıllardan 2010'a kadar tirajları eskisine göre çok düşmüş olsa da, mizah dergileri ve büyük gazetelerdeki çizgi bantlara ayrılan sayfalar (Piyale Madra, Ramize Erer'in köşeleri gibi) doldurmaya çalışıyor. 2000'li yılların başında Bilal, Moebius çevirileri, fumettilerin özel albümlerinin yayınlanması sektöre bir hareketlenme getirmiş olsa da Türkiye'de çizgi romanın tekrar popülerleşmesi daha çok 2009 yılında NTV yayınlarının büyük bir tanıtım kampanyasıyla çizgi roman dünyasına girmesiyle (grafik roman diyebileceğimiz daha çok edebiyat uyarlamalarıyla) oluyor. Yabancı çizgi romanların Türkçe yayınlarının yanısıra Türkiye'deki yazar ve çizerlerin ürettiği orjinal çizgi romanların sayısı ve çeşitliliği de gün geçtikçe artıyor. *Dumankara*, *Seyfettin Efendi* ve *Olağanüstü Maceraları*, *İstanbul Odyssey* bunun bir kaç örneği. Bu artan ilgiyle birlikte Marmara Çizgi, Arka Bahçe, Gereklî Şeyler, Büyülü Çizgi Roman gibi çizgi roman yayınevleri ve kitapevleri çok sevindirici bir şekilde çoğalıyor.

Alt-Evren, Kayıp Dünya blogları ve İletişim yayınlarından çıkan Levent Cantek'in *derlediği Çizgili Hayat Kılavuzu*, *Kahramanlar*, *Dergiler ve Türler* (2004) ve Levent Cantek'in yazdığı *Türkiye'de Çizgi Roman* (2012) kitapları bu derlemede de kullanılan çizgi roman için harika başvuru kaynakları.

Arzu Oğuz*

Karşılaştığınız ve kısa süreli de olsa hayatınıza dokunduğu için müteşekkir olduğunuz insanlar vardır; işte Ali bu insanlardan biriydi. Kendisiyle 2008 yılının ilk aylarında, FİSAUM'un da içinde yer aldığı bir Avrupa Birliği projesinin hazırlık çalışmaları sırasında tanıştık. Ali, dikkat çekmeyi, ön plana çıkmayı hiç sevmezdi. Aksine yeteneklerini gizlemeyi, sessiz sedasız çalışmayı ama üretmeyi severdi. Son derece mütevazı duruşuna rağmen dikkatimi çekti ve kendisine projede koordinatör yardımcısı olmasını teklif ettim. Görevden asla kaçmayan Ali'nin bu teklifi kabul etmesiyle birlikte, güzel bir dostluk ve işbirliği başladı.

Kısa adını TEBEK olarak koyduğumuz, "Türkiye'nin Bilgi Ekonomisine Katılımı" başlıklı projeyi gerçekleştirmek için kolları sıvadık. Ali, proje koordinatör yardımcısı olarak, zaman zaman diğer proje partnerlerimizle gergin geçen toplantılarda denge unsuru oluyor, sakin, kararlı, güvenilir çalışma yöntemiyle herkesin sempatisini kazanıyordu.

Proje süresince İstanbul, Bükreş, Utrecht gibi yurt içi ve dışı seyahatlerimiz oldu. Bu seyahatler sırasında hem çalışmanın, hem eğlenmenin, hem paylaşımın en güzel örneklerini yaşadık Ali ile. Yine bu seyahatler sırasında elimizdeki proje tamamlandıktan sonra gerçekleştirilmek üzere yeni projelerin planlarını yaptık. Bu projelerden halen gerçekleştirdiğimiz ve her satırında Ali'nin yoğun emeği olan, "Fikri Mülkiyet Hakları, Teknoloji Politikaları ve İnovasyon Yönetimi Yüksek Lisansı" projesini saymak mümkün. Halen artarak devam eden bir ilgiyle sürdürdüğümüz ve ülkemizde bu alanda bir ilk olan ve bu konudaki büyük bir eksiği gideren yüksek lisans programımız, Ali'den bize kalan başka bir armağan...

Ali, çalışkan, üretken olmanın yanı sıra çok da iyi bir dosttu. Desteğe ihtiyaç duyduğumuz an, hiç üşenmeden yanı başımızda ortaya çıkan, sakin ve rahatlatıcı tavırlarıyla çözüm getiren, bir o kadar da mütevazı arkadaşımızın aramızdan bu kadar erken ayrılması bizi derinden üzdü ve biz Selin ve Zehra ile birlikte onu çok özleyoruz.

Mekânı cennet olsun...

* Prof. Dr, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanı ve FİSAUM (Fikri ve Sınai Haklar Araştırma ve Uygulama Merkezi) Müdürü

ALİ FIKIRKOCA HOCAMI ANARKEN...

Fatih Çetin*

Hayatımda daha yakından tanıdıkça kendimle de tanıştığımı hissettiğim kişilerden birisi Ali hocamdı. Hangi duygu veya düşüncelerim bu hislerime kılavuz oluyordu bilemiyorum ama geçmiş yaşantımızın, aldığımız eğitimin, sosyalleşme süreçlerimizin veya belki de çocukluk hislerimizin bu süreçte etkili olduğundan eminim. Keşke daha fazla beraber olabileme fırsatımız olsaydı...

Kendisiyle her ne kadar aynı anabilim dalında çalışmalar yapıyorsak da ben mikro ölçekte, çalışan davranışlarına odaklanırken; hocam daha makro bakış açısıyla örgüt ve sektör davranışları konularında çalışmalar yürütüyordu. Esasında alanın farklı perspektifleri açısından birbirimize zenginlik kattığımızı rahatlıkla söyleyebilirim. Bu süreçte ben alandaki makro kurumsal ve iktisadi bakış açısıyla tanışırken, Ali hocam psikolojik süreçlerle tanışmaktaydı. Görüşmelerimizde bu farklı kutuplar arasında birbirleriyle ilişkili gözlemlenebilecek ve ölçümlenebilecek olguların neler olması gerektiği konusundaki tartışmalarımız sürmekteydi. Bu tartışmaların, örgütsel davranış bağlamındaki uygulamaların özellikle pozitif ile post-pozitif bakış açıları çerçevesinde nasıl olması gerektiği yönündeki düşüncelerime ışık tuttuğunu ifade edebilirim.

Görüşmelerimiz esnasında en keyif aldığımız anlar telefonla çay istemek yerine, beraber çay almak için Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin koridorlarında öğrenciler arasından geçerek kantine kadar yürümektir. Koridorlardan geçerken her defasında öğrencilerin içinden geçmenin, onlarla birlikte olmanın, etrafa şöyle bir bakmanın ve o havayı teneffüs etmenin kendisine enerji kattığını dile getirirdi.

Hocamın bazı derslerine dinleyici olarak girdiğimde beni etkileyen en temel davranışı, kullandığı her ifadenin kesinlikle bilimsel olmasına özen göstermesiydi. Herhangi bir konuyu anlatırken eğer bilimsel bir ifade kullanmamışsa, hemen "bir dakika bu bilimsel bir ifade olmadı... şu biçimde ifade etmek daha doğru olur" şeklindeki otokontrol düzeltmeleri, esasında bilimsel düşünce anlayışının ötesinde, kendisinin bilimi yaşamının temel bir parçası olarak gördüğünün ve onunla bütünleştiğinin göstergesidir. Bu yönüyle, yapmış olduğu çalışmalarını, herhangi bir araçsal amaç için değil, temel amaç olarak benimsediği, içtenlikle inandığı ve çevresinde de yaşatmayı arzu ettiği için yaptığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu davranışıyla, bilmenin, bilginin ve bilimselliğin kendisi için ne kadar içsel olduğunu görmek mümkündür.

* Doç. Dr., Niğde Üniversitesi, İşletme Bölümü.

Doktora tezimde metodolojik bir yaklaşım konusundaki kılavuzluğu, odaklandığım sorunsala daha geniş çerçeveden bakmam yönündeki tavsiyeleri ve süreç içinde gösterdiği pozitif tutum ve yaklaşımlarından dolayı kendisine müteşekkirim. Ailesine tekrar başsağlığı dilerken, kendisinin ışıklar içinde yatmasını temenni ediyorum...

Bahar Ç. Erbaş*

Değerli meslektaşımız Doç. Dr. Ali Fıkırkoca'nın aramızdan ayrılması hala kabullenmekte güçlük çektiğim, çok derin üzüntü yaratan, talihsiz ve zamansız, büyük bir kayıptır. Ali ile yenilik ve yenilik sistemlerine olan ortak ilgimiz nedeni ile 2005 yılında tanışmıştık. Ali'nin Türkiye'nin bölgesel ve ulusal yenilik sistemleri literatürüne olan hakimiyeti, ilgisi ve motivasyonu, bu konuya ilgi duyan araştırmacıları ve akademisyenleri aynı yıl bir araya getirmeyi başardı. Beş kişilik bir çalışma grubu ile yazmış olduğumuz "Türkiye'deki Bölgesel Yenilik Sistemlerinin Belirlenmesi ve Geliştirilmesi" başlıklı projemiz TÜBİTAK SOBAG tarafından 2006 yılında fonlandı. Proje çalışmalarımızı büyük bir motivasyon ve heyecan ile 2008 yılının sonunda tamamladık ve projemizin Ocak 2009 yılında raporu yayınlandı. Projemiz çerçevesinde yürüttüğümüz çalışmalarımıza iki uluslararası konferans sunumu, bir makale, ve bir kitap bölümü biçiminde akademik çıktılar eklendi. Literatür sentezi, anketler, pilot bölge çalışmaları, istatistiksel kodlamalar, ekonometrik analizler, makale yazımları ve konferans sunumları gibi birçok aktiviteyi içeren çalışmalarımız esnasında hepimiz Ali'yi yakından tanıma fırsatı yakalamış olduk. Ali zeki, titiz, çalışkan ve ciddi bir çalışma arkadaşıydı hep. Yoğun tempomuz sırasında espriler ile bizlere takılmayı ihmal etmezdi. Kendisi ile son olarak 2013 yılının Eylül ayında GLOBELICS'in 2013 yılı uluslararası konferansında ODTÜ'de sohbet etme fırsatı yakalamıştık. Entelektüel, zeki ve ciddi formunun altındaki esprili hali sohbetimize yansımıştı. Akademi ve Türkiye için güzel bir gelecek vadeden bu güzel insan aramızdan bu kadar erken ayrılmasa idi daha nice başarılarla imza atacaktı. Kendisini bu şekilde hatırlıyorum ve hatırlamanızı isterim.

Saygılarımla,

* Doç. Dr., TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü.

Özlem Atay*

Benim için çok değerli olan, hem öğrencim ve hem de uzun yıllar birlikte çalıştığım meslektaşım sevgili Doç. Dr. Ali Fıkırkoca'yı çok genç yaşta kaybetmenin büyük üzüntüsü içindeyim.

Sevgili Ali ile bana gerek akademik başarısını, gerekse mükemmel kişiliğini hatırlatan birçok anımız var. Mülkiye İşletme'de lisans düzeyinde "Yönetim ve Organizasyon Anabilim Dalı'nda verdiğim derslerimdeki ilgisi, katılımı, soruları ve başarısı ile dikkatimi hemen çekmişti sevgili Ali. Mülkiye'de öğrenci olduğu dört yıl boyunca da hep en sevdiğim öğrencilerimden birisi oldu.

Sevgili Ali ile ilgili gözümün önünden hiç gitmeyen ve hep hatırladığım birçok anılarımız var. Örneğin, lisansüstü eğitimini yurtdışında tamamlayıp Mülkiye'ye döndüğünde ona "Yuvana hoş geldin Aliciğim, seninle gurur duyuyorum," deyip tebrik etmem, doçentlik cübbesini giydiğinde "Sana çok yakıştı Aliciğim, profesörlük cübbeni giydiğinde de seninle yine böyle gurur duyacağım" demem, üstlendiği tüm sorumlulukları, akademik ve idari görevleri başarıyla tamamlamasını büyük bir takdirle izlemem, Mülkiye'de tüm akademik, idari personel ve öğrencileri tarafından sevildiğine ilişkin sürekli geribildirimler alıp mutlu olmam, akademik birikiminin yansıra hümanist, adil, sevecen, sevgi ve saygı dolu olan değerli meslektaşım ile yaptığımız keyifli uzun sohbetler...

Ancak birlikte paylaştığımız en keyifli anı sanırım onu İngiltere'de doktorasını yaparken Süleyman hoca ile bir günlüğüne ziyaret etmemiz oldu. 19 Kasım-2 Aralık 2000 tarihleri arasında Dünya Bankası bursunu kazanarak İngiltere'de London School of Economics, University of Hertfordshire ve Ali'nin lisansüstü eğitimini sürdürdüğü Manchester School of Management'da kütüphane araştırması ve aynı alanda çalıştığımız meslektaşlarımla bilgi alışverişi yapma imkânı buldum. Burs sayesinde sevgili Ali ile yurtdışında da bir araya gelebilme imkânı bulabildik. Londra'dan sabah ilk trenle Süleyman hoca ile Ali'yi görmeye Manchester'a gittik. Bizi tren istasyonunda karşıladığında gözlerindeki mutluluğu hiç unutamam. Bize üniversitesini, bölümünü, odasını, sosyal tesisleri gösterdi, kütüphanede birlikte araştırma yaptık, önceden randevu alarak aynı alanda çalıştığımız hocalarıyla bizi tanıştırdı, akademik deneyim ve bilgilerimizi İngiliz akademisyenlerle de birlikte paylaştık. Akşam olunca Manchester'da hep birlikte yemek yedik ve harika bir müzikal olan "Blues Brothers"a gitmeye karar verdik. Büyük bir şans eseri bilet bulduk ve üçümüz birlikte müzikle dolu keyifli bir akşam geçirdik. Sevgili Ali müzikal çıkışında bizi Manchester tren garından Londra'ya el

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İşletme Bölümü, Yönetim ve Organizasyon Anabilim Dalı Başkanı.

sallayarak uğurladı.

Sevgili Ali Haziran 2014'de seni bu kadar erken ebediyete uğurlayacağımız hiç aklıma gelmemişti...

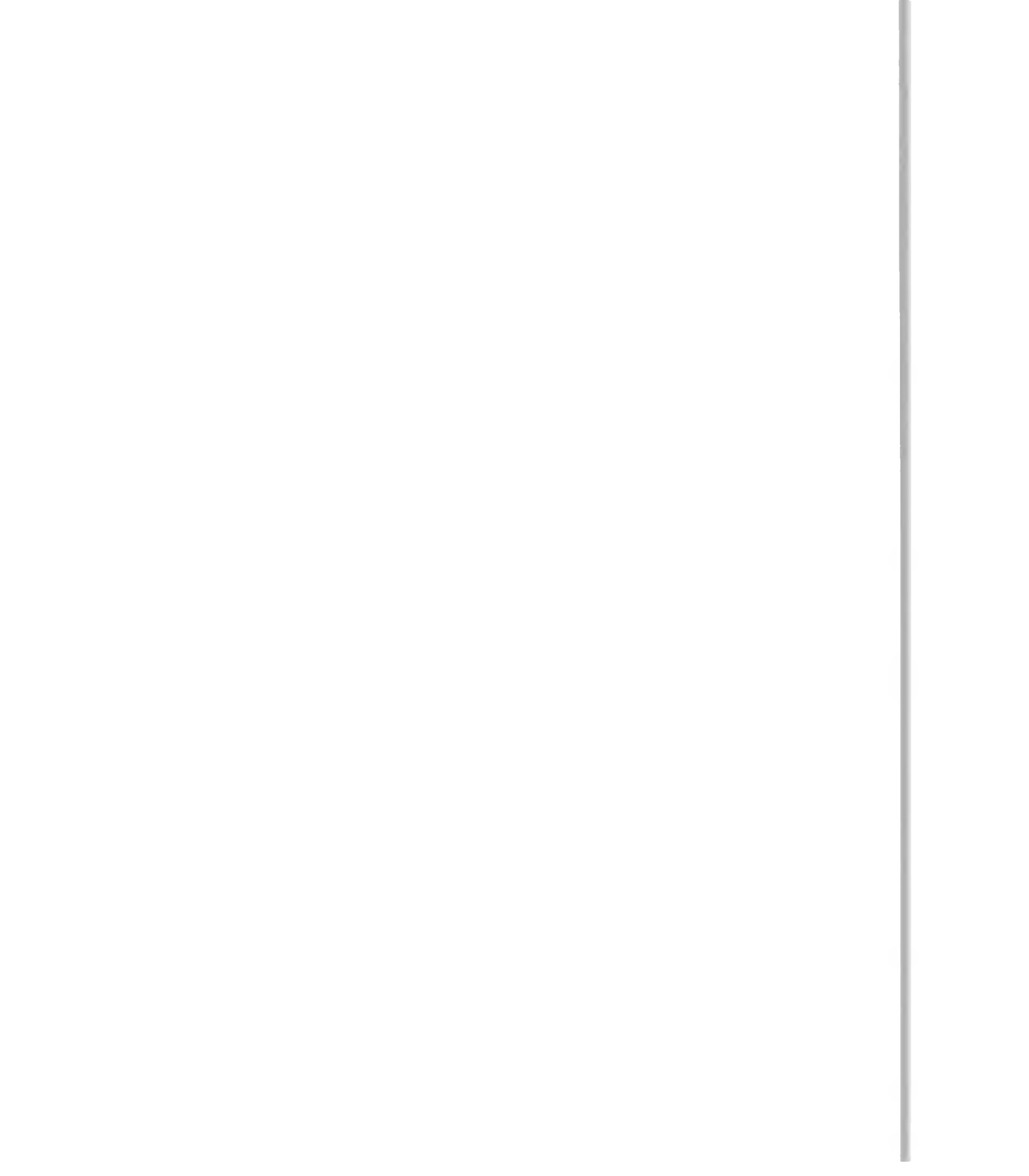
Üniversitemdeki, Mülkiye'deki, İşletme Bölümü'ndeki, Anabilim Dalımızdaki ve toplantılarımızda her zaman oturduğun odamdaki masadaki yerin hiçbir zaman doldurulamayacak sevgili Ali...

Sevgili Ali'ye Allah rahmet eylesin, mekânı cennet olsun! Değerli ailesine, sevgili öğrencilerine, meslektaşlarına ve tüm sevenlerine sabır diliyorum. Hepimizin başı sağ olsun!

II. BÖLÜM

Ali Fıkırkoca'nın Çalışmaları:
Alternatif İnovasyon Politikaları

SOSYAL DEMOKRASİ PENCERESİNDEN YENİLEŞİM (İNOVASYON) VE TÜRKİYE*

Ali Fıkırkoca

2008 yılında başlayan küresel finans krizi ülke ekonomilerinin uzun vadeli üretkenliğinin reel ekonomiden kaynaklandığını bir kez daha teyit etmiştir. Politika yapıcılar, günümüz karmaşık ve çalkantılı rekabet dünyasında, uzun dönemli ekonomik gelişmeyi sürdürmenin yolunun artan bir şekilde teknolojik yeteneğin güçlendirilmesi ile yenilikçilik tabanlı bir üretim ve ihracat deseninin kurgulanmasından geçtiğini vurgulamaktadırlar. Sanayileşmiş ülke deneyimleri ekonomideki gerçek yapısal dönüşümün inovasyona dayalı firma ve sektörleri destekleyen uzun erimli kamu politikalarına bağlı olduğunu göstermektedir.

Avrupa Komisyonu'nun AB'nin yayımladığı politika dokümanında (European Commission, 1995) inovasyonun önemine yönelik şu değerlendirmelere yer verilmektedir: "inovasyon bireysel ve toplumsal ihtiyaçların (sağlık, dinlenme, çalışma, ulaştırma v.b.) daha iyi bir düzeyde karşılanmasını sağlar. İnovasyon girişimcilik ruhu için de esastır: Her yeni girişim ne de olsa belli bir yenilik getirmeye yönelik bir süreç sonunda doğar. Dahası, bütün girişimlerin rekabet güçlerini sürdürebilmek için sürekli yenilenmeye gereksinimleri vardır. Bu söylenenler ülkeler için de doğrudur. Ekonomik büyümelerini, rekabet güçlerini ve istihdam olanaklarını sürdürebilmek için ülkeler de yeni fikirleri, süratle, teknik ve ticari başarıya dönüştürmek zorundadırlar."

Bu bağlamda ülkeler arasındaki gelişmişlik farkını doğuran temel nedenlerden bir tanesi sağlıklı bir ulusal yenilik sisteminin varlığıdır. Ulusal yenilik sistemi (UYS) kavramı ekonomik ve toplumsal açıdan faydalı bir bilginin üretimi, yayılımı ve kullanımını desteklemek amacıyla bir ülkedeki özel ve kamu sektörü aktörlerinin (firma, bürokrasi, araştırma enstitüleri, üniversiteler vb...) karşılıklı etkileşimlerini düzenleyen kurumsal politikaların oluşturduğu bir sistemdir. Burada kurumsal politikalar ile kast edilen, ağırlıklı olarak, kamu/hükümet politikaları aracılığıyla şekillendirilen finans, eğitim, bilim ve teknoloji politikalarıdır. İşte bir ülkedeki firmaların teknolojik dinamizmi hükümetlerin az önce değindiğimiz alanlardaki tutarlı politikaların varlığına dayanır. Söz konusu ulusal sistemler arasındaki uyum ve eşgüdüm yoluyla kamu ile özel sektör arasında (örneğin üniversite-sanayi işbirliği projelerinde olduğu gibi)

* Ali Fıkırkoca, bu bölümde bulunan basılmamış yazıları CHP'nin inovasyon ve ekonomi politikalarına katkı sunmak amacıyla hazırlamıştı. İlgili yazılara ulaşmamızı sağlayan Prof. Dr. Fethi Açıkel'e çok teşekkür ederiz.

güven ve işbirliği temelinde bilgi paylaşımı, kullanımı ve üretimi tesis edilmektedir. Bir diğer deyişle sağlıklı işleyen bir UYS sadece doğru politika müdahaleleri belirlemekle yetinemez, aktörler arasındaki bilgi/öğrenme temelli ilişkileri besleyecek ve geliştirecek bir ortam yaratmak amacıyla alt sistemler arasında uyumu tesis etmelidir.

İktisatçı Joseph Schumpeter'in de vurguladığı gibi büyük ölçekli dönüşümlere yol açan teknolojik yenilikler ekonomileri yapısal dönüşüme zorlamaktadır. Bu "yaratıcı yıkım" süreci eski ürün, iş yapma biçimleri ve sanayileri kökünden dönüştürerek yeni iş yapma biçimlerinin ve sektörlerin önünü açmaktadır. Böylelikle ortaya çıkan yeni sanayiler ekonomide yeni pazarlar ve nitelikli iş fırsatları yaratmaktadır. İnovasyon süreçlerinin vasıflı işgücüne dayalı yüksek ücretli istihdam olanakları yaratma özelliği söz konusudur. Günümüzde ekolojik teknolojilere verilen milyarlarca dolarlık destek, sanayileşmenin yarattığı olumsuz dışsallıklarla (iklim değişikliği, çevre kirliliği vb...) başa çıkabilme vadini taşımaktadır. Sonuç olarak inovasyon süreçleri iyi yönetildiği takdirde, kapitalist sistemin emek ile sermaye, doğa ile sanayileşme, üretim fazlası ile tüketim eksikliği arasındaki çelişkilerini yumuşatma potansiyeline sahiptir. Geçmişte salgınları önleyen aşuların geliştirilmesi veya günümüzde kök hücre tedavisinin sağlık alanında sunduğu imkanlar örneklerinde somut olarak gözlemleyebileceğimiz üzere inovasyon politikaları toplumsal refahın artırılması için önemli bir araçtır. Çünkü ekonominin uzun vadeli olarak iktisadi büyümesi ve kalkınması ancak yenilik üretmesi ve bunun toplumun katmanlarına yayılması yoluyla mümkün olabilecektir. Bu bağlamda özel sektördeki inovasyon faaliyetlerinin geliştirilmesi ve teşvik edilmesi, sosyal demokrasi ve toplumsal refah penceresinden bakıldığında, sadece özel sektöre bırakılamayacak kadar önemli bir konudur.

Gerçekten de, günümüzün küreselleşen iktisadi ortamında öğrenme süreçlerine bağlı olarak ortaya çıkan yeni bilginin, en önemli rekabete üstünlüğü olduğu ileri sürülebilir. Michael Porter'ın da vurguladığı gibi, küresel rekabette uzun vadede fiyat rekabetiyle tutunabilmek mümkün değildir. Ancak yüksek katma değer üreten firmalar ayakta kalabilecektir. Küreselleşen dünya ekonomisinde firmalar ve endüstriler, yeni ürün ve hizmetler üreterek, bir yandan taklit edilebilme risklerini azaltmaya, diğer yandan da yenilik sonucunda ürettikleri yüksek katma değerli ürünlerle pazardaki paylarını arttırmaya odaklanmalıdırlar.

Ancak sosyal demokrasi perspektifinden bakıldığında, yenilik politikalarının sunduğu imkanlar sadece özel sektörün uluslararası rekabet karşısındaki dayanıklılığını geliştirmek gibi sınırlı bir çerçevede ele alınamaz. Ülkemizin sanayileşmiş ülkeleri iktisadi anlamda yakalamasının, Gümrük Birliği sonrasında giderek artan küresel rekabet karşısında

sürdürülebilir kalkınma politikaları geliştirmesinin en etkin yollarından biri, yenilik politikaları üzerinde yoğunlaşmaktır. 1990'lı yılların başında küreselleşmenin getirdiği uluslararası iktisadi baskılar karşısında krize giren İskandinav sosyal demokrasinin kendini yenilemesi sürecinde ulusal inovasyon politikalarının önemi açıkça görülmektedir. Bu ülkeler eğitim sistemlerini geliştirerek, aktif sanayi ve Ar-Ge politikaları geliştirmek suretiyle büyüme ile gelir dağılımında iyileşmeyi beraberce sağlamayı başarmışlardır.

Bu bağlamda, Danimarka, İsveç ve Finlandiya gibi ülkelerde 90'lı yıllardan beri yaşanan "İskandinav türü yeni ekonomi" mucizesini dikkatli inceleyecek olursak, bu ülkelerin tüm gelişmişlik kriterlerine rağmen Türkiye şartlarına da tekabül eden pek çok unsuru barındırdığını görmek mümkündür. Bu ülkelerdeki inovasyon politikaları, hem telekomünikasyon gibi daha önce varolmayan ileri teknoloji sektörlerinde hamle yapılmasına hem de mobilya üretimi gibi geleneksel sektörlerde nitelikli tasarım yoluyla katma değeri yüksek üretime geçilmesine olanak sağlamıştır. İskandinav modeli, olgunlaşmış sanayilerde de yenilikçiliğin önemli olduğunu ve eski kabul edilen sanayilerde yüksek katma değerli ürün imal edilebileceğini göstermektedir. Bu anlamda ister ileri teknoloji isterse düşük teknoloji sanayilerde olsun, yenilikçilik stratejileri önemli katkılar sağlamaktadır. Bu da düşük katma değerli üretim desenini dönüştürerek "orta gelir tuzağından" çıkma ihtiyacı içinde olan ülkemizin, yenilikçilik politikalarına dayalı bir yaklaşımdan faydalanabileceğini gösterir. Yine bu bağlamda, yenilikçilik kavramı, kalkınma politikalarını belirleyen ve inceleyen kurum ve araştırmacıların aşırı uzmanlaşmasının yarattığı eşgüdüm sorunlarının aşılmasına imkan veren açılımlara olanak tanımaktadır.

UYS yaklaşımı arkasında yatan en temel gerekçe, gelişmiş kapitalist ülkelerde bilim ve teknoloji politikaları alanında yaşanan gelişmelerdir. Gelişmiş ülkeler, geleneksel olarak özel sektörün yüksek belirsizliklere gebe olan yeni teknolojik ve bilimsel mecralara yatırım yapma konusundaki çekingenliklerini çok önceden fark etmişlerdir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, bilim ve teknoloji yatırımlarının kamu eliyle teşvik etmek piyasa aksaklıklarını aşabilmek için gerekli görülmüştür. Ancak 1980'li yıllardan itibaren gelinen noktada, kamu Ar-Ge harcamalarını arttırmanın otomatik olarak teknolojik uygulamaları tetiklemediği de anlaşılmıştır. Bu sürecin sonucunda, gelişmiş ülkelerdeki politika yapıcılar, piyasa aksaklıkları yerine sistemik aksaklıkların çözümüne odaklanmışlardır. Diğer bir deyişle, geliştirilecek etkin bir ulusal inovasyon sistemi o ülkenin inovasyon ekosisteminde yer alan aktörler (üniversite, sanayi, kamu, finans sektörü vb...) arasında yeni bilgi üretimine ve yaygınlaşmasına yönelik etkileşimlerin niteliğinin arttırılmasını

hedeflenmektedir. Bu bağlamda, sistemdeki aktörler arasında güven ve işbirliği ağları inşa ederek, sağlıklı bir bilgi alışverişinin sağlanması en kritik noktadır. Tüketiciler, tedarikçiler, araştırma altyapısı sağlayıcısı ve ileri teknoloji tedarikçisi olarak kamu kurumları ve şirketler arasında yeni bilgi üretimine yönelik karşılıklı öğrenme süreçlerine dayalı bir ortak çalışma kültürünün inşası temel hedeftir.

Etkin bir UYS ile firmaların rekabetçi farklılıklar yaratmaya yönelik temel beceri ve yeteneklerinin geliştirilmesi temin edilmektedir. Böylelikle özgün öğrenme süreçlerinin ürünü olarak yaratılacak yeniliklerin, rakip ülke firmaları tarafından taklit edilme imkanı azalacaktır. Ulusal yenilik dinamiklerinin yaratılması, aynı zamanda yüksek katma değerli üretime dayalı 'bilgi yoğun coğrafi kümelenmeler' ortaya çıkarmayı hedeflemelidir. Meseleye bu perspektiften bakıldığında, "finans merkezleri" yaratmaktan ziyade "teknoloji ve inovasyon merkezleri" yaratmak esas hedef olmalıdır. Böylesi bir çağdaş yaklaşım, günümüz bilgi ekonomileri arasındaki rekabette hem üretken yabancı sermayeyi çekmek hem de küresel düzeyde rekabetçi sanayilerin yerel gelişimini teşvik etmek anlamında elzemdir. Bu politikaların sosyal demokrasi bağlamında sunduğu önemli bir imkan ise yüksek katma değerli üretime dayalı vasıflı işgücü istihdamı yaratma olanağıdır. İleri teknoloji üretimini başaran ülkelerde, nitelikli işgücü artışı ile sağlanan üretkenlik artışları sonucunda, sosyal politikalar açısından önemli fırsatlar oluşmaktadır. İlk, yüksek katma değerli üretimin cari açık üzerindeki azaltıcı etkisi, ülke riskini aşağı çekerek borçlanma faizlerini düşürmekte ve böylelikle bütçede sosyal harcamalara yeni alan açılmaktadır. İkinci olarak, sağlanan üretkenlik artışları vasıflı işgücünün maaşlarını ve genel ücretler düzeyini reel olarak arttırma potansiyeli yaratarak toplumsal refahın yükseltilmesine imkan tanır. Üçüncü olarak ise, bilgi yoğun kümelenme faaliyetlerinin ana sanayi ve KOBİ'lerin işbirliğini güçlendirerek, bölgeler arasındaki kalkınmışlık farklarını azaltıcı iktisadi dayanışma süreçlerine katkı vermesi söz konusudur. *Bir başka deyişle Ulusal İnovasyon Sistemi Politikaları, uygulamada sanayi ve sosyal politikaların sentezine, iktisadi dinamizm ile toplumsal dayanışmanın harmanlanmasına izin vermektedir.*

Peki ülkemizin inovasyon alanındaki konumu nedir?

HÜKÜMETİN İNOVASYON ALANINDA UYGULADIĞI POLİTİKALAR

Hükümetin inovasyon alanında son 10 yıl içinde gerçekleştirdiği icraat analiz edildiğinde, Türkiye'nin bu alanda kaydettiği bazı ilerlemelere rağmen, çoğunlukla birbiriyle çelişen ve yetersiz politikaların öne çıktığını gözlemlemekteyiz.

AKP hükümeti döneminde ilk bakışta önemli olarak gözükebilecek geliş-

meleri ele aldığımızda şu saptamaları yapmaktayız:

Türkiye'nin Ar-Ge faaliyetlerine ayırdığı kaynaklar, hem kamu hem de özel sektör bazında artış göstermektedir. Kamunun son 10 yılda inovasyona yönelik çok ciddi teşvik ve destekleri devreye soktuğu görülmektedir. Türkiye, son 10 yılda Ar-Ge alanında ciddi ölçüde teşvik ve destekleri arttırarak devreye sokmuştur. Bunun sonucunda, Ar-Ge harcamalarının GSYH içindeki payı 2002 yılında % 0,53'den 2011 yılında 0,86'ya ulaşmıştır. Bu süreçte kamu ve özel sektör kaynaklı harcamaların nispi olarak arttığı gözlemlenmektedir.

Yine aynı dönemde, ülkenin araştırma altyapısını güçlendirmek adına üniversitelerde yapılan yayın ve araştırmalara sağlanan destekler artırılmış, çok sayıda (toplam sayı 99 olarak) yeni kamu ve vakıf üniversitesi açılmıştır.

Anılan dönemde, üniversite sanayi işbirliğini arttırmaya yönelik destekler, teknoloji platformları ve yeni kurulan teknopark sayısında önemli artışlar gerçekleştirilmiştir. Kamusal alanda üretilen bilginin toplumsal ihtiyaçları karşılamak amacıyla teknolojinin ticarileştirilmesine yönelik girişimlere sağlanan teşvik ve desteklerde de artış sağlanmıştır. Yeni teknolojik ürünlerin ağırlıklı olarak prototip aşamasına getirilmesi sürecinde, kamu destekleri savunma ve sivil sektör sanayilerine yönelik olarak hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Aynı şekilde, fikri mülkiyet haklarının korunması amacıyla, patent faaliyetlerine yönelik desteklerdeki artışa paralel olarak, yerli patent başvurularında ve tescillerinde artış sağlanmıştır.

Bilim ve teknoloji konuları Sanayi Bakanlığı ile ilişkilendirilerek, inovasyon başlığı bakanlık düzeyinde ele alınmaya başlanmış olup, TÜBİTAK'ın koordine ettiği Bilim Teknoloji Yüksek Kurulu geçmiş dönemlere kıyasla her yıl düzenli olarak toplanarak gelişmeleri yakından takip etmektedir. Artan sayıda kamu kuruluşunun sağladığı destekler ile inovasyon kültürü yaratmaya yönelik kamusal farkındalığın arttığı da gözlemlenmektedir.

İNOVASYON ALANINDA UYGULANAN POLİTİKALARA ELEŞTİREL BİR BAKIŞ

Türkiye'nin inovasyon alanında son 10 yılda gerçekleştirdiği tüm iyi niyetli çabalara rağmen, farklı düzlemlerdeki politika hataları, eksiklikler ve tutarsızlıklar sebebiyle arzu edilen neticeler elde edilememiştir.

1- HEDEFİNE ULAŞAMAYAN POLİTİKALAR

Türkiye'nin Ar-Ge alanındaki politikaları mercek altına alındığında, AKP döneminde öncelikli hedeflerde en önemli unsurun, harcamalarda miktaral artışa odaklı bir yaklaşım olduğunu görmekteyiz. Bu süreçte, hükümetin ilk icraat yıllarındaki öncelikli hedefinin, Türkiye'deki Ar-Ge

harcamalarının ulusal gelire nispi oranını arttırarak, AB ortalamasına yakınsamak olduğunu görüyoruz. Başlangıçta hükümetin 2012 yılı için öngördüğü Ar-Ge harcamaları/GSYİH oranı % 2 olarak hedeflenmiş, ancak maalesef bu hedef tutturulamamıştır. Türkiye’de Ar-GE/GSYH oranı % 0,86 olup, rekabet ettiği AB ülkelerin ortalaması olan %2’nin altındadır.

Aynı şekilde, 2000’li yılların başlarında “VİZYON 2023” politika belgesiyle TÜBİTAK, Ar-Ge teşviklerinin yoğunlaştırılacağı öncelikli alanları belirlemeye yönelmiştir. Ancak, politika belgesindeki hedeflere ulaşmak amacıyla kaynakların dağıtımı, eşgüdümü, tayin edilen politikaların takibi ve etki analizi yapılmamıştır. Böylelikle AR-GE faaliyetlerinin odaklanmasına yönelik başlatılan girişimler sonuca bağlanamadan önemli bir fırsat kaçırılmıştır.

Diğer taraftan, hükümetin araştırmacı sayısının ve araştırma niteliğinin arttırılmasına yönelik hedeflerinde de sorunlar yaşanmaktadır. Türkiye’de 1000 kişiye düşen araştırmacı sayısı 2,1 olup halen AB ortalamasının 1/3’ü seviyesindedir. Miktarsal hedeflere ulaşamamasından daha önemli bir diğer sorun ise, rakam endeksli politika yaklaşımlarının nitelik meselesini ele almamış olmasıdır. Başarılı bir inovasyon ekosisteminin kurgulanmasının ön koşullarından biri, toplumsal ihtiyaçlara yanıt verebilecek kaliteli bir araştırma altyapısının oluşturulmasıdır.

AKP döneminde Ar-Ge harcamalarına yönelik bütçenin arttırılmasına ve çok sayıda üniversite kurulmuş olmasına rağmen, araştırmacı ve araştırma kültürünün niteliğinin yükseltilmesine yönelik çabalar oluşturulamamış, mesele sistematik olarak ıskalamıştır. Türkiye geçmiş 10 yılda üniversite ve araştırma kalitesi açısından, artan fon desteğine rağmen beklenen sıçramayı gerçekleştirememiştir. Ağırlıklı olarak AKP döneminde uygulamaya sokulan Türkiye’ye has neo-liberalleşme eğilimleri ile Türkiye’nin yaptığı uluslararası bilimsel yayın sayısında artış yaşanmakla beraber, bu alanda sağlanan teşviklere rağmen yayın kalitesinin bir göstergesi olarak alınan uluslararası atıf ortalamasında sürekli bir düşüş yaşanmaktadır (son otuz yılda uluslararası yayın başına düşen ortalama atıf sayısı %90 oranında azalmıştır).

2- POLİTİKA TUTARSIZLIKLARI: AKADEMİK DÜNYADA UYGULANAN VE SÜRDÜRÜLEN NİCELİK EKSENLİ UYGULAMALARIN YARATTIĞI NİTELİK EROZYONU

Kapitalist modernleşme ve kalkınma sürecine gecikmeli olarak eklenen ülkemizde, doğal olarak, verimli bir akademik kültür ortamının yeşertilmesi zor ve meşakkatli bir süreç olagelmıştır. Geçmişteki çabaların 12 Eylül darbesi ve onun kurumsal uzantısı olan YÖK’ün aşırı merkezîyetçi bürokrasisi tarafından zayıflatıldığı bilinen bir gerçektir. AKP

hükümetleri son 10 yıldaki icraatları ile, sorunlu olarak devrıldıkları akademik yapıdaki aksaklıkları ele almak yerine bunları, derinleştiren uygulamalara imza atmıştır. Özellikle AKP döneminde ülkemizin araştırma altyapısının geleceğini belirleyecek olan genç akademisyen kadrolarına yönelik olarak (artan iş güvencesizliği, düşük maaşlar vb....) özlük haklarındaki eksiklikler artarak sürmüştür. Akademik personel rejiminin yönetimine sızan neo-liberal ilkeler ile darbe döneminden devralınan aşırı merkezîyetçi bürokratik yapı sağlıklı işleyen bir araştırma altyapısını oluşturmak için gerekli olan güven ve işbirliği bağlarının geliştirilmesini engellemiştir. İlginçtir AKP dönemindeki YÖK politika belgelerinde üniversitedeki iş ortamının sağlıklı işleyişini zorlaştıran sorunlara dikkat çekilmiş (mobbing ve aşırı bürokratik yapının araştırmacıların bireysel özerkliğine verdiği zararlar vb...) ve hükümetin atadığı YÖK başkanlarıca özlük hakları konusundaki sıkıntılar gündeme getirilmiş olunmasına rağmen çözüm üretilememiştir.

Ülkemizin araştırma altyapısının belkemiğini oluşturan üniversitelerin kadroları ve sayıları da yine AKP döneminde ciddi olarak arttırılmıştır. Ancak bu niceliksel artışların önemli niteliksel sorunları beraberinde getirdiği gözlemlenmektedir. Sayıları gittikçe artan kamu üniversitelerinin mali ihtiyaçları ile yeni açılan vakıf üniversitelerinin yarattığı rekabet cumhuriyetin eski ve köklü akademik kuruluşlarının üzerinde ciddi baskılar yaratmıştır. Yetişmiş akademik kadrolarını vakıf üniversitelerine kaptıran ve kaynak ihtiyacını yeni açılan üniversitelerin yarattığı rekabet sonucunda sağlayamayan “merkez” üniversiteler, yılların birikimiyle oluşturdukları akademik kazanımlarının tehdit altına girdiğini fark etmektedirler. Mevcut kazanımların kaybedilmesi riskine ek olarak, yeni kurulan üniversitelerdeki siyasi kadrolaşmaya ilişkin basına ve kamuya yansımaya başlayan bilgiler akademik liyakatin erozyona uğradığı algısını yaygınlaştırmaktadır. Yeni açılan üniversiteler için yetiştirilen akademik kadroların eğitiminde kalite kontrol süreçlerinin oluşturulmamış olması da tüm bu olumsuz gelişmeleri perçinlemektedir.

Sonuç olarak akademinin idari yapılanmasında Türkiye'ye özgü neo-liberal/aşırı hiyerarşik melez tonların hâkim olduğu, uluslararası makale sayısında niceliksel artışa yönelik destekler ile esnek istihdam politikalarının bileşiminden türeyen “havuç-sopa” mantığına dayalı sığ bir teşvik sistemi ile arzu edilen sonuçları elde etmek gerçekçi gözükmemektedir. Modern cumhuriyetin önemli bir kazanımı olan akademi kurumu süregiden YÖK formatlaması ile popülizm dozajı yüksek bir siyasi hırsın sonucunda, aşırı klonlamaya maruz kalarak hızla niteliksizleşme yönünde evirilmektedir. Özetle Ar-Ge harcamalarının miktarını ve üniversite sayısını arttırmaya aşırı ağırlık veren niceliksel hedefler saptanarak inovasyon gibi niteliksel bir faaliyet alanında sıçrama yapmayı hedefleyen

politika tasarımı kökten bir tutarsızlık içermektedir. Niceliksel hedeflere odaklanarak nitelik sorununu es geçen bilinçsiz politikaların yarattığı çelişkiler sonucunda ülkenin araştırma ve inovasyon kapasitesinin belkemiğini oluşturan üniversite genetiğinin bozulması riski oluşmuştur.

3- POLİTİKA UYGULAMALARINDA ve TASARIMLARINDA YANLIŞLIKLAR

Türkiye'nin inovasyon alanında sağlam bir ekosistem yaratamamasının arkasında yatan bir diğer gerekçe ise kurumsal yapıdaki eksikliklere bağlı olarak uygulanan teşvik sisteminin politika tasarımında kaynaklanan yanlışlıklardır.

Bilim Teknoloji Yüksek Kurulu'nun eşgüdümünden sorumlu kurum olarak yenilik politikalarının belirlenmesine önderlik eden TÜBİTAK, sistem içindeki aşırı merkezîyetçi konumu sayesinde Ar-Ge teşvikleri dağıtmakta, kendi kuruluşlarını bu teşviklerden faydalandırmakta, girişim sermayesi ile teknoloji transfer ofisi şirketi kurmak ve yönetmek yetkisini almakta, 7. Çerçeve programlarının koordinasyonunu sağlamakta, öncelikli alanları belirlemek ve yurtdışına burslu öğrenci göndermek, son olarak da eğitim sistemini geliştirmek gibi pek çok sorumluluğu aynı anda yüklenmektedir. Merkezîyetçi bir yapıda belirlenen ve yürütülen tüm bu politikaların ise etki analizi yapılmamaktadır.

İnovasyon alanında özel sektöre ve araştırma altyapısının güçlendirilmesine yönelik kamu politikalarının eşgüdümünde de çok ciddi sorunlar yaşanmaktadır. Bu durum bürokrasideki işbirliği seviyesinin yeterli düzeyde olmadığını ortaya koymaktadır. AB ve TÜSİAD gibi ulusal ve uluslararası kuruluşların raporlarında da ayrıntılı şeklide ifade edildiği üzere kamu kurumları arasında inovasyon politikalarının mükerrerlik arz eden karmaşık bir teşvik sistemi söz konusudur. Böylelikle destek sağlanan Ar-Ge çalışmaları sonucunda elde edilecek çıktılar (teknoloji prototipleri vb...) bir envanteri bulunmamaktadır. Öncelikli alan belirlemeye yönelik çabalar ele alındığında ise teşvik sisteminin dağıntık yapısı ve kurumlar arası zayıf işbirliği sonucunda araştırma projelerinde yeterli odaklanma sağlanamamaktadır.

Bir yandan kurumsal özerkliği kaybeden TÜBİTAK'ın aşırı merkezîyetçi konumu diğer yanda ise kamu kuruluşlarının eşgüdüm oluşturmadan yürüttükleri Ar-Ge teşvik girişimleri ile duplekasyonlar arasında sıkışan inovasyon ekosistemi, sağlıklı bir işleyişe kavuşmamaktadır.

Meseleye üniversite-sanayi işbirliğine sağlanan destekler açısından baktığında, TÜBİTAK'ın özellikle son 10 yılda araştırma kalitesindeki sorunları göz ardı ederek politika eksenini ağırlıklı olarak ticarileştirme faaliyetlerine kaydırıldığını saptamaktayız. Oysa ki Türkiye'nin araştırma altyapısında özlenen bilimsel/teknolojik sıçramanın gerçekleştirilmesi

için bilgi üretiminde gerekli olan kritik kütleyle ulaşmadan ve yeterli uzmanlaşmayı sağlamadan bu amaca ulaşılması mümkün gözükmemektedir. Ülkemizin gittikçe zayıflayan araştırma ortamındaki sorunlar biriktikçe bilgi üretim süreçleri sekteye uğramaktadır. Doğal olarak böylesine solgun bir ekosistemde akademiden sanayiye doğru gerçekleşmesi beklenen “bilgi serpişmeleri” yeterince oluşmamaktadır. Böylelikle de üniversite-sanayi işbirliğine yönelik girişimler de istenen başarıyı sağlamada yetersiz kalmaktadır. Örneğin Türkiye'nin ileri teknoloji alanında yarattığı uluslararası düzeyde başarılı “spin-off” sayısı, gelişmiş ülkedeki muadillerine göre oldukça sınırlı sayıda kalmaktadır. Üniversite-sanayi işbirliği bağlamındaki bir diğer önemli sorun ise yürütülen ortak çalışmaların kısa erimli olmasıdır. Akademi ile özel sektör arasında 1-2 yıllık vadeye yayılan işbirliği girişimleri bu, iki farklı dünyanın birbirini tanıması ve anlaması için gerekli olan uzun vadeli perspektifi yaratmaktan uzaktır. Bu durum yeni bilgi üretimi için gerekli olan sağlıklı bir bilgi alışverişi ortamının oluşmasını zorlaştırmaktadır.

4- İNOVASYON EKOSİSTEMİNDEKİ ÖZEL SEKTÖR AKTÖRLERİNİN YETERSİZLİĞİ

Bu bağlamda son 10 yılda artan uluslararası rekabet ortamı karşısında biraz daha kıpırdanmaya başlayan özel sektörün Ar-Ge çabalarının da (harcamalarda kaydedilen belli ölçüdeki artışlara rağmen) yeterli olmadığı gözlemlenmektedir. Özel sektör harcamaları günümüzde halen kamu harcamalarıyla başabaş noktasındadır, oysa ki yarıştığımız gelişmiş ülkelerdeki iş dünyasının harcamaları kamu harcamalarının iki kat üstünde gerçekleşmektedir. Özellikle büyük ölçekli iş gruplarının bu alanda (istisnai bazı örnekler dışında) yeterli çabayı sarf etmekten uzak kaldığını görmekteyiz. Özel sektörün Ar-Ge harcaması tüm teşviklere rağmen çok düşük seviyededir. Somut bir örnekle açıklamak gerekirse, Türkiye 2011 yılında yaklaşık 5,11 milyar TL'lik özel sektör Ar-Ge harcaması gerçekleştirmiştir. Bu rakam Koç Holdingin aynı yıl içinde gerçekleştirdiği yıllık cironun %20 sine, Güney Kore'nin Samsung şirketinin ise sadece 2011 yılında gerçekleştirdiği Ar-Ge harcamasının 1/3'üne teka-bül etmektedir.

Sanayicilerimizin büyük çoğunluğu geçmişteki enflasyonist ortamdan türeyen eski alışkanlıkların uzantısı olarak kısa vadeli/iç tüketime yönelik pazar fırsatlarına odaklanmaya devam etmektedir. Kısa vadeli kar arayışlarının belirlediği özel sektör stratejilerinin eski ekonomik sektörlerle saplanmış olması önemli bir sorun alanı olarak ön plana çıkmaktadır. Yerli sanayinin yeni teknolojik alanlara girmedeki çekingenliğinin yanısıra mevcut sektörlerdeki beceri setlerini yükselterek, içinde bulunan değer zincirlerindeki daha yüksek katma değerli alanlara yönelmek amacıyla, dinamik kabiliyetler inşa etmeye yönelik girişimleri de sınırlı

seviyede kalmaktadır.

İleri teknoloji alanında faaliyet gösteren teknoloji şirketlerinin kurulması için desteklenen teknoparklarda ise yazılım şirketlerinin hâkimiyeti göze çarpmakta, bu firmalar vergi teşvikleri kullanmaya öncelik vermekte ve geleceği şekillendirebilecek farklı teknolojik alanlara girmeye yönelik girişimlerin sayısı arzu edilen seviyeye ulaşmamaktadır.

Türkiye'deki inovasyon ekosisteminin özel sektör ayağındaki faaliyetlerini destekleyecek bazı kilit aktörlerin eksikliği de dikkat çekicidir. Bu bağlamda inovasyon girişimlerini destekleyecek ihtisaslaşmış bir finans sektörünün ve danışmanlık piyasasının oluşmaması da göze çarpmaktadır. ABD'deki, "yeni ekonomi" mucizesini besleyen inovasyon ekosisteminin ayrılmaz bir parçası olarak, girişim sermayesi faaliyetlerinin varlığı bilinen bir gerçektir. Girişim sermayesi şirketleri, yeni kurulan küçük ileri teknoloji girişimlerinin ihtiyaç duyduğu finansmanı bulmanın da ötesinde görevler ifa etmektedirler. Bu şirketler ağırlıklı olarak bilim insanlarının ve akademisyenlerin kurdukları, dolayısıyla da ticari tecrübeye sahip olmayan girişimlere çok önemli danışmanlık hizmeti götürmektedirler. Girişim sermayesi şirketleri, geçmiş deneyimlerin paylaşılması, şirketlerin fikri mülkiyet haklarının yönetimi ve pazarlama alanında sundukları "know-how" desteği ile bu şirketlerin yeni oluşan sektörlerde tutunması için gerekli "yumuşak altyapı" hizmetlerini sağlamaktadırlar. Ayrıca günümüzde gelişmiş pek çok ülkede bankacılık sektörünün inovasyon faaliyetlerinde gelecek vaat eden ileri teknoloji sektörlerine (biyoteknoloji, yeşil sektörler vb...) yönelik olarak branşlaşma ve uzmanlaşma çabalarına gittiğini de gözlemlemekteyiz. Ancak ülkemizdeki özel sektör faaliyetlerine bakıldığında inovasyonun finansmanı gibi kritik bir alandaki çabaların ve bilgi birikiminin yeterli düzeyde olmadığını gözlemlemekteyiz.

Aynı şekilde tasarlanan politikalarda, teknopark dışında da faaliyet gösterebilen yenilikçi KOBİ'lerin desteklenmesine, yeni teknolojilerin üretiminin yanısıra mevcut teknolojilerin sanayi tarafından içselleştirilmesine yönelik teknoloji yaygınlaştırma politikalarının eksikliği de göze çarpmaktadır.

Türkiye'nin koşullarına uygun bir fikri mülkiyet hakları rejiminin, şirketler ve girişimcilere yönelik fikri mülkiyet hakları alanında yol gösterecek, danışmanlık hizmeti verecek ve koruma sağlayacak danışman arayüzlerin faaliyete geçmemiş olması da, Türkiye'deki inovasyon ekosisteminin özel sektör ayağındaki yetersizliğini besleyen faktörler olarak öne çıkmaktadır.

5- POLİTİKA TASARIMINDA ULUSLARARASILAŞMA BOYUTUNUN EKSİKLİĞİ

Türkiye gibi geriden gelen/geç kapitalistleşmiş ülkelerin arzu edilen teknolojik sıçramayı yapabilmeleri açısından bakıldığında, kamu yöneticilerinin önünde en az iki aşamalı bir hedefler demeti söz konusudur. İlkin, ülkenin toplumsal ihtiyaçlarını gözeterek belirleyecekleri öncelikli alanlarda mevcut teknolojik düzeyi yakalamak. İkinci olarak ise mevcut teknolojik sınırların ötesine geçmeyi hedefleyerek radikal teknolojik gelişmelere öncülük eden ülkeler sınıfına girebilmek. Tarihsel veriler, geriden gelen ülkelerin teknoloji transferi gerçekleştirilmeden doğrudan radikal teknolojik gelişmelere odaklanmasının verimli sonuçlar üretmediğini göstermektedir. Yirminci yüzyılın ikinci çeyreğinde Batıyla teknoloji açığını kapatmayı başarmış olan Asya Kaplanlarının deneyimleri bu konuda ufuk açıcı tecrübeler sunmaktadır. Tüm bu ülkeler, devletin güttüğü aktif ve tersine mühendisliği mümkün kılan görece gevşek bir fikri mülkiyet hakları ortamında uluslararası teknoloji transferinden faydalanarak, bir diğer deyişle en azından ilk aşamada Batının teknolojik birikimini taklit edip hazmetmeye çalışarak yola çıkmışlardır.

Türkiye'nin kendi gelişmişlik koşullarına özgü gelişmeler dışarıda bırakıldığında dahi, özel sektör ve kamu aktörlerinin, açık inovasyon modelinin yaygınlaştığı bir dünyada uluslararası gelişmeler karşısında kayıtsız kalmaları mümkün değildir. Bu bağlamda günümüz koşullarında teknoloji/bilimsel üretimin ulusal sınırlar içine hapsedilemeyecek ölçüde uluslararası işbirliğine dayalı hale geldiği ileri sürülmektedir. Çok Uluslu Şirketlerin tüm dünyadaki özel sektör AR-GE faaliyetlerinin 2/3'ünü gerçekleştirmesi, AB sürecinde makro-bölgesel ölçekli inovasyon uzamının ortaya çıkması, ülkeler arasındaki işbirliği ve bağlantıların hızla arttığını göstermektedir.

Ancak küreselleşmenin ulusal inovasyon kapasitesini arttırılmasına yönelik çabaları sınırlayıcı etkileri de göz ardı edilmemelidir. Geriden gelen ülkeler açısından inovasyon açığını kapatmada önemli bir yöntem olan, uluslararası teknoloji transferinin ve tersine mühendislik çalışmalarının, DTÖ çerçevesinde ülkemizin de taraf olduğu TRİPS anlaşmasının fikri mülkiyet rejimi nedeniyle, gerçekleştirilmesi zorlaşmıştır. Günümüzde teknolojiye erişim süreci, özellikle gelişen ülkeler açısından, daha pahalı bir faaliyete dönüşmüştür. Brezilya, Çin ve Hindistan gibi yükselen piyasa aktörlerinin küresel teknoloji ve inovasyon rekabetini arttırdığını, gittikçe zorlaşan bir küresel konjonktürün oluştuğu da görülmektedir. Bu bağlamda, giderek küreselleşen dünya ekonomisinde özellikle geriden gelen ülkelerin inovasyon sistemlerini geliştirmede karşılaştıkları güçlüklerin Türkiye üzerinde yarattığı olumsuz etkileri gözlemlemek mümkündür. Örneğin, ülkemizde patent alanında yapılan

başvuruların ve tescillerin büyük çoğunluğunun (%94) yabancı menşeli Çok Uluslu Şirketler tarafından gerçekleştirildiği bilinmektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin halen yurtdışındaki teknolojiye bağımlı bir üretim yapısına sahip olduğunu ileri sürmek yanlış bir değerlendirme olmayacaktır.

Yukarıda da değinildiği üzere, günümüzdeki uluslararası fikri mülkiyet hakları rejiminde, yurtdışından teknoloji transferi geriden gelen ülkeler için giderek zorlaşan bir politika hedefine dönüşmektedir. Oysaki AB inovasyon alanıyla yakınsamayı ve hatta bütünleşmeyi hedefleyen Türkiye için bu alanda gerçekleştirilecek atılımlar büyük önem taşımaktadır. Böylesi bir durumda ise devletin izleyeceği politikalar, uluslararası politik ekonominin getirdiği tüm sınırlamalara rağmen ve onun sonucu olarak, eskisinden çok daha önemli hale gelmektedir. Yirmi birinci yüzyılın yeni koşullarında, uluslararası bir perspektifi koruyarak, başarılı ülke deneyimlerini yerel koşullarımıza uyarlayarak, eski politika araçlarını ise yeni yöntemlerle sentezleyerek Türkiye'ye özgü bir inovasyon sistemi ortaya çıkarılmalıdır. Bu bağlamda, AKP hükümetinin yeterince başarılı olmadığı bir alan olarak devletin inovasyon politikalarındaki kurumsal kapasitesinin güçlendirilmesinin daha da büyük önem kazanacağı açıktır. Tam da bu noktada küreselleşmenin inovasyon açığının kapatılması açısından yarattığı engellerin ve fırsatların dengeli bir yaklaşımla ele alınması gerekmektedir. Maalesef Türkiye küreselleşmenin inovasyon süreçlerinde yarattığı meydan okumalara karşı bu alanda bütüncül bir perspektife dayalı strateji oluşturamamıştır, tasarlanan politikalarda uluslararası teknoloji transferi ve işbirliği boyutları eksik kalmıştır.

Peki tüm bu eksiklikler ülkemizin inovasyon performansı nasıl etkilemektedir?

AKP'nin uyguladığı inovasyon politikalarındaki etkinliğini nesnel bir bakış açısıyla ele almak açısından ülkemizin bu alandaki performansını karşılaştırmalı veriler eşliğinde değerlendiren saygın uluslararası kuruluşların sunduğu göstergelere bakılmalıdır. Maalesef aşağıdaki göstergeler ülkemizin bu alandaki yetersizliğini gözler önüne sermektedir.

- Türkiye World Economic Forum 2011 yılı raporunda inovasyon skoru sıralamasında 69. Sırada yer almaktadır. Aynı raporda Türkiye'nin yüksek öğretim performansı 74.'luktur.
- Türkiye AB'nin düzenli olarak yayınladığı inovasyon sıralaması raporunda inovasyon performansı açısından üye ve aday ülkelere beraber değerlendirildiğinde sonuncudur.
- Bu alanda alarm niteliğindeki bir başka gelişme ise Dünya Bankası bilgi ekonomisi endeksinde ülkemizin 2000'le 2010 arasında 7 sıra gerileyerek dünya 62.'liğine gerilemesidir.

- Bir ülkenin yaptığı teknolojik icatların gerçekçi bir ölçütü olarak uluslararası (üçlü) patent başvurularına bakıldığında ise Türkiye 2009 yılı itibariyle AB ortalamasının %10'u seviyesinde başvuru gerçekleştirmiştir. Türkiye bu performansı ile kendine yakın seviyede olan orta gelir kuşağındaki 15 ülke ile kıyaslandığında dahi 11. sıradada yer alabilmektedir.
- Türkiye'nin teknolojik ve bilimsel kapasitesini geliştirmesi için gerekli olan uluslararası işbirlikleri konusunda ise 7. Çerçeve programlarına katılım alanındaki gelişmelere bakmak zihin açıcı olabilir. Türkiye 2009 yılı itibariyle yapılan başvurulardaki başarı oranı ile sağladığı finansal katkı başarısı açısından aday ülkeler içinde dahi 5. sıradadır. Aynı şekilde ekonominin dinamizminin ve istihdam deposu olan KOBİ'lerimizin bu başvurulardaki başarı oranı ile sağladığı finansal katkı başarısının aday ülke ortalamalarının altında kaldığı görülmektedir.
- Türkiye'nin uluslararası alandaki teknolojik performansını ölçmenin bir diğer yolu da ileri teknoloji ürünleri ihracatının toplam ihracat içindeki payına bakmaktır. Dünya Bankası verilerine göre bu oran 2000'ler boyunca 1990'yıllarda olduğu gibi %2'ler civarında dalgalanmaktadır. Başka bir deyişle, ileri teknoloji üretimi açısından son 10 yıl, Türkiye özel sektörü için kayıp yıllar olmuştur.

ULUSLARARASI GÖSTERGELER MERCEĞİNDEN AKP'nin 10 YILLIK İNOVASYON KARNESİ

PERFORMANS DEĞERLENDİRMESİNİ YAPAN ULUSLARARASI KURUM	İNOVASYON GÖSTERGESİ	TÜRKİYE'nin KONUMU
World Economic Forum 2011 yılı raporu	İnovasyon skoru sıralaması	69.
World Economic Forum 2011 yılı raporu	Yüksek öğretim performansı	74.
AB Komisyonu	İnovasyon skoru sıralaması	Üye ve aday ülkeler arasında sonunculuk
Dünya Bankası	Bilgi Ekonomisi Endeksi	2000'le 2010 arasında 7 sıra düşerek dünya 62.'liğine gerilenmiştir.

Dünya Bankası	İleri teknoloji ürünleri ihracatının toplam ihracat içindeki payı	2000'ler boyunca 1990'yıllarda olduğu gibi %2'ler civarında dalgalanmaktadır
Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü	Uluslararası (üçlü) patent başvuruları	Orta gelir kuşağındaki 15 ülke ile kıyaslandığında dahi ülkemiz 11. sırada yer alabilmektedir Türkiye'de 2009 yılı itibarıyla gerçekleşen üçlü patent başvuruları AB ortalamasının %10'u seviyesinde gerçekleştirilmiştir.

İNOVASYON POLİTİKALARI ALANINDA AKP DÖNEMİNE İLİŞKİN BAZI TESPİTLER: NİTELİKSİZLEŞME VE "DÜŞÜK İNOVASYON" TUZAĞI!

Ülkemizdeki Ar-Ge altyapısının, AKP dönemindeki üniversite sisteminin yaygınlaştırılması ve araştırma desteklerinin arttırılmasıyla daha kapsayıcı bir kurum haline dönüştürülmesi, şüphesiz ki tüm yurttaşlarımızın lehine bir gelişme olurdu. Böyle bir sistemin oluşturulması dinamik genç nüfusumuzun yaratıcı ve girişimci potansiyelinin inovasyon alanına kanalize edilmesi, piyasaya girişlerin önünün açılması ve herkes için adil bir rekabet zemini oluşturulması anlamına gelirdi. Ancak AKP dönemi politikaları ile atılan bazı olumlu adımlar yine bizzat iktidarın akademik personel rejiminde liyakati dışlayan, merkez üniversitelere karşı çatışmacı bir üslup belirleyen ve çok sayıda üniversiteyi sınırlı kaynaklar için rekabet etmeye zorlayan yaklaşımlarıyla kapsayıcılıktan uzaklaşmış, dışlayıcılık tehlikesi yaratılmıştır.

İktidarın son 10 yıllık performansını ele aldığımızda:

- idari yönetimde yaratıcılığı ve inisiyatif almayı zorlaştıran aşırı merkezileşmenin yanısıra,
- bürokratik yapılanmada liyakatten ziyade siyasetin baskın olduğu,
- kurumlar arası eşgüdümün zayıf,
- politika öncelikleri belirlemede yetersiz ve tutarsız,
- araştırmada kaliteden ziyade miktar ve kadrolaşmanın öne çıktığı,
- gittikçe işlevsizleşen neo-liberal soslu, çelişkili politika tasarımları ile karşı karşıyayız.

Dolayısıyla AKP'nin, darbe kalıntısı olarak devraldığı, çarpık YÖK sistemi ve akademik düzenin üzerine bilinçsiz bir şekilde eklemelendirildiği kurumsal, siyasi ve bürokratik yapılanma birbirini besleyen olumsuz geribildirim döngüleri oluşturarak Türkiye'yi "düşük inovasyon" tuzağına sokmuştur. AKP hükümeti son 10 yılda iktidarda olmanın sunduğu avantajı kullanmak bir yana inovasyon politikaları alanında kurumsal istikrarsızlığı kemikleştirip, niteliksizliğe doğru savrulan çarpıklıkları derinleştiren uygulamalara imza atmıştır. Türkiye, doğru politikalar saptanıp uygulanmadığında, *siyasi istikrarın kurumsal istikrar sağlamadığını*, çok pahalı bir öğrenme sürecinden geçerek, inovasyon politikalarındaki yetersizliklerle deneyimlemektedir.

Sonuç olarak Türkiye'de, paradoksal bir şekilde, Ar-Ge'ye aktarılan kaynaklar niceliksel olarak artarken nitelik ve etkinlik kaybıyla malul bir inovasyon sistemi ile karşı karşıyayız. *Bugün gelinen noktada ülkemizin en önemli sorunu, ekonomideki "orta gelir" tuzağının "düşük inovasyon tuzağıyla" derinleşmesidir.* Orta gelir tuzağı bilimsel/teknolojik çabalara yönelik kaynak aktarımını sınırlamakta, inovasyon alanındaki düşük performansımız ise ekonomimizin uluslararası arenadaki rekabetçiliğini törpüleyerek büyüme ve gelir artışını yavaşlatmaktadır. Türkiye'nin sağlıklı bir yenilik sistemi inşa edememesinin bedeli kronik cari açık sorunu ile belirginleşmekte, kredi genişlemesi ve inşaat sektörünün sürüklediği bir iktisadi yapının "orta gelir/düşük inovasyon çifte tuzağından" kaçınması zorlaşmaktadır. Bu sorun kısır siyasi söylemlerin ötesine geçmesi gereken bir perspektifi zorunlu kılmaktadır. Türkiye'nin bilinçsiz politikalar sonucunda yaratılan bu ikili sarmal kapanından çıkması şarttır.

İNOVASYON EKOSİSTEMİNİN OLUŞTURULMASI

İnovasyon, kamu ve özel sektör aktörleri arasındaki işbirliği ve eşgüdümü gözeterek şekilde işleyen etkin bir kurumsal yapı içerisinde ortaya çıkar. Ayrıca kamunun inovasyon ekositeminin sağlıklı işleyişi açısından pek çok alanda sistemik etkileşimleri düzenlemesi gereklidir. Bu açıdan bakıldığında ülkemizin yukarıda değinilen eksiklikleri göz önünde bulundurulduğunda etkin bir ulusal yenilik sisteminin gerektirdiği kurumsal müdahaleler:

- 1- Yeni fikirlerin oluşumunu destekleyecek nitelikli bir araştırma altyapısı, kritik kütleyi oluşturacak güdümlü projeler,
- 2- KOBİ'lere teknoloji yayılımını destekleyen ve ileri teknoloji fırsatları alanında girişimciliği teşvik eden bir finansal yapı,
- 3- inovasyon süreçlerine eşlik eden piyasa belirsizliğini azaltacak kamu müdahaleleri (rekabet öncesi araştırma ve kamu alımları),
- 4- bilginin paylaşımını, aktörler arasında etkileşimi ve geri bildirim sü-

reçleriyle zenginleşerek olgunlaşan etkileşimleri besleyen politika tasarımları

5- fikri mülkiyet haklarının korunmasını temin edecek bir yapının inşa edilmesi

6- inovasyon alanında uluslar arasılaşma süreçlerinin getirdiği fırsat ve işbirliği süreçlerinin yönetimi unsurlarından oluşmalıdır.

1 FİNANSMANIN İNOVASYONU, İNOVASYONUN FİNANSMANI

Türkiye'nin Ar-Ge harcamaları gelişmiş ülkelerle kıyaslandığında halen arzulan seviyenin altında kalmaktadır. Dolayısıyla bu alanda Türkiye'nin kamu ve özel sektör harcama ve yatırımlarını acilen arttırarak AB ortalamasına yakınsaması gerekmektedir. Bu da kamunun mali sektörde gerekli düzenlemelere giderek Ar-Ge yatırımlarında ciddi artışları tetikleyecek bir momentumu sağlamasını gerektirmektedir. Böylesi bir hamle ilk olarak, kamu harcamalarının kompozisyonundaki inovasyon kalemindeki yatırımları arttırıcı değişiklikler gerektirmektedir. Ancak özellikle son 10 yıldaki deneyimler böylesi bir yönlendirmenin sadece kamu harcamaları ya da özel sektöre yönelik teşvikleri arttırıcı önlemlerle yeterli derecede sağlanamayacağını göstermiştir. Bu bağlamda, özel sektörün iç tüketime yönelik inşaat veya enerji sektöründe spekülasyon bir karakter arz eden yatırım ve iş yapma tutumlarını daha üretken alanlara kaydırması gerekmektedir. Özel sektörün Ar-Ge harcamalarını arttıracak girişimler, yatırımların ve spekülasyon balonları tetikleyen kredi genişlemesine karşı kaynakların, daha üretken alanlara yönlendirilmesi anlamına gelecektir. Bir diğer deyişle, *inovasyonun finansmanı amacıyla*, Türkiye'deki finansal sistemin *inovasyonu*, iş dünyasına daha sürdürülebilir bir modele geçmesi için fırsat penceresi sunacaktır. İnovasyonun finansmanında alınabilecek tedbirler çok çeşitlidir, mesele- nin hem bankacılık hem de kamu harcamaları boyutu eş zamanlı olarak ele alınmalıdır:

Konunun bankacılık boyutu ele alındığında Türkiye'de inovasyon faaliyetlerine yönelik bir mali sistemin varlığından söz etmek güçtür. Aynı şekilde inovasyon alanında girişim sermayesi eksikliği de pek çok politika raporunda kabul edilen bir durumdur. Bu tespitlerden hareketle, BBK'nın alacağı tedbirlerle Türkiye'deki kredilerin %0,1'lik cüzi bir oranını Ar-Ge faaliyetlerine yönlendirmek ve kamu-özel sektör ortaklığıyla inovasyon bankacılığının oluşturulması öncelikli hedefler arasında olacaktır.

Bu vizyonu detaylandırarak olursak: kurulacak inovasyon bankasını desteklemek ve aynı zamanda cari açığı tetikleyen sıcak para etkisini ha-

fifletmek amacıyla, Çin gibi ülkelerin hâlihazırda uyguladıkları, Merkez Bankası döviz rezervlerinin bir kısmıyla *kamusal nitelikli yatırım fonu* oluşturulması yöntemine başvurulabilir. Merkez Bankasının likit varlıklarının azalması, ülkeye giriş çıkışlarda döviz rezervlerine güvenen spekülatif sermaye üzerinde caydırıcı bir etki yaratacaktır. Bu yatırım fonu sanayimizin gelişmesi için gerekli görülen *kritik teknolojilerin* elde edilmesinde ve özel sektörle ortak bir şekilde kurulacak girişim sermayesi şirketlerinin desteklenmesinde kullanılabilir.

Aynı şekilde, hâlihazırda Şili ve Brezilya gibi ülkelerde uygulanan finansman modellerine benzeyecek şekilde ülkemizin doğal kaynaklarından elde edilen gelirlerin bir kısmı “inovasyon katkı fonu” olarak kullanılabilir. Türkiye'nin bugün ve gelecekteki madencilik faaliyetlerinden, Ege ve Akdeniz'deki petrol/doğal gaz keşiflerden veya kaya gazı gibi potansiyeli olan alanlardan elde edilebilecek gelirler bu fona zamanla önemli girdi sağlanabilir. Aynı şekilde arsa rantlarının vergilendirilmesinden ve miras vergilerinden devlete düşen paylar da bu alana kaydırılabilir. Böylelikle *ESKİ EKONOMİDEN YENİ EKONOMİYE DOĞRU FİNANSAL KÖPRÜLER İNŞA ETMEK* mümkün olabilecektir.

Kamunun Ar-Ge harcamalarını arttırması amacıyla, şimdiye kadar yeterince değerlendirilmemiş bazı potansiyellerin açığa çıkarılması gerekmektedir. Bu amaçla, KİT'lerin cirolarının %10 oranında Ar-Ge harcaması yapmaları, kamu alımları kaleminde Ar-Ge harcamalarının payının %10'a yükseltilmesi ve devletin iç piyasada tek alıcı konumunda olduğu savunma sanayi sektöründe cironun %10'luk bölümünün şirketlerin öz kaynaklarıyla finanse edeceği bir Ar-Ge harcaması alt eşik sınırı olarak saptanabilir.

Son olarak özel sektörün Ar-Ge harcamalarında son 10 yıldaki yavaş artış hızı ve küresel rekabet penceresinden bakıldığındaki ölçek yetersizliği göz önünde bulundurulmalıdır. İş dünyasının Ar-Ge harcamalarını arttırmak için mevcut teşvik sisteminin ötesine geçilmelidir. Örneğin Türkiye'de 100 milyon TL ve üstü ciroya sahip özel sektör firmalarının mevcut haliyle OECD ülkelerindeki en düşük kurumlar vergisi oranından faydalanmaya devam etmeleri için cirolarının %2 oranında Ar-Ge harcaması yapma zorunluluğu getirilmelidir.

2 ARAŞTIRMA KALİTESİNİ YÜKSELTMEK AMACIYLA MÜKEMMELİYET MERKEZLERİ

Bir ülkede üniversite ve teknoparklardaki araştırma kalitesinin arttırılması, ancak toplumsal ihtiyaçlara yönelik büyük Ar-Ge fonlarının (güdümlü projeler yoluyla) tahsisi, işgücünün niteliğinin arttırılması ile bilimsel özgürlüğün geliştirilmesiyle sağlanabilir.

İlk olarak üniversitelerdeki bilimsel özgürlüğün geliştirilmesi amacıyla

üniversitelerin fakülte ve bölüm bazındaki idari/mali özerkliklerinin oluşması güvence altına alınacaktır. Akademisyenlerin iş güvencesi sorunu halledilerek özlük haklarının en azından OECD ülkeleri ortalamasına çekilmesi sağlanacaktır. Buna ek olarak, her akademisyene konferanslara katılım ve küçük ölçekli araştırma masraflarının finansmanı amacıyla hiçbir idari izne tabi olmadan, tamamıyla kişisel tasarrufları doğrultusunda kullanabilecekleri bir akademik özerklik fonu oluşturulacaktır.

Özellikle gelecekteki getirilerin belirsiz olduğu yeni teknolojik alanlardaki potansiyelin ortaya çıkarılması sürecinin ilk aşamalarında, özel sektörün yatırım yapmakta çekingen davranabileceği bilinmektedir. Bu sebeple kamunun, özellikle teknoloji ve bilimde yeni sınırların test edileceği temalar söz konusu olduğunda, büyük ölçekli Ar-Ge çalışmaları etrafında kritik araştırmacı kütlesini sağlayacak şekilde güdümlü projelere yönelmesi elzemdir.

Aynı şekilde kamunun, mümkünse özel sektör aktörlerini rekabet öncesi işbirliği süreçlerine dâhil ederek, bilgi üretimine yönelik yatırımlarda piyasa aksaklıklarını aşacak bir yönlendiricilik rolünü üstlenmesi de temin edilecektir. Türkiye'nin yüksek katma değerli üretime destek verecek teknolojik araştırma altyapısının beşeri boyutunun geliştirilmesi, araştırma kültürünün yaygınlaştırılması ve teknolojik araştırma altyapısının güçlendirilmesi gerekmektedir. Mevcut durumda parçalı bir yapı arz eden araştırma-geliştirme desteklerinin "kritik kütleyi" sağlayacak büyük ölçekli güdümlü projelere yönlendirilmesi gerekmektedir. Bu amaçla kamu ile özel sektör arasında işbirliği sağlanmalıdır. Özellikle uygulamalı bilimler alanında faaliyet gösterecek mükemmeliyet merkezlerinde özel sektör firmalarının, temel araştırma alanında faaliyet gösterecek mükemmeliyet merkezlerinde ise vakıf üniversitelerinin eşit katkı sağlamasıyla, özel sektörün inovasyon alanındaki sosyal sorumluluk işlevi geliştirilmelidir.

Bu bağlamda kamu ve vakıf üniversitelerindeki uluslararası çapta başarılı bilim insanlarımızın bu merkezlerdeki araştırma ve eğitim faaliyetlerine belirli sürelerle destek vermesi sağlanabilir. Böyle bir dayanışma sonucunda büyük çaplı kaynak ve geniş sayıda personel ile donatılmış "mükemmeliyet merkezleri" oluşturulabilecektir. Bu merkezlerin araştırma kalitesinin daha da yukarı noktalara çekilmesi amacıyla yurtdışındaki mükemmeliyet merkezleriyle ve yabancı ülkelerde yaşayan başarılı bilim insanlarımızla işbirliği içerisinde çalışılması temin edilmelidir. Bu merkezler aracılığıyla yurtdışındaki başarılı bilim insanlarımızın da tam zamanlı olarak ya da geçici sürelerle çalıştırılması ve tersine beyin göçü desteğinin belli bir odaklanma çerçevesinde sağlanması mümkün olacaktır. Yine bu merkezlerde saptanacak öncelikli alanlarda, uluslararası bilim camiasının saygın akademisyenlerinin de davet edilerek bilgi ve

deneyim paylaşımı mümkün kılınacaktır.

Dolayısıyla kurulacak mükemmeliyet merkezlerinin yıllık bütçeleri yurtdışından başarılı bilim insanlarını çekmek ve yurtdışındaki merkezlerle işbirliği yapmak amacıyla da kullanılacaktır. Bu bağlamda bu merkezlerde en az 5000 uluslararası çapta akademisyenin düzenli olarak araştırma ve eğitim faaliyetinde bulunması sağlanacaktır. Buna ek olarak söz konusu merkezlerin her yıl 5000 doktora araştırmacısı istihdam etmesi sağlanacaktır. Bu sayede merkezler, Türkiye'de açılan yeni üniversitelere geleceğin akademisyenlerini yetiştirme hedefini gözeterek şekilde tasarlanacaktır. Böylelikle mükemmeliyet merkezleri Türkiye'nin araştırmada kritik kütleli yakalama hedefinin yanısıra yeni açılan üniversitelerdeki kalite sorununun aşılmasında önemli bir işlev görecektir.

Uygulamalı araştırma merkezlerinde çalışmaya başlayacak doktora öğrencilerinde, Almanya'daki araştırma enstitülerinde olduğu gibi, 3-5 yıllık sanayi tecrübesi aranmalıdır ve bu merkezlerde her yıl en az 1000 doktora öğrencisinin sanayi ile ortak tez projesi geliştirmesi hedeflenmelidir. Uygulamalı araştırma merkezlerinin amacı sanayicinin sorunlarına çözüm üretmek olduğu için, araştırma ile sanayinin ihtiyaçları arasında verimli bağlar kurabilmek amacıyla sanayi tecrübesi önemli bir yaklaşım sunmaktadır. Tez konularının sanayile ortak belirlenmesi, özellikle Almanya'da KOBİ'lere yönelik teknoloji yayılımını desteklemesi bakımından başarılı bir uygulama olarak öne çıkmıştır. Bu tarz araştırma kurumlarının sanayicilerin de temsil edildiği yarı kamu kuruluşu niteliği arz eden özerk kurumlar olması etkinliği arttıracaktır. Bu alanda KOBİ'lerle büyük firmalar arasında büyük verimlilik farkları olduğu bilinmektedir, hazırlanacak tezlerin öncelikli olarak enerji verimliliği ile bilgi teknolojilerin yayılımı alanına odaklanması sağlanacaktır. Bu amaçla ilk pilot projeler Organize Sanayi Bölgelerinden başlatılacaktır.

Ancak özellikle son 15 yılda açılan üniversitelerin insan gücü ve altyapı alanındaki eksikliklerinin giderilmesi için ek tedbirler de alınmalıdır. Bu amaçla Kalkınma Bakanlığı ve Bölgesel Kalkınma Ajansları'nın sahip olduğu fonların bir bölümünün, yeni kurulan üniversitelere yönlendirilmesi sağlanacaktır. Bölgesel Kalkınma Ajansları'nın (BKA) sağladığı desteklerin bir bölümü, yüksek öğretimde "bölgeler arası eğitim ve araştırma kalitesini eşitleme fonu" olarak kullanılacaktır. Böylelikle yeni ve eski üniversiteler arasındaki farklılıklar gözetilerek kaynak dağıtımında yaşanan rekabet ve önceliklendirme sorunlarının aşılması mümkün olabilecektir.

3 GELECEĞİ ŞEKİLLENDİRMEK: ÖNCELİKLİ ALANLARIN TESPİTİNDE YENİLİKÇİ BİR YÖNTEM OLARAK “STRATEJİK ÖLÇEKSEL KONUMLANDIRMA”

Kamunun odaklanacağı öncelikli alanlar belirleneceği zaman, ülkemizin ulusal/yerel ölçekli toplumsal ihtiyaçları ile küresel teknolojik gelişmeler arasında hassas bir dengenin korunması gerekmektedir. Ülkenin inovasyon açığını kapatabilmek amacıyla odaklanacağı alanlara yönelik küresel bir inovasyon dalgası üzerinde sörf yapması, eğer bu alanda oluşmaya başlayan bir piyasa söz konusu ise, hem işbirliği hem de pazar fırsatları yaratması açısından yatırımlara ilişkin belirsizlikleri azaltma potansiyelini beraberinde getirmektedir. Bir başka deyişle, ulusal hedeflerle küresel gelişmelerin sunduğu fırsatların bağdaştırılması olarak tanımlanabilecek, stratejik ölçeksel konumlandırma ile yeni teknolojik paradigmalardan sunduğu nimetlerden faydalanılması gerekmektedir. Böylesi bir strateji ile yeni oluşan bir teknolojik alandaki pazar belirsizliğinden kaynaklanan riskleri azaltmak mümkün olabilir. Yeni oluşan sanayi ve teknoloji sahalarında piyasaya hükmeden firma oluşumunun ortaya çıkmaması, geliştirilen bilgi birikiminin ağırlıklı olarak kamu laboratuvarlarında filizlenmesi sonucunda fikri mülkiyet alanındaki kısıtlamalar da caydırıcı olmamaktadır. Kısacası geriden gelen ülkeler açısından radikal inovasyon dalgalarını yakalama, piyasaya giriş engellerinin düşük seviyede tezahür ettiği fırsat pencereleri sunmaktadır. Tam da bu noktada önemli olan, küresel ölçekte oluşan teknoloji dalgaları ile ulusal ölçekteki toplumsal ihtiyaç ve sahip olunan yerel kabiliyetlerle eşleştirme yapılmasıdır.

Öncelikli Alan 1: İklim Değişikliği

İklim değişikliğinin etkilerinden doğrudan etkilenecek bir ülke olarak bu durumun ortaya çıkaracağı sonuçlarla baş etmek amacıyla ekolojik inovasyon yatırımları yapmak, enerji verimliliği, enerji iletim ve depolama altyapısı, yenilenebilir enerji, su, tarım ve doğal afetlerle mücadele yöntemleri gibi pek çok alanda yenilik fırsatı sunarak, geriden gelip yakalama sürecindeki riskleri azaltmaktadır. Bu alanda küresel bir talebin ve işbirliğine gidilebilecek kamu ve özel sektör girişimlerinin varlığı, ileride güçlü bir ihracat piyasasının oluşumunu olası kılmakta ve uluslararası teknoloji işbirliklerine daha eğilimli bir ortam sunmaktadır. Örneğin AB'nin yenilenebilir enerjiye dayalı bir rejime geçmek amacıyla kurgulamaya ve inşa etmeye başladığı akıllı iletim ve dağıtım şebekesine yönelik olarak gerçekleştirilmesi planlanan, yüz milyarlarca avro ile ifade edilen potansiyel büyük bir pazarın varlığı söz konusudur. Ülkemizdeki inşaat sektörünün dinamizmi ve ölçeği göz önünde bulundurulduğunda, kamu alımları yoluyla teşvik edilecek enerji altyapı teknolojileri

ile bina/konutlarda yüksek enerji verimliliğine yönelik katalizör kamu alımları inşaat sektörüne ciddi bir katkı sağlayacaktır. Bu yöntemlerle sektörün uluslararası rekabet arenasında daha yüksek katma değerli alanlara kayması, yeni teknolojileri geliştiren dinamik kabiliyetler inşa etmesi önemli bir kazanım olacaktır. Bu da inşaat sektöründeki paranın daha üretken Ar-Ge harcamalarına kaydırılması yoluyla, olası bir spekülasyonun ortaya çıkmasına karşı bir panzehir işlevi görebilecektir. Yine enerji ve tarım alanındaki verimlilik artışlarının sağlayacağı ithal ikameci etkilerle beraber düşünüldüğünde ekolojik teknolojilere yönelik yatırımlar öne çıkmaktadır. Tarım ve enerji alanındaki verimlilikte AB ortalamalarının gerisinde olunması, hatta gelişmiş ülkelerde dahi enerji verimliliğinde kat edilecek fırsat pencerelerinin varlığı bu alanı değerli kılmaktadır.

İklim değişikliği ve küresel piyasalarda oluşan yüksek fiyatlarla beraber tarım, enerji ve su sektörlerinde önemli fırsatların ortaya çıktığı pek çok politika uzmanı tarafından kabul görmektedir. Türkiye’de kamu ve özel sektörün de, bu gelişmeleri doğru okuyarak, belli ölçülerde enerji yatırımlarına yöneldiğini görmekteyiz. Ancak burada önerilen politikaların bazı farklılıklar içerdiğinin altı çizilmelidir. İlk olarak, mevcut yatırımlar enerji üretim ve dağıtımına odaklanmaktadır. Bu alanlara girdi sağlayan çevreci altyapı sektörlerinin (rüzgâr türbini veya güneş paneli üreten fabrikalar gibi) oluşturulmasına ağırlık verilmemektedir. İkinci olarak, ithal ikameci etkiler sebebiyle, yerli sermaye açısından “dönüşü garantili” olan bu sektörün gelişmesinin, cari açığı azaltarak borçlanma faizlerini düşüreceği bilinmektedir. Bu da çevreci sektörlerle verilen teşviklerde doğrudan ve dolaylı etkilerin beraberce hesaplanmasını gerektirir. Bunun yapılamamış olması belki de kamu yatırım ve teşviklerinde çevreci sektörlerin ağırlıklı bir yer tutamamasına yol açmıştır¹. Son olarak bu sektörleri yatay politikaları bütünleştirmek açısından sağlam bir zemin oluşturacak bir platform olarak kullanmak mümkündür. Böylece kamu politikasının etkinliği arttırılacaktır. Mevcut ekonomi politikaları, katma değer sorununu yeterince gözetmeyen, dış ticarete yeni pazar bulma odaklı bir yaklaşımdır. Burada söz konusu olan ise *ana iskeletini çevreci sektörlerle odaklanmak* çerçevesinde kurgulayan bütüncül bir politika tasarımıdır. Dolayısıyla ithalattaki sorunlarımızı da gözetken ve ulusal sanayinin rotasını yüksek katma değerli alanlara yönlendiren farklı bir bakış açısı söz konusudur. Büyük ölçekli bir kamusal yatırım ve teşvik hamlesi ile beraber özel sektör aktörleriyle ortak şirketler

¹ Bu yapılabilmiş olsa 2008 krizinden çıkmak için sağlanan - 40 milyar TL’yi bulan - teşviklerin kısmen çevreci sektörlerle aktarılmasıyla Türkiye ekonomisi için önemli imkânlar sağlanabilirdi. Oysa ki krizdeki Batı ülkeleri bu sektörlerle yönelik olarak, saldırgan bir şekilde milyarlarca dolarlık teşvikleri devreye sokmuşlardır.

kurularak “Çevreci Ulusal Şampiyonlar” yaratılmalıdır. *Keiretsu* tipi örgütlenmelerle bu yatırımlardan kalkınmada öncelikli bölgelerin faydalanması temin edilmelidir. Oluşturulması teklif edilen mükemmeliyet merkezleri ile Merkez Bankası yatırım fonu bu girişimlere teknolojik destek sağlamalıdır. İçeride yaratılacak büyük ölçekli bir çevreci sektör doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının cezbedilmesi için bir *miknatis* işlevi görecektir. Bu bağlamda AB, Çin ve Hindistan gibi tarım ve yenilenebilir enerji sektörlerinde faaliyet gösteren ülkelerle sınaî ve teknolojik işbirliğine gidilmelidir. Bu ülkelerin sahip olduğu bilgi birikimini, teknoloji transferini zorunlu kılan yerli-yabancı ortaklıkları teşvik ederek sanayimize aktarabiliriz. Bu yabancı ortaklıklar ile Türkiye'nin dış ticaret kompozisyonu dönüştürülerek, yüksek katma değerli sektörlerdeki ihracatımız arttırılabilir.

Öncelikli Alan 2: Uzayan Ömür Süreleri ve Rejeneratif Tıp

Rejeneratif tıp (RT) yeni gelişen bir ileri teknoloji sahası olmanın ötesinde, toplumun sağlık alanındaki temel ihtiyaçlarına doğrudan odaklanması dolayısıyla yerel sorunlara duyarlı, iktisadi ve kültürel olarak uygun ürünlerin tasarlanmasına katkı sağlayacaktır. Uluslararası düzeyde şimdiden 500 milyar dolarlık bir piyasa büyüklüğüne ulaşan RT, Türkiye'nin yatırımlarının bu arenada uzun vadede çok ciddi geri dönüş potansiyeli taşıyabileceğini göstermektedir. RT, kullanıcı ve üreticileri arasında (hastalar ve tıp personeli) yakın etkileşimi gerektirdiğinden, çok kuvvetli bir yerel sağlık piyasasına sahip olan ülkemizde bu etkileşimden yeni ve toplumsal olarak yüksek faydalı bilgi ve teknoloji üretimi kolaylaşacaktır. Ayrıca inter-disipliner bir alan olarak RT, gen ve doku mühendisliği, biyoloji, biyomedikal, biyomalzeme mühendisliği, kök hücre, tıp, bilgisayar ve kimya gibi pek çok bilimsel alanın kesişim kümesinde yer almaktadır. Ülkemizin tıp ve sağlık alanındaki hızla gelişen konumu ile tüm dünyada insan ömrünün uzaması ile beraber ortaya çıkan yaşlılık alanındaki devasa ihtiyaçlar dikkate alındığında RT, küresel ölçekli gelişmeleri ulusal ölçekli üstünlüklerimizle bağdaştırabileceğimiz, yatırım potansiyeli yüksek bir öncelikli alan olarak öne çıkmaktadır. Seçilen öncelikli alanların Türkiye'nin toplumsal ihtiyaçlarıyla uyumlu, ilgili alanda belli ölçüde yerel üstünlüklerimizin olduğu konular olması önemlidir.

Öncelikli Alan 3: Büyük veri ve 4G altyapısı

Öncelikli Alan 4: Üç boyutlu yazıcı teknolojisi

Öncelikli Alan 5: Bilgi Yoğun Hizmetler

Bu tarz büyük ölçekli araştırma projelerinin ülkemizin inovasyon sistemine sunacağı bir diğer katkı ise, inter-disipliner araştırma yapabilme

kabiliyeti ile güdümlü proje yürütebilme becerilerinin bu süreçte bir temel yetkinlik olarak ortaya çıkarılmasıdır.

4 KURUMSAL KAPASİTEYİ ARTTIRMAK

İnovasyon politikalarına yönelik kurumsal kapasitenin artırılması amacıyla UYS politikalarından sorumlu kamu kuruluşları arasında duplekasyonlara son veren bir işbölümüne gidilmesi sağlanacaktır. Bunu yaparken UYS politikalarından sorumlu kamu kuruluşları arasında etkin bir işbölümü çerçevesinde işbirliğinin geliştirilmesi ve teşvik edilmesi öncelikli hedef olacaktır.

Güdümlü projeler çerçevesinde, kurumsal kapasitenin geliştirilmesi amacıyla saptanan öncelikli alanlarımızla örtüşen uluslararası mükemmeliyet merkezleri tespit edilerek bunlarla deneyim ve know-how paylaşımını amaçlayan işbirliği protokolleri geliştirecektir.

Bu bağlamda öncelikli alanlar altında faaliyet gösterecek güdümlü proje grupları belirlenirken merkezîyetçi yaklaşımlar yerine, ilgili kamu ve özel sektör kuruluşlarının deneyim ve uzmanlıklarından faydalanarak uzlaşma ve işbirliği içerisinde hareket edilecektir. Bu amaçla, örneğin, AB'de sıklıkla kullanılan bir önceliklendirme yaklaşımı olarak teknoloji öngörü çalışmaları düzenlenmeli ve bu alandaki uluslararası bilgi birikiminden faydalanılmalıdır. Ayrıca yeni teknolojilerin sundukları imkânlar kadar tehlikeleri de içinde barındırabileceği gerçeğinden hareketle, ulusal/uluslararası seviyede bağımsız meslek odaları vb. ilgili kuruluşlar ile sivil toplum örgütlerinin de bu değerlendirme sürecine dâhil edilmesi faydalı olacaktır.

Tasarlanacak yeni inovasyon yaklaşımları sürecin doğası gereği politika deneyimselliğine dayanacaktır. Bu durumda kamunun, politika tasarımlarında klasik planlama şablonlarının dışına çıkarak paradigma değişikliğine gitmesi gerekmektedir. Bilgi üretimine dayalı öğrenen bir ekonomide öğrenmeye ve güncellemeye dayalı “öğrenen bürokrasinin” yaratılması önem taşımaktadır. Gelişmiş ülkelerin sanayileşme ve inovasyon politikaları alanındaki deneyimleri, modern planlamada başarıya giden yolun özel sektör ve sivil toplum paydaşlarıyla istişare içerisinde gerçekleştirilen, uzmanlığa ve uzlaşmaya dayalı öngörü (foresight) çalışmalarından geçtiğini göstermektedir. 21. Yüzyılın karmaşıklık ve çeşitliliğe dayalı bilgi ekonomisinde, geniş katılımlı, inter-disipliner bir çerçevede politika tasarlayan, mevcut politikaların sonuçlarını “etki değerlendirme” araştırmalarıyla ölçerek yapılan hatalardan ders çıkaran, eleştirel ve özdüşünümsel geribildirimlere dayalı “öğrenen bürokrasi”nin yaratılması çok önemlidir. Böylesi bir yaklaşım, kamu kaynaklarının inovasyon politikalarına tahsis edilmesinde etkinlik, hesap verebilirlik, şeffaflık ve liyakat ilkelerinin gözetilmesi, bir diğer deyişle adil ve dayanışmacı bir toplum

yaratılması açısından faydalı olacaktır.

5 KOBİ'LER, TEKNOLOJİ YAYILIMI ve FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI

Türkiye'deki KOBİ'lerin teknolojik kapasitesinin arzu edilen seviyenin uzağında olduğu ve mevcut desteklerin sağladığı ivmenin yetersizliği göz önünde bulundurulduğunda, kamusal alanda oluşan teknolojik kapasitenin bu şirketleri desteklemesi öncelikli hedef olmalıdır. Bu bağlamda, kamunun teknoloji ve bilgi birikiminin KOBİ'lere daha etkin bir şekilde aktarılabilmesi amacıyla, "inovasyon kuponları" uygulamasına gidilecektir. Söz konusu uygulama ile Türkiye'de faaliyet gösteren KOBİ'lerin kamu araştırma merkezleri veya üniversitelerden Ar-Ge ve/veya danışmanlık hizmeti tedarik etmeleri halinde, hizmetin karşılığı hibe olarak dağıtılan "inovasyon kuponları" ile bir seferliğine mahsus olarak bedelsiz temin edilecektir.

Daha önce de belirtildiği üzere ülkemizde mevcut teknolojik bilgi birikiminin yaygınlaştırılmasına yönelik, öncelikli olarak KOBİ'ler gözetilmek suretiyle, yeterli politikaların geliştirilememiş olması büyük bir eksikliktir. Bu alanda kamunun bazı tedbirler geliştirmesi mümkündür.

İlkin, devlet eliyle gelişimi desteklenen yeni teknolojilerin, Türkiye örneğinde sıklıkla karşılaştığımız gibi, prototip aşamasına ulaştırılmış olması kamunun inovasyon alanındaki görevini tamamıyla ifa ettiği anlamına gelmez. Aksine inovasyon süreci, geliştirilen teknolojilerin kullanıcı ve tüketicilerin ihtiyaçlarıyla etkileşime girmesi sonucunda karmaşık geri bildirim süreçleri eşliğinde sürekli evrilerek geliştirilen dinamik bir süreçtir. Tam da bu yüzden ABD gibi gelişmiş ülkelerdeki kamusal araştırma merkezleri kaydedilen teknolojik yeniliklerin değerinin kullanıcılara, özel sektör ve sanayideki paydaşlara anlatılması amacıyla gerekli görevleri yerine getirmekle de sorumludur. Dolayısıyla Türkiye'nin geçmişte kamusal desteklerle geliştirilen prototiplerin sağladığı bilgi ve tecrübe birikiminin korunması ve geliştirilmesi amacıyla elde edilen sonuçların potansiyel faydalarının sanayideki ilgili kullanıcı ve tüketicilere gösterilerek tanıtılması kurumların görev tanımı içinde yer almalıdır. Aynı şekilde hâlihazırda desteklenen projelerin yaratacağı ticari fırsatlar ve ortaya çıkaracağı yeni pazarların tanıtımı ve attırılması amacıyla bilimsel camia ile özel sektörün talep ve tecrübelerini bir araya getiren danışma komiteleri araştırma merkezlerinde oluşturulmalıdır. İkinci olarak, teknolojik risk ve belirsizliklerin özel sektör yatırımlarını caydırıcı seviyede olduğu durumlarda, devletin elindeki bir başka müdahale aracı ise kamu alımları ile aktif bir teknolojik piyasa yapıcılığına talip olmaktadır. Bu tip durumlarda hem kamu hem de özel sektörde faaliyet gösteren tüm Ar-Ge merkezleri arasında rekabet ve işbirliği süreçlerinin eş zamanlı olarak işletilmesi önem taşımaktadır. Aktörler arasında

rekabet ortamı yaratılarak farklı ve çeşitli teknolojik çözümlerin test edilmesinin önü açılmalı, diğer yandan ise teknoloji tedarikçileri arasında bilgi paylaşımı teşvik edilerek, yeni teknolojilerinin hızlı yayılımı teşvik edilmelidir. İnovasyon amaçlı kamu tedariki programları, hem bu yolla sağlanan teknolojinin paydaşlar arasında paylaşımını ve yayılımını kolaylaştırıcı ihale koşullarının oluşturulması hem de ihalelere yurtdışından katılan ortakların uluslararası teknoloji transferine özendirilmesi amacıyla da kullanılabilir. Bu bağlamda inovasyona yönelik girişimlerde rekabet ve işbirliği arasındaki hassas dengeyi sağlayabilmek için örneğin büyük savunma sanayi ve altyapı projelerinde tekellerin oluşumunu engelleyici düzenlemeler yapılmalıdır. Son olarak ise teknolojinin yayılımını kolaylaştırmak amacıyla Ar-Ge işbirlikleri ve ortak patent havuzu oluşturulması, şirketlerin bu yolla teknoloji portföylerini geliştirmesi ve paylaşması sağlanabilir. Kamu alımları bu alanda da stratejik sektörlerde firmalar arası işbirliğini geliştirmek amacıyla bir özendirici bir işlev görebilir.

Türkiye’de tescillenen patentlerin %94’ünün yabancı şirketler tarafından gerçekleştirilmektedir. Üstelik yerli patent üretimindeki yetersizliğin yanı sıra, yabancı şirketler tarafından tescillenen patentler genellikle bu firmaların ülkemizdeki Ar-Ge çabalarının çıktısı olmaktan ziyade, başka ülkelerde geliştirilen teknolojilerin ülkemizde koruma altına alınmasıyla sınırlı kalmaktadır. Dolayısıyla hem yerli hem de yabancı şirketlerin ülkemizdeki Ar-Ge çıktısı yetersiz seviyede kalmaktadır. Bu sorunların aşılabilmesi amacıyla fikri mülkiyet alanındaki teşviklerin geliştirilmesi de önem kazanmaktadır. Bu bağlamda, ülkemizde yerli veya yabancı şirketler tarafından üretilecek yeni patentlerden elde edilecek gelirler vergiden muaf tutularak, yeni bilgi üretimi desteklenecektir. Yine bu çerçevede, yerli firmalarımızın Ar-Ge yetkinliklerinin güçlendirilmesi amacıyla yabancı firmaların Türkiye’de yerli ortaklarla üretecekleri ve paylaşacakları teknoloji lisanslarına sağlanacak patent koruma süreleri uzatılarak Ar-Ge alanındaki doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile teknoloji transferi teşvik edilecektir.

KOBİ’lerin fikri mülkiyet hakları alanındaki yetersiz donamlarını aşmak, onları uluslararası arenada karşılaşılabilecekleri ihtilaflara karşı korumak ve yeni teknolojilere erişimlerini kolaylaştırmak amacıyla, kamu-özel katkı payı sağlanarak, patent desteği, patent alımları ve yönetimi, lisanslama ve fikri mülkiyet yönetimi alanında danışmanlık hizmeti sağlayacak aracı kurumlar geliştirilmelidir. KOBİ’lerin patentlerini ortak bir şemsiye altında toplayarak katılımcıların yabancı şirketlerden kaynaklanan patent ihlallerine karşı korunması da mümkün olabilecektir.

6 İNOVASYON AMAÇLI KAMU TEDARİKİ

Kamunun yeni teknolojik alanlarda piyasa yapıcılığına girişmesi amacıyla kamu tedariki ABD ile AB ülkelerince sıklıkla kullanılabilen bir yöntemdir. Türkiye'nin bu konuda özellikle belirlenecek öncelikli alanlarda büyük kamu alımları yoluyla yerli teknoloji aktörlerinin gelişimine katkıda bulunması gerekmektedir. Ancak ülkemize inovasyon amaçlı kamu tedariki yeterince ele alınmayan bir konudur, Ayrıca kamu tedariki her zaman masraflı bir yaklaşım olarak düşünülmektedir, oysaki kamunun doğrudan harcama yapmadan gerçekleştirebileceği tedarik yöntemleri de mevcuttur. Kamunun doğrudan alım yapmadığı ama katalizör rolü oynadığı tedarik yöntemleri de son zamanlarda sıklıkla başvurulan bir diğer yaklaşımdır. İsveç'in "enerji koridoru" programı yoluyla ışıklandırmada enerji verimliliğini hedefleyen yaklaşımı bu konuda ilginç bir örnektir. İsveç hükümeti inşaat sektörüne enerji verimliliğindeki artışları destekleyen vergi teşvikleri ve zorunlu standartlar getirmiş, bunu yaparken ise kamu tedarikini belirleyecek işlevsel spesifikasyonları geniş katılımlı bir uzman panel (politikacı, bilim adamları, ışıklandırma uzmanları ve sanayiciler vb...) aracılığıyla sağlamıştır. Danimarka'da katalizör tedarik yöntemleri alanında verilen bir diğer örnektir. Danimarka örneğinde enerji dağıtım şirketlerine yenilenebilir enerji zorunluluğu getirilerek, bu ülkenin rüzgar enerjisi sektöründe dünya çapında liderliğe soyunması mümkün olmuştur.

İnovasyon temelli kamu alımlarında, destekleri siyasi manipülasyon ve lobi faaliyetlerine karşı koruyabilmek amacıyla dikkatli bir planlama yapılması ve sağlanan teşviklerin önceden belirlenmiş performans standartlarına uygun olarak belli bir takvim içerisinde geri çekilmesi sağlanacaktır.

7 ULUSLARARASI TEKNOLOJİ TRANSFERİ

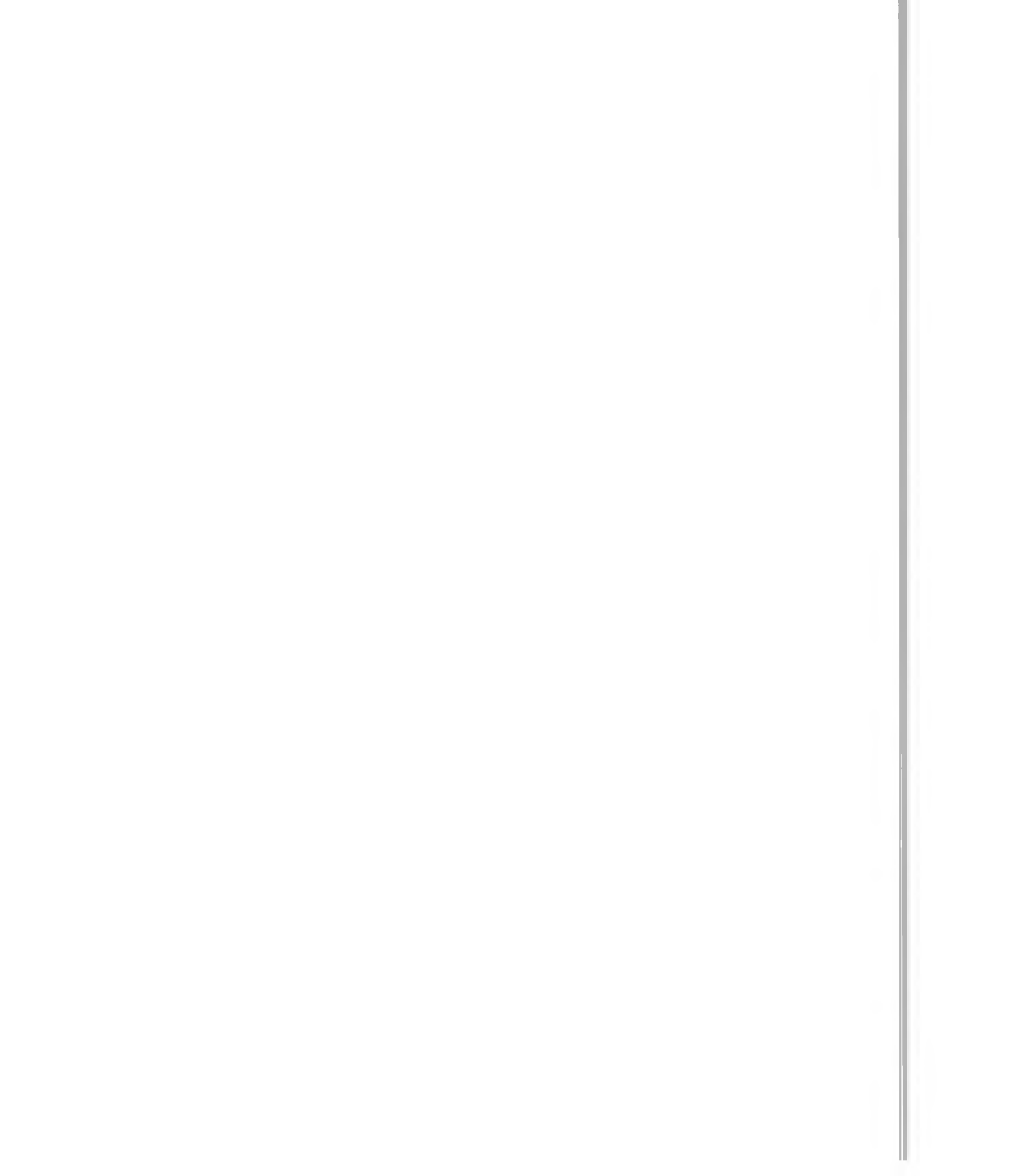
Dünya ekonomisinde Çin, Hindistan, Brezilya ve Rusya (BRIC) gibi ülkelerin giderek artan oranda kendi teknolojilerini üretmeye yöneldiklerini görmekteyiz. Türkiye'nin Ar-Ge politikalarında, sadece gelişmiş ülkelerle sınırlı kalmadan yukarıda sözünü ettiğimiz ülkelere de teknoloji transfer imkânlarını değerlendirerek, *çok kutuplu* arayışlara yönelmesi gerekmektedir.

Türkiye'nin kalkınmada önemli bir rol üstlenen uluslararası teknoloji transferi kabiliyetini güçlendirmesi kritik öneme sahiptir. Bu noktada kamunun devreye girmesi amacıyla "*uluslararası teknoloji transferi*" kurumu oluşturulması gerekmektedir. Bu kuruluşun Türkiye'nin mevcut teknoloji envanterini ortaya çıkarması sağlanabilir. Böylelikle teknolojik yetkinliklerimizin saptanarak, uluslararası teknoloji transferinde bir takas aracı olarak kullanılması mümkün kılınacaktır. Böylesi bir girişim,

uluslararası teknoloji transferine yönelik olarak, özellikle benzer kalkınmışlık kümesindeki ülkeler arasında katılımcı ülkelere ek finansal yükler getirmeyen bir *takas pazarı* oluşturulmasının yolunu açabilir. Bu pazara dâhil olacak ülkelerin farklı teknoloji alanlarındaki uzmanlık ve ihtiyaçlarının karşılıklılık ilkesi çerçevesinde değerlendirilmesi sağlanacaktır.

Buna ek olarak söz konusu kurumun, ITRI örneğinde görüldüğü üzere, uluslararası teknolojik gelişmeleri ve işbirliği fırsatlarını takip ederek, tarama sürecinin sonuçlarını sanayideki ilgili paydaşlarla paylaşarak farkındalık yaratması amaçlanacaktır. Böylelikle, “uluslararası teknoloji transferi kurumunun”, geleceğe yönelik teknoloji öngörü geliştirme kapasitemizin artırılmasıyla, ülkenin ihtiyaç duyduğu kritik uluslararası teknolojileri tespit etmede önemli roller üstlenmesi sağlanacaktır. Ayrıca kurumun, özellikle geriden gelen ülkeler açısından inovasyon açığının kapatmada önemli bir yöntem olarak, saptanan öncelikli alanlarda teknoloji hayat evresi kısa olan yeni sanayilerin tespit edilmesinde kritik bir rol üstlenmesi beklenmelidir.

Büyük araştırma projeleri çerçevesinde oluşacak bilgi birikimi ile savunma sanayindeki tecrübelerin spin-off ve kuluçka destekleri ile beslenmesi çok önemlidir. Ancak Türkiye'nin bu alanda yeni bir ülke olarak arayüz geliştirme konusunda ciddi bir deneyim ve tecrübe eksikliği mevcuttur. Hâlihazırda bu alanda sağlanan desteklerin ivme kazanması amacıyla, özellikle uluslararası girişim sermayesi şirketleriyle ortak kamu/özel katılımlı yerli girişim sermayesi şirketleri kurulması teşvik edilecektir. Çin, İsrail ve İrlanda gibi ülkelerin uyguladığı bu yöntem, özellikle Amerikan menşeli şirketlerin bu alandaki ticari tecrübe ve bilgi birikimine erişilmesinde önemli bir başarı unsuru sağladığını göstermiştir.

1.1 KÜRESELLEŞME, YENİLEŞİM VE TÜRKİYE

Ali Fıkırkoca

Türkiye ekonomisinin 1980'li yıllardan itibaren giderek artan bir şekilde dünya ekonomisiyle bütünleşme çabası içine girdiği görülmektedir. Fakat Türkiye ekonomisinin küresel ve uluslar üstü bölgesel dinamiklerle girdiği bu etkileşimin beklenen faydaları yarattığını ileri sürmek oldukça güçtür. Türkiye son 15 yıldır sistematik krizlerle boğuşmakta ve girdiği krizlerden genelde reel ücretleri düşürerek ve pazar çeşitlendirmesine giderek yarattığı ihracat hamleleriyle çıkmaya çalışmaktadır. Bunun sonucunda da uluslararası iş gücü bölümünde Türkiye'nin rekabet gücünü giderek kaybettiğini ve katma değeri düşük ürünlerde uzmanlaştığını görmekteyiz. Türkiye bir yandan ihracatında Güney Doğu Asya'dan (özellikle Çin'den) gelen düşük maliyetli rekabet baskısı altında özellikle tekstil gibi emek yoğun sektörlerde zorlanmakta iken, Gümrük Birliği'nin de etkisiyle teknoloji yoğun alanlarda net ithalatçı konumundadır. *Bu durum kronik olarak ekonomimizin cari açık vermesine yol açmaktadır. Bu açmazdan çıkmanın yolu, başka bir deyişle Türkiye'nin üretim deseninde köklü bir yapısal dönüşüm, ancak daha yenilikçi bir ekonomi yaratmaktan geçmektedir.* Çünkü ekonominin uzun vadeli olarak iktisadi büyümesi ve kalkınması ancak yenilik üretmesi ve bunun toplumun katmanlarına yayılması yoluyla mümkün olabilecektir. Bu bağlamda özel sektördeki yenileşim faaliyetlerinin geliştirilmesi ve teşvik edilmesi, sosyal demokrasi ve toplumsal refah penceresinden bakıldığında, sadece özel sektöre bırakılmayacak kadar önemli bir konudur.

1.2 Özel Sektör ve Yenilik Politikalarının Önemi

Avrupa Komisyonu'nun AB'nin yayımladığı politika dokümanında (European Commission, 1995) inovasyonun önemine yönelik şu değerlendirmelere yer verilmektedir: "İnovasyon bireysel ve toplumsal ihtiyaçların (sağlık, dinlenme, çalışma, ulaştırma v.b.) daha iyi bir düzeyde karşılanmasını sağlar. İnovasyon girişimcilik ruhu için de esastır: Her yeni girişim ne de olsa belli bir yenilik getirmeye yönelik bir süreç sonunda doğar. Dahası, bütün girişimlerin rekabet güçlerini sürdürebilmek için sürekli yenilenmeye gereksinimi vardır. Bu söylenenler ülkeler için de doğrudur. Ekonomik büyümelerini, rekabet güçlerini ve istihdam olanaklarını sürdürebilmek için ülkeler de yeni fikirleri, süratle, teknik ve ticari başarıya dönüştürmek zorundadırlar."

Gerçekten de günümüzün küreselleşen iktisadi ortamında öğrenme süreçlerine bağlı olarak ortaya çıkan yeni bilginin en önemli rekabet üstünlüğü olduğu ileri sürülebilir. Michael Porter'ın da vurguladığı gibi

küresel rekabette uzun vadede fiyat rekabetiyle tutunabilmek mümkün değildir. Ancak yüksek katma değer üreten firmalar ayakta kalabilecektir. Küreselleşen dünya ekonomisinde firmalar ve endüstriler yeni ürün ve hizmetler üreterek bir yandan taklit edilebilme risklerini azaltmaya, diğer yandan da yenilik sonucunda ürettikleri yüksek katma değerli ürünlerle pazardaki paylarını arttırmaya odaklanmalıdırlar.

Ancak sosyal demokrasi perspektifinden bakıldığında yenilik politikalarının sunduğu imkanlar sadece özel sektörün uluslararası rekabet karşısındaki dayanıklılığını geliştirmek gibi sınırlı bir çerçevede ele alınamaz. Ülkemizin sanayileşmiş ülkeleri iktisadi anlamda yakalamasının, Gümrük Birliği sonrasında giderek artan küresel rekabet karşısında sürdürülebilir kalkınma politikaları geliştirmesinin en etkin yollarından biri, yenilik politikaları üzerinde yoğunlaşmaktır. 1990'lı yılların başında küreselleşmenin getirdiği uluslararası iktisadi baskılar karşısında krize giren İskandinav sosyal demokrasinin kendini yenilemesi sürecinde ulusal inovasyon politikalarının önemi açıkça görülmektedir. Bu ülkeler eğitim sistemlerini geliştirerek, aktif sanayi ve Ar-Ge politikaları geliştirmek suretiyle, büyüme ile gelir dağılımında iyileşmeyi beraberce sağlamayı başarmışlardır.

Bu bağlamda Danimarka, İsveç ve Finlandiya gibi ülkelerde 90'lı yıllardan beri yaşanan "İskandinav türü yeni ekonomi" mucizesini dikkatli inceleyecek olursak bu ülkelerin tüm gelişmişlik kriterlerine rağmen Türkiye şartlarına da tekabül eden pek çok unsuru barındırdığını görmek mümkündür. Bu ülkelerdeki yenileşim politikaları hem telekomünikasyon gibi daha önce varolmayan ileri teknoloji sektörlerinde hamle yapılmasına hem de mobilya üretimi gibi geleneksel sektörlerde nitelikli tasarım yoluyla katma değeri yüksek üretime geçilmesine olanak sağlamıştır. İskandinav modeli olgunlaşmış sanayilerde de yenilikçiliğin önemli olduğunu ve eski kabul edilen sanayilerde yüksek katma değerli ürün imal edilebileceğini göstermektedir. Bu anlamda ister ileri teknoloji isterse düşük teknoloji sanayilerde olsun, yenilikçilik stratejileri önemli katkılar sağlamaktadır. Bu da düşük katma değerli üretim desenini dönüştürerek "orta gelir tuzağından" çıkma ihtiyacı içinde olan ülkemizin yenilikçilik politikalarına dayalı bir yaklaşımdan faydalanabileceğini gösterir. Yine bu bağlamda yenilikçilik kavramı, kalkınma politikalarını belirleyen ve inceleyen kurum ve araştırmacıların aşırı uzmanlaşmasının yarattığı, eşgüdüm sorunlarının aşılmasına imkan veren açılımlara olanak tanımaktadır.

Bu bağlamda geliştirilecek etkin bir ulusal inovasyon sistemi, o ülkenin firmalarının rekabetçi farklılıklar yaratmaya yönelik temel beceri ve yeteneklerin geliştirilmesini temin etmelidir. Böylelikle özgün öğrenme süreçlerinin ürünü olarak yaratılacak yeniliklerin rakip ülke firmaları ta-

rafından taklit edilme imkanı azalacaktır. Ulusal yenilik dinamiklerinin yaratılması aynı zamanda yüksek katma değerli üretime dayalı 'bilgi yoğun coğrafi kümelenmeler' ortaya çıkarmayı hedeflemelidir. Bir diğer deyişle "finans merkezleri" yaratmaktan ziyade "teknoloji ve yenileşim merkezleri" yaratmak esas hedef olmalıdır. Böylesi bir çağdaş yaklaşım günümüz bilgi ekonomileri arasındaki rekabette hem üretken yabancı sermayeyi çekmek hem de küresel düzeyde rekabetçi sanayilerin yerel gelişimini teşvik etmek anlamında elzemdir. Bu politikaların sosyal demokrasi bağlamında sunduğu önemli bir imkan ise yüksek katma değerli üretime dayalı vasıflı işgücü istihdamı yaratma olanağıdır. İleri teknoloji üretimini başaran ülkelerde, nitelikli işgücü artışı ile sağlanan üretkenlik artışları sonucunda, sosyal politikalar açısından önemli fırsatlar oluşmaktadır. İlk, yüksek katma değerli üretimin cari açık üzerindeki azaltıcı etkisi ülke riskini aşağı çekerek borçlanma faizlerini düşürmekte ve böylelikle bütçede sosyal harcamalara yeni alan açılmaktadır. İkinci olarak sağlanan üretkenlik artışları vasıflı işgücünün maaşlarını ve genel ücretler düzeyini reel olarak arttırma potansiyeli yaratarak toplumsal refahın yükseltilmesine imkan tanır. Üçüncü olarak ise, bilgi yoğun kümelenme faaliyetlerinin ana sanayi ve KOBİ'lerin işbirliğini güçlendirerek sağlayacağı, bölgeler arasındaki kalkınmışlık farklarını azaltıcı iktisadi dayanışma süreçlerine katkı verilmesi söz konusudur. *Bir başka deyişle Ulusal İnovasyon Sistemi Politikaları uygulamada sanayi ve sosyal politikaların sentezine, iktisadi dinamizm ile toplumsal dayanışmanın harmanlanmasına izin vermektedir.*

1.3 Özel Sektör, Liyakat, Girişimcilik ve Yenilik Politikaları İlişkisi

Türkiye'nin iktisadi gelişiminde devletin kendi eliyle kendine bağımlı bir özel sektör yaratmış olması, sürece eşlik eden siyasi çalkantılar sonucunda devlet yapılanmasında ortaya çıkan istikrarsızlık/süreksizlikler, bürokrasi ile iş âlemi arasındaki ilişkilerin sağlıksız bir yöne evrilmesine yol açan kurumsal bir yapı üretmiştir. İktidara gelen siyasal partilerin, bu süreçte devletin imkânlarını (keyfi vergi cezaları ve/veya mali teşvikler yoluyla) kullanarak, "kendi zenginini yaratma" yarışına soyunması Türkiye'yi adil bir iktisadi rekabet zemininden mahrum bırakmıştır. Devlet aygıtının, önceden kestirilmesi güç sonuçlar üreten, dar çevrelere çıkar sağlama yöneliminin yarattığı "kurumsallaşmış istikrarsızlık" algısı uzun vadeli yatırım ve girişimcilik güdülerini sınırlandırıcı bir ortam yaratmaktadır. Örneğin sadece son 10 yılda 50'den fazla kez değişen Kamu İhale Yasası, keyfi vergi uygulamaları ve toplam 9 mali af söz konusu olmuştur. Böylesi bir ortamın iktisadi aktörler açısından öngörülebilir olduğunu varsaymak güç gözükmemektedir. Bu duruma uyum sağlamaya çalışan özel sektör ise "ahbap-çavuş" ilişkilerini öne çıkaran

fırsatçı davranışlar ile siyaset karşısında -kendi çıkarlarını dahi savunmakta yetersiz- çekingen tutum alan davranış kalıpları arasında salınmaktadır.

Böyle bir yapıda özel sektör ile devletin uzun vadeli bir sanayileşme ve inovasyon politikaları perspektifi oluşturması güçleşmektedir. Nihayetinde gittikçe yaygınlaşan patronaj ilişkilerinin, toplumdaki ataerkil eğilimleri besleyen, “otoriter/babacan devlet” imgesini pekiştirerek özgürlükler alanının genişlemesini zorlaştıracığı düşünülmektedir. Bu durum iktisadi faaliyetler alanında toplumsal aidiyet ve liyakat ilkesini sarsarak “ilişkileri güçlü” işadamlarını özellikle küçük sermaye aleyhine ön plana çıkarmaktadır. Özel sektör-devlet ilişkilerinde enformel ilişki ağlarına dayalı bu türden bir işleyiş mantığını ancak liyakati ve kapsayıcılığı öne çıkaran kurumsal müdahalelerle önlemek mümkündür. Örneğin başta ABD olmak üzere gelişmiş Avrupa ülkelerinde, vergi uygulamaları ve vergi denetimleri, siyasi iktidarın etkisinden uzak özerk bir yapı aracılığıyla, kamu ihaleleri ise belli regülasyonlar eşliğinde yönetilmektedir. Nitekim AB gibi saygın uluslararası kuruluşlar da Türkiye’de özerk bir vergi dairesi oluşturulması ve kamu ihalelerinin daha adil bir çerçevede örgütlenmesini talep etmektedir.

1.4 Kriz Sonrası Dünyada Nasıl bir Özel Sektör? Devletin Ekono- middeki Yeni Rolü ve Planlama

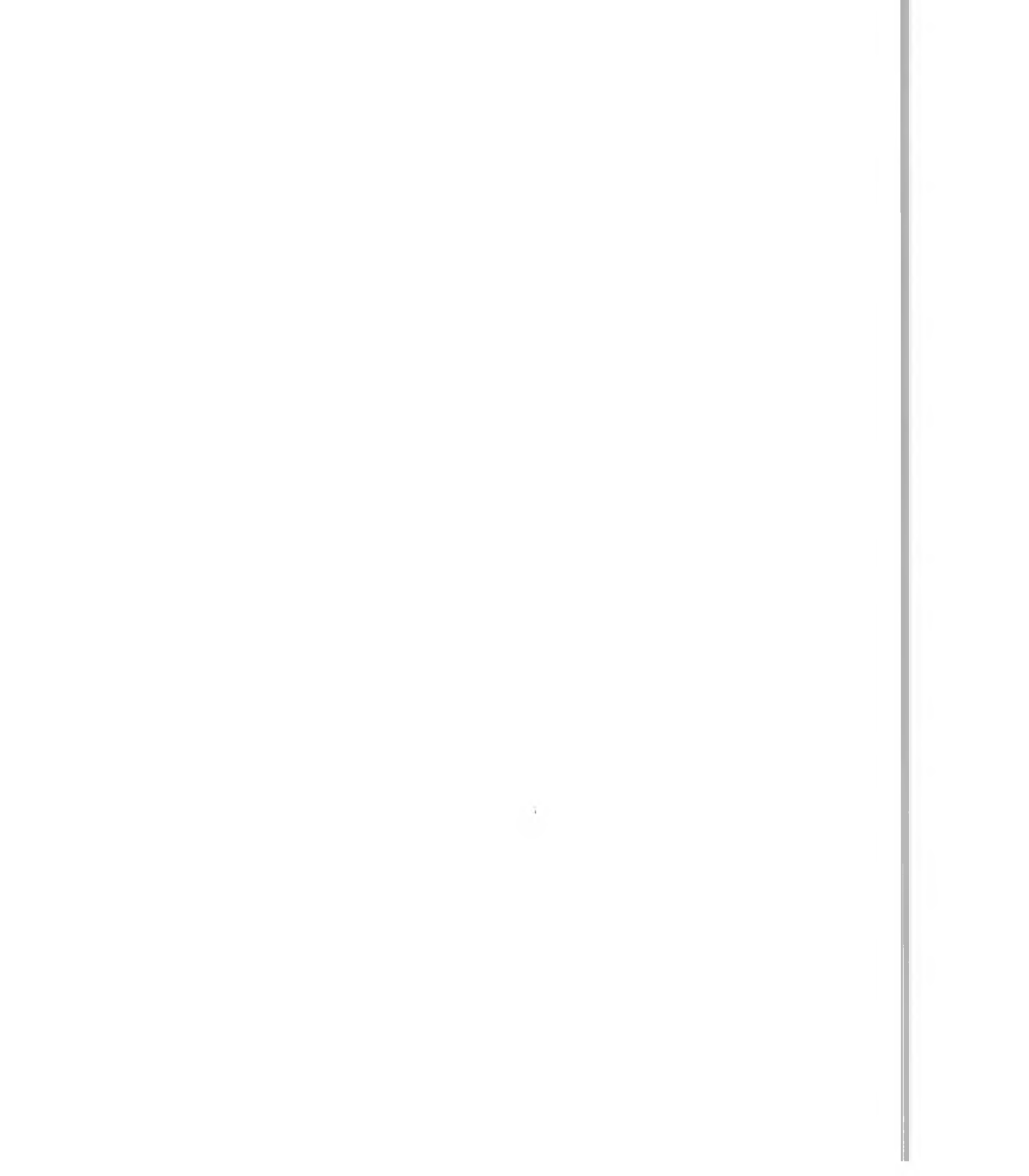
2008 yılından itibaren dünyayı sarsan finansal kriz Anglo-Sakson temelli finansallaşmaya ve petrole dayalı köpük ekonomilerinin kırılganlığını, bu modelin pompaladığı aşırı tüketimin yarattığı ekolojik sorunları tüm çıplaklığıyla gözler önüne sermiştir. Krizdeki batı ekonomilerindeki sosyal demokrasi arayışları reel ekonomiden kopan kibirli CEO’ların ve bankacıların egemenliğindeki sistemin sorgulanmasına yol açmıştır. Geleneksel noktada sosyal demokrasi açısından yeni hedef piyasa ekonomilerinin sağladığı teknolojik dinamizmin toplumun hizmetine nasıl sunulacağı konusuna odaklanmaktadır. Bu perspektiften bakıldığında, özel sektördeki kısa vadeli spekülasyon arayışlarının dizginlenmesi ile sürdürülebilir kalkınma hedefi çerçevesinde, çevreye ve toplumsal sorumluluklara daha duyarlı bir özel sektör yaratılması amaçlanmaktadır. Bu bağlamda iş aleminin ekolojik teknolojilere yönlendirilmesi, nitelikli işgücüne dayalı istihdam yaratması ve topluma karşı daha sorumlu bir uzun vadeli bakış açısı geliştirmesi gibi konular ön plana çıkmaktadır.

Dolayısıyla sosyal demokrasi perspektifinden bakıldığında, “Washington Konsensüsü Sonrası” dünyada, inovasyon politikalarının sunduğu imkanlar söz konusudur. Ancak, OECD ile AB gibi kuruluşlar düzeyinde, üzerinde ciddi akademik çalışmalar yapıldığı ve uygulamada gelişmiş kapitalist ülkelerin üzerine titredikleri inovasyon politikaları, gelişmekte olan

ülkelerin kalkınma perspektifleri üzerinde etkili olmaya çalışan Dünya Bankası ve IMF'nin gündeminde yeterince yer almamaktadır. Bu bağlamda gelişmekte olan ülkelerde inovasyon politikaları alanında farkındalık yaratılması, oluşturulacak politika çerçevesinin, Batı'daki ve yükselen BRICS ekonomilerindeki sosyal demokrat partilerle işbirliği içerisinde ve uluslararası bir perspektifle geliştirilmesi önem taşımaktadır.

Türkiye özelinde, sosyal demokrat bir perspektiften bakıldığında devletin özel sektöre yönelik politikaları belirlenirken sadece liyakata dayalı adil bir rekabet ortamı yaratmaya odaklanması yetersiz bir yaklaşım olacaktır. Türkiye'de sosyal demokrasinin önündeki en önemli entelektüel uğraşlardan bir tanesi, özel sektörün önceliklerinin, büyük sermayenin sürdürülebilir kalkınma perspektifine destek veren, sosyal sorumluluklarını ciddiye alan, vasıflı işgücü istihdamında eğitim kurumlarıyla işbirliği yapan ve sanayi bölgelerindeki KOBİ'lerle işbirliği imkanlarını geliştirecek şekilde teşvik edilmesi ve yönlendirilmesi olmalıdır. Aynı şekilde üniversitelerde/teknoparklarda araştırma kalitesinin artırılması, toplumsal ihtiyaçlara yönelik büyük Ar-Ge fonlarının (güdümlü projeler yoluyla) tahsisi, işgücünün niteliğinin artırılması ile bilimsel özgürlüğün geliştirilmesi elzemdir.

Son olarak tasarlanacak yeni inovasyon yaklaşımları sürecin doğası gereği politika deneyselliğine dayanacaktır. Bu durumda kamunun, politika tasarımlarında klasik planlama şablonlarının dışına çıkarak paradigma değişikliğine gitmesi gerekmektedir. Bilgi üretimine dayalı öğrenen bir ekonomide öğrenmeye ve güncellemeye dayalı "öğrenen bürokrasinin" yaratılması önem taşımaktadır. Gelişmiş ülkelerin sanayileşme ve inovasyon politikaları alanındaki deneyimleri modern planlamada başarıya giden yolun, özel sektör ve sivil toplum paydaşlarıyla istişare içerisinde gerçekleştirilen, uzmanlığa ve uzlaşmaya dayalı öngörü (foresight) çalışmalarından geçtiğini göstermektedir. 21. Yüzyılın karmaşıklık ve çeşitliliğe dayalı bilgi ekonomisinde geniş katılımlı, inter-disipliner bir çerçevede politika tasarlayan, mevcut politikaların sonuçlarını "etki değerlendirme" araştırmalarıyla ölçerek yapılan hatalardan ders çıkaran, eleştirel ve özdeşünümsel geribildirimlere dayalı "öğrenen bürokrasi"nin yaratılması çok önemlidir. Böylesi bir yaklaşım kamu kaynaklarının inovasyon politikalarına tahsis edilmesinde etkinlik, hesap verebilirlik, şeffaflık ve liyakat ilkelerinin gözetilmesi, bir diğer deyişle adil ve dayanışmacı bir toplum yaratılması açısından faydalı gözükmektedir.

TÜRKİYE EKONOMİSİNE İLİŞKİN BİR DEĞERLENDİRME: SORUNLAR VE ÇÖZÜME YÖNELİK BAZI KATKI ÖNERİLERİ

Ali Fıkırkoca

Bu çalışmada Türkiye ekonomisinin bazı temel sorunlarına ilişkin tespitlerden hareketle çözüme yönelik bazı katkılar sunulmaya çalışılacaktır. Bilindiği üzere ülkemiz 1980'li yıllardan itibaren dünya ekonomisiyle bütünleşme yoluna gitmiştir. Gelineen noktada imalat sektöründe yeterince inovatif olamayan Türkiye yüksek katma değerli segmentte sanayileşmiş ülkelerle rekabet edememektedir. Düşük katma değerli sektörlerde ise üreticilerimiz ara malı ithalatında, Çin gibi, gelişmekte olan ülkelere yönelmektedir. Dış ticarete ikili rekabet kısılcasına giren ekonomideki cari açık sorunu ise artan enerji talebiyle ağırlaşmaktadır. Ekonomideki bu yapısal çıkmazın yarattığı döviz ihtiyacı ise finansal küreselleşme yoluyla (sıcak para ile) karşılanmaktadır. Spekülatif sermayenin kaprislerine bağımlılık yaratan bu durum ise ülke parasının aşırı değerlenmesine yol açan bir kısır döngüyü besleyerek iktisadi sorunlarımızı derinleştirmektedir.

Yukarıdaki tespitlerden hareketle ülke ekonomisini, iyi yönetilemeyen bir küreselleşme süreci sonucunda oluşan, bu kısır döngüden çıkartmak adına neler yapılabilir? Kanımızca, dışa açık bir ekonomide küreselleşmenin risklerini azaltmak ve nimetlerinden azami şekilde faydalanmak iyi tasarlanmış çok boyutlu politikalarla mümkün olabilir.

Bu noktada, uluslararası kalkınma deneyimleri ışığında üç temel tespit yapılabilir. İlk, imalat yapısının *yüksek katma değerli bir desene kavuşturulması* ile cari açığın düşürülmesi gereklidir. Bu, ülkedeki istihdamı ve devletin sosyal harcamalarını arttırmaya hizmet edecek en etkili yöntemdir. İkinci olarak, dışa açık bir ekonomide dış ticaret ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile sanayi desteklerini beraberce ele alan *bütüncül bir politika kurgusu* gerekmektedir. Son olarak ise *küresel iktisadi konjonktür ile Türkiye'nin yerel koşullarını* uyumlu kılacak yaklaşımlara ihtiyaç vardır. Oluşturulacak politikaların hem yatay hem de dikey (sektörel) tabanlı düşünülmesi gerekmektedir.

1- Yatay nitelikli politikalar:

Bu alanda geliştirilecek önerileri doğrudan yabancı sermaye, dış ticaret ve sanayi/teknoloji başlıkları altında ele alacağız. Bu politikaların *tamamlayıcılık ilişkileri* gözetilerek, birbirlerini destekleyecek şekilde oluşturulması gerekmektedir.

Doğrudan yabancı sermayeye yönelik politikalar:

- Doğrudan yabancı sermaye çekmeye yönelik politikaların ülkemizin sanayi politikaları hedefleriyle uyumlu olması gerekmektedir. Ekonomiye kısa vadede ciddi yatırımlar sağlayan yabancı şirketler orta ve uzun vadede kâr transferleriyle ülkemizde elde ettikleri gelirleri yurtdışına aktarabilmektedir. Bu da “sıcak paranın” yaratıldığı tahribatlarla benzeşen sonuçlar üretmektedir.
- Bu bağlamda düşünüldüğünde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının seçici olarak teşvik edilmesi daha uygundur. Özellikle devletin öncelik verdiği yerli sanayilere *teknoloji transferi* imkânları sunacak; cari açık verilen sektörlerde ülkeye gelerek bizzat gerçekleştirecekleri üretimle *ithal ikameci etki* yaratacak; Türkiye'yi sadece bir iç pazar olarak ele almayıp ülkemizin bölgesel konumunu bir *ihracat platformu* olarak kullanmayı hedefleyen doğrudan yabancı sermaye yatırımları desteklenmelidir.

Dış ticarete yönelik politikalar:

- Cari açığı tetikleyen sıcak para etkisini hafifletmek amacıyla, Çin gibi ülkelerin hâlihazırda uyguladıkları, Merkez Bankası döviz rezervlerinin bir kısmıyla *kamusal nitelikli yatırım fonu* oluşturulması yöntemine başvurulabilir. Merkez Bankasının likit varlıklarının azalması, ülkeye giriş çıkışlarda döviz rezervlerine güvenen, spekülâtif sermaye üzerinde caydırıcı bir etki yaratacaktır.
- Bu yatırım fonu, muadillerinin yaptığı gibi, sanayimizin gelişmesi için gerekli görülen *kritik teknolojilerin* elde edilmesinde kullanılabilir. Bu fon kullanılarak yurtdışına yönelen beyin göçünün tersine çevrilmesi, Türkiye'nin araştırma ve teknoloji geliştirme altyapısına katkı sağlanması mümkündür.

Sanayi ve teknoloji politikaları:

- Kanımızca, tasarlanacak sanayi politikaları ara malı ithalatından kaynaklanan cari açığı azaltmayı hedeflemelidir. Bu malların bir kısmının Türkiye'de de üretildiğini ama içerideki şirketlerin bunu yerli kaynaklardan ziyade yurtdışından (kalite ve maliyet gibi sebeplerle) temin ettiğini biliyoruz. *Bu ithalatın önemli bir kısmının büyük ihracatçı holdinglerin ucuz ara malı ihtiyacından kaynaklandığı görülmektedir.* Devlet burada ana ve yan sanayi arasında önemli bir arabuluculuk işlevi görebilir. Ara malı ithalatını ikame edecek yerli üreticinin maliyetini ucuz kredilerle düşürecek ve kalite garantisi sağlayacak destekleri devreye sokabilir.
- Buna ek olarak “büyük sermaye” ile Anadolu'daki OSB'ler arasında uzun vadeli ara malı satın alma sözleşmeleri devlet tarafından teşvik edilebilir. Uzun vadeli alım sözleşmeleri ara malı sektöründe

yerli bir iç pazar yaratarak ciroyu ve kazançları arttıracaktır. Bu da tarafların, ekonomide oluşacak bu yeni pazardan pay sağlanması karşılığında, görece daha düşük kâr marjlarına razı gelmelerini sağlayabilir. Böylelikle düşen üretim maliyetleri ara malı ithalatını ikame eden bir etki yaratabilecektir. Yan sanayinin ana sanayile beraber hareket etmesi Türkiye’de daha bütünleşik bir sanayi yapısının pekiştirilmesine imkân tanıyacaktır. Bu, aynı zamanda, Japonya’daki iş gruplarının başarıyla uyguladığı “*Keiretsu*” yapılanmasının Türkiye’ye uyarlanması önerisidir.

- Türkiye’nin yüksek katma değerli üretime destek verecek teknolojik araştırma altyapısının güçlendirilmesi gerekmektedir. Mevcut durumda parçalı bir yapı arz eden araştırma-geliştirme desteklerinin “kritik kütle” sağlayacak büyük ölçekli güdümlü projelere yönlendirilmesi gerekmektedir. Bu amaçla TÜBİTAK ile kamu-vakıf üniversiteleri arasında işbirliği sağlanmalıdır. Böyle bir dayanışma sonucunda büyük çaplı kaynak ve geniş sayıda personel ile donatılmış “*mükemmeliyet merkezleri*” oluşturulabilecektir. Bu merkezlerin yurtdışındaki mükemmeliyet merkezleriyle ve yabancı ülkelerde yaşayan başarılı bilim insanlarımızla işbirliği içerisinde çalışması temin edilmelidir.
- Dünya ekonomisinde Çin, Hindistan, Brezilya ve Rusya (BRIC) gibi ülkelerin giderek artan oranda kendi teknolojilerini üretmeye yöneldiklerini görmekteyiz. Türkiye’nin Ar-Ge politikalarında, sadece gelişmiş ülkelere sınırlı kalmadan yukarıda sözünü ettiğimiz ülkelerle de teknoloji transfer imkânlarını değerlendirerek, *çok kutuplu* arayışlara yönelmesi gerekmektedir.
- Bu noktada kamunun bir “*uluslararası teknoloji transferi*” kurumu oluşturması önerilebilir. Bu kuruluşun Türkiye’nin mevcut teknoloji envanterini ortaya çıkarması sağlanabilir. Böylelikle teknolojik yetkinliklerimizin saptanarak uluslararası teknoloji transferinde bir takas aracı olarak kullanılması mümkün kılınacaktır. Böylesi bir girişim uluslararası teknoloji transferine yönelik olarak, özellikle benzer kalkınmışlık kümesindeki ülkeler arasında katılımcı ülkelere ek finansal yükler getirmeyen, bir *takas pazarı* oluşturulmasının yolunu açabilir. Bu pazara dâhil olacak ülkelerin farklı teknoloji alanlarındaki uzmanlık ve ihtiyaçlarının karşılıklı ilkesi çerçevesinde değerlendirilmesi sağlanacaktır.

2-Dikey nitelikli (sektörel) politikalar:

Ülkelerin belirli sanayilere yönelik olarak destek ve teşvik sağlanması yaygın bir uygulamadır. Ancak sektörel odaklanma politikaları ciddi riskler de içermektedir. Teşvik edilmesi düşünülen geleceğin “parlak”

sektörleri her zaman isabetle saptanamayabilir. Tam da bu sebeple dikey politikaların tasarımında, kamusal teşviklerin yöneleceği sektörler belirlenirken, *ulusal seviyedeki imkânların küresel ölçekli fırsatlarla bağdaştırılması* ile daha etkin sonuçlar elde edilecektir.

Bu açıdan bakıldığında, kamu desteklerinde, *çevreci sanayi ve teknolojilere* odaklanmak isabetli bir tercih olarak gözükmektedir. Çevreci sektörleri enerji verimliliği, yalıtım, yenilenebilir enerji ve sulama tekniklerini de içeren geniş bir yelpazede ele almak genel kabul gören bir yaklaşımdır. Bu sektörlerle odaklanmak, Türkiye özelinde, ülkenin cari açık sorununu tetikleyen ithalatı azaltacaktır. Çevreci sanayilere yönelik küresel ölçekli bir piyasa talebinin varlığı da önemli bir ihracat potansiyeli sunmaktadır.

İklim değişikliği ve küresel piyasalarda oluşan yüksek fiyatlarla beraber tarım, enerji ve su sektörlerinde önemli fırsatların ortaya çıktığı pek çok politika uzmanı tarafından kabul görmektedir. Türkiye’de kamu ve özel sektörün de, bu gelişmeleri doğru okuyarak, belli ölçülerde enerji yatırımlarına yöneldiğini görmekteyiz. Ancak burada önerilen politikaların bazı farklılıklar içerdiğinin altı çizilmelidir.

İlk olarak, mevcut yatırımlar enerji üretim ve dağıtımına odaklanmaktadır. Bu alanlara girdi sağlayan çevreci altyapı sektörlerinin (rüzgâr türbini veya güneş paneli üreten fabrikalar gibi) oluşturulmasına ağırlık verilmemektedir. İkinci olarak, ithal ikameci etkiler sebebiyle, yerli sermaye açısından “dönüşü garantili” olan bu sektörün gelişmesinin, cari açığı azaltarak borçlanma faizlerini düşüreceği bilinmektedir. Bu da çevreci sektörlerle verilen teşviklerde doğrudan ve dolaylı etkilerin beraberce hesaplanmasını gerektirir. Bunun yapılamamış olması belki de kamu yatırım ve teşviklerinde çevreci sektörlerin ağırlıklı bir yer tutamamasına yol açmıştır¹. Son olarak bu sektörleri yatay politikaları bütünleştirmek açısından sağlam bir zemin oluşturacak bir platform olarak kullanmak mümkündür. Böylece kamu politikasının etkinliği arttırılacaktır. Mevcut ekonomi politikaları katma değer sorununu yeterince gözetmeyen, dış ticarete yeni pazar bulma odaklı yaklaşımlardır. Burada söz konusu olan ise *ana iskeletini çevreci sektörlerle odaklanmak* çerçevesinde kurgulayan bütüncül bir politika tasarımıdır. Dolayısıyla ithalattaki sorunlarımızı da gözetken ve ulusal sanayinin rotasını yüksek katma değerli alanlara yönlendiren farklı bir bakış açısı söz konusudur.

Bu vizyonu detaylandırarak olursak:

- Büyük ölçekli bir kamusal yatırım ve teşvik hamlesi ile beraber

¹ Bu yapılabilmiş olsa 2008 krizinden çıkmak için sağlanan - 40 milyar TL'sini bulan - teşviklerin kısmen çevreci sektörlerle aktarılmasıyla Türkiye ekonomisi için önemli imkânlar sağlanabilirdi. Oysa ki krizdeki Batı ülkeleri bu sektörlerle yönelik olarak, saldırgan bir şekilde, milyarlarca dolarlık teşvikleri devreye sokmuşlardır.

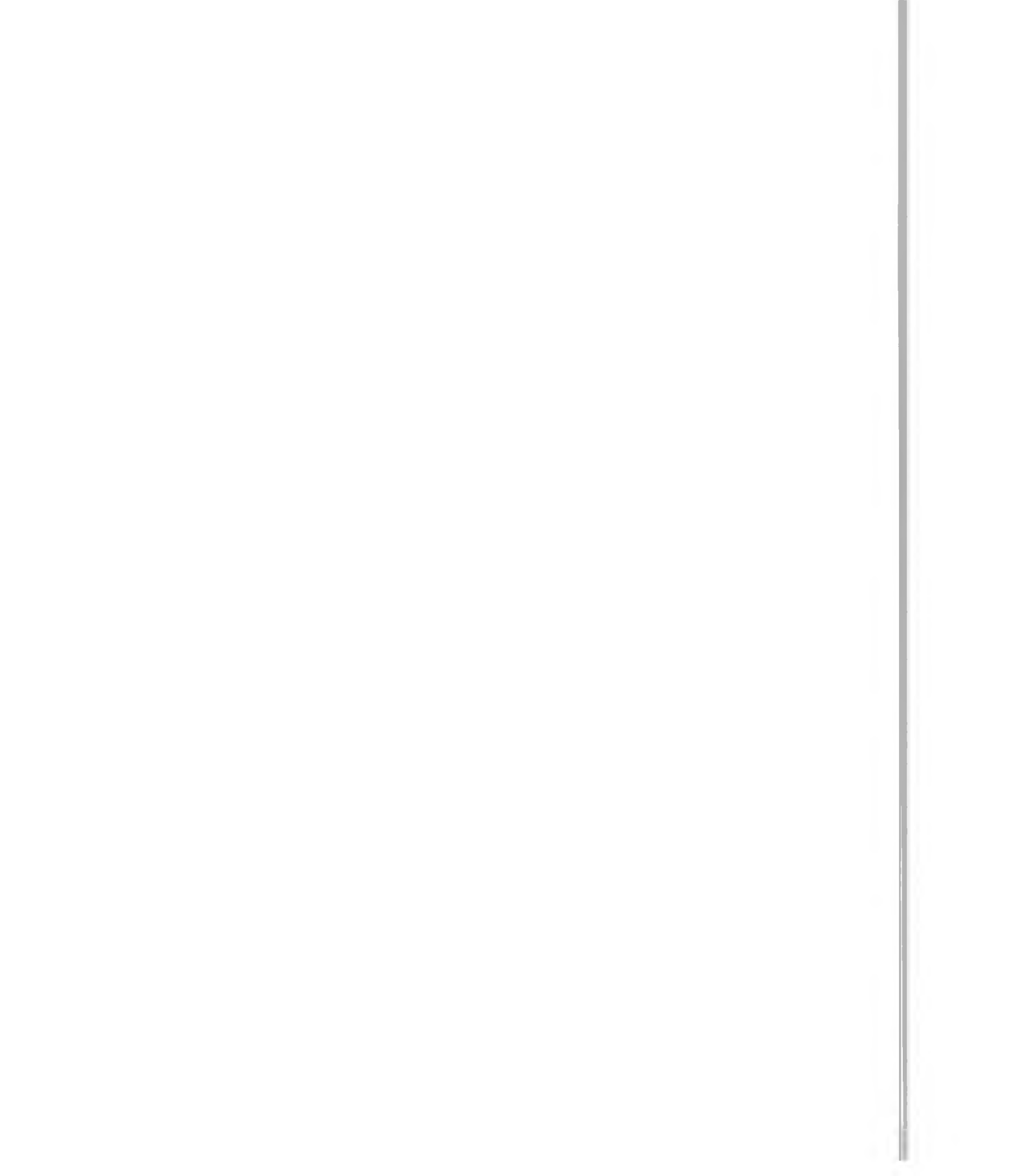
özel sektör aktörleriyle ortak şirketler kurularak “Çevreci Ulusal Şampiyonlar” yaratılmalıdır. *Keiretsu* tipi örgütlenmelerle bu yatırımlardan kalkınmada öncelikli bölgelerin faydalanması temin edilmelidir. Oluşturulması teklif edilen mükemmeliyet merkezleri ile Merkez Bankası yatırım fonu bu girişimlere teknolojik destek sağlamalıdır.

- İçeride yaratılacak büyük ölçekli bir çevreci sektör doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının cezbedilmesi için bir *mıknatıs* işlevi görecektir. Bu bağlamda AB, Çin ve Hindistan gibi tarım ve yenilenebilir enerji sektörlerinde faaliyet gösteren ülkelerle sınaî ve teknolojik işbirliğine gidilmelidir. Bu ülkelerin sahip olduğu bilgi birikimini, teknoloji transferini zorunlu kılan, yerli-yabancı ortaklıkları teşvik ederek sanayimize aktarabiliriz. Bu yabancı ortaklıklar ile Türkiye'nin dış ticaret kompozisyonu dönüştürülerek, yüksek katma değerli sektörlerdeki ihracatımız arttırılabilir.
- Kamunun özel sektör ile işbirliği içinde büyük bir çevreci yatırım hamlesine girişmesi sonucunda önemli bir iktisadi momentumun sağlanması olası gözükmemektedir. *Ulusal ve uluslararası seviyedeki iktisadi aktörlerin bu politikalara duyacakları güven ise kaynak arayışlarında en önemli sermayeyi teşkil edecektir.* Kamu harcamalarının verimli alanlara aktarılacağına dair kuvvetli sinyaller, yatırımcılar nezdinde, devletin borçlanma kapasitesine yönelik olumlu bir algılama yaratabilecektir. Orta vadede cari açık riskinin azalacağına ikna olan ekonomi aktörleri, kısa vadeli reel faizlerin düşük seyrettiği ve uluslararası finansal piyasalarda belirsizliğin hüküm sürdüğü bir ortamda, devletin uzun vadeli borçlanma politikalarına desteklerini arttırabilir. Devlet harcamalarında belirli bir rahatlama sağlayacak böylesi bir momentumun yaratılması amacıyla uzun vadeli borçlanma, çeşitli faiz ve vergi teşvikleriyle de desteklenebilir.

Bitirirken, geliştirilecek ekonomi politikalarının tasarım ve sonuçların izlenmesi aşamalarıyla bir bütün oluşturduğu vurgulanmalıdır. Tüm bu faaliyetlerin sistemli bir şekilde ele alınıp geri bildirimler sağlandığı “öğrenme temelli” bir kurumsal altyapının oluşturulması da güvenilirlik açısından elzemdir. Mantıksal tutarlılığı gözeten ve eleştirel değerlendirmelere imkân tanıyan politika tasarımlarının toplumun, geniş kesimlerinden destek bulma şansını arttıracağı göz önünde bulundurulmalıdır. Saygılarımla bilgilerinize arz ederim.

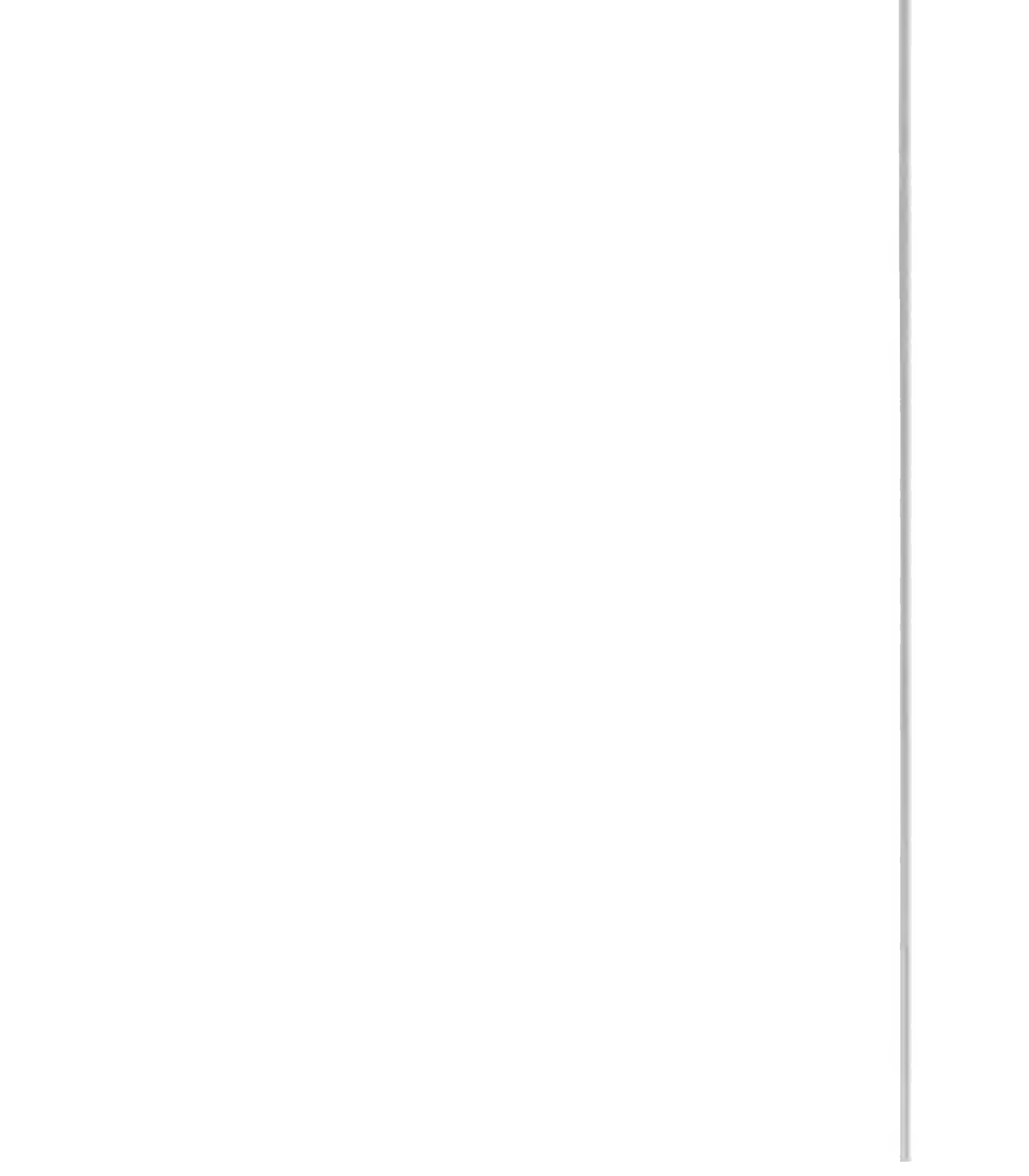
Yrd. Doç. Dr. Ali Fıkırkoca

Siyasal Bilgiler Fakültesi/Mülkiye

III. BÖLÜM

Makaleler:
İnovasyon, Kuram ve Türkiye

ORTALAMA TOPLUM: TÜRKİYE’DE RADİKAL BİREYSELÇİLİK NİÇİN İMKÂNSIZDI(R)?

Altuğ Yalçıntaş*

Mekteb-i Mülkiye’de bir dönem aralıksız devam eden akademik etkinliklerden birisi *Asistan Toplantıları* adı altından düzenlenen seminer serileriydi. Asistan Toplantıları’nın organizasyonunu Mülkiye’nin araştırma görevlileri yapardı. Toplantılardaki konuşmacılar sadece araştırma görevlileri değildi. Genelde açılış ve kapanış konuşmaları görevini okulun kıdemleri hocaları yerine getirir, bir akademik yıl boyunca süren seminerlerde çoğunlukla doktora seviyesinde çalışma yürüten Mülkiyeli ve Mülkiyeli olmayan araştırmacılar konuşurlardı. Sayısı az da olsa, çevre üniversitelerin kıdemli araştırmacıları da Asistan Toplantıları’na konuşmacı olarak davet edilirdi.

2007-2008 akademik yılından Asistan Toplantıları’nı Ali Fıkırkoca ile birlikte düzenledik. O yıl, daha önceki Asistan Toplantıları’ndan farklı olarak, yapılacak konuşmaları tutarlı bir bütün haline getirme niyetiyle bir üst başlık belirlemiştik: “Ortalama Toplum.” Çağırdığımız konuşmacılara bu kavramdan ne anladığımızı açıklayan bir doküman sunduk ve konuşmaları sırasında Ortalama Toplum kavramını destekleyen veya bu kavrama karşı olan argümanlarını de dile getirmesini istedik.

Konuşmaların konularını büyük ölçüde “Türkiye’nin ...” şeklinde belirlemiştik; “Türkiye’nin Anayasaları”, “Türkiye’nin Kapitalizmleri” şeklinde. Bazı konuşmacılar kendi istekleri doğrultusunda konuşmalarına uygun gördükleri başlıkları ayrıca koydular.

Ali Fıkırkoca için bir hatıra kitap düzenleneceğini duyunca, 2007-2008 Asistan Toplantıları’nın hazırlığı sırasında ürettiğimiz dokümanlar ve tuttuğumuz notların bazılarını kullanarak bu yazıyı kaleme alma fikrini kitabın editörü Zafer Yılmaz ile paylaştım. Bu fırsattan istifade, Ali Fıkırkoca’yla yaptığımız tartışmalarda tuttuğumuz notları derleyip bir araya getirebilirim diye düşündüm. Zafer Yılmaz da kabul etti. Aşağıdaki metni, *italik* yerler dışında ben kaleme aldım. Fikir büyük ölçüde Ali Fıkırkoca’ya aittir. Eksik kalan noktalardan sadece ben sorumluyum.¹

* AÜ SBF İktisat Bölümü, altug.yalcintas@politics.ankara.edu.tr

¹ Tuttuğum notlara göre, Ali Fıkırkoca ile birlikte hazırladığımız notları Erkin Başer, Ayten Alkan ve Cengiz Ekiz okumuşlar, yorum ve öneride bulunmuşlar. Hepsine, bir kere daha, teşekkür ederim. 2007-2008 akademik yılında Asistan Toplantıları’na katılarak ortaya attığımız fikre katkı yapan ve eleştiren konuşmacı ve katılımcılara ayrıca teşekkür ederim.

Asistan Toplantılarının O Yılkı Dizaynı

2007-2008 Asistan Toplantıları'nı 19 Ekim 2007 ile 30 Mayıs 2008 arasında (bayramlar ve resmi tatiller hariç) 114 nolu sınıfta iki haftada bir Cuma günleri düzenlemeyi öngörmüştük. İptaller, ertelemeler ve okuldaki itiş tepiş nedeniyle 8 toplantı organize edebildik. Toplantıların duyurusunu sbf-liste@politics.ankara.edu.tr ve sbfiletisim@yahoo.com üzerinden yaptık. Toplantılarda konuşmacı olanlar ve bendeki kayıtlara göre yapılan konuşmalar aşağıdaki gibiydi:

- Yalçın Küçük, *Açılış Konuşması*, “De-entelektüelizasyon”
- Murat Sevinç ve Kerem Altıparmak, *Türkiye'nin Anayasaları*, Konuşma başlığı konulmamış.
- Onur Karahanoğulları, *Türkiye'nin Anayasaları*, Konuşma başlığı konulmamış.
- Cengiz Ekiz, *Türkiye'nin Özelleştirmeleri*, “Özelleştirme İlkel Birikimin Nesi Oluyor?”
- Erkin Başer, *Türkiye'nin Üniversiteleri*, “Genç Araştırmacılar Rahatsız: Başka Türü Bir Üniversite Mümkün mü?”
- Aydın Ördök, *Türkiye'nin Aydınları*, Konuşma başlığı konulmamış.
- Ali Fıkırkoca, *Türkiye'nin Kapitalizmleri*, Konuşma başlığı konulmamış.
- Ergun Türkcan, *Kapanış Konuşması*, Konuşma başlığı konulmamış.

Bu konuşmalara ek olarak “Türkiye'nin Kadınları”, “Türkiye'nin Elitleri”, “Türkiye'nin Ötekileri”, “Türkiye'nin Sosyal Hareketleri” ve “Türkiye'nin Yemekleri ve İçkileri” gibi başlıklar da düşünmüştük. Ancak bu başlıklar için 2007-2008 akademik yılında herhangi bir fırsat yaratamadık.

Ortalama Toplum Nedir?

Eylül 2007 tarihinde okulun eposta haberleşme listesine aşağıdaki duyuruyu yaptık.

Değerli Hocalarımız ve arkadaşlarımız,

AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi olarak, 2007 - 2008 dönemi Asistan Toplantıları temasını ve programını oluşturmuş durumdayız. Bu yıl da her yıl olduğu gibi belirlediğimiz temaya ait olan ve olmayan konularda sunuşlarımız ve tartışmalarımız olacak. Katkı ve önerileriniz bekliyoruz. Program temasını ve programını bu mesaja ekli dosyada bulabilirsiniz. Hepinizi aramızda görmekten mutluluk duyacağız.

İyi çalışmalar,

Ali FIKIRKOCA, AÜ SBF İşletme Bölümü (ali.fikirkoca@politics.ankara.

edu.tr)

Altuğ YALÇINTAŞ, AÜ SBF İktisat Bölümü (altug.yalcintas@politics.ankara.edu.tr)

*

Epostada belirttiğimiz program temasını içeren dokümanın ilgili bölümünü, ufak bir iki düzeltmeyi yaptıktan sonra, aşağıya aynen ekliyorum.

*

Bu yılki Asistan Toplantıları'nda geçen yıllara kıyasla bir parça farklı bir girişimde bulunmayı planlıyoruz. Bu yıl önerdiğimiz üst başlık ve bunu takip eden alt başlıklarda "Ortalama Toplum" adını verdiğimiz bir durumu kavramsallaştırabilmek için konuşmacılardan bir dizi talepte bulunacağız. Toplantılarda bu kavramın altını ortaklaşa doldurmaya ve eksiklerini hep beraber su yüzüne çıkarıp bunları gidermeye çalışacağız. Önerimiz hakkında şu ana kadar gelen tepkiler bu girişimin yapılabilir olduğunu bize gösteriyor.

Ortalama Toplum ile anlatmak istediğimiz en kısa ve (şimdilik) en naif haliyle şu: Türkiye'nin başarı kaydettiği (edebiyat, müzik, yemek kültürü vs.) ve başarısız olduğu alanlar (toplumsal hareketler, bireysel özgürlükler, kentleşme vs.) diğer bazı "merkez ülke" örnekleriyle kıyasladığımızda (örneğin İngiltere ya da ABD) bir özgünlüğe sahip. Türkiye'nin başarıları çoğu zaman kişisel, başarısızlıkları ise hemen hemen her zaman münferit. Ya da öyle algılanıyor. Başka bir ifade ile başarıların ve başarısızlıkların kurumsallaşmasına izin verilmiyor. "Türkiye'nin başarıları" ya da "Türkiye'nin başarısızlıkları" diyebileceğimiz kurumsallaşmış süreçlerin sonuçları haline dönüşmüş vakaların sayısı çok düşük - neredeyse yok gibi. Orhan Pamuk'tan övgüyle ya da yergiyle bahsediyoruz fakat Türk edebiyatı konusunda aynı heyecanla konuşamıyoruz. Şerif Mardin, Korkut Boratav, Yalçın Küçük, Yılmaz Ak-yüz ve bunun gibi isimlerden bahsediyoruz fakat Türkiye'nin sosyolojisi ya da Türkiye'nin iktisadı konusunda elimizde kurumsallaşmış örnekler yok. Aynı durum Türkiye'nin müzik endüstrisi ve üniversiteleri için de geçerli. Acaba bu durum genelleştirilebilir mi?

Ortalama Toplum sosyal bilimlerde benzer bir anlam taşıyan "mediocracy" [ya da "mediocrity"] kavramına çok da uzak sayılmaz. Mediokrasi ortalamanın (yani "mediocre"ın ya da "medium" olanın) hakim olması ve bir elitin ya da zümrenin bu ideolojiyi sürekli olarak yeniden üretip canlı tutması şeklinde özetlenebilir. Mediokrasilerde entelektüel ve sosyal girişimler diğerlerinin müdahalesi ile ya etkisiz hale getirilir ya da girişimin önemi, o toplumda ortalama olan her ne ise o düzeye indirilir. Bu şekilde becerisi daha düşük olanlar, cesareti daha az olanlar, risk almaktan daha fazla kaçınanlar ve sadece "normal" olanlar

(=istatistiksel olarak çoğunlukta olanlar) toplumun genel performansını belirler. Bu kavram “meritocracy”nin zıddı olarak da kullanılır. Mediokrasi kavramı kültür çalışmalarında, sosyolojide, sosyal tarihte ve felsefede önemli bir yer işgal eder. Bu konudaki bazı kaynaklar şunlardır: (Tribe 1975, Mattozzi and Merlo 2007, Lecourt 2001, Tassano 2006, McNamee and Miller 2004, Hacking 1990).

Yukarıdaki görüşlerden hareketle, 2007 - 2008 döneminin Asistan Toplantıları’nda Ortalama Toplum kavramı altında ele almak ve dikkatleri çekmek istediğimiz temel tezleri şu şekilde sıralayabiliriz.

Türkiye’de “akıl” kıt bir mal değildir. Hiçbir zaman da olmadı. Bunun anlamı şu: akıllı insanların sayısı o kadar fazla ki akıllıların piyasa fiyatları oluşmuyor. Bunun sonucu olarak mı bilemiyoruz fakat ironik bir biçimde Türkiye, akıllı insanlarına hak ettiği değeri vermiyor çoğu zaman. Onları hep cezalandırıyor. Örneğin, ücretlerini düşük tutuyor. Dediklerini dikkate almıyor. Türkiye’nin aklının kurumsallaşmasına, birikimli kolektif bir bilinç oluşmasına müsaade edilmiyor. Bu da düşünen, değişimi isteyenler arasında tepkilere, küsmelere yol açıyor ve süreç bu şekilde pekişmiş oluyor. Süreç tüm bunların sonucunda yorgun hale geliyor.

Nasıl ki akıl kıt bir mal değilse Türkiye’de siyaset de kıt bir mal değildir. Türkiye’de herkes akıllı olduğu gibi siyasetçi de. Örneğin üzücü de olsa şunu tespit etmek zorunda hiss ediyoruz kendimizi zaman zaman: keşke bütün türkücüler sadece türkü, bütün generaller sadece askerlik ve bütün akademisyenler sadece bilim yapsa. Keşke bütün iktisatçılar sadece iktisatçı, bütün felsefeciler sadece felsefeci ve bütün tarihçiler sadece tarihçi olsalar.

Türkiye’de cin fikirli kimse pek yok gibi. Bunun arkasında birçok farklı dinamiğin olduğunu söylemek mümkün. Türkiye’nin bir “çevre” ülke olması, çok sık biçimde askeri tedbirlere başvurulması, demokrasinin kurumlarının hiçbir zaman eksiksiz biçimde kurul(a)mamış olmasını bunlar arasında sayabiliriz. Diğer taraftan, ortalama toplumlar adını verdiğimiz toplumlara özgü olduğunu düşündüğümüz başka bir dinamiğin de bu sürece etki ettiğini görebiliyoruz: bu sürecin tamamında “genius” olana yönelik geleneksel diyebileceğimiz bir tepki. Bizler küçük yaşlarımızdan itibaren “cin” dediğimiz şeye korkuyla büyütüldük. Buna göre cin ancak çarpan bir şeydi. “Aykırı” düşünen ya da ortalamanın dışında bir davranışta bulunan kişinin içine “cin girmiş” denirdi. Ortalama dışı davranan insanlar hep cin fikirli insanlar oldu. Bu “dahi”ler, içine giren kötü ruh sebebiyle (takdirle karşılanmaları gerekirken) hakir görüldü hep. Dışlandı.

Entelektüeller arasında gizli işsizlik var. Başka bir ifade ile Türkiye’nin entelektüellerinin ürettiği ürünlerin marjinal verimliliği çok düşük.

Daha başka bir ifade ile biz yazıp biz okuyoruz. Hatta biz yazıyoruz ama kimse okumuyor. Bir iktisatçının yapması gereken işi (örneğin düşük gelir düzeyini ve gelir dağılımındaki çarpıklığı ortadan kaldıran politikaları üretmeyi) üç siyaset bilimci yapmaya kalkıyor. Türk dış politikasını, diplomatlar yerine yedi tabur insan [asker] yapıyor. Dahası, türev almaktan başka hiçbir şey yap(a)mayan iktisatçılar ya Marx'a veya Hayek'e aşık oluyor ya da ondan nefret ediyor - Marx'ın ve Hayek'in ne dediğini bilmeden. Arşive girmekten ve belge kazısı yapmaktan başka bir işle uğraşmayan tarihçiler toplumların demir sertliğinde yasalarını bulmaya zorunlu hissediyor kendisini ya da böyle yasaların hiçbir zaman olmadığı ve olamayacağını söylüyor - yasa fikrinin ne anlama geldiğini bilmeden. Sadece mantık ve metafizik ile uğraşan felsefeciler, post-modernizm adını verdikleri bir "daemon" (ya da yukarıdaki anlamıyla cin) yaratarak ya ona tapınıyorlar ya da yeryüzünde felaketlerin post-modernizm yüzünden meydana geldiğini buyuruyorlar - bu konuda en ufak bir okuma bile yapmadan. Tüm bunlar entelektüeller ve toplumun diğer aktörleri arasında gizli işsizliğe sebep oluyor. Bu durumun toplumsal değişime dönüşmesini ummak mümkün değil.

Ortalama Toplum anti-Darwinci bir süreç aynı zamanda. Türkiyeli aktörler bencil olmalarına rağmen bu bencillik biyolojik bir çeşitliliğe yol açmıyor. Yani farklı türlerin aynı anda var olmalarına izin verilmiyor. Kendi ayağımıza kurşun sıkıyoruz. Başarıların sadece ve ancak hep beraber mümkün olacağı fikri yaygınlaşıyor. Farklılıklara ve bireysel girişimlere ya hiç izin verilmiyor ya da bu girişimler cesaretlendirilmiyor. Ortalamanın dışında olanlara yaşama izni verilmiyor. Dahası bu kapalı süreç her nesille birlikte yeniden üretiliyor ve sosyal genetik kodlar diğer kuşaklara aktarılıyor. "Mahalle baskısı" oldukça diri!

Bu tespit hiçbir şekilde Türkiye'nin başarısızlığının yeniden ifade edilmesi değil. Tam tersine burada açık bir başarı görülüyor. Örneğin bunu başaran başka ulus sayısı çok değil. Diğer taraftan şunu da görmeliyiz: Türkiye heyecanlı, her an her şeyin gerçekleşebileceği bir ülke. Gündem hızlı değişiyor. Büyük kazançlar bazen sadece büyük risklerle mümkün olur. Türkiye'de de büyük riskler var. Problem bu risklerin bir türlü kazanca dönüş(e)memesi.

Diğer taraftan Türkiye iyi ki ortalama bir toplum çünkü burada mutluluklarımız büyük olmadığı gibi acılarımız da büyük değil. Yani başımızdaki savaşa girmemeyi başarmış durumdayız. Su ve elektrik kesintileri var ama hâlâ musluklarımız akıyor ve lambalarımız yanıyor. Depremlerin acısını bile unutabiliyoruz ve aksini bilmemize rağmen sanki hiç deprem olmayacakmış gibi sadece bugün için yaşıyoruz.

Ortalama Toplum, nev-i şahsına münhasır olanı - izole olanı - çağrıştırmakta ancak böylesi bir yerde küreselleşmenin etkilerinden bahsetmek

anlamli olmayabilir de. *Değişen dünyanın yönü karşısında Türkiye'nin yönünü sorgulamak da mantıklı olmayabilir. Ortalama toplum aynı zamanda kurumların sadece yerel düzlemde bir faktör olduğunu ve global düzlemde etkisiz olduğu anlamına gelebilir. Bu Türkiye için de geçerli.*

Fakat bunun tam tersi de aynı anda geçerli olabilir. *Türkiye küresel likidite bolluğu ortamında bile IMF'ye en borçlu ülke. Ama bu da IMF'yi Türkiye'ye muhtaç kılıyor çünkü başka borçlu ülke pek kalmadı. Batıdaki etkili liberal düşünürlerin en ağır eleştirilerine maruz kalan küresel bir kurumun belki de (en azından eski haliyle) miladını doldurmasını Türkiye engelliyor...*

Küresel-yerel hiyerarşisi belki de tek yönlü oluşmuyordur. *Oysa ortalama toplumun komplo teorileri siyaseti ve ekonomiyi dış güçlerin elinde oyuncak olarak değerlendiriyor. Sanki geçmişte "çılıgın" bugün ise "pasif" Türkler görmek bize huzur veriyor. Peki, acaba Türkiye'deki "çevre" merkezdeki yerel elitlerin gücünü zayıflatmak amacıyla aktif olarak küresel işbirliği ağları kurmaya yönelmiş olamaz mı? Merkezin zayıflaması daha önceki bir küresel dalganın getirdiği, artık tedavülden çıkmış, "Fransız" kaldığımız model(ler)den kaynaklanabilir mi? Türkiye'nin örnek aldığı küresel model mevcut küresel modellerle senkronize olamadığı için sorun yaşıyor olabilir miyiz? Belki de yerelin tutunduğu geçmişin küresel modeli günümüz küreselleşmesinin getirdiği yeni sorunlara eğilecek yerel modelin denenmesini zorlaştırıyor. Belki de küreselleşmenin ürettiği yereli görmek kadar yereldeki küreselleşme dinamiklerine bakmalıyız. Yoksa McTurco boğazımıza takılırken Kola Turka'nın 40 yıllık hatırı mı var?*

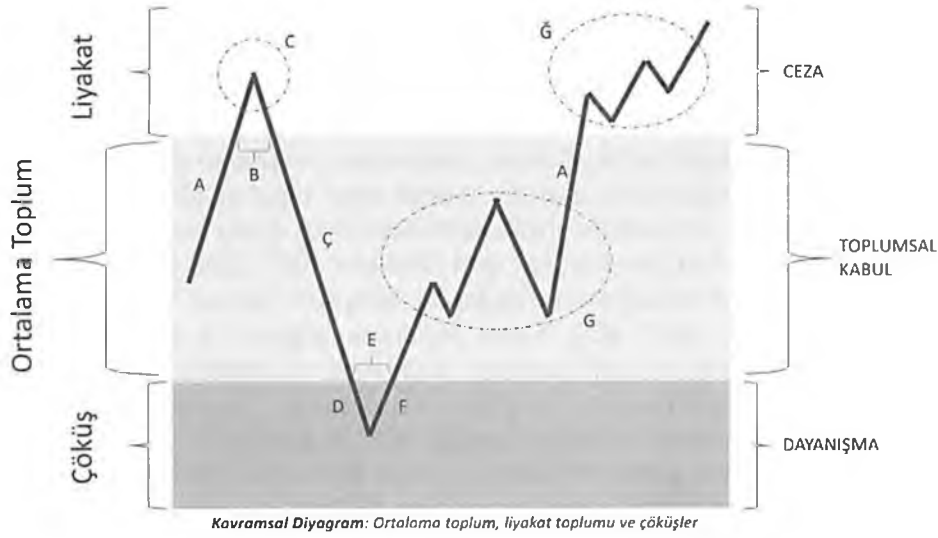
Burada karşımıza bir başka soru çıkıyor. "Başarı" dediğimiz kurumun ölçüsü nedir? Neye başarı, neye başarısızlık diyeceğiz? Başarı her zaman global olan mıdır? Mikro başarılar da başarı değil midir? Bütün bunları karşılaştırmalı incelemeler yapmadan sadece Türkiye üzerinden konuşmak mümkün mü?

Ya da belki de "biz" zaten yerel olarak da global olarak da çok başarılıyız. *Ama bunu başka dillere ve kültürlere çeviremiyoruz. Yani kendi tarihimizi yazamıyoruz. Ya da belki de böyle bir tarih yazmaya gerek yok. Belki ne "tarih"e ne "iktisat"a ne de "felsefe"ye ihtiyacımız var.*

İşte bu ve buna benzer soruları tartışmak üzere [yukarıdaki] programı oluşturduk. *Programdaki konuşma konuları ve sırası konusunda esnek olduğumuzu hatırlatmak isteriz. Tartışmaları tetiklemek için [yukarıdaki] başlıkları öneriyoruz. Bu aşamada sizlerden gelecek talepler doğrultusunda yeni eklemeler ve değişiklikler yapmak arzusundayız. Katkı ve eleştirilerinizi bekliyoruz.*

Ortalama Toplumu Yeniden Düşünmek

O tarihten bugüne ortalama toplum üzerinde neredeyse hiçbir yazı yazılmadı. Takip edebildiğim kadarıyla Ankara'daki bir iki istisna dışında konferans ve seminerlerde kullanılmadı. Açıkçası biz de bu kavram üzerine daha çok düşünmedik; yazdığımız önermeleri ve cümle kuruluşlarını pekiştirip iyileştirmedik. Dahası, yukarıdaki metinden de anlaşılacağı gibi, tespitlerimizin bazıları sadece birer hipotez niteliği taşıyor. Bunları daha iyi bir şekilde ifade edebilecekken bunu becerememişiz - "Türkiye'de akıl kıt bir maldır" gibi. Bazıları 2007-2008 dönemine ait - "Türkiye likidite bolluğunun olduğu bir dünyada yaşıyor." ve "Türkiye IMF'ye en borçlu ülke" gibi. Fakat her şeye rağmen, o dönemki bazı tespitlerimizi okuyunca, bir parça da olsa, haklı ve öngörülü olduğumuz yerler olduğunu görüyorum. Örneğin şunu demişiz: "Başarıların sadece ve ancak hep beraber mümkün olacağı fikri yaygınlaşıyor. Farklılara ve bireysel girişimlere ya hiç izin verilmiyor ya da bu girişimler cesaretlendirilmiyor." Kendi adıma o kadar şanslıyım ki Gezi Protestoları sırasında Ali Fıkrkoca'yla Kuğulu Park'ta ve Tunalı Hilmi'de beraberken bu tespitimizin o ana kadar neden doğru olduğunu, Gezi Protestoları sırasında bu kısır döngünün nasıl kırıldığını tecrübe ettik. Biber gazı teneffüs ediyorken bile Ali Fıkrkoca'nın hâlâ gülüyor oluşunun sırrı da sanırım buydu. 2007-2008'de ortalama toplumu kaleme alırken, bu argümanının yer yer geçersiz olduğunu 1999 Depremi vesilesiyle biliyorduk. 2013 Haziran'ında Ali Fıkrkoca ile argümana istisna en az bir durumun daha ortaya çıktığına ikinci defa kani olduk: Gezi Protestoları o ana kadarki Türkiye ortalamlarını aşan küresel çapta bir başarıydı. Türkiye toplumu en az iki defa - birincide acı yaşarken, diğerinde "sevinirken" - sadece yerel ölçekte değil, küresel ölçekte de kritik bir noktaya temas etmişti. Türkiye bu protestolar ve işgaller sırasında (ve sonrasında) tam anlamıyla bir liyakat toplumu oldu. Gerçekten de, 1999 Depremi ve Gezi Protestoları, Türkiye'nin ortalama toplum karakterini aştığı iki tarihsel olay ve andır. Ali Fıkrkoca hâlâ aramızda olsaydı, bu protestolar ve işgaller üzerine Şubat 2015'te yayınlanan kitapta, *Creativity and Humour in Occupy Movement: Intellectual Disobedience in Turkey and Beyond* (Yalçıntaş 2015), eminim bu konuda bir yazı kaleme alacaktı. Ama olmadı.

[A]: Ortalamanın üzerine (ya da dışına) çıkmaya aday bireysel girişimler

[B]: Ortalama bireysel çıkışların cezalandırılması sonucu kurumsallaşmayı engelleyen kopuşların toplumsal maliyeti

[C]: Kurumsallaşamamış ve sürekliliğini sağlayamamış bireysel başarılar

[Ç]: Ortalamanın dışında davranan bireylerin aldığı ceza sonucu yaşadığı demotivasyon

[D]: Ortalama altı (ya da dışı) başarısızlıkların engellenmesi sonucu yok oluş ve çöküş riski taşıyan girişimler

[E]: Verimsizliğin yapay şekilde hayatta tutulmasının toplumsal maliyeti

[F]: Ortalamaların kurumsallaşması ve etki doğurması süreci

[G]: Ortalama toplumun tercih ettiği ideal toplumsal evrim, *status quo*

[Ğ]: Toplumsal ceza mekanizmalarına direnen ve bu sayede süreklilik sağlayabilmiş radikal bireyselciliğin kurumsallaşması, liyakat

Ortalama toplum derken kastettiğimizi yukarıdaki kavramsal diyagram yoluyla da anlatmak mümkün. Bu grafik, örneğin, 1990'lardan günümüze Türkiye'deki toplumsal hareketlerin seyrini temsil ediyor olsun. Türkiye'de toplumsal hareketler bir süreklilik takip etmezler; iniş ve çıkışlar arasında kimi zaman başta konulan amaca ulaşırlar, kimi zamansa yok olup giderler. Peki neden? Türkiye toplumsal hareketlerinin

kurumsallaşamama eğiliminin sebebi ne olabilir? Bize göre, bunun sebebi Türkiye'nin bir ortalamalar toplumu olması, ortalamaların üzerinde seyreden her türlü ("başarılı") girişimi reddetmesi ve cezalandırması, ortalamanın altındaki her türlü ("başarısız") girişimi çeşitli dayanışma ağlarıyla ortalamalar düzeyine geri çekmesidir. Bizim toplumumuz korkaklığı cesaretlendirir. Eğer liyakat toplumu olsaydık, bireysel çaba ve girişimlerin - özellikle de fark yaratan radikal bireyselliklerin - sürekliliği sağlanır, kurumsallaşır.

Türkiye'de toplumsal hareketler, çeşitli ceza mekanizmalarına rağmen, her zaman var oldu [A-Ğ]. Kimi zaman [C], örneğin 1960'larda ve 1970'lerde, elde edilen başarılar süreklilik kazanamadı. Ama toplumsal dayanışma ağları bu hareketlerin yok olmasını engelledi [D, E, F]. Uzun bir süre, örneğin 1980 sonrası, Türkiye toplumsal hareketleri, kalıcı farklar yaratamayan vasat girişimler olarak kaldı [G]. Ama Gezi Protestoları sonrası Türkiye toplumu [Ğ], liyakatin ne demek olduğunu tecrübe etti. Türkiye'nin değişmeye layık olduğunu, değişebilirse ne kadar güzel bir ülke olabileceğini gördük. Her türlü karşı propaganda ve cezalandırma ya rağmen, yapılanlar boşuna değildi. Türkiyeliler ortalamalar dışında yaratıcı girişimlerin dönüştürücü gücünün farkına vardı. Artık bizim de bir yaratıcı sınıfımız var (Florida 2004, 2005). "Nasıl olsa dayanışmacıyız biz" mazeretiyle yetinmeyen, dönüştürmek için risk alan ve bunu sürekliliğini sağlayabilmiş bir sınıf bu; değiştirmeye layık.

Liyakat, bir kere gerçekleştiğinde, doğası gereği, toplumsal cezalandırma mekanizmalarına rağmen sürekliliğini sağlama eğilimindedir. Türkiye, Gezi protestoları sonrasında, en azından Haziran 2013'ten bugüne kesintisiz olarak, sonuçları geri döndürülmez olan radikal girişimlerin etkisi altında yaşıyor. Türkiye toplumunun bu süreç sonrasında elde ettiği başarılar, sadece yerel değil, küresel anlamda da önemli. Aylar süren işgal hareketleri sonrasında Türkiye toplumu ortalamaların kendisine dayattığı alanın dışında bir alanda kendini var edebildi. İşte bu yüzden, *ortalama toplum ile liyakat toplumu arasındaki fark, kavramsal diyagramın da gösterdiği gibi, G ile Ğ arasındaki fark kadar büyüktür.*

Kaynakça

Florida, Richard L. 2004. *The Rise of the Creative Class: How It's Transforming Work, Leisure, Community and Everyday Life*. New York: Basic Books.

Florida, Richard L. 2005. *The Flight of the Creative Class: The New Global Competition for Talent*. New York: Harper Business.

Hacking, Ian. 1990. *The Taming of Chance*. Cambridge: Cambridge

University Press.

Lecourt, Dominique. 2001. *The Mediocracy: French Philosophy since the Mid-1970s*. London and New York: Verso.

Mattozzi, Andrea ve Antonio Merlo. 2007. "Mediocracy." *NBER Working Paper Series Working Paper 12920*.

McNamee, Stephen J., and Robert K. Miller. 2004. *The Meritocracy Myth*. Lanham: Rowman & Littlefield.

Tassano, Fabian. 2006. *Mediocracy: Inversions and Deceptions in an Egalitarian Culture* Oxford Forum.

Tribe, David H. 1975. *The Rise of the Mediocracy*. London: Allen & Unwin.

Yalçıntaş, Altuğ, Der. 2015. *Creativity and Humour in Occupy Movements: Intellectual Disobedience in Turkey and Beyond*. London and New York: Palgrave.

TÜRKİYE'DE İNOVASYON REJİMİ VE FİKRİ MÜLKİYET

Nazan Bedirhanoğlu*

Utku Balaban**

Bu yazıyı Ali'nin güzel hatıralarının ardından yazmak çok acı verici. Keşke inceliği, nezaketi, çalışkanlığı, işini ciddiye alışı ve güler yüzüyle bizi her zaman büyüleyen arkadaşımızı bu kadar özlemek zorunda kalmasaydık ve Mülkiye'nin koridorları onsuz böyle boş kalmasaydı. Yeri doldurulamayacak bir dost, çok iyi bir akademisyen ve hocayı kaybetmenin üzüntüsü hiçbir zaman azalmıyor. Maksadımız, Ali'yle yaptığımız inovasyon temalı konuşmalardan yola çıkarak belki bir akşamüstü arka bahçede çay içerek başladığımız ve sonra Çınar'da sürdürdüğümüzü hayal ettiğimiz bir sohbeti kaleme almak. Belki eskiden olduğu gibi laf lafı açacak, uzun gecenin sonunda yine balkonda oturup gelecekte birlikte neler yapabileceğimizden bahsedecektik.

Yazıda temel yola çıkış noktamız Ali'yle sohbetlerimiz, fikir alışverişlerimiz ve onun çalışmaları. Yazının ilk kısmında Ali'nin inovasyon sürecini yapıcı bir eleştirelilikle ve disiplinlerarası bir perspektifle nasıl ele aldığından, kalkınma ve inovasyon arasındaki ilişkiyi nasıl tanımladığından bahsedeceğiz. Devamında inovasyonu kolaylaştırdığı ve artırdığı gereğiyle küresel alanda güçlü bir koruma sistemi dayatılan fikri mülkiyet haklarıyla inovasyon arasında kurulan ilişkiselliği sorgulamaya çalışacağız. Son kısımda ise Türkiye'nin fikri mülkiyet konusunda uluslararası eğilimlerle uyumlu bir politika izleyerek eleştirel ülkeler grubunda yer almadığını belirterek bu politika seçeneğinin Türkiye'de yenilikçi bir sistem açısından sonuçlarına bakacağız. Türkiye özelinde fikri mülkiyet ve inovasyon ilişkisini patent başvuruları, Ar-Ge harcamaları ve faaliyetleri, yüksek teknoloji ihracatı ve bilgi iletişim teknolojisi ürünleri ihracatına bakarak değerlendirmeye çalışacağız. Bu değerlendirmeleri Avrupa Birliği, yüksek gelirli ülkeler ve dünya ortalamalarını referans alarak yapacağız. Türkiye bağlamında ortaya çıkan tabloyu GSYH'si Türkiye'ye yakın bir grup ülkeyle kıyaslayacak, GSYH büyüme hızları ve patent başvurusu sayısındaki değişim arasındaki ilişkiye bakarak bu değişkenler arasında anlamlı bir korelasyon olmadığını ortaya koymaya çalışacağız. Amacımız Türkiye'de inovasyon ile standartları uluslararası alanda belirlenmiş fikri mülkiyet koruması arasında pozitif bir ilişkinin varlığına dair genel kabule dayanan politikaların, Ali Fıkırkoca'nın an-

* Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, bedirhan@politics.ankara.edu.tr.

** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, balaban@ankara.edu.tr.

lattığı çok yönlü bir inovasyon süreci tanımlamasının çok uzağına düştüğünü göstermek.

Ali Fıkırkoca'nın İnovasyona Bakışı

Ali Fıkırkoca'nın çalışmalarında inovasyon kavramının tuttuğu merkezi yer küresel eşitsizliklere ilgisinden kaynaklanıyordu. Doktora tezinde belirttiği gibi, esas yola çıkış noktası, giderek artan küresel eşitsizlik ve gelir dağılımı adaletsizliği karşısında 'başarılı' bir ekonomik gelişmenin koşullarının neler olabileceği yönündeki soruydu (Fıkırkoca 2004). Mevcut küresel kapitalist üretim ilişkileri altında, bu tür bir ekonomik gelişmenin ancak inovasyon süreçlerinin ve bu süreçleri mümkün kılan tarihsel, toplumsal ve coğrafi olumsuzlukların incelenmesiyle anlaşılabilceği varsayımı Ali Fıkırkoca'nın sonraki çalışmalarına da yön verdi.

Ekonomik gelişme ve yenilik arasındaki ilişki sosyal kuramcılar için çok eski bir soru olsa da, 1960'ların sonunda ortaya atılan fakat özellikle 1990'ların sonuyla birlikte yaygınlık kazanan "bilgi toplumu" (Drucker 1969), "enformasyon toplumu" (Boyle 1997), "yeni ekonomi" (Lazonick 2009) gibi kavramsallaştırmalarla kapitalist üretim ilişkilerinde yapısal bir dönüşüm olduğu fikri popülerlik kazandı. Bu yaklaşımların arkasındaki temel varsayım, emeğin ya da doğal kaynakların değil, hizmet sektörünün ve bilginin sanayi sonrası toplumların ekonomik kalkınmasında merkezi bir rol oynadığıdır. Bu perspektifin toplumsal dönüşümlerle ilgili temel öngörüsü ise, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki devrimlerle birlikte, emek-değer kuramının yerini bilgi-değer kuramına bıraktığı yönündedir (Bell 1976). Dolayısıyla sanayi sonrası toplumlarda yeni sınıfların ve yeni toplumsal örgütlenme modellerinin temellerini oluşturacak şekilde mekanik teknolojilerden bilgi teknolojilerine doğru bir gidişat beklenmelidir. Yeni teknolojilerle toplumsal dönüşüm arasında dolaşımsız bir geçiş öngören ve neredeyse teknolojik determinist olan bu yaklaşımlar, bilginin bu yeni formunun toplumsal ilişkilerde kurucu ve dönüştürücü bir etkisi olduğunu ileri sürer.

Ali Fıkırkoca ise, yeni ekonominin ve sanal bir kapitalizme geçişin hararetli savunucuları ile 'güneşin altında yeni bir şey' olmadığını ileri süren kuşkucu bir yaklaşım arasındaki tartışmada, yeni ekonomi hakkındaki verileri ve argümanları tarayarak mitlerle gerçekler arasında dengeli bir bakış geliştirmeyi savunuyor. Özellikle ABD'nin 1990'lardaki dot-com balonu etrafında gelişen yazından yola çıkarak, ABD'deki makro ekonomik mucizenin nasıl kavramsallaştırıldığını, bu atılımın arkasındaki itici güçlerin özellikle iş modelleri kapsamında neler olduğunu, dijital teknolojilerin dünya ekonomik haritasındaki uzamsal ve kalkınma etkilerini ve son olarak da dijital teknolojilerin küresel endüstri ilişkilerinde nedenli bir yapıcı yıkım süreci başlattığını incelediği çalışmasında bu iki

kutuplu tartışmayı eleştirel bir gözle değerlendirdiğini görüyoruz (Fıkrkoca 2007). Yeni ve eski ekonomi arasında zıtlık üzerine kurulu bir okumayı reddeden ve bunun yerine tarihsel ve kurumsal sürekliliklerin dikkate alındığı bir analiz ile, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki dönüşümlerin kapitalizmin tarihinde yeni bir evre mi olduğu tartışmasından ziyade, uluslararası rekabette yeni bir aşamanın varlığına odaklanmayı daha anlamlı bulduğunu söylemek mümkün. Değişen ve belirsizleşen uluslararası rekabet koşulları altında küresel değer zincirlerinin sürekli çözümlenip yeniden kurulması arasındaki gerilim, endüstriyel dinamikleri de tanımlayan temel etmendir. Dolayısıyla küresel değer zincirinin kendisi değil, inovasyon baskısı altında sürekli değişen piyasa değeri bu zincirleri yönlendirir. Ali Fıkrkoca'nın bu tartışmaya üçüncü bir taraf açarak yaptığı müdahale, bu değişimin etkilerini ve tarihsel önemini abartanlar kadar uygun koşullar altında dönüştürücü potansiyelini görmezden gelenler arasında kaybolan noktaların incelenmesine yönelik bir çağrıdır. Eski ve yeni endüstriler ile teknolojilerin arasındaki dinamik ilişkileri ve bunların getirdiği dönüşümlerin arkasındaki koşulları tarihsel ve kurumsal bir perspektifle incelemek, inovasyon temelli bir ekonomik kalkınma modelini kurgulamaya giden yolda önemli bir adımdır. Yenilikleri doğuran bilginin değeri ancak toplumsal ilişkiler bağlamında ölçülebilir, dolayısıyla bilginin sadece bir üretim faktörüne indirildiği yeni ekonomi tezlerinde ise inovasyonun toplumsal rolü sadece piyasa koşullarına hapsedilmiş oluyor (Fıkrkoca 2007).

Ali Fıkrkoca'nın yeni ekonomi literatürüne bakışı, onun inovasyon perspektifinin de altyapısını oluşturur, çünkü temel önerilerinden biri teknolojik dönüşümleri verili alıp bunların sonuçlarına bakmak yerine bu teknolojik gelişimleri kolaylaştırabilecek toplumsal ve ekonomik dönüşümlerin koşullarına odaklanmaktır. Ali Fıkrkoca'nın çalışmalarındaki ayırt edici özellik, yenilikçiliği basit bir ekonomik tercih meselesi ya da teknolojik gelişme olarak değil, toplumsal bütünlüğü içinde bir süreç olarak tanımlamasıdır. Dolayısıyla yenilikçiliği teşvik edecek ve sürdürülebilir kılacak altyapı ve kurumsal mekanizmalar kadar bunların topluma yayılmasını sağlayacak araçların da oluşturulması, işleyen bir inovasyon rejiminin parçası olmalı. Bu yaklaşımı analiz birimi olarak sadece firmaya odaklanan çalışmaların ötesine taşıyan nokta ise, Ali Fıkrkoca'nın inovasyon sürecinde temel örgütsel ve kurumsal süreçler kadar, tarihsel koşullar ile küresel ekonomik etmenleri de analizine dahil etmesidir.

Inovasyonun artıyor olması diğer şartlardan bağımsız olarak ekonomik kalkınmayı doğurmadığı gibi, refahın sürdürülebilir olmasını da sağlamaz. Dolayısıyla inovasyonu sağlayacak etmenler kadar, inovasyon süreçlerinin koşulları da ekonomik kalkınma bağlamında yaratacağı sonuçlar açısından önemlidir. Örneğin bilgi ve iletişim alanındaki devrim

ABD'nin uzun bir süre yenilikçi bir ekonomi olarak kalmasını sağlamışsa da, bu sıçramanın iş örgütlenmesindeki dönüşüm gibi yapısal koşulları ABD açısından ekonomik büyümede dengesizlik ve gelir dağılımı adaletsizliği de getirmiştir (Lazonick 2009). Öte yandan, inovasyonu artırması beklentisiyle uygulanan bazı politikalar ve bunların temelindeki kurumsal yapılar da inovasyonu engelleyici sonuçlar doğurabilir. Fikri mülkiyet hakları etrafındaki tartışma, inovasyonla arasındaki ilişki açısından bu bağlamda ele alınabilir. Yazının bir sonraki kısmında, inovasyonla kalkınma arasındaki ilişkide kurumsal bir yapı olarak fikri mülkiyet haklarının nerede durduğuna genel hatlarıyla bakıyoruz.

Fikri Mülkiyet Hakları ve İnovasyon

Dönüşen iş ve sermaye örgütlenmesinde bilginin kurucu pozisyonunun ancak güçlü bir fikri mülkiyet rejimiyle desteklenmesi halinde inovasyonu sağlayacak ortamı yaratabileceği önermesi, kapitalist üretim ilişkilerinde köklü bir değişim olduğunu iddia eden yeni ekonomi tezlerinde merkezi bir yer tutar. Buradaki temel varsayım, ekonomik büyümeyi ve yenilikçiliği mümkün kılabilmenin önkoşulunun, zenginliğin yeni kaynağı olan bilginin içindeki değerlerin ortaya çıkabilmesi olduğudur. Bu değeri ortaya çıkarabilecek en önemli araç güçlü bir fikri mülkiyet korunmasının sağlanmasıdır (Spinello and Tavani 2005; Besen and Raskind 1991). Bu önermenin doğal uzantısı da sıkı bir koruma üzerine kurulu mevcut küresel fikri mülkiyet rejiminin yeni ekonomide kalkınma için zorunlu olduğu yönündedir.

Bilgi, kapitalist üretim ilişkilerinin organizasyonunda her zaman önemli olagelmışse de, fikri mülkiyetin küreselleşmesiyle birlikte bilginin metalaşması derinleşti ve hızlandı. Patentler, telif hakları, ticari markalar, coğrafi yer işaretleri gibi fikri mülkiyet şemsiyesi altında toplanan kategorilerin ilaçlar, kitaplar, müzik, eşya, gıda vb. aracılığıyla gündelik hayatımızdaki her şeyin bir parçası olması ve fikri mülkiyet haklarının uluslararası alanda güçlü biçimde korunması ise görece yeni bir olgudur. Yirminci yüzyılın son çeyreğine kadar fikri mülkiyet hakları bilgiye ve teknolojiye erişimi kısıtlayacak şekilde tüketim ve ticaretle ilişkilendirilmemiş teknik/hukuki bir alandı ve gündelik hayatın bu kadar içinde değildi. Şimdilerde serbest ticaretin olmazsa olmaz koşulu olarak görülen fikri mülkiyet, liberal ekonomi kuramlarında bile tarihsel olarak serbest ticaret karşıtı bir tekelci eğilim olarak algılanıyordu. Fikri mülkiyetin “tekel”den “mülkiyete” doğru (Fisher 1999) geçirdiği dönüşüm aynı zamanda “ayrıcalık” olmaktan “hak” olmaya (Bracha 2004) doğru bir dönüşümle de örtüşür. Dahası, bu koruma sisteminin mevcut uygulanma biçimleri, yeni ekonomi tezlerinin vaatlerini de boşa çıkarır nitelikte. Halihazırda fikri mülkiyetin korunması konusundaki küresel standartlar,

bilgiyi üretenleri korumak ve yeni bilgi üretimini teşvik etmekten çok, bilgi ile yenilikçi ve yaratıcı süreçleri “mülkiyet” paradigmasına hap-sederek bu mülkiyeti elinde tutan şirketlere rant alanı yaratıp, bilgiye erişimi kısıtlayacak ve bilginin kamusal alanda paylaşılmasını ve çoğalmasını engelleyecek şekilde bir dizayna sahip.

Fikri mülkiyet konusuna kuramsal yaklaşımlar güçlü bir koruma sistemiyle yenilikçiliğin teşviki arasında kurulan doğrudan nedensellik ilişkisine farklı açılardan bakıyor. Faydacı kuramlar, net sosyal refah artışı için yenilikçiliği sağlayabilecek araçların teşviki bağlamında piyasa verimliliği ve maliyet analizlerine odaklanan bir analiz yapar (Posner 2005; Landes and Posner 2004). Hukuki pratiklere ekonomik bir çerçeveden bakıldığında, faydacı yaklaşım fikri mülkiyet konusunda genel olarak iki zıt sonuca ulaşır. İlk görüş, yenilikçi ya da yaratıcı aktivitelere yapılacak yatırımların ancak bu yatırımlar karşısında sağlanan tekellerin doğuracağı ekonomik getiri beklentisiyle teşvik edileceği yönünde (Besen and Raskind 1991). Aksi görüş ise, fikri mülkiyet sisteminin temel amacı olması gereken yaratıcı kişilere belli haklar sağlayarak yenilikçiliği özendirme yönünde başarısız olduğunu iddia eder. Fikri tekellere dönüşen koruma pratikleriyle, fikri mülkiyet verimsiz ve toplumsal olarak maliyetlidir (Boldrin and Levine 2008). Çünkü fiziki mülkiyetin aksine soyut nitelikteki fikir ürünleri üzerinde hukuk eliyle bir kıtlık yaratılmaktadır. Yenilikçiliğin kökeninde ise tekeller değil rekabet yattığı için, aslında fikri mülkiyet koruması, hukukun müdahalesiyle yenilikçiliği teşvik etmek yerine kısıtlar. Konuya doğal haklar perspektifinden bakanlar ise Locke’un mülkiyeti emek dolayısıyla tanımlamasını temel alırlar. Fikri mülkiyetin meşruluğuna vurgu yapan düşünürlerden Nozick (1974) zihinsel emeğin sonucunda ortaya çıkan ürünlerin, üreticilerin üstünde doğal hakları olan mülkiyetleri olması gerektiğini söyler. Buna karşın tek kişinin emeğine dayanan bir yaratıcı ya da mucit resmedilerek o kişiye münhasır haklar verilmesinin meşrulaştırılması eleştirilir. Aksine yaratıcılığın ve zihinsel üretimin tek bir kişinin bağımsız emeği olmadığı, fikri üretimin arkasındaki toplumsal ve kolektif süreçlerin görmezden gelindiği argümanı öne sürülür (Fisher 2001).

Kuramsal tartışma, fikri süreçleri üretenlerin hakları üstüne ideal bir perspektiften baksa da, mevcut fikri mülkiyet rejimlerinin yarattığı sonuç, çoğunlukla bu fikirleri üreten kişiler yerine firmaların fikri mülkiyet sahibi olduğu bir sistem ortaya çıkardı. Fikri mülkiyet haklarının küreselleşmesinde bir dönüm noktası olan ve Dünya Ticaret Örgütü’nün (DTÖ) kuruluşunda imzalanan Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Anlaşması (TRIPS) düşük ve orta gelirli ülkelerle yüksek gelirli ülkeler arasında özellikle halk sağlığı, ilaca erişim, bilgiye erişim, teknoloji transferleri, geleneksel bilgilerin yağmalanması gibi konular bağlamında büyük

bir gerilim yaratıyor. Yirminci yüzyılın son çeyreğinde küresel ekonomik ilişkilerin ve sermaye birikim rejimlerinin yapısal dönüşümüyle birlikte, fikri mülkiyet ihracatçısı olan ABD, Avrupa Birliği ve Japonya ile bu ülkelerin küresel şirketlerinin dayatmasıyla GATT müzakerelerine eklenen ve uluslararası ticaretle ilişkilendirilen fikri mülkiyet koruması, bu ülkelerin sanayisizleşme ve üretimi dünyanın düşük ücretli bölgelerine kaydırma stratejilerinin bir yan ürünü olarak ortaya çıktı. Aradan geçen yirmi yıllık süreçte, fikri mülkiyet koruması ACTA (*Anti-Counterfeiting Trade Agreement*), TPP (*Trans Pacific Partnership*), ve TTIP (*Transatlantic Trade and Investment Partnership*) örneklerinde görüldüğü gibi ikili ve çok taraflı ticaret anlaşmalarının da ayrılmaz parçası olarak, DTÖ tarafından zorunlu kılınan minimum standartların da üstünde bir seviyeye getirildi.

Fikri mülkiyet rejiminin güçlenmesi ve bütün dünyaya yayılmasına karşı koalisyonlar ise uluslararası alanda bu rejimin esnetilmesi yönünde güçlü bir muhalefet yürütüyorlar. Bu muhalefetin temel argümanı, güçlü fikri mülkiyet korumasının orta ve düşük gelirli ülkelerde ekonomik gelişmenin ve kalkınmacı politikaların önünde engel oluşturduğu yönünde. BRICS ülkelerinin öncülüğünde DTÖ’de kabul edilen TRIPS Anlaşması ve Halk Sağlığı üstüne Doha Deklarasyonu ve WIPO’da (Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü) başlatılan Kalkınma Gündemi gibi girişimler küresel fikri mülkiyet rejimine kalkınma temelli bazı esneklikler getirmeyi hedeflese de, serbest ticaret anlaşmalarındaki koruma hükümleri ve ABD Ticaret Temsilcisinin yaptırım uygulamaları gibi politikalar bu ülkelerin fikri mülkiyeti bir kalkınma aracı olarak kullanmalarını imkansız kılıyor. Dahası, güçlü fikri mülkiyet rejimi, sadece bu bölgelerin teknoloji transferlerini baltalamakla kalmıyor, eşdeğer ilaç üretimini kısıtlayarak sağlığa daha ucuz erişimlerini engelliyor, bu ülkelerin doğal kaynaklarının ve geleceksel bilgilerinin yağmalanmasının önünü açıyor ve bilgiye erişimlerini zorlaştırıyor.

Mevcut fikri mülkiyet koruma rejimlerinin arkasında yatan yenilikçiliği teşvik argümanı, özellikle ABD’de 2008’de patlak veren ekonomik krizin ardından, sadece düşük ve orta gelirli ülkelere değil, ABD’nin içinden de eleştiri almaya başladı. Daha güçlü fikri mülkiyet koruması sağlayan ülkelerin daha gevşek koruma rejimi olan ülkelere kıyasla daha fazla yenilik ürettiğini kanıtlayan ampirik veriler olmadığı gibi, fikri mülkiyet korumasının inovasyonun sektörel dağılımını belirleyen bir faktör olduğu yönünde veri sunan çalışmalar var (Moser 2013). Bu eleştiriler arasında patentlerin endüstriyel gelişmeye negatif etkileri yönündeki tarihsel çalışmalar da daha çok hatırlanır oldu (Machlup and Penrose 1950). Fikri mülkiyet korumasının kalkınma için zorunlu olduğunu öne süren yaklaşımların ve politikaların aksi tarihsel örnekler de yaygınlık

kazandı. Tarihsel olarak ABD'nin kendisinin de teknoloji taklitleriyle endüstriyel üstünlük sağladığı, bugün patent korumasını işleyebilmesi için hayati olarak gösterilen ilaç ve biyokimya endüstrilerinin patent koruması olmadan geliştiği ve olgunlaştığı, Watt'ın buhar makinesi patentinin endüstri devrimini hızlandırmadığı tersine geciktirdiği gibi örnekler bunlardan bir kaç. Dolayısıyla fikri mülkiyet korumasının yenilikçiliği teşvikten ziyade halihazırda olgunlaşmış sektörlerin aktörlerinin piyasa avantajlarını korumaya yönelik teknelci bir uygulama olduğu yönündeki eski eleştiriler güçlü uluslararası koruma pratikleri karşısında yeniden gündeme geldi.

Güçlü fikri mülkiyet koruması, kamusal alandaki ya da kamu destekli üretilen kolektif bilgiyi özelleştirerek rant elde edilmesinin bir aracı olarak işliyor. Yeni ekonomi tezlerinin arkasındaki büyük mitlerden birisi de ABD'de 1990'larda gerçekleşen bilgi ve iletişim sektörlerindeki atılımın Silikon Vadisi'nin mucizesi ve dönemin neoliberal söylemine uygun biçimde bir özel sektör başarı hikayesi olduğuydu (Fıkırkoca 2007). Bilgi iletişim sektörünün yanı sıra ilaç gibi yüksek maliyetli biyo-teknoloji sektörünün yükselişinin arkasındaki yapısal süreçleri izleyen çalışmalar ise, devlet destekli fonların ve üniversite araştırmalarının yenilikleri ve ekonomik canlanmayı yönlendiren temel faktör olduğunu ortaya koyuyor (Mazzucato 2013). Dolayısıyla güçlü fikri mülkiyet korumasının yenilikçiliği teşvik ettiği konusundaki yaygın argümanlar, devlet destekli Ar-Ge faaliyetlerinin (bundan sonra Ar-Ge) ve temel bilimleri uygulanabilir bilimlere feda etmeyen bir eğitim sisteminin önemini de göz ardı etmiş oluyor. Halbuki yeni kurumsalcı yaklaşımlar, inovasyon seviyesinin yatırımlarla ve herkesin kamusal olarak yararlanabileceği bilgi havuzunun büyüklüğü gibi dışsal faktörlerle ilişkili olduğunu ileri sürer. Güçlü bir fikri mülkiyet koruması bilgi havuzundaki erişilebilirliği kısıtladığı için aslında daha düşük oranda inovasyon ve uzun vadede de toplumun geneli için negatif etkiler doğurabilir (Stiglitz 2014). Yani bilgiye erişimin artan maliyeti, yeni bilgi üretiminin önünde bir engel olarak ortaya çıkar. İnovasyon sistemleri yaklaşımları da Ar-Ge faaliyetlerinin yenilikçi süreçlerinin gelişmesi açısından dışsal değil içsel bir faktör olarak ele alınmasını önerir (Fıkırkoca 2004).

Kısaca, ülkelerin ve sektörlerin özel konumlarını dikkate almayan ve güçlü bir koruma dayatan bir fikri mülkiyet sistemi, inovasyonu geliştirmek yerine buna engel oluşturuyor. Dahası, inovasyonun ancak güçlü bir fikri mülkiyet koruması altında gelişebileceği yönündeki küresel baskı, yüksek teknoloji sahibi olmayan orta ve düşük gelirli ülkelerin politika seçeneklerini de giderek kısıtlıyor. Bu bağlamda yazının son kısmında Türkiye'de fikri mülkiyet rejimi ile inovasyon arasındaki ilişkiye bakalım.

Türkiye’de Fikri Mülkiyet ve İnovasyon

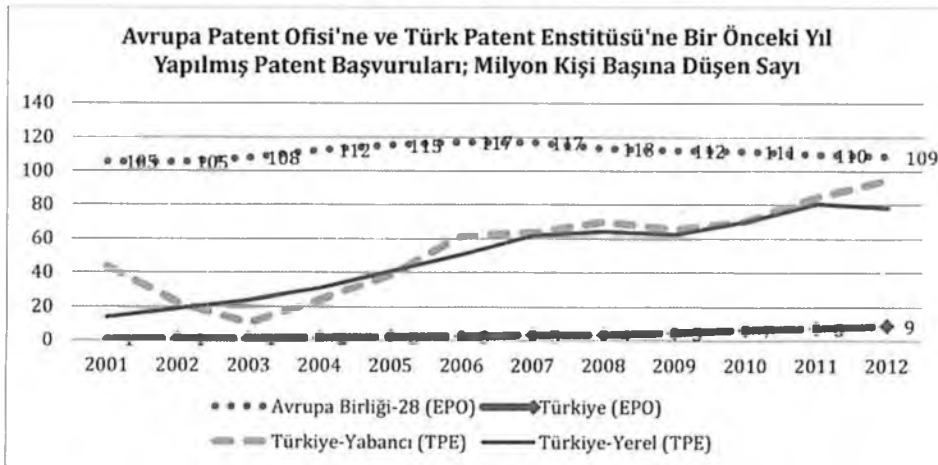
Fikri mülkiyet konusunda dünyadaki genel tartışmaya baktığımızda, Türkiye’nin daha kıyaslanabilir olduğu orta gelirli ülkelerin genel muhalefet pozisyonunu politika düzleminde benimsemediğini ve bu konuda gerekli yasal düzenlemelerin Türkiye’de hızlıca yapıldığını görüyoruz. Dünyadaki gelişmelere paralel olarak Türkiye de 1990’ların ortasında fikri mülkiyet hakkında bir dizi hukuki düzenleme yaptı. TRIPS Anlaşmasıyla gelen küresel hukuki uyumlaştırma sürecindeki itirazcı ülkeler arasında Türkiye yoktu. Zaten TRIPS anlaşmasının hukuki düzenlemeler için tanıdığı geçiş süresinden önce, Türkiye Gümrük Birliği’ne giriş sürecinde Ortaklık Konseyi Kararı gereği Avrupa Birliği standartlarına uygun biçimde fikri mülkiyet düzenlemelerini geçirmekle yükümlüydü. 1995’te hem mevcut Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu’nda değişiklikler yaparak hem de patentler, endüstriyel tasarımlar, coğrafi işaretler ve markaların korunması hakkında kanun hükmünde kararnameler kabul ederek, Türkiye çoğu konuda TRIPS anlaşmasının asgari standartlarının da üstüne çıkan hukuki düzenlemeler yaptı. 2004’te ise entegre devre topografyaları ve bitki çeşitlerine ait ıslahçı haklar konusunda kanunlar çıkarıldı. 2008 ve 2009’da ise entegre devre topografyaları, markalar ve coğrafi işaretlerle ilgili düzenlemelerde değişiklikler yapıldı. Türkiye bu alandaki uluslararası anlaşmaların da neredeyse hepsine taraftır. Avrupa Birliği adaylık müzakerelerinde ayrı bir fasılla takip edilen fikri mülkiyet konusunda düzenlemeler genel olarak AB müktesebatına uyumlu bulunurken uygulamalardaki sorunlara ilerleme raporlarında düzenli olarak dikkat çekildi. Dolayısıyla uluslararası standartların sıklığı göz önünde tutulduğunda uygulama sorunları sürekli gündeme gelse de, hukuki düzenlemeler açısından Türkiye’nin bu konuda küresel bir şablon şeklinde sunulan mevzuata sahip olduğunu söyleyebiliriz. Bu mevzuatın arkasındaki genel kabul de, halen TBMM’de komisyonda bekleyen fikri mülkiyet koruması ile ilgili kanun tasarısında belirtildiği gibi, patent sisteminin sanayiye uygulanabilir buluşları teşvik ettiğine, teknoloji üretimi ve transferine zemin hazırladığına ve ekonomik büyümeyi sağladığına yönelik uluslararası söylemin tekrarlanmasıdır.

Türkiye’nin uluslararası alandaki tartışmaya dahil olmayıp fikri mülkiyet konusundaki genel standartlarla politika düzeyinde çok uyumlu bir tablo çizmesinin görünen nedenlerinin başında Avrupa Birliği ile uyum süreci ve DTÖ üyeliği gelse de, benzer yükümlülükler altında olan diğer bazı orta gelirli ülkeler gibi eleştirel bir tutum takınmaması devlet ve sermaye ilişkilerinin farklılığıyla açıklanabilir. Türkiye’deki büyük sermaye gruplarının fikri mülkiyetin güçlü biçimde korunması konusundaki isteği, bu sermaye gruplarının küresel sermayeye eklemlenme stratejilerinde kendilerine biçtikleri rolün de bir yansıması olarak ortaya çıkıyor. Ör-

neğin Hindistan'ın küresel patent rejiminin dayatmalarına sürekli itiraz etmesi, kalkınmacı politikaların bir parçası olarak devlet destekli yerel ilaç sektörünün geliştirilmesi hedefinin bir parçası. Bu nedenle halk sağlığı konusundaki uluslararası koalisyonlarda aktif tutum sergileyen Hindistan, bu sayede hem eşdeğer ilaç sektörünü geliştirdi hem de özellikle orta ve düşük gelirli ülkelere patent korumasındaki ilaçlara kıyasla düşük fiyatlara ilaç ihraç ederek Üçüncü Dünyanın eczanesi konumuna geldi. Hindistan'ın aksine, Türkiye'deki büyük sermaye grupları küresel fikri mülkiyet standartları karşısında bir eleştiri geliştirmek yerine, devletin bu konuda yüksek korumayı teşvik eden bütün düzenlemeleri yapmasını talep etti. Yabancı sermaye çekme üzerine kurulu bir ekonomik büyüme modeline de uygun olan bu talep, doğrudan yabancı yatırımları özendirecek bir hukuk sisteminin parçası olarak güçlü bir mülkiyet koruması öneriyor. Yine ilaç konusundan örnek vermek gerekirse, Türkiye'deki ilaç üretimi yabancı sermayeyle ortaklıklar geliştirerek Türkiye'yi büyüyen bir ilaç pazarı olarak sunmak ve patentleri uluslararası firmalarda olan ilaçların Türkiye'de üretimini özendirmek üzerine kurulu. Bu bağlamda yerel Ar-Ge'ye dayalı orijinal ya da eşdeğer ilaç üretimi tercih edilen bir seçenek olmaktan çıkıyor. Bu tutum Türkiye'nin yüksek teknoloji ürünlerinin yerel üretimini teşvik etmek yerine orta ve düşük teknolojiye odaklanmasıyla da örtüşüyor.

Türkiye'deki fikri mülkiyet koruması ile ekonomik kalkınma ve inovasyon arasındaki ilişkiye biraz daha yakından bakarsak aşağıdaki grafiklerde gösterilen tablo ortaya çıkıyor.

Grafik 1 (*):

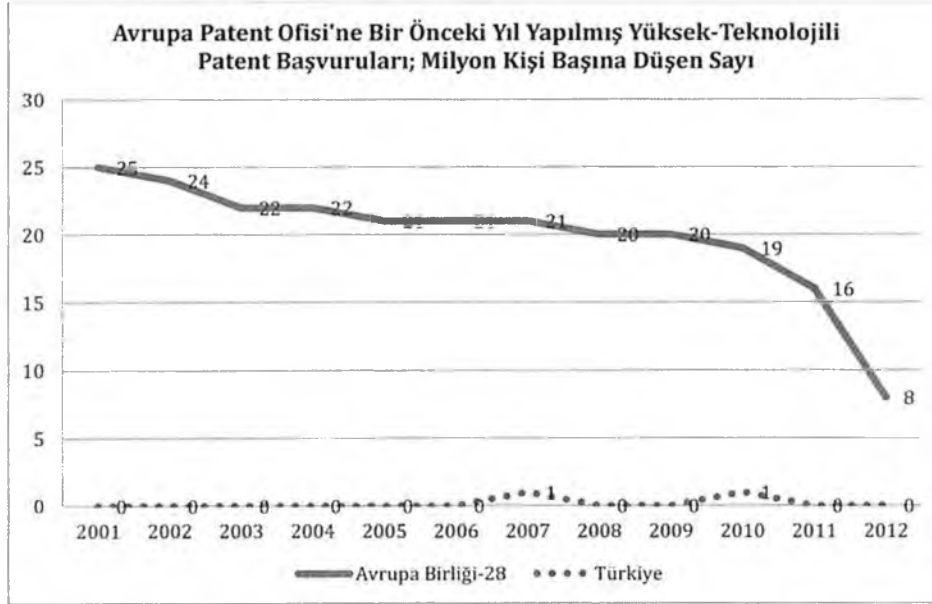
http://tuik.gov.tr/PrelstatistikTablo.do?istab_id=1587

<http://www.tpe.gov.tr/TurkPatentEnstitusu/resources/istatistik/patent/nace/Nace.xls>

<http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/download.do?tab=table&plugin=1&language=en&code=tsc00009>

(*) 2001-2006 döneminde Türkiye nüfusu için 2000 yılı sabit kabul edildi.

Grafik 2:

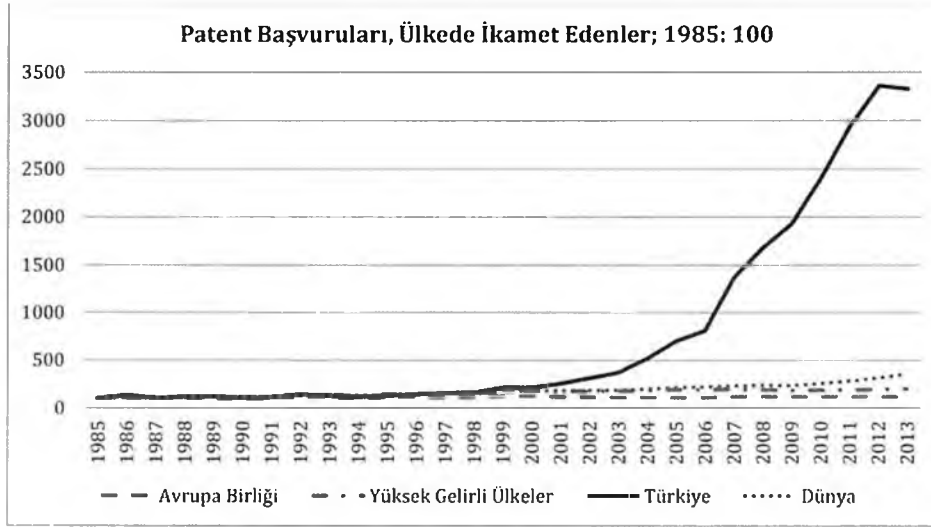

<http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/download.do?tab=table&plugin=1&language=en&code=tsc00010>

Yukarıdaki iki grafik üç saptamayı ortaya koymakta. Birincisi Avrupa Patent Ofisi'ne (EPO) milyon kişi başına düşen başvuru sayısı açısından 2012 yılı itibariyle Türkiye'den Avrupa Birliği-28'in (AB-28) yüzde 8'i kadar başvuru yapılmış. Bu rakamların (milyon) kişi başına göre hesaplandığı dikkate alındığında AB-28 ile Türkiye arasındaki nüfus farkının kıyaslama açısından önem arz etmediği görülebilir. İkincisi, Türk Patent Enstitüsü'ne (TPE) yapılan milyon kişi başı patent sayısında ise önemli bir artış olduğu görülmekte. Hem yerel hem de yabancı başvurular EPO'ya AB-28'den yapılan başvuru sayısına yaklaşmış gözüküyor. Üçüncüsü, 2000'li yıllar boyunca EPO'ya Türkiye'den milyon kişi başına düşen yüksek-teknolojili patent sayısı ihmal edilebilir bir seviyede kalmış ve herhangi bir artış göstermemiş. Bu saptamalar şu sonucu desteklemekte: Sadece TPE'ye yapılan patent başvuruları metaya uluslararası seviyede patent koruması sağlama amacını taşımamakta. Türkiye sınırları içinde bir koruma yeterli görülmekte. Türkiye'de yüksek-teknolojili

patent başvurusu istisnai bir duruma işaret ediyor ve yabancı patent başvuruları yerli patentler başvuruları ile aynı ağırlığa sahip. Dolayısıyla Türkiye’de yerel müteşebbis patenti yerel koruma için kullanıyor. Yabancı müteşebbis ise TPE başvurularını büyük ihtimalle Avrupa Birliği, Birleşik Devletler (ABD) ve Japonya’da hâlihazırda korumaya aldığı me-taları Türkiye’de tescil için kullanıyor.

Grafik 3:

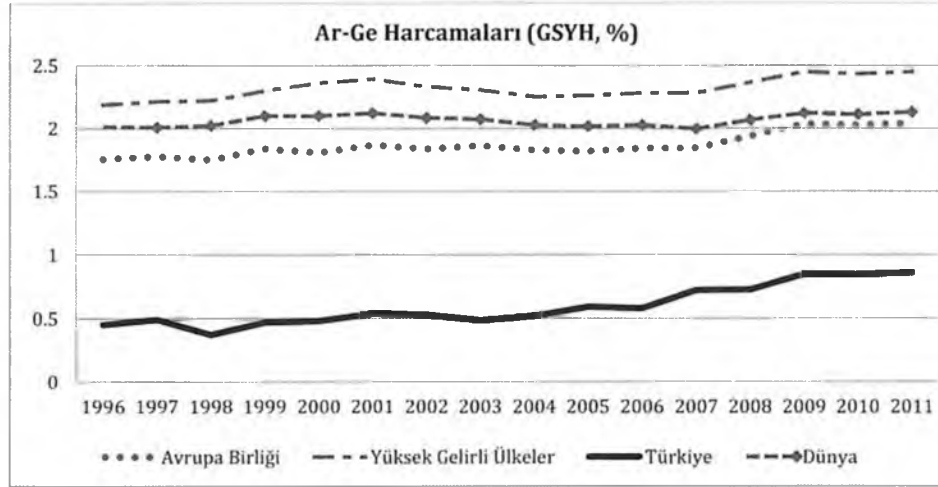
<http://data.worldbank.org/indicator/IP.PAT.RESD>

TPE’nin verisi ile uyum içinde olan Dünya Bankası verisinden hareket ederek patent başvuru sayısının yıllar içindeki değişimine bakarsak ve 1985 yılındaki başvuru sayılarını temel alırsak, Türkiye’de özellikle 2000’lerden sonra patent başvurularındaki artış hızının yükselmekte olduğunu görüyoruz. Demek ki Türkiye’de bu dönemde fikri mülkiyet hakları daha yaygın şekilde kullanılmaya başlanmış fakat bu hakların yurtdışında korunmasına ilişkin gerekli adımlar atılmamış. Dolayısıyla 2000’lerde patent başvurularının ülke içine dönük iktisadi stratejilerin bir gereci olarak kullanıldığına tanıklık etmekteyiz.

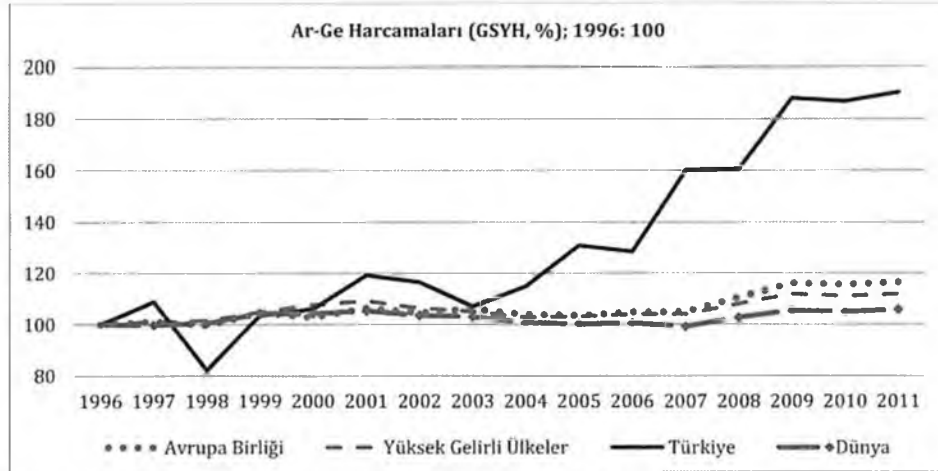
Yukarıda belirtildiği gibi, ilgili literatürdeki genel kabul gören fakat bir o kadar tartışmalı ön kabullerden bir tanesi patent başvurularının inovasyonun canlılığına ilişkin bir gösterge olduğu ve patentin sağladığı korumanın güçlendirilmesi ve geçerliliğinin artmasının Ar-Ge’yi teşvik ettiği. Dolayısıyla patent ve diğer fikri mülkiyetle ilgili düzenlemelerin hukuki altyapısını oluşturmak, bu altyapının müteşebbislerce kullanımını kolaylaştırmak ve bu hakların korunmasını tatbik etmek Ar-Ge’yi geliştirir. Bu ön kabulü Türkiye bağlamında irdelemek gerekebilir. Bu bağlamda Türkiye’de Ar-Ge harcamalarına ilişkin aşağıdaki iki grafiğe

göz atabiliriz.

Grafik 4:

Grafik 5:

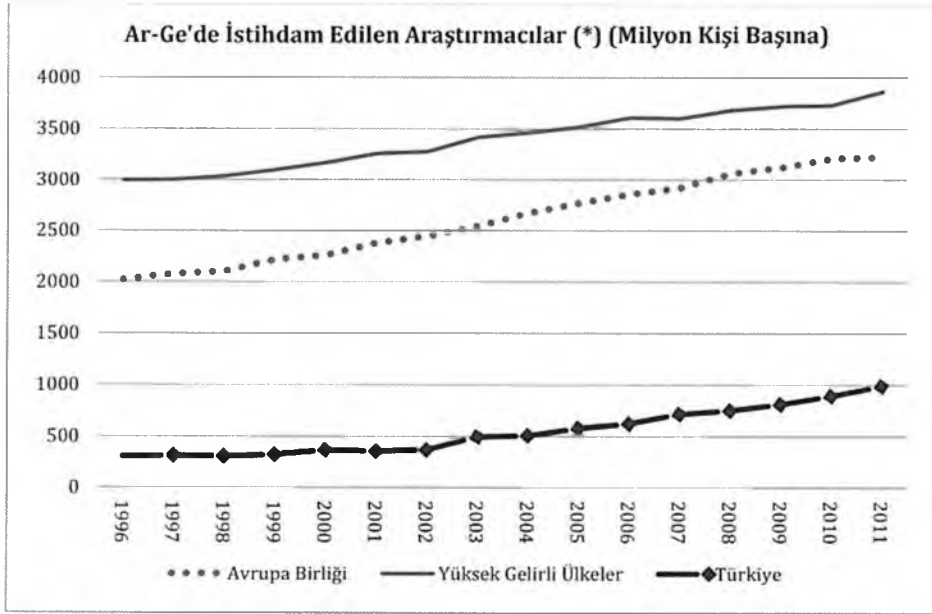
<http://data.worldbank.org/indicator/GB.XPD.RSDV.GD.ZS>

Ar-Ge harcamalarının GSYH içindeki payına baktığımızda da ulusal patent başvurularının değişimine benzer bir süreçle karşılaşıyoruz. 1990'lardan beri Türkiye'de AB-28 ve yüksek gelirli ülkelere göre daha düşük bir bütçe ile Ar-Ge faaliyetleri sürdürülüyor: 2011 yılı itibarıyla AB-28'in Ar-Ge'ye GSYH içinden ayırdığı pay Türkiye'nin ayırdığı payın 2,5 katı iken, yüksek gelirli ülkelerle Türkiye arasındaki fark 3 katına çıkıyor.¹ Öte yandan yine 2000'li yıllarda Türkiye'nin Ar-Ge harcamaları-

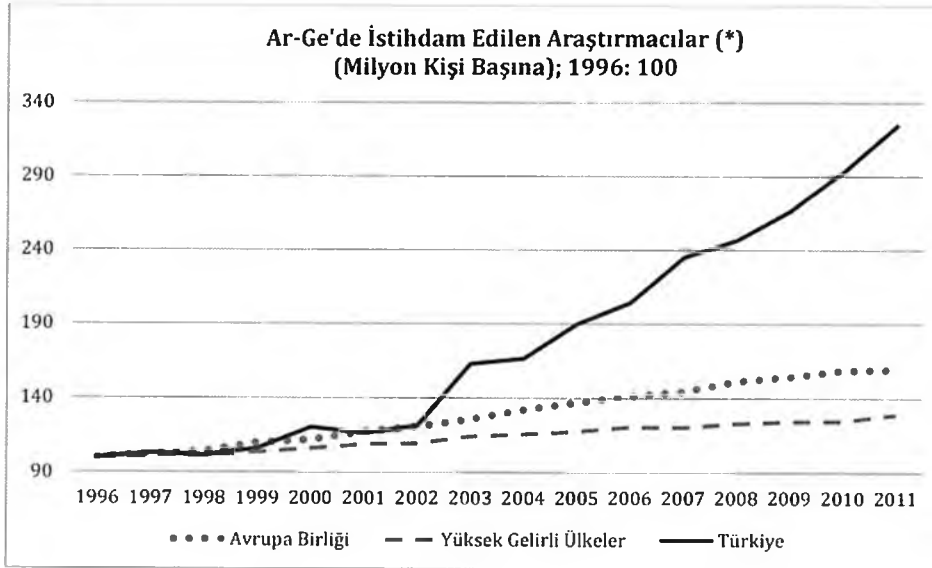
¹ Dünya Bankası yüksek gelirli ülkeleri yıllık kişi başı geliri 12.476 \$'dan yüksek olanlar olarak kabul etmekte.

nın GSYH içindeki payı AB-28 ve yüksek gelirli ülkelere kıyasla daha hızlı artmış. Dolayısıyla bir yakınsama eğilimi söz konusu.

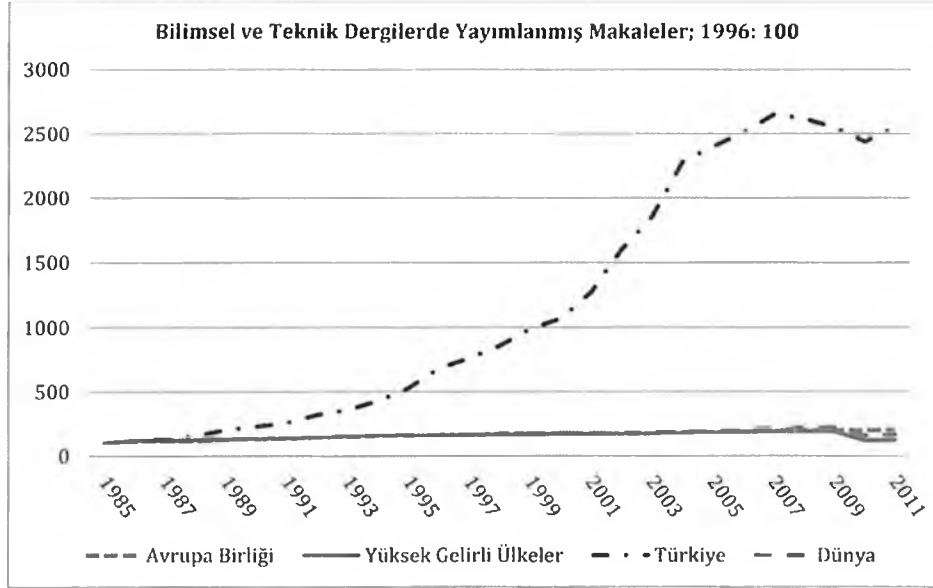
Grafik 6:

Grafik 7:

Grafik 8:

<http://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.SCIE.RD.P6>

<http://data.worldbank.org/indicator/IP.JRN.ARTC.SC>

Harcama artışındaki bu hızlanma şaşırtıcı olmayacak şekilde Ar-Ge istihdamında da bir ivmelenmeye yol açmış ve bu ivmelenme olumlu şekilde akademik makale sayısını arttırmış. Tabii aynı veri ülke bazında incelendiğinde bahsedilen gruplardaki ülkelerle Türkiye arasındaki açığın son yıllarda bu alandaki hızlanmaya rağmen son derece büyük olduğu da vurgulanmalı. Örneğin, Türkiye ile yaklaşık olarak aynı nüfusu sahip Almanya 2011 yılında listede yaklaşık 46.000 makale ile temsil edilmekte iken Türkiye için rakam bunun yüzde 16'sına tekabül eden 7500 ile sınırlı kalmış. Öte yandan yaklaşık Türkiye'nin yarı nüfusuna ve Türkiye'ye yakın bir kişi başı GSYH'ye sahip Polonya ise Türkiye'ye denk bir rakamla (7.564) 2011'de bilim ve teknik dünyasına katkı yapmış. Elbette bu farkın temel kaynağı kabiliyetlere ve çalışma azmine ilişkin değişikliklerden çok, yine rakamlar: Almanya'da ve Polonya'da yine 2011'de milyon başına düşen Ar-Ge için istihdam edilen araştırmacı sayısı sırasıyla 4.085 ve 1.679 iken Türkiye için bu rakam Almanya'nın çeyreğine ve Polonya'nın yüzde 58'ine karşılık gelen 987.

Toparlamak gerekirse, Türkiye ulusal seviyede yapılan patent başvuru sayısı açısından, EPO'ya AB-28 içindeki müteşebbislerin yaptığı başvurulara denk bir seviyeye hızla yaklaşmakta. Fikri mülkiyetin tesis edildiğini gösteren bu gelişme ilk bakışta Ar-Ge'ye ilişkin bir kısım düzelmenin de önünü açtığı ve bu düzelmenin yüksek gelirli ülkelerle ilgili alanlarda

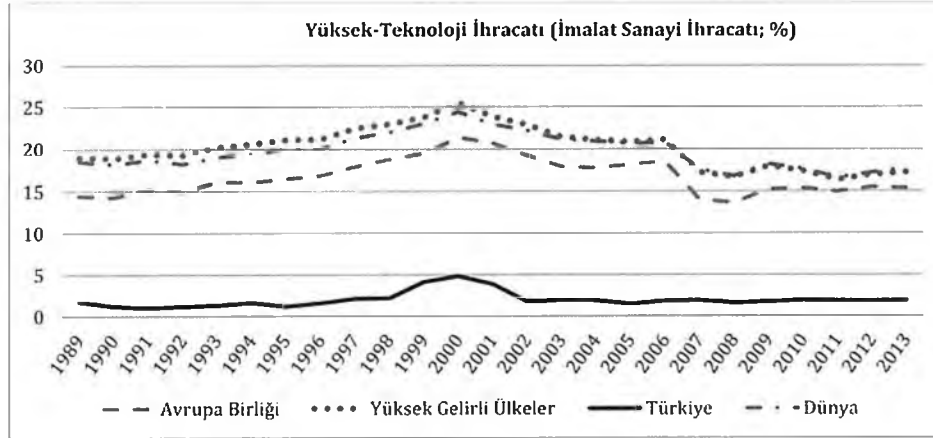
bir yakınsamayı sağladığı izlenimini veren emarelerle birlikte ele alındığında, fikri mülkiyetin tesisinin inovasyonu kolaylaştırdığı tezi Türkiye örneğinde destekleniyor gibi gözükmemekte. Fakat meseleye mevcut açığın büyüklüğü ve yakınsamanın hızı açısından baktığımızda önümüze kuşkulu bir durum çıkıyor: Öncelikle, Türkiye’den nüfusça ve hacmen küçük, kişi başına zenginlik açısından benzer Polonya gibi bir ülke dahi, kişi başına Türkiye’den daha fazla araştırmacı istihdam edebiliyor. Dolayısıyla şu an en azından bu tür ülkelerle Türkiye arasındaki farkın ekonominin, devlet bütçesinin ya da firmalarının cirosunun büyüklüğü ile izah edilmesi pek mümkün değil. Öte yandan, tüm bunlara rağmen her ne kadar 2000’li yıllarda araştırmacı ve akademik çıktı açısından yakalanmış olsa da bu dönemde gerçekleşen ivmelenme Türkiye’nin gerçekçi bir zaman dilimi içinde “teknoloji üreten ülkeleri” yakalayabilmesine yetmiyor. Ar-Ge harcamalarının GSYH’deki payına ilişkin eğer yukarıda ele alınan zaman dilimindeki ivme aynı şekilde devam ederse ve diğer tüm koşullar da aynı kalırsa, AB-28, dünya ve yüksek gelirli ülkeler ortalamalarını yakalamak için sırasıyla 22, 20 ve 25 yıl gerekiyor. Araştırmacı sayısı bağlamında, koşulların aynı kalması halinde, AB-28 ve yüksek gelirli ülke ortalamasına yakınsama sırasıyla 24 ve 21 yıl sürüyor.

Bu bağlamda patent başvurusundaki ivme ile yukarıda ele aldığımız Ar-Ge’ye ilişkin iki temel parametre bağlamındaki değişim arasında ciddi bir açıklık söz konusu: Patent başvurusundaki artışın hızı Ar-Ge’ye dönük kaynak, istihdam ve akademik çıktının artışının çok ötesinde. Bu durum, “inovasyonsuz fikri mülkiyet” olarak tanımlayabileceğimiz bir duruma işaret ediyor.

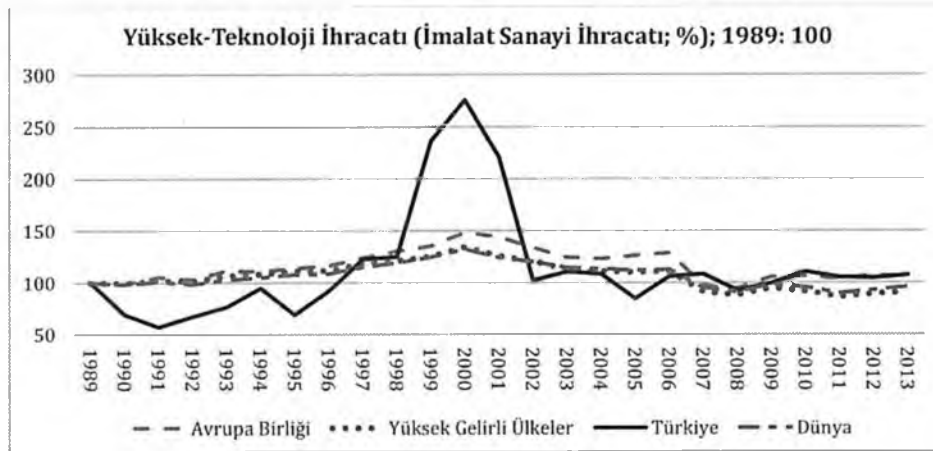
Bu aşamada, okurun zihninde haklı olarak şu soru uyanacaktır: Fikri mülkiyetin tesisi ve müteşebbisçe benimsenmesi, belki de gecikmeli şekilde olsa da ileride Ar-Ge’ye kaynağın daha da hızlı şekilde aktarılması sonucunu doğurabilir. Dolayısıyla şu anda kaynak, istihdam ve çıktı açısından Ar-Ge’de görülen “kıvılcık” belki de fikri mülkiyetin kurumsallaşmasını takiben ve bu kurumsallaşma sayesinde Türkiye’de gerçekleşecek olan bir “bilimsel teknik devrimin” ayak sesleri olabilir mi?

Bizce olamaz. Bu kanıyı şu şekilde temellendirmek mümkün: Türkiye ekonomisinin gelişimi son 35 senedir ihracatın hacmi ve kompozisyonundaki değişimlere bağlı. Bu nedenle, eğer patent başvurusu, Ar-Ge harcaması, araştırmacı ve akademik çıktı sayısına ilişkin 2000’lerde başlamış ivmelenme ihracatın kompozisyonunda niteliksel bir değişikliğe yol açıyorsa bu parametrelere ilişkin gelişme Türkiye’nin üretim ilişkilerini dönüştürecek bir etmen haline dönüşebilir ve gelişmenin sürekliliği sağlanabilir. Bu saptamadan hareketle yoğunlaşmamız gereken değişken, Türkiye’nin yüksek-teknoloji ve bilgi iletişim teknolojisi ürünleri ihracatındaki değişim olmalı.

Grafik 9:

Grafik 10:

<http://data.worldbank.org/indicator/TX.VAL.TECH.MF.ZS>

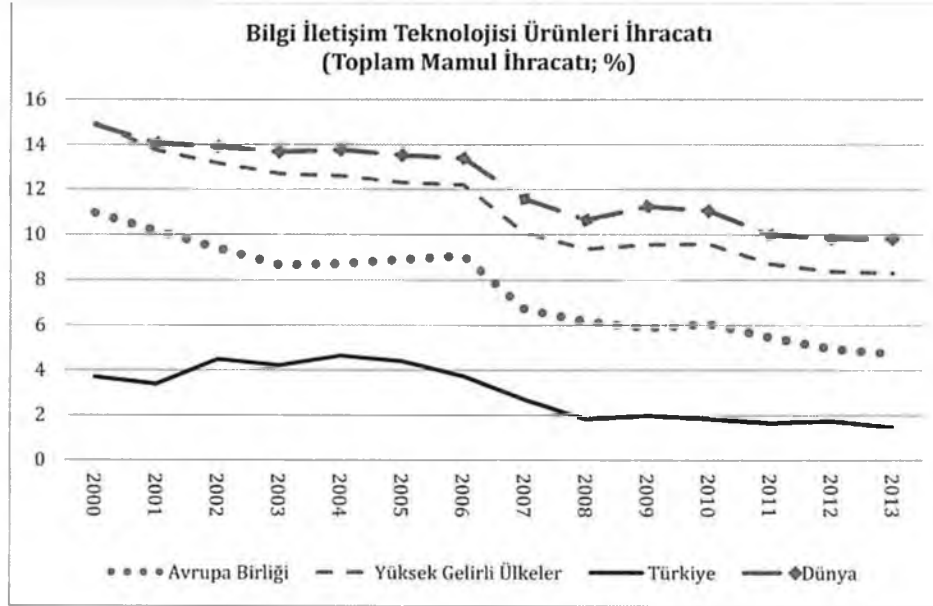
Türkiye'nin yüksek-teknoloji ihracatının, ülkenin 157 milyar dolarlık toplam ihracatının 2014'te yüzde 93'ünü ve önceki 20 senede her sene en az yüzde 88'ini teşkil etmiş olan² imalat sanayi ihracatının 2013 yılı itibariyle sadece yüzde 1,9'una denk geldiğini görüyoruz. Aynı yıl için AB-28, yüksek gelirli ülkeler ve dünya ortalamaları ise sırasıyla yüzde 15,4 17,2 ve 17,8.

1998-2000 arasındaki görece yükselmeye ilişkin de bir not düşmeli: Yükselme 1998 Ruble krizi ile bağlantılandırılabilir. Dünyadaki genel eğilimlerle örtüşüyor. Kriz nedeniyle orta- ve düşük-teknoloji ihracatında yaşanan düşüş sonucunda yüksek-teknoloji ihracatının genel kompo-

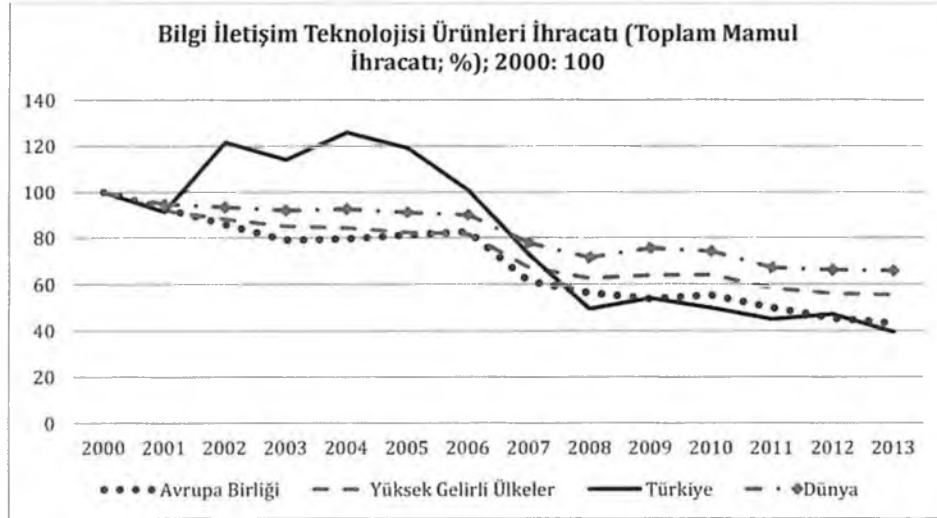
² http://tuik.gov.tr/PrelstatistikTablo.do?istab_id=630

zasyon içindeki payı bu yıllarda geçici olarak artmış. Öte yandan, Türkiye'deki artışın dünya ortalamasından daha yüksek olmasının nedeni bu üç yıl boyunca ihracatın GSYH içindeki payının düşmesi. 2001 krizi sırasındaki devalüasyon neticesinde ucuz mamul ihracatı tekrar hızlanınca eski oranlara geri dönüldü. Bu metinde kıyaslama için seçtiğimiz üç entite olan AB-28, Dünya Bankası sınıflamasına göre yüksek gelirli ülkeler ve dünya genelinin, 1990'lar boyunca bilgi iletişim teknolojilerine ilişkin talebi karşılayacak şekilde yüksek-teknoloji ihracatını arttırdığını ve Türkiye'nin bu dönemi ıskaladığını görüyoruz. Veri, 2000'li yıllardaki küresel ölçekteki görece düşme sırasında da Türkiye'nin ihracat kompozisyonunda ortalama değerlere yakınsama emaresi veren bir değişimi yakalayamadığını da ortaya koyuyor.

Grafik 11:

Grafik 12:

<http://data.worldbank.org/indicator/TX.VAL.ICTG.ZS.UN>

Yüksek teknoloji ürün ihracatının imalat sanayi ihracatı içindeki payı ve bilgi iletişim teknolojisi ürünlerinin toplam mamul ihracatı içindeki payı ise ne Avrupa Birliği ne yüksek gelirli ülkeler ne de dünya ortalaması ile bir yakınsama eğilimi göstermekte.

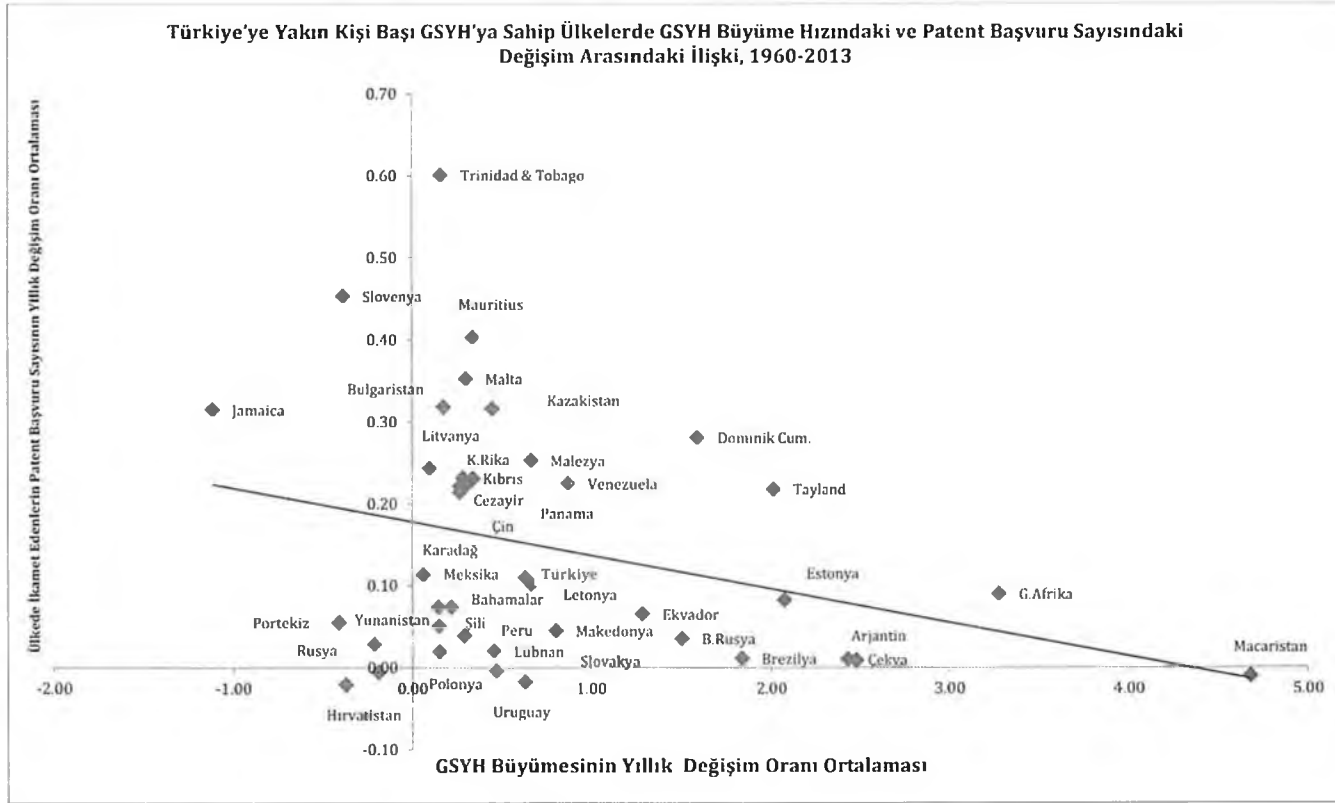
Ceteris paribus, yüksek teknoloji ürün ihracatının imalat sanayi ihracatı içindeki payının Avrupa Birliği, yüksek gelirli ülkeler ve dünya ortalamasına yakınsaması için yarım asırdan fazla bir süre gerekte (sırasıyla, 63, 54 ve 58 yıl). Bilgi ve iletişim teknolojisi ürünlerinin toplam mamul ihracatı içindeki payı açısından ise durumun daha da kötü olduğunu iddia edebiliriz. Bu payın değişim oranları 2000'lerden beri devam ettiği haliyle kalırsa Avrupa Birliği ortalamasına yakınsama 261 sene sürecekken, yüksek gelirli ülkeler ve dünya ortalamasına yakınsama değil, uzaksama söz konusu. Yani Türkiye dünyada yüksek-teknoloji ürünü ihracatı açısından 2000'li yıllarda daha önceki dönemlerdeki pozisyonundan dahi daha geriye gitmiş.

Dolayısıyla patent sayısındaki ivmelenme ve yüksek gelirli ülkelere yakınsama eğiliminin Türkiye'nin ihracat kompozisyonu üzerinde ciddiye alınabilecek bir etkisi olmamış. Aynı ifadeyi ek bir vurguyla iki kez tekrarlamak gerekiyor. Birincisi, çıktının mahiyeti değişmemiş: Fikri mülkiyetin kurumsallaşma süreci 2000'li yıllar boyunca düşük- ve orta- teknoloji mamul ihracatına dayanan sınıai yapıyı değiştirmemiş ve hatta belki de bu yapının devamlılığını sağlamış. İkincisi çıktının mahiyeti uzun zamandır değişmiyor. Yani yukarıdaki soruya geri dönersek, eğer fikri mülkiyetin kurumsallaşma sürecinin gecikmeli şekilde sınıai üretime

etkide bulunacağı beklentisi zihinlerde uyanıyorsa, mevcut verinin bu beklentinin barındırdığı iyimsertliği desteklemediği hatırlatılmalı. Uluslararası fikri mülkiyet düzenlemelerinin hemen tümünü itirazsız şekilde kabul eden ve 1995'ten itibaren bu bağlamda radikal hukuki değişiklikleri gerçekleştiren Türkiye için bu düzenlemelerin olumlu bir sonucu olacaktıysa, bunun için 20 seneden fazla süresi vardı. An itibarıyla bu tür bir olumlu sonucun ortaya çıktığını iddia etmek bir hayli güç.

Benzer şekilde yerel patent sayısındaki artışın Ar-Ge'ye dönük harcama ve Ar-Ge çıktısının artışından daha hızlı gerçekleştiğini hatırlatmak gerekir. Yani patent sayısındaki artış ile Ar-Ge harcama ve çıktısı arasında bağ kurmak bir hayli güç. İlgili harcama ve çıktının ihracat kompozisyonuna ise en azından son çeyrek asırdır ciddi bir etkisi olmamış.

Grafik 13:

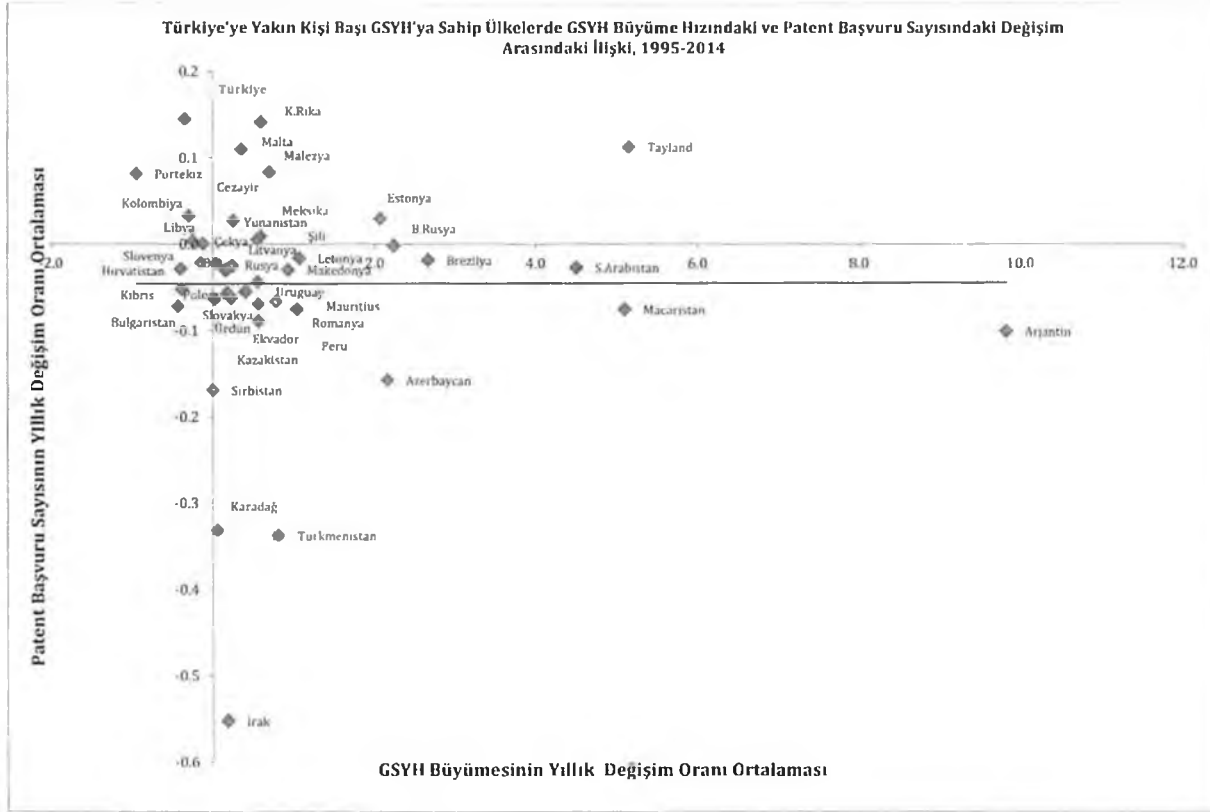
<http://data.worldbank.org/indicator/IP.PAT.RESD>

<http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG>

Bu paradoksal görünen durum aslında sadece Türkiye'ye özgü değil ve küresel ölçekte ilginç bir sonuca işaret ediyor. 2013 yılı itibariyle Türkiye'den kişi başı GSYH'sı düşük ve yüksek ilk 25 ülkeden oluşan kümenin 1960'dan beri GSYH'nın büyüme ve ülkede ikamet edenlerin patent başvuru sayısının yıllık değişim oranlarının ortalamasına bakıldığında, patent başvurusu ile büyüme arasındaki ilişkinin sanıldığı gibi aksine bir hayli zayıf olduğu iddia edilebilir. Dünya Bankası verisini kullanan yukarıdaki grafik, bu elli ülkelik listeden patent başvuru sayısındaki değişimin en yüksek ve en düşük olduğu beşer aykırı gözlemin dışarıda bırakılması (*trimming*) suretiyle elde kalan toplam 41 ülkelik grubun 1960-2013 değerlerinin ortalamalarını yansıtmakta. Bu dönem için büyüme oranından ziyade, büyüme oranının yıllık değişim oranını kullanmayı tercih etmemizin temel nedeni, patent başvuru sayısındaki yıllık değişim oranının büyüme oranının istikrarı ile ilişkisini irdeleyebilmek. Dolayısıyla burada amaçlanan, patent başvurularındaki ivmenin büyümeye ivme kazandırıp kazandırmadığı ve (kalkınma mefhumu için anlamlı bir değişken olan) büyümenin istikrarlı şekilde devam edip etmediği sorularını ele almak. Bu bağlamda ilk vurgulanması gereken, iki değişken arasında anlamlı bir korelasyonun söz konusu olmadığı.

Diğer bir deyişle, fikri mülkiyet rejiminin tesis edilme sürecinin önemli bir aşaması olarak kabul edilebilecek patent başvurusundaki ivmelenme ile GSYH büyümesinin ivmelenmesi ve istikrarı arasında istatistiki açıdan anlamlı bir ilişki bu ülke grubu ve bu dönem için yok. Diğer yandan, grafikten hareket edersek, eğer böyle bir ilişki olsaydı bile, bu ilişkinin korelasyonunun negatif bir değer alacağı görülebiliyor. Kısacası, Türkiye ile aynı gelir grubu içinde olan ülkelerin en azından bir kısmı için yerel patent başvurularındaki artış büyümede ivmelenmeye yol açmadığı gibi, görece olarak geri kalanlardan daha yavaş büyüme süreci ile eş zamanlı devam etmiş.

Grafik 14:

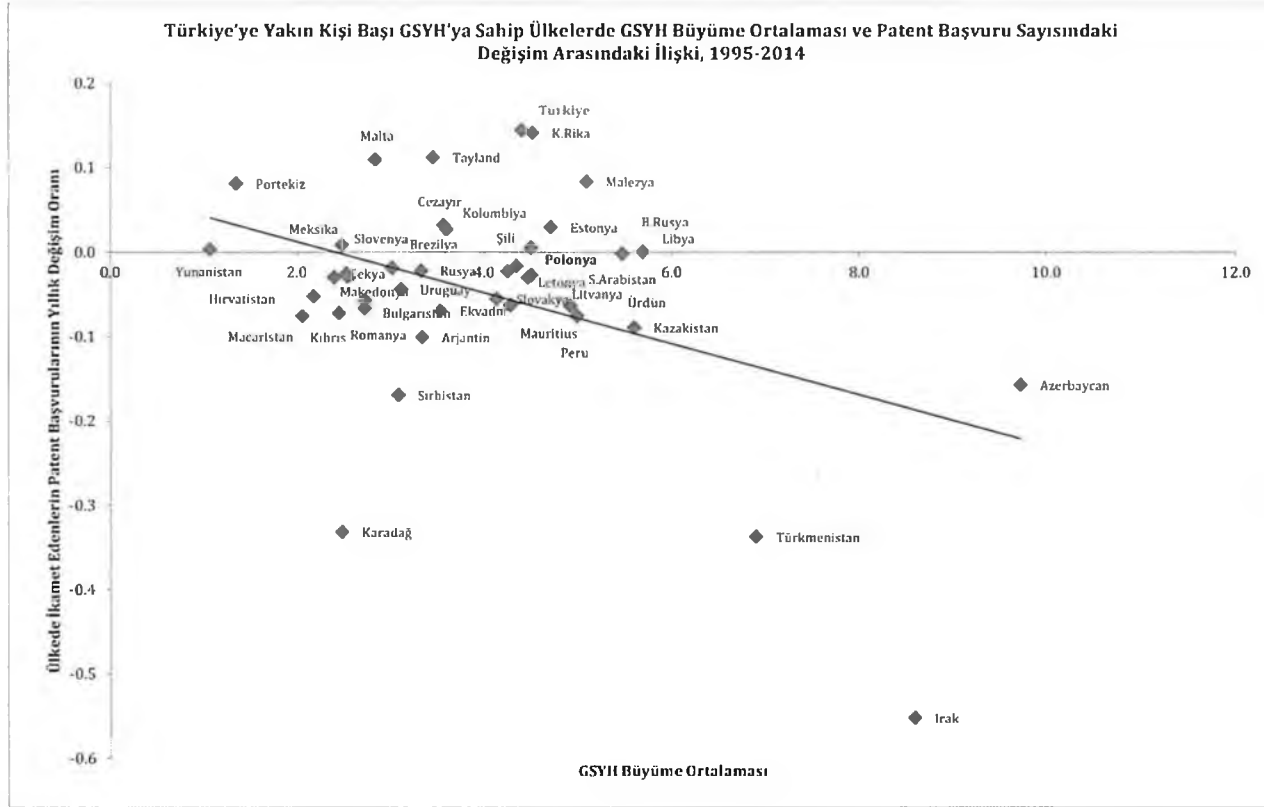
<http://data.worldbank.org/indicator/IP.PAT.RESD>

<http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG>

1994'te TRIPS'in imzalanmasından sonraki dönem için bu ilişkiye listede patent başvuru sayısındaki değişim bağlamında en üst ve en alttaki beş ülkeyi dışarıda bırakarak tekrar göz attığımızda ise, Türkiye'nin bu parametre bağlamında kendi gelir grubu içinde en yüksek değeri elde ettiğini, fakat 1995-2014 dönemindeki büyüme hızının yıllık değişim oranı açısından negatif bir değer aldığını görüyoruz. Diğer bir deyişle, Türkiye küresel fikri mülkiyet düzenlemelerini kişi başına gelir açısından benzer birçok ülkeden daha hızlı şekilde tatbik etmiş ve patent başvurusu referans alındığında bu açıdan bu ülkelere göre daha büyük bir mesafe kat etmiş. Fakat bu minvalde atılan adımlar bu ülkelere oranla büyüme hızında bir ivmeye ve istikrara yol açmamış.

Kalkınmaya ilişkin kaygıyı bir anlığına kenara koyarak, aynı ülke grubu için ve aynı dönemde patent başvuru sayısındaki yıllık değişim oranı ortalaması ile GSYH'nin büyüme oranı ortalaması arasındaki ilişkiye göz attığımızda ise karşımıza şöyle bir tablo çıkıyor:

Grafik 15:

<http://data.worldbank.org/indicator/IP.PAT.RESD>

<http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG>

Öncelikle bu ve bir önceki grafiğin anlamlı bir korelasyonu yansıtmadığı hatırlatılmalı ve hatta aykırı gözlem olarak ele alınabilecek Azerbaycan, Karadağ, Türkmenistan ve Irak'ın listeden keyfi şekilde çıkarılması halinde grafikte negatif bir ilişkiye işaret eden trend çizgisinin de yataylaştığı vurgulanmalı. Fakat her durumda yakın dönemde patent başvuru sayısındaki yıllık değişim değerlerinin ve GSYH büyüme oranlarının ortalamaları arasında Türkiye'nin içinde bulunduğu gelir grubu için pozitif (ve anlamlı) bir korelasyon söz konusu değil. Bu bağlamda, yukarıda örnek olarak verdiğimiz Polonya'nın bu grafikteki konumu anlamlı. Polonya'nın patent başvuru sayısında 1995-2014 arasında negatif bir ivme söz konusu. Fakat bu ülke Türkiye ile benzer bir büyüme oranını yakalamış. Benzer şekilde, yine yukarıda vurguladığımız üzere, Türkiye'nin yarı nüfusuna sahip olmasına ve Türkiye'yle benzer bir GSYH'ya sahip olmasına rağmen Türkiye'ye denk akademik çıktı üretmiş ve kişi başına daha fazla araştırmacı istihdam etmiş. Dolayısıyla, bu ülke, patent başvuru sayısı bir sonuç olmak üzere fikri mülkiyete ilişkin "ev ödevini" Türkiye kadar sadık şekilde yapmamış, fakat bu durumdan da büyüme oranı ve bilimsel çıktı açısından herhangi bir zarar görmemiş.

Diğer bir deyişle, Türkiye ve benzeri kişi başı gelir sahip ülkelere son yirmi senedir fikri mülkiyet korumasının yasalaştırılması ve uygulanması yönünde yoğun bir baskı mevcut. Türkiye, bu baskıya direnmek bir tarafa, kendi gelir grubu içinde bu sürecin öncülüğünü üstlenmiş bir ülke. Bu sürecin Türkiye'ye verdiği bu yazıda ele alamadığımız zararların yanı sıra yukarıda sunulan veriler, fikri mülkiyetin kurumsallaşmasının Türkiye'deki üretim ilişkilerine olumlu bir katkıda bulunmadığını göstermekte. Konuya bu açıdan bakıldığında, bu dönemde olanlar ithal-ikameci dönemde Türkiye'ye "montaj sanayi kur ve kalkın" nasihatleriyle benzerlik gösteriyor. Bu nasihatlerin Türkiye'yi dünya ortalamasının üstünde bir refah seviyesine taşımadığını bugün artık açık şekilde görebiliyoruz. Dünya ortalamasıyla benzer büyüme oranları ile dünyanın geri kalanı kadar "kalkınan" Türkiye bu kısıtlı birikimi de büyük oranda 2000'li yıllardaki kısa erimli politikalar ile kaybettiği zaman neticesinde eritti. 2008 krizinden sonraki durgunluk döneminde de 2000'lerin başında sağlanan kısmi ve kısa süreli gelir artışı da aşınarak, Türkiye ekonomisi yarım asırdır çakılı kaldığı konuma geri döndü.

Elbette bu trajediyi sadece Türkiye yaşamıyor. Karşımızda kişi başı gelir açısından Türkiye'ye yakın ülkelerde fikri mülkiyetin kurumsallaşmasını mevcut sermaye birikiminin asli bir ögesi olarak içeren bir küresel strateji var ve Türkiye'de bu stratejinin gerekliliklerini yerine getirmekte. Fikri mülkiyetin fikri gelişmeyi ve akademik çıktıyı teşvik edeceğine ilişkin tuntuşraklı söylemler ve ilgili literatür de bu bağlamda

kendine biçilmiş rolü oynamakta. Küresel ölçeğe ilişkin bu tablo ise bize Ali Fıkırkoca'nın miras bıraktığı yaklaşımın sağlam bir temel üstüne kurulduğunu tekrar göstermekte.

Kaynakça:

Ali Fıkırkoca. 2007. "Unravelling the Paradoxes of the (new) Digital Economy: Myths and Realities." *Critical Perspectives on International Business* 3 (4): 337-63.

Bell, Daniel. 1976. *The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting*. Basic Books.

Besen, Stanley M, and Leo J Raskind. 1991. "An Introduction to the Law and Economics of Intellectual Property." *Journal of Economic Perspectives*, Journal of Economic Perspectives, 5 (1): 3-27.

Boldrin, Michele, and David K. Levine. 2008. *Against Intellectual Monopoly*. New York: Cambridge University Press.

Boyle, James. 1997. *Shamans, Software and Spleens : Law and the Construction of the Information Society*. Harvard University Press.

Bracha, Oren. 2004. "The Commodification of Patents 1600-1836: How Patents Became Rights and Why We Should Care." *Loyola of Los Angeles Law Review* 38: 177-244.

Drucker, Peter F. 1969. *The Age of Discontinuity: Guidelines to Our Changing Society*. New York: Harper & Row.

Fıkırkoca, Ali. 2004. *Globalisation of Innovation and Firm-Level Transformations in the New Economy: A Comparative Institutional Analysis of French and UK Multinational Corporations*. University of Manchester.

Fisher, William W. 1999. "A History of the Ownership of Ideas in the United States (Geistiges Eigentum-Ein Ausufernder Rechtsbereich: Die Geschichte Des Ideenschutzes in Den Vereinigten Staaten)." In *Eigentum in Internationalen Vergleich*, 265-91. Vandenhoeck & Ruprecht.

———. 2001. "Theories of Intellectual Property." In *New Essays in the Legal and Political Theory of Property*. Cambridge University Press.

Landes, William M., and Richard A. Posner. 2004. *The Political Economy of Intellectual Property Law*. American Enterprise Institute.

Lazonick, William. 2009. *Sustainable Prosperity in the New Economy?: Business Organization and High-Tech Employment in the United States*. W.E. Upjohn Institute.

Machlup, Fritz, and Edith Penrose. 1950. "The Patent Controversy in the Nineteenth Century." *The Journal of Economic History* 10 (01): 1-29.

Mazzucato, Mariana. 2013. *The Entrepreneurial State: Debunking Public vs. Private Sector Myths*. London ; New York: Anthem Press.

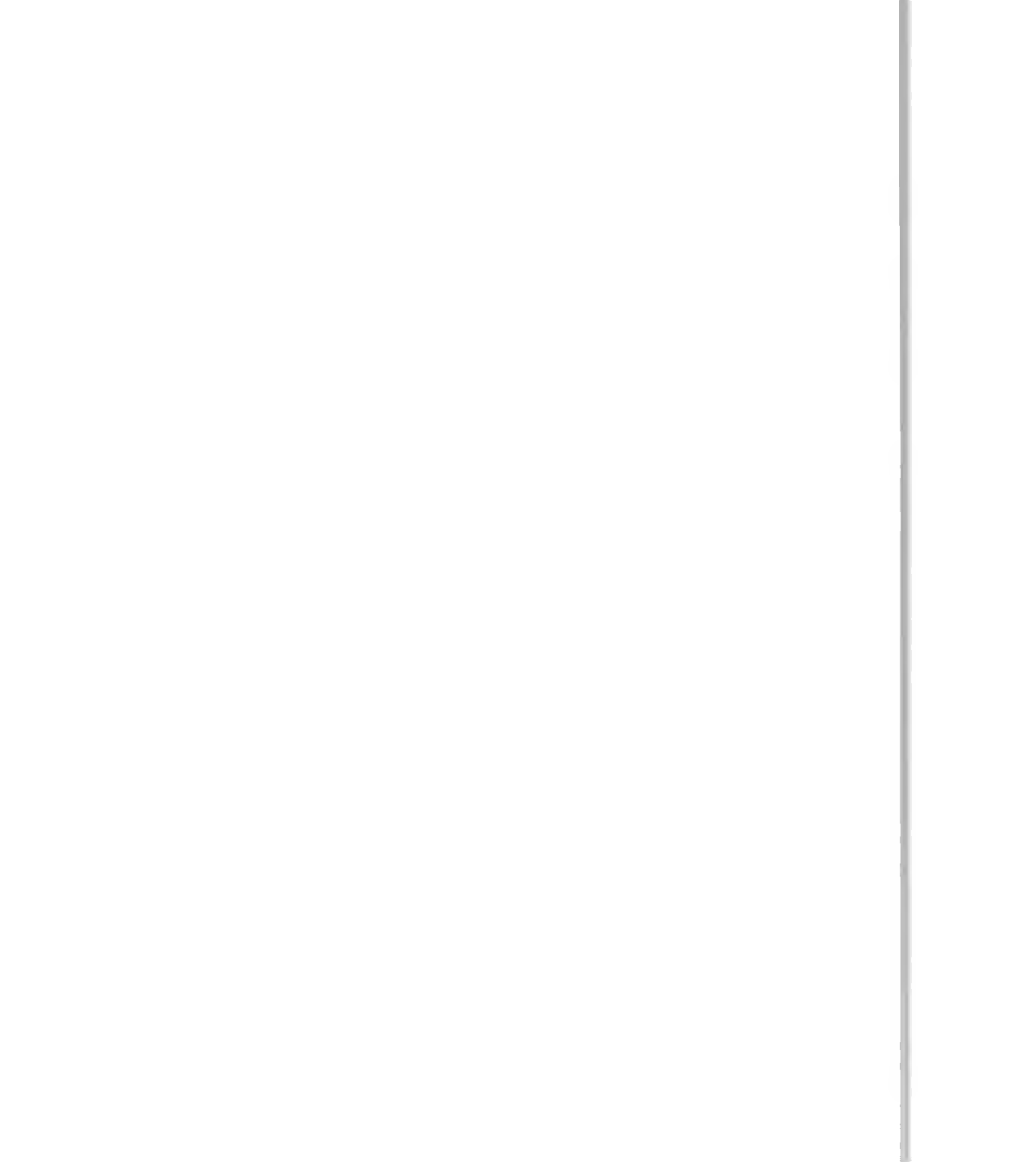
Moser, Petra. 2013. "Patents and Innovation: Evidence from Economic History." *Journal of Economic Perspectives* 27 (1): 23-44.

Nozick, Robert. 1974. *Anarchy, State, and Utopia*. Basic Books.

Posner, Richard A. 2005. "Intellectual Property: The Law and Economics Approach." *The Journal of Economic Perspectives* 19 (2): 57-73.

Spinello, Richard, and Herman Tavani. 2005. *Intellectual Property Rights in a Networked World Theory and Practice*. Hershey PA: Information Science Pub.

Stiglitz, Joseph E. 2014. *Intellectual Property Rights, the Pool of Knowledge, and Innovation*. Working Paper 20014. National Bureau of Economic Research. <http://www.nber.org/papers/w20014>.

FİRMA İNOVASYON FAALİYETLERİ VE YÜKSEK KATMA DEĞERLİ İHRAÇ ÜRÜNLERİNİN ÖNEMİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Türkmen Göksel*

1. Giriş

Bir ekonominin görece yüksek ve sürdürülebilir büyümesinde ihracatın önemli rol oynadığı literatürde oldukça geniş bir yer tutmaktadır. Bhagwati (1988), Helpman ve Krugman (1985), Grossman ve Helpman (1991) çalışmalarıyla ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki bu önemli ilişkiyi ortaya koyarak bu alanda daha sonra yapılan birçok çalışmaya öncü olmuşlardır. İhracatın ekonomiye ve dolayısıyla büyümeye katkıları şöyle özetlenebilir: i) İhracat bir ülkenin ürettiği mal ve hizmetler için yeni pazarlar ifade ettiğinden ülke ekonomisinin yerli pazarına ilaveten önemli bir talep artışı anlamına gelir. Bu talep artışını karşılamak üzere meydana gelecek olan üretim artışı da aynı zamanda üreticilerin ölçek ekonomilerinden faydalanmalarını sağlayarak firmalara ilave avantajlar sağlar. ii) İhracatın rekabeti artırması vasıtasıyla ekonomilerde ortalama verimlilik düzeylerinde artış sağlanır. iii) İhracat, farklı sektörlerde ve aynı zamanda henüz ihracat yapamayan firmalara dahi çeşitli bilgi ve kaynak aktarılmasını sağlayarak dışsalılık avantajı sağlar. iv) İhracatın ülke ekonomisine döviz girişinin sağlanması açısından önemli bir rolü vardır.

Özetlenen bu olumlu sonuçlardan daha çok üzerinde asıl durulması gereken konu ise ihracatın ekonomik büyümeye yapacağı katkının şiddetidir. Dolayısıyla bu konu şu yeni soruyu doğurur: İhracatı yapılan ürünlerin yapısı nasıldır? Ürünleri ileri, orta, düşük teknolojili ve doğal kaynağa bağlı ürünler olarak dört ana gruba ayırdığımızda görece yüksek ve sürdürülebilir bir büyüme için tercih edilmesi ve/veya hedeflenmesi gereken ürün grubu ileri teknolojili ürünlerdir. Tam bu noktada ileri teknolojili ürünlere geçiş ve firmaların inovasyonları arasındaki ilişki önem kazanır. Bu yüzden inovasyon kavramının önemine değinmemiz gerekir. Bu kavramın tanımı için uluslararası düzeyde kabul gören OECD ile Eurostat'ın birlikte yayınladığı Oslo Kılavuzu'ndaki açıklamayı kullanabiliriz. Bu kılavuza göre inovasyon "yeni veya önemli ölçüde değiştirilmiş ürün (mal ya da hizmet), veya sürecin; yeni bir pazarlama yönteminin; ya da iş

* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi SBF İktisat Bölümü. Yazara ulaşılabilecek e-posta adresi: tgoksel@ankara.edu.tr. Bu çalışmayı değerli dostum ve aynı zamanda inovasyon konusunun uzmanı olan çok değerli akademisyen Doç. Dr. Ali Fıkrıkoca'nın anısına armağan ediyorum. Bu çalışmada değerli görüşlerinden yararlandığım Gülcan Bozdemir ve Alper Karakurt'a çok teşekkür ederim.

uygulamalarında, işyeri organizasyonunda veya dış ilişkilerde yeni bir organizasyonel yöntemin uygulanmasıdır.” Dolayısıyla bu tanıma paralel olarak üretim sürecinde ileri teknoloji yeni ürünler geliştirilmeli ve bu ürünün pazarlama sürecinde de yenilikler kullanılmalıdır.

Bu çalışmada Türkiye'nin inovasyon faaliyetleri bağlamında ileri teknoloji ürün üretiminde dünyanın neresinde olduğu ve dolayısıyla bu konuda daha ne kadar yol alınması gerektiği incelenecektir. Türkiye'nin 2014 yılında gerçekleşen ihracatı yaklaşık olarak 160,5 milyar dolardır. 2014'te açıklanan “Orta Vadeli Programa” göre ihracat hedefi sırasıyla 2015 yılı için 173; 2016 yılı için 187,4 ve 2017 yılı için 203,4 milyar dolar olarak belirlenmiştir. Ayrıca Türkiye'nin 2023 yılında 500 milyar dolar ihracat hedefi olduğunu da bilmekteyiz. Özellikle bu son belirtilen hedefe sadece mevcut ürün grubundaki ürünlerin ihracatını artırarak değil, ancak ve ancak ürün grubunda sıçrama yapıp ileri teknoloji ürünler yani katma değeri yüksek ürünler üreterek ulaşabileceğimiz açıktır. Bu nedenle firmaların inovasyon faaliyetleri ileri teknoloji ürün üretim ve daha yüksek katma değerli ürün grubuna sıçrama konusunda çok önemli bir yer tutmaktadır. İnovasyon faaliyetleri ile firmaların katma değeri yüksek ürünler üretmesi için araştırma ve geliştirme faaliyetleri (AR-GE) için yapılan harcamalar, AR-GE teşvikleri ve bu teşviklerin nasıl kullanıldıkları da çok önem arz etmektedir.

Çalışmanın geri kalan kısmı şöyle planlanmıştır. İkinci kısım Türkiye'nin ileri teknolojideki durumunu ortaya koyarken, üçüncü bölümde ise inovasyon ve dolayısıyla ileri teknoloji ürünlerin neden bu kadar önemli olduğuna değinilecektir. Son olarak dördüncü bölümde önerilere ve sonuç kısmına yer verilecektir.

2. Türkiye'nin İleri Teknolojideki Durumu

Türkiye'de 2012 yılında imalat sanayinde ileri teknoloji ihracatın imalat sanayi ihracatına olan oranı yaklaşık % 1,8'dir. Şimdi bu % 1,8 değerinin ne anlama geldiğine incelemek üzere bu rakamı seçilmiş diğer ülke grup rakamlarıyla kıyaslayalım.

İlk olarak Türkiye ile ekonomik anlamda aynı platformda değerlendirebileceğimiz yükselişteki ekonomi ülke gruplarından BRICS (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika) ülkelerine bakalım:

Tablo 1. İleri Teknolojili Ürün İhracatının İmalat Sanayi İhracatı İçindeki Payı (% , 2012, BRICS Ülkeleri)

Ülkeler	Yüzde
Brezilya	% 10
Rusya	% 8
Hindistan	% 7
Çin	% 26
G. Afrika	% 5

*Kaynak: Dünya Bankası

Tablo 1’de BRICS ülkelerinde 2012 yılında ileri teknoloji ürün ihracatlarının imalat sanayi ihracatlarına olan oranlarının Türkiye değeri olan % 1,8’in çok üstünde yer aldığı gözükmemektedir. Dolayısıyla sadece bu rakamlar bile Türkiye’nin ekonomi anlamında rekabet ettiği ülkeleri geçebilmesi için ileri teknoloji ürünlerin ihracatı açısından alınması gereken daha çok yolun olduğunu söylemektir.

İkinci olarak da seçilmiş bazı gelişmiş ekonomilerde ileri teknoloji ürün ihracatının imalat sanayi ihracatı içindeki payına bakalım.

Tablo 2. İleri Teknolojili Ürün İhracatının İmalat Sanayi İhracatı İçindeki Payı (% , 2012, Seçilmiş Bazı Gelişmiş Ülkeler)

Ülkeler	Yüzde
ABD	% 18
Almanya	% 16
Birleşik Krallık	% 22
G.Kore	% 26
Japonya	% 17

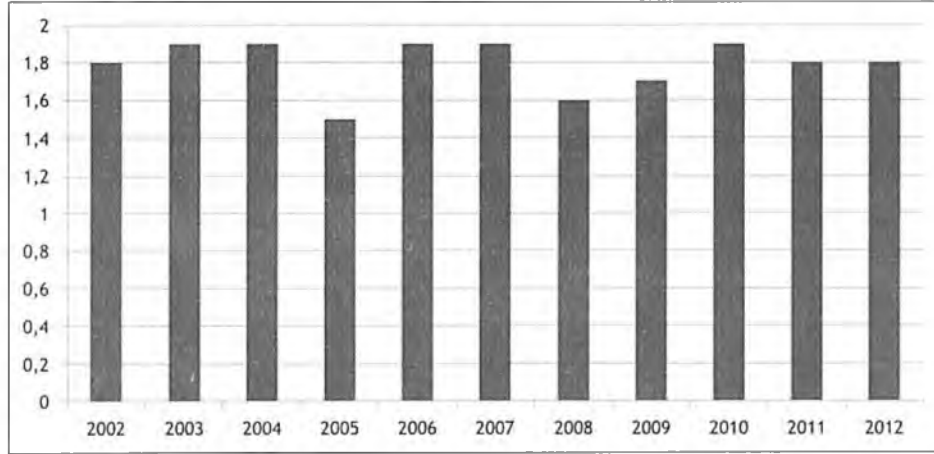
*Kaynak: Dünya Bankası

Tablo 2’de seçilmiş olan gelişmiş ülkelerdeki ileri teknoloji ürün ihracatının imalat sanayi ihracatı içindeki payı ortalama olarak yaklaşık % 20 olmaktadır. Bu sonucu % 1,8 rakamı ile karşılaştırdığımızda Türkiye’nin bu alanda gelişmiş ülkelere ne kadar uzakta olduğunu görmekteyiz.

Sonuç olarak Türkiye’yi gerek BRICS ülkeleri ile gerekse de gelişmiş ülkeler ile mukayese ettiğimizde Türkiye’de ileri teknoloji ürün ihracatının imalat sanayi ihracatı içerisindeki payının oldukça düşük olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Şekil 1 Türkiye’nin ileri teknoloji ürün ihracatının imalat sanayi ihracatı içindeki payını yıllar itibarıyla 2002-2012 dönemi için göstermektedir.

Şekil 1. İleri Teknolojili Ürün İhracatının İmalat Sanayi İhracatı İçindeki Payı (% , 2002-2012, Türkiye)

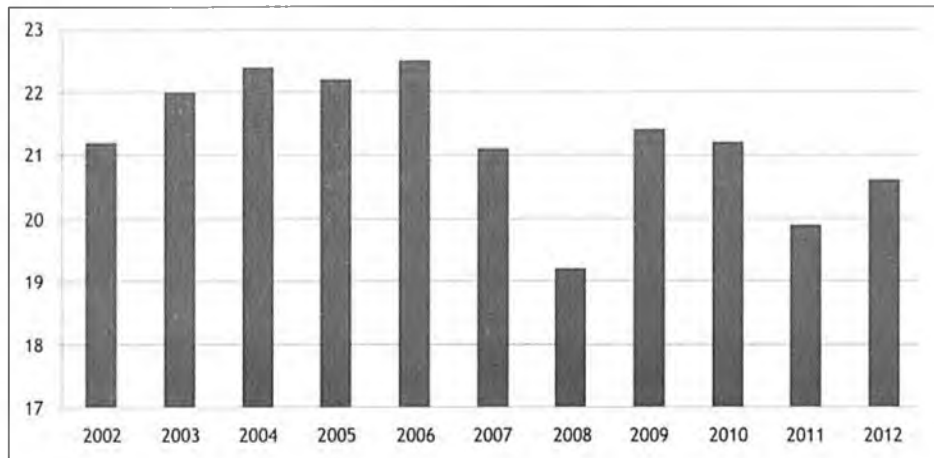

Kaynak: United Nations Data

Türkiye’de 2002-2012 dönemi ele alındığında ileri teknolojinin payının ortalama olarak % 1,8 oranında neredeyse sabit olarak seyrettiğini görmekteyiz.

Şekil 2’de ise ileri teknoloji ürünlerin imalat sanayi içerisindeki oranı Türkiye’nin de dahil olduğu yüksek orta gelir grubu ülkeleri (*upper middle income*) için sunulmuştur. Bu ülke grubu için bu oran 2002-2012 döneminde ortalama olarak yaklaşık % 21,4’tür. Yani Türkiye’nin gelir seviyesi olarak aynı grupta yer aldığı ülkelerin bu alanda Türkiye’nin ortalama olarak 10 katından bile daha iyi durumda olduklarını görmekteyiz.

Şekil 2. İleri Teknolojili Ürün İhracatının İmalat Sanayi İhracatı İçindeki Payı (% , 2002-2012, Yüksek Orta Gelir Grubu Ortalaması)

Kaynak: United Nations Data

3. İnovasyon ve Dolayısıyla İleri Teknolojili Ürünler Neden Bu Kadar Önemli?

Bu kısımda inovasyonun ve dolayısıyla ileri teknoloji ürünlerin neden bu kadar önemli olduğu özellikle de birim ihracat fiyatları (kilogram başına dolar) ile anlatılmaya çalışılacaktır. Başlıkta verilen soruyu özet olarak Tablo 3 yardımıyla cevaplayabiliriz. Türkiye’de 2011 yılında düşük, orta ve ileri teknoloji ürünlerin kilogram (kg) başına ihracat birim fiyatları dolar cinsinden aşağıda sunulmuştur:

Tablo 3. İhracat Kilogram Fiyatı (Ürün gruplarına göre, 2011, Dolar (\$))

Ürün Grupları	Dolar (\$)
Düşük Teknolojili	2,4
Orta Teknolojili	3,3
İleri Teknolojili	10,2

*Kaynak: Göksel (2013)

Türkiye için 2011 yılı verilerinden de anlaşılacağı üzere teknoloji seviyesi ilerledikçe ihracat birim fiyatları önemli ölçüde artmaktadır. Bu artış özellikle de ileri teknoloji ürünlere geçildiğinde kendisini daha açık biçimde ortaya koymaktadır. Bu birim fiyatları ileri teknoloji yani katma değeri daha yüksek olan ürünlerin neden düşük ve orta teknoloji ürünlere tercih edilmesi gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır. Örneğin, Türkiye için ileri teknoloji ürünün ortalama fiyatı düşük teknoloji bir ürünün ortalama fiyatından yaklaşık 4,3 kat daha fazladır.

Tablo 4. Seçilmiş Bazı Ürün Gruplarında İhracat Kilogram Fiyatının Türkiye’nin Ortalama İhracat Kilogram Fiyatına Oranı (2011)

Ürün Grupları	Oran
Teknoparklarda üretilen ürünler	5
AR-GE teşvikleri kullanan ürünler	1,4
Endüstriyel tasarıma başvurmuş ürünler	1,9

*Kaynak: Göksel (2013)

İleri teknoloji ürünlerin ihracat kilogram fiyatının diğer ürünlere göre nasıl farklılaştığını ifade etmek için Tablo 4’te sunulan örneğe de bakabiliriz. 2011 yılında teknoparklarda üretim yapan firmaların kilogram başına ortalama ihracat fiyatı Türkiye genel ihracat ortalama fiyatından 5 kat daha fazladır. Teknoparklarda genel anlamda ileri teknoloji ürünlerin üretildiği varsayılırsa ileri teknoloji ürünlerin kilogram başına fiyat açısından ne kadar farklılaştığını kolayca görebiliriz. AR-GE teş-

viki kullanan ve endüstriyel tasarıma başvurmuş ürünlerin fiyatının da Türkiye genel ihracat ortalama fiyatından sırasıyla 1,4 ve 1,9 kat daha yüksek olduğu gözükmetedir. Bu rakamlarda AR-GE'nin ve endüstriyel tasarımın kilogram başına fiyatta önem arz ettiğini ifade etmektedir. Fakat Türkiye'de 2011 yılında ihracat yapan firmaların yalnızca % 2'si AR-GE faaliyetinde bulunurken yine sadece yaklaşık % 7'si endüstriyel tasarım tescili almıştır. Bu oranlar ileri teknoloji ürünü üretme hedefi bağlamında oldukça düşüktür.

3.1. İhracat Birim Fiyatının Önemi: Türkiye-Çin İkili Ticaret Örneği

Şimdi ihracat birim fiyatının önemine değinmek için Türkiye'nin Asya pazarındaki en önemli ticaret ortağı olan Çin ile yapılan ihracat ve ithalat değerlerini ürünler bazında yakından inceleyelim.¹ Türkiye 2012 yılında Çin'e 2,8 milyar dolarlık ihracat yapmasına karşılık Çin'den 21,2 milyar dolarlık ithalat yapmıştır. Dolayısıyla Türkiye'nin Çin'e olan ikili ülke bazında dış ticaret açığı 18,4 milyar dolardır. Bu açığı iki temel olgu ile açıklayabiliriz: "Miktar ve değer." Türkiye miktar olarak Çin'den daha fazla mal ithal edip, Çin'e daha az miktarda ihracat yapmaktadır. Dolayısıyla bu dış ticaret açığının bir kısmını çok mal ithal ettik ve aynı zamanda da az mal iharç ettik diyerek yani "miktar argümanını" kullanarak açıklayabiliriz. Fakat bu 18,4 milyar dolarlık açığın hepsini sadece "miktar argümanı" ile açıklamak elbette mümkün olmaz. Şimdi "değer argümanının" neden önemli olduğuna bakalım. Türkiye'nin Çin ile ticaretinin en dikkat çekici noktalarından birisi Çin'den büyük ölçüde ileri teknoloji ürünü ithal edilmesine karşılık, Çin'e büyük oranda niteliksiz sayabileceğimiz doğal kaynak ürünlerinin satılmasıdır. Dolayısıyla bu önemli nokta bu dış ticaret açığında değer, yani birim ihracat fiyatının önemine değinmektedir. Bir başka yalın ifadeyle, Çin'e sattığımız mallar yükte ağır pahada hafif ürünler olurken, ithal ettiğimiz mallar ise yükte hafif pahada ağır mallar olmaktadır. Şimdi bu ifadeyi nesnel bir biçimde ifade edelim. Tablo 5'te Türkiye'nin 2012 yılında Çin'den en çok ithal ettiği 5 ürünün kg başına dolar (\$/kg) fiyatını görmekteyiz:

¹ Çalışmanın bu kısmı için Kızılca (2014) çalışmasından faydalanılmıştır. Türkiye-Çin ikili ticaretin detayları için Kızılca (2014) çalışmasına bakılabilir.

Tablo 5. Türkiye'nin 2012 Yılında Çin'den En Çok İthal Ettiği 5 Ürünün Kg Başına Dolar Fiyatı (\$/Kg)

Ürün Adı (HS-6 kodlaması)	\$/kg fiyatı
Taşınabilir diz üstü bilgisayar; ağırlık (10kg. dan küçük)	167,6
Radyo/televizyon yayını için verici cihazlar	569,5
Hava taşıtı, radar, telsiz-uzaktan kumanda cihazı, aksam parçaları	31,9
Gösterge tabloları-sıvı kristal, diyod tertibatlı	31,5
Telefon cihazları	82,3

*Kaynak: Kızılca (2014)

Tablo 6'da ise Türkiye'nin 2012 yılında Çin'e en çok ihraç ettiği 5 ürünün kg başına dolar (\$/kg) fiyatını görmekteyiz:

Tablo. 6 Türkiye'nin 2012 Yılında Çin'e En Çok İhraç Ettiği 5 Ürünün Kg Başına Dolar Fiyatı (\$/Kg)

Ürün Adı (HS-6 Kodlaması)	\$/kg fiyatı
Mermer ve traverten (blok, kalın dilimler ile kesilmiş)	0,19
Krom cevherleri ve konsantreleri	0,20
Bakır cevherleri ve konsantreleri	1,21
Mermer ve traverten (ham/kabaca yontulmuş)	0,18
Kurşun cevherleri ve konsantreleri	1,46

*Kaynak: Kızılca (2014)

Tablo 5 ve 6'yı kıyaslayınca çok çarpıcı noktalar görmekteyiz. Türkiye'nin Çin'den en çok ithal ettiği ürünlerin \$/kg fiyatı 31,5 ile 569,5 arasında değişirken, Türkiye'nin Çin'e en çok ihraç ettiği ürünlerin \$/kg fiyatı sadece 0,18 ile 1,46 arasında değişmektedir. \$/kg bakımından en pahalı ithal malı ile en pahalı ihraç malının arasında 390 kat fark bulunmaktadır. Bu fark oldukça büyüktür ve gerçek anlamda rekabet gücümüzün ne kadar az olduğunu ifade etmektedir. Türkiye aslında Çin dışında da benzer bir Asya ve Dünya profili çizmekte yani genel anlamda doğal kaynaklı ve düşük ve orta teknoloji ürünler ihraç etmektedir.

4. Öneriler ve Sonuçlar

Bu çalışmada ihracat miktarının artırılması -ve dolayısıyla görece yüksek ve sürdürülebilir büyümenin sağlanabilmesi- için ileri teknoloji ürün üretebilmenin önemine değinilmeye çalışıldı. Bu önem özellikle de ileri teknoloji ürünlerin daha yüksek (kilogram başına dolar) birim ihracat fiyatına sahip olma argümanı çerçevesinde incelenmiştir. Bu bağlamda Türkiye'nin yüksek ihracat hedeflerine ulaşması için (2023 yılı için

500 milyar dolar) hükümet politikalarının nasıl olması gerektiği ile ilgili öneriler aşağıda sunulmuştur:

- 1- Türkiye'nin hedeflerinde olduğu gibi ihracatı önemli ölçüde artırmak için mevcut ihracatı yapılan ürünlerin ihracat miktarlarını artırmak gerekli ama yeterli değildir. Türkiye'nin istediği hedeflere ulaşabilmesi için ileri teknoloji ürün grubundaki ihracat payını artırmalıdır. Yani daha yüksek katma değere sahip malların üretimine geçmelidir.
- 2- Türkiye ileri teknoloji ürün grubundaki ihracatını artırırken yani daha yüksek katma değere sahip malların üretimine geçerken "inovasyon" kavramını temel strateji olarak belirlemelidir. Bu bağlamda inovasyon kelimesinin tanımında olduğu gibi "yeni veya önemli ölçüde değiştirilmiş ürün" üretilmek zorundadır. Dolayısıyla üretim sürecinde teknolojisi ileri yeni ürünler geliştirilmelidir.
- 3- Üretim sürecinde teknolojisi ileri yeni ürünler geliştirilmek için gerekli koşullardan birisi de yeterli AR-GE kaynağının ayrılması ve ayrılan bu kaynakların etkin şekilde kullanılmasının sağlanmasıdır.
- 4- Böylelikle inovasyon süreci sonrasında ileri teknolojisi yüksek, katma değer bakımından daha değerli ürünler üreterek istenilen ihracat hedeflerine ulaşılabilir. Ancak burada dikkat çekilecek önemli bir husus daha vardır. İleri teknoloji ürünlerin hammaddeleri de olabildiğince yerli kaynaklarla üretilmeli ve dolayısıyla ithalat bağımlılığı mümkün olduğunca azaltılmalıdır. Dolayısıyla yaratılan katma değer en azından büyük çoğunluğu ekonominin yerli kaynakları ile gerçekleştirilmelidir.

Sonuç olarak ihracatta istediğimiz hedeflere ulaşmak ve daha da önemlisi uluslararası ticarete dünyada söz sahibi olmak istiyorsak ikamesi görece kolay olan yani ihracattaki rakiplerimizin de kolayca üretebilecekleri düşük ve orta teknoloji ürünler yerine ikamesi daha zor olan dünyada sayılı ülkelerin üretebildiği ileri teknoloji ürün üretip ihraç etmek gerekmektedir. *The Global Innovation Index 2014*'e göre Türkiye'nin 2014 "inovasyon endeksi" sırlamasında dünyada ancak 54. sırada olduğu göz önüne alınırsa bu listede hızla üst basamaklara çıkmak ana hedeflerden biri olarak seçmelidir. Son olarak burada önerilen politikaların ihracat hedeflerine ulaşmanın yanı sıra hem yüksek ve sürdürülebilir büyüme için hem de yapısal olarak cari açık sorununa da çözüm olacağı unutulmamalıdır.

Kaynakça

Bhagwati, J. (1988) "Export Promotion Trade Strategy: Issues and Evidence," World Bank Research Observer, 3, 27-58.

Göksel, T. (2013) "Teknoloji, AR-GE, AR-GE Destekleri, Patent, Tasarım ve Markanın Firmaların Rekabet Gücü Üzerindeki Etkisi," Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı, Ankara

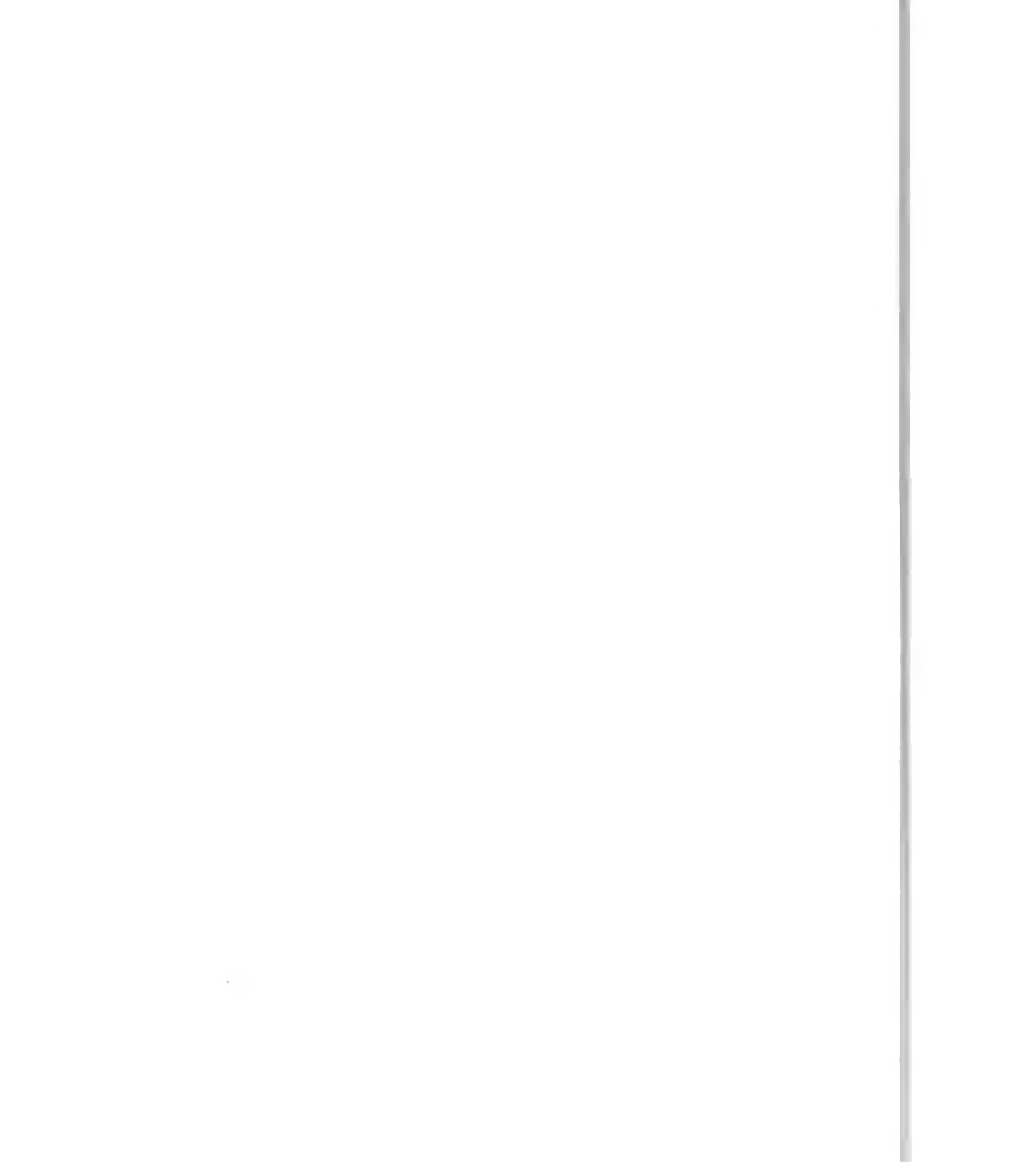
Grossman, G. ve Helpman, E. (1991) "Innovation and Growth in the Global Economy," Cambridge MA:MIT Press

Helpman, E. ve Krugman, P. (1985) "Market Structure and Foreign Trade," Cambridge MA:MIT Press

Kızılca, İ. (2014) "Türkiye'nin Çin ile Dış Ticaretinde Bilinmesi Gereken 3 Şey," TEPAV Değerlendirme Notu N201407

http://data.un.org/Data.aspx?d=WDI&f=Indicator_Code%3ATX.VAL.TECH.MF.ZS#WDI (United Nations Data, Mart 2014)

<https://www.globalinnovationindex.org/content.aspx?page=data-analysis> (Global Innovation Index, Mart 2014)

ANKARA İLİ BİLGİ İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİ SEKTÖRÜ YENİLİK KAPASİTESİ VE ÜNİVERSİTE-SANAYİ İŞBİRLİKLERİ*

Erkan Erdil**

M.Teoman Pamukçu***

İ.Semih Akçomak****

1. Giriş

Bilgi ve İletişim (BİT) sektörü doğası itibarıyla diğer sektörlerle girdi sağlayan şemsiye sektör niteliğindedir. Bu sektörde gelişmenin sağlanması ve rekabetçiliğin artması diğer sektörleri de doğrudan etkilemekte ve kamu sektörünün ihtiyaçlarına da cevap vermektedir. Öte yandan, uluslararası gelişmelere bakıldığında sürdürülebilir kalkınma hedefleri içerisinde BİT sektörünün giderek önem kazandığı ve sürdürülebilir kalkınmanın bileşenleri olan, çevresel, ekonomik, sosyal, kurumsal ve yönetim açılarından anlamlı katkılar verecek bir sektör olduğu ortadadır. Ayrıca sektör mevcut durumu itibarıyla üniversite-sanayi işbirliklerinin oldukça yoğun biçimde gözlemlendiği bir sektördür. Bu çalışmanın amacı, Ankara bölgesinin küresel düzeydeki rekabetçi pozisyonu ile doğrudan ilgili olan ve yenilik kapasitesini doğrudan etkileyen BİT sektörünün mevcut durumunun analiz edilerek, bölgesel kalkınma ve üniversite-sanayi işbirlikleri açısından etkin bir strateji ve politika analizinin hazırlanmasıdır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, Türkiye’de BİT sektörünün genel çerçevesi çizilmiş, üçüncü bölümde ise Ankara ilinde BİT sektöründe faaliyet gösteren paydaşların Ar-Ge ve teknoloji geliştirme faaliyetlerinin sonuçlarına yönelik bir analiz gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın dördüncü bölümünün temel amacı, Ankara’da BİT sektörünün, sektörün kendisinden kaynaklanan güçlü ve zayıf yönleri ile sektör dışından kaynaklanan fırsat ve tehditleri analitik bir yaklaşımla incelemektir. Beşinci bölümde yapılan bir saha çalışmasından yararlanılarak Ankara BİT sektörünün mevcut durum analizi gerçekleştirilmiştir. Ulusal ve özellikle bölgesel verinin kı-

* Bu çalışmanın yapılmasına DFD destekleri çerçevesinde katkı sağlayan Ankara Kalkınma Ajansı’na ve çalışanlarına teşekkür ederiz.

** Bilim ve Teknoloji Politikaları Araştırma Merkezi (ODTÜ-TEKPOL) ve İktisat Bölümü, Orta Doğu Teknik Üniversitesi.

*** Bilim ve Teknoloji Politikaları Araştırma Merkezi (ODTÜ-TEKPOL), Orta Doğu Teknik Üniversitesi.

**** Bilim ve Teknoloji Politikaları Araştırma Merkezi (ODTÜ-TEKPOL), Orta Doğu Teknik Üniversitesi

sıtlı olması nedeniyle, Ankara’da yer alan üniversite teknoloji geliştirme bölgelerinde BİT alanında faaliyet gösteren toplam firma sayısı üzerinden, teknoloji geliştirme bölgelerini temsil edecek sayıda ve nitelikte firma ile yarı yapılandırılmış bir mülakat ve anket çalışması yapılmıştır. Bu yolla yeni bir veri seti oluşturulmuştur. Bu görüşmeler, Ankara’da kurulu Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi, Gazi Üniversitesi, Bilkent Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi teknokentleri olmak üzere beş teknokentte 103 firma ile gerçekleştirilmiştir. Saha çalışması ile BİT sektöründe faaliyet gösteren firmalara dair toplu ve düzenli bir veriye ulaşılmıştır. Saha çalışmasında kullanılan anket formu firma, sektör ve pazar bilgileri; başka kuruluşlarla ilişkiler ve yakınlıklar; Ar-Ge, tasarım, yenilik ve farkındalık ve GZFT benzeri bir bölüm olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır. Son bölümde ise genel bulgular tartışılmış ve bu bulgular ışığında politika önerileri geliştirilmiştir.

Bulgularımız, Ankara ili BİT sektörünün gelişme potansiyeline sahip ve bu potansiyeli bir ölçüde kullanabilen bir sektör olduğunu göstermektedir. Saha çalışmasının Ar-Ge, ürün ve süreç yeniliğine, bir ölçüde de işbirliklerine ilişkin bulguları bu olguya işaret etmektedir. Ayrıca, Ankara ili BİT sektöründe alınan patent ve yayınların analizi de bu sektörün güçlü yanları olduğu gibi zayıf yanları olduğunu göstermektedir.

2. Türkiye’de BİT Sektörünün Genel Çerçevesi

Türkiye’nin makroekonomik koşulları göz önünde bulundurulduğunda 2002 yılından önce makroekonomik istikrarsızlığın bilim ve teknoloji sektörünü olumsuz yönde etkileyebildiği gözlemlenmektedir. Makroekonomik istikrarsızlık gösteren bir ekonominin rekabet gücü, genel araştırma ortamında tam potansiyelden faydalanamaz veya bunu gerçekleştiremez, çünkü bilim ve teknolojiye yönelik arz ve talep kanalları bozulmuştur. Türkiye, bu tür bir makroekonomik ve siyasi istikrarsızlıktan görece çıkış göstermektedir. Türkiye’nin Küresel Rekabet Gücü Endeksi’nden analiz edilen bilim ve teknoloji sektörü örüntüsü, 2001-2009 dönemi, rekabet ve araştırma ortamının siyasi ve ekonomik istikrardan olumlu katkı aldığına işaret etmektedir. Bu nedenle, siyasi ve makroekonomik istikrarının sürdürülebilir olması önem taşımaktadır.

Siyasi ve makroekonomik istikrar yalnız başına yeterli gözükmemektedir. Küresel Rekabet Gücü Karşılaştırmaları: AB-27, Diğer Aday Ülkeler ve Türkiye verileri incelendiğinde; Türkiye, bölgedeki rakiplerine nazaran görece yavaşlık sergilemeye devam etmektedir. Yenilikçilik ve İş Dünyasının Gelişmişliği Karşılaştırmalarının dan (*Innovation and Business Sophistication Comparisons*) ortaya çıkan sonuç ise AB-27 ve Türkiye’nin kaybedilmeye başlamış olabileceği yönündedir. Türkiye’deki GERD yoğunluğu, AR-GE çalışanları, AR-GE kaynakları ve uygulayıcıları açısından

bazı olumlu niceliksel gelişmeler gözlemleyebilmemize rağmen, Türkiye bu zemini kaybetmemek için kilit önemde gördüğümüz çabaları yerine getirmelidir. Böylece, verimlilik artırıcı önlemler bu zemini sürdürülebilir kılacak ve geliştirecektir.

Bu çerçevede toplumda bir bilim ve teknoloji kültür ikliminin varlığı arzalandığı için yüksek eğitim ve öğrenim, mal piyasası verimliliği, emek piyasası verimliliği, finansal piyasa gelişmişliği, teknolojik hazır olma ve piyasa büyüklüğü Türkiye için gerekli zemini oluşturmaktadır. Bu zemin, yenilik ve iş sektörünün gelişmişliğine yönelik kilit önemdeki ve zorunlu çabalarca zorlanmaktadır. Çünkü Türkiye'deki (1) BİT altyapısında ve ağyapı hizmetlerinde etkin rekabeti cesaretlendirmeye devam ederek ve siyasi ve makroekonomik istikrar içinde yeniliğe dayalı bir ekonomiye geçişi gerçekleştirmeye odaklanarak, BİT'in faydalarını olumsuz etkileyecek tüm engelleri ortadan kaldırmak önemlidir.

Seçici stratejilere ve eylem planlarına sahip, hukuki ve farkındalık artırıcı bir BİT ATG (araştırma ve teknoloji geliştirme) siyaset belgesi oluşturacak şekilde, belirli, uzmanlaşmış BİT ATG politika/strateji/eylem planı belgesi çerçevesinde açık bir BİT ATG politika/strateji/eylem planıyla, Türkiye'nin var olan potansiyeline ilaveten, akademi sanayi işbirliğinden verimli faydalanma ve uluslararası ATG faaliyetleri ve AB Çerçeve Programları'na katılım için disiplinlerarası işbirliği teşvik edilebilir. Bu gayret yeniliğe dayalı bir ekonomiye geçişe katkıda bulunabilir ve Türkiye Araştırma Alanı'nın (TARAL), Avrupa Araştırma alanı (ERA) ile entegrasyonunda önemli bir rol oynayabilir. Bu, resmi bir öncelik olarak tanımlanmaktadır.

Her ne kadar BİT ATG, bilgi toplumu ve kamu kurumlarınca ortaya konulan bilgi ve iletişim altyapısı politikaları arasında operasyonel tutarlılık olsa da, Türkiye için BİT'e dair yenilenmiş bir makroekonomik politika beyanı gerekebilir (1). Böylece, şeffaflık ve açıklık yoluyla daha fazla farkındalığa ulaşılabilir, bunun karşılığında ise etkin katılım ve uygulama aşamasındaki akademi ve sanayi işbirliğinin daha verimli seviyelerde gerçekleşmesi sağlanabilir.

Bu anlamda, GERD'deki en önemli ve dikkate değer nokta (3) finansal kaynaklardır. Gelecek vaat etmesine rağmen, finansal kaynak olarak, sanayi ve yabancı varlığının gayri safi yurtiçi AR-GE harcamaları içindeki güncel oranları yetersizdir. Yabancı finansal kaynaklar daha yüksek seviyelere getirilemez. Türkiye politika oluşturan kurumsal altyapıya ve 5., 6., 7. AB Çerçeve Programları'na (güncel adıyla H2020 programına), Katılım Öncesi Araçlar'a (IPA) ve 2007-2013'ü kapsayan Rekabet Edebilirlik ve Yenilik Programı'na (RYP) katılımı teşvik eden bir icra altyapısına sahiptir. Bununla birlikte, uluslararası finans kaynaklarının bütünsel görünürlüğüne oluşturacak şekilde, daha somut ve ticarileştirilmiş tekno-

lojik çıktılara, daha gelişmiş uzmanlığa, daha açık ve yaygın teknolojik vizyona gereksinim duyulmaktadır. Öte yandan, bu durum uluslararası teknolojik uzmanlığın özümsemesi ve birikimli öğrenme süreçlerince desteklenen bilgi transferi açısından atıl fırsatlar sergileyebilir. Bu nedenle, müdahalenin uygun şekilde tasarlanması ve kavramsallaştırılması, kamu sektörünün ve özel sektörün ilgili rollerinin açıklığa kavuşturulması gerekmektedir⁽¹⁾. Daha teknik bir şekilde ifade etmek gerekirse, devlet BİT ATG'nin teşvik edilmesine ve Türkiye'deki BİT tedarikine yönelik kendi rolünü ve payını gözden geçirebilir.

Bununla birlikte, Türkiye'deki BİT-ATG Alanında Ulusal Strateji/Politika Dokümanlarından Oluşan Veri Tabanının Analizi, BİT ATG Ortamından kaynaklanan fırsatların ve engellerin sadece ulusal seviyede değerlendirilemeyeceğini, öncü ATG'nin özelliklerinin uluslararası boyutlara sahip olması nedeniyle, bu fırsat ve engellerin ayrıca uluslararası seviyede de değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Her ne kadar BİT ATG politikaları/stratejileri, eylem planları, ulusal fon programları uygulama aşamasında gelecek vaat etse de, cesaret kırıcı çeşitli engeller de herhangi bir kasıt olmaksızın BİT ATG ortamından kaynaklanabilmektedir. Bunun nedeni mevcut durumun ulusal destek programlarına katılımı aşırı derecede teşvik ederken, uluslararası ATG'lerin işbirliği tecrübesi ve bilgi transferi için uluslararası kurumsal tanınırlığı şart koşuyor olmasıdır.

Politika eylemlerinin ve araçlarının sürekli olarak daha iyi hale getirilmesine olanak sağlayan, ulusal destek programlarına yönelik olarak performans ve etki ölçme araçlarını, ilerlemeyi ölçmek için ölçüm tablolarının oluşturulmasını, hedeflerin gerçekleştirilmesinin takibini ve düzenli aralıklarla raporlamayı, konsolide değerlendirmeleri, performans ölçümleri gibi yöntemleri içeren bir izleme ve değerlendirmenin sisteminin oluşturulması⁽¹⁾ öncelikli bir zorunluluktur. Bu süreç, geniş bir çeşitliliğe sahip fon kaynaklarının ve yönetim ve politika modelleme için BİT kullanımıyla BİT ATG politikasının, programlarının ve fonlarının izlenmesi-değerlendirilmesi ile eşgüdüm içinde etkinlik ve verimlilik açısından yeniden değerlendirilmesi açısından hala gelişmekte olan bir süreçtir. TÜBİTAK, bu tür bir yenilikçi performans belirleme sistemi tasarlamak ve oluşturmak için gerekli adımları atmaya başlamıştır⁽²⁾. "Kara deliklerden" kaçınmak için TÜBİTAK hibe programları tarafından sağlanan bu tür AR-GE desteklerinin etki analizleri gereklidir; öte yandan, yabancı doğrudan yatırımların, teknolojik dağılmanın, küresel ATG ağlarına entegrasyonun, çok uluslu işbirliklerine dayalı üretim ağları oluşturmanın faydalarından en etkin şekilde yararlanılmasını hedefleyen politikalar/stratejiler de önemlidir. Sanayi-akademi işbirliğinden ve uluslararası seviyede disiplinler arası işbirliğinden etkin şekilde fay-

dalanmaya yönelik sanayi ve teknoloji araçlarının yenilikçi tasarımı ve uygulanması arzu edilmektedir.

Türkiye'nin BİT ATG sahasında, üniversite-sanayi işbirliği ve bu işbirliklerinin ulusal/uluslararası finansmanına yönelik eşgüdüm engeli derecesi - eğer önem arz ediyorsa veya varsa - istatistiksel zeminde daha fazla analiz gerektirmektedir. Bununla birlikte, üniversite ve sanayi arasındaki ilişki, sanayi açısından kısa dönemli projeler, uygulamalı araştırma/ticarileştirme, kâr maksimizasyonu konularının daha önemli olmasına karşın üniversite açısından uzun dönemli projeler, temel araştırma ve toplumun bilgi tabanında ilerleme konularının öncelikli olması gibi, çıkar çatışmalarına yönelik bu ilişkilerin analizini, BİT ATG sahasındaki yönetişim engeli başlığı altında mercek altına alma ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır. Yönetişim engelini derecesinin Türkiye'de önemli olup olmadığı veya mevcudiyetinin sorgulanması, uluslararası ATG ağlarına erişebilmeyi amaçlayan BİT ATG sahasında üniversite, sanayi ve devletin yönetim politika süreçlerinin (tasarım, uygulama, denetim) ilişkisinin nasıl olduğu konusunda istatistiksel zeminde daha fazla analiz gerektirmektedir. Farklı sektörlerden kurumların birlikte çalışabilirliğinin ve kendi somut çıktlarıyla (politika araçları) politika süreçlerinin açıklığının gerekliliğine yönelik farkındalık, bu konuda farkındalığa sahip olan ve fikir birliğine varmış çok miktardaki tüzel kişiliğin eşgüdümüyle tasarlama ve uygulamayı gerektirmektedir.

Bu nedenle, BİT ATG sahasındaki farkındalık ve açıklık engellerinin derecesi, istatistiksel zeminde daha fazla analiz gerektirmektedir. Böylece bu engellerin mevcut olup olmadığı, mevcutsa önem düzeyleri belirlenebilir. İstatistiksel zemine dayalı takip eden raporlarda, fırsatlar ve engeller BİT ATG alanının istatistiksel detaylarıyla analiz edilecektir. Nihai değerlendirmede, bu etkileşimli süreçlerin, BİT ATG sahası özelinde uluslararası ATG sahasında, gerek AB gerekse Türkiye'nin sergileyeceği ulusal ve uluslararası seviyede eylemlerce, kazan-kazan durumuna ulaşmayı sağlayacak, yüksek miktarda karşılıklı gayret gerektirdiği kesindir.

3. GZFT Analizi

Bu bölümde temel amacımız, Ankara'daki Bilgi ve İletişim Sektörünün, BİT alanındaki araştırma-teknoloji-geliştirme yeteneklerini, insan kaynağı açısından sektörün kendinden kaynaklanan güçlü ve zayıf yönleri ile sektör dışından kaynaklanan fırsat ve tehditlerini analitik bir yaklaşımla (GZFT metodolojisi ile) incelemek ve bölgesel kalkınma açısından etkin strateji ve politika analizinin hazırlanması amacıyla yönelik politika önerilerinin saptanmasıdır.

GZFT Analizi ve Durum Tespiti Toplantısı söz konusu amaçla; teknokentlere bağlı olarak kurulmuş, bilgi ve iletişim teknolojileri alanında faali-

yet gösteren işletme temsilcilerinin ve Ankara'daki üniversitelere bağlı teknokent yöneticilerinin katılımıyla, Mart 2011'de ODTÜ'de gerçekleştirilmiştir. Mevcut durumda, Ankara'da teknokent bünyesinde faaliyet gösteren ve çalışma kapsamında belirlenen 100 işletmeden, 16 işletme temsilcisinin yanı sıra, TEKPOL ekibinin (10 kişi) katılımları ve toplamda 18 temsilci sayısı ile GZFT toplantısı gerçekleştirilmiştir. Katılım oranının, Ankara'da teknokentlerde faaliyet gösteren çalışma kapsamında belirlenmiş 100 işletme arasından 16 işletmenin (%16'sının) ve Ankara'daki 5 teknokentten, Teknokent yönetiminde yetkili 2 kişinin (%40) olması sebebiyle, GZFT çalışmasının sonuçlarının anlamlılıkları güçlüdür. GZFT analizi, kurumun, sistemin, bireyin veya hizmetin güçlü ve gelişmeye açık yönleri ile dış çevrede karşı karşıya bulunduğu fırsatların ve tehditlerin belirlenmesinde kullanılan araçlardan biridir. Bu çalışmamızda söz konusu analiz birimini, yani sistemi "Ankara'da faaliyet gösteren BİT işletmeleri" olarak kabul ederek, özellikle Ankara'da piyasa aktörlerinin çoğunluğunun bulunduğu üniversite teknokentlerinde faaliyet gösteren BİT işletmelerinin teknoloji geliştirme yeteneklerini ve yenilik yapabilme kapasitelerini destekleyecek, güçlü ve gelişmeye açık / zayıf yönleri ile söz konusu sistem içinde tanımlanan işletmelerin dış çevrede karşı karşıya buldukları fırsatları ve tehditleri belirlemeyi amaçladık. Bu amaca uygun olarak, yaratıcı fikir üretme yöntemleri yoluyla ve tüm katılımcıların çalışmalarına başından sonuna kadar aktif katılımıyla, GZFT çalışmamızı gerçekleştirdik.

3.1 Yöntem

Ankara İli Bilgi ve İletişim Sektörü Yenilik Kapasitesi'ni incelemeyi ve Ankara'da BİT sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin, teknoloji geliştirme ve yenilik yapma kapasitelerine yönelik politika önerileri oluşturmayı hedefleyen çalışmamızda, GZFT: Analizi yönteminden mevcut durumu tespit edebilmek amacıyla faydalanılmıştır (SWOT açılımı şu şekildedir: Strengths, Weaknesses, Opportunities ve Threats, benzer şekilde GZFT Güçlü yönler, Zayıf yönler, Fırsatlar ve Tehditler). GZFT çalışmasında özellikle teknokentlere bağlı olarak kurulmuş BİT işletmelerinin; BİT işletmeleri arasında bölgesel boyutta yenilik yapma ve teknoloji üretme kapasitesini destekleyecek, güçlü ve gelişmeye açık/zayıf yönleri ile söz konusu işletmelerin dış çevrede karşı karşıya bulunduğu fırsatlar ve tehditler belirlenmiştir.

Tablo 1: GZFT Analizi Yaklaşımı

GZFT ANALİZİ		ETKİLERİ BAKIMINDAN	
OLUMLU		OLUMSUZ	
KAYNAĞI BAKIMINDAN	İÇ	GÜÇLÜ ALANLAR	ZAYIF ALANLAR
	DIŞ	FIRSATLAR	TEHDİTLER

GZFT Analizinde, dört farklı türde faktör belirlenmiştir (Tablo 1):

İçsel Faktörler: Ankara İli BİT sektöründe faaliyet gösteren teknokentlere bağlı BİT işletmelerinin yenilik yapma ve teknoloji geliştirme faaliyetlerini etkileyecek, kendi içlerindeki dinamiklerden (Ankara'daki BİT sektörünü bir sistem olarak kabul edersek, sistemin kendisinden) kaynaklanan, güçlü ve zayıf yönlerinden oluşan faktörlerdir.

Dışsal Faktörler: İşletmelerin yenilik yapma ve teknoloji geliştirme faaliyetlerini etkileyecek, kendi dış çevrelerinde karşılaştıkları (yani sistemin dışından kaynaklanan) fırsatlar ve tehditlerden oluşan faktörlerdir.

Olumlu Faktörler: İşletmelerin yenilik yapma ve teknoloji geliştirme faaliyetlerini destekleyecek veya olumlu etkileyecek, sistemin kendi içinden kaynaklanan güçlü yönleri ve dışarıdan kaynaklanan fırsatlardan oluşan faktörlerdir.

Olumsuz Faktörler: İşletmelerin yenilik yapma ve teknoloji geliştirme faaliyetlerini engelleyecek veya olumsuz etkileyecek, sistemin gelişmeye açık/zayıf yönleri ve dışarıdan kaynaklanan tehditlerden oluşan faktörlerdir.

İlk aşamada katılımcılar altışar kişilik üç gruba ayrılmıştır. Her gruba moderatörlük yapılmış ve çalışma süresince salon moderatörü hazır bulunmuştur. Bu aşamada grupların sırasıyla *Güçlü - Fırsat - Zayıf, Zayıf - Tehdit - Güçlü* ve *Fırsat - Tehdit* konularında fikir üretmeleri sağlanmış ve böylece çalışma sonucunda iki set *Güçlü - Zayıf - Fırsat - Tehdit* analizi elde edilmiştir. Çalışma "fikir üretme" ve "üretilen fikirlerin oylanması" şeklinde iki aşamadan oluşmuştur. Birinci aşama (fikir üretme) iki soru ile başlamış ve aşağıdaki sırayla gerçekleşmiştir:

Ankara İli BİT sektöründe faaliyet gösteren teknokentlere bağlı BİT işletmelerinin, yenilik yapma ve teknoloji geliştirme faaliyetlerini olumlu etkileyecek/destekleyecek güçlü yönleri ve olumsuz etkileyecek/engelleyecek gelişmeye açık/zayıf yönleri nelerdir?

Ankara İli BİT sektöründe faaliyet gösteren teknokentlere bağlı BİT işletmelerinin, yenilik yapma ve teknoloji geliştirme faaliyetlerini olumlu etkileyecek/destekleyecek dış çevrede karşılaştıkları fırsatlar ve olumsuz etkileyecek/engelleyecek tehditler nelerdir?

- Her katılımcı, soruya yönelik bir fikir üretmiş ve bu fikri tek bir post-it'e yazarak önündeki, tepsi adı verilen A3 kâğıda yapıştırarak, yanındaki katılımcıya iletmıştır.
- Her katılımcı, önüne gelen kâğıdın üzerinde yazılı diğer fikirleri inceleyerek yeni bir fikir oluşturmuş ve bu işlem bir kaç tur sürdü-rüldükten sonra, fikir üretimi tamamlanmıştır.
- Daha sonra, kâğıtlar üzerinde üretilen fikirler grup içerisinde okunmuş ve benzer ifadelerden sadece bir tanesi seçilmiş veya düzeltme yapılarak yeni bir ifade oluşturulmuştur.
- Oluşturulan ifadeler değerlendirilerek, grup içerisinde çalışılan alanda nihai bir fikirler listesi oluşturulmuştur.

Grubun çalışması gereken tüm alanlarda (Güçlü, Zayıf, vb.) bu süreç tekrarlanmıştır. Çalışmanın ikinci aşaması olan üretilen fikirlerin oylanması ise şu şekilde gerçekleşmiştir:

- Çalışılan alan ile ilgili (gruplar tarafından oluşturulan) ikişer adet liste; grup moderatörleri tarafından, konsolide edilmek ve bilgisayar ortamına aktarılmak üzere çalışma ekibine iletilmiş ve bu noktada, salon moderatörü konsolidasyon kısmında çalışma ekibini teknik olarak yönlendirmiştir.
- Üzerinden oylama yapılacak nihai “güçlü yönler, zayıf yönler, fırsatlar ve tehditler” listeleri oluşturulmuş ve oylama aşamasına geçilmiştir.
- Her katılımcıya, üretilen ifadelerin sayısının üçte biri kadar oy hakkı verilmiş ve katılımcılardan öncelikli gördükleri her maddeye göre bu oyları dağıtmaları istenmiştir.
- Bu oylamayı katılımcıların teker teker her GZFT grubu için tekrarlaması sağlanmıştır.
- Her katılımcının dört ayrı grupta kullandıkları oylar sayılmış ve verilen oyların dağılımına göre öncelikli ifadeler listesi oluşturulmuştur.

3.2 GZFT Analizi Sonuçları

GZFT toplantısının ilk bölümündeki fikir üretme aşamasından çıkan GZFT ifadelerinin tamamı, ikinci aşamada önceliklendirme yapımaları için katılımcıların oylamasına sunulmuştur. Bu ilk aşamada, konsolide edilmiş yirmi beş (25) ifadeden oluşan “Güçlü Yönler Listesi”, kırk altı (46) ifadeden oluşan “Zayıf/Gelişmeye Açık Yönler Listesi”, on altı (16) ifadeden oluşan “Fırsatlar Listesi” ve on dört (14) ifadeden oluşan “Tehditler Listesi” hazırlanmıştır. Ancak yerden tasarruf etmek açısından bu ifadeler bu çalışmada detaylı olarak verilmemiştir.

GZFT analizinde her kategoride, fikir üreten grup içinde üretilen fikirler hakkında genel olarak anlaşmaya varıldığı ve sonuçların bu şekilde oluşturulduğu önemle işaret edilir. Unutulmaması gereken nokta ise, analizimizin, toplantıya katılan işletme yetkililerinin ve teknokent temsilcilerinin fikir ve katkılarından yola çıkılarak hazırlanmış genellemeleri içeriyor olmasıdır. Çalışmamızda katılımcılardan, kendilerine dağıtılan Güçlü Yönler listesinden öncelikli olduğunu düşündükleri *sekiz* ifadeyi, Zayıf Yönler listesinden öncelikli olduğunu düşündükleri *on beş* ifadeyi, Fırsatlar listesinden öncelikli olduğunu düşündükleri *beş* ifadeyi, Tehditler listesinden öncelikli olduğunu düşündükleri *beş* ifadeyi işaretlemeleri istenmiştir. Bir ifadenin diğerlerine nazaran daha önemli olduğunu düşünmeleri ve birden fazla oy vermek istemeleri durumunda, kullanacakları oy sayılarını geri kalan ifadeler arasında dağıtarak değerlendirebilecekleri ifade edilmiştir. Önceliklendirme sıralaması, katılımcılar tarafından en çok oy alan ifadeden en az oy alan ifadeye doğru yapılmıştır.

3.2.1 Güçlü Yönler

GZFT toplantımıza katılan işletme ve teknokent yetkililerine göre, Ankara BİT sektöründe yenilik kapasitesini arttırmayı olumlu yönde etkileyecek en önemli unsurlardan ilki *Ankara'daki üniversitelerin yarattığı insan sermayesi* olarak belirtilmiştir. Bu ifadenin, katılımcılar tarafından 11 puan alarak öne çıkması şaşırtıcı değildir. Zira Ankara, içlerinde ODTÜ, Bilkent, Hacettepe gibi kurumsallaşmış ve uluslararası tanınırlığı olan birçok üniversiteye ev sahipliği yapmaktadır. Bu üniversiteler kaliteli akademik kadroları ve araştırma olanakları sayesinde, ülkemizde birçok alanda nitelikli personelin yetişmesine önemli katkılar sağlamaktadırlar. Teknokentler, üniversite-sanayi işbirliğinin oluşturulmasına ve geliştirilmesine önemli katkılar sağlayacak ve bu bağlamda söz konusu işbirliğini temsil edebilecek yapılanmalardır. Benzer şekilde, katılımcıların oyları göz önüne alındığında, teknokentlerin BİT sektörünün yapılışında da önemli bir ayağı oluşturduğunu söylemek mümkündür. Halihazırda, Ankara'da BİT sektöründen faaliyet gösteren piyasa aktörlerinin çoğu üniversitelere bağlı teknokentlerde konuşlanmış durumdadır. Burada katılımcılar tarafından ayrıca vurgulanmak istenen husus ise, BİT işletmelerinin Ankara'daki üniversiteleri, aradıkları donanımlı personel ihtiyacını karşılayabilecekleri bir kaynak olarak görmeleridir. Öte yandan, bu unsurun öne çıkmasının bir diğer nedeni ise bilginin yayılması ve yaratılan bilginin ürüne dönüşmesinde en önemli araçlardan biri olan teknokentlerin ve teknokentlerde akademik yayılma (spin-off) şeklinde kurulan büyüklü küçüklü işletmelerin ve bu işletmeler ile üniversite arasındaki organik bağın varlığının büyük öneme sahip olduğu şeklindeki algı olduğu söylenilebilir.

Ankara’da BİT sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin yenilik kapasitelerine dair öne çıkan güçlü yönlerden bir diğeri ise katılımcılar tarafından toplam 11 puan alan *sektörde en büyük alıcıların (pazarın) Ankara’da olması* ifadesi olmuştur. Burada katılımcıların, alıcıların ve satıcıların bir araya gelebildiğine işaret eden “pazar” terimini kullanmış olmalarına dikkat çekmek gerekir. Ankara ilinde pek çok farklı teknik alanda uzmanlığa sahip işletme bulunmaktadır. Bu işletmelerin önemli bir kısmı da kamu kurum ve kuruluşları ile ticari ilişki içindedir. Birçok devlet kurumu özellikle doküman yönetim sistemi gibi yazılım ihtiyaçlarını karşılamak için Ankara’da üniversite teknokentlerinde konuşlanmış işletmelerden yararlanmaktadır. Bu ifadede katılımcıların vurgulamak istedikleri noktalardan biri de, kamu için tasarlanan ürün ve hizmetler sayesinde Ankara işletmelerinin belli bir seviyede uzmanlaşmaya sahip olduklarıdır.

GZFT toplantısı katılımcıları tarafından yapılan oylamalar sonucu, Ankara’daki BİT sektörünün yenilik yapma ve yeni teknoloji üretebilme açısından sahip olduğu bir diğer güçlü yön ise *savunma sanayinin Ankara’da kümeleşmesi* olarak belirlenmiştir. Savunma sanayinin BİT sektörü açısından önemi, yüksek teknolojinin üretildiği ve büyük çapta Ar-Ge faaliyetlerinin yürütüldüğü bir sektör olmasıdır. Ayrıca savunma, ülkeler için hem ticari hem de askeri açıdan stratejik öneme sahip bir sektördür. Bu stratejik alan ile ilgili devlet kurumları Ankara’da bulunmaktadır. Ankara BİT işletmelerinin oluşturduğu sistem dahilinde, teknik uzmanlık alanları savunma teknolojileri geliştirmek olan büyük işletmelerin yanı sıra, bu işletmeler ile işbirliği içinde veya tamamlayıcı ürün üreten bir çok işletme bulunmaktadır. Bununla birlikte, savunma sanayine iş yapmanın küçük şirketler için önemli bir deneyim ve öğrenme fırsatı olarak algılanmasının da bu ifadenin ön plana çıkmasında etkili olduğu söylenilebilir. Öte yandan, ulusal savunma teknolojilerine yönelik Ar-Ge faaliyetleri yürüten işletmelerin de uygun bilgi güvenliğinin varlığı nedeniyle üniversite teknokentlerinde yer almayı tercih ettikleri bilinmektedir.

Teknokent sayısının görece fazla olması ve nitelikli personelin varlığı ve Ankara’nın söz konusu nitelikli personel için yaşam kalitesi açısından daha avantajlı olması ifadeleri de yukarıda kısaca değindiğimiz ifadelerle -üniversiteler, pazar, savunma sanayi- bağdaştırılabilecek diğer önemli güçlü yanlar olarak ön plana çıkmaktadır.

3.2.2 Zayıf/Gelişmeye Açık Yönler

GZFT toplantımızda Ankara ili BİT sektörünün, yenilik ve girişimcilik faaliyetlerine engel oluşturabilecek, gelişmeye açık/zayıf yönleri tartışılmış ve grupların yaratıcı fikir üretme süreçlerinde ortaya çıkan yu-

karıdaki ifadeler katılımcıların oylamasına sunulmuştur. Ankara ili BİT sektöründe yenilik yeteneklerinin gelişmesi önündeki en büyük engel, toplantımıza katılan 18 temsilciden toplamda 13 puan alan **ürün rekabeti yerine fiyat rekabeti olması** şeklinde bulunmuştur. İşletmelerin, kaliteli ürün yerine daha ucuz mal üretmeyi hedeflemelerinin, bu sektörün yenilik kapasitesini arttırmasını ve teknoloji üretme yeteneğini olumsuz yönde etkilediği savunulmuştur. Genel olarak düşünüldüğünde de **fiyat rekabeti** ekonomiler için son derece tehlikelidir. Bu anlamda üreticilere en büyük baskı perakendecilerden gelmektedir. Tüketickiye **en ucuz fiyat** garantisi sunma çabası üreticilerin kâr oranlarını azaltmakta, fiyatı düşürmek de sonuçta kalitenin düşmesine neden olmaktadır. Amaç, **fiyat rekabetine** girilmesinin yerine, yenilik ve Ar-Ge çalışmalarını genişletip yeni teknolojiler üreterek, rekabetin kaliteli ve yenilikçi ürünler üzerinden yapılmasını mümkün kılmak olmalıdır.

Ankara'da BİT sektöründeki işletmelerin teknoloji üretme ve yenilik yapma faaliyetlerini engelleyeceği düşünülen diğer zayıf yönler ise, her biri eşit ve toplamda 12'şer puan alan yüksek işgücü devir oranı (kamu projeleri dahil) ve işletmelerin uluslararası düzeyde proje **geliştirme kabiliyetinin zayıf olması** faktörleri olduğu görülmüştür.

İlk ifadede **işgücü devir oranı** ile belirtilmek istenen dönem içinde işletmeden ayrılan personel sayısının, o işletmede çalışan ortalama personel sayısına olan oranıdır ve bu oranın yüksek olması özellikle işgücü verimliliğini olumsuz yönde etkilemektedir. Sektörde benimsenen temel iş yapış biçiminin proje bazlı olması dolayısıyla, çalışanların edindikleri bilgi ve birikimler belli bir proje çerçevesinde gelişmektedir. Bu birikimlerin bir projeden diğerine aktarılması ise, yüksek işgücü devir oranı söz konusu olduğu için genellikle mümkün olmamakta, bu durum da şirketlerin belli bir uzmanlık alanında güçlenmelerini ve çalışanların verimliliklerini arttırmalarını zorlaştırmaktadır. Rekabetin oldukça yoğun olduğu yazılım alanında, temel girdisi işgücü ve en güçlü kozu da nitelikli insan kaynağı olan, özellikle küçük şirketler için ilk aşamada şirketin gelir kaynağının sürdürülmesinin sağlanması, biraz daha uzun vadede ise edinilen birikimin araştırma geliştirme faaliyetlerinde kullanılarak yeniliğin ortaya çıkartılmasının olanaklı hale gelmesi önünde ciddi engellerden birisi firmalarda "rutin" oluşmamasıdır.

İşletmelerin **uluslararası düzeyde proje geliştirme kabiliyetinin zayıf olması** faktörünün öne çıkarılması ise, Ankara'daki BİT sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin uluslararası projeleri ve bunlardan edinebilecek kazanımları oldukça önemsediklerini, fakat henüz küresel düzeyde rekabet edebilecek potansiyelde uluslararası proje geliştirme kabiliyetlerini yeterli görmediklerinin göstergesi olarak kabul edilebilir.

Benzer şekilde, *proje yönetim süreci konusunda yetersizlik* ifadesi de sektörün gelişimini engelleyen faktörler arasında ön planda yer almıştır. Bilgi ve İletişim Teknolojileri alanındaki projelerin başarılı olması için en önemli faktörlerden birinin projenin iyi yönetilmesi olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Maliyetin doğru saptanabilmesi, etkin zaman planlamasının ve iş programının belirlenmesi, girdi ve çıktı analizinin düzgün yapılması, doğru işin doğru çalışanlara verilmesi ve süreçte ve sonuçta teknik performansın değerlendirilmesi faktörleri; projenin yapısını şekillendirip bu sürecin sınırlarını belirleyerek, ekibin oluşturulmasını ve çalışmasını sağlayan ve bir projenin yönetim sürecini tanımlayan temel etmenler olarak kabul edilebilirler. Üründe ulaşılması beklenen kalite düzeyi de bu sınırlar içinde projenin başarısını belirleyen en önemli faktör olarak düşünülürse, *proje yönetim süreci konusundaki yetersizlik*, Ankara'daki BİT alanında faaliyet gösteren işletmeler için proje başarısını olumsuz etkileyebilecek önemli bir dezavantaj olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yüksek puan alarak, Ankara ili BİT sektörünü yenilikçilik ve girişimcilik faaliyetlerinin gerçekleştirilmesini engelleyeceği düşünülen diğer önemli zayıf yönler ise, her biri 10'ar puan alan, *desteklerle yapılan projeler sonucu ortaya çıkan ürünlerin pazarlama stratejilerinin yetersiz olması; savunma sanayinde yer alan vakıf işletmelerinin alanları dışında projelere girmeleri nedeniyle oluşan haksız rekabet ortamı; (Ankara özelinde) özel sektörün zayıf olması ve büyük yazılım projelerinde yer almış, deneyimli personel bulma sıkıntısı olduğu* görülmüştür.

3.2.3 Fırsatlar

Ankara ili BİT sektörü için sektörün dışında kaynaklanan en önemli olumlu faktör (fırsat), GZFT toplantısı katılımcılarından toplamda 18 tam puan alan güçlü bir üniversite altyapısının olması olmuştur. Bu durum, bir çok alanda fırsat olarak düşünülmektedir. Güçlü bir üniversite altyapısının olması hem niceliksel hem de niteliksel olarak değerlendirilebilir. Burada vurgulanan nokta, başarılı ve köklü üniversitelerin sayıca önemli bir çoğunluğunun Ankara'da olmasının yanı sıra, Ankara'daki üniversitelerdeki önemli birikimin, insan kaynağının, araştırma geliştirme faaliyetleri için gerekli fiziksel altyapı olanaklarının varlığı olmuş; Türkiye'nin en iyi öğrencilerinin de tercih ettiği ve en donanımlı mezunlarının verildiği okulların Ankara'da bulunması, Ankara'daki BİT sektörü için önemli bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. Bu anlamda, güçlü üniversite altyapısının varlığı; daha fazla başarılı üniversite mezunu insan kaynağına ulaşma, akademik çevreye yakınlık, uzman yardımına kolay erişebilirlik ve üniversite-sanayi işbirliğinde kolaylık gibi birçok alanda fırsat olarak değerlendirilebilir.

Ankara ili BİT sektörü için önceliklendirmede ikinci sırada yer alan fırsat ise, 16 puan alan ağırlıklı kamu yatırımının ve karar mercisinin Ankara'da olması unsuru olmuştur. Kamu yatırımlarının, özellikle yeni teknolojiler ve BİT alanında, önemli bir bölümünün Ankara'da yapılıyor olması (veya şimdiye kadar Ankara'da yapılmış olması) ve BİT sektörü için Ankara'daki en büyük alıcı olan kamu kurumlarının karar mercilerinin Ankara'da bulunması, Ankara'daki BİT sektörünün dışından kaynaklanan ve bu sektördeki (başta yenilik ve Ar-Ge olmak üzere) bir çok faaliyeti olumlu etkileyen bir diğer önemli fırsat olarak işaret edilmiştir.

Teknokentlerin olması, toplamda 15 puan alarak, fırsatlar arasında üst sıralarda yer alan bir diğer ifade olmuştur. Teknokentlerin varlığı, teknoloji alanındaki yenilikçi faaliyetlerin ve özellikle yenilik yoluyla edinilmiş rekabetin incelenmesi açısından çok önemli bir yere sahiptir. Çünkü teknokentlerin yaygınlaşmasıyla, ileri teknoloji kullanan/üreten şirketlerin oluşumunun ve büyümesinin desteklenmesi; teknoloji transferinin yanı sıra yeni teknolojilerin geliştirilmesi; üniversite/sanayi işbirliği için önemli adımlar atılması ve üniversitelerdeki nitelikli insan kaynağı ve alt yapı olanaklarının doğrudan ekonomik üretime katılması mümkün olmaktadır. Akademide, özellikle insan kaynakları, pazar araştırmaları, finans gibi konularda çalışan çok sayıda akademisyenin ve lisansüstü öğrencinin varlığı ile teknokentlerdeki danışmanlık şirketlerinin gücü birleştirildiğinde, teknokentlerin (üniversite bünyesindeki) varlığı, sanayicinin danışmanlık hizmetlerine ulaşmasında kolaylaştırıcı bir rol oynayacaktır.

Savunma sanayinin Ankara'da yoğunluk göstermesi ise, katılımcılarımızdan en çok oy alan bir diğer unsur olarak öne çıkmıştır. Ankara'nın savunma sanayinin merkezi olarak kabul edilmesi, bir çok sektörde olduğu gibi, savunma sektörüne önemli girdi veren BİT alanında da Ankara'daki yazılım işletmeleri için önemli bir fırsat olarak değerlendirilebilir. Güçlü bir savunma sanayi ile iş yapma olanağı, yeni işletmeler açısından hem katkısı oldukça yüksek bir öğrenme ve yetenek geliştirme süreci olarak tanımlanabilir hem de yenilik yapabilme kabiliyetlerinin gelişmesi için önemli bir ortam olarak değerlendirilebilir. Savunma sektörünün doğası gereği, yatay bir iş bölümü sürecinin tanımlanmasının oldukça zor olduğu ve uzmanlaşmanın dikey ve daha çok örtük olabileceği rahatlıkla kabul edilebilecektir. Fakat bunun yanı sıra, savunma sanayinin Ankara'da yoğunluk göstermesi, savunma alanındaki şirketlerin iş ortağı aramaları durumunda Ankara'daki işletmeleri tercih etmelerine neden olacağı için, bu işletmeler için önemli bir fırsat olarak değerlendirilebilir. Aynı şekilde, **savunma işletmelerinin merkezlerinin bir arada olması (yeni iş birlikleri için fırsat)** faktörü de en çok oy alan ifadelerden birisi olmuştur. Bu da, yukarıda saydığımız nedenlerde dolayı,

Ankara'daki işletmeler açısından savunma sanayinin varlığının ne denli önemli olduğunu destekleyen bir diğer unsur olarak değerlendirilebilir.

3.2.4 Tehditler

GZFT toplantısına katılan işletme ve teknokent yetkililerinin büyük çoğunlukla tehdit olarak gördüğü unsur *yasal ve uygulama eksikliği nedeniyle gelişen haksız rekabet* ile ilgilidir. Bu ifadede özellikle yeni kurulmuş işletmelerin ihaleye girme önkoşulu olarak son birkaç yıl için işletmeye ait bazı belgelerin istenmesi, yeni kurulan işletmeleri belli bir süreliğine (2-3 yıl kadar) teknik uzmanlığa sahip oldukları alanda iş alamamaları ve ilgili konuda deneyim kazanamamaları, uzun dönemde işletmelerin yenilik kapasitesini ve yeni teknoloji geliştirme faaliyetlerini olumsuz etkileyebilecek bir tehdit unsuru olarak görülmüştür.

Ankara'daki BİT sektörünü bir sistem olarak düşünürsek, bu sisteme dışarıdan olumsuz yönde etki eden ve bu nedenle sisteme bir tehdit unsuru olarak tanımlanan bir diğer unsur ise *yetişmiş elemanın yurtdışına veya İstanbul'a kayması* olmuştur. BİT sektörü nitelikli personel hareketliliği olan bir sektördür. Eğitimini Ankara'da tamamlayıp, sektörde teknik donanım ve iş tecrübesine sahip olmuş mühendislerin belli bir süre sonra, çeşitli nedenlerden ötürü yurtdışına veya İstanbul'a yönelmeleri, katılımcılar tarafından önemli bir tehdit unsuru olarak gösterilmiştir. Ücretlerin yüksek oluşu ve Ankara'ya kıyasla, büyük özel şirketlerde çalışma fırsatının İstanbul'da daha yoğun olması, yetişmiş işgücünün İstanbul'a kaymasını etkileyen bir diğer unsur olarak değerlendirilebilir. Uluslararası şirketlerde çalışma ve daha büyük projelerde yer alma fırsatının olması ise, yurtdışındaki işletmeleri özellikle yetişmiş işgücü için daha cazip kılmakta, bu da Ankara'daki işletmeler için bir tehdit unsuru haline gelmektedir.

Buna paralel olarak, Ankara'daki BİT sektörü için öne çıkan bir diğer tehdit olabilecek faktör ise *özel sektörün -yerli yabancı- İstanbul'da olması* şeklinde ifade edilmiştir. Ar-Ge'nin itici gücünün sanayide ortaya çıkan teknik veya başka alanlarla ilgili problemlere çözüm bulmak güdüsü olduğunu düşünürsek, ileri düzeyde Ar-Ge yapılan yerlerin özel sektörün yoğun olduğu bölgelerde olması şaşırtıcı değildir. GZFT katılımcılarımız bu ifadede Ankara'da özel sektör yoğunluğunun az olmasından dolayı, Ankara BİT sektöründe yapılan Ar-Ge faaliyetlerinin niteliğinin görece düşük kaldığını ve bunun Ankara BİT sektörün yenilik kapasitesi ve yeni teknoloji üretme yeteneği açısından önemli bir tehdit olduğuna dikkat çekmek istemişlerdir.

Globalleşen yazılım sektörü ve yabancı kaynaklı ürünler de Ankara'daki BİT sektörü açısından dışarıdan kaynaklanan önemli bir olumsuz unsur olarak göze çarpmaktadır. Günümüzde BİT sektörü içinde faali-

yet gösteren işletmeler, ürünlerini uluslararası pazarlara da sunabilme imkânına sahiptir. Bununla birlikte, katılımcılarımız, yerli üreticiler tarafından üretilmiş bir yazılımın aynı özelliklerdeki yabancı ürünler ile karşılaştırıldığında, yerli yazılımın daha yüksek fiyat-performans oranına sahip olmasına karşın tercih edilmediğinin altını çizmişlerdir. Bu ifade bir yandan yerli ürünlere olan güvensizliği ve bilgi eksikliğini de gözler önüne sermektedir. Öte yandan yabancı kaynaklı şirketler, genel olarak çok sayıda personelin çalıştığı Ar-Ge departmanlarına sahiptir. Bu nedenle yerli işletmelerin büyüklükleri düşünüldüğünde, bu işletmeler ve ürünleri ile rekabet güçleşmektedir.

3.3 Sonuçlar

Tablo 2 katılımcılar tarafından öne çıkarılan GZFT analizi sonuçlarını göstermektedir. Tablo 2’de özetlenen GZFT analizi sonuçları gerçekte sorunların çözümlerine yönelik cevapları ve olası fırsatları oldukça net bir biçimde ortaya koymaktadır. Tüm sahne beş farklı unsur tarafından şekillendirilmektedir: Altyapı, kurumsal gelişim, pazar, maliyet ve işgücü. Aslında görece daha az oy alan sonuçların da kabaca bu beş farklı unsur tarafından şekillendirildiğini söylemek de yanlış olmaz. GZFT analizinin her bir alt bileşeni detaylı olarak incelenirse, güçlü yönlerin daha çok *altyapı*, *pazar* ve *işgücü* unsurları tarafından baskılandığı gözlenmektedir. İnsan kaynağı ve işgücü açısından; iyi üniversitelerin Ankara’da olması ve dolayısıyla kaliteli mezunların Ankara’dan çıkıyor olması ve Ankara’nın yaşam kalitesi açısından daha avantajlı olması unsurları, Ankara’daki BİT sektöründe yenilik yapabilme kabiliyetlerini olumlu etkileyebilecek güçlü yönler olarak bulunmuştur. Bunun yanı sıra, teknokent sayısının görece fazla olması ve bu yüzden de Ankara’daki BİT altyapısının bu teknokentlerle zenginleşmesi, Ankara’daki BİT sektörünün güçlü bir altyapısı olduğunun ve bu altyapının yenilik kabiliyetlerini olumlu etkileyebilecek en önemli unsurlardan biri olarak işaret edildiğinin göstergesidir. Öte yandan, savunma sanayinin önemli bir bölümünün Ankara’da bulunması ve özellikle kamudan yola çıkarak; sektörde en büyük alıcıların (pazarın) Ankara’da olması, Ankara’daki BİT sektörünün pazar anlamında öne çıkan güçlü yönleri olmuştur.

Zayıf yönlerde ise *altyapı*, *kurumsal gelişim*, *pazar*, *maliyet* ve *işgücü* alanlarının tamamında Ankara’daki BİT sektörünün gelişmeye açık bir yönünün olduğu görülmektedir. Bunlardan en çok öne çıkan, maliyet unsurunda Ankara’daki BİT sektörünü olumsuz etkileyeceği düşünülen fiyat rekabetidir. BİT sektöründe, ürün rekabeti yerine fiyat rekabetinin vurgulanması, rekabet konusunda kaliteden ziyade maliyetin daha fazla öne çıkmasının bir göstergesi olarak kabul edilebilir ve sektördeki yenilik kabiliyetini olumsuz etkileyeceği düşünülebilir. Öte yandan, işgücü

anlamında sektörü içerden olumsuz etkileyen unsurlar ise yüksek işgücü devir oranı ve nitelikli işgücü bulma sıkıntısı olarak karşımıza çıkmıştır. Bu durum, yüz yüze mülakatlarımızda da sürekli vurgulanan bir nokta olmuştur. Altyapı açısından ise, işletmelerin uluslararası düzeyde proje geliştirme kabiliyetinin zayıf olması ve özel sektörün çok etkin olmaması, Ankara'daki BİT sektörünü olumsuz etkilediği düşünülen en önemli faktörler olmuştur. Son olarak da, kurumsal gelişim anlamında sektörde öne çıkan zaafın, proje yönetim süreci konusunda yetersizlik olduğu belirtilmiştir.

Fırsatlarda ise *pazar* ve *altyapı* unsurları baskındır. Güçlü üniversitelerin ve (özellikle bu üniversiteler bünyesinde) teknokentlerin var olması, Ankara'daki BİT sektörü için altyapı kaynaklı fırsatlar yaratmaktadır. Savunma sanayinin Ankara'da yoğunluk göstermesi ve savunma işletmelerinin merkezlerinin bir arada olması unsurları, Ankara BİT sektöründeki işletmeler için hem iş yapma potansiyelinin artırılması hem de birlikte yürütülen işlerde doğrudan/dolaylı bir öğrenme sürecinin parçası olabilmelerini sağlaması anlamında en önemli fırsatlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Öte yandan, ağırlıklı kamu yatırımının ve karar merciinin Ankara'da olması ise, yine pazar açısından Ankara işletmelerinin diğer şehirlerdeki işletmelere nazaran daha tercih edilir olmalarını sağlayan bir pazar avantajı olarak kabul edilebilir.

Tehdit unsurları içinde baskın olan genel başlıklar, *maliyet*, *işgücü*, *pazar* ve *altyapı* olmuştur. İlk bakışta öne çıkan unsur, zayıf yönlerde de farklı bir biçimde karşımıza çıkan haksız rekabet konusudur. Bu unsurdaki vurgulanan nokta ise, maliyet unsurunun bu sefer Ankara'daki BİT sektörünün dışından kaynaklanan bir dinamik olan yasal ve uygulama eksikliği nedeniyle gelişmesi olmuştur. Globalleşen yazılım sektörü ve yabancı kaynaklı ürünlerin ortaya çıkması unsuru ile birlikte, tehditler gurubunda maliyet kaynaklı olarak yer alan haksız rekabet konusu, bu özellikleriyle sektörün dışından kaynaklandığı için tehditler arasında yer almıştır. Pazar açısından tehdit olarak, İstanbul'daki pazarın güçlü olması vurgulanmış, işgücü anlamında da, yetişmiş insan kaynağı için yurtdışı veya İstanbul'un daha cazip olması, Ankara'daki sektörü tehdit edebilecek bir unsur olarak görülmüştür. Son olarak da, (özellikle yasal) altyapı anlamında kamunun bilişim yatırımı politikalarının olmaması veya bu politikaların devamlılığının sağlanamaması, Ankara'daki BİT sektörünü olumsuz etkileyebilecek bir dış unsur olarak belirlenmiştir.

4. Sektörel Veri Analizi

Ulusal ikincil verinin kısıtlı olması sebebiyle, "Ankara İli Bilgi İletişim Teknolojileri Sektörü Yenilik Kapasitesi ve Üniversite-Sanayi İşbirlikleri" çalışması kapsamında, güncel birincil veriye ulaşmak amacıyla proje

faaliyetleri kapsamında saha çalışması gerçekleştirilmiştir. Bu amaçla, Ankara'da yer alan üniversite teknokentlerinde BİT alanında faaliyet gösteren toplam işletme sayıları üzerinden, bölgelerini temsil edebilecek sayıda ve nitelikte aktif işletme temsilcileri ile görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmeler, Ankara il sınırları dahilinde yer alan Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi, Gazi Üniversitesi, Bilkent Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi Teknokentlerinde Bilgi ve İletişim Sektörü alanında faaliyet gösteren çeşitli 103 işletmeyi kapsamaktadır.

Araştırma örneklemini, Ankara İli BİT Sektöründe faaliyet gösteren işletmelerden oluşmuştur. İl genelinde bu alanda faaliyet gösteren işletmeler çoğunlukla teknoloji geliştirme bölgelerinde yer aldıkları için; örneklemini oluşturacak olan işletmeler bu bölgelerde faaliyet gösteren işletmeler arasından seçilmiştir. Elektronik kaynaklardan ve ilgili teknokent yönetiminden edinilen bilgiye göre (2011 itibarıyla), Orta Doğu Teknik Üniversitesi Teknokenti'nde BİT sektöründe faaliyet gösteren işletme sayısı 149, Bilkent Üniversitesi Cyberpark'ında 179, Hacettepe Üniversitesi Teknokenti'nde 103, Gazi Üniversitesi Teknokenti'nde 70 ve Ankara Üniversitesi Teknokenti'nde 23 kadardır. Toplamda Ankara İli üniversite teknokentlerinde faaliyet gösteren 524 işletme bilgisine ulaşılmış, çalışma kapsamında yarı yapılandırılmış mülakatlar aracılığıyla veri toplama sürecine ayrılan 1 aylık zaman içerisinde 100 işletme ile görüşülmesi planlanmış ve sonuçta bu sayının üzerine çıkılarak 103 işletme ile 1 ila 1,5 saat uzunluğunda yüz yüze mülakatlar yapılmıştır. Bu mülakatlarda, görüşmeciler, ağırlıklı olarak kapalı uçlu sorulardan oluşturulmuş, yarı-yapılandırılmış anket formunu kendilerine rehber edinmişlerdir. Anket formu, dört bölümden oluşmaktadır: (i) İşletme, Sektör ve Pazar Bilgileri, (ii) Başka Kuruluşlarla İlişkiler ve Yakınlıklar, (iii) Ar-Ge, Tasarım, Yenilik ve Farkındalık, (iv) GZFT (Güçlü-Zayıf Yönler ve Fırsatlar-Tehditler). Bu bağlamda Ankara teknokentleri BİT Sektörü'nde faaliyet gösteren işletmelerin % 20 gibi bir kesimi ile görüşülerek verilerin toplanmış olması, seçilen örneklemin bütünü temsil edebilirliği açısından da güvenilirliğini artırmıştır.

Tablo 2: Özet GZFT Analizi Tablosu

GÜÇLÜ YÖNLER	ZAYIF YÖNLER	FIRSATLAR	TEHDİTLER
İyi üniversitelerin ve dolayısıyla kaliteli mezunların Ankara'dan çıkıyor olması	Ürün rekabeti yerine fiyat rekabeti olması	Güçlü bir üniversite altyapısının olması	Yasal ve uygulama eksikliği nedeniyle gelişen haksız rekabet
Sektörde en büyük alıcıların (pazarın) Ankara'da olması	Yüksek işgücü devir oranı (kamu projeleri dahil)	Ağırlıklı kamu yatırımının ve karar merciinin Ankara'da olması	Yetişmiş elemanın yurtdışına veya İstanbul'a kayması
Savunma sanayinin Ankara'da kümeleşmesi	İşletmelerin uluslararası düzeyde proje geliştirme kabiliyetinin zayıf olması	Teknokentlerin olması	Özel sektörün -yerli yabancı- İstanbul'da olması
Teknokent sayısının görece fazla olması	Proje yönetim süreci konusunda yetersizlik	Savunma Sanayinin Ankara'da yoğunluk göstermesi	Globalleşen yazılım sektörü ve yabancı kaynaklı ürünler
Nitelikli personelin varlığı ve yaşam kalitesi açısından daha avantajlı olması	Desteklerle yapılan projeler sonucu ortaya çıkan ürünlerin pazarlama stratejilerinin yetersiz olması	Savunma işletmelerinin merkezlerinin bir arada olması (yeni iş birlikleri için fırsat)	Kamunun bilişim yatırımı politikalarının olmaması veya devamlılığının olmaması
	Özel sektörün zayıf olması -Ankara özelinde		
	Büyük yazılım projelerinde yer almış, deneyimli personel bulma sıkıntısı		

Altyapı
 İşgücü
 Kurumsal Gelişim
 Pazar
 Maliyet

4.1 Anket çalışmasının sonuçları

Saha çalışmasına katılan işletmelerin önemli bir bölümü nitelikli işgücü temini konusunda problemler yaşadıklarını ifade etmişlerdir. İşletmelerin %45'inin 10 kişiden az personel istihdam ettikleri de dikkate alındığında, gerek nitelikli işgücü temini konusunda gerekse nitelikli işgücünün hareketliliğinden kaynaklanan problemler zaman zaman işletmelerin rekabet edebilme kapasitelerini olumsuz etkilemektedir. Bu konudaki problemler üretim aşamalarını ve işletmelerin yenilikçilik düzeyini etkileyebilmektedir. İşletmeler nitelikli işgücü teminini ağırlıklı olarak Ankara'daki diğer işletmelerden sağladıklarını belirtmişlerdir. Teknik eğitim okullarından veya programlarından personel temin ettiklerini belirten yalnızca 8 işletme olması dikkat çekicidir.

İşletmelerin %47'si son 5 yılda ihracat yapmıştır. Bu oranın artırılmasına yönelik faaliyetler içerisinde ilk akla gelen teknik yardım programları ve projeleridir. Özellikle AB ülkelerinde benzerlerini gördüğümüz, büyüme potansiyeli yüksek işletmelere uluslararası pazarlara açılmaları konusunda yardımcı olabilecek üretim ve pazarlama stratejileri oluşturmak amacıyla eğitim ve danışmanlık hizmetleri sağlayan programlar oluşturulabilir.

İşletmeler arası işbirliği, işletmeler arasında %87 oranında önemli görülmektedir. İşletmelerce önemli görülen işbirlikleri türleri incelendiğinde işletme bilgilerini ve becerilerini paylaşma, Ar-Ge, tasarım, yeni teknoloji edinme ve geliştirme ve yeni ürün geliştirme alanlarındaki işbirlikleri öne çıkmaktadır. Son 5 yılda ürün veya süreç yeniliği için başka kuruluşlarla işbirliğine giden işletmeler %56 oranındadır. Bu işletmeleri bu tür işbirliklerine iten etmenlerin başında işbirliği yapan kuruluşun sahip olduğu uzmanlık ve fiziksel kaynaklar ve işbirliği yapan kuruluş ile mevcut uzun vadeli ilişkiler (karşılıklı güven) gelmektedir. İşletmeler yenilik için çeşitli kuruluşlarla işbirliklerine gidebilmektedir. İşletmeler için alıcılar, öğretim kurumları ve kamu yenilik finansmanı kuruluşları (Bakanlıklar, KOSGEB, DPT, TÜBİTAK, TTGV vb) ile kurulan işbirlikleri, yenilik yapmada görece daha fazla önem taşımaktadır.

İşletmelerin ürün ve süreç yeniliklerine katkıda bulunan dış ilişkilerine ilişkin analiz yapılmıştır. Bu analize göre Ankara içi ilişkiler değerlendirildiğinde, Ar-Ge işbirlikleri işletmelerce yeniliklere en fazla katkısı olan etmen olarak görülmüştür. Ankara dışı ilişkiler içerisindeyse; diğer işletmelerin yeniliklerini görerek fikir edinme ve taklit ile başlayan yenilik süreci ile işletme dışı bilgi kaynaklarını kullanarak öğrenme ve yetenek geliştirme ile başlayan yenilik süreci öne çıkmaktadır. İşletmelerin yurt dışı ilişkilerini ise ağırlıklı olarak dış bilgiye erişim amacıyla kullandıkları görülmektedir.

Her ne kadar işletmelerin çoğu diğer işletmelerle işbirliklerine sıcak bakıyor gözükseler de işletmelerin %70'i Ankara ili içinde işletmeler

arası bilgi ve beceri paylaşımının kolay olmadığını ifade etmiştir. Aynı şekilde işletmelerin büyük bölümü Ankara içinde ortak ve güncellenen bir bilgi havuzu ve kolay erişilebilen bilgi kaynakları bulunmadığını belirtmişlerdir. Ortaya çıkan tabloda bu konulara yönelik girişimlere gereksinim olduğu sonucu çıkmaktadır.

Ankara ilinde BİT sektöründe yakınlık ilişkileri bir bütün olarak değerlendirildiğinde işletmelerin işbirliği yaptığı kuruluşlar ile olan sosyal ilişkilerinin ve iletişimin karşılıklı güven kaynağı olduğu ve işbirliği yaptıkları işletmelerin kaynaklarıyla kendi kaynaklarının birbirini tamamlayıcı olduğu görüşleri öne çıkmıştır. İşletmeler arası işbirliklerinde mali konularda kolaylık için karşılıklı anlayış olduğu görüşü ve işbirliklerinde ortak kültür ve alışkanlıkların güven oluşturması öne çıkan diğer iki unsurdur.

Yapılan çalışmada görüşülen işletmelerin teknolojik gelişmeleri mümkün olduğunca yakından takip etmeye çalıştıkları gözlemlenmiştir. Çalışanların teknolojik gelişmelerin farkında olmaları için yararlanılan olanakların başında işletme içi bilgi kaynakları ve bilgi akışı, işletme içi eğitim ve işletme dışı bilgi kaynakları ve bilgi akışı gelmektedir.

Yenilikçiliğin önemli unsurlarından olan Ar-Ge, örnekleme oluşturan işletmeler içinde %70 gibi yüksek bir oranla kurumsallaşmış olduğu görülmektedir. Bu işletmelerde en azından bir Ar-Ge birimi ve görev tanımı mevcuttur. Her ne kadar tasarım alanında kurumsallaşan işletmelerin oranı Ar-Ge alanına kıyasla daha düşük olsa da saha çalışmasına katılan 103 işletmenin %50'sinde, bir tasarım birimi ve görev tanımı mevcuttur. Bu iki alanda kurumsal yapılanmayı teşvik etmek amacıyla, işletmeleri bilgilendirici yerel ve yakın başarı öykülerinin sempozyum ve konferanslarda paylaşılması ve çeşitli girişimlerin verimli koordinasyonu fayda sağlayabilir.

Yapılan çalışmada işletmelerin %89'unun 2005-2010 döneminde ürün geliştirme faaliyetlerinde bulunmuş oldukları tespit edilmiştir. Bu dönemde işletme başına ortalama mevcut 7 ürün geliştirilmiştir. İşletmelerin geliştirdiği mevcut ve yeni ürünlerin ortalama 6 olarak ticari değer nedeniyle ürün yeniliği olarak nitelendirilebilir. İşletmelerin %76'sı 2005-2010 döneminde mevcut süreçlerinde önemli düzeyde iyileştirme yaptıklarını veya yeni süreçler geliştirdiklerini belirtmişlerdir. Son beş yılda yapılan süreç yeniliği sayısı işletme başına ortalama 3 olarak saptanmıştır. İşletmelerin 67'si (%65) 2005-2010 döneminde işletme dışından teknoloji transferi yapmıştır. İşletmelerin yöneldiği ve önemli görülen teknoloji transferi yöntemleri içerisinde lisans alımı ve makine ve teçhizat alımı ön plandadır.

Yenilikler için işletmelerin yararlandığı kaynakların başında işletme içi Ar-Ge ve tasarım birimleri, alıcılar ve müşteriler ve açık dış bilgi kaynakları gelmektedir. Patentlerin diğer kaynaklara göre oldukça

düşük önem derecesinde değerlendirilmesi dikkat çekicidir. Çalışma kapsamında işletmelerin patent alımına yönelimlerinin düşük seviyede olduğu gözlemlenmiştir. Yenilik finansmanı için işletmeler ağırlıklı olarak özkaynaklarını kullanmaktadır. Öne çıkan diğer finansman kaynaklarının kamu proje teşvikleri ve ortakların kaynakları olduğu görülmektedir. Bu konuda saptanan diğer bir unsur da anket çalışmamıza katılan 103 işletmeden yalnızca birkaç tanesinin AB Çerçeve Programlarınca belirlenen uluslararası projelere katılmış olduklarıdır. Bilgi ve beceri paylaşımının uluslararası düzeyde etkinleştirilebileceği, yeniliklere katkısı olabilecek bu tür projeler sektörel gelişim açısından önemlidir.

5. Politika Önerileri ve Tartışma

Çalışmanın genel amacı doğrultusunda, Ankara ilinin küresel düzeydeki rekabetçi konumunu ve yenilik kapasitesini doğrudan etkileyen BİT sektörünün mevcut durumu analiz edilmiş ve bölgesel kalkınma açısından etkin strateji ve politika analizinin hazırlanmasına kaynaklık edecek bir çalışma yapılmıştır.

İkinci bölümde, Türkiye BİT sektörünün genel yapısı incelenmiştir. İlk olarak sektördeki finansman altyapısı ve aktörler ortaya konmuş, daha sonra Türkiye'deki yasal çerçeve, mevzuat ile araştırma ve teknoloji geliştirme alanındaki teşvikler incelenmiştir. Bu bölümde ele alınan bir diğer konu, Türkiye'nin BİT alanındaki ulusal politika çerçevesi olmuştur. Son olarak tüm bu tartışmalar ışığında, BİT sektöründe araştırma ve teknoloji geliştirmeye yönelik politika ortamından kaynaklanan fırsatlar ve engeller belirlenmiştir. Ulusal düzeydeki mevcut duruma ilişkin bulgular çalışma ekibini aşağıdaki gözlem ve önerilere ulaştırmıştır:

- Seçici stratejilere ve eylem planlarına sahip, hukuki ve farkındalık artırıcı bir BİT araştırma ve teknoloji geliştirme siyaset belgesi oluşturulduğunda Türkiye, var olan potansiyeline ilaveten, akademi-sanayi işbirliğinden ve ulusal ve uluslararası araştırma ve teknoloji geliştirme faaliyetlerinden azami ölçüde faydalanabilir.
- Türkiye politika oluşturan bir kurumsal altyapıya ve uluslararası programlara katılımı teşvik eden bir icra altyapısına sahiptir. Ancak daha somut ve ticarileştirilmiş teknolojik çıktılara, daha gelişmiş uzmanlığa, daha açık ve yaygın teknolojik vizyona gereksinim duyulmaktadır. Kamu müdahalelerinin uygun şekilde tasarlanması, kamu sektörünün ve özel sektörün bu süreçteki rollerinin açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Kamu sektörü, BİT sektöründe araştırma ve teknoloji geliştirmenin teşvik edilmesine ve Türkiye'deki BİT tedarikine yönelik kendi rolünü ve sektördeki payını gözden geçirmelidir.
- Öncü sayılan araştırma ve teknoloji geliştirme faaliyetlerinin ulus-

lararası boyutlara sahip olması nedeniyle, olası fırsat ve engellerin ayrıca uluslararası seviyede de değerlendirilmesi gereklidir. Her ne kadar BİT araştırma ve teknoloji geliştirme politikaları/stratejileri, eylem planları, ulusal destek programları uygulama aşamasında gelecek vaat etse de, birtakım engeller BİT araştırma ve teknoloji geliştirme ortamından kaynaklanabilmektedir. Bunun nedeni mevcut durumun ulusal destek programlarına katılımı aşırı derecede teşvik ederken, uluslararası araştırma ve teknoloji geliştirme faaliyetlerinin işbirliği tecrübesi ve bilgi transferi için uluslararası kurumsal tanınırlığı şart koşuyor olmasıdır. Yabancı doğrudan yatırımların, teknolojik yayılmanın, küresel araştırma ve teknoloji geliştirme ağlarına entegrasyonun, çok uluslu işbirliklerine dayalı üretim ağları oluşturmanın faydalarından en etkin şekilde yararlanılmasını hedefleyen politikalar/stratejiler de sektöre anlamlı katkılar sağlayacaktır.

- Politika eylemlerinin ve araçlarının sürekli olarak daha iyi hale getirilmesine olanak sağlayan, ulusal destek programlarına yönelik performans ve etki ölçme araçlarını, ilerlemeyi ölçmek için ölçüm tablolarının oluşturulmasını, hedeflerin gerçekleştirilmesinin takibini ve düzenli aralıklarla raporlamayı, konsolide değerlendirmeleri, performans ölçümleri gibi yöntemleri içeren bir izleme ve değerlendirme sisteminin oluşturulması bir zorunluluktur. Değerlendirmelerin öncül ve ardıl bir biçimde yapılması, gerektiğinde ara dönemlerde tekrarlanması gereklidir. Bu etki değerlendirmeleri, programların etkinliğini -yani hedeflerinin gerçekleşip gerçekleşmediğini- ve verimliliğini arttıracaktır. Üniversite - sanayi işbirliğinden ve uluslararası seviyede disiplinler arası işbirliğinden etkin şekilde faydalanmaya yönelik sanayi ve teknoloji araçlarının yenilikçi tasarımı ve uygulanması önemli görünmektedir. Üniversite ve sanayi arasındaki ilişki çerçevesinde, sanayi açısından kısa dönemli projeler, uygulamalı araştırma/ticarileştirme, kâr maksimizasyonu daha önemli olmakla birlikte, üniversite açısından uzun dönemli projeler, temel araştırma ve toplumun bilgi tabanında ilerleme konularının öncelikli olduğu görülmektedir. Bu tip çıkar çatışmalarına yönelik ilişkilerin analizinin, BİT araştırma ve teknoloji geliştirme faaliyetleri bağlamında etkin bir yönetim ile aşmak mümkün görünmektedir. Ancak bunun için çok detaylı katılımcı, kapsayıcı ve şeffaf çalışmalara ihtiyaç vardır.

Çalışmada Ankara ilinde BİT sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin araştırma ve teknoloji geliştirme faaliyetlerinin sonuçlarına yönelik bir analiz de gerçekleştirilmiştir. Patent, yayın ve bibliyometrik analiz çerçevesinde bir yetkinlik matrisi çıkarılmış (Tablo 3) ve buna göre BİT

sektörü için öncelikli alanların dijital kütüphaneler ve içerik; yaygın ve güvenilir ağ servisi altyapıları ve bileşenler, sistemler, mühendislik olduğu belirlenmiştir. Bu yetkinlikler çerçevesinde ileri ticari ve akademik yetkinliğe sahip alanların daha çok uluslararası piyasalara yönelik olarak, gelişmeye açık alanların ise ulusal güdümlü projeler yoluyla desteklenmesi doğru politika tercihleri olarak görünmektedir. Gelişmeye açık ticari yetkinliğin bulunduğu ancak görece olarak zayıf akademik yetkinliğin olduğu alanların akademik güdümlü desteklerle güçlendirilmesi orta vadede ticari başarıya da olumlu katkı yapma potansiyeline sahiptir.

Tablo 3: Yetkinlik Matrisi

UZMANLIK ALANLARI	Ticari Yetkinlik	Akademik Yetkinlik
1. YAYGIN VE GÜVENİLİR AĞ SERVİSİ ALTYAPILARI	**	***
2. BİLİŞSEL SİSTEMLER, ETKİLEŞİM, ROBOTBİLİM	*	**
3. BİLEŞENLER, SİSTEMLER, MÜHENDİSLİK	**	***
4. DİJİTAL KÜTÜPHANELER VE İÇERİK	***	***
5. KİŞİSELLEŞTİRİLMİŞ SAĞLIK SİSTEMELERİ İÇİN BİT	**	*
6. HAREKETLİLİK, SÜRDÜRÜLEBİLİR ÇEVRE İÇİN BİT	**	*
7. BAĞIMSIZ YAŞAM, DAHİL OLMA VE YÖNETİŞİM İÇİN BİT	*	*

***İleri yetkinlik, **Gelişmeye Açık, *Zayıf Yetkinlik

GZFT çalışmasının amacı Ankara'da BİT sektörünün, sektörün kendinden kaynaklanan güçlü ve zayıf yönleri ile sektör dışından kaynaklanan fırsat ve tehditleri analitik bir yaklaşımla incelemektir. GZFT Analizi ve Durum Tespiti Toplantısı, Ankara'da beş üniversite bünyesinde kurulu olan teknokentlerde bilgi ve iletişim teknolojileri alanında faaliyet gösteren firma temsilcilerinin ve teknokent yöneticilerinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Farklı büyüklüklerdeki ve yetkinliklerdeki firmalardan davet edilen 18 temsilci toplantıya katılmıştır. Çalışma çerçevesinde, Ankara'da piyasa aktörlerinin çoğunluğunun bulunduğu üniversite teknokentlerine bağlı olarak faaliyet gösteren BİT firmalarının teknoloji geliştirme yeteneklerini ve yenilik yapabilme kapasitelerini destekleyecek, güçlü ve gelişmeye açık/zayıf yönleri ile söz konusu sistem içinde tanımlanan firmaların dış çevrede karşı karşıya buldukları fırsatlar ve tehditleri belirlenmiştir. GZFT çalışmasında ulaşılan sonuçlar ve bu sonuçlardan hareketle yapılan politika önermeleri şunlardır:

- Ankara ilinde sektörün *güçlü yönleri* işgücü, pazar ve altyapı olmak üzere üç temel unsurdan kaynaklanmaktadır. İnsan kaynağı

ve işgücü temini açısından (i) yetkin üniversitelerin Ankara'da olması (ii) Ankara'nın yaşam kalitesi açısından diğer büyük şehirlere göre daha avantajlı olması gibi unsurlar, Ankara BİT sektöründeki aktörlerin yenilik yapma kabiliyetini olumlu etkileyebilecek güçlü yönler olarak bulunmuştur. Ayrıca, nicelik ve nitelik açısından güçlü teknokentlerin varlığı ve Ankara'daki BİT altyapısının bu teknokentlerle zenginleşmesi, olumlu bir etken olarak görülmüştür. Tüm bu unsurlara ek olarak, savunma sanayi sektörü Ankara'da önemli bir sektör olarak görülmekte, BİT sektörünün bu sektörle olan güçlü ilişkileri BİT sektörü için önemli pazar avantajları yarattığı belirtilmiştir. Bu bağlamda Ankara ilindeki savunma sanayinin büyümesi ve kamu alımlarında özellikle yerel ve ulusal satıcıların tercih edilmesi durumunda, BİT sektörünün de bu tip politika araçlarından olumlu etkileneceği öngörülmektedir.

- GZFT analizinin ikinci konusu olan *zayıf yönlerde* ise, sorunların daha fazla çeşitlendiği göze çarpmaktadır. Fiyat rekabetinin oldukça fazla olması, sektördeki yenilik yeteneğini olumsuz etkileme potansiyeline sahiptir. Sektördeki yüksek işgücü hareketliliği bir yandan bilginin yayılımını, dolaşmasını ve öğrenmeyi kolaylarken, öte yandan kalifiye elemanların hızlı firma değiştirmesi firmaların personeline yaptığı yatırımları kendileri açısından verimsiz hale getirebilmekte ve rekabet güçlerini olumsuz bir biçimde etkileyebilmektedir. Uluslararası proje geliştirme yeteneğinin zayıf olması da sektörün özellikle yabancı paydaşlarla ilişki kurmasını ve önemli bilgilere erişmesini engellemekte ve bu sebeple yenilik yapma kabiliyetine olumsuz etki yapmaktadır. Öte yandan, Ankara'da güçlü ve öncü ürünler talep eden özel sektör firmalarının olmaması (yani pazarın darlığı) sektörün yenilik yapma kabiliyeti önündeki bir diğer engel olarak ortaya çıkmıştır.
- Bu çerçevede, özellikle firmaların stratejik planlama yapma; proje hazırlama ve proje yönetimi konularında ilgili paydaşlarca desteklenmesi ve eğitimler düzenlenmesi gerektiği görülmektedir. Üniversite-sanayi işbirliğini geliştirecek politika araçlarının kullanılması, sektörün özellikle uluslararası proje yapma konusunda belirli bir yetkinliğe ulaşmış üniversiteler ile etkileşmesinin firmaların proje hazırlama ve yürütme yeteneklerine olumlu etkisi olacaktır. Bu nedenle, paydaşlar tarafından sağlanacak kamu desteklerinin üniversite-sanayi-kamu işbirliklerini teşvik etme potansiyeli olan konsorsiyumlara verilecek biçimde tasarlanmasının olumlu sonuçları olacaktır. Firmalar arası işbirliklerini teşvik edecek proje destekleri de sektörde işbirliğini arttırarak yenilik yeteneklerine önemli katkılar sağlayacaktır. Kamu desteklerine ve ihalelere iliş-

kin bölgesel bir veritabanının oluşturulması yinelenen projelerin önüne geçecek ve kaynak israfını engelleyecektir. Daha önce de altı çizildiği üzere, kamu alımlarında ulusal firmaların tercih edilmesinin sektörün yenilik yeteneklerini olumlu bir biçimde etkileyeceği düşünülmektedir.

- GZFT analizinin *fırsatlar bölümünde* ise, pazar ve altyapı unsurları öne çıkmıştır. Kamu sektörünün ve öncü bir sektör olan savunma sanayinin varlığı bölgesel pazarın büyümesi açısından önemli görünmektedir. Savunma sanayi firmaları ile yapılması olası işbirliklerinin iyi yönetilmesi durumunda, BİT sektörünün yenilik yeteneği önemli ölçüde artacaktır. Özellikle, Kalkınma Ajansı gibi kuruluşların gerek savunma sanayinde ve ilgili sektörlerde, gerekse BİT sektöründe, bilişim vadisi türü coğrafi yığılmaları desteklemeleri firmalar arası işbirliğini artıracak, aynı zamanda Ankara'yı sektör için bir cazibe merkezi yapacaktır. Ulusal karar alma mercilerinin Ankara'da olması bu konudaki lobi faaliyetlerini kolaylaştırıcı bir unsurdur.
- GZFT analizinin son bölümü olan *tehditler bölümünde* ise maliyet, işgücü, pazar ve altyapı unsurları öne çıkmaktadır. Bir dizi yasal ve uygulamadaki eksikliklerin sektörde haksız rekabete yol açtığı iddia edilmektedir. Bu çerçevede ulusal politikaların geliştirilmesi gerektiği belirtilmiş ve kamu ihalelerinde sektör için şeffaf ve hesap verilebilir yöntemlerin geliştirilmesi gerekliliği vurgulanmıştır. Ayrıca kamu sektöründeki yönetim sorunları da önemli bir tehdit olarak göze çarpmaktadır. Kamu sektörünün bilişim yatırımı politikalarını gözden geçirerek yeni bir strateji oluşturması hem ulusal, hem de bölgesel anlamda sektörün gelişimine olumlu katkılar sağlayacaktır. Öte yandan BİT sektöründe artan küresel rekabet, Ankara ili BİT sektörü için sorunlar yaratmaktadır. Bu nedenle, Ar-Ge kaynaklı sektör faaliyetlerine yönelik ihracat desteklerinin oluşturulması sektörün yenilik yapma kabiliyetini arttıracak ve son kertede bölgesel kalkınmayı destekleyecektir.

Çalışmanın son kısmında detaylarına girmediğimiz, Ankara BİT sektörünün mevcut durumunu belirlemek amacıyla yapılan saha çalışmasına kısaca değinilmiştir. Ulusal verinin bölgesel düzeyde çok kısıtlı bilgi vermesi nedeniyle, Ankara'da yer alan üniversite teknoloji geliştirme bölgelerinde BİT alanında faaliyet gösteren toplam firma sayıları üzerinden, teknoloji geliştirme bölgelerini temsil edecek sayıda ve nitelikte firma ile yarı yapılandırılmış bir mülakat ve anket çalışması yapılmıştır. Bu görüşmeler, Ankara'da kurulu Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi, Gazi Üniversitesi, Bilkent Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi teknokentleri olmak üzere beş teknokentte 103 firma ile

gerçekleştirilmiştir. Saha çalışması ile BİT sektöründe faaliyet gösteren firmalara dair toplu ve düzenli bir veriye ulaşılmıştır. Eldeki diğer ikincil veri kaynakları (TÜİK veri seti) ve saha çalışmasından hareketle ortaya konulan politika önerileri aşağıda sıralanmıştır:

- TÜİK verisi Ankara'nın BİT sektöründe önemli bir potansiyele sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Ankara, incelenen tüm göstergelerde İstanbul'un ardından ikinci sırayı almaktadır. İstanbul ile kıyaslandığında, maddi mallara ilişkin yatırımlar arasındaki oran bire iki olduğu halde, ciro için oran bire dördün üzerindedir. Ancak brüt yatırımların oransal olarak daha yüksek olmasına karşın, cironun İstanbul'a göre daha düşük olması Ankara bölgesi firmalarının rekabet güçlerinin önünde bir engel olarak görülmektedir. Öte yandan böylesi bir durum pazarlama faaliyetlerine ilişkin sorunların olabileceğini de düşündürmektedir. Bu çerçevede, pazarlamaya yönelik bir takım desteklerin oluşturulması akla gelmektedir. Çalışan sayısı ile maaş ve ücretler arasındaki, İstanbul-Ankara karşılaştırması da Ankara bölgesinde ücretlerin görece düşük olduğunu, bir önceki bölümde belirtilen nitelikli işgücünün Ankara dışına çıkması olgusunu destekler nitelikte görünmektedir. Öte yandan yerel birim sayısının azlığına rağmen oransal olarak brüt yatırımların daha fazla olması ise Ankara bölgesi firmalarının yatırım kararlarında daha girişimci davrandıklarını ve görece büyük ölçekli yatırımlar yaptıklarına işaret etmektedir. Firmaların bu girişimci tavırlarının uzun vadede desteklenmesi, Ankara bölgesine orta ve uzun vadede görece bir avantaj kazandırma potansiyeline sahiptir.
- Firmaların çalışan sayısı itibarıyla görece küçük ve orta ölçekli işletmeler olduğu görülmektedir. Bu durum ulusal ve uluslararası KOBİ destek mekanizmalarının etkin kullanımı konusunda firmalar arasında farkındalık yaratıcı faaliyetlerle desteklenebilir. Firmaların bu destek mekanizmalarından daha etkin bir biçimde yararlanmalarının sağlanması rekabetten kaynaklanan baskıların bir miktar da olsa hafiflemesi yönünde katkı sağlayacaktır.
- Her ne kadar Ankara bölgesinde güçlü üniversiteler varsa da, firmalar nitelikli işgücü bulmakta sorunlar yaşadıklarını ifade etmektedirler. Bunun nedenlerinden biri görece düşük ücretler nedeniyle nitelikli elemanların bölge dışına çıkıyor olması olabilir. Ancak, bundan daha önemli olan bir sorun akademinin, sanayinin talep ettiği donanımlara sahip eleman yetiştirmemesi olabilir. Bu nedenle, üniversite-sanayi eğitim platformu kurularak işgücü konusunda BİT sektörüne yönelik bir ihtiyaç analizinin yapılması ve analizden hareketle politika önerileri üretilmesi gerekmektedir. BİT sektöründe de çalışan doktora ve yüksek lisans derecesine sahip personelin

oranının artması sektörün gerek ulusal gerekse küresel rekabet gücünü arttıracaktır. Bu nedenle, bu tip personelin istihdam edilmesi yönünde yaratılacak destek mekanizmaları anlamlı görülmektedir.

- GZFT çalışmasında ortaya çıkan sonuçlardan biri olan, bölge içi yüksek işgücü hareketliliği, burada da karşımıza çıkmaktadır. Firmaların büyük bir çoğunluğu nitelikli işgücünü Ankara'daki diğer firmalardan karşıladıklarını ifade etmişlerdir. Burada teknik eğitim veren okulların payının çok düşük düzeyde olması da bir önceki maddede, politika aracı olarak altı çizilen eğitim platformu ve ihtiyaç analizi yaklaşımı ihtiyacını bir kez daha doğrular niteliktedir. Firmaların büyük bir çoğunluğu hizmet içi eğitim programlarına katılmış olmalarına rağmen, BİT sektöründeki eğitim ihtiyaçlarının belirlenmediği de düşünülmektedir. GZFT analizinin sonuçları ile birleştirildiğinde, kurulacak eğitim platformunun farklı firma kategorileri için hizmet içi eğitime yönelik bir ihtiyaç analizi yapması gerekliliği ortaya çıkmaktadır.
- Çalışmaya katılan firmaların neredeyse yarısı 2005-2010 yılları arasında ihracat yaptıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca ihracat yaptığını ifade eden firmaların oldukça önemli bir bölümü de KOBİ niteliğindedir. Bu durum aslında Ankara bölgesi BİT sektöründe faaliyet gösteren firmaların küresel piyasalara eklemlendiklerini ve bu piyasaları takip ettiklerinin göstergesidir. Büyük ölçekli firmaların ise daha çok kamu sektörü ile çalıştıkları düşünülmektedir. KOBİ'lerin ihracat yapabilme potansiyellerinin ve yeteneklerinin varlığı Ankara bölgesi BİT sektörü firmaları için önemli bir değerdir. Ancak burada daha detaylı araştırılması gereken nokta, hizmet ihracatının değer zincirinin neresinde olduğunun belirlenmesidir. Bu değer ihracata yönelik kamu destek mekanizmaları ile desteklenmesi, bölgedeki firmaların gerek ulusal gerekse küresel rekabet güçlerini daha da arttıracaktır. Bunun ötesinde, ihracata yönelik bilgi yoğun danışmanlık hizmetlerinin de teşvik edilmesi gerekli görülmektedir.
- Ankara bölgesi BİT sektörü firmaları geniş bir uzmanlık yelpazesi içinde faaliyet göstermektedirler. Uzmanlık alanları içinde sırasıyla BİT, danışmanlık, bilim ve mühendislik, savunma sanayi ve eğitim ön sıralarda yer almaktadır. Alt araştırma alanları itibarıyla ise, saha çalışması bulguları bibliyometrik çalışma bulguları ile örtüşmektedir. Daha önce tartışılan yetkinlik matrisinde öne çıkan ve BİT sektörü için öncelikli alanlar olarak ifade edilen yaygın ve güvenilir ağ servisi altyapıları; dijital kütüphaneler ve içerik ve bileşenler, sistemler, mühendislik alanları saha çalışmasına katılan firmalar tarafından en önemli uzmanlık alanları olarak ifade

edilmiştir. Tüm bu sonuçlar, Ankara ilinde politika ve stratejilerin yöneleceği yetkinliklerin hangi alanları hedeflemesi gerektiğini açıkça göstermektedir. Uygulamada yetenek matrisinde gösterilen alanların önceliklendirilmesi önem kazanmaktadır.

- Saha çalışmasına katılan firmaların neredeyse %90'ı son beş yılda başka kuruluşlarla işbirliği yaptıklarını ifade etmişlerdir. Firmalarca önemli görülen işbirliği türleri açısından, firma bilgilerini ve becerilerini paylaşma, Ar-Ge, tasarım, yeni teknoloji edinme ve geliştirme ve yeni ürün geliştirme alanlarındaki işbirlikleri öne çıkmaktadır. Ancak yoğun rekabet kaygısıyla işbirliklerinin arzu edilen düzeyde olmadığı izlenimi edinilmiştir. Bu nedenle firmalar arası işbirliğini teşvik edici araçların kullanılması, Ankara ili BIT sektöründeki Ar-Ge ve yenilik yetenekleri olumlu biçimde etkileyecek bir unsur olarak görülmektedir.
- Öte yandan firmaların Ar-Ge ve yenilik konusunda katalizör görevi gören bilgi temelli hizmet veren kuruluşlardan yeterli ölçüde yararlanmadığı görülmüştür. Bunun iki nedeni vardır. İlk olarak maliyet ve rekabet gibi nedenlerle firmalar bu tip kuruluşlara erişememektedirler. Bu çerçevede, bu tip kuruluşlara erişimi destekleyecek mekanizmaların geliştirilmesi hizmetlerin daha etkin kullanımını sağlayacaktır. Teknokentlerde kurulmaya başlayan teknoloji transfer ofislerinin üniversitedeki bilginin yeniliğe dönüştürülmesi konusunda katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu tür ofislerin kapasiteleri ve yeteneklerinin bölgesel fonlarla geliştirilmesi hayati önem taşımaktadır. Firmaların bilgi temelli hizmet veren kuruluşlardan yeterli ölçüde yararlanmamasının diğer bir nedeni de, bu hizmetlerin kalitesinin istenilen düzeyde olmaması olabilir. Bu bağlamda, bu tip kuruluşların hizmet kalitesini artırmaya yönelik destekler, bunların kullanım oranını ve olası olumlu katkılarını artıracaktır.
- Firmaların ürün ve süreç yeniliklerine katkıda bulunan dış ilişkileri incelendiğinde, Ankara içi ilişkiler çerçevesinde Ar-Ge işbirlikleri firmalarca yeniliklere en fazla katkısı olan etmen olarak görülmüştür. Bu bulgu, mekânsal yakınlığın Ar-Ge ve yenilik faaliyetleri için ne kadar önemli olduğunu bir kez daha göstermektedir. Ankara dışı ilişkiler içerisinde; diğer firmaların yaptığı yenilikleri görerek fikir edinme ve taklit ile başlayan yenilik süreci ile firma dışı bilgi kaynaklarını kullanarak öğrenme ve yetenek geliştirme ile başlayan yenilik süreci öne çıkmaktadır. Firmaların yurt dışı ilişkilerini ise ağırlıklı olarak dış bilgiye erişim amacıyla kullandıkları görülmektedir. Firmalar ayrıca yeni ürün ve süreçleri geliştirme konusunda kaynak ayırmaya istekli görünmektedirler. Geliştirilen yeni ürün ve süreçlerin de rekabetçiliklerini arttırdıklarının farkın-

dadırlar. Bu bulgular firmaların yenilik konusunda yeteri düzeyde bir farkındalığa sahip olduklarını ve gerekli destekler sağlanırsa da işbirliklerine açık olduklarını göstermektedir.

- Firmaların büyük bir bölümünde bağımsız bir Ar-Ge bölümü / birimi ve Ar-Ge için ayrılmış bir bütçe olduğu görülmüştür. Bu nedenlerle firmaların Ar-Ge kültürünü özümsemiş olmaları ve gerekli farkındalığa sahip bulunmaları konusunda herhangi bir sorun olmadığı gözlenmiştir. Ancak firmaların % 60'ı dışarıdan Ar-Ge hizmeti almaktadır. Bu bulgu ise firmaların Ar-Ge konusunda yeterli olmadığı ve dışarıdan alınan hizmetlere ihtiyaç duyduklarının bir göstergesidir. Bu nedenle Ar-Ge hizmetleri ediniminin ve Ar-Ge işbirliklerinin oluşturulacak programlarla desteklenmesi önemli görünmektedir.
- Tasarım konusunda ise saha çalışmasına katılan firmaların durumu sorunlu görünmektedir. Firmaların yarısında ayrı bir tasarım bölümü / birimi vardır. Firmaların yaklaşık %40'ı ise dışarıdan tasarım hizmeti almaktadır. Tasarım alanında kurumsallaşmanın Ar-Ge'ye göre daha zayıf olduğu görünmektedir. Bölgeye yönelik TEKPOL tarafından yapılan başka çalışmalarda da görüldüğü üzere tasarım faaliyetleriyle ilgili sorunlar firmalar için önemli bir rekabet dezavantajı oluşturmaktadır. Bu nedenle uygulanabilecek tasarım destek programlarının bölgenin rekabet gücüne önemli katkısı olacağı düşünülmektedir.
- Firmaların büyük çoğunluğu ürün geliştirme faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Bunun ötesinde firmaların bir kısmının ürün geliştirme faaliyetlerinin kurumsal bir yapıya sahip olduğu da gözlenmiştir. Bu bölümde rastlanan ilginç bir bulgu da firmaların yaptıkları ürün yeniliğinin hiç de azımsanmayacak bir oranının küresel anlamda da bir yenilik olduğu sonucudur. Bu bulgu Ankara bölgesi firmalarının küresel rekabet için belli bir yetkinliğe sahip olduğunu ve bu yetkinliklerin yenilik teşvikleri ile desteklenmesi durumunda, bölgenin gerek ulusal gerekse küresel rekabet gücünü artırıcı etkileri olacağı görülmektedir.
- Saha çalışmasına katılan firmaların dörtte üçü süreç yeniliği yaptıklarını belirtmişlerdir. Bu yenilikler genelde ürün yenilikleri gerektirdiği için yapılmıştır. Ancak bu yeniliklerin ürün yeniliklerine göre daha artımsal olduğu göze çarpmaktadır. Buradaki yetkinliklerin ulusal ve küresel standartlarda olduğunu söylemek zordur. Bunlar, daha ziyade bölgesel nitelikteki yeniliklerdir.
- Firmaların önemli gördükleri yenilik kaynakları firma içi Ar-Ge ve tasarım birimleri ile alıcılar ve müşterilerdir. Patentlerin önemli bir yenilik kaynağı olarak görülmemesi bölge içi Ar-Ge faaliyetleri sonuçlarının ticarileşmemesinden kaynaklanmaktadır. Özellikle

bölgedeki güçlü üniversitelerdeki bilginin, bölge içinde yeteri ölçüde dolaşmadığı düşünülmektedir. Bunu sağlayıcı teknoloji transfer ofisi gibi kuruluşların desteklenmesi bu bağlamda önem arz etmektedir.

Bulgularımız, Ankara ili BİT sektörünün gelişme potansiyeline sahip ve bu potansiyeli bir ölçüde kullanabilen bir sektör olduğunu göstermektedir. Saha çalışmasının Ar-Ge, ürün ve süreç yeniliğine bir ölçüde de işbirliklerine ilişkin bulguları bu olguya işaret etmektedir. Ayrıca, Ankara ili BİT sektöründe alınan patent ve yayınların analizi de bu sektörün güçlü yanları olduğu gibi zayıf yanları olduğunu da göstermektedir. Bu çalışmadan çıkan politika önerilerinin politika yapıcılarına yol göstereceğini düşünüyoruz.

Kaynakça

DÜNYA BANKASI, Rapor No. 33549-TR, Türkiye: Sürdürülebilir Büyüme ve AB ile Uyumlaşmayı Geliştirmede Ülke Ekonomik Memorandumu, Cilt I: Ana Rapor, Yoksulluğu Azaltma ve Ekonomik Yönetim Birimi, Avrupa ve Orta Asya Bölgesi, 23 Şubat, 2006.

ATG için Destek Oluşturma ve Geliştirme, BIS-ATG Politika ve Kamu Harcamaları, Kontrat No.: FP6-042982 BIS-RTD, http://isletmelerin.bis-rtd.net/documents/D2-3/Country_Report_Turkey.pdf, Ülke Rapor Taslağı, TÜRKİYE, 2007, TÜBİTAK.

TÜBİTAK, Michael Remes, CEEC IST NET, Türkiye Ulusal Haritalama Raporu, Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri Proje Organizasyonlarına Destek: Bilgi Toplumu Teknolojileri, Türkiye, 2007.

PERAKENDE TİCARET YASASININ PERAKENDE SEKTÖRÜNE ETKİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Dilber Ulaş*

Giriş

Perakendecilik, kişisel ve aile kullanımı için tüketicilere satılan mal ve hizmetlere değer katan işletme faaliyetlerinin oluşturduğu bütündür. Perakendeci işletmeler “Değer yaratmayı hedeflerken ‘yer, zaman, şekil, mülkiyet’ faydaları yaratan, ürün ya da hizmetlerin satışı için pazarlama çabalarını doğrudan nihai tüketicilere yönelten kuruluşlar” olarak tanımlanmaktadır. Günümüzde tüketim alışkanlıklarındaki değişim, otomobil sahipliğinin artışı, yeni neslin internet alışverişine önem vermesi, teknolojik gelişmelerle yazar kasa ve optik okuyucu kullanımının kolaylıklar sağlaması geleneksel perakendecilik modellerinin değişmesini ya da uyarlanmasını gerektirmiştir.

Perakendeciliğin gelişmesine etki eden diğer nedenler ise; kredi kartı sahipliğinin artışı, 1980 sonrasında çok uluslu perakendecilerin Türkiye pazarına girmeleri, tüketicilerin daha eğitilmiş hale gelmesi, müşteri odaklı yönetim anlayışının gelişmesi, tüketicilerin zaman yetersizliği nedeniyle yiyecek, eğlence, alışveriş ortamının bir arada olduğu alışveriş merkezlerini tercih etmeleri ve bu yerlerin sayısının hızla artması, ambalajların uzun süreli koruma sağlaması, mal ve hizmetlerin tüketicilere ulaştırılması konusunun alanlarında uzman olan aracı işletmelere bırakılması ve perakendecilik konusundaki yasal düzenlemeler olarak sayılabilir.

2011 yılında 302 milyar dolar düzeyinde gerçekleşen Türk perakende sektörü büyüklüğünün 2015 yılında 421 milyar dolara ulaşacağı ve sektörün 2016 yılına kadar % 10 büyüyeceği tahmin edilmektedir (İTO; 2014). Son yıllarda organize gıda perakendeciliğindeki büyümeyi hızlandıran unsurlardan birisi alışveriş merkezlerinin (AVM) sayısının artması olmuştur (www.rekabet.gov.tr). Türkiye Alışveriş Merkezleri ve Yatırımcıları Derneği verilerine göre Türkiye genelinde toplam AVM sayısı 2007 yılında 179 iken, 2014 yılında 338 olup, 2015 için bu sayının ortalama 355’e yükselmesi tahmin edilmektedir (İTO; 2014).

Mevcut esnaf ve sanatkârların sayıları ise Şubat 2014 sonu itibarıyla 1.528.306 olup, aileleriyle birlikte düşünüldüğünde ülke nüfusunun yaklaşık yüzde 10’unu oluşturmaktadır. Türkiye Esnaf ve Sanatkârlar Konfederasyonu’nun (TESK) kayıtlarına göre Ocak 2005-Şubat 2014 dö-

* Doç Dr., Ankara Üniversitesi, SBF. İşletme Bölümü Öğretim Üyesi, ulas@politics.ankara.edu.tr.

neminde ticari faaliyeti bırakan esnaf ve sanatkâr sayısı 1.212.000'dir. 2014 Nisan ayında Türkiye genelinde toplam 15.143 tane esnaf ve sanatkâr işletmesi kurulmuş, 9.026 esnaf ve sanatkâr işletmesi ise kapanmıştır (http://www.gtb.gov.tr/data/5368e93d487c8e09e8181480/Nisan_2014.pdf).

Perakende işletmelere örnek olarak bakkal, manav gibi bağımsız mağazalar, hipermarketler, süpermarketler, indirimli satış mağazaları, zincir mağazalar, büyük mağazalar, alışveriş merkezleri ve franchise (özel yetkili) işletmeler örnek olarak verilebilir. 29.01.2015 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren Perakendecilik Yasası ile birlikte perakende sektöründe sıklıkla kullanılan alışveriş merkezi, büyük mağaza, zincir mağaza, mağaza markalı ürün, bayi gibi kavramlar ilk kez tanımlanmaktadır.

Yasada;

- Alışveriş merkezi “Bir yapı veya alan bütünlüğü olan, içinde büyük mağaza ve/veya beslenme, giyinme, eğlenme, dinlenme, kültürel ve benzeri ihtiyaçların bir kısmının veya tamamının karşılandığı diğer işyerleri bulunan, merkezi bir yönetime ve ortak kullanım alanları ile yönetmelikle belirlenen diğer niteliklere sahip işletme”;
- Bayi işletme “Sözleşmeye dayalı olarak bir işletmenin mal ve hizmetlerinin satışına aracılık eden ve kendi adına bağımsız çalışan işletme”;
- Büyük mağaza “Hangi ad altında olursa olsun, tüketim mallarının kısmen veya tamamen perakende satışının yapıldığı, en az dört yüz metrekare satış alanına sahip işletme”;
- Franchise (özel yetkili işletme) “Sözleşmeye dayalı olarak bir işletmenin, yönetim ve organizasyon ile dağıtım veya pazarlama teknolojileri gibi konularda bilgi ve desteğini almak suretiyle bu işletmenin mal veya hizmetinin satışı üzerindeki imtiyaz hakkını bedel, bölge ve süre gibi belirli şartlar ve sınırlamalar dâhilinde kullanan bağımsız ticari işletme”;
- Mağaza markalı ürün ise “Büyük mağaza veya zincir mağazanın, başkalarına ürettirerek kendi ad veya markasıyla işyerinde sattığı ve bunların fiyat, ambalaj veya tanıtımı üzerinde kontrole sahip olduğu ürünü” olarak tanımlanmıştır.

Perakendecilik yasasının getirdiği düzenlemeler şöyledir:

1. Perakende Bilgi Sistemi'nin (PERBİS) Kurulması:

Bilgi teknolojilerinden yararlanılarak, ilgili kurum ve kuruluşların erişimine açılacak ve kuruluşları çevrimiçi birbirine bağlayacak perakende bilgi sistemi (PERBİS) kurulacaktır. Böylece tüm perakende işletmele-

rin açılış ve çalışma ruhsatı alma, kapanışıyla ilgili işlemler tanımlı ve standart hale getirilecektir. Tüm başvurular PERBİS üzerinden yapılacak ve değerlendirme sonucu uygun bulunan başvurulara işyeri açma ve çalışma ruhsatları bu sistem üzerinden verilerek, işletmelere yönelik bir veri tabanı oluşturulacaktır. Böylece işyeri açılış, faaliyette bulunma ve kapanış işlemleri için gerekli belgeler ikinci defa istenmeyerek bürokratik süreç kısaltılmaktadır. Bakanlar Kurulu, 6585 sayılı Kanun md.16/2-b uyarınca, perakende işletmeler dışındaki her türlü işletmenin açılış ve faaliyeti ile kapanış işlemlerinin PERBİS üzerinden gerçekleştirilmesine yönelik karar vermeye ve bu hususu bir yönetmelikle düzenlemeye yetkili kılınmıştır. Bakanlığın bahse konu yetkisini kullanması halinde her türlü işletmenin açılışına ilişkin bilgilendirme ve başvuru süreçleri PERBİS üzerinden yapılacak ve bu uygulama AB mevzuatında yer alan Hizmetler Direktifinde bahsi geçen ve AB ülkelerinde bulunan “Tek Temas Noktası” (Point of Single Contact) niteliğine sahip olacaktır.

PERBİS ile ekonomik birimlerin işlem ve faaliyetleri resmi olarak kayıt altına alınmış olacak, izleme ve şeffaflık sağlanarak denetim kolaylaşacak, vergi kaybı, merdiven altı üretim önlenecek, “Tek Kapı” üzerinden tüm işlemler sonuçlandırılacaktır. Yeni yasa ile sosyete pazarı, semt pazarı olarak bilinen yerler kayıt altına alınacak, iş yerlerinin ruhsatlı olup olmadığı, organize perakende kurallarına uygun çalışıp çalışmadığı denetlenecektir.

PERBİS olmadan önce ne yapılıyordu? Perakende işletmelerin izin alarak faaliyete geçmeleri için vergi dairesi, belediye, Bağ-Kur, ticaret odaları, esnaf odaları gibi çok sayıda kuruma ayrı ayrı başvurması gerekmektedir. Yasada, PERBİS sisteminin işleyişinde hangi kurum ve kuruluşların yer alacağı ve görevlerinin ne olacağı net olarak belirtilmemiştir. PERBİS’in doğru işleyebilmesi için önemli olan farklı kurumlar arasında koordinasyon ve işbirliğinin yeterli düzeyde sağlanabilmesidir. Avrupa Birliği’nde AVM açılmasına, ilgili kamu ve özel kurum ve kuruluşları ile meslek örgütlerinin temsilcilerinden oluşan yerel komisyonlar izin vermektedir. AVM açılacaksa ihtiyaç olan bölgede ve gelişmiş ülkelerde olduğu gibi küçük işletmeleri haksız rekabetten korumak amacıyla şehir merkezinin uzağında açılmasına önem verilmektedir.

Perakendecilik yasası, küçük esnafı korumak, her yerde planlanmadan alışveriş merkezi açılmasının önüne geçmek için mağaza açmayı koşullara bağlamaktadır. Amaçlananın “bilgi sistemi oluşturmak”, sistemce istatistikî bilgiler elde etmek ve yayımlamak olduğu belirtilmektedir. Elde edilen bilgi sayesinde ticaret bölgeleri tespit edilerek, bölgelerde sokak, cadde, mahalle, ilçe bazında işletmelerin sayısı, bunların birbirlerine yakınlığı, ulaşım imkânları, işletmelerin çevreye, altyapıya ve trafiğe getireceği yükler ile can ve mal güvenliği riski gibi ekonomik,

sosyal, demografik ve çevresel faktörler gözetilerek kriterler bir yönetmelikle belirlenecek, bölgesel perakende yoğunluk haritaları çıkarılacak, birbirine yakın bölgelerde işletme açılmasına izin verilmeyecek denilmektedir.

Yeni yasa ile AVM açılmak istendiğinde trafiğe getireceği yük, ulaşım imkânları, bölgedeki AVM'lerin sayısı gibi kriterler dikkate alınacaktır. AVM'lere yapı ruhsatı, yapı kullanma izni belgesi ve işyeri açma, çalışma ruhsatı vermeye üst meslek kuruluşlarının görüşünü alarak büyükşehir belediyeleri yetkilidir. AVM açılmadan önce bölgede ihtiyacın olup olmadığının belirlenmesi ve nüfus, potansiyel müşteri sayısı, şehir trafiği, bölge altyapısı, otopark faktörü dikkate alınarak açılması planlanmaktadır. Perakende işletmelerin faaliyet konusu ve kollarına göre açılış ve faaliyete geçişlerinde sayısı, birbirleri ile yakınlığını Bakanlar Kurulu md. 16/2 doğrultusunda bir yönetmelik çıkarırsa Bakanlık yetkili olacak ve her türlü denetimi yapma hakkına sahip olacaktır. Bu noktada "Şimdiye kadar böyle bir çalışma neden yapılmamıştır?" sorusu akla gelmektedir.

Avrupa ülkeleri büyük alışveriş merkezlerine ve hipermarketleşmeye sınırlama ve düzenleme getiren yasaları hayata geçirmiştir (<http://www.tbbf.org.tr/tr/guncel/rapor.html>). Almanya'da Ticaret Mevzuatının 11.3. Maddesine göre şehir merkezinde hipermarket açılması yasaklanmıştır. Fransa'da ilk olarak 1973'de düzenlenen ve daha sonraki yıllarda çeşitli değişikliklere uğrayan Royer Kanunu'na göre, bir bölgede perakendeye yönelik bir satış noktasının açılmasına izin vermek için; ilgili tüketici bölgesindeki toplam arz ve talep, bu bölgedeki ve ilgilendirdiği yerleşim alanlarındaki küçük ölçekli perakendecilere etkisi ve küçük perakendecilere yönelik rekabetin oluşum şartları göz önünde bulundurulmaktadır. Royer Kanunu'na göre bir bölgede perakendeye yönelik al-sat tipinde bir iş merkezi veya hipermarket açmak komisyon raporunun sonucuna bağlıdır. Bu komisyonda yer alanlar ise ilgili yörenin belediye başkanları, esnaf ve tüketici temsilcileri, trafik konusunda uzman kişilerdir. Komisyon, yasaların uygulanmasını sağlamakta ve kolaylıkla izin vermemektedir. (<http://www.tbbf.org.tr/tr/guncel/rapor.html>).

Hindistan Hükümeti, 2012 yılında ekonomide liberalleşmeye gitmiş ve çok uluslu perakende işletmelerinin perakende sektörüne giriş paylarını %51 ile sınırlandırmış, mağaza açabilecekleri yerin nüfusunun bir milyondan fazla olması, mal tedariklerinin %33'ünün küçük ve orta büyüklükteki üreticilerden sağlanması ve yarısı altyapıda kullanılmak üzere en az 100 milyon dolar yatırım yapılması şartlarını getirmiştir. Bunun nedeni yabancı perakendecilerin monopol kârları elde ederek küçük işletmelere zarar vermesini engellemektir. Dolayısıyla Wal-Mart gibi çok uluslu şirketler ortak girişim stratejisiyle pazara girmişlerdir. WalMart,

McDonald's gibi yabancı oyuncular perakende sektörüne gelişmiş tedarik zinciri yönetimi ve lojistik sistemlerini, kalite standartlarını getirmiş, teknoloji transferi sağlanmış, aynı zamanda küçük tedarikçilerle uzun süreli sözleşmelere yapılarak korunmaları sağlanmıştır (Patibandla, 2014: 218).

Türkiye'de hipermarketlerin ve alışveriş merkezlerinin kuruluş yeri seçimi ile ilgili bugüne kadar yasal bir düzenleme olmadığı için şehir içinde ve yakınında AVM'lerin hızla artması, küçük işletmeleri olumsuz etkilemiş ve büyük yatırımcıları bu yasal boşluklardan yararlanmaya yöneltmiştir. AVM'ler gelişmiş ülkelerdekine tersine şehir dışı yerine şehir merkezinde kurulmakta, bu nedenle esnaf ve sanatkârların ekonomik yapılarını olumsuz etkilemekte, insanları kredi kartıyla borçlanmaya ve ihtiyaç dışında tüketime yöneltmekte, kentlerin kültürel ve tarihi dokularına zarar vermekte, doğal dokuyu değiştirerek yeşil alanları yok etmekte, küçük mağaza ve işyerlerinin kapanmasına neden olmakta ve birçoğumuz tarafından şehrin sokakları yerine kapalı, havasız ortamda insanların yürüdüğü eğlence merkezleri olarak görülmektedir.

Hızla açılan AVM'ler ve büyük mağazalar altyapı, trafik ve enerji tüketimine neden olmakta, çevreye zarar vermektedirler. Dünyada giderek tükenmekte olan enerji kaynaklarının verimli kullanımı, gelecek nesiller için çok büyük bir önem arz etmektedir. Türkiye'de harcanan enerjinin % 40'ı konutlarda tüketilmektedir. Konutlarda tüketilen enerjinin % 80'i ise ısıtma-soğutma amaçlıdır ve ısı kayıplarının engellenmesi uygun yalıtım ile sağlanabilir (Daş ve Akay, 2014: 37). Bir AVM'nin bir günde tükettiği elektrik enerjisi 100'er haneli 20 köyün tükettiği elektrik enerjisi kadardır. Türkiye güneş ve rüzgâr enerjisinin üretilebileceği bir ülkedir. Günümüzde güneş ve rüzgâr enerjisi geniş bir kullanım alanı bulmaktadır. Dolayısıyla, AVM'lerin tasarımlarında günümüzün teknolojileri, yeni yapı yalıtım malzemeleri değerlendirilerek güneş ışınlarından azami faydalanma yoluna gidilmeli, sürdürülebilir çevre dostu binalar yaygınlaştırılarak, devlet tarafından teşvik edilmelidir (<http://dr-huso.com/makale/makele137.htm>). Mevcut AVM'lerin azami yıllık enerji talepleri verimli ve/veya temiz enerji kaynaklarından ve teknolojilerinden karşılanması sağlanabilir (www.ttmd.org.tr).

Yatırımcılar, AVM'lerin istihdam imkanı yarattığını, insanların kaliteli, güvence vererek, fiyat istikrarı sağlayarak, ambalajlı ve hijyen kurallarına uygun şekilde tüketim ihtiyaçlarını karşıladıklarını, sosyalleştiklerini vurgulayarak AVM'leri savunmaktadırlar (Uschev, Sloev, Thise: 2015:9). PERBİS sistemi ile işletmelerin verilerin yardımıyla yer seçimi, yatırım planlaması yapabileceği öngörülmektedir. Bu noktada da "Burada faaliyet gösteren, mevcut tüm işletmelerin PERBİS'e kayıt olması istenecek midir?", "İşletmeler yönlendirilecek midir?", "Küçük ya da büyük işletmeler yatırım planlaması yapma konusunda eşit fırsata sahip olacak mıdır?" gibi sorular akla gelmektedir.

Bir diğer konu ise, franchise sisteminde PERBİS sisteminin kullanılıp kullanılmayacağıdır. 2003 yılına kadar Türkiye’de franchise vermek isteyen yabancı işletmeler “Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü” tarafından kayıt altına alınmaktaydı. Bu durum 2003’te, 4875 sayılı kanunla değişmiştir. Yabancı işletmeler istedikleri gibi kayıt yaptırmadan pazara girmekte, her ay satışların belirli bir yüzdesi (royalty) ana ülkeye transfer edilmektedir. Bununla ilgili bir yaptırım bulunmayıp, para çıkışlarının kontrolünü Merkez Bankası yapmaktadır. Sadece yerel değil, Türkiye’de perakende sektöründe faaliyet göstermek isteyen yabancı sermayeye yönelik de bir veri tabanının oluşturulması önemlidir. “PERBİS sistemi kurulduğunda yabancı bir işletmeden franchise almak isteyen bir işletme sisteme kayıt olacak mıdır?” ve “Nasıl bir süreç izlenecektir?” gibi sorular akla gelmektedir.

Türkiye’de kendi markasını oluşturarak franchise vermek isteyen yerel işletmelerden franchise almak isteyenler sisteme kayıt olacak mıdır? Franchising sisteminde franchise alan “bölge koruması” ilkesi ile yakın bir bölgede franchise açmak isteyen diğer bir franchise alanın rekabetine karşı korunmaktadır (Ulaş, 2013: 97). Bakkal, market gibi küçük esnafın birbirlerine rakip olmamaları için bölge korumasının (mesafe sınırlaması) olması gereklidir.

2. Büyük Perakende İşletmeler ile Küçük Perakende İşletmelerin Rekabeti:

Türkiye’de geleneksel perakende işletmelerin en önemli özelliği, bağımsız, küçük aile işletmeleri niteliğinde olmalarıdır ve Türkiye nüfusunun önemli bir bölümü tarafından kullanılmaktadırlar. Dolayısıyla tedarik yönetimi ve modern pazarlama yöntemlerinin kullanılmaması düşük verimlilikle çalışmalarına neden olmaktadır. 1980’li yıllar Türkiye’de süpermarketlerin doğduğu yıllar, 1990’lar ise yabancı sermayenin Türk perakende sektörüne giriş yılları olarak kabul edilmektedir. Çok uluslu perakendeciler, iç pazarlarda yaşanan doygunluk, yoğun rekabet, sınırlayıcı düzenlemeler gibi nedenlerle küçük perakendecileri olumsuz etkileyecek şekilde satın alma, birleşme, ortak girişim, franchising, ileri ya da geriye bütünleşme gibi stratejilerle gelişmekte olan ülke pazarlarına girmektedir. Yöneldikleri pazara uygun olacak şekilde ürün çeşitliliğini, fiyat konumunu, mağaza açılış saatlerini, yerleşim yerini, hizmet seviyesini, çalışanlara yönelik politikalarını, tedarik zinciri yönetimini, yönetim yapısını standardize etmekte ya da uyarlamaktadırlar (Savaşçı, 2007:336).

Fransız ve Alman perakende devleri için Türkiye pazarı cazip bir pazar olarak görülmüş, ilk olarak Alman perakendeci Metro 1990 yılında Türkiye’de ilk mağazasını açmıştır. Daha sonra Fransız Promodes

grubuna bağlı Continent Hipermarketleri Doğu Grubu ortaklığı ile Beylikdüzü'nde, Fransız Carrefour 1991 yılında İstanbul İçerenköy'e yatırım yaparak ilk mağazalarını açmıştır. 1994 yılında Hollandalı Spar süpermarket zincirleri Türkiye pazarına girmiştir. Büyük ölçekli perakendeciler, sektörün yapısını, tüketicilerin eğilimlerini tamamen değiştirmiş, perakendecilik sektörüne otomasyona sahip kasalar, kodlama sistemleri, paketleme, etiketleme, ürün çeşitliliği gibi çok sayıda yenilik getirmişlerdir. Tüketiciler kaliteye, hijyene ve karşılaştırma yapmaya önem vermeye başlamıştır. Sümerbank, Gima ve Migros'un özelleştirilmeleri rekabeti kızıştırmıştır. Gima 1996 yılında FIBA Holding tarafından satın alınmış, Migros 1954 yılında İsviçre Migros Kooperatifler Birliği ve İstanbul Belediyesi'nin girişimleri ile İstanbul'da kurulmuş, 1975 yılında Koç Holding tarafından devir alınmıştır. Koç Holding, Migros'un %50,8'ini 2008 yılında İngiliz şirketi Moonlight Capital'e satmış, 2014'te ise Anadolu Endüstri Holding tarafından % 40,25'i Moonlight Capital'den satın alınmıştır.

1990'lardan itibaren süpermarket ve hipermarket sayısı hızla artarken, bakkalların sayısı ve sektördeki payları düşmeye başlamıştır (TÜSİAD, 2007:126). Amerika'da hipermarketlerin pazar payı 30 yılda %3 artarken, Türkiye'de hiçbir düzenleme getirilmez ise 5 yılda %35'e ulaşacağı tahmin edilmektedir (<http://www.tbbf.org.tr/tr/guncel/rapor.html>). Ulusal ve yerel zincirler kimi zaman yeni mağaza açmak yerine, küçük ölçekli, yer seçimi iyi olan küçük zincirleri devralmayı tercih etmektedir. Rekabet Kurumu tarafından, daha çok perakende zincirlerinin yeni mağaza açmak yerine lokasyonu iyi olan küçük zincirleri devraldıkları ifade edilmektedir. Türkiye'de Migros, Carrefoursa, Kiler ve Makromarket bu tip devralmalarda aktif olan perakende zincirleridir (www.rekabet.gov.tr). 2014 yılında İsmar Marketler Zinciri'nin Türkiye genelinde bulunan 26 süpermarketini CarrefourSa satın almıştır.

Küçük esnaf ve bakkalların süpermarket, hipermarket, alışveriş merkezleri gibi büyük perakendecilerin karşısında fiyat, kalite, hizmet seviyeleri, çalışma saatleri, etkinliklerin sağlanması (oyun, cafe, sinema vb.), otopark imkânları konularında rekabet güçleri zayıf kalmaktadır (Ricks ve Pettypool, 2008: 62). Büyük perakendeci işletmeler daha fazla tüketiciyi çekmek, satışlarını teşvik etmek için eşantiyon verme, kuponlar, fiyat indirimleri, para iadeleri vb. uygulamaları kullanmaktadır. Alışveriş merkezlerinde araba çekilişi, yarışma ve hediyeler gibi parasal olmayan satış özendirme yöntemlerinin kullanıldığı görülmektedir. Küçük işletmeler ise AVM'lerin yaptığı belirli miktarda yapılan alışveriş sonucu çekilişe katılma, hediye verme gibi tutundurma faaliyetlerini yapamamaktadır. Küçük işletmelerin düşük fiyat ve yüksek kalitede ürün sunabilmeleri için teknolojik gelişmelere uyum sağlamaları gerekmektedir.

Büyük perakendeciler raflara güçlü üreticilerin mallarını koyarak ve bu üreticilerden büyük alımlar yaparak büyük indirimler elde etmişler, teknolojiyi etkin kullanarak stoklama maliyetlerini azaltmışlardır. Vadeli satın alıp, peşin satış yaparak finansal güçlerini artırmışlardır. Küçük perakendecileri korumak amacıyla Amerika'da rekabet yasaları etkin bir şekilde kullanılmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri'nde Robinson Patman Yasası'na göre farklı fiyat uygulamaları, örneğin bir üreticinin küçük alıcı ile büyük alıcı arasında indirim farkı yapması yasaktır (<http://www.tbbf.org.tr/tr/guncel/rapor.html>). Türkiye'de ürün tedarikçileri büyük alım yapan hipermarketlere düşük fiyatla ürün verirken, bakkallara bu malları pahalıya vererek zararlarını karşılamaya çalışmaktadır. Bu durum ise müşterilerin daha pahalı mal almalarına neden olmakta ve bakkal esnafının kamuoyuna bazı ürünleri pahalıya sattığı izlenimi verilmektedir. Yeni perakendecilik yasasının getirdiği düzenleme ile esnaf ve sanatkâr işletmelerin, mal tedarikini etkin bir organizasyon yapısı altında gerçekleştirmelerinin mümkün olacağı belirtilmektedir. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı'nın gözetim ve denetiminde, esnaf ve sanatkârlar meslek kuruluşları eliyle tedarik ve dağıtım şirketleri kurulabilecek ve malların tedarik ve dağıtımında organize hale gelebilecektir.

Yeni yasa ile "Alışveriş merkezlerinde; geleneksel, kültürel veya sanatsal değeri olan kaybolmaya yüz tutmuş meslekleri icra edenlere kiraya verilmek üzere, toplam satış alanının en az binde üçü oranında yer ayrılacaktır. Bu yerlerin kira bedeli, rayiç bedelinin dörtte birinden fazla olamayacaktır. Söz konusu meslekler, ilgili üst meslek kuruluşunun görüşü alınarak Bakanlıkça belirlenecek ve ilan edilecektir" denilmektedir. AVM'lerde esnaf ve sanatkâr işletmelerine belirli oranda yer ayrılmasına ve faaliyet gösterebilmelerine imkân sağlanmaktadır.

AVM'lerde bankaların şube ya da bankamatik açmaları, AVM'lerin kazancını arttırmakta, para transferini hızlandırmakta, geniş müşteri kitlelerine ulaşılmakta, müşteri veri tabanı için fırsatlar yaratmaktadır. Bankalar büyük mağazalar ile stratejik işbirliği yaparak müşterilerin daha fazla tüketime yönelmelerini etkilemektedir. Küçük esnafa teknolojik gelişmelere uyum sağlayabilmeleri için düşük faizli kredi sunulması, KOSGEB desteklerine başvuru sürecinin basitleştirilmesi, danışmanlık hizmetlerinin sunulması, vergi yükümlülüklerinin azaltılması önemlidir. Geleneksel, kültürel ve sanatsal değeri olan meslek kollarının devamının sağlanabilmesi için bu meslekleri icra eden esnaf ve sanatkârların, yalnızca bu meslekleri nedeniyle elde ettikleri gelirleri gelir vergisinden istisna tutulabilir (<http://www.gesob.org.tr/?SF=9&Ild=40>).

3. İkame Mallar:

İkame mal, üretilen ürünün yerine kullanılabilen ürünleri kapsamakta-

dır. Müşteri, perakende işletmelerden hangisinin ürününü tercih ediyor ve uygun buluyor? Perakende sektöründe faaliyet gösteren firmaların uzun dönem başarıları, tüketici isteklerini rakiplerden daha iyi karşılayabilme kapasitelerine bağlıdır ve hedef tüketici kitlesini tüm yönleriyle iyi tanımayı gerektirmektedir.

Teknolojik ilerlemeler, internette pazarlama, elektronik ve mobil ticaretin gelişmesi tüketici davranışlarını farklılaştırmaktadır. Online alışverişin artması, sanal marketlerin gerçek marketlerin yerini almasıyla geleneksel perakendeciliğin önünde tehdit olacak ve perakende kuruluşların daha fazla e-ticarete yönelmesi gerekecektir. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte tüketicinin evinden veya bulunduğu her yerden barkod okutarak teknolojik yenilikleri takip eden perakende işletmeye sipariş vermesini sağlayacak 'mobil market' uygulamaları kullanılmaya başlanmıştır. Örneğin evdeki süt kutusunun ya da tadılan bir kahvenin barkodunu okutmak ve anında sipariş vermek mümkün hale gelmiştir. Hipermarketlerde tüketiciler marka, ürün, fiyat karşılaştırması yapabilmektedir. Büyük perakende işletmeler, sektörel yeniliklerin uygulanması, satış sonrası hizmet kalitesinin artırılması, kaliteli mal ve hizmeti ucuza sunmaya yönelik aktiviteler, müşterinin ilgisini çekecek bir mağaza atmosferi oluşturulması, mağaza yerleşim yerinin ve yerleşim planlarının alışveriş için uygunluğu, müşteriler ile duygusal bir bağ kurulmasına yönelik faaliyetleri, sosyal sorumluluk çalışmalarını, sosyal alanlara ve uygulamalara ilişkin yatırımları, mağazanın çalışma ortamı ve müşteriye yaklaşımı konularında gelişmeleri takip etmektedirler.

AB'ye uyum çerçevesinde Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı tarafından 1 Mart 2015'ten itibaren, takviye edici gıdalar, bal, enerji içecekleri, siyah çay, bitkisel sıvı yağlar ve bebek mamaları gibi sıklıkla taklit yapılabildiği tespit edilen hassas ürünlerin üretim ve satışının engellenmesi ile tüketicilerin güvenli gıdaya erişimi için Ürün Doğrulama ve Takip Sistemi (ÜDTS) uygulamasına başlanmıştır. Tüketiciler ürünlerin üzerindeki barkodları akıllı telefonlar aracılığı ile okutarak, ürün içeriği hakkında bilgi sahibi olabilecektir. Küçük perakende işletmelerin de yeni teknolojik gelişmelere uyum sağlamaları gerekmektedir.

4. Tedarikçilerin Pazara Olan Hakimiyetleri:

AC Nielsen tarafından düzenli olarak yayınlanan raporlarda; özellikle kozmetik, kişisel bakım, temizlik ve birçok gıda kategorisinde çok az sayıda yerli firmanın bulunduğu, çoğunlukla yabancı işletmelerin pazarda hâkim durumda oldukları, sektöre hâkim olan yabancı perakendeciler ile yine pazara hâkim olan çoğunlukla yabancı sermayeli üreticiler arasındaki ticaretin sürekli gelişmesiyle yerli üreticiler için sorunun önemli hale geldiği belirtilmiştir (www.rekabet.gov.tr).

Yeni yasada “Büyük mağaza ve zincir mağazalar ile bayi işletme ve özel yetkili işletmelerce satışa sunulmak üzere üretilen ya da tedarik edilen ürünler nedeniyle, üretici veya tedarikçiden mağaza açılışı ve tadilatı, ciro açığı, banka ve kredi kartı katılım bedeli gibi adlar altında ürün talebini doğrudan etkilemeyen bir prim veya bedel talep edilemez. Perakende işletmeler, satışa konu ürünün talebini doğrudan etkileyen reklam, anons veya raf tahsisi gibi hizmetlerden dolayı üretici veya tedarikçiden, sözleşmede türü ve oranı belirtilmedikçe prim ya da bedel talebinde bulunamazlar. Bu hâlde, prim veya bedel talebinin sözleşme süresiyle sınırlı olması ve prim ya da bedel talebine konu olan ürünün sözleşme süresince rafta satışa sunulması zorunludur” denilmektedir. Tüm tedarikçiler özel markalar dışında da kendi markaları ile perakendeciler ile çalışabilmeleri için bir anlaşma imzalamakta ve bu anlaşmayı imzalamak için raf, katılım, reklam, anons bedeli ve benzeri uygulamaları kabul etmek zorunda kalmaktadırlar. Yasa çıkmış olsa da taraflar arasında yapılan anlaşmalar tedarikçiyi zor durumda bırakabilecektir ya da kontrolün nasıl sağlanacağı belirli değildir.

Yurtiçinde üretilen ve hızlı tüketim malı niteliği taşıyan mağaza markalı ürünlerin üzerinde ve ambalajında, perakendecinin ad, unvan veya markasının yanı sıra üreticinin ve tedarikçinin ad, unvan ya da markasına kolaylıkla görülebilecek bir şekilde yer verilmesi hükmü getirilmiştir. Bundan böyle küçük üreticinin adı da ambalajda yer alacak, nerede, kim tarafından üretildiği belli olacaktır.

Yeni yasada “Esnaf ve sanatkâr işletmelerince satışa sunulan malların etkin bir şekilde piyasadaki temini amacıyla tedarik ve dağıtım kooperatifleri kurulabilir. Bu kooperatiflerin kuruluşu ve ana sözleşme değişikliği Bakanlık iznine tabidir. Kooperatif ortaklarının en az iki yıl odalara üye olmaları gereklidir.” denilmektedir. Bunun gerçekleştirilmesi için esnaf ve sanatkârlar desteklenmeli ve bilgilendirilmelidir. Bakkal ve market gibi küçük esnafın büyük perakende mağazalarla rekabet edebilecekleri eşit şartlarda mal alım imkânının verildiği, adil rekabet ortamı sağlanmalıdır. Esnaf ve sanatkârların meslek kuruluşları eliyle tedarik ve dağıtım şirketleri kurabilecekleri ve malların tedarik ve dağıtımında organize hale gelebilecekleri dile getirilmektedir.

5. Alıcıların Gücü:

Müşterinin ürün hakkında, piyasadaki diğer ürünler hakkında bilgisi alıcıları güçlü duruma geçiren konulardır. Kurumsallaşmış perakende kurumlarında hijyenik, güvenliği olan, modern ambalajlanmanın, sadakat programlarının olması tüketicilerin beklentilerini yükseltmekte ve tüketiciler yerel işletmelerden aynı kalite ve güvenliği istemektedir. Ürün Doğrulama ve Takip Sistemi (ÜDTS) uygulamasının başlaması ile akıllı

telefonları olan tüketiciler barkod okuma sistemiyle ürün barkodunu okutarak ürün bilgisine ulaşabilmektedir. Ürünün nerede üretildiğini, içeriğini görebilmektedir. Alıcılar yeni yasa ile ikamet ettikleri yerlerde, faaliyette bulunan iş yerlerinin ruhsatlı olup olmadığını ve ruhsata uygun faaliyet gösterip göstermediğini PERBİS üzerinden anlık olarak sorgulayabilecektir. Böylece insan sağlığını tehdit eden ve merdiven altı olarak tabir edilen ruhsatsız iş yerlerinin faaliyet göstermesinin önüne geçilmesi beklenmektedir.

Yeni yasada sürekli indirimli satış yapan perakende işletmelerin ön cephesinde, kolaylıkla görülebilir ve okunabilir şekilde satış türünü gösterir ya da çağrıştırır ibarelere yer vermeleri belirtilmiştir. Alıcılar satışa sunulan malların en az yüzde yetmişinin belirtilen şekilde indirimli olduğunu böylece bilecektir. Böylece tüketiciyi yanıltan, süresi belirlenmemiş indirimli satış kampanyaları yapılamayacaktır.

Yeni perakendecilik yasasına göre, perakende işletmelerin günlük çalışma saatleri, bölgenin nüfus, iklim, coğrafi özelliklerine bağlı olarak farklı olabilmektedir. Çalışma saatlerinin vali tarafından belirlenebilmesine yönelik düzenleme yapılmıştır. Ayrıca üst meslek kuruluşlarının birlikte teklifi üzerine Bakanlığa çalışma saatlerini belirleme yetkisi tanınmıştır. Küçük işletmelerin lehine olacak şekilde AVM'lerin pazar günleri tamamen kapanması, saat 10:30 ile 20:30 arasında çalışması önerilmektedir. Bu öneriyi Gıda Perakendecileri Derneği, Alışveriş Merkezleri ve Perakendeciler Federasyonu çalışan personeli ve alışverişini hafta sonu yapan çalışanları olumsuz etkileyeceği düşüncesiyle kabul etmemektedir. Çalışanlar, yüksek ücret almayı ve iş güvenliğinin sağlanmasını ister. Türkiye'de çok sayıda insan cumartesi günleri yarım gün çalışmakta ve AVM'leri hafta sonu ziyaret etmekte ve alışveriş yapmaktadır. AVM'lerin pazar günü kapalı olması durumunda, yaklaşık 350 bin kişinin istihdam sorunu yaşayacağı belirtilmekte, çalışma saatlerine kısıtlama getirilmesinin çalışanları zor durumda bırakabileceği üzerinde durulmaktadır. Almanya'da mevcut hipermarketlerin çalışma saat ve günlerinde kısıtlamaya gidilmiş ve ayda bir Cumartesi hariç, Cumartesi günü öğleden sonra ve pazar günleri çalışma yasağı getirilmiştir (<http://www.tbbf.org.tr/tr/guncel/rapor.html>). Missouri'de büyük mağazaların çoğu pazar günleri kapalıdır (Ricks, Pettypool, 2008: 62). Almanya, İngiltere, Fransa gibi gelişmiş ülkelerde pazar günleri AVM'ler kapalıdır.

Tüketicinin istediği yerde ve zamanda mal ve hizmetlerin sunulması yer ve zaman faydası sağlar. Günümüzde tüketiciler zaman yetersizliği nedeniyle ihtiyaçlarını karşılayacak, çok fazla çeşidi, düşük fiyata ve güvenerek bulabilecekleri alışveriş merkezlerini tercih etmektedir. AVM'lerin açılışına kısıtlama getirilmesinin tüketicilerin düşük fiyatlı ürünlere erişmesini sınırlandıracağı yönünde de görüşler bulunmaktadır.

6585 sayılı Kanun md.6 uyarınca, ürünün talebini doğrudan etkilemeyen prim ve bedel taleplerinin yasaklanması, perakendecilerin üretici ve tedarikçilerden aldığı indirimleri azaltacaktır. Zira prim ve bedel talepleri geri faturalama şeklinde yapılmakta ve perakendeciler açısından ürün alımında indirim dönüşmektedir. Dolayısıyla bu işletmelerin ürün alımlarını daha pahalıya yapmaları beklenebilir.

Yeni yasa ile indirimli satışların süresine ilişkin esaslar belirlenmektedir. Tüketicilere yönelik haksız uygulamaların önüne geçmek amacıyla, kampanyalı satışlarda süre, iş yeri açılışı, devri, kapanışı, adres veya faaliyet konusu değişiklikler 3 ayı geçemeyecek şekilde kural altına almaktadır. Türk Ticaret Kanunu hükümlerine göre tasfiye durumunda bu süre 6 ay olarak belirtilmiştir. Yılın belli dönemlerinde, ilçe, il, bölge veya ülke düzeyinde düzenlenen alışveriş festivalleri yasal bir dayanağa kavuşturulmuş ve kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının bu festivaller için bütçelerinin belirli bir kısmını ayırmaları belirlenmiştir.

6. Giriş Engeli:

Devletin yaptığı düzenlemeler, piyasaya girişi kısmen ya da tamamen engelleyebilir. PERBİS sisteminde mevcut işyeri açma ve çalışma mevzuatıyla uyumlu çalışacak bir elektronik sistemin kurulması planlanmaktadır. Amaç yalnızca bürokrasinin azaltılmasıdır. Bununla birlikte, PERBİS sisteminde kurumlar arasında koordinasyonun sağlanamaması, sürecin uzaması bir giriş engeli olarak kabul edilebilir. Rekabet Kurumu tarafından yer seçiminin devlet eliyle belirlenmesinin olumsuz sonuçlar yaratabileceği, şirketlerin sınırlama halinde yeni mağaza açamadıklarında devralmalara yönelebilecekleri ve daha büyük perakende işletmelerin ortaya çıkabileceğine dikkat çekilmiştir.

Tedarikçilerin perakendeci raflarına giriş engeli olarak değerlendirdiği hususlar aktivite katılım bedelleri, iskonto şartları ve ürün listeleme bedelleri, kalite ürün özellikleridir (<http://www.rekabet.gov.tr>).

Küçük perakende işletmelerin sektöre girmesini zorlaştıran konular; maliyetler, kredi ve finansman şartlarının ağır olması, dağıtım erişimi, teknolojik yeniliklere uyum sağlamak, desteklerden yeterli düzeyde yararlanamamak, marka olamamak, vergi, istihdam yükleri, satış sonrası hizmet sunumu konularıdır.

7. Sonuç ve Değerlendirme

Çok uluslu perakendecilerin satın alma, birleşme, stratejik ortaklıklar yoluyla yaptıkları yatırımlar hızla artmakta ve tedarik, kaynak sağlama, teknoloji konularında güçlerine güç katmaktadır. Avrupa ülkelerinden küçük esnafı korumak için saat düzenlemesi bulunurken ve şehir merkezinden uzakta açılacak şekilde planlama yapılırken, yasal boşluklardan

yararlanılarak hızla açılan AVM'lerin geç saatte kapanmaları, şehir merkezinde kurulmaları küçük esnafı zor durumda bırakmıştır. Mevcut ve yeni kurulacak AVM'lere, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılması şartı getirilebilir. Şehir merkezinde kurulan AVM'lerin vergi oranlarının yüksek tutulması, şehir merkezi dışında kurulmalarını teşvik edebilir.

Küçük perakende işletmelerin sektörde faaliyet göstermeleri için yasal boşlukların giderilmesi, devlet tarafından desteklenmeleri, vergi indirimini sağlanması, büyük perakende işletmelere yönelik denetimlerin yapılması önemlidir. Yeni çıkarılan yasanın küçük perakendecileri koruması için çalışma saatlerinin düzenlenmesi, yer seçimi, düşük faizli kredi, esnafın yanında çalışanların sosyal güvenlik primlerinin devlet tarafından karşılanması, enerji fiyatlarında indirim, kaliteli tedarik ve üretim, teknolojiye uyum sağlama, satış sonrası hizmet sunumu, stratejik işbirliği oluşturma konularında danışmanlık ve gerekli destekler verilmelidir.

Kaynakça

Daş Mehmet, Orhan Erdal Akay (2014), "Bir Alışveriş Merkezinin (AVM) Isıtma Sisteminde Enerji Tüketiminin İyileştirme Olanaklarının Araştırılması", KSU Mühendislik Bilimleri Dergisi, 17 (1), s.37-44.

Özden Hüseyin, "Umut Enerjisi Güneş", 2009 Şubat, <http://dr-huso.com/makale/makele137.htm>, Erişim Tarihi: 10.03.2015.

Patibandla Murali (2014), "Implications of Foreign Direct Investment in India's Retail Sector", IIMB Management Review, 26, p.214-221.

Ricks James, Dianne Pettypool (2008), "Pilot Study of the Perceptions of Small Downtown Retailers Regarding the Impact of Mega Stores: An Optimum Balance Desired", Proceedings of the Academy of Marketing Studies, Allied Academies International Conference, 13 (1), p.59-65.

Savaşçı İpek (2007), "Uluslararası Zincir Mağazaların Büyüme Stratejileri: Marks Spencer Örneği", Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF Dergisi, 12 (2), s.319-337.

Türkiye HTM Perakendeciliği Sektör İncelemesi Nihai Raporu, Mayıs 2012, Ankara.

Tozanlı Selma, Murat Donduran, Aylin Ataay, Uluslararası Rekabet Stratejileri: Türkiye Gıda Sanayi, TÜSİAD Rekabet Stratejileri Dizisi 10, İstanbul, Yayın No: TÜSİAD / T-2007-09-442, Eylül 2007, http://ref.sabanciuniv.edu/sites/ref.sabanciuniv.edu/files/gidaraporu_5_10_07.pdf, Erişim Tarihi: 06.03.2015

Ulaş Dilber, Franchising Sistemi, İkinci basım, Nobel Yayınevi, Ankara, 2013.

Uschev Philip, Igor Sloev, Jacques Francois Thisse (2015), “Do we go shopping downtown or in the burbs?”, Journal of Urban Economics, 85, p.1-15.

İzmir Ticaret Odası (İTO), 2014 Ocak, Sektörel Rapor.

Perakende Ticaretin Düzenlenmesi Hakkında Kanun, 29.01.2015 tarihli Resmi Gazete.

Esnaf ve Sanatkarlar Değişim, Dönüşüm, Destek (3D) Eylem Planı (ESDEP), <http://www.gesob.org.tr/?SF=9&Ild=40>, Erişim Tarihi: 10.03.2015

<http://www.dunya.com/ekonomi/ekonomi-diger/rekabet-kurumundan-perakende-yasa-tasarisina-5-temel-itiraz-ge-216045h.htm>, Erişim Tarihi: 12.03.2015.

Esnaf ve Sanatkâr İstatistikleri Bülteni, Esnaf ve Sanatkârlar Genel Müdürlüğü; Nisan 2014, http://www.gtb.gov.tr/data/5368e93d487c8e09e8181480/Nisan_2014.pdf, Erişim Tarihi: 15.03.2015

Enerji Verimliliği Mevzuatı, TTMD, <http://www.ttmd.org.tr/userfiles/2013caslistay/Mevzuat/05.pdf>, Erişim Tarihi: 10.03.2015.

<http://www.tbbf.org.tr/tr/guncel/rapor.html>, Türkiye Bakkallar ve Bayiler Federasyonu, Erişim Tarihi: 08.03.2015.

“KORUNABİLİR” YENİLİKLERE HUKUKÎ BAKIŞ -RİSKLER VE AVANTAJLAR-

Feyzan Hayal Şehirli Çelik*

I. Giriş

Tarihsel süreçte hukukun gelişmesi, teknolojik ve ekonomik gelişmelerin ardından ve daha ağır adımlarla olmuştur. İnsan zihninin yaratıcı ve yenilikçi faaliyetleri ortaya çıkan fikir ürünlerinin korunması düşüncesi de uzun süre topluma yabancı bir kavram olarak kalmış¹, buluş sahiplerinin gerçekleştirdikleri yeniliklerin ödüllendirilmesi beklentisi ve buluşların taklit edilmesine karşı gerekli önlemlerin alınmasına ilgi göstermeleri, teknolojik gelişmenin yanı sıra sosyal ve ekonomik yapının gerekli olgunluğa ulaşması ile mümkün olmuştur. İşte, günümüzde “fikrî mülkiyet sistemi” olarak adlandırılan sistem, tohumlarının atıldığı ilk günlerden bu yana çeşitli aşamalardan geçerek bugünkü şeklini almıştır. İnsanlık tarihi kadar eski olan² eserler, buluşlar ve ayırt edici işaretler üzerinde hukukî koruma ihtiyacı, bu ürünlerin ekonomik olarak değerlendirilebilmelerinin fark edilmesiyle birlikte ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda örneğin İlkçağ’da eserlerin veya buluşların taklitle karşı korunmasına, bunların çoğaltılmasını mümkün kılan yöntemlerin bulunmaması nedeniyle gerek duyulmamışken³, XX. yüzyılda yaşanan teknolojik gelişmelere paralel olarak yeni çoğaltma yöntemlerinin geliştirilmesi, internet ortamında “tek bir tık” ile dünyanın her bir köşesine ulaşılabilmesi, emek ve yatırım harcanarak geliştirilen yeni ürünlerin daha güçlü şekilde korunması ihtiyacını ortaya çıkarmıştır.

Gelinen bu noktada, yeniliklerin etkin şekilde korunması herşeyden önce korumaya ilişkin hukukî modellerin doğru anlaşılmasına ve her bir modelin barındırdığı risk ve avantajlar dikkate alınarak doğru tercih yapılmasına bağlıdır. Bu çalışmada, belirtilen bakış açısı çerçevesinde yeni ürünlerin fikrî mülkiyet sistemi içinde patent, faydalı model, tasarım ve marka tescili ile korunması ele alınacaktır.

* Prof Dr., A.Ü. SBF İşletme Bölümü Ticaret Hukuku Anabilim Dalı öğretim üyesi.

¹ Kraßer, R.: Patentrecht, Ein Lehr- und Handbuch zum deutschen Patent- und Gebrauchsmusterrecht, Europäischen und Internationalen Patentrecht, Verlag C. H. Beck München 2009, § 4, s. 54 vd.; Jestaedt, M.: Patentrecht, ein fallbezogenes Lehrbuch, Carl Heymanns Verlag KG, Köln/Berlin/München 2005, Nr. 30.

² Tekinalp, Ü.: Fikrî Mülkiyet Hukuku, 5. Bası, Vedat Kitapçılık, İstanbul 2012, § 7, Nr. 1; Hubmann, H./Götting, H.-P.: Gewerblicher Rechtsschutz, 7. Auflage, Verlag C. H. Beck, München 2002, § 2, Nr. 1 vd.

³ Tekinalp: Fikrî Mülkiyet Hukuku, § 7, Nr. 4.

II. “Yenilikler” ve “Fikrî Mülkiyet Sistemi”

A. Fikrî Mülkiyet Sisteminin Oluşumu

İnsanoğlu ilk çağlardan bu yana hayatını kolaylaştıracak yenilikler üzerinde düşünmüştür. Ancak yeniliklerin korunmasının bir ihtiyaç olarak ortaya çıkması her bir ürünün gösterdiği gelişim ve toplum içinde kullanımıyla bağlantılı olarak farklı dönemlerde ortaya çıkmıştır. Örneğin İlkçağ’da eserlerin çoğaltılmasını mümkün kılan yöntemlerin olmaması, buluşların ise ekonomik değer taşıyıp taşımadığı nedeniyle korunmasına gerek duyulmamışken⁴ markalar alanında koruma ihtiyacı bu dönemlerde başlamıştır. Mallar üzerinde -özellikle seramik ürünlerinde- kullanılan isim veya şekiller, ürünün hangi kaynaktan geldiği veya hangi özellikleri taşıdığı konusunda bilgi vermiştir. Bu nedenle, bu ürünler açısından taklitle ve karıştırılmaya karşı koruma ihtiyacı daha erken dönemlerde doğmuştur⁵.

Ticarî faaliyetlerin loncalar bünyesinde yürütüldüğü Ortaçağ’da ticaret, bu örgütlerin kuralları çerçevesinde yapıldığından ticaret hayatında bir rekabet ortamından söz etmek mümkün olmamış, buluşçu faaliyetler açısından da özel bir korumaya gereksinim duyulmamıştır. Ortaçağ’ın sonlarına doğru bazı loncalarda tasarımlar açısından süre ile sınırlı taklitle karşı koruma sağlanması gerektiği fikri hâkim olmuş⁶, yine bu dönemde marka kullanımı alanında pek çok teşvik ve destek öngörülmüştür. Tacirlerin ürünleri üzerinde marka kullanma zorunluluğu getirilmesi, bu işaretlere ilişkin koruma ihtiyacının artması açısından belirleyici rol oynamıştır.

Tarihsel süreçte fikir ürünlerinin korunmasında önemli bir aşamayı ise İmtiyazlar Dönemi oluşturmaktadır. Eserlerin korunması açısından matbaanın bulunması, bu döneme damgasını vuran gelişmedir⁷. İmtiyazlar Dönemi, doğa bilimlerinin gelişimi açısından da önemli bir aşama olmuştur. Yeni bir sanayi dalı açan veya yeni bir ürün ithal eden kişilere süreyle sınırlı tekel hakkı niteliğinde *ithal imtiyazları* sağlanmış, yeni buluşları gerçekleştirenlere de teşvik amaçlı *buluşçu imtiyazları* tanınmıştır⁸. İlk önceleri toplum yararının da gözetilerek tanındığı imtiyazların

⁴ Tekinalp: Fikrî Mülkiyet Hukuku, § 7, Nr. 4; Hubmann/Götting: § 2, Nr. 1.

⁵ Nitekim bu tür bir koruma Roma hukukunda öngörülmüştür. Bu konuda bkz. Hubmann/Götting: § 2, Nr. 1.

⁶ Hubmann/Götting: § 2, Nr. 4.

⁷ Ancak bu dönemde eser koruması eser sahibine değil, eseri basan yayınevine sağlanmış, böylece “Yayınevi Mülkiyeti Dönemi” (Esasen “çoğaltma hakkı” anlamına gelen “Copyright” sözcüğü yayınevlerinin eserin basımına ilişkin hakkını ifade etmektedir, Tekinalp: Fikrî Mülkiyet Hukuku, § 7, Nr. 14) adı verilen dönem başlamıştır, Tekinalp: Fikrî Mülkiyet Hukuku, § 7, Nr. 11-13.

⁸ Hubmann/Götting: § 2, Nr. 7.

zamanla kötüye kullanılmaya başlanmış, tuz, sirke gibi temel maddeler bireyler lehine tekelleştirilerek, toplumun bu ürünlerden yararlanması sınırlandırılmıştır. Bunun üzerine İngiltere’de 1624 yılında “*Statute of Monopolies*” adı verilen tekellere karşı kanun kabul edilmiş, bu Kanun Avrupa patent mevzuatının öncüsü olmuştur⁹.

Aydınlanma çağında, doğal hukuk öğretisinin etkisiyle, özellikle Fransa’da fikrî ürün ortaya çıkararak kişinin bu ürün üzerindeki “doğal mülkiyet hakkı” tanınarak ipekli kumaşlar için süre ile sınırlı tekelleştirme hakları öngörülmüştür. Fransız Devrimi’yle birlikte lonca ve imtiyazların kaldırılması ve insan haklarının tanınmasına paralel olarak, 1791 yılında kabul edilen kanunla fikir ürünleri üzerinde de doğal bir hak tanınmıştır¹⁰. Eserler ve diğer fikir ürünleri üzerinde bunları gerçekleştirenlerin doğrudan hak sahipliğinin tanındığı bu dönem “Fikrî Mülkiyet Dönemi” olarak adlandırılmaktadır¹¹.

Fikrî mülkiyet korumasına yönelik ulusal düzenlemelerin artmasına paralel olarak uluslararası alanda da ortak birtakım ilkelerin kabul edilmesi ihtiyacı doğmuştur. Bu dönemde fikrî mülkiyet koruması açısından önem taşıyan iki temel uluslararası sözleşme ve 1883 tarihli Sınâî Mülkiyetin Korunmasına İlişkin Paris Sözleşmesi¹² ve 1886 tarihli Edebi ve Sanat Eserlerinin Korunması’na İlişkin Bern Sözleşmesi’dir¹³. Bunlara ek olarak, XX. yüzyılda her bir koruma konusuyla ilgili pek çok uluslararası ve bölgesel düzenleme kabul edilmiştir. Fikrî mülkiyet hukukunun uluslararası ve bölgesel düzenlemelerle şekillenen bu yapısı, ülkesel koruma sağlayan, ancak uluslararası ticarete konu olan bu hakların uluslararası düzeyde mümkün olan en etkin şekilde korunması ihtiyacıyla açıklanabilir. Bu bağlamda, 1994 yılında imzalanan Ticaretle Bağlantılı Fikrî Mülkiyet Anlaşması (TRIPS)¹⁴, fikrî mülkiyet haklarının uluslararası ticaretin bir parçası olduğunun açıkça kabul edilmesi ve bu hakların korunması açısından asgarî standartları belirlemesi açısından özel öneme sahiptir.

⁹ Hubmann/Götting: § 2, Nr. 11.

¹⁰ Bu Kanun’da endüstrinin bütün alanlarına ilişkin keşif veya yeni buluşların buluşçunun mülkiyeti olduğu açıkça ifade edilmiştir, Hubmann/Götting: § 2, Nr. 14.

¹¹ Tekinalp: Fikrî Mülkiyet Hukuku, § 7, Nr. 15; Hubmann/Götting: § 2, Nr. 13.

¹² “Paris Convention for the Protection of Industrial Property Rights”, Sözleşme metni için bkz. http://www.wipo.int/treaties/en/text.jsp?file_id=288514, erişim tarihi: 10.03.2015.

¹³ “Bern Convention for the Protection of Literary and Artistic Works”, Sözleşme metni için bkz. http://www.wipo.int/treaties/en/text.jsp?file_id=283698, erişim tarihi: 10.03.2015.

¹⁴ “Agreement on Trade-related Aspects of Intellectual Property Rights”, Anlaşma metni için bkz. http://www.wto.org/english/tratop_e/trips_e/t_agm0_e.htm, erişim tarihi: 10.03.2015.

B. Fikrî Mülkiyet Sistemine İlişkin Yasal Altyapı

İnsan zekâsının yaratıcı ve yenilikçi faaliyetleri sonucu ortaya çıkan fikir ürünlerinin korunmasını¹⁵ konu alan hukuk dalı “fikrî mülkiyet hukuku”, bu kapsamda oluşturulan koruma sistemi ise “fikrî mülkiyet sistemi” olarak adlandırılmaktadır. Bu sistem içinde klasik olarak fikri ve sanat eserleri¹⁶ üzerindeki haklar ve sınaî haklar ayrımı yapılmaktadır. Geniş bir yelpazesi olan sınaî haklar, patentler¹⁷, faydalı modeller¹⁸, endüstriyel tasarımlar¹⁹, markalar²⁰, coğrafi işaretler²¹, entegre devre topoğrafyaları²², yeni bitki çeşitleri üzerinde ıslahçı hakları²³, ticaret unvanları²⁴ ve işletme adlarından²⁵ oluşmaktadır.

Türk hukukunda, fikrî mülkiyet mevzuatının oluşumunda Gümrük Birliği’ne giriş süreci önemli bir kilometre taşı olmuştur. Türkiye’nin uluslararası fikrî mülkiyet sisteminin ilkelerini ve konuya ilişkin Avrupa Birliği standartlarını kabul etme yükümlülüğü, temelde Avrupa Topluluğu ile arasında imzalanan 6 Mart 1995 tarih ve 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi

¹⁵ Fikir ürünlerinin, şartlarını sağlaması hâlinde haksız rekabet hukuku hükümleri kapsamında da korunması (TTK m. 54 vd.) mümkün olmakla birlikte, konunun haksız rekabet boyutu bu çalışmanın kapsamı dışındadır.

¹⁶ 5846 sayılı FSEK m. 1/B’ye göre “eser”; “Sahibinin hususiyetini taşıyan ve ilim ve edebiyat, musikî, güzel sanatlar veya sinema eserleri olarak sayılan her nevi fikir ve sanat mahsulleri”dir.

¹⁷ Kavram için ileride III, B, 1, a başlığı altındaki açıklamalara bakınız.

¹⁸ Kavram için ileride III, B, 2, a başlığı altındaki açıklamalara bakınız.

¹⁹ Kavram için ileride III, B, 3, a başlığı altındaki açıklamalara bakınız.

²⁰ Kavram için ileride III, B, 4, a başlığı altındaki açıklamalara bakınız.

²¹ 555 sayılı Coğrafi İşaretlerin Korunması Hakkında KHK m. 2’ye göre “coğrafi işaret”; “Belirgin bir niteliği, ünü veya diğer özellikleri itibarıyla kökenin bulunduğu bir yöre, alan, bölge veya ülke ile özdeşleşmiş bir ürünü gösteren işaret”tir.

²² 5147 sayılı Entegre Devre Topoğrafyalarının Korunması Hakkında Kanun m. 2-b’ye göre “entegre devre topoğrafyası”; “Entegre devreyi oluşturan tabakaların üç boyutlu dizilimini gösteren, üretim amacıyla hazırlanmış ve herhangi bir formatta sabitlenmiş görüntüler dizisi olup, her görüntü entegre devre üretiminin herhangi bir aşamasındaki yüzeyinin tamamının veya bir kısmının görünümünü” ifade eder.

²³ 5042 sayılı Yeni Bitki Çeşitlerine Ait Islahçı Haklarının Korunmasına İlişkin Kanun m. 2’ye göre “ıslahçı”, “yeni bir bitki çeşidini ıslah eden veya bulan ve geliştiren kişiyi”, “çeşit” ise “Islahçı hakkının verilmesi için gerekli şartların karşılanıp karşılanmadığına bakılmaksızın, bir veya birden fazla genotipin ortaya çıkardığı bazı özelliklerin kendisini göstermesiyle tanımlanan ve aynı tür içindeki diğer genotiplerden en az bir tipik özelliği ile ayrılan ve değişmeksizin çoğaltmaya uygunluğu bakımından bir birim olarak kabul edilen en küçük taksonomik kısım içerisinde yer alan bitki grubunu” ifade eder.

²⁴ “Ticaret unvanı”, taciri diğer tacirlerden ayırt etmeye yarayan isimdir (TTK m. 39 vd.).

²⁵ “İşletme adı”, “İşletme sahibi ile ilgili olmaksızın doğrudan doğruya işletmeyi tanıtmak ve benzer işletmelerden ayırt etmek için kullanılan ad”dır (TTK m. 53).

Kararı'nın²⁶ 31. maddesinden kaynaklanmaktadır. Bu madde ile Türkiye, fikrî, sınaî ve ticarî mülkiyet alanında Avrupa Topluluğu'na eş düzeyde koruma sağlanmasını Gümrük Birliği'nin etkin işleyişi açısından bir şart olarak kabul etmiştir. Bu amaca ulaşabilmek için Türkiye, Konsey Kararı'nın 8 numaralı Eki'nde öngörülen yükümlülükleri yerine getirmeyi taahhüt etmiştir. Bu yükümlülüklerin bir kısmı uluslararası anlaşmalara katılım şeklinde iken diğer bir kısmı Avrupa Topluluğu standartlarına uygun yasal düzenlemeler yapılması şeklindedir.

Bu dönemde, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'nda (FSEK) yapılan değişikliklerin yanı sıra 1995 yılında yürürlüğe giren bir dizi kanun hükmünde kararname ile fikrî mülkiyet hukukunun altyapısı oluşturulmuştur²⁷. 551 sayılı Patent Haklarının Korunması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (551 sayılı KHK)²⁸, 554 sayılı Endüstriyel Tasarımların Korunması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (554 sayılı KHK)²⁹, 555 sayılı Coğrafi İşaretlerin Korunması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (555 sayılı KHK)³⁰, 556 sayılı Markaların Korunması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (556 sayılı KHK)³¹ ise sınaî haklar alanında yürürlüğe giren temel yasal düzenlemelerdir. Bu düzenlemelere ek olarak 2004 yılında, 5147 sayılı Entegre Devre Topoğrafyalarının Korunması Hakkında Kanun³² ve 5042 sayılı Yeni Bitki Çeşitlerine Ait Islahçı Haklarının Korunmasına İlişkin Kanun³³ kabul edilmiştir.

Sınaî haklara ilişkin KHK'larda çeşitli tarihlerde değişiklikler yapılmış, kanunlaşmaları yolunda girişimlerde bulunulmuş ise de hazırlanan tasarımlar bugüne değin sonuçsuz kalmıştır. Son olarak, mevcut KHK'ların Avrupa Birliği düzenlemeleriyle tam uyumlu hâle getirilmesi ve Anayasa Mahkemesi'nin 551, 554 ve 555 sayılı KHK'ların ceza hükümlerine iliş-

²⁶ Karar ve fikrî mülkiyet hukuku üzerindeki etkileri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Tekinalp, Ü.: Gümrük Birliği'nin Türk Hukuku Üzerinde Etkileri, İHFM C. LV (1996), s. 55 vd.

²⁷ Bu kapsamdaki mevzuat çalışmalarının bir kısmı mevcut kanunlar (örneğin patentlere ilişkin 1879 tarihli İhtira Beratı Kanunu, markalara ilişkin 551 sayılı Markalar Kanunu) yerine yeni yasal düzenlemeler yapılması, diğer bir kısmı ise daha önce özel olarak düzenlenmemiş konuların (örneğin faydalı modeller, endüstriyel tasarımlar, coğrafi işaretler) ilk kez yasal düzenlemeye kavuşturulması şeklinde gerçekleşmiştir.

²⁸ RG 27.06.1995, S. 22326.

²⁹ RG 27.06.1995, S. 22326.

³⁰ RG 27.06.1995, S. 22326.

³¹ RG 27.06.1995, S. 22326.

³² RG 30.04.2004, S. 25448.

³³ RG 15.01.2004, S. 25347.

kin olarak 2009 yılında verdiği iptal kararlarıyla³⁴ oluşan yasal boşluğun giderilmesi amacıyla hazırlanan “Patent Haklarının Korunması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı”³⁵ hâlen Türkiye Büyük Millet Meclisi’ndedir.

C. Fikrî Mülkiyet Sisteminin Amacı ve Koruduğu Menfaatler

Fikrî mülkiyet sisteminin temel amacı, yaratıcı ve yenilikçi faaliyetleri gerçekleştirenler lehine sağladığı -kural olarak³⁶- süreyle sınırlı tek-elci haklar sayesinde bu kişileri ödüllendirip yenilikleri teşvik etmek, bu suretle de sosyal ve ekonomik gelişmeye katkıda bulunmaktır. Sistemin tarihsel süreçteki gelişimine bakıldığında, eser, buluş, tasarım gibi ürünler ve marka gibi ayırt edici işaretlerin her birinin ortaya çıktığı dönemin sosyal ve ekonomik şartlarına göre değerlendirildiği görülmektedir. Bu açıdan, koruma gereksiniminin doğması, teknolojinin gelişmesi ve teknik çoğaltma yöntemlerinin ortaya çıkmasıyla doğrudan ilgilidir. Gerçekten, fikir ürünlerinin soyut niteliği, somutlaştığı eşyadan ayrı bir hukukî rejime tâbi olması, bir kez toplumla paylaşıldıktan sonra zamandan ve mekândan bağımsız olarak defalarca çoğaltılabilmesi ve taklit edilebilmesi bu ürünlerin özel bir sistem içinde korunması ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Eski çağlardan beri teknolojik gelişmelere paralel şekilde gelişen bu alan, günümüz teknolojisinin geldiği nokta dikkate alındığında, çok daha güçlü korunma ihtiyacı içindedir.

Tarihsel sürecin net bir şekilde ortaya koyduğu bir diğer husus, dönemlere göre, öncelikli korunan menfaatlerin birbirinden farklılaşmasıdır.

³⁴ Anayasa Mahkemesi’nin 5.2.2009 tarih, E. 2005/57, K. 2009/19 sayılı kararı ile 551 sayılı KHK’nın 136. Maddesinin birinci fıkrasının (a) ve (b) bentleri ve 554 sayılı KHK’nın 48. maddesinin birinci fıkrasının (a) bendi; Yüksek Mahkeme’nin 12.3.2009 tarih, E. 2009/16, K. 2009/46 sayılı kararı ile 555 sayılı KHK’nın 24. maddesinin (a) ve (c) bentleri iptal edilmiş ve iptal kararları yürürlüğe girmiştir.

³⁵ Tasarının metni ve diğer bilgiler için bkz. http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tasari_teklif_sd.onerge_bilgileri?kanunlar_sira_no=122700 (erişim tarihi: 2.3.2015).

³⁶ Fikrî mülkiyet sisteminin temel mantığı, bireylere tanınan tek-elci mutlak hakların süreyle sınırlandırılması üzerine kuruludur. Dolayısıyla her bir hak kategorisi (örneğin patent) için öngörülen sürenin dolmasıyla birlikte hakkın konusu (örneğin buluş) üzerindeki koruma da sona erer. Öte yandan, fikrî mülkiyet sistemi içinde yer almakla birlikte, niteliği itibarıyla yenilik geliştirmekten ziyade ayırt edicilik işlevine sahip olan haklar bakımından süre sınırının esnetildiği görülmektedir. Örneğin “markalar” 10 yıl için tescil edilmekle birlikte koruma süresi 10’ar yıllık dönemler hâlinde *süresiz* uzatılabilir. Ürünleri coğrafi kaynağına göre ayırt etme işlevi olan “coğrafi işaretler”de, tacirleri birbirinden ayırt etme işlevi olan “ticaret unvanları”nda ve işletmeleri birbirinden ayırt etmeye yarayan “işletme adları”nın korunmasında ise herhangi bir süre sınırı bulunmamaktadır. Ticaret unvanları ve işletme adları, patent, tasarım, marka gibi sınaî haklardan farklı olarak TPE nezdinde değil, ticaret ve sanayi odaları bünyesinde kurulan Ticaret Sicili Müdürlükleri’nde tescil edilmektedir.

Bu bağlamda, eski dönemlerden bu yana vurgulanan temel bir nokta, yaratıcı ve yenilikçi faaliyetlerin yalnızca bireylerin emek ve yatırımlarını korumak, onları ödüllendirmek amaçlı olmadığıdır. Farklı ağırlıklarda olmakla birlikte her dönemde, bu tür faaliyetlerin toplum refahını arttırıcı yönüne dikkat çekilmiştir. Bu açıdan, fikrî mülkiyet sisteminin bireysel menfaatler ile toplumsal menfaatleri birlikte gözeten yönü eski tarihlerden beri görülmektedir.

Bu özellikler dikkate alınarak, fikir ürünlerinin korunmasındaki temel amacın, yaratıcı ve yenilikçi faaliyetlerin özendirilerek³⁷ toplumun sosyal, kültürel ve teknolojik alanda ilerlemesinin sağlanması olduğu söylenebilir. Türk hukukunda bu amaç, patentler ve tasarımlar açısından ilgili KHK'larda³⁸ açıkça ifade edilmiştir.

Fikrî mülkiyet sisteminin işleyişinde bireysel menfaatlerin yanı sıra toplumsal menfaatlerin de dikkate alınarak hassas bir denge kurulması, sistemden beklenen yararlarla ulaşılması açısından büyük öneme sahiptir. Bireysel menfaati korumak üzere tanınan hak ne kadar güçlü olursa, hak sahibi dışındaki kişilerin -özellikle rakiplerin- ve toplumun diğer bireylerinin menfaatleri de o ölçüde göz ardı edilmiş olur. Bu nedenle, sistem içinde tekelci hak sahibinin yetkilerini sınırlandırarak bireysel menfaatler ile toplumsal menfaatleri dengeleyen pek çok düzenleme bulunmaktadır. Hakkın süre ile sınırlanması, ticarî amaçlı olmayan şahsî kullanım istisnaları³⁹, deney amaçlı kullanım istisnası⁴⁰, hakkın tükenmesi ilkesi⁴¹ bu kapsamdaki düzenlemelerin başlıca örnekleridir.

III. Fikrî Mülkiyet Sistemi Kapsamında “Korunabilir” Yenilikler

A. Temel İlkeler

Yeniliklerin fikrî mülkiyet sistemine dâhil hangi hukukî modellerle korunabileceğinin anlaşılacak bunlar arasında bir tercihte bulunulabilmesi şüphesiz farklı koruma modellerinin *neyi*, hangi şartlar altında koruduğunun belirlenmesine bağlıdır. Ancak korumanın kapsamı ve şartlarına ilişkin açıklamalara geçilmeden önce fikrî mülkiyet hukukunda *koruma-*

³⁷ Tekinalp: Fikrî Mülkiyet Hukuku, § 7, Nr. 1.

³⁸ 551 sayılı KHK m. 1; 554 sayılı KHK m. 1.

³⁹ Örn. 551 sayılı KHK m. 75/I-a.

⁴⁰ Örn. 551 sayılı KHK m. 75/I-c.

⁴¹ Bkz. 551 sayılı KHK m. 76; 554 sayılı KHK m. 24; 556 sayılı KHK m. 13. En genel anlamıyla ilke, hak sahibinin, kendi izniyle piyasaya sürülen fikrî mülkiyet hakkına konu orijinal ürünün daha sonraki ticaretine tekelci hakkına dayanarak karşı çıkamamasını ifade eder. Ayrıntılı bilgi için bkz. Arıkan, A. S.: Fikrî-Sınai Haklar Açısından Paralel İthalat -AB ve Türkiye-, Doktora tezi, Ankara 2001, acikarsiv.ankara.edu.tr (erişim tarihi: 10.03.2015), s. 29 vd.

nın ne anlama geldiğinin netleştirilmesinde fayda vardır. Herhangi bir fikir ürününün fikrî mülkiyet sistemi içinde korunması, hak sahibinin, hakkın konusuna ilişkin olarak üçüncü kişilerin izinsiz şekilde gerçekleştireceği ticarî amaçlı eylemleri engelleme yetkisiyle donatılmış olmasını ifade eder. Tescilin sağladığı mutlak tekelci hak sayesinde hak sahibi, tescil konusunu tek başına kullanma ve üçüncü kişilerin izinsiz kullarımlarını engelleme yetkisini elde eder. Bu yetki, hakkın elde edildiği tarihten sonra gerçekleşecek bütün ticarî eylemleri kapsamakta olup, eylemi gerçekleştiren kişinin önceki tarihli tescilden haberdar olup olmaması, eylemin sonlandırılması açısından herhangi bir önem taşımaz⁴².

Bu çalışmada ele alınan bütün hak kategorileri açısından, hak sahibinin üçüncü kişilerin tecavüz oluşturan eylemlerini engelleme yetkisi KHK'larda ayrıntılı şekilde düzenlenmiştir. Bu kapsamda hak sahibinin korunması hukuk ve ceza davaları⁴³ ile ihtiyati tedbir talepleri çerçevesinde gerçekleşir⁴⁴. Bu bağlamda, hak sahibinin başlıca talepleri, tecavüz eylemlerinin durdurulması, tecavüzün giderilmesi, hakka tecavüz suretiyle üretilen ürünlere, bunların üretiminde kullanılan araçlara el konulması, mümkünse el konulan ürün ve araçlar üzerinde kendisine mülkiyet hakkı tanınması, maddi ve manevi zararın tazmini, tecavüz konusu ürünlere gümrük ve serbest liman veya bölge gibi alanlar dâhil el konulması ve saklanmasıdır. Örnekleri verilen bu yaptırımlardan da anlaşılacağı üzere, KHK'lar hak sahipleri için oldukça etkin bir koruma öngörmektedir.

Bu genel açıklamalardan sonra fikrî mülkiyet hukukunda *neyin* korunabileceği sorusuna döndüğümüzde, öncelikle belirtilmesi gereken husus, bu sistemde *soyut fikirlerin* korunmadığıdır⁴⁵. Aksine, fikrî mülkiyet hukuku, *belirli özellikleri taşıyan* fikir ürünlerinin korunmasını amaçlar. Bu bağlamda, herhangi bir ürünün fikrî mülkiyet korumasından yararlanabilmesi için ön şart, bunun kanunen belirlenmiş ürün kategorilerinden birinin *konusunu* oluşturmasıdır. Örneğin Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu kapsamında koruma elde edilebilmesi için bir *eserin*, patent veya faydalı model korumasından yararlanılabilmesi için ise teknik bir

⁴² Buna karşılık, kişinin kusurlu olup olmaması tazminat davaları açısından önem taşır.

⁴³ Bkz. 556 sayılı KHK m. 61/A. Ayrıca yukarıda 33 numaralı dipnottaki açıklamalara bakınız.

⁴⁴ Özellikle bkz. 551 sayılı KHK m. 137, 138, 152; 554 sayılı KHK m. 48, 64; 556 sayılı KHK m. 61, 61/A, 64, 77.

⁴⁵ Eck: Loschelder, M./Erdmann, W., Handbuch des Wettbewerbsrechts, 4. Auflage, Verlag C. H. Beck München 2010, § 22, Nr. 4; Sambuc: Harte-Bavendamm/Henning-Bodewig, Gesetz gegen den unlauteren Wettbewerb: UWG, 3. Auflage., Verlag C. H. Beck München 2013, Einl. G, Nr. 200.

buluşun varlığı şarttır. Bu genel şartın sağlanmasının yanı sıra her bir hak kategorisi açısından yasal olarak belirlenen *koruma şartlarını* da taşıması gerekmektedir. Dolayısıyla fikrî mülkiyet korumasının konusunu, yasal düzenlemelerde *tanımlanan ve koruma şartları* belirlenen ürünler oluşturur. Örneğin patent korumasından yararlanacak buluşun *yeni* olması, *teknik bilinen durumunu aşması* ve *sanayiye uygulanabilir* olması gerekmektedir (551 sayılı KHK m. 5). Benzer şekilde, diğer hak kategorileri açısından da korunabilirlik için hakkın konusunun niteliğine uygun şartlar aranmaktadır. Dolayısıyla kanunen düzenlenmiş *koruma konusu* kapsamına giren ürünlerin ayrıca kanunda aranan *koruma şartlarını* da taşıması gerekmektedir.

Bu açıklamalar göstermektedir ki, “yenilik” kavramının fikrî mülkiyet hukukundaki karşılığı tamamen teknik-hukukî niteliktedir. Fikrî mülkiyet hukukunun koruma konusu ve şartlarına ilişkin kendine özgü kuralları dikkate alındığında, her tür yeniliğin bu sistem çerçevesinde koruma görmeyeceği açıkça ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla yeniliğin fikrî mülkiyet sistemi kapsamında korunması bu sistemin öngördüğü şartların sağlanmasına bağlıdır.

B. Başlıca Koruma Modelleri

1. Patent

a) Kavram

En genel anlamıyla patent, buluşların korunması için verilen belgedir. Yasal bir tanımlanmamakla birlikte, buluş kavramı, teknik bir sorunun teknik araçlar kullanılarak çözümlenmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla patent konusu buluş, teknik bir soruna getirilen *teknik* bir çözümdür. Bu teknik vurgu, patent kavramının en temel özelliklerinden biridir. Patent sözcüğünün içinde barındırdığı temel vurgulardan bir diğeri ise, toplumdaki azımsanmayacak ölçüde yaygın kanaatin aksine, gizli bir bilgiyi ifade etmemesi⁴⁶, aksine *açıklanan* teknik bilgiyi koruması-

⁴⁶ Bu özelliğiyle patent kavramı “*know-how*” kavramından ayrılmaktadır. *Know-how*, bir işletmeye rekabet avantajı sağlayan, teknik, ticari, organizasyona veya yönetime ilişkin her türlü bilgi ve deneyimi ifade eder. Bu rekabet avantajının sağlanması çoğu kez bilginin gizli olmasıyla sağlanır. “Ticaret sırrı”, “ticarî sır” veya “işletme sırrı” olarak adlandırılan kavramlar da bu kapsamda yer alır. Patentler yalnızca teknik alandaki buluşları konu alabilirken, *know-how* kavramındaki bilgi ve deneyimlerin kapsamı bundan çok daha geniştir. Örneğin uzun yıllar emek harcanarak hazırlanmış ve ait olduğu işletmeye rekabet avantajı sağlayan bir müşteri listesi o işletme açısından bir *know-how* olduğu hâlde teknik bir buluş olmaması nedeniyle patent konusu olamaz. Buna karşılık, teknik buluşlar açısından patent ve *know-how* kavramlarının kapsamı kesişmektedir. Bu durumda, buluş sahibi buluşunu gizli tutarak *know-how* olarak saklamak veya patent başvurusunda bulunmak arasında bir tercih yapılmalıdır. Bu tercihte, koruma konusu buluşun niteliği ve iki koruma sisteminin avantaj ve dezavantajları karşılaştırılarak bir

dır. Gerçekten, buluşların patent ile korunmasındaki temel amaç, buluş sahibinin buluşunu topluma açıklamaya teşvik edilmesi, bu sayede yeniliklerin paylaşılarak teknolojik gelişmeye katkıda bulunulmasıdır⁴⁷. Nitekim, patent sözcüğünün Latince kökeni “açık mektup” anlamına gelen “*Litterae Patentis*” sözcüğünden kaynaklanması da bu özelliği vurgular niteliktedir.

Patent sistemi çerçevesinde buluşun açıklanmasının başlıca işlevleri topluma tekniğin bilinen durumu hakkında bilgi verilmesi, patentli buluş üzerinde çalışılarak yeni sonuçlar elde edilmesine olanak sağlanması ve buluşu lisans karşılığında değerlendirmek isteyen kişilerle patent sahibi arasında bağlantı kurulmasıdır⁴⁸. Gerçekten, buluş sahibinin buluşunu açıklamasıyla birlikte yeni teknik bilgi, toplumun teknik bilgi havuzuna eklenerek aynı teknik sorunun çözümü için emek ve para harcanması engellenmekte, bu sayede kıt kaynakların etkin kullanımı sağlanmaktadır. Buluşun açıklanmasının teknolojik gelişmeye sağladığı bu katkıya karşılık, buluş sahibi patent belgesiyle birlikte süre ile sınırlı bir teknelci mutlak hak elde eder. Bu hakkın sağladığı yetkilere dayanarak patent sahibi, patentin konusu olan buluşun üçüncü kişilerce izinsiz şekilde ticari kullanımını engelleyebilir. Dolayısıyla buluşu toplumla paylaşmanın karşılığında buluş sahibi, belli bir süre teknelci mutlak hakkın kendisine sağladığı rekabet avantajından yararlanır.

sonuca varılmalıdır. Buluşun ticarî sır olarak kullanılması hâlinde, ancak dürüstlük kuralına aykırı kullanım durumunda TTK'nın haksız rekabete ilişkin hükümleri çerçevesinde korunması mümkündür. Örneğin işletmede çalışan kişilerin ayartılarak ticari sırını ele geçirilmesi bu kapsamdadır. Buna karşılık, bir başkasının tamamen kendi emeğiyle aynı buluşu gerçekleştirmesi hâlinde dürüstlük kuralına aykırılık olmaması hâlinde, buluşu ilk bulan kişinin sonradan bulana karşı üstünlüğü olmaz. Patent korumasında ise durum farklıdır. Patent tesciliyle (hatta başvurunun ilânıyla) birlikte buluş topluma açıklanmış olur ve patent sahibi bu tarihten itibaren buluş konusu üzerinde herkese karşı ileri sürebileceği mutlak teknelci bir hak elde eder. Herhangi bir üçüncü kişinin patentten haberdar olmaksızın tamamen kendi emeğiyle aynı buluşu oluşturması hâlinde de, buluşun ticari kullanımını patent sahibi tarafından engellenebilir. Patent sahibinin bu güçlü konumuna rağmen koruma süreyle sınırlıdır. *Know-how* veya ticari sır koruması ise bilgi gizli tutulabildiği sürece devam eder. Bu noktada ürünün niteliği, gizli tutma ve açıklama tercihi üzerinde etkilidir. Buluş sahibi, buluşunun patent korumasından daha uzun bir süre başkaları tarafından bulunamayacağı inancındaysa, buluşu gizli tutmayı tercih edebilir. *Coca-Cola*'nın hâlen bulunamayan ticari sır niteliğindeki formülü bu durumun tipik örneğidir. Tescil sürecinin uzunluğu, karmaşıklığı ve maliyeti de buluş sahibini patent başvurusundan uzaklaştıracak etkenler olabilir. Patent ve ticari sır tercihinde rol oynayabilecek etkenler için bkz. Öztürk, Ö.: İşletmenin Zor Kararı: Patentlemek ya da Patentlememek?, Fikrî Mülkiyet Hukuku Yıllığı 2010, İstanbul 2011, s. 395 vd.

⁴⁷ Patent sisteminin işlevleri hakkında bkz. Şehirli, F. H.: Patent Sisteminin İşlevleri ve Bu İşlevlerin Etkinliğini Sağlayan Yasal Düzenlemeler, Batider 2006, C. XXIII, S. 2, s. 101 vd.

⁴⁸ Beier, K. H.: Das Patentwesen und seine Informationsfunktion - gestern und heute, GRUR 1977, s. 288.

Patent sistemi kapsamında buluşun açıklanması hukukî açıdan patent başvurusunun yapılması ile başlayan süreçte gerçekleşir. Tescile yetkili kuruma (Türk patentleri açısından⁴⁹ Türk Patent Enstitüsü-*TPE*) yapılan başvurular kural olarak⁵⁰ başvuru veya rüçhan tarihinden itibaren 18 aylık sürenin dolmasıyla yayınlanarak toplumun incelemesine açılır (551 sayılı KHK m. 55). Patent sisteminden beklenen buluşun açıklanması işlevinin tam olarak yerine getirilebilmesi, buluş konusunun başvuruda tam ve açık şekilde açıklanmasını gerektirir. Başvurunun “tarifname” olarak adlandırılan kısmında buluş konusu ilgili olduğu teknik alanda uzman olan bir kişi tarafından buluşun uygulanmasını sağlayacak nitelikte açık ve yeterli şekilde yazılır (551 sayılı KHK m. 46). Buluşun korunması istenen unsurları ise başvurunun “istemler” kısmında yer alır (551 sayılı KHK m. 47). İstemlerde yer alan ifadeler, patentin koruma kapsamını belirlediğinden, patent sahibinin patentine dayalı olarak açacağı tecavüz davalarında önemli rol oynar. Bir başka ifadeyle patentin koruduğu buluşun hangi unsurları içerdiği istemlerde yazılı ifadelerden hareketle belirlenir.

b) Koruma Şartları

Hukuk sistemleri patent verilebilecek buluşları çeşitli açılardan sınırlandırmıştır. Bu sınırlamalar “koruma engelleri” olarak da adlandırılabilir. Herhangi bir buluşun 551 sayılı KHK kapsamında patent koruması elde edebilmesi için KHK’nın 5-10. maddelerinde düzenlenen şartları taşımaması gerekmektedir⁵¹. Genel olarak “Patent Verilebilirlik Şartları” olarak ifade edilen bu şartlar nitelik itibariyle iki farklı konuya ilişkindir. KHK’nın 6. maddesinde “Patent Verilemeyecek Konular ve Buluşlar” başlığı altında düzenlenen konular *nitelikleri* itibariyle patent korumasından yararlanamamaktadır. Buna karşılık, KHK’nın 7-10. maddelerinde düzenlenen hâllerde konu itibariyle korunabilir buluşlar, patent verilebilirlik şartlarını taşıyamamaları nedeniyle patent koruması elde edememektedir.

551 sayılı KHK’nın 6. maddesinde düzenlenen koruma engelleri iki türlü olup, birinci gruba “buluş” niteliğinde olmadığı için korunamayacak konular girer. Keşifler⁵², bilimsel teoriler, matematik metotları; zihni,

⁴⁹ Buna karşılık Avrupa Patent Sözleşmesi çerçevesinde verilen “Avrupa Patentleri”nde tescile yetkili kurum, merkezi Münih’te bulunan Avrupa Patent Ofisi (*European Patent Office-EPO*) dir.

⁵⁰ 551 sayılı KHK m. 55/III’e göre başvuru sahibinin talebi üzerine başvurunun 18 aylık sürenin dolmasından önce de yayınlanması mümkündür.

⁵¹ Patent verilebilirlik şartları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Öztürk, Ö.: Türk Hukukunda Patent Verilebilirlik Şartları, İstanbul 2008, s. 93 vd.

⁵² Buluştan farklı olarak keşif, “varolan” bir durumun ortaya çıkarılmasıdır.

ticari ve oyun faaliyetlerine ilişkin plan, usul ve kararlar; edebiyat ve sanat eserleri, bilim eserleri, estetik niteliği olan yaratmalar, bilgisayar yazılımları; bilginin derlenmesi, düzenlenmesi, sunulması ve iletilmesi ile ilgili teknik yönü bulunmayan usuller; insan veya hayvan vücuduna uygulanacak cerrahi ve tedavi usulleri ile insan, hayvan vücudu ile ilgili teşhis usulleri (551 sayılı KHK m. 6/I a-e bentleri) bu kapsamdadır. İkinci grupta yer alan konular ise buluş niteliğini taşımalarına, dolayısıyla teknik bir öğretimi olmalarına rağmen hukuk sisteminin dikkate aldığı diğer nedenlerden ötürü patent koruması elde edemez. Konusu kamu düzenine veya genel ahlaka aykırı olan buluşlar; bitki veya hayvan türleri veya önemli ölçüde biyolojik esaslara dayanan bitki veya hayvan yetiştirilmesi usulleri (551 sayılı KHK m. 6/II a ve b bentleri) bu kapsamdadır.

Görüldüğü gibi, 551 sayılı KHK'nın 6. maddesinde düzenlenen engeller kapsamında patent korumasına *negatif* bir sınır çizilmektedir. Bir başka ifadeyle, patent korumasının elde edilebilmesi için başvuru konusunun maddede düzenlenen hâllerden birinin kapsamına *girmemesi* gerekmektedir.

Patent korumasının elde edilebilmesi için engel oluşturan bir diğer durum ise buluşun patent verilebilirlik şartlarını taşımamasıdır. 551 sayılı KHK'nın 5. maddesine göre "*Yeni, tekniğin bilinen durumunu aşan ve sanayiye uygulanabilir olan buluşlar patent verilerek korunur.*" Bir buluşun patent ile korunabilmesi için bu üç şartın (yenilik, tekniğin bilinen durumunun aşılması ve sanayiye uygulanabilirlik) kümülatif olarak sağlanması gerekmektedir.

551 sayılı KHK'nın 7. maddesinde "*tekniğin bilinen durumuna dâhil olmayan buluşun yeni olduğu*" ifade edilmektedir. Tekniğin bilinen durumu, patent başvurusunun yapıldığı tarihten önce, buluş konusunda dünyanın herhangi bir yerinde toplumca erişilebilir yazılı veya sözlü tanıtım, kullanım veya başka bir yolla açıklanan bilgilerden oluşur. Dolayısıyla patent başvurusunun yapıldığı tarihten önce, dünyanın herhangi bir yerinde buluş konusunda sözlü veya yazılı açıklama yapılmış olması (örneğin buluşun daha önce patentlenmiş olması, buluşa ilişkin bir makale yazılması veya buluşun bir televizyon programında tanıtılması) ya da buluşun kullanılmış olması hâlinde buluş yeni sayılmayacaktır. Patent verilecek buluşun dünya çapında yeni olmasını öngören bu şart, "*mutlak yenilik kriteri*" olarak adlandırılmaktadır. Buluşun yenilik kriterini taşıyıp taşımadığının belirlenmesinde buluş, başvuru tarihinden önceki dokümanların (örneğin önceki tarihli patent belgesi) her biri ile tek tek karşılaştırılır. Yeniliğin ortadan kalkması için buluşun bütün unsurlarının kamuya açıklanmış tek bir dokümanda bulunması gerekir. Unsurların farklı dokümanlarda (örneğin farklı patent belgelerinde) yer alması hâlinde ise başvuru konusu buluş yeni sayılır.

Patent verilebilirlik şartlarından ikincisi olan “teknğin bilinen durumunun aşılması” 551 sayılı KHK’nın 9. maddesinde “buluşun ilgili olduğu teknik alandaki uzman tarafından tekniğin bilinen durumundan aşikar bir şekilde çıkarılmayan bir faaliyet sonucu gerçekleşmesi” olarak tanımlanmaktadır. KHK’da “teknğin bilinen durumunun aşılması” olarak ifade edilen bu kriter, “buluş basamağının aşılması” olarak da adlandırılmaktadır. Yenilik kriterine göre daha derinlemesine bir incelemeyi gerektiren bu şart, ilgili teknik alanda uzman kişinin bakış açısıyla tekniğin bilinen durumuna ait bilgi ve belgeler ışığında buluşçu bir faaliyetten söz edilip edilemeyeceğinin tespitine hizmet eder.

Buluşun sanayiye uygulanabilir olması, patent koruması elde edebilmesi için gerekli son şarttır. Buluşun tarım dâhil sanayinin herhangi bir dalında üretilebilir veya kullanılabilir nitelikte olması hâlinde sanayiye uygulanabilir olduğu kabul edilir.

2. Faydalı Model

a) Kavram

Patentler gibi faydalı model belgeleri⁵³ de teknik alandaki buluşları korur. Faydalı modellerin korunması için gerekli olan kriterler patentlere göre daha düşük olduğundan çoğu kez “küçük patent” (“*petty patent*”) olarak da adlandırılır. Tescil süreci patentlere göre daha basit ve az masraflıdır. Dünyanın pek çok ülkesinde ve Türkiye’de faydalı model belgeleri açısından “incelemesiz tescil” sistemi öngörülmüştür. Düşük koruma şartları ve tescil sürecindeki basitlik nedeniyle faydalı modellerin özellikle bireysel buluşçuların ve KOBİ’lerin buluşçu faaliyetlerinin desteklenmesi açısından önemli rol oynadığı kabul edilmektedir. Bu itibarla, özellikle gelişmekte olan ülkelerde patent sistemini destekleyen önemli bir koruma modelidir.

Türk hukukunda faydalı model belgeleri ilk kez 551 sayılı Patent Haklarının Korunması Hakkında KHK ile yasal düzenlemeye kavuşmuştur (m. 154-173). Her ne kadar bu hükümler patentlere oranla az sayıda ise de, KHK m. 166’da faydalı model belgelerine ilişkin açık bir hüküm bulunmadığı ve faydalı model belgelerinin özelliği ile çelişmediği takdirde patentler için öngörülen hükümlerin faydalı model belgeleri için de uygulanacağı hükme bağlanmıştır. Böylelikle, patentlere ilişkin hükümler oldukça geniş bir kapsamda faydalı model belgeleri hakkında da uygulanmaktadır.

⁵³ Faydalı model kavramı hakkında bkz. Tekinalp: Fikrî Mülkiyet Hukuku, § 51, Nr. 1 vd.; Şehirli, F. H.: Patent Hakkının Korunması, Ankara 1998, s. 15 vd.; Öztürk: Patent Verilebilirlik Şartları, s. 37 vd.

b) Koruma Şartları

Patentlere paralel şekilde, faydalı model koruması için de buluşun belli şartları taşıması gerekmektedir. KHK'nın patentler için öngördüğü negatif sınırlama -patent verilemeyecek konu ve buluşlar- aynen faydalı modeller için de geçerlidir (m. 155). Ayrıca, patentlerden farklı olarak *usuller ve bu usuller sonucunda elde edilen ürünler ile kimyasal maddeler* hakkında faydalı model belgesi verilmez (m. 155). Bu kural gereği örneğin ilaçların faydalı model belgesi ile korunması mümkün değildir. Görüldüğü gibi, negatif sınırlama açısından bakıldığında, faydalı model belgesi ile korunabilir buluşlar patent belgesi ile korunabilenlere oranla daha sınırlıdır.

Faydalı model belgesi ile korunabilir buluşların sağlanması gereken şartlar da patentlere oranla daha düşüktür. Faydalı model ile korunacak buluşun *yeni ve sanayiye uygulanabilir* olması gerekir. 551 sayılı KHK md. 156'ya göre; "*Faydalı model belgesi başvurusuna konu olan buluş başvuru tarihinden önce, Türkiye içinde veya dünyada herkesin ulaşabileceği şekilde yazılı olarak veya bir başka yolla açıklanmış veya yöresel veya ülke çapında kullanılmış ise yeni değildir.*"⁵⁴ Tekniğin bilinen durumunun aşılması kriteri ise faydalı modeller için aranmaz.

3. Endüstriyel Tasarım

a) Kavram

Yeniliklerin korunmasında tercih edilebilecek bir diğer yöntem 554 sayılı Endüstriyel Tasarımların Korunması Hakkında KHK ile düzenlenen tasarım korumasıdır. Patent ve faydalı modellerden farklı olarak tasarımlar, ürünlerin teknik özelliklerini ve işlevlerini değil, *görünüm* özelliklerini korur. Dolayısıyla tasarım korumasının konusu patent ve faydalı modellerden farklıdır.

554 sayılı KHK'nın 3/a maddesine göre tasarım, "*bir ürünün tümü veya bir parçası veya üzerindeki süslemenin, çizgi, şekil, biçim, renk, doku, malzeme veya esneklik gibi insan duyuları ile algılanan çeşitli unsur veya özelliklerinin oluşturduğu bütün*"dür. Aynı maddenin (b) bendinde tanımlanan "ürün" kavramı ise "*bilgisayar programları ve yarı iletkenlerin topografyaları hariç olmak üzere, endüstriyel yolla veya elle üretilen herhangi bir nesnenin yanı sıra bileşik bir sistem veya bunu*

⁵⁴ Maddede geçen "yöresel veya ülke çapında kullanılmış olma" ifadesinden hareketle, kullanım açısından dünya çapında değil, Türkiye çapında, dolayısıyla "nisbi" yeniliğin yeterli olduğu, bu nedenle buluşun başvuru tarihinden önce yurt dışında kullanılmış olmasının Türkiye'de faydalı model tescilini engellemeyeceği yönünde bkz. Tekinalp: Fikri Mülkiyet Hukuku, § 51, Nr. 9. Düzenlemenin mutlak yenilik kriterini öngördüğü yönünde bkz. Şehirli: Patent Hakkının Korunması, s. 18.

oluşturan parçaları, setler, takımlar, ambalajlar gibi nesnelere, birden çok nesnenin veya sunuşun birarada algılanabilen bileşimlerini, grafik semboller ve tipografik karakterleri” ifade eder.

Bu tanımlardan anlaşıldığı üzere tasarım kavramı oldukça geniş bir ürün yelpazesini bünyesinde barındırmakta olup, hemen her sektörde tasarım korumasına konu olabilecek ürünlere rastlamak mümkündür. Mobilya, takı, tekstil, otomobil, mutfak eşyası, otomobil yedek parça tasarımları akla gelebilecek tasarım örneklerinden yalnızca birkaçıdır.

b) Koruma Şartları

554 sayılı KHK kapsamında tasarım korumasından yararlanılabilmesi için tasarımın *yeni ve ayırt edici* olması gerekmektedir (m. 5)⁵⁵. 554 sayılı KHK'nın 6. maddesine göre; *“Bir tasarımın aynısı, başvuru veya rüçhan tarihinden önce dünyanın herhangi bir yerinde kamuya sunulmamış ise o tasarım yeni kabul edilir. Tasarımlar sadece küçük ayrıntılarda farklılık gösteriyorsa aynı kabul edilir.”* Madde metninden açıkça anlaşıldığı üzere tasarım hukukunda da *dünya çapında yenilik* kriteri geçerlidir. Dolayısıyla tasarımın başvuru tarihinden önce dünyanın herhangi bir yerinde kamuya sunulmuş⁵⁶ bir tasarımın koruma elde etmesi mümkün değildir.

Tasarımın ayırt edici olup olmadığı ise bilgilenmiş kullanıcı üzerinde bıraktığı genel izlenime göre belirlenir (554 sayılı KHK m. 7). Bu kriterin sağlanması için tasarımın, *bilgilenmiş kullanıcı* nezdinde diğer tasarımlardan *belirgin şekilde farklı* olması gerekir. Buna karşılık, tasarımcının yetenek düzeyinin yüksekliği veya tasarımın estetik nitelik taşıması gibi sübjektif şartlar aranmaz.

Ayırt edici nitelik değerlendirilmesinde, birbirleriyle kıyaslanan tasarımların ilke olarak farklılıklarından çok ortak özelliklerine ağırlık verilir ve tasarımcının tasarımı geliştirme açısından ne kadar seçenek özgürlüğüne sahip olduğu dikkate alınır (554 sayılı KHK m. 7/III). Bazı sektörlerde tasarımcının seçenek özgürlüğü sınırlı iken diğer bazı sektörlerde geniş, hatta sınırsızdır. Tekstil veya takı gibi bazı sektörlerde tasarımcının seçenek özgürlüğü oldukça geniş iken, özellikle işlevsel nitelikli ürünlerde bu özgürlük sınırlıdır. Tasarımcının seçenek özgürlüğü değerlendirmesinin nesnel nitelikte olduğu ve tasarımcıdan tasarımcıya değişmeyeceği

⁵⁵ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Suluk, C./Orhan, A.: Uygulamalı Fikri Mülkiyet Hukuku, C. III Tasarımlar, Ankara 2008, s. 122 vd.

⁵⁶ 554 sayılı KHK m. 6/II'ye göre; *“Kamuya sunma, sergileme, satış gibi yollarla piyasaya sürme, kullanma, tarif, yayım, tanıtım veya benzer amaçlı faaliyetleri kapsar. Üçüncü şahıslara yapılan ve açıkça veya zımnen gizlilik niteliği taşıdığı anlaşılan açıklamalar kamuya sunmanın kapsamının dışındadır.”* Dolayısıyla tasarımın sınırlı bir çevrenin dışına çıkması gerekmektedir.

de vurgulanmalıdır.

4. Marka

a) Kavram

Fikrî mülkiyet sistemi içinde yer alan haklardan bir diğeri olan “marka”⁵⁷ işlevi itibariyle patent, faydalı model ve tasarımlardan farklılaşmaktadır. Diğer üç hak kategorisinden farklı olarak markalar *ayırt edici* işleve sahip işaretlerdir. İlk önceleri marka kullanımı ürün üzerine konan sözcük ve/veya şekillerden ibaret görülmüşse de, günümüzde marka kavramı bu sınırlı bakış açısını çoktan aşmıştır⁵⁸. Artık herhangi bir ürünün belli bir işletmeyle olan bağılılığı sözcükler veya şekillerle ifade edilmenin çok ötesinde yöntemlerle kurulabilmektedir. Bu bağlamda üç boyutlu şekiller, renkler, sesler, kokular dahi marka olarak kullanılabilirler.

Hukumumuzda 556 sayılı Markaların Korunması Hakkında KHK'nın 5. maddesinde “*Marka, bir teşebbüsün mal veya hizmetlerini bir başka teşebbüsün mal veya hizmetlerinden ayırt etmeyi sağlaması koşuluyla, kişi adları dahil, özellikle sözcükler, şekiller, harfler, sayılar, malların biçimi veya ambalajları gibi çizimle görüntülenebilen veya benzer biçimde ifade edilebilen, baskı yoluyla yayınlanabilen ve çoğaltılabilen her türlü işaretleri içerir.*” hükmü yer almaktadır.

Maddedeki tanımdan anlaşıldığı üzere, herşeyden önce marka bir *işarettir*. Herhangi bir işaretin marka olabilmesi için temel şart, işaretin *ayırt edici* olmasıdır. Bunun yanı sıra, işaretin *çizimle görüntülenebilir veya benzer şekilde ifade edilebilir, baskı yoluyla yayınlanabilir ve çoğaltılabilir* olması gerekmektedir. Bu geniş kapsam içinde pek çok şeklin marka olması mümkündür. Ürün koruması bağlamında maddenin önemli noktası ise “*malların biçimi ve ambalajları*”nın da marka olabilmesidir. Böylelikle, “üç boyutlu marka” olarak adlandırılan ürün şekillerinin⁵⁹ de KHK kapsamında marka olarak tesciline olanak tanınmıştır. Örneğin *Coca-Cola* şişesinin ve *Duracell* marka pilin üç boyutlu şekli ile *Toblerone* marka çikolatanın üçgen şeklindeki ambalajı marka olarak korunmaktadır.

⁵⁷ Marka kavramı ve işlevleri için bkz. Arkan, S.: Marka Hukuku, Ankara 1997, s. 35 vd.

⁵⁸ Yeni marka türleri için bkz. Okutan, G.: Sesler, Renkler ve Kokular Marka Olarak Tescil Edilebilir mi?, Avrupa Toplulukları Mahkemesi'nin Üç Kararı, Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni 2003, Y. 23, S. 1-2, s. 579 vd.; Eroğlu, S.: Soyut Renk, Ses ve Üç Boyutlu Şekillerin Marka Olarak Tescili, DEÜHFD 2003, C. V, S. 1, s. 95 vd.; Karasu, R.: Üç Boyutlu Biçim ve Hareket Markaları, Batider 2008, C. XXIV, S. 3, s. 331 vd.

⁵⁹ Üç boyutlu markaların bir diğer türünde marka ürünün kendi şeklinden değil, farklı bir üç boyutlu şekilden oluşmaktadır. *Mercedes* markasının yıldız şekli bu türe örnek gösterilebilir.

Marka kavramının bu denli geniş tanımlanması, piyasaya ilk kez sunulan yeni bir ürünün şeklinin marka tescili yoluyla da korunabilmesi olanağını gündeme getirmektedir. Hak sahibi açısından süresiz koruma avantajını sağlayan bu olasılıkta, ürünün şeklinin tekelci hakka konu olarak rekabet ortamının sınırlandırılması tehlikesinin de bulunduğuna dikkat çekmek gerekir.

b) Koruma Şartları

Patent, faydalı model ve tasarım tescillerinde olduğu gibi markaların da 556 sayılı KHK kapsamında korunması özel bazı şartlara bağlanmıştır. Ancak diğer hak kategorilerinde yer alan “koruma şartları”na ilişkin düzenlemeler, markalar açısından “tescil engelleri” olarak düzenlenmiştir. Bu çerçevede, 556 sayılı KHK’nın 7. ve 8. maddeleri hangi hâllerde markanın *tescil edilmeyeceğini* düzenleyerek herhangi bir işaretin marka olarak tescil edilebilmesi açısından *bulunmaması* gereken şartları, yani *tescile engel* durumları hükme bağlamaktadır.

KHK’nın 7. maddesinde düzenlenen tescil engelleri “mutlak red nedenleri” başlığını taşımakta olup bu hâllerin varlığında TPE tescil başvurusunu herhangi bir itiraza gerek olmaksızın resen reddetmektedir. TPE’nin bu aşamada başvuruya ilişkin herhangi bir sorun tespit etmesi hâlinde marka başvurusu Resmi Marka Bülteni’nde yayınlanır (556 sayılı KHK m. 33). Bu yayından itibaren üç ay içinde üçüncü kişilerin marka başvurusuna itiraz etme hakları bulunmaktadır (556 sayılı KHK m. 35). İşte üçüncü kişilerin markanın tesciline karşı ileri sürebilecekleri itiraz nedenleri KHK’nın 8. maddesinde “nisbî red nedenleri” adı altında düzenlenmektedir.

Marka tescilinde mutlak red nedenleri KHK’nın 7. maddesinde onbir bent hâlinde düzenlenmiştir. Bu kapsamda yer alan başlıca tescil engelleri; başvuru konusu işaretin KHK’nın 5. maddesine uygun olmaması, aynı markanın aynı mal ve hizmetler için daha önceden tescil edilmiş olması, işaretin ticaret alanında cins veya nitelik bildirmesi (örneğin portakal için “turuncu” markası), işaretin ticaret alanında yaygın şekilde kullanılması (örneğin eşya taşıma hizmetleri için “kargo” markası), işaretin malın özgün doğal yapısından kaynaklanması ya da belli bir teknik sonucun elde edilmesi için zorunlu bir şekil olması (örneğin futbol topu için top şekli), işaretin mal veya hizmetin niteliği ya da coğrafi kaynağı konusunda halkı yanıltabilecek nitelikte olması (örneğin parfüm için Eyfel Kulesi’nin resmi ile birlikte “Paris” markası), Paris Sözleşmesi anlamında tanınmış markaların bir başkası adına tescili için başvurulması, markanın dini değerleri ve sembolleri içermesi, kamu düzenine ve genel ahlaka aykırılıktır.

Görüldüğü gibi, mutlak red nedenlerinin önemli bir bölümü piyasanın

diğer aktörlerini ve toplum menfaatini yakından ilgilendiren, ayırt edici niteliği olmayan veya herkesin kullanımına açık işaretlerin marka tescili suretiyle tek bir kişinin tekeline verilmesini engelleme amaçlıdır. Örneğin bir çilek üreticisinin ürünlerini “çilek” markası ile pazarlamak istemesi hâlinde, bu markanın kendisini piyasadaki diğer ürünlerden ayırt etmeye elverişli olduğu, bu markayı gören tüketicilerin malın kaynağına yönelik bir algı taşıyacağı söylenemez⁶⁰. Bu tür “nitelik” belirlen, örneğin ürünün rengini, boyutunu veya herhangi bir diğer özelliğini tanımlayan işaretlerin⁶¹ rekabet ortamında eşit yarışma şartları sağlanması açısından da kimse lehine tekelci hak oluşturulmaması gerekmektedir. Bu genel yaklaşımın istisnasını ise 7. maddenin son fıkrasında⁶² düzenlenen markanın kullanım yoluyla ayırt edici hâle gelmesi oluşturur. Buna göre; örneğin çiçekçilik ve sera faaliyetleri için tescil edilmek istenen “çiçekçi” markası tescil başvurusundan önce piyasada kullanılarak artık tüketici gözünde ilgili faaliyetin niteliği olmaktan ziyade işletmesel köken olarak algılanıyorsa, 7. madde kapsamında ayırt edici olmadığı gerekçesiyle tescil başvurusu reddedilemeyecektir.

KHK'nın 8. maddesinde düzenlenen nisbî red nedenleri ise, marka tescil başvurusunun üçüncü kişilerin haklarıyla çatışma yaratması hâllerine ilişkindir. Örneğin, başvuru konusu markanın daha önce tescil edilmiş veya tescil başvurusu yapılmış bir marka ile benzerliği nedeniyle karıştırılma ihtimali varsa önceki hak sahibi başvuruya itiraz edebilir. Benzer şekilde, markanın başvuru tarihinden önce bir başkası tarafından tescilsiz marka ya da ticaret unvanı, işletme adı vb. olarak kullanılması durumunda, önceden kullanan kişi, markanın başkası adına tesciline itiraz edebilir. Tescil başvurusuna konu markanın bir başkasına ait fotoğrafı, ismi, telif hakkı veya sınâî mülkiyet hakkını içermesi durumunda da bu kişi tescile itiraz edebilecektir. Nisbî red nedenleri arasında düzenlenen bir diğer önemli hâl ise toplumda tanınmışlık düzeyine erişmiş markaların bir başkası tarafından farklı mal ve hizmetler açısından tescilinin, haksız yarar sağlanması, markanın itibarına zarar verilmesi veya markanın ayırt edici karakterini zedeleyici sonuçlar doğurması hâlinde önceki tarihli (tanınmış) marka sahibinin itirazı üzerine reddedilebilmesidir. Bu örneklerden anlaşıldığı üzere, nisbî red nedenleri, marka tescil başvuru-

⁶⁰ Buna karşılık “çilek” sözcüğü mobilya ürünleri açısından ayırt edicidir.

⁶¹ Markanın ayırt edici niteliği, tescil edileceği mal veya hizmetten uzaklaştığı ölçüde güçlenmekte, mal ve hizmete yakınlaştığı ölçüde zayıflamaktadır.

⁶² Düzenlemeye göre; “Bir marka tescil tarihinden önce kullanılmış ve tescile konu mallar ve hizmetlerle ilgili olarak bu kullanım sonucu ayırt edici bir nitelik kazanmış ise (a), (c) ve (d) bentlerine göre tescili reddedilemez.” Hükümde dikkat çekilmesi gereken husus, kullanım yoluyla ayırt edici hâle gelmenin, 7. Maddede sayılan bütün mutlak red nedenleri açısından öngörülmemiş olmasıdır. Aksine, maddenin yalnızca ayırt edicilikle ilgili bentleri açısından tescil engeli aşılmaktadır.

rusunun, önceki hak sahiplerinin menfaatlerini zedelemesi olasılığına karşı öngörülmüş olup ilgili hak sahibinin itirazı üzerine devre girebilir.

C. Modeller Arasında İşlev Ayrımı ve Kümülatif Koruma İlkesi

Patent, faydalı model, tasarım ve marka kavramlarına ilişkin açıklamalar göstermektedir ki, bu haklardan her biri, farklı konuları koruma altına almakta olup işlevleri birbirinden farklıdır. Bu çerçevede öncelikle, patent, faydalı model ve tasarımların *yenilikçi* faaliyetleri koruduğu, markaların öncelikli işlevlerinin ise *ayırt edicilik* olduğu vurgulanmalıdır. Ancak özellikle son yıllarda, fikrî mülkiyet korumasına konu ürünler arasındaki sınırların belirsizleştiğine dikkat çekmek gerekir⁶³. Bu kapsamda, farklı hak türleri arasındaki işlev farklılıklarının kısmen zayıflama eğiliminde olduğu söylenebilir. Örneğin ilk ortaya çıktığı dönemlerde yalnızca ürünlerin kaynağını ayırt etmek üzere kullanılan isim veya şekillerden oluşan marka koruması, artık üç boyutlu cisimleri, malların şekil ve ambalajlarını da kapsayacak şekilde genişlemiştir. Bu süreçte marka koruması, üç boyutlu şekillerin konu alındığı diğer koruma yöntemleriyle örneğin tasarım korumasıyla kesişen bir noktaya gelmiştir. Bahsedilen gelişime paralel olarak fikrî mülkiyet haklarında gözlemlenen işlev değişimi, her bir hak kategorisinin kriterlerinin birbirinden yeterince ayrıştırılmaması hâlinde hakların işlevine aykırı şekilde kümülasyonuna neden olabilecek niteliktedir⁶⁴.

Günümüzde başta tasarımlar olmak üzere piyasaya sunulan ürünlerin çok yönlü nitelikleri ve piyasada algılanış şekilleri, görsel özelliklerin yanı sıra işlevsel özelliklere de sahip olmaları gibi nedenler, *tek bir ürün* üzerinde *farklı işlevlere* sahip hakların yığılmasını mümkün kılar. Örneğin bir kol saatinin çalışma sistemiyle ilgili bir işlevi⁶⁵ *patent* veya *faydalı model* belgesi ile, saatin görünüm özellikleri *tasarım* belgesi ile, saati diğer işletmelerin saatlerinden ayırt etmek üzere üzerinde yer alan örneğin "X" sözcüğü de *marka* hukuku kapsamında korunabilir. İşte bu gibi ürünlerde şartlarının sağlanması hâlinde farklı koruma sistemlerinden birlikte yararlanılabilir. Örnek üzerinden gidildiğinde, patent, tasarım ve marka tescili ile korunan kol saatinin bir başkası tarafından taklit edilmesinde farklı olasılıklar ortaya çıkar. Örneğin bir kişi kol saatinin (ürün) yalnızca görünüm özelliklerini yani saatinin şeklini taklit edip içinde farklı bir işletim sistemi ve üzerinde farklı bir marka (örn.

⁶³ Kur, A.: Funktionswandel von Schutzrechten: Ursachen und Konsequenzen der inhaltlichen Annäherung und Überlagerung von Schutzrechtstypen, Schrickler, G./Dreier, T./Kur, A. (edit.), Geistiges Eigentum im Dienst der Innovation, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden 2001, s. 23 vd.

⁶⁴ Bu sorun hakkında bkz. Kur: s. 23 vd.

⁶⁵ Örneğin saatlerde su geçirmezlik özelliğinin ilk bulunduğu dönemde patent ile korunması.

“Y”) kullanırsa yalnızca tasarım hakkına tecavüz vardır. Buna karşılık, ürünün içinde kullanılan işletim sistemi tamamen farklı bir model saatte ve farklı bir markayla kullanılırsa, yalnızca patent hakkı ihlâl edilir. Ürünün hem patentle korunan işletim sistemi hem de tasarım tesciline konu görünüm özellikleri birlikte taklit edilerek farklı bir marka kullanılırsa patent ve tasarım haklarına, işletim sistemi ve görünüm özellikleri taklit edilmeksizin saat üzerinde kullanılan “X” markasının örneğin bir kolye üzerinde kullanılması durumunda ise yalnızca marka hakkına tecavüz söz konusudur. Ürünün patent, tasarım ve marka ile korunan her bir özelliğinin birlikte taklit edilmesi durumunda ise korunan her bir hak açısından tecavüz eylemi gerçekleşmiş olur. Bu konudaki örnekler, ürünün niteliğine göre farklılaştırılıp çoğaltılabilir.

En genel ifadeyle, bir ürünün fikrî mülkiyet sistemi içinde şartlarını taşıdığı farklı yasal düzenlemelerle koruma altına alınabilmesi⁶⁶ “*kümülatif koruma ilkesi*”⁶⁷ olarak adlandırılmaktadır. Fikrî mülkiyet sistemi içinde bu ilkenin en önemli uygulama alanı, karmaşık ve “melez” nitelikleri gereği tasarımlardır. Bir ürünü tasarlayan kişinin tasarımın niteliğine göre *tasarımcı* sıfatının yanı sıra kimi zaman *buluşçu*, kimi zaman da *eser sahibi* sıfatını taşıması mümkün olabilmektedir. Bu çerçevede, bir tasarımın aynı zamanda FSEK kapsamında eser korumasından yararlanmasının (554 sayılı KHK m. 1/III) veya faydalı model olarak tescil edilmesinin (551 sayılı KHK m. 169) mümkün olduğu açıkça hükme bağlanmıştır. Örneğin sanatsal-estetik özellikleri ağır basan bir tasarım eser olarak, işlevsel özellikli bir tasarım ise bu özellikleri açısından patent/faydalı model mevzuatı kapsamında koruma görebilir. 556 sayılı KHK’da öngörülen şartları sağlayan bir tasarımın marka olarak tescil edilmesine de bir engel bulunmamaktadır.

⁶⁶ Kümülatif koruma ilkesinin uygulanmasında en tartışmalı nokta, fikrî mülkiyet mevzuatının Türk Ticaret Kanunu’nun haksız rekabete ilişkin hükümleriyle birlikte uygulanabilirliği meselesidir. Bu konuyu özellikli hâle getiren husus, fikrî mülkiyet mevzuatının sağladığı korumanın haksız rekabet hükümlerine göre daha zor elde edilmesi, daha maliyetli ve daha nitelikli olmasıdır. Haksız rekabet hükümleri ürünlerin dürüstlük kurallarına aykırı surette haksız kullanımına karşı *tescilsiz* bir koruma sistemi öngörmektedir. Dolayısıyla iki hukuk alanı arasında amaç ve nitelik farkı bulunmaktadır. Bununla birlikte, iki alanın kesişen noktaları olduğu inkâr edilemez. Bu nedenle haksız rekabet hükümlerinin uygulanmasında fikrî mülkiyet sisteminin işlevlerini anlamsız hâle getirecek yorumlardan kaçınılmalı, iki sistem mümkün olduğu ölçüde birbiriyle uyumlu şekilde uygulanmalıdır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Şehirli Çelik, F. H.: Tasarımların Haksız Rekabet Hükümlerine Göre Korunması Fikrî Mülkiyet-Haksız Rekabet Hukuku Odaklı Bir İnceleme, Ankara 2014, s. 36 vd.

⁶⁷ İlke hakkında bkz. Tekinalp: Fikrî Mülkiyet Hukuku, § 3, Nr. 6; Suluk, C.: Avrupa Birliği’nde ve Türk Hukukunda Tasarımların Kümülatif Olarak Korunması, FMR 2001, C. 1, S. 3; s. 43 vd.; Şehirli Çelik: Tasarımların Haksız Rekabet Hükümlerine Göre Korunması, s. 133.

III. Farklı Modellerin Tercihinde Rol Oynayabilecek Başlıca Etkenler

Kümülatif koruma ilkesi gereği herhangi bir fikir ürününün aynı anda farklı hukukî modellerle korunması mümkün olmakla birlikte, başta maliyet olmak üzere çeşitli nedenlerle tek bir koruma yönteminden yararlanılmak istenmesi de mümkündür. Bu gibi durumlarda, hangi koruma modelinin en uygun olduğunun tespiti ile bu tercihin barındırdığı risklerin bilinmesi hak kayıplarıyla karşı karşıya kalınmaması açısından önem taşımaktadır.

A. Ürünün Niteliği

Bu çalışmada ele alınan başlıca koruma modellerine ilişkin açıklamalardan anlaşıldığı üzere, herhangi bir ürünün hangi koruma modelinden yararlanabileceğinin tespitinde çıkış noktası, korunmak istenen ürünün niteliğidir. Eğer koruma altına alınmak istenen ürün teknik bir sorunun çözümüne ilişkin bir buluş ise tercih edilmesi gereken model patent veya faydalı model olmalıdır. Örneğin yakıt tasarruflu bir motor veya lazer ışınıyla kesen makas, bu ürünlerin ilk kez yapılması varsayımında, patent veya faydalı model belgesi ile koruma altına alınabilecek buluşlardır. Bu tür ürünlerde korunmak istenen, bunların teknik özellikleridir. Bu noktada, ürünün patent veya faydalı model verilemeyecek konulardan olmaması gerektiğini tekrar hatırlatalım.

Öte yandan, aynı buluş konusu için birbirinden bağımsız olarak patent ve faydalı model belgesi verilmesi mümkün değildir (551 sayılı KHK m. 170/1). Dolayısıyla buluş sahibinin patent veya faydalı model korumasından birini tercih etmesi gerekmektedir. Buna karşılık, patent başvurusunun faydalı model başvurusuna, faydalı model başvurusunun ise patent başvurusuna çevrilmesi 551 sayılı KHK hükümleri⁶⁸ çerçevesinde mümkündür.

Esasen patent veya faydalı model belgesi ile korunabilecek teknik özelliklerin tasarım veya marka tescili yoluyla korunması zaten mümkün değildir. Tasarımlara ilişkin 554 sayılı KHK'nın 10. maddesinin birinci fıkrasına göre "*Teknik fonksiyonunun gerçekleştirilmesinde, tasarımcıya, tasarıma ilişkin özellik ve unsurlarda hiçbir seçenek özgürlüğü bırakmayan tasarımlar koruma kapsamı dışındadır*". İkinci fıkrada da, "*tasarlanan veya tasarımın uygulandığı ürünü, başka bir ürüne mekanik olarak monte edebilmek veya bağlayabilmek için ancak zorunlu biçim ve boyutlarda üretilebilen tasarımların koruma kapsamı dışında olduğu*" hükme bağlanmıştır. Bu düzenlemelerden anlaşıldığı üzere, herhangi bir teknik işlevi gereği ancak belli bir şekilde üretilebiliyorsa artık bir ta-

⁶⁸ Bkz. 551 sayılı KHK m. 65, 167, 168.

sarımdan ve tasarlama faaliyetinden söz edilemez. Bu nedenle, bu gibi özellikler için tasarım koruması elde edilemez.

Ürünlerin teknik özellikleri açısından benzer bir sınırlama markalar açısından da öngörülmüştür. 556 sayılı KHK'nın marka tescilinde mutlak red nedenlerini düzenleyen 7. maddesinin (e) bendinde “*malın özgün doğal yapısından ortaya çıkan şeklini veya bir teknik sonucu elde etmek için zorunlu olan, kendine malın şeklini veya mala asli değerini veren şekli içeren işaretler*”in marka olarak tescil edilemeyeceği hükme bağlanmıştır. Bu hüküm karşısında ürünlerin teknik özelliklerinin marka olarak tescil edilmesi mümkün değildir⁶⁹.

Ürünün teknik işlevi değil de görünüm özellikleri korunmak isteniyorsa bu durumda tasarım tescili tercih edilmelidir. Bu hâlde korunmak istenen ürünün 554 sayılı KHK'da tanımlanan “ürün” tanımına uygun olması gerekmektedir. Bu nedenle örneğin bir bilgisayar programının tasarım tesciliyle korunmasına tasarım mevzuatı engeldir.

Bir diğer olasılık, ürünün üç boyutlu marka olarak tescil edilebilmesidir. Bu olasılıkta ürünün *ayırt edici* nitelik taşıması, *işletmesel* kökene işaret etmesi gerekmektedir. Bu şart, bazı ürünler açısından ürünün orijinalliği nedeniyle ilk baştan sahip olunabileceken, bazı ürünler piyasadaki yoğun kullanımları nedeniyle sonradan ayırt edici hâle gelebilir⁷⁰. Her iki durumda da marka tescili mümkündür. Bu ikinci durum, özellikle tasarım hukukunda yenilik kriterini sağlamayan ürünler açısından önem taşıyabilir. Örneğin ürün yıllardır piyasada olması nedeniyle 554 sayılı KHK'da öngörülen yenilik şartını sağlamamasına rağmen, piyasadaki bu kullanım nedeniyle marka tescilini mümkün kılacak şekilde ayırt edici hâle gelebilir. Bu durumda tasarım tescili mümkün değilse de marka tescili gerçekleşebilir.

Öte yandan, ürünün kendi şeklinden oluşan üç boyutlu markalar açısından ayırt edicilik şartının sağlanmasının diğer marka türlerine göre daha zor olabileceği gözden uzak tutulmamalıdır. Çünkü tüketiciler bu tür şekilleri çoğu kez, işletmesel kökeni gösteren bir işaret olarak değil, ürünün kendi şekli olarak algırlar. Bu nedenle, bu tür ürünler açısından piyasadaki kullanım yoğunluğu ve yaygınlığı kullanım yoluyla ayırt ediciliğin kazanılması açısından özel önem taşımaktadır.

⁶⁹ Örneğin Avrupa Birliği Adalet Divanı, “*Lego*” yapı taşlarının üç boyutlu şeklinin teknik bir sonucun elde edilmesi için zorunlu bir şekil olduğu gerekçesiyle marka tesciline konu olamayacağına karar vermiştir (EuG, 12.11.2008-“*Lego-Stein*”, FD-GewRS 2008, 272190).

⁷⁰ Bkz. 556 sayılı KHK m. 7/son.

B. Tescil Sürecinin İşleyişi ve Maliyeti

Sınaî haklar sistemi tescil ilkesine dayanmaktadır⁷¹. Tescil işlemiyle birlikte hakkın konusu üzerinde tekeli mutlak bir hak elde edilmektedir⁷². Bu çalışmada ele alınan koruma modellerinin tümü açısından ilgili KHK'lar kapsamında koruma elde edilmesinin temel şartı TPE nezdinde gerçekleşecek tescil işlemidir. Bununla birlikte, tescil sisteminin işleyişi hakkın türüne göre farklılaşabilmektedir. Bu farklılıklar yeni ürünlerin korunacağı model tercihinde rol oynayabilecek niteliktedir. Tescil sürecinin uzunluğu, karmaşıklığı veya maliyetli olması tercih edilecek hukukî model açısından önemli rol oynayabilir.

1. İncelemeli-İncelemesiz Tescil

Hukukumuzda farklı hakların tescilinde temel ayrım, sistemin “incelemeli” veya “incelemesiz” olmasıdır. “İncelemeli tescil” olarak adlandırılan sistemde, hakkın elde edilebilmesi için öngörülen şartların varlığı, başvuru aşamasında incelenmektedir. Bu inceleme sonucunda koruma şartlarını taşıdığı tespit edilen başvurular tescil edilirken, şartları taşımayan başvurular reddedilir. Buna karşılık, “incelemesiz tescil” olarak adlandırılan sistemde kanunen aranan koruma şartlarının varlığı başvuru aşamasında incelenmeden tescil işlemi gerçekleştirilmektedir.

İki sistemin de kendine özgü avantaj ve dezavantajları vardır. İncelemeli sistemde tescil edilen haklar, önceden bir araştırma sürecinden geçtiği için daha “güçlü”dür. Burada kastedilen, -süre farkı⁷³ bir yana bırakıldığında- incelemeli sistemde elde edilen hakların, incelemesiz elde edilen haklara oranla “hukuken” daha üstün anlamına geldiği değildir. Aksine, iki sistemde tescil edilen hakların sahiplerine tanınan yetkiler aynıdır. Bununla birlikte, incelemeli tescil edilmiş hakların sonradan açılacak bir hükümsüzlük davasıyla ortadan kaldırılması ihtimali incelemesiz sistemdeki haklara göre çok daha düşüktür. İncelemesiz tescil sistemin temel avantajı ise tescilin daha basit olması ve kısa sürede sonlandırılabilmesidir. Bu özellikleriyle incelemesiz sistem, özellikle bireysel yenilikçileri ve KOBİ'leri özendirici işleve sahiptir. İncelemeli sistemde ise tescil süreci uzamakta, hakkın türüne göre maliyetler de yükselmektedir. İki sistem arasında tercih yapılırken, korunmak istenen ürünün niteliğinin yanı sıra sistemlerin avantaj ve dezavantajları dikkate alınmalıdır.

551 sayılı KHK kapsamında patentler açısından *incelemeli ve incelemesiz* olmak üzere iki tür sistem öngörülmüştür. İncelemeli sistemde patent verilebilirlik şartları olan yenilik, tekniğin bilinen durumunun aşılması

⁷¹ Bu konuda bkz. Öztürk: Patent Verilebilirlik Şartları, s. 15.

⁷² Kraßer: § 19, s. 344.

⁷³ Her bir hak türünün koruma süresine ilişkin olarak III, C başlığı altındaki açıklamalara bakınız.

ve sanayiye uygulanabilirlik şartlarının varlığı incelenirken incelemesiz sistemde bu tür bir inceleme yapılmamaktadır. Bu nedenle incelemeli sistem incelemesize göre çok daha uzun ve her aşamada ödenmesi gereken ücretler nedeniyle daha masraflıdır.

Hukuk sistemimizde faydalı modellerin tescili *incelemesiz* şekilde gerçekleşmektedir. Faydalı modellerin tescili sürecinde üçüncü kişilere itiraz hakkı tanınmış ise de, TPE bu itirazları dikkate almaksızın tescili gerçekleştirmektedir. Bu nedenle faydalı model başvurularında buluşun yeni ve sanayiye uygulanabilir olup olmadığı hususunda inceleme yapılmadan belge düzenlenmektedir.

Tasarımlar açısından da *incelemesiz* tescil sistemi geçerlidir. Ancak tasarımlar açısından geçerli olan sistemi “itiraza dayalı incelemesiz sistem” olarak nitelendirmek daha yerinde olabilir. Tasarım tescil başvurularının 554 sayılı KHK kapsamında yeni ve ayırt edici olup olmadıkları TPE tarafından resen incelenmemektedir. Ancak başvurunun ilanının ardından üçüncü kişilerce yapılan itirazlar TPE tarafından değerlendirilmekte ve başvurunun koruma şartlarını taşımadığı tespit edilirse reddedilmektedir. Dolayısıyla faydalı modellerden farklı olarak tasarımların koruma şartlarını taşıyıp taşımadıklarına yönelik itirazlar süreçte dikkate alınmaktadır.

Markaların tescilinde ise *incelemeli* tescil sistemi geçerlidir. TPE 556 sayılı KHK kapsamında mutlak red nedenlerini resen, nisbî red nedenlerini ise itiraz üzerine incelemektedir. Ancak marka tescilindeki inceleme süreci ile patent tescilindeki inceleme süreci süre ve maliyet açısından birbirinden farklıdır. Teknik buluşların çoğu kez yabancı patent ofislerinde gerçekleştirilen inceleme süreci çok da uzun ve maliyetlidir.

2. Maliyetler

Hakkın niteliğine göre tescil sisteminin pek çok maliyet kalemi olmakla⁷⁴ birlikte, temel maliyet kalemlerinin; vekil maliyetleri, başvuru maliyetleri, tescil sürecindeki maliyetler ve tescil sonrası maliyetler olarak başlıca dört kategoriye ayrılması mümkündür.

Tescil sisteminin temel maliyet kalemlerinden biri, başvurunun patent/marka/tasarım vekilleri aracılığıyla yapılması hâlinde bunlara ödenecek ücretlerdir. Esasen, ikametgahı yurt dışında olanların yapacakları başvurular dışında, başvurunun patent/marka vekili aracılığıyla yapılması

⁷⁴ Bu konuda patentler için bkz. <http://www.tpe.gov.tr/TurkPatentEnstitusu/fees/informationDetail?id=112>; faydalı modeller için bkz. <http://www.tpe.gov.tr/TurkPatentEnstitusu/fees/informationDetail?id=104>; tasarımlar için bkz. <http://www.tpe.gov.tr/TurkPatentEnstitusu/fees/informationDetail?id=103> markalar için bkz. <http://www.tpe.gov.tr/TurkPatentEnstitusu/fees/informationDetail?id=101> (erişim tarihi: 15.03.2015).

zorunluluğu bulunmamaktadır⁷⁵. Ancak teknik içerikli patent ve faydalı modeller açısından başvurunun teknik detayları büyük önem taşıdığından⁷⁶, bu başvuruların vekil aracılığıyla hazırlanmasında yarar vardır; hatta bu çoğu kez fiilî bir zorunluluktur. Dolayısıyla özellikle teknik haklar açısından vekil ücretleri dikkate alınması gereken bir maliyet kalemidir.

Bütün hak kategorileri açısından ortak bir maliyet kalemi ise başvuru ücretidir. Bu ücret de hakkın türüne göre değişmektedir. Tescil sürecinin işleyişine göre de her bir hak kategorisinin kendine özgü maliyetleri bulunmaktadır. Genel itibarıyla incelemeli sistemin ve teknik haklara ilişkin tescil sürecinin diğerlerine oranla daha maliyetli olduğu belirtilmişti. Özellikle, incelemeli patent tescilinde, başvuru konusu buluşun patent verilebilirlik şartlarını taşıyıp taşımadığına ilişkin araştırma ve inceleme raporlarının⁷⁷ yabancı patent ofisleri tarafından hazırlanması hâlinde maliyetler yükselmektedir. İncelemeli bir sistem olmakla birlikte, teknik içerik taşımayan marka tescil süreci patente göre daha az maliyetlidir.

C. Hakkın Süresi

Yeni ürünlerin korunmasında tercih edilecek modelin tespitinde korumanın süresi hak sahibi açısından en önemli etkenlerdendir. Hukuk sisteminin sunduğu en uzun koruma süresinden yararlanmak yenilik geliştiren kişilerin en doğal beklentisidir.

Sınaî mülkiyet sistemi içinde en avantajlı koruma marka tescili suretiyle elde edilebilir. Tescilli markanın koruma süresi başvuru tarihinden itibaren 10 yıl olup, bu süre 10'ar yıllık dönemler hâlinde süresiz uzatılabilir (556 sayılı KHK m. 40). Bu özelliğiyle marka tescili, deyim yerindeyse hak sahibine cennetin kapılarını açan anahtardır.

Tasarımlar ise 5 yıl için tescil edilir ve bu süre 5'er yıllık dönemler hâlinde toplam 25 yıla kadar uzatılabilir (554 sayılı KHK m. 12). Dolayısıyla tasarım koruması markadan farklı olarak bir üst sınıra tâbi tutulmuştur.

Sınaî mülkiyet sistemi içinde süre açısından en sınırlı koruma ise teknik haklar açısından öngörülmüştür. Bunda teknik ürünlerin kullanımındaki toplum menfaatinin önemli rolü vardır. Bu kapsamda incelemeli patentler

⁷⁵ Bkz. 551 sayılı KHK m. 171; 554 sayılı KHK m. 67; 556 sayılı KHK m. 80.

⁷⁶ Başvuru ve patent belgesinde kullanılan teknik ifadeler, hem patent verilebilirlik şartlarının incelendiği tescil sürecinde, hem de tescil sonrasında patente tecavüz davalarında patentin koruma kapsamının belirlenmesinde önem taşımaktadır.

⁷⁷ 551 sayılı KHK'nın 62. maddesine göre buluşun patent verilebilirlik şartlarını taşıyıp taşımadığına ilişkin olarak üç defa inceleme raporu hazırlanabilir. TPE, bu raporlar çerçevesinde patent tesciline veya başvurunun reddine karar verir.

için başvuru tarihinden itibaren 20 yıl (551 sayılı KHK m. 72/I), incelemesiz patentler için 7 yıl (551 sayılı KHK m. 72/II) ve faydalı modeller için 10 yıllık (551 sayılı KHK m. 164/II) koruma süresi öngörülmüştür. Bu süreler uzatılamaz.

IV. Koruma Sistemlerinin Başlıca Riskleri

Yeniliklerin korunmasında hangi hukukî model tercih edilirse edilsin, fikrî mülkiyet sisteminin kendine özgü kuralları olduğu ve bunlara uyulmamasının hak kayıplarına neden olabileceği unutulmamalıdır. Sistemin kendine özgü her bir kuralı, hak kaybına neden olabilmesi nedeniyle birer risk olarak nitelendirilebilir. Bu risklerden bir kısmı, sistemin tümüne ilişkin ortak riskler iken bazıları belli hak kategorilerine özgülenmiştir.

A. Ortak Riskler

1. Ülkesellik İlkesi

Yeniliklerin fikrî mülkiyet sistemi kapsamında korunmasında bilinmesi gereken temel noktalardan biri, herhangi bir ülkede -örneğin Türkiye açısından TPE nezdinde- yapılan tescilin dünya çapında koruma *sağlamamasıdır*. Çalışmada ele alınan koruma modellerinin tümü açısından geçerli olan “ülkesellik ilkesi”ne göre, herhangi bir hakkın tescil edilip edilemeyeceği başvurunun yapıldığı ülke mevzuatına göre belirlenir ve tescil ile elde edilen koruma yalnızca tescilin geçerli olduğu ülke ile sınırlıdır. Dolayısıyla, birden fazla ülkede koruma elde etmek isteyen kişinin her bir ülkenin mevzuatına uygun şekilde gerekli işlemleri yapması gerekmektedir.

Hak sahibinin birden fazla ülkede daha kolay koruma elde edebilmesini sağlamak üzere uluslararası ve bölgesel düzenlemeler kabul edilmiştir. Paris Sözleşmesi’nde sınaî haklar açısından öngörülen rüçhan hakkı⁷⁸, patentler açısından uluslararası patent başvuru sistemi olan Patent İşbirliği Antlaşması-*PCT*⁷⁹, patent verilmesi sürecini yeknesaklaştıran Avrupa Patent Sözleşmesi-*EPC*⁸⁰, markalar açısından uluslararası

⁷⁸ Sözleşme’nin 4 A maddesine göre Birlik ülkelerinin birinde bir patent, bir faydalı model, bir endüstriyel tasarım veya bir ticaret markası başvurusunu usulüne uygun olarak yapmış olan bir kişi veya onun kanuni halefi diğer ülkelerde başvuru yapma hususunda patentler ve faydalı modeller için 12, endüstriyel tasarım ve markalar için 6 aylık rüçhan hakkından yararlanır.

⁷⁹ “Patent Cooperation Treaty”, Antlaşma metni için bkz. <http://www.wipo.int/pct/en/texts/articles/atoc.htm>. (erişim tarihi: 11.02.2014).

⁸⁰ “Convention on the Grant of European Patents (European Patent Convention)”, Sözleşme metni için bkz. <http://www.epo.org/law-practice/legal-texts/html/epc/2013/ema1.html> (erişim tarihi: 10.03.2015).

marka tescil sistemini kuran Madrid Anlaşması ve buna ilişkin Protokol⁸¹ başvuru sahiplerinin birden fazla ülkede daha kolay koruma elde edebilmelerine hizmet eden başlıca düzenlemelerdir. Örnekleri verilen bu sistemlerde başvuru veya tescil süreci kolaylaştırılrsa da ülkesellik ilkesi ortadan kalkmamaktadır. Buna karşılık, “Topluluk Markası”⁸² ve “Topluluk Tasarımı”⁸³ adı verilen ve Avrupa Birliği sınırları içinde geçerli tek bir marka ve tasarım hakkı yaratan sistemde ülkesellik ilkesi *bölgeselliğe* dönüşmektedir. Tasarım ve markalar açısından mevcut olan bu sistemin aynı olmamakla birlikte, Avrupa Birliği içinde yeknesak bir patent sistemi oluşturulması yönünde önemli bir adım 2012 yılının sonunda kabul edilen “patent paketi”⁸⁴ ile atılmıştır.

Bu açıklamalar ışığında, mevcut sistemlerin hiçbirinde tek bir tescil başvurusuyla dünya çapında koruma elde edilmesinin mümkün olmadığını bilinciyle, koruma talep edilecek ülkeler ve en uygun tescil modeli (ulusal, uluslararası, bölgesel) belirlenmelidir. Tercih edilen yöntemeye göre maliyetler de değişmektedir. Örneğin yalnızca Türkiye sınırları içinde geçerli bir tescil belgesinin maliyeti, AB düzeyinde elde edilecek bir korumanın maliyetine göre çok düşük olacaktır. Bununla birlikte, düşük maliyenin aynı zamanda sınırlı koruma anlamına geldiği de unutulmamalıdır. Öte yandan, bir ülkede gerçekleştirilen (ulusal) bir tescilin diğer ülkelerde geçerli olmaması nedeniyle, herhangi bir ülkede tescil ile korunan bir ürünün bir başka ülkede tescil edilmemesi riski bulunduğu da altı çizilmelidir.

2. Hükümsüzlük Tehdidi

Sınaî haklar sisteminin temel risklerinden biri, KHK’larda öngörülen şartların varlığı hâlinde tescil belgesinin hükümsüzlüğüne karar verilebilmesidir. Belgenin hükümsüzlüğü ancak dava yoluyla ileri sürülebilir. Mahkemenin⁸⁵ verdiği hükümsüzlük kararı kural olarak⁸⁶ geçmişe etkili

⁸¹ “Madrid Agreement concerning the International Registration of Marks”, “Protocol Relating to the Madrid Agreement”, Anlaşma ve Protokol metni için bkz. http://www.wipo.int/madrid/en/legal_texts/ (erişim tarihi: 10.03.2015). Sistem hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kırca, İ.: Markaların Milletlerarası Tescili (Madrid Sistemi), Ankara 2005.

⁸² Council Regulation (EC) No 207/2009 of 26 February 2009 on the community trademark, OJ 24.03.2009, L 78.

⁸³ Council Regulation (EC) No 6/2002 of 12 December 2001 on community designs, OJ 05.01.2002, L 3.

⁸⁴ Sistem hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Şehirli Çelik, F. H.: Avrupa Birliği’nde Yeknesak Patent Sistemi: Bir Rüya Gerçek mi Oluyor?, Fikrî Mülkiyet Hukuku Yıllığı 2012, Prof. Dr. Tekin Memiş (Ed.), Yetkin Yayınları, Ankara 2013, s. 129 vd.

⁸⁵ Hukukumuzda fikrî mülkiyet mevzuatından kaynaklanan bütün uyuşmazlıklar, bu arada hükümsüzlük davalarında görevli mahkeme, “ihtisas mahkemesi” niteliğindeki “Fikrî ve Sınaî Haklar Mahkemeleri”dir (551 sayılı KHK m. 146; 554 sayılı KHK m. 58; 556 sayılı KHK m. 71).

⁸⁶ İstisnalar için bkz. 551 sayılı KHK m. 131/II-a, b; 554 sayılı KHK m. 45/II-a, b; 556 sayılı KHK m. 44/II-a, b.

olup, tescil belgesinin kapsamında verilen hak doğmamış sayılır. Hükümsüzlük nedenleri, her bir hak kategorisi açısından birbirine paralel şekilde düzenlenmiştir⁸⁷. Bu nedenler arasında en önemlisi, tescil ile koruma altına alınan konunun kanunda aranan koruma şartlarını taşımamasıdır. Örneğin, dünya çapında yeni olmayan bir buluş veya tasarım tescil edilmiş ise dava açılarak tescil belgesinin hükümsüzlüğü istenebilir. Hükümsüzlük ile, belgenin koruma süresi sona ermeden hak geçmişe etkili olarak ortadan kalkmaktadır⁸⁸. Bu açıdan hükümsüzlük davası, özellikle incelemesiz tescil edilen haklar açısından tescil işlemiyle şeklen sağlanan hakkın kaybı açısından önemli bir risktir. Bu nedenle, hak sahibinin, tescil konusunun, belgenin koruma süresi boyunca kendi tekelinde kalacağına yönelik güveninin olası bir hükümsüzlük davası ile gölgelenebileceği gözden kaçırılmamalıdır.

B. Farklı Modellere Özgü Temel Riskler

1. Mutlak Yenilik Kriteri

Patent, faydalı model ve tasarımlar açısından aranan mutlak yenilik kriteri gereği başvuru konusu buluş veya tasarım dünya çapında yeni olmalıdır. Bu nedenle, patent, faydalı model veya tasarım başvurusunda bulunan kişinin, başvuru konusu ürünü herhangi bir kişinin ürününü taklit etmeksizin tamamen kendi emeğiyle gerçekleştirmiş olması tescil ile koruma elde edebilmek için tek başına yeterli değildir. Eğer başvuru konusu, başvuru tarihinden önce dünyanın herhangi bir yerinde kamuya açıklanmış, örneğin sınaî hak olarak tescil edilmiş, yazılı veya sözlü yayın organlarında açıklanmış veya piyasada kullanılmış ise KHK'lar kapsamında yenilik kriteri sağlanamaz. Bu gibi hâllerde, incelemesiz tescil sistemi kapsamında tescilin gerçekleşmesi olasılığı bulunmakla birlikte, şeklen elde edilen bu hakkın açılacak bir hükümsüzlük davası ile ortadan kalkması mümkündür.

2. Buluş veya Tasarım Sahibinin Tescili Engelleyici Açıklamaları

Buluş veya tasarımın dünya çapında yeni olması ilkesi, buluş veya tasarımın kim tarafından kamuya açıklanmış olduğu hususundan bağımsız olarak, mutlak şekilde geçerlidir. Nasıl ki, buluş veya tasarımın başvuru tarihinden önce başvuru sahibi dışında herhangi bir kişi tarafından dünyanın herhangi bir yerinde kamuya açıklanmış olması yeniliği ortadan kaldırmakta ise, buluş veya tasarım sahibinin, başvuru tarihinden önce, başvuru konusuna ilişkin olarak kendi yaptığı açıklamalar da yeniliği ku-

⁸⁷ 551 sayılı KHK m. 129; 554 sayılı KHK m. 43; 556 sayılı KHK m. 42.

⁸⁸ Hak sahibinin hakkından "vazgeçmesi" ile de hak sürenin dolmasından önce sona ermekte ise de, vazgeçme, hükümsüzlükten farklı olarak ileriye etkilidir.

ral olarak ortadan kaldırır. Bu genel kurala getirilmiş bir istisna ise buluş veya tasarım sahibinin başvuru tarihinden önceki 12 ay içinde yapmış olduğu açıklamalardır⁸⁹. Belirtilen süre içinde buluş veya tasarım sahibinin kendi buluş veya tasarımına ilişkin açıklama yapmış olması veya ürünü piyasada kullanması tescile engel olmamaktadır. “*Grace period*” olarak adlandırılan bu sürede belirtilen kapsamdaki açıklamalar bir nevi “hoş görülme” ve normal şartlarda tescili engelleyecek olmalarına rağmen bu sonuçtan muaf tutularak bir nevi “lütüfta” bulunularak “affedilmekte”dir.

Başvuru sahibinin, kendi açıklamalarına karşı korunması gereği, başvurudan önce ürünün ekonomik değerini ölçmek isteyen veya ürünüyle ilgili birtakım denemeler yapmak isteyen kişilerin, özellikle bireysel buluşçular ile üniversite çalışanlarının mutlak yenilik kriteri nedeniyle mağdur olmaması gerektiği⁹⁰ fikrine dayanmaktadır. Örneğin, yaptığı buluş veya tasarımın piyasa başarısını ölçmek isteyen bir kişinin ürünü satışa sunması veya bir televizyon programında ürünü tanıtmayı hâlinde piyasaya sunulma işleminden itibaren en geç 12 ay içinde tescil başvurusunda bulunması gerekmektedir. Bu sürenin kaçırılması, örneğin piyasaya sunum tarihinden 13 ay sonra tescil başvurusunda bulunulması durumunda artık başvuru konusu ürün, tescil edilebilirlik kriterlerini taşımayacaktır.

Görüldüğü gibi, kendi emeğiyle yenilik geliştiren bir kişinin fikrî mülkiyet sisteminin kendine özgü kuralları nedeniyle, kendi yeniliği üzerinde hakkını yitirmesi tehlikesi vardır. Patent, faydalı model ve tasarımlar açısından geçerli olan bu kural, çeşitli riskleri içinde barındırmaktadır⁹¹. İlk olarak, konuya ilişkin düzenlemelerin kapsamının içerik ve süre olarak sınırlı olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Bu kapsamın dışına çıkılması, örneğin sürenin kaçırılması hak kaybına neden olacaktır.

İkinci olarak, ilgili düzenlemeler kapsamında buluş veya tasarım sahibinin açıklamalarının tescil engeli olmaması, ancak başvuru tarihinden önce ve başvuru sahibinin açıklamasından sonra bir başkasının aynı konuda bağımsız şekilde açıklama yapmamış olması hâlinde mümkündür. Bir

⁸⁹ Patent ve faydalı modeller için bkz. 551 sayılı KHK m. 8, 156/II; tasarımlar için bkz. 554 sayılı KHK m. 8.

⁹⁰ Konuya ilişkin farklı görüşleri yansıtan tartışmalar için bkz. Straus, J.: *Grace Period and the European and the International Patent Law, Analysis of Key Legal and Socio Economic Aspects*, IIC Studies, Vol. 20, 2001, s. 55 vd.; Galama, J.: *Expert Opinion on the Case For and Against the Introduction of A Grace Period in European Patent Law*, s. 11 vd.

⁹¹ Bu konuda farklı olasılıklar için bkz. Şehirali Çelik, F. H.: *Buluş Sahibinin Açıklamaları Patent Almasını Ne Zaman Engellemez? Riskler ve Olasılıklar Üzerine Düşünceler*, Prof. Dr. Fırat Öztan’a Armağan, Ankara 2010, C. II, s. 1967-1999.

başka ifadeyle, başvuru sahibinin açıklamasından sonra, bu açıklamadan haberdar olmayan bir başkasının aynı konuya ilişkin açıklama yapması hâlinde başvuru tarihinden önce buluş veya tasarım kamuya açıklanmış sayılacağından tescil şartları sağlanmamış olacaktır.

Düzenlemelere ilişkin üçüncü temel risk ise, farklı ülkelerde tescil edilmek istenen haklar açısından, ilgili ülkenin mevzuatının paralel bir düzenleme içermemesi nedeniyle hak kayıplarının söz konusu olabilmesidir. Örneğin, Türk hukukunda öngörülen 12 aylık süre, diğer bir ülkede altı ay olarak öngörülmüş olabilir ya da düzenlemenin içeriği Türk hukukundan farklılaşabilir. Nitekim ulusal veya bölgesel düzenlemelerde konuya ilişkin Türk hukuku düzenlemesinden farklılaşan hükümler mevcuttur. Bu durumda, Türk hukukundaki düzenlemeye güvenen bir başvuru sahibinin diğer ülkelerde yaptığı başvurularda hak kaybına uğraması mümkündür.

3. Kullanma Yükümlülüğü

Tescil belgesine sahip kişiler açısından bir diğer risk, kanunen öngörülen kullanma yükümlülüğüne uyulmaması nedeniyle karşılaşılabilecek hak kayıplarınıdır. Bu tür düzenlemeler patent ve markalar açısından açıkça düzenlenmiştir. 551 sayılı KHK m. 96'ya göre patent sahibi veya yetkili kıldığı kişi, patentle korunan buluşu, patentin verildiğine ilişkin ilanın Bülten'de yayınlanmasından itibaren üç yıl içinde kullanmak zorundadır. Buluş konusunun belirtilen sürede kullanılmaması patent sahibinin buluş üzerinde zorunlu lisans vermesi sonucunu doğurur (551 sayılı KHK m. 99/1-a).

Markalar açısından kullanma yükümlülüğü ise 556 sayılı KHK'nın 14. maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre; markanın tescil tarihinden itibaren beş yıl içinde haklı bir neden olmaksızın kullanılmaması veya bu kullanıma beş yıllık bir süre için kesintisiz ara verilmesi hâlinde marka iptal edilir⁹².

Görüldüğü gibi, kullanma yükümlülüğüne aykırı davranış hâlinde hakkın sınırlandırılması veya ortadan kalkması mümkündür. Bu düzenlemelerle,

⁹² Bu maddeye aykırılığı bir hükümsüzlük nedeni olarak düzenleyen KHK'nın 42/1-c hükmü ise Anayasa Mahkemesi'nin 9.4.2014 tarih, E. 2013/147, K. 2014/75 sayılı kararıyla iptal edilmiştir. Mahkeme, mülkiyet hakkının konusunu oluşturan marka hakkının KHK'da düzenlenmesini Anayasa'nın 91. maddesine aykırı bulmuştur. Ancak KHK'nın kullanma yükümlülüğüne ilişkin 14. maddesi iptal edilmemiş olduğundan, hâlen markanın kullanmama nedeniyle iptali mümkündür. Anayasa Mahkemesi kararı ile yalnızca markanın kullanılmaması hükümsüzlük nedeni olmaktan çıkarılmıştır. Esasen, iptal kararından önce de, kullanmama nedeniyle hükümsüzlük kararları geçmişe etkili sayılmamaktaydı. Bu açıdan karar, uygulamada herhangi bir değişikliğe neden olmamıştır. Nitekim bu yönde bkz. Yargıtay 11. HD, 23.9.2014 tarih, E. 2014/9441, K. 2014/14346 sayılı karar (Batider 2014, C. XXX, S. 4, s. 355-356).

yeniliklerin, kullanılmayan tekелci haklara konu edilerek rekabet ortamının haksız şekilde sınırlandırılması engellenmek istenmiştir. Başvuru aşamasında ve tescil süresince kullanma yükümlülüğüne ilişkin bu düzenlemelerin de dikkate alınması gerekmektedir.

4. Ücretlerin Ödenmemesinin Hakkı Ortadan Kaldırıcı Etkisi

Tescil sistemi, bu tescilin varlığı boyunca birtakım şekli işlemlerin yapılmasını da gerektirmektedir. Bu bağlamda en önemli işlem, her bir hak kategorisi açısından öngörülen ücretlerin ödenmesidir. Bütün haklar açısından öngörülen başvuru ücretlerinin yanı sıra tescil işleminin gerçekleşmesinden sonra da ödenmesi gereken ücretler bulunmaktadır. İlgili ücretlerin süresinde ödenmemesi hak kayıplarına neden olabilir.

Patentler açısından, tescilin ardından patentin koruma süresi boyunca her yıl yıllık ücretlerin ödenmesi gerekmektedir (551 sayılı KHK m. 173). Yıllık ücretlerin ve ek ücretlerin ödenmemesi hâlinde patent hakkı sona erer (551 sayılı KHK m. 133/1-c)⁹³. Dolayısıyla ücretlerin ödenmemesi hâlinde patent hakkı henüz koruma süresi dolmadan ortadan kalkmaktadır.

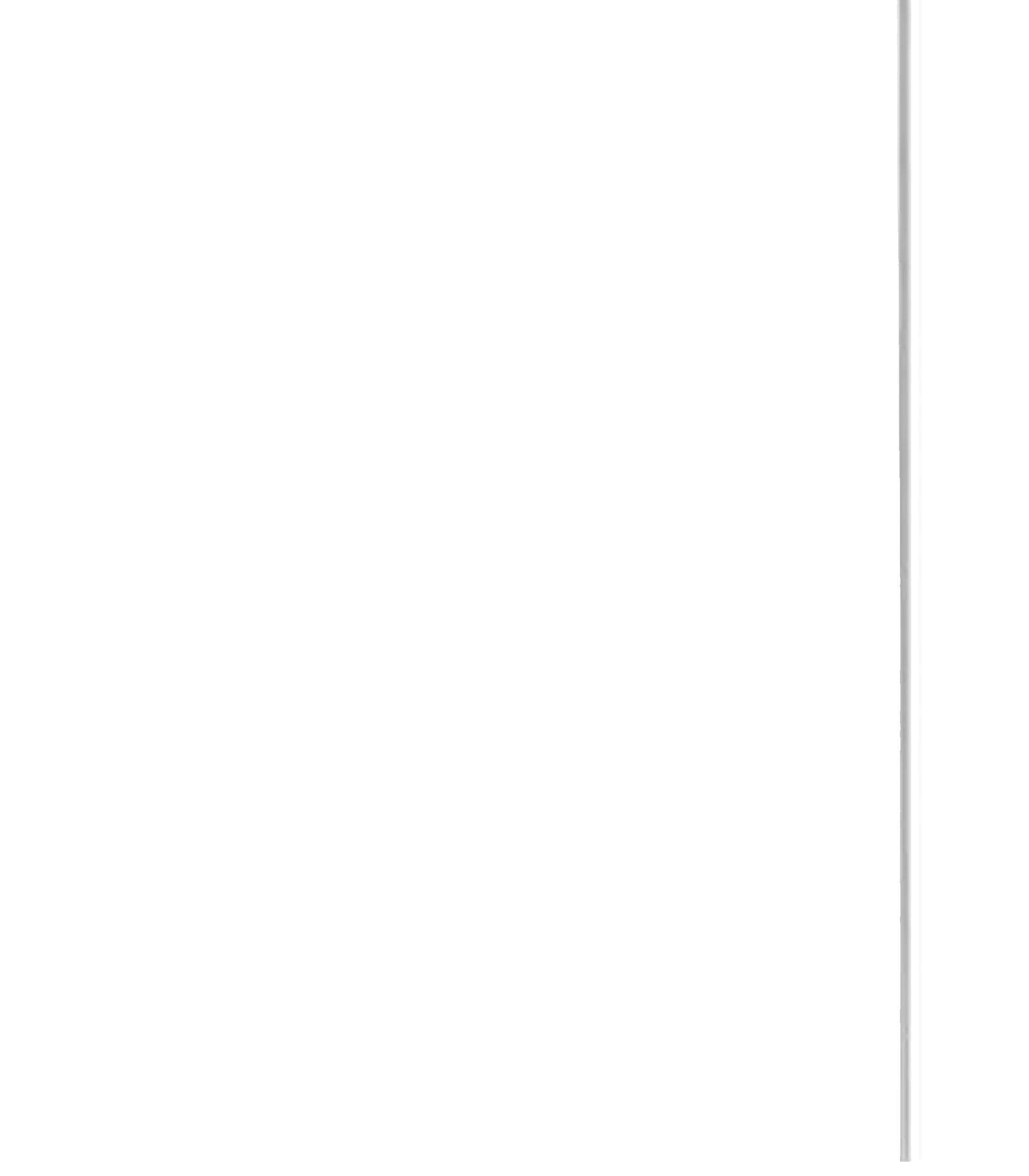
Tasarım ve markalar açısından ise koruma süresinin uzatılabilmesi için yenileme ücretinin ödenmesi gerekmektedir. Koruma süresinin sonundan itibaren 6 aylık süre içinde yenilenmeyen tasarım ve marka hakkı sona erer (554 sayılı KHK m. 36; 556 sayılı KHK m. 41, 45).

Görüldüğü gibi, her bir hak türü açısından öngörülen ücretlerin ödenmemesi KHK'lar kapsamında tanınan hakkı sona erdirmektedir. Bu bağlamda, "şekli" bir işlem gibi görünen ücretlerin ödenmesi işlemi, hakkın özünü etkilemektedir.

V. SONUÇ

Fikir ürünlerinin korunmasını amaçlayan fikri mülkiyet sistemi kendine özgü kuralları olan bir yapılanmadır. Bu nedenle, sistemden en yüksek faydanın elde edilmesi, sistem içindeki farklı koruma modellerinin neyi, hangi şartlarda koruduğunun bilinmesine bağlıdır. Yeni ürünlerin korunmasında en yaygın yöntemler, patent, faydalı model, tasarım ve marka tescilidir. Yasal şartların sağlanması hâlinde, bu haklardan kümülatif şekilde yararlanılması veya tek bir hak başvurusunda bulunulması mümkündür. Bu bağlamda en doğru tercihin yapılması, ürünün niteliği, tescil sürecinin özellikleri başta olmak üzere her bir koruma modeline özgü risklerin dikkate alınmasıyla mümkün olabilir.

⁹³ Yıllık ücretin mücbir sebep nedeniyle ödenmediğinin ispatlanması hâlinde patent yeniden geçerlilik kazanır (551 sayılı KHK m. 134).

KÜLTÜR VE İNOVASYON İLİŞKİSİ: KAVRAMSAL BİR ÇERÇEVE

Hayat Ebru Erdost Çolak*

Ülkühan Bike Esen**

Şükran Sırkıntıoğlu Yıldırım***

GİRİŞ

Toplumların gelişimi, ekonomi unsurlarından olduğu kadar kültür ve sosyal değerlerle örülür ağıdan da etkilenmektedir. Kültürel değerlerdeki farklılıklar, insanların davranış biçimlerini, örgütleri, ekonomik performansını etkilemektedir (Franke vd., 1991). Ülkelerin yıllar içinde yaşadıkları ekonomik büyüme oranlarındaki iniş çıkışları sadece ekonomik ve kültürel faktörlerle açıklamak şüphesiz mümkün değildir; burada vurgulanan husus, ekonomik ve politik kurumların ve de toplumların kültürlerinin süreçte ne denli etkili olduğunun tespiti.

Örgütleri ve yönetsel süreçleri anlamaya ve açıklamaya çalışırken, düşük bağlam ya da yüksek bağlam bakış açısından hangisinin tercih edildiği önemlidir (Child, 2002: 28-36). Zira düşük bağlamda, ulusal farklılıkların etkisi minimize edilmiş, insanın evrensel ihtiyaçlarını gidermek amacıyla ekonomik ve teknolojik gelişmelerden kaynaklanan evrensel akıl ön plana çıkmıştır. Ekonomik evrensellik, teknoloji ve psikolojik evrensellik teması söz konusudur. Oysa yüksek bağlamda, yönetim ve örgütün kültürel tercihlerden kaynaklanan kendine özgü bir karakter geliştirdiği ve muhafaza ettiği ifade edilerek, ulusal kültür ve kurumsal sisteme önem verilmektedir.

Thucydides “History of the Peloponnesian War” adlı eserinde, Antik Yunan’da toprağın verimliliğindeki farklardan dolayı insanların bereketli topraklara yöneldiğini; verimli toprakları ellerinde tutmak için savaşmak zorunda kaldıklarını ve bu yüzden savaş araç gereçleri ve kurumlarının geliştiğini; *savaşmak istemeyenlerin verimsiz olan Atina bölgesine taşındığını*, böylece farklı bölgelerden gelen heterojen bir nüfusun Atina’ya yerleştiğini, bu insanların dünyayı algılama şeklinin birbirinden farklı olduğunu ve savaşmayı sevmediklerinden, anlaşabilmek için sık sık tartışmalar çıktığını; *demokratik davranışların ve kurumların bu tartışmalar sonucunda doğduğunu* belirtmiştir (Triandis, 2009).

Ekoloji, tarih, din, dil, eğitim, değerler, normlar, semboller, ritüeller

* Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Yardımcı Doçent Doktor

** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Araştırma Görevlisi

*** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Araştırma Görevlisi

bütünü olan kültür; sürdürülebilir rekabetin ve refahın önemli aktörlerinden birisi olan inovasyon kabiliyetini ve yayılımını etkileyen; inovasyonu etkilediği gibi ondan da etkilenen dinamik bir yapıdır.

Alan yazında inovasyonu başlatma ve uygulama aşamaları incelenirken, firma büyüklüğü, bütçeden Ar-Ge için ayrılan pay, ülke ekonomisi ve politikaları, inovasyon türleri, patent başvuruları, yüksek teknoloji ihracatı, inovasyon - büyüme ilişkisi vb temalarla sıklıkla karşılaşılmış, kültür bağlantısının görece olarak az çalışıldığı, mevcut çalışmaların ise konuya dikkat çekecek değerde olduğu görülmüştür.

Bu yazı ile hedeflenen, kültür - inovasyon ilişkisinin mikro ve makro boyutlarına işaret eden kavramsal bir çerçevenin sunulmasıdır. Bu bağlamda, kültür ve inovasyon kavramları ve alan yazındaki yerleri kısaca özetlenmiş, ardından ulusal kültür ve örgüt kültürü çerçevesinde inovasyonu motive eden ve benimsenmesini etkileyen boyutlar gösterilmeye çalışılmıştır.

1. KAVRAMLARA İLİŞKİN ÇERÇEVE

1.1. KÜLTÜR

Kültür, farklı disiplinlerin konusu olması ve farklı açılardan tanımlanmış olması sebebiyle zengin bir literatüre sahip, derin bir çalışma konusudur. Farklı disiplinlerden bilim adamları, kendi bakış açıları çerçevesinde kültürü inceleme konusu yapmaktadır. Kültür çalışmalarının temelini Aydınlanma'dan Antik Yunan'a uzanan düşünürlerin tartışmalarına ya da klasik sosyal kurama, Marx, Durkheim, Weber, Simmel vd.nin çalışmalarından oluşan yazına dayandırmak mümkündür (Smith, 2007: 19).

Kültür, paylaşılan anlamlar sistemi, zihinsel programlar seti, değerler ve davranışlar arasındaki farklılıkları azaltan paylaşılan bilgi yapısı, güdüler, değerler, inançlar, kimlikler ve grup üyeleri tarafından yaşananların ortak anlamlandırılması ve nesilden nesile geçişken özelliği ile tanımlanmaktadır (Erez ve Drori, 2009).

Antropolog Kroeber ve Kluchohn, pek çok araştırmacı tarafından yapılmış kuramsal kültür tanımlarını inceleyerek, altı temel kavrayış şeklinde sınıflandırma yapmışlardır (Smith, 2007: 15-17):

- *Betimleyici tanımlar*, kültürü sosyal hayatın toplamını oluşturan kapsamlı bir bütün olarak görme eğilimi;
- *Tarihsel tanımlar* kültürü kuşaklar yoluyla zaman içinde aktarılan bir miras olarak görme eğilimi;
- *Normatif tanımlar*; kültürün somut davranış ve eylem yapılarını biçimlendiren bir kural ya da yaşam biçimi olduğunu ileri süren ve davranışa başvurmaksızın değerlerin rolüne vurgu yapma eğilimi;

- *Psikolojik tanımlar*; kültürün insanların iletişim kurmasına, öğrenmesine ya da maddi ve duygusal ihtiyaçlarını karşılmasına imkan veren bir sorun çözücü araç rolüne değinme eğilimi,
- *Yapısal tanımlar*; kültürün ayrışabilen yönlerinin kurulu karşılıklı ilişkilerine işaret etme eğilimi,
- *Genetik tanımlar* kültürün nasıl var olduğu ya da varoluşunu nasıl sürdürdüğü bakımından tanımlar.

Kültürü açıklama uğraşlarında görünen ve gizli yüzlerine işaret eden buzdağı metaforu ve soğan metaforu yaygın kullanılan metaforlardır. Buzdağı metaforunda, insan yapısı unsurlar nesnel unsurları tarif eder, bunlar buzdağının görünen yüzüdür. Dile dökülmeyen kurallar, değerler ve inançlar öznel unsurları tarif eder, bunlar da buzdağının suyun altında kalan kısmıdır. Soğan metaforunda ise soğanın dış kabuğu, yabancı bir kültürle ilk karşılaşmada gözlemlenebilen unsurları diğer deyişle nesnel kültürü temsil eder. Daha içteki katmanlar yazılı olmayan ve öznel normları ve değerleri temsil eder (Leung ve Ang, 2009).

Erez ve Gati (2004), kültürü dinamik ve çok katmanlı bir model olarak incelemiş; bireysel düzeyde kendi kültürünü betimlemeden başlayarak grup kültürüne, örgüt kültürüne, ulusal kültüre ve global kültüre doğru mikro düzeyden makro düzeye giden bu boyutların, aşağıdan yukarı ve yukarıdan aşağıya doğru etkileşim içinde olduğunu vurgulamışlardır. Söz konusu modelde kültürün dinamik yanı görülmektedir. Yönetim yazınında da kültür mikro ve makro boyutlarda, firma içi ilişkiler, yapı, iş yapma tarzları ve uluslararası işletmecilikle ilgili temel değişkenlerden birisi olarak çeşitli bağlamlarda incelenmektedir. Karşılaştırmalı kültür çalışmaları, ulusal kültürün ve örgüt kültürünün yönetim alanında ne derece etkili olduğu üzerine odaklanmıştır.

Değerlerin kültürler arasında nasıl farklılaştığını ve bunun işletmecilik uygulamalarına etkilerini göstermek için referans alınan çalışmaların başında Hofstede'in kültür boyutları, Trompenaars'ın, Triandis'in, Schwartz'ın araştırmaları ve GLOBE araştırması gelmektedir.

Hofstede'in modeli, kısıtlarının farkına varılması şartı ile kültürü anlamak için iyi bir rehber olabilir. Kültürel boyutlar; bireycilik - toplumculuk, güç mesafesi, belirsizlikten kaçınma, erillik ve dişlilik temel sınıflandırmasına dayanmakla birlikte; Michael Harris Bond'un araştırmalarıyla gelişen beşinci boyut uzun dönem-kısa dönem oryantasyon (ya da Konfiçyüsçü dinamikler) ile, Michael Minkov'un katkılarıyla pragmatik- normatif boyut ve baskıya karşı hoşgörü boyutları da eklenerek sınıflandırma zenginleşmiştir (bkz: Hofstede, 2015).

Gluckhohn ve Strodbeck'in değer yönelimleri çalışmasının temelinde, "bütün kültürlerin üyelerinin sınırlı sayıdaki insanlık problemlerine çözüm

üretmeleri gereği; bulunan çözüm olanaklarının çeşitli oluşu ve bütün kültürlerde bütün çözüm yolları bilinse de her kültürün üyelerinin belirli çözüm yollarından yararlanma eğiliminde olduğu” kabulü vardır (Carter, 1991:166). Buradan hareketle; doğa ile ilişki, insan tabiatı, zaman yönelimi, alan yönelimi, aktivite yönelimi, insanlararası ilişkiler boyutlarında kültürel oryantasyon incelenmiştir.

Kültürü uluslararası karşılaştırma gayretindeki çalışmaların ana hedefi, baskın kültürel boyutları göstermektir, bu, alt kültürlerin ve farklı kültürel düzeylerin varlığını yadsımaz. Trompenaars Modelinde kültürel farklar yedi boyutta değerlendirilmiştir: Evrensellik - durumsallık, bireycilik - toplumculuk, tarafsız olma - duygusal ilişki, özel - yaygın ilişki, başarı - atıf, zamanla ilişki, doğayla ilişki. Triandis ise manevi kültür kavramı etrafında bir çerçeve geliştirmiştir. Kültürel olgu üç boyuttan oluşmaktadır: Kültürel karmaşa, sıklık - gevşeklik, bireycilik - toplumculuk (Triandis, 1996). Kültürel karmaşa, büyük ölçüde toplumun ekolojik çevresi ve tarihi ile belirlenir. Sıklık - gevşeklik, toplumdaki normların uygulanma derecesiyle ilgilidir. Triandis iki farklı bireycilik ve iki farklı toplumculuk olduğunu düşünmektedir. Yatay toplumculuk, hareketlerin bağımlılığına ve diğerleriyle eşitliğe önem verir. Dikey toplumculuk ise hareketlerin bağımlılığına önem verir ancak diğerleriyle eşit olmaya önem vermez. Yatay bireycilik, hareketlerin bağımsızlığına ve diğerleriyle eşitliğe önem verir. Dikey bireycilik ise hareketlerin bağımsızlığına önem verir ancak birey diğerlerine göre kendini daha fazla göstermelidir.

Schwartz, sosyal olguların kültür ile ilişkisinin anlaşılmasında uygulanabilirliği olduğunu gösterdiği yedi değer oryantasyonu ortaya koymaktadır. Yazara göre kültür örtüktür ve sadece belirtileri aracılığı ile ölçülebilmektedir (Schwartz, 2009). Adı geçen bu yedi değer oryantasyonu; entelektüel özerklik, duygusal özerklik, gömülmüslük, eşitlikçilik, hiyerarşi, uyum, egemenlik şeklinde ifade edilir.

Değerler üzerine kültürel çerçeveyi esas alan bir diğer çalışma olan GLOBE (Study for Global Leadership and Organizational Behavior Effectiveness) araştırmasında, dokuz kültürel boyut tespit edilmiştir: Güç mesafesi, belirsizlikten kaçınma, insan odaklılık, kurumsal toplumculuk, grup içi toplumculuk, kendine güven, cinsiyet bağlamında eşitlik, gelecek odaklılık, performans odaklılık (Leung ve Ang, 2009).

Örgüt temelli çalışmalar için geliştirilmiş örgüt kültürü modelleri de yazında kendisine geniş yer bulmuştur. Örgüt kültürü modellerinin başlıcalarını hatırlamak adına özetlemek yerinde olur (bkz Eren, 2010: 135-172). Schein, örgüt kültürünün üç ana işlevini; örgütün dış çevreye uyum sorunlarını çözüme, örgütün çevreyle bütünleşme sorunlarını çözüme ve çevresel belirsizlikleri azaltma, endişeleri giderme şeklinde

belirtmiştir. Kilmann Modeli'nde örgüt kültürünün işlevsel iki ayrı yönüne değinilir: Bürokratik kültürler ve yenilikçi kültürler. Quinn ve Cameron Modeli'nde rekabetçi değerler üzerinde durulmuş ve dört kültür tipi tanımlanmıştır: Klan, Adhokrasi, Hiyerarşi ve Piyasa kültürü. Miles ve Snow'un modelinde ise; koruyucu, geliştirici, analizci ve tepki verici kültür tipleri dikkat çekmektedir. Örgüt kültürü konusunda daha pek çok model saymak mümkündür. Güçlü örgüt kültürüne sahip işletmelerde, işgörenlerin nasıl davranması gerektiğine dair yerleşmiş parametreler oluşur. Örgüt kültürü, işletmenin amaçlarının, strateji ve politikalarının oluşmasında etkiye sahip olduğu gibi, seçilen stratejinin yürütülmesini kolaylaştıran ya da zorlaştıran bir araçtır.

1.2. İNOVASYON

OECD ve Eurostat'ın (2005) birlikte yayınladığı Oslo Kılavuzu'na göre inovasyon, "işletme içi uygulamalarda, işyeri organizasyonunda veya dış ilişkilerde yeni veya önemli derecede iyileştirilmiş bir ürün (mal veya hizmet) veya süreç, yeni bir pazarlama yöntemi veya yeni bir organizasyonel yöntemin gerçekleştirilmesidir". İnovasyon, örgütlerin ve ülkelerin rekabetçi avantaj kazanmaları için bir yol (Williams ve McGuire, 2010) ve örgütün öğrenme girişimlerinden, kabiliyetlerinden ve başarılarından ortaya çıkan, işbirlikçi, insan yoğun bir çabadır (Wang vd., 2010: 769). Sürdürülebilir rekabetçi avantajların elde edilebilmesi için inovasyon önemlidir; inovatif işletmeler daha esnektir ve değişimlere adapte olma kapasiteleri daha fazladır (Valencia vd., 2010: 466).

Oslo Kılavuzu'nda inovasyon türleri: Ürün inovasyonu, süreç inovasyonu, organizasyonel inovasyon ve pazarlama inovasyonu olarak sınıflandırılmıştır. İnovasyonu, sadece ürün ve süreç inovasyonu olarak (Nacinovic vd, 2009: 344; Lin ve McDonough, 2011: 3) ya da ürün ve süreç inovasyonu, radikal ve artımsal inovasyon, teknik ve yönetsel inovasyon olarak ayıran yazarlar mevcuttur (Vecchi ve Brennan, 2009: 182-183; Hogan ve Coote, 2014: 1610). Bazı yazarlar, araştırmacı ve fırsatçı/faydacı inovasyon kavramlarını tercih etmişlerdir (Floyd ve Lane, 2000; Aloini vd., 2012). Yazında rastlanan diğer inovasyon türleri, yıkıcı inovasyon (Paap ve Katz, 2004; Markides, 2006), ters inovasyon (Govindarajan ve Trimble, 2012; Sinha, 2013), açık inovasyon (Chesbrough, 2004; Gassmann vd, 2010) ve sosyal inovasyon (Mulgan, 2006; Baker ve Mehmood, 2015) türleridir.

İnovasyon temelde iki aşamadan oluşan bir süreç olarak görülebilir: İnovasyonu başlatma ve inovasyonu uygulama. İnovasyonun yayılmasını inceleme konusu yapan çalışmalarda temel soru, yayılma hızı ve şeklidir. İnovasyonun firma ya da ülke sınırları dışına yayıldığında, olduğu gibi mi benimsendiği, yoksa inovasyonu alan firma, endüstri ya da ülkenin ken-

di kültürel koşullarına göre adapte mi edildiği incelenir. Bazı kültürler yeni fikir ve ürünlere karşı fazla tutucu olabilirler. Ayrıca, gelişmekte olan ülkelerde, gelişmiş ülkelere kıyasla daha yavaş bir benimseme hızı vardır (Kumar, 2014: 6-9).

Firma, yaratıcı fikirler üretme kapasitesine sahip olmadıkça inovasyon yapamaz (Westwood ve Low, 2003: 236; Gümüştuyu, 2005: 10). Yaratıcılık, bireysel düzeyde yeni ve yararlı fikirler üretmek iken; inovasyon, bu fikirlerin ele alındığı, değerlendirildiği, geliştirildiği, değiştirildiği, açıklandığı ve sonunda uygulandığı/ticarileştirildiği bir süreçtir (McLellan, 2005: 240; Miron, Erez ve Naveh, 2004: 175). Girişimcilik ise inovasyonun teşvik edilmesini ve inovasyondan yararlanılmasını sağlayan proaktif bir davranış (Wang vd., 2010: 767) olarak değerlendirilebilir.

Ar-Ge faaliyetleri inovasyonu harekete geçirir; Ar-Ge'nin büyümeyi inovasyon aracılığıyla doğrudan tetiklediği belirtilmektedir (Griffith vd.,2004). İnovasyon kabiliyeti, kişi başına milli gelir seviyesini olumlu yönde etkilemektedir (Karagöl ve Karahan; 2014). Ülkü (2004), ülkelerin Ar-Ge çabaları ile inovasyon arasında ve inovasyon ile kişi başına düşen milli gelirleri arasında önemli bir ilişkinin olup olmadığını 20 OECD üyesi ve 10 OECD üyesi olmayan ülke üzerinden araştırmıştır. Araştırmanın sonucunda, inovasyon ve kişi başına düşen milli gelir arasında güçlü bir ilişki bulunmuştur. Ayrıca, OECD ülkelerinin Ar-Ge'ye yatırım yaparak inovasyonlarını arttırdığı da araştırmanın sonuçlarındandır. Ar-Ge harcamalarının bir anlamda sonucu olan "yüksek teknoloji" üretimi ve kullanımını verimliliği arttırmaktadır. İnovasyonun işgücü ve toplam faktör verimliliği üzerinde olumlu etkide bulunduğu ve refah düzeyinin artmasına katkı sağladığı; Ar-Ge harcamalarının ise, inovasyon açısından gerekli girdiler arasında olduğu değerlendirilmektedir (Erkiletlioğlu, 2013).

İnovasyon ve Ar-Ge yetenekleri ile; ülkenin eğitimi, bilim insanı sayısı, geniş bant iletişim olanakları, kümelenmiş küçük ve orta boy şirketler, devlet destekleri ve teşvikleri, Ar-Ge'ye ayrılan kaynaklar arasında doğrudan bir ilişki vardır (Ersöz, 2009:7). Toplumların inovasyon kapasitelerindeki farklılıklarda, ticari ve politik unsurlar, eğitim sistemi, toplumun ödül sistemleri ve işgücünün şekli gibi toplumun yapısal yönü de etkilidir. Hükümet-işletme ilişkileri, risk sermayesi, vergilendirme sistemi ve bankaların kredi verme şekilleri de toplumların inovasyon kapasitelerini etkileyen diğer faktörlerdir (Westwood ve Low, 2003; 241).

Avrupa İnovasyon Göstergeleri ve Küresel İnovasyon Göstergeleri itibarıyla ülke performanslarını değerlendiren çalışmalarda ülkeler; inovasyon lideri, inovasyonu takip edenler, orta derecede yenilikçiler ve inovasyonu yakalayanlar şeklinde sınıflandırılmaktadır (örnek: Ersöz, 2009).

1. KÜLTÜR - İNOVASYON İLİŞKİSİ ÜZERİNE

İnovasyon kültür tarafından şekillenir ve kültürü şekillendirir. Araştırmacılar, neden bazı örgütlerin diğerlerinden daha inovatif olduğunu ya da bazılarının inovasyonu daha erken benimsediğini ve neden bazı ülkelerin inovasyon kapasitelerinin ve performanslarının diğerlerinden daha yüksek olduğunu açıklamak için kültürden yardım alırlar. Kültür inovasyon ilişkisi, örgütsel, endüstriyel, bölgesel ve ulusal düzeyde incelenebilir.

Ulusal kültür, ekonomik davranışa, devlet politikalarına, ulusal kurumlara, iş sistemlerine, bireylerin tercihlerine, beklentilerine ve isteklerine tesir ederek örgütsel davranış, inovasyonu ve girişimciliği güçlü şekilde etkiler (Taylor ve Wilson, 2010: 235; Rinne vd., 2012: 92). Bir kültürü diğerinden farklılaştıran unsurlar, onun kurumları ve iş davranışı, yönetim ve liderlik kavramları, statükodaki değişimlere açıklık ve çeşitli evrensel problemlerle başa çıkma yollarıdır. Bu nedenle, bir ülkenin insanların kültürel değerlerinin, yaratıcılık ve inovasyon eğilimlerini etkileyebilmesi şaşırtıcı değildir (Williams ve McGuire, 2010: 395).

Max Weber kapitalizm anlayışı ve Protestan ahlakı ilişkisini inceleyerek, kültürün belli biçimlerdeki ekonomik davranışları ürettiğine işaret etmiş; değerlerin ve inançların, düşünme biçiminin insan davranışı üzerindeki etkilerini anlaşılır kılmıştır (Smith, 2007: 28-35).

Birçok Amerikalı ve Avrupalı, çalışmanın ahlaki bir erdem olduğuna inanır ve boşa zaman harcamayı uygun görmez. Hinduizm ve Budizm arzuların yok edilmesini vurgular, çünkü bu inanışlara göre arzular, endişelere sebep olur. Sınırlı maddeci istekler de, yenilik yapmak için gerekli güdülemeyi yaratamaz. Dini değerler bazen teknolojik değişimlere karşı olma eğilimindedir ve bu değişimi etkiler. Yaratıcılığı ve girişimcilik çabalarını destekleyen ve değer veren kültürler, teknik kabiliyet ve daha yüksek eğitimle, daha fazla sayıda ve daha kaliteli inovasyonlar gerçekleştirecektir (Herbig ve Dunphy, 1998). İnsanların inançları ve davranışları, yeni fikirlerin geliştirilmesi ve uygulanması sürecini engelleyebileceği veya katkıda bulunabileceği için, inovasyon çeşitli sebeplerle kültürün sonuçlarıyla karşılaşmış olur (Kaasa ve Vadi, 2010: 583).

Bireyci kültürlerdeki örgüt çalışanları yeni ürünleri geliştirme ve denemede toplulukçu kültürlerdeki örgüt çalışanlarından daha özgürdür. Kişisel özgürlük bireylerin yaratıcı şekilde düşünmesine ve hareket etmelerine imkan verir. Bu, inovasyon sürecinin bütün aşamalarındaki aktörler için -bilim adamları, girişimciler, yatırımcılar ve tüketiciler için- pozitif bir anlam ifade eder (Everdingen ve Waarts, 2003: 221; Taylor ve Wilson, 2010: 237).

Toplumun bireyciliği ve inovasyon potansiyeli arasında pozitif bir ilişki

vardır (Herbig ve Dunphy, 1998: 15; Everdingen ve Waarts, 2003: 221; Rinne vd., 2013: 130). Kişisel mükemmellik, başarı, risk alma ve girişimcilik gibi bireyci değerler, Amerika Birleşik Devletleri'nin inovasyon atılımlarındaki kapasitesini açıklamaktadır. Güçlü grup oryantasyonu ve benzerlik gibi toplulukçu Japon değerleri ise, radikal inovasyonlar için var olan potansiyeli sınırlandırmaktadır (Westwood ve Low, 2003: 248). Toplulukçu toplumlar, yukarı doğru iletişimi engelleme, aşırı merkezileşme, kural ve prosedürlere aşırı güvenme ve genellikle inovasyona eşlik eden radikal sosyal değişimlere direnme eğilimindedirler (Taylor ve Wilson, 2010: 237).

Güç mesafesi ile inovasyon arasında ise negatif yönlü ilişki vardır. Yüksek güç mesafesine sahip ülkelerde inovasyon oranları daha düşüktür (Rinne vd., 2013: 130; Singh, 2006). Bu kültürlerde merkezi hiyerarşik yapılar tercih edilirken; güç mesafesinin düşük olduğu kültürlerde, adem-i merkeziyetçi yapıdaki organik örgütler ön plana çıkmaktadır ki bu da inovasyona daha fazla imkan vermektedir. Bürokrasi, yaratıcı insanların hiyerarşik örgüt kanalları doğrultusunda çalışmasını beklediği için yaratıcı faaliyeti azaltır (Herbig ve Dunphy, 1998: 16; Williams ve McGuire, 2010: 398; Lin, 2009: 1289).

Düşük güç mesafesi inovasyon için daha uygun bir ortam sağlar; çünkü, bireylerin daha özgür olmalarına, kendi fikirlerini araştırmalarına ve statüko ile mücadele etmelerine imkan verir. Yüksek güç mesafesi, katı hiyerarşi, merkezileşme, kurallara ve düzenlemelere vurgu, uyum, iletişim ve fikirlerin özgürce akışına sınırlama anlamına gelmektedir ve bu da yaratıcılık ve inovasyon potansiyelini sınırlandırmaktadır (Westwood ve Low, 2003: 249).

İnovasyon, risk almayı destekleyen kültürlerde daha fazladır (Lin, 2009: 1289). Belirsizlikten kaçınmanın düşük olduğu toplumlarda bireyler risk alma eğilimindedirler, yeni fikirlere ve değişime daha açıktırlar, bu sebeple girişimcilik ve inovasyon da daha yüksektir. Düşük belirsizlikten kaçınma, inovasyon sürecine yardımcı olduğu için daha yüksek ulusal inovasyon oranları ile sonuçlanmaktadır (Westwood ve Low, 2003: 251; Singh, 2006; Rinne vd., 2013: 130).

Eril kültürler, çıktılar ve performans üzerinde dururken; dişil kültürlerde öncelik ürün inovasyonunda süreçler ve estetiktir (Herbig ve Dunphy, 1998: 16). Eril ve dişil kültürlerin inovasyonla ilişkisi üzerine yapılan çalışmalarda farklı sonuçlar elde edilmiştir. Eril kültürlerin başarı, ödüller ve performans üzerine yaptığı vurgunun inovasyonu desteklediğini ileri sürenler (Everdingen ve Waarts, 2003: 221; Singh, 2006; Efrat, 2014: 14) olduğu gibi, dişil kültürlerin sahip olduğu sıcak ve destekleyici iklimin yeni ürün geliştirme projelerini pozitif bir şekilde etkilediğini belirtenler (Lin, 2009: 1289) veya erillik ve dişilik boyutları ile inovasyon arasın-

da bir ilişki olmadığını savunanlar vardır (Rinne vd., 2013: 130).

Uzun dönemli oryantasyon, tutumluluk ve azim içerir. Azim de yaratıcılık içerir ve yenilikçi bir toplum olabilmek için gerekli kültürel bir karakteristiktir (Westwood ve Low, 2003: 253). Geçmiş yönelimli kültürler, problemlerin çözümünde zaten var olan, denenmiş ve test edilmiş rutinleri ve yöntemleri kullandıkları ve değişime daha fazla direnç gösterdikleri için daha az yenilikçidirler (Westwood ve Low, 2003: 252).

Firmaların sürdürülebilir rekabet avantajı elde edebilmeleri sahip oldukları örgüt kültürünün açıklığına bağlıdır. Örgüt kültürünün açıklığı, demokratik katılımı ve inovasyon faaliyetlerini ifade eder ve örgütlerin yenilikleri kabul etmesini, yeni ihtiyaçlarını daha hızlı ve daha iyi belirlemesini daha sonra da avantajlı stratejik ilk hamlesini yapmasını sağlar. Örgüt kültürünün yeni fikirlere açıklığı ve örgütsel öğrenme kabiliyeti, teknolojik inovasyon kabiliyeti üzerinde önemli bir etkiye sahiptir (Weihong, Caitao ve Dan, 2008: 12).

Eğer örgütsel tasarım çalışanların girişimci davranışlarına imkan verirse, stratejik insan kaynakları yönetimi daha fazla inovasyona öncülük edebilir (Wei, Liu ve Herndon, 2011: 21). İnovasyon büyük ölçüde inisiyatif alan, işlerinde yaratıcı olan ve motive olmuş çalışanlara bağlıdır. Başarılı firmalar, örgüt kültüründe ve yönetim süreçlerinde inovasyonu benimseme kapasitesine sahiptir.

Liderlik de örgütsel inovasyonun önemli bir belirleyicisidir (Jaskyte ve Dressler, 2005: 26). İnovasyon, takipçilerine yeteri kadar serbestlik ve yeni yaklaşımlar denemek için tolerans tanıyan bir lider gerektirirken, fikirlerin ve yaklaşımların inovasyonla sonuçlandığından emin olmak amacıyla belli bir miktar kontrol uygulanmasını da getirir. Başarılı öncü inovasyon, liderin iş ihtiyaçları ve fikir üretme arasında köprü kurmasına ve belirgin hedefler sunmasına, aynı zamanda bu hedeflere ulaşmak için hoşgörüyü sahip olmasına ihtiyaç duyar (Lin ve McDonough, 2011: 5).

İnovasyon gelişimi için ideal liderlik tipi olarak birçok yazar tarafından dönüşümcü liderlik tanımlanmaktadır. Dönüşümcü liderler, gelecek odaklı, serbest fikirli, dinamik ve planlama konusunda duyarlıdır; çalışanlarının kendi vizyonlarını benimsemelerini ve gerçekleştirmek için birleşmelerini ister, onları bu konuda teşvik ederler (Jaskyte ve Dressler, 2005: 27). Farklı türdeki inovasyonları çabuklaştırmak için farklı liderlik stilleri gereklidir. Katılımcı liderlik, radikal inovasyonun gelişimi için çok daha yardımcı olurken, otoriter liderlik ise artımsal inovasyonlar için daha faydalı olmaktadır (Lin ve McDonough, 2011: 2).

İnovasyonun üretilmesi ve yayılması -benimsenmesi ya da adapte edilmesi- de inceleme alanına farklılık ve zenginlik getirir. Varolan kültürel koşullar, inovasyonun ne zaman, nasıl, hangi formda benimseneceği-

ni ya da benimsenip benimsenmeyeceğini belirler (Herbig ve Dunphy, 1998:14).

İnovasyonu başlatma çoğu zaman bireysel bir hareket olarak görülmektedir; bireyci toplumlarda çalışanlar yeni şeyleri denemek için daha fazla fırsata sahiptir (Kaasa ve Vadi, 2010: 586-587). Bireycilik inovasyonun başlama aşamasında yararlı iken, toplulukçuluk uygulama aşamasında daha yararlıdır (Westwood ve Low, 2003: 249).

Belirsizlikten kaçınmanın yüksek olduğu toplumlarda bireyler inovasyonları tehdit olarak algılama eğiliminde oldukları için inovasyon ve değişime karşı direnç oluştururlar ve bu da yeniliğin yayılımını ve kabul edilmesini yavaşlatır. Belirsizlikten kaçınmanın yüksek olduğu ülkelerde, yeniliği kabul etme oranı düşüktür çünkü müşteriler var olan ürün ve hizmetleri tercih etmektedir (Efrat, 2014: 14; Herbig ve Dunphy, 1998: 16; Rauch vd., 2013: 736; Tolba ve Mourad, 2011: 7-9).

Sıkı kültürere göre gevşek kültürlerde bireylerin normları ihlali daha az sosyal baskıya konu olmaktadır. Sosyal sıklık-gevşekliğin, kurumsal ve psikolojik adaptasyon ile birlikte organizasyonel sıklık ve gevşekliği etkilediğini; kurumlar üzerinde örneğin istikrar, inovasyon ve değişim bakımından önemli etkilerinin olduğu kabul edilmektedir. Ayrıca sosyal boyutu ve psikolojik boyutu ile bireylerin davranışları üzerinde de riskten kaçınma, risk alma ve yenilik gibi etkilerinin bulunduğu kabul edilmektedir (Leung ve Ang, 2009).

İnovasyonun bölge ve ülke sınırları dışına yayılırken kültüre özgü adaptasyon süreci geçirmesini inceleyen Kimberly ve Rye (2009), konuyu açıklamak için “inovasyon morfolojisi” deyişini kullanmışlardır. Tarihi, politik ve kurumsal bileşenler, inovasyonun sınır ötesinde yayılırken farklılaşmasına, kendi kültürel normlarına ve amaçlarına uygun şekilde adapte edilmesine etki ederler.

Genel olarak, bir toplulukta yaratılan innovasyon çok az kere evrensel olabilmektedir. Bunun bir örneği bilgi teknolojileri olmuştur, örnek olarak ABD kökenli Microsoft ürünleri verilir. Her ne kadar bilgi teknolojileri üreten şirketler evrensel olan bir ürün pazarlamak istese de “evrensel yazılım” kavramının kendisi batılı metaforlara, gösterimlere, renk algılarına ve yön bulma mantığına dayanmaktadır. Oysa metaforlar, gösterimler, renk algıları ve diğer dizayn parçaları toplumdan topluma değişmektedir (Leung ve Ang, 2009). İkonların ve estetik gösterimlerin kültürler arasında aynen kullanılması pekçok karışıklığa neden olmaktadır. Shen, Woolley ve Prior, 2006 tarihli çalışmalarında (aktaran, Leung ve Ang, 2009) MS Windows’taki “Benim Bilgisayarım” uygulamasının böyle bir sonuç verdiğini bulmuşlardır. “Benim Bilgisayarım” kişisel sahipliği anlatır ancak bazı ülkelerde özel mülk ve sahiplik hakları yaygın değildir. İlginç bir ikilem de evrensel yazılım üreten firmaların farklı

diller için bayrak kullanmasındaki sıkıntıyı gören Callahan (aktaran, Leung ve Ang, 2009) tarafından ortaya konmuştur: “Bir dil için kullanılan en uygun sembol bayraktır, ancak İngilizce dilini web üzerinden en iyi gösterebilecek bayrak hangisidir? İngiliz, Amerikan veya Avusturya bayraklarını mı? İngilizce konuşulan (Hindistan, Güney Afrika gibi) ülkeler ne olacak? Bir bayrağın bir dili temsil etmesi fikri bu sebeple iyi bir fikir değildir ve potansiyel olarak politik tartışmalara sebep olabilir” denilmektedir.

Daghfous ve arkadaşları 1999 yılında yaptıkları çalışmada, bireylerin yeni ürünleri benimseme eğilimleri ile değerler arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Yeni bir ürünün benimsenme sürecinin kişiden kişiye, demografik (yaş, ikamet yeri vb.), sosyoekonomik (maaş, sosyal sınıf vb.), psikolojik ve sosyolojik (kişilik, açık fikirlilik vb.) ve kültürel (değerler sistemi, etnik köken vb.) özellikler ile değiştiğini ileri sürmüşlerdir. Sonuç olarak da, bireysel değerlerin tüketicilerin yeni ürünleri benimseme eğilimleri üzerinde önemli bir etkisinin olduğunu bulmuşlardır. Genç ve yüksek statüye, gelire ve eğitim seviyesine sahip tüketiciler, yeni ürünleri daha kolay kabullenme eğilimindedirler (Kumar, 2014: 6).

Schwartz (2009) değer oryantasyonu çalışmasında kültürle ilgili sosyal yapısal değişkenleri de ele almıştır. Buna göre, ekonomik gelişme, bireylerin özerklik kazanmasına ve kişisel sorumluluk almasına yardımcı olur. Özerklik ve eşitlikçilik, ortalama bireysel gelir ile güçlü pozitif korelasyona sahiptir. Gömülülük ve hiyerarşi bu refah göstergeleriyle negatif korelasyona sahiptir. Özerklik ve demokrasi, ulusal refahtan bağımsız olarak birbirini destekler. Gömülülük ise demokrasiye terstir. Yine, ulusal refahtan bağımsız olarak demokrasi ile eşitlikçilik pozitif, hiyerarşi negatif korelasyona sahiptir. Kişisel çıkarların gözetilmesi, karın maksimize edilmesi ve ekonomik büyüme, rekabetçi ekonomilerin ideolojisini oluşturur. Bu bağlamda da kültür - inovasyon - ekonomi ilişkisi çeşitli değişkenlerle incelenebilecek özel bir çalışma alanı olarak kendisine yer bulur.

SONUÇ

İnovasyona kültürel etkiler üzerine yapılan önceki çalışmalardan bazılarının bulgularını şöyle özetlemek mümkündür: Yüksek bireycilik yüksek inovasyon kapasitesi; risk alma istekliliği - değişime açıklık, uzun dönem oryantasyon daha yüksek inovasyon kapasitesi; düşük güç aralığı yüksek inovasyon; zayıf belirsizlikten kaçınma daha yüksek girişimcilik, maskülen feminen değer farklılıkları inovasyonda farklılaşma; demokrasi, kapitalizm, rekabet ve bireycilik inovasyonla ilgili değişkenler; bilgiye açıklık, risk üstlenme isteği, din, eğitim inovasyon kapasitesi, kolektivism, daha yüksek süreç - daha az radikal inovasyon; erken benimseyen-

ler, yüksek eğitim seviyesi, daha az merkezi hükümet, bilime pozitif tutum, sık seyahat daha yüksek inovasyon kapasitesi ile ilişkilendirilmiştir (Herbig ve Dunphy, 1998:17).

Kavramsal düşünme ve bağımsız faaliyete önem veren, öğrenmeyi öğreten eğitim sistemi ve GSYİH içinde Ar-Ge harcamalarına ciddi payların ayrılması inovasyon için uygun zemin hazırlar. Örgütlerde değişime açıklık, yeni ve alışılmadık fikirlerin, iletişimin değerli görülmesi ve cesaretlendirilmesi, hatalara tolerans gösterilmesinin yaratıcılık ve inovasyon üzerinde olumlu etkisi vardır (Auernhammer ve Hall, 2014). Organik örgüt yapılarının ve kültürlerinin inovasyonu kolaylaştırıcı etkisi söz konusudur (Green ve Cluley, 2014).

Sürdürülebilir rekabet üstünlüğü elde etme ve kalkınmayı sağlamak için inovasyonun önemi yadsınamaz. İnovasyon yazınında, teknolojik yetenekler/yeterlikler, AR-GE yatırımları, bilgi yaratımı/yönetimi, inovasyon türleri, inovasyonun başlatılması ve benimsenmesi, yayılması, ekonomik gelişme, girişimcilik vb. temalı araştırmalar yaygınken, kültürün inovasyon üzerine etkilerini araştıran çalışmalara daha az rastlanılmaktadır. Oysa pek çok ampirik araştırma göstermektedir ki, kültür inovasyonu başlatma ve uygulama kapasitesi üzerinde etkilidir. İnsanların inançları ve davranışları yeni fikirlerin geliştirilmesi ve uygulanması sürecini engelleyebilir veya katkıda bulunabilir. Buna ilişkin araştırmalar, inovasyon çeşitleri ile örgüt kültürü; ulusal kültür ile ulusal inovasyon sistemleri; kültürel çeşitlilik ile inovasyon; örgütsel çift yeteneklilik, yaratıcılık ve ulusal düzeyde yaratıcılık; ulusal kültür - inovasyon - büyüme ilişkisi; değerler ve inovasyonun benimsenmesi - adaptasyonu üzerinedir.

Kültür - inovasyon ilişkisi çoğunlukla Hofstede'in temel dört boyutu bağlamında tartışılmaktadır. Konunun; zaman oryantasyonu, sıklık-gevşeklik ve Schwartz'ın değer oryantasyonları başta olmak üzere diğer kültürel boyutlar çerçevesinde de daha fazla incelenmesi alan yazının çeşitlenmesine vesile olacaktır. Bu çalışma ile kültür ve inovasyon ilişkisine dair kavramsal bir çerçeve çizilerek, ilişkinin mikro ve makro boyutlarına ışık tutulması, Türkçe alan yazına katkı sağlanması hedeflenmiştir.

KAYNAKÇA

Aloini D., Martini A. and Neirotti P., (2012), "Unpack It: Organizational Ambidexterity between Structure, Knowledge and Performance: An Empirical Analysis", DRUID Society, Copenhagen, Denmark.

Auernhammer, J. and H., Hall (2014), "Organizational Culture in Knowledge Creation, Creativity and Innovation: Towards the Freiraum Model", *Journal of Information Science*, Vol.40, No.2, pp.154-166.

Baker, S. and A., Mehmood, (2015), "Social Innovation and the Governance of Sustainable Places", *Local Environment*, Vol.20, No.3, pp.321-334.

Carter, R. T., (1991), "Cultural Values: A Review of Empirical Research and Implications for Counseling", *Journal of Counseling & Development*, Vol.70, pp.164-173.

Chesbrough, H., (2004), "Managing Open Innovation", *Research Technology Management*, Vol.47, No.1, pp. 23-26.

Child, J., (2002), "Theorizing about Organization Cross-Nationally: Part-1 an Introduction", *Managing across Cultures Issues and Perspectives*, Ed. W., Malcolm, and P. J., Thomson, Second Edition içinde, pp.26-39.

Daghfous, N., Petrof J. V. and F. Pons, (1999), "Values and Adoption of Innovations: A Cross-Cultural Study", *Journal of Consumer Marketing*, Vol.16, No.4, pp.314-331.

Efrat, K., (2014), "The Direct and Indirect Impact of Culture on Innovation", *Technovation*, Vol.34, No.1, pp.12-20.

Eren, E., (2010), *Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi*, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., 12. Baskı, İstanbul.

Erez, M. and E., Gati, (2004), "A Dynamic, Multi-Level Model of Culture: From the Micro Level of the Individual to the Macro Level of a Global Culture", *Applied Psychology: An International Review*, Vol.53, No.4, pp. 583-598.

Erez, M. and G. S., Drori, (2009), "Global Culture And Organizational Processes", *Cambridge Handbook of Culture, Organizations, and Work*, Ed. R. S., Bhagat and R. M., Steers, Cambridge University Press, First published, içinde pp.148-173.

Erkiletlioğlu, H., (2013), "Dünyada ve Türkiye’de Ar-Ge Faaliyetleri", *Türkiye İş Bankası İktisadi Araştırmalar Bölümü Yayını*.

Ersöz, F., (2009), "Avrupa Inovasyon Göstergeleri (EIS) Işığında Türkiye’nin Konumu", *İTÜ Dergisi/B Sosyal Bilimler*, Vol.6, No.1, pp.3-16.

Everdingen, Y. M. and E., Waarts, (2003), "The Effect of National Culture on the Adoption of Innovations", *Marketing Letters*, Vol.14,

No.3, pp.217-232.

Floyd, S. and P. Lane, (2000), "Strategizing throughout the Organization: Managing Role Conflict in Strategic Renewal", **Academy of Management Review**, Vol.25, pp.154-177.

Franke, R., H., Hofstede, G. and M. H., Bond, (1991), "Cultural Roots of Economic Performance: A Research Note", **Strategic Management Journal**, Vol.12, pp.165-173.

Gassmann, O., Enkel, E. and H., Chesbrough, (2010), "The Future of Open Innovation", **R&D Management**, Vol.40, No.3, pp.213-221.

Govindarajan, V. and C., Trimble, (2012), "Reverse Innovation: A Global Growth Strategy That Could Pre-empt Disruption At Home", **Strategy & Leadership**, Vol.40, No.5, pp.5-11.

Green, W. and R. Cluley, (2014), "The Field of Radical Innovation: Making Sense of Organizational Cultures and Radical Innovation", **Industrial Marketing Management**, Vol.43, No.8, pp.1343-1350.

Griffith, R., Redding, S. and J. V. Reenen, (2004), "Mapping the Two Faces of R&D: Productivity Growth in A Panel of OECD Industries", **The Review of Economics and Statistics**, Vol.86, No.4, pp.883-895.

Gümüşsuyu, Ç., **Yaratıcı Örgüt Kültürü**, TODAİE Yayıncılık, Ankara, 2005.

Herbig, P. and S., Dunphy, (1998), "Culture and Innovation", **Cross Cultural Management: An International Journal**, Vol.5, No.4, pp.13-21.

Hofstede, G., (2015), National Cultural Dimensions, The Hofstede Centre, <http://geert-hofstede.com/national-culture.html>

Hogan, S. J. and L. V., Coote, (2014), "Organizational Culture, Innovation, And Performance: A Test of Schein's Model", **Journal of Business Research**, Vol.67, No.8, pp.1609-1621.

Jaskyte, K. and W. W. Dressler, (2005), "Organizational Culture and Innovation in Nonprofit Human Service Organizations", **Administration in Social Work**, Vol.29, No.2, pp.23-41.

Kaasa, A., and M., Vadi, (2010), "How Does Culture Contribute To Innovation? Evidence from European Countries", **Economics of Innovation and New Technology**, Vol.19, No.7, pp. 583-604.

Karagöl, E. T. ve H., Karahan, (2014), "Yeni Ekonomi AR-GE ve İnovasyon", **SETA**, No.82, s.9-31.

Kimberly, J. R. and C. B., Rye, (2009), "Cultural Variations and The Morphology of Innovation", **Cambridge Handbook of Culture, Organizations, and Work**, Ed. R. S., Bhagat, R. M., Steers, Cambridge University Press, içinde pp.197-215.

Kumar, V., (2014), "Understanding Cultural Differences in Innovation: A Conceptual Framework and Future Research Directions", *Journal of International Marketing*, Vol.22, No.3, pp. 1-29.

Leung, K. and S. Ang (2009), "Culture, Organizations, and Institutions: An Integrative Review", *Handbook of Culture, Organizations, and Work*, Ed. R. S., Bhagat, R. M., Steers, Cambridge University Press, First published içinde pp.23 - 45

Lin, H. E. and E. F., McDonough, (2011), "Investigating the Role of Leadership and Organizational Culture in Fostering Innovation Ambidexterity", *Engineering Management*, Vol.58, No.3, pp. 497 - 509.

Lin, L., (2009), "Effects of National Culture on Process Management and Technological Innovation", *Total Quality Management*, Vol.20, No.12, pp.1287-1301.

Markides, C., (2006), "Disruptive Innovation: In Need of Better Theory", *Journal of Product Innovation Management*, Vol.23, No.1, pp.19-25.

McLean, L. D., (2005), "Organizational Culture's Influence on Creativity and Innovation: A Review of the Literature and Implications for Human Resource Development", *Developing Human Resources*, Vol.7, No.2, pp.226-246.

Miron, E., Erez, M. And E., Naveh, (2004), "Do Personal Characteristics and Cultural Values That Promote Innovation, Quality, and Efficiency Compete or Complement Each Other?", *Journal of Organizational Behavior*, Vol.25, No.2, pp.175-199.

Mulgan, G., (2006), "The Process of Social Innovation", *Innovations*, Vol.1, No.2, pp.145-162.

Nacinovic, I., Galetic, L. and N., Cavlek, (2009), "Corporate Culture and Innovation: Implications for Reward Systems", *World Academy of Science, Engineering and Technology*, Vol.3, pp.344-349.

OECD ve Eurostat, (2005), Oslo Kılavuzu, Yenilik Verilerinin Toplanması İçin İlkeler, 3. Baskı, TÜBİTAK.

OECD. <http://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=2312>

Paap, J. and R., Katz, (2004), "Anticipating Disruptive Innovation", *Research Technology Management*, Vol.47, No.5, pp.13-22.

Rauch, A., Frese, M., Wang, Z. M., Unger, J., Lozada, M., Kupcha, V. and T., Spirina, (2013), "National Culture and Cultural Orientations of Owners Affecting the Innovation-Growth Relationship in Five Countries", *Entrepreneurship & Regional Development: An International Journal*, Vol.25, No.9-10, pp.732-755.

Rinne, T., Steel, G. D. and J., Fairweather, (2012), "Hofstede and Shane Revisited: The Role of Power Distance and Individualism in National-

Level Innovation Success”, *Cross-Cultural Research*, Vol.46, No.2, pp.91-108.

Rinne, T., Steel, G. D., and J., Fairweather, (2013), “The Role of Hofstede’s Individualism in National-Level Creativity”, *Creativity Research Journal*, Vol.25, No.1, pp.129-136.

Schwartz, S., (2009), “Culture Matters, National Value Cultures, Sources, and Consequences”, *Understanding Culture Theory, Research, and Application*, by R. S., Wyer, C., Chiu and Y. Hong, içinde pp.127-150.

Singh, S., (2006), “Cultural differences in, and influences on, consumers’ propensity to adopt innovations”, *International Marketing Review*, Vol.23, No.2, pp.173 - 191.

Sinha, R., (2013), “Reverse Innovation: A Gift from Developing Economy to Developed Economy”, *Business Perspectives & Research*, Vol.2, No.1, pp.69-78.

Smith, P., (2007), *Kültürel Kuram*, Çev. S. Güzelsarı ve İ. Gündoğdu, Babil Yayınları: 54, İkinci Baskı, İstanbul.

Taylor, M. Z. and S., Wilson, (2010), “Does Culture Still Matter?: The Effects of Individualism on National Innovation Rates”, *Journal of Business Venturing*, Vol.27, No.2, pp. 234-247.

Tolba, A. H. and M., Mourad, (2011), “Individual and cultural factors affecting diffusion of innovation”, *Journal of International Business & Cultural Studies*, Vol.5, pp.1-16.

Triandis, H. C., (1996), “The Psychological Measurement of Cultural Syndromes”, *American Psychologist*, Vol.51, No.4, pp.407-415.

Triandis, H. C., (2009), “Ecological Determinants of Cultural Variation”, *Understanding Culture Theory, Research, and Application*, Ed. R. S., Wyer, C., Chiu and Y. Hong, içinde pp.189-210.

Ülkü, H., (2004), “R&D, Innovation, and Economic Growth: An Empirical Analysis”, *IMF Working Paper*, No: 04/185.

Valencia, J. C. N., Valle R. S., and D. J., Jimenez, (2010), “Organizational Culture as Determinant of Product Innovation”, *European Journal of Innovation Management*, Vol. 13, No.4, pp.466 - 480.

Vecchi, A. and L., Brennan, (2009), “A Cultural Perspective on Innovation in International Manufacturing”, *Research in International Business and Finance*, Vol.23, No.2, pp.181-192.

Wang J. and K. Tsai, (2004), “Growth and Productivity in East Asia”, *NBER-East Asia Seminar on Economics*, Vol.13, pp.277-296.

Wang, S., Guidice, R. M., Tansky, J. W. and Z. M., Wang, (2010), “When R&D Spending is not enough: The Critical Role of Culture When You Really Want to Innovate”, *Human Resource Management*, Vol.49, No.4,

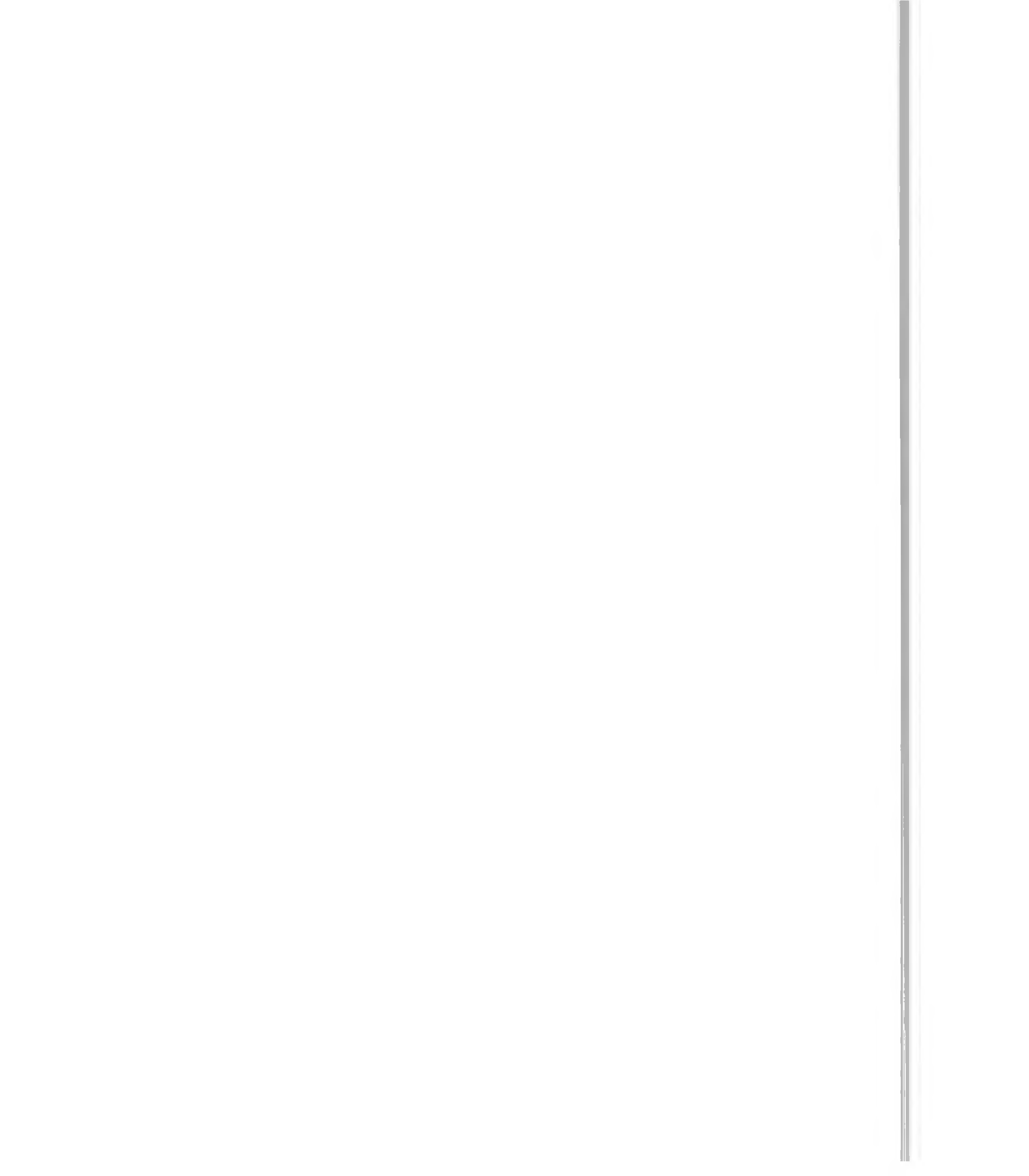
pp.767-792.

Wei L. Q., Liu, J. and N. C., Herndon, (2011), "SHRM and Product Innovation: Testing the Moderating Effects of Organizational Culture and Structure in Chinese Firms", *The International Journal of Human Resource Management*, Vol.22, No.1, pp.19-33.

Weihong, X., Caitao, S.and Y., Dan, (2008), "A Study on The Relationships Between Organizational Culture, Organizational Learning, Technological Innovation And Sustainable Competitive Advantage", *International Conference on Computer Science and Software Engineering*, Vol.5, pp.9-13.

Westwood, R. and D. R. Low, (2003), "The Multicultural Muse: Culture, Creativity and Innovation", *International Journal of Cross Cultural Management*, Vol.3, No.2, pp.235-259.

Williams, L. K. and S. J., McGuire, (2010), "Economic Creativity and Innovation Implementation: The Entrepreneurial Drivers of Growth? Evidence from 63 Countries", *Small Business Economics*, Vol.34, pp.391-412.

VERİ MADENCİLİĞİ TABANLI GELECEK ODAKLI TEKNOLOJİ ANALİZİ: SEKTÖREL STRATEJİ ÇALIŞMALARI İÇİN ALTERNATİF BİR YAKLAŞIM*

Serhat Burmaoğlu**

Ziya Söğüt***

Özcan Sarıtaş****1

1. GİRİŞ

Lundvall (1992) modern ekonomi için en temel kaynağın bilgi olduğunu savunmaktadır. Bu kapsamda, geleceğin öne çıkan teknolojilerinin, bilim ve teknikteki ilerlemeler tarafından yönlendirileceği açıktır. Öne çıkan bu yeni bilim dalları ve teknolojiler, yeni bir endüstriyel devrime yön vererek küresel sanayi ve ekonomik yapı üzerinde de derin bir etkiye sahip olacaktır (Li ve diğerleri, 2014). Porter (1980), öne çıkan sanayileri; yeni teknolojik inovasyonlar, maliyet ilişkilerindeki nispi değişimler, müşteri ihtiyaçlarında öne çıkan konular veya diğer ekonomik ve sosyolojik değişimler sonucunda şekillenmiş veya yeni bir biçim kazanmış sanayiler olarak tanımlamaktadır. Ancak öne çıkan sanayilerin, olgunlaşma düzeyine gelmeden tanımlanmaları zor olabileceğinden, bu tür çalışmaların yapılması kolay değildir. Bunlara ilave olarak; öne çıkan birçok sanayi başarısız olduğundan, bu sanayileri de bulmak ve üzerinden çalışmak zordur.

Teknolojik değişimlerin hızlı olduğu günümüzde, kurumların/firmaların hayatta kalabilmeleri (Wyk, 1997) için bilim ve teknolojideki en son gelişmeleri takip edebilmeleri (Ashton ve Stacey, 1995) ve örgütsel stratejilerini, formülasyonlarını ve uygulamalarını geleceğin pazar ve teknolo-

* Bu çalışmayı bizleri tanıştıran sevgili arkadaşımız ve yeri doldurulamayacak genç bir bilim insanı olarak her zaman hatırlayacağımız değerli meslektaşımız Doç. Dr. Ali Fıkrkoca'ya ithaf ediyoruz. Özcan Sarıtaş & Serhat Burmaoğlu.

** Doç.Dr.; İzmir Katip Çelebi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Balatçık/Çiğli, İzmir, serhatburmaoglu@gmail.com.

*** Doç.Dr.; Fen Bilimleri Enstitüsü, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, mzsogut@gmail.com.

**** Doç.Dr.; National Research University, Higher School of Economics, Moscow, Russia & Manchester Institute of Innovation Research, University of Manchester, United Kingdom, osaritas@hse.ru.

1 Dr. Özcan Sarıtaş'ın bu çalışmada yaptığı katkı Rusya Ulusal Araştırmalar Üniversitesi'nin Temel Araştırmalar Programı tarafından desteklenmiştir (Dr. Ozcan Saritas' contribution in this chapter was supported by the Basic Research Program at the National Research University Higher School of Economics, Moscow).

jileriyle uyumlu hale getirmeleri (Hauptman ve Pope, 1992) çok önemli görülmektedir. Bu nedenle *stratejik teknoloji taraması*, firmaların dışa dönük ve geleceğe bakan kurumlar olmasını teşvik eden etkili bir süreçtir. Uzgörü yapılmasını teşvik eden bu süreç, kurumsal öğrenmeyi artırmakta ve firmalara, *açık teknoloji stratejisi* geliştirmeleri konusunda yardım etmektedir.

Tüm bu bilgiler ışığında, öne çıkan teknolojileri belirleyebilmek veya yeni sanayiler oluşturabilmek isteyen gelişmiş ülkeler, hızla değişen dünyada ulusal, sektörel, bölgesel ve firma düzeyinde teknolojinin gerisinde kalmadan mevcut rekabetçi güçlerini koruyabilmek ve daha da güçlendirebilmek için belirli strateji ve politika faaliyetleri yürütmektedirler. Yürütülen çalışmalardan birisi de teknoloji uzgürüsü, teknoloji öngörüsü, teknoloji değerlendirme, teknoloji fırsat analizi (Porter ve Detampela, 1995) ve teknoloji yol haritası (Phaal ve diğerleri, 2011) gibi farklı şekillerde tanımlanan uzgörü çalışmalarıdır.

Bu kapsamda, yürütülen çalışmanın amacı, uzgörü ve teknoloji uzgürüsü hakkında farkındalık yaratabilmek ve akabinde veri madenciliği tabanlı gelecek odaklı sektörel bir teknoloji uzgörü modelinin nasıl olabileceğine dair öneride bulunmaktır. Çalışmayı diğer teknoloji stratejisi çalışmalarından farklı kılan tarafı, sonuç odaklı değil süreç odaklı olması ve uzman tabanlı değil veriye dayalı olmasıdır. Ancak alan uzmanları ve paydaşlar bu süreçte danışman olarak yer alacaklardır. Zira veri, geleceğe ilişkin zayıf sinyaller üretirken bunları kıymetlendirmek ve paydaşların bilgi ve yetenek altyapısına, temel yeteneklerine nasıl bir katkı sağlayacağını belirlemek uzmanların danışmanlığı olacaktır.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünü müteakip ikinci bölümde genel olarak uzgörü konusundan bahsedilmiştir. Üçüncü bölümde, teknoloji uzgürüsü kavramı, teknoloji uzgürüsünü farklı kılan hususlar, teknoloji uzgürüsünün öncelikleri, amaçları ve yöntemleri üzerinde durulmuştur. Dördüncü bölümde ise, elde edilen bilgiler ışığında bir veri madenciliği tabanlı gelecek odaklı sektörel bir teknoloji uzgörü modeli önerilmiş ve tartışmaya açılmıştır.

2. UZGÖRÜ KAVRAMI

İnsanoğlunun tarih sahnesinde yer aldığı günden itibaren içinde bulunduğu merak duygusu, basit ya da karmaşık olsun her türlü karar verme durumunda geleceği düşünerek farklı olasılıkları değerlendirmesini gerektirmektedir. Uzgörü kavramının temelleri de bu düşüncelere dayanmakla birlikte bunların daha da ötesine giden derin anlamlar taşımaktadır.

Geleceği düşünme, zaman içerisinde sadece bireysel bir eylem olmaktan çıkmış, buna ilave olarak toplumsal gelişmenin yönünü belirleyen

bir düşünme biçimi haline gelmiştir. Toplumsal ilişkilerin her geçen gün giderek karmaşıklaşmaya başladığı modern dönemde, çok çeşitli toplumsal konu alanlarını uzun dönemli geleceği düşünerek ele almak ve verilen kararların kısa dönemdeki etkilerini araştırmaya dönük çalışmalar yapılmıştır. Örneğin Endüstri Devrimi ile birlikte, ileriye dönük çalışmaların daha çok temel bilimlerde ve teknoloji alanında yapılmaya başlandığı; sosyal bilimlerde ise daha kısa dönemli çalışmaların yoğunlaştığı görülmektedir.

Teknoloji konularında yapılan gelecek odaklı çalışmalar, özellikle II. Dünya Savaşı öncesi ve sonrasındaki yıllarda yoğunluk kazanmıştır. 1930'lara kadar "Eğilim" (trend), "itici güç" (driver) ve "ekonomik gösterge" (economic indicator) kavramları tartışılmıştır. 1930'larda başlayan ve 1960'larda gelişerek ve artarak devam eden bu çalışmalarda genel olarak gelecek tahmin edilmeye çalışılmıştır.

1950'li ve 60'lı yıllarda uzman görüşlerinin analizlerine dayalı olan Delfi Anketi (Delphi Survey) (Rowe ve Wright, 1999), Senaryo Planlama (Scenario Planning) (Chermack ve diğerleri, 2001), Karşılıklı Etki Analizi (Cross Impact Analysis) ve bilgisayar destekli simülasyon yöntemlerinin temelleri atılmıştır. Bu yöntemler, Soğuk Savaş döneminde Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nde özellikle savunma sektörü ile büyük firmalar tarafından geniş çapta teknolojik problemlerin çözümünde ve strateji geliştirmede yaygın olarak kullanılmıştır. Farklı olasılıkların değerlendirilerek 'en olası' geleceği saptamaya yönelik olarak yapılan ve genel olarak bilim, teknoloji ve mühendislik alanlarını konu alan bu çalışmalar, "Tahmin (Forecasting)" çalışmaları olarak adlandırılmıştır. Uzun dönemli düşünme yanında uzman görüşlerine dayalı olarak yapılan tahmin çalışmaları burada bahsedilen uzgörü çalışmalarının temelini oluşturan diğer bir unsurdur.

1970'li yıllarda gelecek tahminlerinin geçerliliği ve güvenilirliği sorgulanmaya başlanmıştır. Meadows vd. (1972), "Limits to Growth" isimli kitaplarında, hızla büyüyen dünya nüfusu ve sınırlı kaynak temininin sonuçlarını modellemeye çalışmışlar, ancak sistemin karmaşıklığı dolayısıyla basit tahmin yöntemleri ile bu modellemenin mümkün olamayacağı sonucuna varmışlardır. Benzer şekilde, 1973 yılında yaşanan petrol krizinin tahmin edilememesi sonucunda; en olası geleceği basit eğilim (trend) analizleri gibi yöntemlerle tahmin etmeye çalışmanın, geleceğe yönelik politikalar ve stratejiler geliştirilmesinde yetersiz kaldığı görülmüştür. Tahmin yöntemleri bu tarihten sonra tamamen ortadan kalkmamışsa da, yöntemlerin temel varsayımları değişikliğe uğramıştır. Zamanla süreklilik ve doğrusallık kavramının olmayışı ve analizler sonucu elde edilen veriler dışında bir süreksizliğin de mevcut olduğu varsayımı kabul edilmiştir. Bunun sonucunda tahminler daha az deterministik bir

biçimde, yani geleceğin tamamen geçmişin bir uzantısı olmadığı düşünülerek yapılmaya başlanmıştır. Ancak trend analizlerine, matematiksel veya ekonomik modellere dayalı gelecek tahmininin özellikle ‘kamu politikalarına uygulanabilirliği konusundaki şüphelere daha 1950’li yıllarda rastlamak mümkündür (Kaplan vd., 1950).

Yaşanan bu gelişmeler doğrultusunda, 1970’lerin sonlarına gelindiğinde gelecek odaklı politika ve strateji geliştirme konusunda ‘farklı gelecek alternatiflerinden söz edilmeye başlanmıştır. Yani gelecekte olabilecek gelişmeleri tahmin ederek bu gelişmelere göre pozisyon alan ‘reaktif’ bakış açısının yerine, gelecek için farklı alternatifler olduğunu kabul eden, geleceği değiştirmeye, onu kontrol etmeye dayalı ‘proaktif’ bir bakış açısı benimsenmeye başlanmıştır. Bu dönemde ulusal, bölgesel ve sektörel gelişmenin sadece teknolojik Ar-Ge yoluyla mümkün olmadığı, bu tür bir gelişmenin ancak sosyal, ekonomik ve politik boyutları ile birlikte bütün bir sistem olarak düşünüldüğünde mümkün olabildiği görülmüştür. Dolayısıyla bilim ve teknoloji alanında pazar odaklı, sosyal ve demografik eğilimleri göz önüne alan daha geniş bir bakış açısının gerekliliği ortaya çıkmıştır. Konunun bu derecede genişlemesi, beraberinde, sürece sadece uzman veya bilim insanının değil bütün paydaşların katılımını ve üzerinde ‘Uzlaşmış bir gelecek vizyonu’ oluşturularak bugün için kararlar verilmesini gündeme getirmiştir.

İşte bu düşüncelerle birlikte olgunlaşan ve içerisinde ‘Uzak görüş’, ‘Uzman görüş’ ve ‘Uzlaşmacı görüş’ anlamlarını taşıyan uzgörü kavramı, yaratıcı, katılımcı ve organize bir yolla uzun dönemli gelecek ile iletişim kurma, geleceği yönetme ve geleceği yaratma amacını taşıyan bir aktivedir (Sarıtaş 2006). 1980’lerin Bilim ve Teknoloji odaklı yaklaşımıyla, Martin (1995) uzgörüü şu şekilde tanımlamaktadır:

“gelecekte en büyük ekonomik ve sosyal faydaları sağlayabilecek stratejik araştırma ve yeni teknoloji alanlarının tanımlanması amacıyla bilim, teknoloji, ekonomi ve toplumun uzun dönemli geleceğine sistematik bir biçimde bakma süreci” (s.140).

Bu tanım 1990’larda yapılan birçok ulusal uzgörü çalışmalarının temelini oluşturmuştur. 2000’li yıllara gelindiğinde uzgörü tanımında uzgörünün sosyal boyutunu ve katılımcı yapısını vurgulayan bir yaklaşıma doğru gidildiği görülmektedir. Avrupa Komisyonu için yapılan bir çalışmada uzgörü sürecinin beş ana bileşenine dikkat çekilmektedir. Bu doğrultuda uzgörü, “bugün alınan kararları bilgilendirmek ve kolektif bir biçimde harekete geçmeyi sağlamak üzere uygulanan; sistematik, katılımcı, gelecek hakkında bilgi toplamaya yönelik, orta-uzun dönemli vizyon oluşturma süreci” olarak tanımlanmaktadır.

Günümüze kadar yapılan uzgörü çalışmalarının hemen hemen hepsinin bir ya da birden fazla yöntemin (örneğin Panel, Delfi Anketi, Senaryolar)

kullanılmasından ibaret olduğu görülmektedir. Çalışmalar bu yöntemler tarafından adeta ‘rehin alınmıştır’. Bu durumun sakıncaları Sarıtaş (2006) tarafından detaylı bir biçimde tartışılmış ve uzgörü çalışmalarının sadece belli başlı yöntemlerin uygulanması biçiminde değil, uzgörü çalışmasının yapıldığı ülkeye, bölgeye veya sektöre uygun olarak tasarlanmış olan bir ‘metodoloji’ çerçevesinde yürütülmesi gerektiği sonucuna varılmıştır. “Sistemler Düşüncesi” üzerine kurduğu “Sistemik Uzgörü” yaklaşımında Sarıtaş (2006), uzgörü çalışmaları için 5 aşamalı bir “Zihinsel Eylem Süreci” (Mental Act Process) ortaya koymuştur. Bunlar:

- Anlama
- Sentez
- Analiz ve seçim
- Dönüşüm (Yol Haritaları)
- Hareket

olarak sıralanmaktadır. Anlama sürecin ilk adımıdır. Ele alınan konuya bir sistem ve diğer sistemin bir alt ve üst sistemi olarak bakarak, bu sistemlerin doğasını ve çalışma biçimlerini anlamayı hedefler. Sistemde yer alan paydaşlar, dünya görüşleri, amaçları ve değer yargıları ile birlikte değerlendirilir. Bu ilk aşamanın sonunda konuya geniş bir perspektifte hâkim olunması ve katılımcılar arasında bir uzlaşma olmasa bile mevcut duruma yönelik ortak bir anlayış geliştirilmesi sağlanır. İkinci aşama, yeni fikirler, beklentiler, değerler, estetik ve vizyon ile eğilimler ve itici güçlerin sentezlenmesi yoluyla farklı gelecek modellerinin üretilmesi amacını taşır. Üçüncü aşamada tanımlanan bu gelecek modelleri katılımcı bir ortamda paydaşlar arasında karşılıklı fikir ve bilgi alışverişinin sağlanarak değerlendirilir, tartışılarak analiz edilir ve aralarından en uygun olanı seçilir. Dönüşüm, “mevcut sistemin gelecek için tanımlanan sisteme dönüştürülebilmesi” için uzun, orta ve kısa dönemde yapılması gerekenlerin, ihtiyaç duyulacak olan yapısal ve davranışsal değişikliklerin tartışıldığı aşamadır. Son aşama ise harekete geçebilmek için gerekli politika ve stratejilerin tanımlanmasıdır.

Tüm bu süreçte, uzgörü çalışmasına yön vermek, bir diyalog ve tartışma ortamı yaratmak, paydaşların ve toplumun sürece katılımlarını sağlamak ve yapılan tüm çalışmalardan sonuçlar ortaya çıkarabilmek amacıyla çeşitli yöntemler kullanılmaktadır. Çalışma sırasında seçilecek yöntemler yukarıda tanımlanan Zihinsel Eylem Süreci doğrultusunda, çalışmanın amacına, süresine, katılımcılarına, çalışmadan çıkması beklenen sonuçlara göre seçilir ve birbirleri ile çalışma metodolojisi çerçevesinde entegre edilirler.

Uzgörü yöntemleri ana olarak dört grupta toplanabilir:

- Uzman görüşlerini almaya yönelik yöntemler,

- Yaratıcılığı harekete geçiren yöntemler,
- Etkileşim sağlayan yöntemler,
- Gözden geçirme ve inceleme yöntemleridir.

Uzman panelleri, Delfi anketi, kritik teknolojiler ve yol haritaları uzman görüşlerinin alınması yoluyla kullanılan yöntemlerdendir. Senaryo planlama, beyin fırtınası, bilim kurgu gibi yöntemler yaratıcılığı harekete geçiren yöntemlerdendir. Konferanslar, seminerler ve çalıştaylar bir grup olarak yapılan ve paydaşların karşılıklı etkileşimi ile gerçekleştirilen yöntemlerdir. Literatür taraması, eğilim ve itici güç analizi ve içerik analizi gibi yöntemler ise eldeki mevcut kaynakların/yayınların gözden geçirilmesi ve incelenmesi yolu ile sürece katkı sağlayan yöntemlerdir.

Burada önemli olan birinci nokta, yukarıda sayılanlar dışında uzgörü sürecinde kullanılacak pek çok yöntemin bulunduğudır. Bu yöntemler yukarıda tanımlanan dört gruptan birine veya bir kaçına aynı anda girebilirler. Örneğin beyin fırtınası yaratıcılığı harekete geçiren ve aynı zamanda etkileşim sağlayan bir yöntemdir. Burada bu yöntemlerden tek tek bahsetmek mümkün olmasa da, sıklıkla kullanılan bir kaç yönteme aşağıda kısaca değinilecektir.

İkinci önemli nokta ise, uzgörü yöntemlerinin tasarlanan bir metodoloji çerçevesinde seçilmesi, entegre edilmesi ve uygulanmasıdır. Uzgörü metodolojisinin tasarımına rehberlik etmesi için yukarıda “Zihinsel Eylem Süreci”nden bahsedildi. Sürecin birinci adımı olan sistemleri ve davranışlarını Anlama Süreci, ‘gözden geçirme’, ‘inceleme’ ve ‘uzmanlık’ gerektiren bir aşamadır. Farklı gelecek modellerinin yaratıldığı Sentez aşamasında ‘yaratıcılık’ ve karşılıklı ‘etkileşim’ ön plandadır. Gelecek modellerinin Analizi ve Seçimi tüm paydaşların katıldığı bir ‘etkileşim’ sürecinde gerçekleşir. Gelecek için en çok tercih edilen sistemi yaratabilmek amacıyla bugünkü sistemlerin uzun, orta ve kısa dönemde dönüştürülebilmesi için gerekli adımların tanımlanmasında temel olarak ‘uzmanlığa’ ihtiyaç duyulmaktadır. Bugün için atılması gereken adımların tanımlanmasında, inisiyatiflere başlamak ve harekete geçebilmek için ise ‘katılımcılık’ ve ‘uzmanlığın’ ön planda tutulduğu bir yaklaşıma ihtiyaç vardır.

Bugüne kadar yapılan çalışmalara bakıldığında Panel, Senaryo planlama, Delfi anketi ve Yol haritalarının sıklıkla kullanılan yöntemler arasında oldukları görülmektedir. Ancak yöntemlerin seçimi bu çalışmaların hemen hemen hiçbirinde yukarıda bahsedilen türde bir metodolojik bir çerçeve içerisinde yapılmamıştır. Uzgörü süreci, programın bütçesi, süresi, organizatörlerin yöntem üzerindeki bilgisi ve fikirleri doğrultusunda seçilmiş yöntemlerle tasarlanmış ve bu yüzden çalışmalar her zaman başarılı bir biçimde sonuçlandırılmamıştır (Sarıttaş, 2006). Yaygın kullanılan yön-

temler olarak,

- **Paneller**, belirlenen konularda görüş bildirmeleri için uzmanların/paydaşların bir araya getirilmeleri ile oluşturulmuş olan çalışma gruplarıdır. Panel, uzgörü sürecinde yer alan farklı katılımcıların birbirleri ile iletişiminin sağlanması ve karşılıklı anlayış ve fikir birliğine ulaşılması için kullanılan en etkin yöntemdir.

- **Senaryo planlama**, gelecekte ortaya çıkabilecek ya da çıkması veya kaçınılması istenen farklı durumların her birinin birbirleri ile tutarlı olaylar biçiminde yazılı veya görsel olarak tasvir edilmesi olarak düşünülebilir.

- **Delfi anketi**, tanımlanan gelecek odaklı konular üzerinde sorulan çeşitli sorular (ör. Gerçekleşme zamanı, ihtiyaç duyulan bilgi, beceri ve işbirliği düzeyi gibi) yardımıyla katılımcıların fikirlerinin toplanması, sentezlenmesi, karşılıklı olarak paylaşılması ve bu doğrultuda katılımcılara cevapları üzerinde bir defadan fazla düşünmesi fırsatının verilmesi esasına dayanan bir anket çalışmasıdır. Yaygın kullanım amaçlarından bir tanesi, gelecek odaklı konuların katılımcılar tarafından düşünülen gerçekleşme zamanlarının tanımlanması, katılımcılar arasında uzlaşma sağlanması ve öncelikli konu alanlarının belirlenmesidir.

- Bir karar destek aracı olarak **Yol haritaları** (Garcia ve Brey, 1997), tanımlanan/istenen geleceğe ulaşmak amacıyla atılması gereken adımları (örneğin, araştırma, geliştirme, uygulama ve yaygın kullanım), bu adımları atarken ihtiyaç duyulan kaynakları ve dönüşüm sürecinde yer alan aktörleri, uzun, orta ve kısa dönemlerde koordineli bir biçimde göstermeyi hedefleyen bir yöntemdir.

Bir uzgörü çalışmasından iki tip çıktı elde edilebilmektedir. Bunlar **Ürün ve Süreç çıktıları** olarak adlandırılmaktadırlar.

- **Ürün çıktıları**: Yol haritaları, öncelik listeleri ve politika ve strateji önerileri gibi somut çıktılar bu gruba girmektedir. Bu çıktılar, politika ve strateji geliştiren ve bu alanda kararlar alan kurum ve bireyler yanında, toplumun geniş kesimlerini de verilen kararlar ve tavsiyeler hakkında bilgilendirmek amacını taşırlar.

- **Süreç çıktıları**: Uzgörü, katılımcı politika ve stratejilerin geliştirilebilmesi amacı ile yapılan bir çalışmadır. Bu çalışma toplumun ilgili aktörlerini içeren bir iletişim, bilgi paylaşımı ve katılımcı vizyon oluşturma süreci içerisinde gerçekleşir. Uzgörü süreci boyunca düzenlenen toplantılarla, panellerle ve diğer aktivitelerle katılımcı grupları ve ağları oluşturulmaktadır. Bu süreçte, aktörlerin karşılıklı olarak birbirlerini tanımaları, anlamaları ve ortak fikirler geliştirmeleri sağlanır. Sonuç olarak uzgörü, paydaşların kendi geliştirdikleri politika ve stratejilerin 'sahiplenilmesini' sağlamaktadır. Politika ve stratejilerin toplum tara-

fından benimsenmesi ve başarıyla uygulanması sadece sahiplenme ile mümkündür.

Sonuçta, 'Uzun dönemli geleceğe bakmak' ve 'geleceği katılımcı bir uzgörü süreci ile biçimlendirmek ve yönetmek' ulusal, uluslararası, organizasyonel ve bölgesel her düzeyde politika ve strateji hazırlanmasının ilk adımı olarak kabul görmektedir. Bu yüzden uzgörü çalışmalarına olan ilgi gelecekte de artarak devam edecektir. Geleceğin uzgörü ile yönetilmesi kararının verilmesinden sonraki ilk ve en önemli konu, 'amaca uygun' uzgörü çalışmasının 'tasarlanması' ve 'uygulanması' ve bu yolla çalışma sürecinden ve sonuçlarından en yüksek faydanın elde edilmesidir. Bugüne kadar yapılan çalışmaların birçoğunda uzgörü belirli yöntemlerin uygulanması olarak görülmüştür. Ancak uzgörü sürecinin, amaca uygunluğunu destekleyen bir metodoloji tasarımına dayanması gerekliliği ve metodolojinin çalışmanın başarısıyla doğrudan ilişkisi, yürütülen araştırmalarla kanıtlanmıştır.

3. TEKNOLOJİ UZGÖRÜSÜ KAVRAMI

Teknoloji uzgürüsü, teknoloji gelişim trendinin anlaşılması için uygulanan bir yöntem olarak ifade edilebilir (Wonglimpiyarat, 2007). Uzgörü kullanımı kamu politikaları, sektörel ve bölgesel bilim, teknoloji ve sanayi stratejileri yapma sürecine yardımcı olacak bilgi desteğini sağlayabilir. Endüstrileşmenin teşvik edilmesinde birçok ülke uzgörüyle endüstriyel rekabetçiliğe, refaha ve yaşam kalitesine önemli etkisi bulunan bilimsel ve teknolojik gelişmeleri değerlendirmek ve belirlemek için kullanmışlardır (Martin ve Irvine, 1989; Constanzo, 2004).

Uzgörü projeleri birkaç on yıldır kullanılmaktadır. İlk uzgörü projesinin 1960'larda ve 1970'lerde Amerika ve Japonya tarafından yürütüldüğü söylenebilir. Batı Avrupa'da artan ilginin ise 1990'larda başladığı görülmektedir (UN, 2005). Uzgörü çalışmaları literatürde firma, sektör, bölge, ulusal, uluslararası birçok düzeyde bilim, teknoloji ve inovasyon politikalarının türetilmesine dayanan çok sayıda uygulamayla kamu ve özel ayrımı olmaksızın kullanılmıştır.

Teknoloji uzgürüsü, teknolojinin tahmin edilebileceğine vurgu yapar ve böylece gelecekte arzulanan çıktılar için planlama yapılmasını önerir. Ancak bilim ve teknoloji yeteneklerinin artırılması için ele alınacak Ar-Ge yatırımlarının yapılmasında bazı sınırlılıklar bulunmaktadır. Örneğin, ulusal kaynakların yeterince tahsis edilmemesi nedeniyle, bir uzgörü çalışmasının yönlendirdiği teknoloji geliştirme sürecinin etkisi sanayi çıktılarında görülemeyebilir. Politika yapımcıların yeterince uzman olmamaları, öncelikleri yanlış tespit edebilmeleri ve teknolojileri doğru seçememeleri gibi nedenlerle teknolojik yetenekler, sanayi ihtiyaçları, işgücü ve diğer ulusal inovasyon sistemleri gibi bileşenlere katkı sağla-

yamayabilirler. Bu nedenlerle, uzgörü faaliyetinin iyi organize edilmiş olması gereklidir (Wonglimpiyarat, 2007). Uzgörü sürecinin çıktıları bir dizi politika, ürün, program, süreç, bir çok diğer sosyo-ekonomik faaliyet ve işbirliği ağları olarak gösterilebilir. Fıkırkoca ve Sarıtaş (2012) Ankara Üniversitesi Teknokenti için yaptıkları uzgörü çalışmasında, sürecin bütünleyicilik (complementarity), stratejik konumlanma (strategic positioning) ve bilimsel ve paydaş ağları (scientific and stakeholder networks) olarak üç temel konuda teknoparklara katkıda bulunabileceğinden söz etmektedirler.

Bahsedilen çıktılara ilave olarak Havas ve diğerleri (2007) uzgörü çalışmalarının dört farklı etki yaratacağını ortaya koymuşlardır. Bunlar;

- Farkındalık Artırma: Hedef dinleyicilerin uzgörüye ilişkin ihtiyaç, değer gibi kavramlara ilişkin anlayışını geliştirmek,
- Bilgilendirme: Planlama ve karar vermenin geliştirilmesi için faydalı bilgiler sağlaması,
- Altyapı Oluşturma: Gelecekle ilgili olarak belirsizliğin yönetilmesinde daha iyi araçlar sağlaması,
- Etkileme: Araştırma öncelikleri, stratejiler ve politikanın şekillendirilmesidir.

Bu etkiler incelendiğinde, aslında bir sürecin de bu etkiler içerisinde çıkarılabileceği söylenebilir. Bu sürecin dışa dönük ve etkileşimi yüksek yapısal özellikleri taşıdığı da söylenebilir.

Teknoloji uzgürüsüne ilişkin verilen bilgiler ve etkilerinin dikkate alınmasını müteakip, önemli hususlardan birisi de bu sürecin nasıl yürütüleceği veya bir diğer ifade ile yöntemlerinin neler olabileceği konusudur. Wyk (1997) teknolojilerin belirlenebilmesi için ortaya attığı *teknoloji taraması* kavramı için dört adımlı bir süreç önermiştir. Birinci adım hazırlık adımıdır ve bu adımda taranacak alan tanımlanmakta ve gündem maddeleri belirlenmektedir. İkinci adım olan İzleme adımında ise teknolojik keşif alanları belirlenmektedir. Üçüncü adım, teknolojik ilerlemeyi ortaya koyan belirteçlerin öne çıkan teknolojiler olarak belirlendiği yorumlama adımıdır. Son olarak firmanın teknolojik alt yapısının da yeniden ele alındığı ve öne çıkan teknolojiler ışığında potansiyel teknolojilerin incelendiği değerlendirme adımı yürütülmektedir. Wyk (1997)'e göre teknoloji uzgürüsü teknoloji içgürüsüne dayanmaktadır. *Örneğin*, internet kaynakları özellikle de ileri teknoloji firmalarının web siteleri şayet ziyaretçi neye bakması gerektiğini biliyorsa çok faydalı bir bilgi kaynağı olarak gösterilebilir.

Wyk (1997), öne çıkan teknolojilerin belirlenmesinde sezgisel kararın yanı sıra şu kriterlerin kullanılmasını da *önermektedir*:

- Literatürde görülme frekansı,

- Teknoloji boyutunda yüksek büyüme oranı,
- Prensipl, malzeme ve yapıda orijinallik (novelty),
- Ticari kullanılabilirlik ve hızlıca düzenlenebilme,
- Diğer teknolojiler ile yüksek bağa/ilişkiye sahip olması.

Burada literatürde görülme sıklığı aslında farklı bir durumu da beraberinde getirmektedir. O da, *sıklığın derecesi* olarak ifade edilebilir. Bu konuda karşımıza *zayıf sinyal* kavramı çıkmaktadır. Zayıf sinyal konsepti Ansoff tarafından 1970'li yıllarda ele alınmış ve değişimin etkili olmadan önce algılanabilmesi olarak tanımlanmıştır. Buradaki önemli problem bu sinyallerin yorumlanması olarak gösterilebilir. Bu konuda teorik ve kavramsal olarak literatürde birçok çalışma görülebilmesine rağmen ampirik olarak henüz yeterli çalışmanın da olmadığı söylenebilir (Reger, 2001). Literatürde, görülme sıklığı konusu sanayinin bilim yoğun olmasıyla da son dönemde gündemde olan bir konu olarak ifade edilebilir. Zira birçok büyük sanayi bilimsel keşifler ile evrilmektedir. 1960'ta herhangi bir sanayideki %10'dan daha az patent, bilimsel çalışmalar tarafından atıf alıyordu. Şimdi ise biyoloji tabanlı sanayide bu oran %90, kimya sanayinde %50, fizik tabanlı sanayide %35 olmuştur. Buradan görülebileceği üzere, hemen hemen tüm üretim sanayisi bilim yoğun hale gelmektedir ve teknoloji öngörüsü de doğal olarak bahsedilen ihtiyaca cevap verebilecek şekilde yeni duruma uyum sağlayacaktır.

Günümüzün ve geleceğin paradigmaları, doğal olarak ihtiyaçtan yola çıkılarak incelendiğinde, bilgi tabanlı yaklaşımları ön plana çıkarmakta ve farklı bileşenleri inceleyerek teknoloji uzgörüsüne ulaşmayı önermektedir. Örneğin, Reger (2001)'e göre teknoloji uzgörüsü dört ana bileşeni mutlaka içermelidir. Bu bileşenler;

- **Teknoloji Analizi:** Rekabete ve firmanın kendi alanındaki durumuna ilişkin teknolojinin analiz edilmesi,
- **Teknoloji İzleme:** Var olan araştırma sonuçları ve teknolojilerin gözlenmesi,
- **Teknoloji Tahmini:** Bilim ve teknolojiye ilişkin gelecek trendlerin geliştirilmesi,
- **Teknoloji Tarama:** Firmanın bulunduğu alan dışındaki yeni teknolojilerin analizi, gözlemlenmesi ve tanımlanmasıdır.

Bu bileşenlerden yeni teknolojilerin belirlenmesi ve gelecek trendlerin oluşturularak teknoloji tahminleri yapılmasının, taşıdığı belirsizlik ve risk nedeniyle önemli olabileceği öngörülebilir. Günümüzde yeni teknolojilerin belirlenmesinde sıkça kullanılan yöntemler şu şekilde ifade edilebilir:

- Literatürdeki anahtar kelimelerin ayrıştırılması (literature key-

words discrimination) (Robert ve Gatheir, 1997),

- Büyük veri tabanı analizleri (Kostoff ve Schaller, 2001),
- Semantik Patent Analizi (Yoon ve Kim, 2011),
- Patent Atıf Analizi (Anthony ve Patrick, 2002),
- Ağ Ortamında Teknolojik Fırsatların Tanımlanması (Callon, 2003),
- Morfoloji Analizi (Yoon, 2008),
- Teknolojik Fırsatların Görselleştirilmesi (Escorsa, 2000; Zhu ve Porter, 2002)

Yöntemler incelendiğinde, birçoğunun var olan büyük miktardaki veri kaynaklarının irdelenmesine yönelik bir yaklaşıma sahip olduğu görülebilmektedir. Özellikle patent analizleri firmalar için rakiplerin tanımlanmasında ve teknoloji çevresinin incelenmesinde önemli katkılar sağlarken, bilimsel yayın analizleri de Ar-Ge (Araştırma ve Geliştirme) stratejilerinin ve önceliklerinin belirlenmesine katkıda bulunabilmektedir.

Teknoloji uzgörü çok alanda farklı perspektiflerle, farklı düzeylerde ve sektörlerde uygulanmıştır. Örneğin; Weigand ve diğerleri (2014) yürüttükleri çalışmada işbirlikçi uzgörü yaklaşımını stratejik planlamada kullanmışlar ve 20 yıllık Ar-Ge stratejisi ufku için uygulanabilir yatırım kararlarının oluşturulmasında gelecek teknoloji portföyü ortaya çıkarmayı hedeflemişlerdir. Çalışma sonucunda yukarıdan aşağıya planlamanın, öngörülemeyen şokların ve kritik belirsizliklerin uzun dönemli planlamalarda tahmin edilmesini güçleştirdiğini ortaya koymuşlardır. Dolayısıyla aşağıdan yukarıya yatay düzlemde etkileşimli bir yaklaşımın daha etkili olabileceği öngörülebilir. Stratejik açıdan yürütülecek uzgörü yöntemleri Popper'ın da ortaya koyduğu gibi yaratıcılık ve veri tabanlı yaklaşımların karışımı ile uygulanabilir. Ayrıca stratejik uzgörü, uzmanlık ve etkileşimi de birleştirmektedir.

Bunlara ilave olarak Mackay ve Metcalfe (2002), tahmin doğruluğunun artırılmasında farklı grupların ve farklı bakış açılarının birlikte çalışmasının önemli olabileceğini yürüttükleri çalışmada tartışmışlardır.

Bir diğer çalışma ise, savunma sektöründe yürütülmüştür. Durst ve diğerleri (2014) dinamik dünya için savunma alanında strateji belirlemeye dönük olarak yürüttükleri çalışmada Risk Değerlendirmesi ve Ufuk Tarama Projesi (Risk Assessment and Horizon Scanning- RAHS)'nden yararlanmışlar ve sistem içerisinde bulunan 39 uzgörü yöntemini hangi aşamada kullanılabileceği, işbirliği düzeyi, bilgi sistemleri desteği, bilgi tabanı, en çok kullanılan girdi yöntemleri, en çok kullanılan çıktı yöntemleri başlıkları altında değerlendirmişlerdir. Sonuçta, gelecek çalışmalarına ilişkin olarak, işbirliğinin yoğun olarak kullanılabildiği yöntemlerin Mackay ve Metcalfe'in çalışmalarıyla da uyumlu olarak daha iyi

sonuçlar türetebildiğini vurgulamışlardır.

Li ve diğerleri (2014), güneş enerjisi ile ilgili olarak Çin'in teknolojik altyapısını ve geleceğe dönük olarak hangi alana odaklanması gerektiğini irdeledikleri çalışmada teknoloji yol haritasından yararlanmışlardır. Teknoloji yol haritası, karmaşık sistemlerin gelişiminin evriminin haritalandırılmasını sağlayan, yapılandırılmış bir yaklaşımdır (Phaal ve diğerleri, 2011) ve öne çıkan teknolojilerin gelecekteki gelişmelerine ilişkin açık ve etkili bir planlama aracı olarak gösterilebilir (Robinson ve Propp, 2008). Ancak geleneksel teknoloji yol haritası modelleri bazı sınırlılıklara da sahiptir. Örneğin; çalıştay süreçleri katılan uzmanların içgüdüsel bilgisine dayanmaktadır ki bu bilgi bazen sübjektif ve yanlı olabilmektedir. Buna karşılık yayın, patent, literatür ve ticari veri gibi objektif veriyi kullanan bazı yeni uyarlanmış kantitatif analizler teknolojik inovasyonun var olan yönünün analiz edilmesinde yardımcı olmaktadır. Bu analizlerin veriye dayalı olması yanlılığın ve sübjektivitenin de azaltılmasına yardımcı olabilmektedir. Bahsedilen yöntemlerden en çok kullanılanı bibliyometrik analizler olarak gösterilebilir. Bibliyometrik analiz büyük miktardaki tarihsel veriyi analiz etmeye, düzenlemeye ve keşfetmeye yardımcı olmaktadır. Böylece araştırmacılar bibliyometrik analiz ile gizli desenleri tanımlayabilir ve karar süreçlerine analiz bulgularını yansıtabilirler. Bu yöntem öne çıkan araştırma konularının ve yeni teknolojilerin öngörülmesinde yaygın olarak kullanılmaktadır. (Shibata ve diğerleri, 2008; Kajikawa ve Diğerleri, 2008).

Enerji konusunda biraz daha özel bir çalışma ise Daim ve diğerleri tarafından yürütülmüştür. Çalışmada Pacific Northwest için rüzgâr enerjisi yol haritasını önermiş ve çevresel konuların, fosil yakıt bağımlılığının ve artan fiyatların, iş imkanlarının, kamu katılımının ve doğal rüzgar kaynaklarının dikkate değer olduğunu öne sürmüşlerdir. (Daim ve diğerleri, 2012).

Sonuçta, bu örnekleri artırmak ve daha da çeşitlendirmek mümkündür. Örneklerden de gözlenebileceği üzere, farklı sektörler için yürütülecek bu çalışmalar politika ve strateji gibi çıktılara dönüştürülebilir ve kaynakların etkinliği, etkililiği ve verimliliği için doğru hedeflere yönlendirilmesi sağlanabilir.

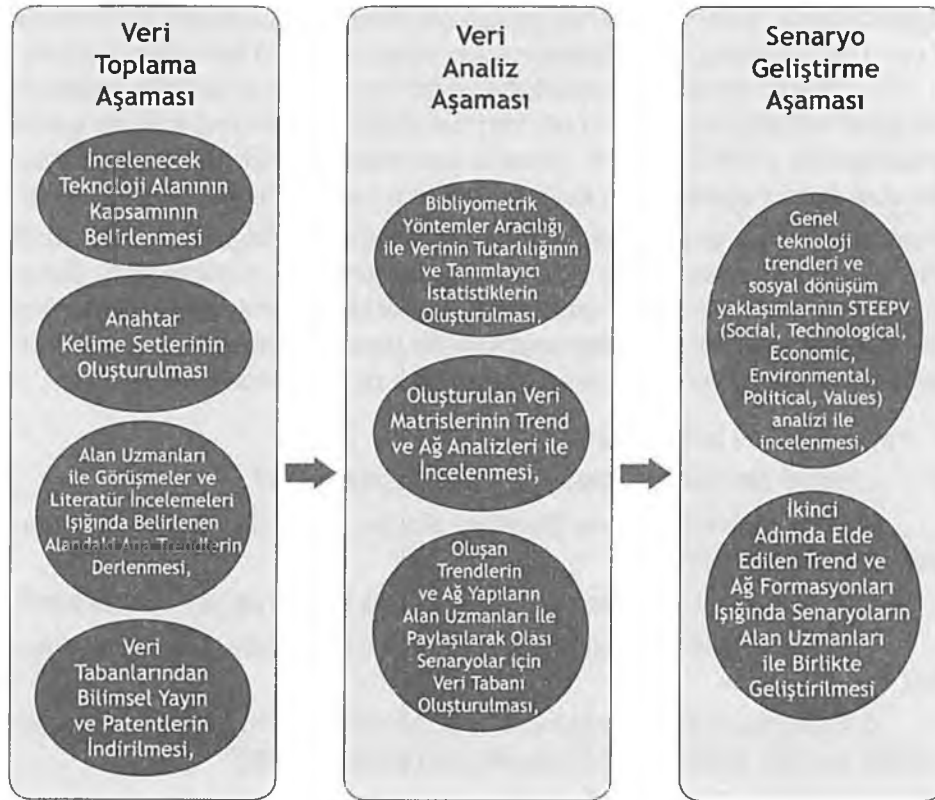
4. SONUÇ

Loveridge (1996), özgörü uzmanlarını çok pratik yapması gereken sanatçılar olarak tanımlamakta ve bu alanda sanatçıların da nadir görüldüğünden bahsetmektedir. Özgörü yaratıcılık ve uzmanlığın etkileşimine bağlıdır. Buna ek olarak özgörü dikkate değer hayal gücüne ihtiyaç duymaktadır. Çünkü veriye dayalı olarak yürütülen retrospektif çalışmalar ancak yaratıcı bireylerin hayal gücü ile birleşerek alternatif senaryolara

dönüştürülebilir. Dolayısıyla yürütülecek bir teknoloji uzgörü çalışması sadece kantitatif değil aynı zamanda kalitatif bileşenleri de içermek durumundadır.

Reger (2001), firmalarda teknoloji uzgürüsü yöntemleri ele alınırken kantitatif ve kalitatif yöntemlerin bir karışımından yararlanılmasının teknoloji yöneticileri tarafından önemle dikkate alınması gerektiğini vurgulamıştır. Yöntemler ve araçlar özellikle farklı yaklaşımları birleştirebilmeye ve sonuçları görselleştirebilmeye uygun olmalıdır. Enformel bilgi kaynakları ve iletişim yönlendirmeli yöntemler dinamik alanlar için daha iyi yöntemler olarak gösterilebilir. Bu yöntemler ayrıca örgütsel ve bireysel direncin elimine edilmesi açısından da önemli olacaktır (Reger, 2001).

Etkileşimin bilgi ve iletişim teknolojileri ile sanal olarak bu denli geliştiği ve tüm verilerin depolanarak saklandığı bir ortamda veriye dayalı bir teknoloji uzgörü modeli geliştirmenin daha rasyonel olacağından hareketle Şekil-1'deki gibi bir teknoloji analiz modeli önerilmektedir.

Şekil-1 Önerilen Teknoloji Analiz Modeli

Şekil-1'de görüldüğü üzere modelin üç adımda yürütülmesi planlanmak-

tadır. Birinci adım veri toplama aşaması olup bilgi teknolojilerinin yardımı ile kısa zamanda tamamlanabilecek bir aşama olarak gösterilebilir. Burada önemli olan kapsamın net olarak ortaya konabilmesidir. Örneğin “biyomedikal alanında nanoteknoloji uygulamaları” gibi bir alan tanımlanarak süreç başlatılabilir. Buradan yola çıkılarak varsa literatürdeki anahtar kelime setleri yoksa uzmanlardan yararlanılarak oluşturulacak anahtar kelime setleri ile veri tabanları taranabilir. Genellikle kullanılan veri tabanları web of knowledge, web of science, Derwent Innovation Index gibi bilimsel yayın ve patent veri tabanlarıdır. Bu veri tabanları yarı yapılandırılmış olarak verinin bilgisayara indirilmesine ve işlenebilmesine imkan tanımaktadır. Anahtar kelime kümelerinin en baştan oluşturulmasında uzman görüşleri önemli bir yer tutmaktadır. Anahtar kelime belirleme konusu literatürde “lexical search query strategies” olarak tanımlanmaktadır. Bu adımda bir diğer husus ise alandaki paydaşlar ile görüşmeler ve tarama toplantıları yapılarak onların çevrelerini ve Dünya’daki gelişmeleri nasıl gördüklerinin anlaşılabilmesidir. Bu konuda iki tür analiz yürütülebilmektedir. Bir tanesi kişilerin Dünya’yı nasıl algıladıklarını görselleştirerek genelleyebilmek için bilişsel haritalama (cognitive mapping) algoritmalarından yararlanılması bir diğeri ise hangi kavramların sıklıkla konuşulduğu ve bu kavramların birlikte kullanım sıklığının anlaşılması bir kavram haritası oluşturulabilmesi için ise içerik analizlerinin yürütülmesidir. Sonuçta bahsedilen veriler bir sonraki aşama olan analiz aşamasında kullanılmak için hazır hale getirilebilecektir. İkinci adım olan analiz aşamasında CiteSpace, VantagePoint, Bibexcel gibi yazılımlar aracılığı ile elde edilen veriler atıf, birlikte atıf, bulanık kümeleme, hiyerarşik kümeleme, Aduna kümeleme, trend belirleme gibi algoritmalar ve analizler aracılığı ile incelenmektedir. Buradan potansiyel olarak çıkarılacak analiz sonuçları şu şekildedir:

1. Yayın Analizi Sonucunda;

- a. Hangi alanlarda çalışmalar yoğunlaşmaktadır?
- b. Temel teknoloji alanı ile hangi alanlar arasında işbirliği çalışmaları yürütülmektedir?
- c. Dünya’da ve Türkiye’de kimler bu çalışmalarda yer almaktadır?
- ç. Hangi ülkeler bu konudaki bilimsel çalışmaları desteklemektedir?
- d. Hangi kurumlar hangi konularda kimlerle işbirliği yaparak odaklanılan konuda bilimsel araştırmalar yürütmektedirler?

2. Patent Analizi Sonucunda;

- a. Firmaların alandaki rekabet gücü nasıl?
- b. Alanda kullanılan patentler ve bu patentlerin birbirleriyle olan

ilişkileri nasıl?

c. Alanda rekabetçi firmaların ürettikleri patentler hangi yöne gitmekte?

Elde edilen bu çıktılar uzmanlarla ve sektör paydaşlarıyla birlikte yorumlanarak senaryo geliştirmeye esas olacak bilgi toparlanmış olacaktır. Bir sonraki adım olan senaryo geliştirme aşamasında derlenen bilgiler Sosyal, Teknolojik, Ekonomik, Çevresel, Politik ve Değerler ışığında incelenerek senaryolar oluşturulmaktadır. Böylece alternatif geleceklere ulaşılmakta ve bu yolla da karar vericiler için bir gelecek portföyü stratejik olarak önerilmektedir. *En uygulanabilir olan senaryo ise bu aşamada tespit edilerek uygulamaya konmakta ve sürekli olarak senaryo değerlendirmeleri yapılarak teknoloji uzgörü süreci yönetilmektedir.*

Böylece geliştirilen senaryolar ile geleceğin hayal edilmesi sağlanmış ve muhtemel geleceğe göre kaynak, insan ve teknoloji geliştirme planlamaları yürütülmüş olacaktır. Başlangıçta da belirtildiği gibi uzgörü faaliyetleri aslında bir örgütsel öğrenme yöntemi olarak düşünülebilir. Zira her uzgörü süreci sektörün kendisini ve çevresini tanımak için sarf ettiği bir çabadır ve bu yolla hem kendisini hem de Dünya'da kendi alanındaki değişimleri takip edebilir.

Kaynaklar

Anthony, B., and T. Patrick. 2002. Technology powerhouse or diluted competence: Techniques for assessing mergers via patent analysis. *R&D Management* 32, no. 1: 455-66.

Ashton, W.B. Stacey, G.S. (1995) Technical Intelligence in Business: Understanding Technology Threats and Opportunities. *International Journal of Technology Management*, 10(1), 79-104.

Chermack, T.J., Lynham, S.A., Wendy, E., Ruona, A. 2001. A review of Scenario Planning Literature. *Futures Research Quarterly*, Summer, 7-31.

Constanzo, L.A. (2004) Strategic foresight in a high-speed environment, *Futures*, 36, 219-235

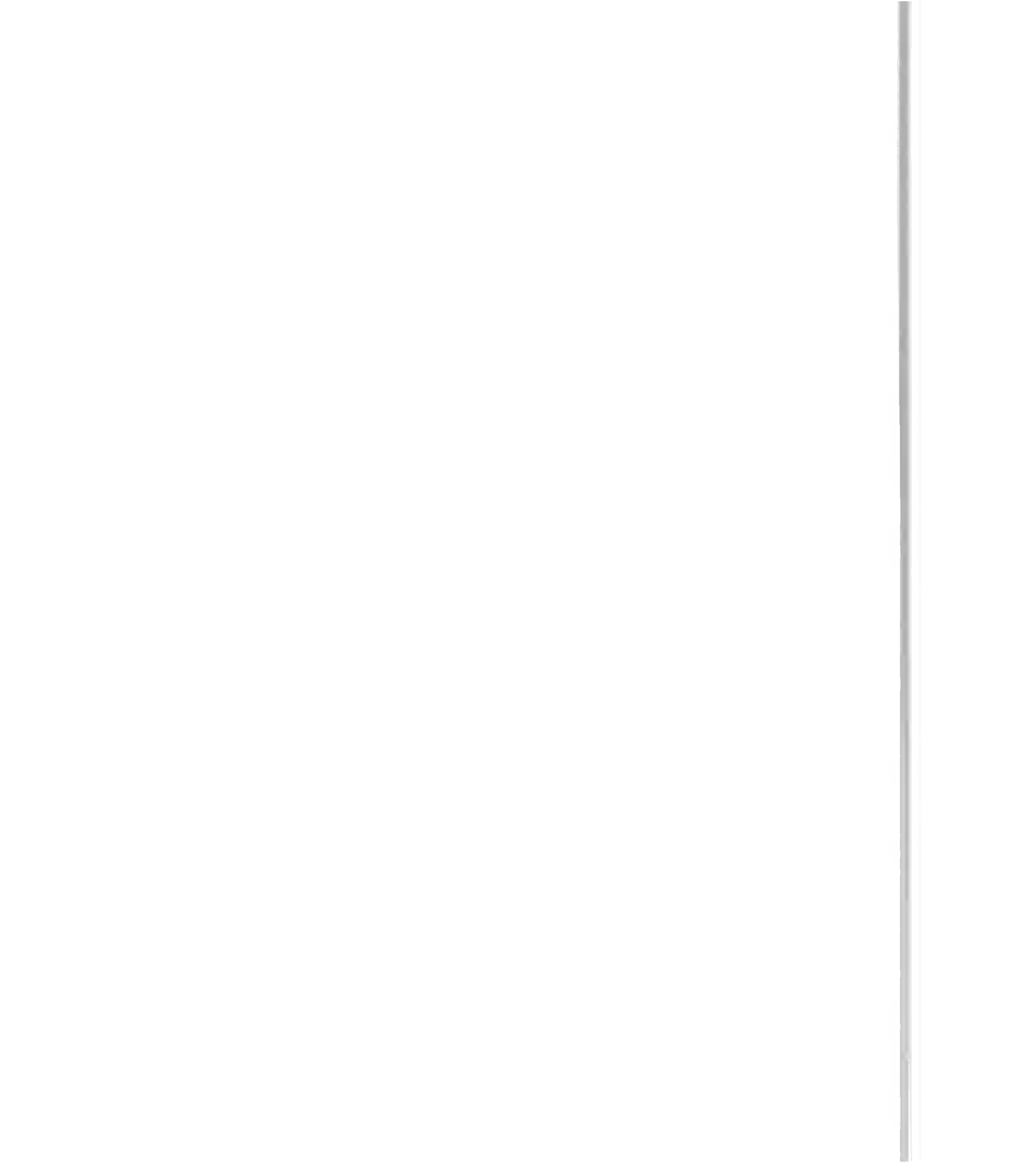
Daim, T.U., Amer, M., Brenden, R. (2012) Technology roadmapping for wind energy: case of the Pacific Northwest, *J. Clean. Prod.* 20 (1) 27-37.

Durst, C., Durst, M., Kolonko, T., Neef, A., Greif, F. (2014) A Holistic Approach to strategic foresight: A foresight support system for the German Federal Armed Forces. *Technological Forecasting and Social Change*, <http://dx.doi.org/10.1016/j.techfore.2014.01.005>

Escorsa, P. 2000. Technology mapping, business strategy and market

- opportunities. *Competitive Intelligence Review* 32, no. 1: 46-57.
- Fikirkoca, A. and Saritas, O. (2012). Foresight for science parks: the case of Ankara University, *Technology Analysis & Strategic Management*, 24, 10, 1071-1085.
- Garcia, M.L., Bray, O.H. 1997. Fundamentals of Technology Roadmapping. <http://acqnews.com/Attachments/Fundamentals%20of%20Technology%20Roadmapping.pdf>, Erişim Tarihi: 01 Şubat 2014.
- Hauptman, O., Pope, S. (1992) The Process of Applied Technology Forecasting: A Study of Executive Analysis, Anticipation and Planning. *Technological Forecasting and Social Change*, 42(2), 193-211.
- Havas A, Schartinger D, Weber M (2007) Experiences and Practices of Technology Foresight in the European Region, Technology Foresight Summit.
- Kajikawa, Y., Yoshikawa, J., Takeda, Y., Matsushima, K. (2008) Tracking emerging technologies in energy research: toward a roadmap for sustainable energy, *Technol. Forecast. Soc. Chang.* 75 (6) 771-782.
- Kaplan, A., Skogstad, A.L., Girshick M.A. 1950. The prediction of social and technological events. *The Public Opinion Quarterly*, 14, 93-110.
- Kostoff, R.N., and R.R. Schaller. 2001. Science and technology roadmaps. *IEEE Transactions on Engineering Management* 48, no. 2: 132-43.
- Li, X., Zhou, Y., Xue, L., Huang, L. (2014) Integrating bibliometrics and roadmapping methods: A case of dye-sensitized solar cell technology-based industry in China. *Technological Forecasting and Social Change*, <http://dx.doi.org/10.1016/j.techfore.2014.05.007>.
- Loveridge, D. (1996) Foresight, Technology Assessment and Evaluation-Synergy or Disjunction. Presented in ASTTP Meeting, November, Amsterdam. (PREST Paper Number 5).
- Lundvall, B. (1992) National Systems of Innovation: Towards a Theory of Innovation and Interactive Learning, Pinter, London.
- Mackay, M. Maio, Metcalfe, M. (2002) Multiple method forecasts for discontinuous innovations, *Technological Forecasting and Social Change*, 69 (3), 221-232.
- Martin, B. (1995) Foresight in Science & Technology, *Technology Analysis & Strategic Management*, 7, 139-168.
- Martin, B., Irvine, J. (1989) Research Foresight, Pinter, London.
- Meadows, D., Meadows, D., Randers, J. and Behrens III, W., 1972. The Limits To Growth. Universe Books, New York, NY.
- Phaal, R. O'Sullivan, Routley, E. Ford, Probert, M. S. D. (2011) A framework for mapping industrial emergence, *Technological Forecasting*

- and Social Change*, 78 (2) 217-230.
- Porter, A.L., and M.J. Detampela. 1995. Technology opportunities analysis. *Technological Forecasting and Social Change* 49, no. 3: 237-55.
- Porter, M.E. (1980) *Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors*, Free Press, New York.
- Reger, G. (2001) Technology foresight in companies: From an indicator to a network and process perspective. *Technology Analysis and Strategic Management*, 13(4), 533-553.
- Robert, D., and E. Gatheir. 1997. *The state of nano-technology research*. Report to the National Research Council of Canada.
- Robinson, D.K., Propp, T. (2008) Multi-path mapping for alignment strategies in emerging science and technologies, *Technological Forecasting and Social Change*. 75 (4) 517-538.
- Rowe, G., Wright, G. 1999. The Delphi technique as a forecasting tool: issues and analysis. *International Journal of Forecasting*, 15, 353-375.
- Saritas, O. (2006) "Systems Thinking for Foresight", PhD thesis, University of Manchester, United Kingdom.
- Shibata, N., Kajikawa, Y., Takeda, Y., Matsushima, K. (2008) Detecting emerging research fronts based on topological measures in citation networks of scientific publications, *Technovation* 28 (11) 758-775.
- UN (2005) United Nations Industrial Development Organization *Technology Foresight Manual*, Vol.1-2, Vienna.
- Van Wyk, R.J. (1997) Strategic Technology Scanning, *Technological Forecasting and Social Change*, 55, 21-38.
- Weigand, K., Flanagan, T., Dye, K., Jones, P. (2014) Collaborative foresight: Complementing long-horizon strategic planning. *Technological Forecasting and Social Change*, 85, 134-152.
- Wonglimpiyarat, J. (2007) National foresight in science and technology strategy development, *Futures*, 39, 718-728.
- Yoon, B. 2008. On the development of a technology intelligence tool for identifying technology opportunity. *Expert Systems with Applications* 35, nos. 1-2: 124-35.
- Yoon, J., and K. Kim. 2011. Detecting signals of new technological opportunities using semantic patent analysis and outlier detection. *Scientometrics* 90: 445-61.
- Zhu, D., and A.L. Porter. 2002. Automated extraction and visualization of information for technological intelligence and forecasting. *Technological Forecasting and Social Change* 69: 495-506.

İLERİ TEKNOLOJİ SEKTÖRLERİNDE GÖÇMEN GİRİŞİMCİLER

Şenay Gökbayrak*

Giriş

Günümüzde yenilik ve yeniliği katma değere dönüştürebilen üretim ve emek süreçleri küresel rekabet edebilirlikte en önemli itici güç konumundadır. Yenilik ve bu yeniliği yaratacak olan girişimlere sahip olmak; başta gelişmiş ülkeler olmak üzere kalkınma yarışında ülkeleri üst sıraya taşımakta, gelişmiş ülkelerin göreceli avantajlarını sürdürülebilir kılmalarını sağlamaktadır. Gelişmiş ülkelerde yaşanan demografik ve sosyal değişimler, genç işgücüne olan ihtiyacı artırmakta ancak yaşlanmanın etkisiyle bu ihtiyaç kısa ve orta erimde göçmen işgücüne karşılanmaya çalışılmaktadır. Gelişmiş ülkeler, özellikle bilim ve teknoloji alanında yüksek niteliklere sahip göçmen işgücüne kapılarını sonuna kadar açmaktadırlar.

Gelişmiş ülkelerin göç politikalarında nitelikli işgücüne yönelik seçici göç politikaları sonucu, bugün temel göç alıcısı konumundaki ülkelerde bilim ve teknoloji alanında artan oranda göçmen işgücü istihdam edilmektedir. Göçmenlerin istihdamına giden yol esas olarak eğitim süreciyle başlamakta, lisansüstü eğitim sonrasında sunulan olanaklar sonucu eğitim amaçlı başlayan yurt dışına gitme süreci kalıcı göçe dönüşmektedir. Bu bağlamda, ileri teknoloji alanlarında göçmen işgücü her geçen gün önemini artırmaktadır. Son yıllarda ortaya çıkan dikkat çekici bir gelişme ise ileri teknoloji sektörlerinde göçmen girişimcilerinin oranının yerli girişimcilerle kıyaslandığında önemli ölçüde artmakta oluşudur. Göçmen girişimciliği, göçmenlerin ileri teknoloji alanında yarattığı katma değer büyüklüğü dikkate alındığında gelişmiş ülkelerin ekonomik büyümesi için önemli bir kaynak haline gelmektedir.

Bu çalışma, bu noktadan hareketle, gelişmiş ülkelerde ileri teknoloji alanında artan göçmen girişimciliğinin nedensellik ilişkilerini ve göçmen girişimcilerin ülke ekonomilerinde yarattıkları etkilerin analizini amaçlamaktadır. Bu amaç kapsamında, çalışmanın birinci bölümünde, göçmen girişimciliğini açıklamaya yönelik kuramsal tartışmalar temelinde göçmen girişimciliğinin nedensellik ilişkileri analiz edilecektir. İkinci bölümde ise, ileri teknoloji sektörlerinde göçmen girişimciliğinin en fazla arttığı ülke olan Amerika Birleşik Devletleri özelinde göçmen girişimciliğinin durumu, yapılan saha çalışmalarının bulguları ışığında, göçmenlerin kurdukları şirketlerin özellikleri ve söz konusu ülkede ortaya çıkan

* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, SBF, ÇEEİ Bölümü.

etnisiteye dayalı göçmen ağlarının işlevleri kapsamında analiz edilmeye çalışılacaktır.

I. Göçmen Girişimciliği

I.1. Artan Göçmen Girişimci Olgusu

Son yıllarda tarihsel göç alıcısı konumundaki gelişmiş ülkelerde, göçmenlerin artan oranda girişimci statüsünde işgücüne katılımlarında artış yaşandığına tanık olunmaktadır. Özellikle Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nde göçmen girişimciliğinin son otuz yıl içinde önemli ölçüde artışı, politikacıların dikkatlerini bu alan üzerine yoğunlaştırmalarına neden olmaktadır. Politikacıların özellikle istihdam yaratma ve göçmenlerin refah hizmetlerine bağımlılıktan kurtarma bağlamında göçmen girişimciliğini önemli ölçüde destekleri bilinmektedir (Kerr ve Kerr, 2014). Bu destekler teknoloji ve yeniliğin küresel rekabet edebilirlikte temel belirleyici olduğu günümüzde özellikle bu sektörlerde yatırım yapacak nitelikteki girişimcileri ülkelere çekmek için özendirici göç politikalarıyla da bir bütün içerisinde değerlendirilmektedir (Gökbayrak, 2006). Göçmen girişimciliğinin ekonomik ve sosyal açıdan yarattığı olumlu dışsallıklara rağmen, son yıllarda artan göçmen girişimcilik olgusuna yönelik akademik çalışmaların sayısının sınırlı kaldığı görülmektedir.

Mevcut literatür değerlendirildiğinde, ABD, İngiltere, Kanada, Avustralya, Almanya, Fransa, Hollanda gibi birçok gelişmiş ülkede yerli nüfusla kıyaslandığında göçmenlerin işletme sahibi olma oranının daha yüksek olduğu ortaya çıkmaktadır (Borjas, 1986; Saxenian, 1999; 2002; Lofstrom, 1999; Clark ve Drinkwater, 2006; ; Levie ve Smallbone, 2009 Farlie ve Meyer, 2003; Kerr ve Kerr, 2014). Özellikle küçük ölçekli girişimcilik alanında göçmenler artan bir paya sahip bulunmaktadırlar. ABD'de 1990-2010 yılları arasında küçük işletme sahipliğinin 3,1 milyondan; 4,9 milyona yükseldiği, bu artışın %30'unu göçmenlerin kurduğu küçük işletmelerin oluşturduğu belirtilmektedir. 2008 krizi sonrasında göçmen girişimciliğinde bir azalma olmakla birlikte son yıllarda göçmen girişimciliğinin yine ivme kazandığı anlaşılmaktadır. ABD'de kendi hesabına istihdam ve yeni iş kurma oranlarının yerli nüfusta azalırken; göçmenler arasında önemli ölçüde arttığına tanık olunmaktadır (The Fiscal Policy Institute, 2012; Hunt, 2011; Kerr ve Kerr, 2014). Yapılan çalışmalar özellikle Orta Doğu, Asya ve Güney Avrupa'dan gelen göçmenlerin küçük işletme sahibi olma eğilimlerinin diğer göçmen gruplarına göre önemli ölçüde yüksek olduğunu göstermektedir. ABD'de kalış süresi uzadıkça işletme sahibi olma eğilimi artmakta; özellikle yüksek eğitim düzeyine sahip göçmenlerde işletme sahibi olma eğilimi daha da yükselmektedir. Göçmen kadınların yerli kadın nüfusa oranla girişimci olma eğilimlerinin yüksek olması dikkat çekicidir. Göçmen küçük işletme sahiplerinin yak-

laşık %30'u kadınlardan oluşmaktadır. (Saxenian, 2002; The Fiscal Policy Institute, 2012; Kerr ve Kerr, 2014).

ABD'de özellikle ileri teknoloji alanında göçmen girişimciliği son yıllarda çok daha ön plana çıkmaya başlamıştır. Çalışma vizesiyle gelenlerde, bu oranın aile birleştirilmesi yoluyla gelenlere göre daha yüksek olması, ABD'de nitelik düzeyi yüksek göçmen girişimciliğinin göç politikaları bağlamında desteklendiğini gösteren bir başka bulgudur. Özellikle nitelik düzeyi yüksek göçmenler kurdukları girişimlerle ABD ekonomisine önemli ölçüde katkı yapmaktadırlar. Farlie (2013), 2007 yılında göçmen girişimcilerin ortalama yıllık satış hasılatlarının 434.000 ABD Doları gibi önemli bir miktar olduğuna dikkat çekmektedir. Bu bağlamda göçmenler, yenilik ve üretkenlik açısından pozitif bir yayılma etkisi yaratmakta; kendi ülkeleriyle oluşturdukları ticari ilişkiler çerçevesinde ABD ve kendi ülkelerinin ulus ötesi ekonomik girişimlerini canlandırmaktadırlar (Saxenian, 2002; Kerr ve Lincoln, 2010; Kerr ve Kerr, 2014).

Göçmen girişimciliğinin son yıllarda tüm göç alıcısı ülkelerde artması yapısal koşullar kapsamında şekillenmektedir. Göçmen gruplarının karşı karşıya bulunduğu fırsatlar, kültürel faktörler gibi yapısal faktörlerin göçmen girişimciliğinde başarıyı belirleyen temel faktörler olduğu anlaşılmaktadır. Demografik yapıda yaşanan değişim de göçmen girişimciliği açısından belirleyici bir role sahip bulunmaktadır. Özellikle gelişmiş ülkelerde nüfusun hızla yaşlanması, göçmenlere olan ihtiyacı artırmakta; göçmenlerin istihdam yaratarak yerli nüfusu istihdam açısından dışladığı koşullarda göçmen girişimciliği çok daha ön plana çıkmaktadır. Yapılan çalışmalar, göçmen ya da etnik azınlık olma durumunun girişimci olmada tek başına açıklayıcı olmadığını; söz konusu ülkede yaşanan süre, bireysel özellikler, gelinen ülke, göç nedenleri, göç edilen ülkenin göçmenlere sunduğu fırsatların bir kombinasyonu olarak göçmen girişimciliğinin ortaya çıktığını göstermektedir (Levie ve Smallbone, 2009). Göçmen girişimciliğini ortaya çıkaran koşulların çok boyutlu doğası, göçmen girişimciliğini açıklamaya yönelik kuramsal yaklaşımların da farklılaşmasına neden olmaktadır.

1.2. Göçmen Girişimciliğini Açıklayan Kuramsal Yaklaşımlar

Göçmen girişimciliğinin nedensellik ilişkilerine odaklanan literatürün gelişimi, 1970'li yıllara dayanmaktadır. Söz konusu dönemden günümüze kadar geçen süreç içerisinde bu konuda ortaya çıkan yaklaşımları, tarihsel gelişim seyrine uygun olarak kabaca üç grup içerisinde değerlendirmek olanaklıdır.

Bu yaklaşımların ilki, göçmen girişimciliğini esas olarak kültürel değerler arasındaki farklılıklara bağlayan *kültürel değerler* yaklaşımıdır. Bu alandaki ilk çalışmalar arasında öne çıkan isimlerden biri olan Light

(1972)'a göre, farklı etnik gruplar arasında girişimci oranlarındaki farklılığı belirleyen unsur, kültürel farklılıklardır. Bu yaklaşım kapsamında, girişim kurma ve sürdürmede etkili olan unsurlar, aile ve aynı etnik gruptan işgücüne sahip olma gibi asıl olarak kültürel yakınlığın belirleyici olduğu sosyal sermaye olanaklarıdır. Bu bağlamda, göç edilen ülkede bireysel olarak görece kaynaklara ulaşma anlamında dezavantajlı olan göçmenler, daha çok etnisiteye dayalı topluluk kaynaklarına yönelmektedirler. Bu bağlamda, kültür ve girişimcilik arasındaki etkileşim bazı göçmen gruplarında çok daha güçlü bir şekilde ortaya çıkabilmektedir. Başlangıç sermayesine erişim, aile ve işgücü desteği açısından söz konusu etnik ağların gücü, girişimciliği belirleyen temel faktörler olarak kabul edilmektedirler (Levie ve Smallbone, 2009). Ancak bu yaklaşım, sosyo-ekonomik yapı ile siyasi yapının özelliklerine vurgu yapmaması ve girişimciliği sadece kültürel bağlar özelinde açıklayarak sınırlı kalması nedeniyle eleştirilere konu olmuştur.

Göçmen girişimciliğini açıklayan ikinci yaklaşım ise, kaynaklara erişim bağlamında farklılıkları ön plana çıkaran *ayrımcılık* yaklaşımıdır. Bu yaklaşım esas olarak, göçmen gruplarının karşı karşıya kaldığı ayrımcılık sonucu işgücü piyasalarındaki fırsatlara erişimi sınırlandıran ortama vurgu yapmaktadır. İşgücü piyasalarına erişimde ayrımcılık sonucu ortaya çıkan dezavantajlı yapı; göçmenleri kendi işlerinin sahibi olmaya bir başka deyişle girişimciliğe yönlendirmektedir. Bu yaklaşıma göre, göçmenler bir yaşam stratejisi olarak aile ve yakın çevreleriyle birlikte küçük ölçekli girişimciliği seçmektedirler. Ancak bu yaklaşım, kendi hesabına çalışma oranının görece daha avantajlı azınlık gruplarında, daha az avantajlı azınlık gruplarına göre neden daha yüksek olduğunu açıklamadığı için eleştirilere konu olmaktadır (Levie ve Smallbone, 2009).

Göçmen girişimciliğini açıklamaya çalışan son dönem çalışmalar ise, çok daha geniş bir bakış açısıyla kaynak ve fırsatların etkileşimine vurgu yapan *yapısal* yaklaşımı benimsemiş durumdadırlar. Kloosterman vd. (1999)'nin "karma bütünlük" olarak adlandırdıkları yaklaşımları, göçmen girişimciliğini belirleyen faktörleri sosyo-ekonomik yapı bağlamında tanımlamaktadır. Bu yaklaşıma göre, göçmen girişimciliği, ekonomik ve kurumsal koşullar içerisinde ortaya çıkmaktadır. Göçmen girişimciler, sektör, yer, işgücü piyasalarının özellikleri ve kendilerine sunulan kurumsal destekler gibi birçok değişkenden etkilenmektedir. Etnik ağların işlevlerinden daha çok söz konusu ekonomik ve kurumsal koşulların karmaşık etkileşimi, göçmen girişimciliğinin farklılıklarını belirlemektedir. Bu yaklaşım, göçmen girişimciliğini içinde yer aldığı daha geniş sosyal yapılar bağlamında açıklamaya çalıştığı için diğer yaklaşımlara göre olguya daha geniş bir bakış açısıyla yaklaşmaktadır. Bu yaklaşım ilk olarak, göçmenlere fırsat ve kaynak sunan yapıların özelliklerine

vurgu yaparak bir anlamda diğer iki yaklaşımla köprü kurmaktadır. Bu yaklaşım, sosyo-ekonomik yapının özellikleri kadar, göçmen girişimciliğine fırsat veren ve/veya sınırlandıran kurumsal yapının özelliklerine de dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, göçmenlerin girişimciliğine yönelik yasal sınırlılıklar, göç politikalarının özellikleri, küçük işletmelere yönelik geliştirilen politikaların rolü gibi göçmen girişimciliğini etkileyen kurumsal unsurların rolüne vurgu yapılmaktadır. Kloosterman vd (1999), Hollanda özelinde, göçmenlerin şehirleri dönüştürdüğünü; yeni iş yapma biçimlerini ortaya çıkardıklarını ve ulus ötesi ekonomik bağlar oluşturduklarını ortaya koymaktadırlar. Göçmen girişimciliğinde, göçmenlerin ülkedeki konumu kadar, bireysel hikayeleri ve köklerinin önemine de vurgu yaparak, göçmenleri girişimciliğe yönlendiren nedensellik ilişkilerine yönelik bir set oluşturmakta; bu bağlamda daha önceki iki yaklaşımı da içine alan karma bir yapı sunmaktadırlar. Bu yaklaşım temelinde göçmen grupları arasında girişimcilik açısından ortaya çıkan farklılıklar da değerlendirilmekte; bu farklılıklar yasal sistemlerinin özellikleri, göç politikaları, sosyo-ekonomik kurumsal yapıların farklılıkları kapsamında açıklanmaktadırlar (Kloosterman, vd, 1999).

Göçmen girişimciliği, ülkelerin ekonomik ve sosyal koşulları, göç tarihi, göç ve refah rejimleri ile işgücü piyasalarının özellikleri gibi oldukça geniş bir yapı tarafından belirlenmektedir. Bu yapının ortaya çıkardığı koşulların özellikleri, fırsatlar ve kaynaklara erişim konusunda göçmenlerin pozisyonu ve buna bağlı olarak ortaya çıkan etnik ağların özellikleri gibi çok boyutlu bir yapı içerisinde göçmen girişimciliği ortaya çıkmaktadır.

Günümüzde temel göç alıcısı konumundaki gelişmiş ülkelerin küresel rekabette üstünlük için yenilik ve teknolojiye önem vererek söz konusu alanlarda yenilik yaratacak ve yaratılacak yeniliği katma değere dönüştürebilecek nitelikteki göçmenlere yönelik seçici göç politikaları uyguladıkları bilinmektedir (Gökbayrak, 2012). Gelişmiş ülkelerin yüksek nitelikli göçmenlere yönelik açık kapı politikaları, göçmenlere eğitim ve işgücü piyasalarına ilişkin sundukları fırsatlar ile son dönemde istihdam yaratma açısından ileri teknoloji alanlarında verilen girişimcilik destekleri, bu alanda sadece göçmen işgücünün değil göçmen girişimciliğinin de önemli ölçüde artmasına neden olmuştur. Bu durum özellikle tarihsel olarak göçmen ülkesi olarak kabul edilen ve yüksek nitelikli işgücü göçünün temel hedef ülkesi konumunda olan ABD’de çok daha ön plana çıkmaktadır. ABD’de son yirmi yıllık süreçte, Silikon Vadisi örneğinde olduğu gibi ileri teknoloji üreten teknoloji bölgeleri ortaya çıkmakta ve bu bölgelerdeki işgücünün önemli bir kısmını gerek bağımlı çalışan gerekse girişimci olan göçmenler oluşturmaktadır.

II. İleri Teknoloji Sektörlerinde Yeniliğin Kaynağı Olarak Göçmen Girişimciler

II.1. İleri Teknoloji Sektöründe Göçmen Girişimciliğinin Önemi

Yenilik ve bu yeniliğin katma değere dönüştürülmesi anlamında Dünya'nın önde gelen ülkesi olan ABD'de, ileri teknoloji sektörlerinde yaratılan yeni ürünler, hizmetler ve iş modelleri ABD'yi diğer ülkelerden ayırmakta; sermaye birikimi, ücretler ve verimlilik artışlarını beraberinde getirmektedir. Bu alanda yüksek nitelikli işgücü, ABD ekonomisini yeni teknolojiler yaratarak küresel rekabette hep bir adım daha ileriye taşımaktadır. Bu yapıdaki başarı, yasal ve finansal düzenlemeler, eğitim kurumları ve küresel ekonomiyle çoklu ilişkileri içeren oldukça kompleks ilişkiler setine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede yüksek teknoloji alanında artan sayıda yeni girişimler önem kazanmakta; yeni girişimler rekabet edebilirlik açısından daha çok radikal yenilikler üreterek pozitif bilgi dışsallıkları yaratmakta ve bir bütün olarak toplumsal yapıda dönüştürücü sonuçlar ortaya çıkarmaktadır (Hart ve Acs, 2011: 117-118).

ABD'de son yıllarda ileri teknoloji alanında ortaya çıkan yeni girişimleri önemli kılan bir başka unsur ise, bu yeni girişimlerin kaynağının esas olarak nitelikli göçmenlerden oluşmasıdır. Amerikan Toplum Araştırması'nın sonuçlarına göre, 2007-2011 yılları arasında, ileri teknoloji sektörlerinde işgücünün %20'sini; bu alandaki girişimlerin ise %17,3'nü göçmenlerin kurdukları şirketler oluşturmaktadır. 2000-2011 yılları arasında, ileri teknoloji sektörlerinde göçmen işgücü yerlilere göre daha fazla oranda artmıştır. Bu alanda göçmen işgücü %37,2 oranında artarken; yerli işgücündeki artış oranı %10,7'de kalmıştır. Söz konusu rakamlar kendi hesabına çalışanlar açısından değerlendirildiğinde ise, ortaya çıkan tablo bu alanda girişimlerin kaynağının asıl olarak göçmenler olduğunu göstermektedir. İleri teknoloji sektörlerinde 2001-2011 yılları arasında göçmen girişimcilerin oranı %64 artarken; bu artış yerli girişimcilerde %22,6 olarak gerçekleşmiştir (Liu, vd, 2014). Bu konuda 2000'li yılların başından itibaren yapılan saha çalışmaları, ileri teknoloji sektörlerinde göçmen girişimciliğinin süreç içerisinde arttığını göstermektedir. Bu konudaki ilk çalışmanın sahibi olan Saxenian (1999), Silikon Vadisi'ndeki göçmen girişimcilerinin oranını %24 olarak tahmin etmektedir. Daha sonraki yıllarda yapılan çalışmalarda her ne kadar veri setlerine bağlı olarak oranlarda farklılaşmalar olsa da, ileri teknoloji sektörlerinde ortaya çıkan girişimlerde göçmenlerin payının %15-%25 arasında değiştiği tahmin edilmektedir (Saxenian, 2002; Anderson ve Platzer, 2006; Monti, vd, 2007; Wadhwa, vd, 2007; DesRoches, vd, 2007; Hart ve Acs, 2011; Liu, vd, 2014; Wang ve Liu, 2015).

İleri teknoloji sektörlerinde yaratılan katma değer açısından önemli bir yere sahip olan göçmen girişimciler, bu alandaki yerlilere göre bir takım avantajlara sahip bulunmaktadırlar. Girişimcilik, fırsatlar karşısında farkındalığı gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda göçmenlerin yerlilere göre fırsatların daha farkında oldukları kabul edilmektedir. Göçmenlerin eğitim ya da istihdam için bir başka ülkeye gelmesi en azından kendi ülkelerinin sınırları dışındaki fırsatların farkındalığını göstermektedir. Bunun yanı sıra, kendi ülkelerindeki potansiyel piyasaları ya da arz zincirlerini bilmeleri, göçmen girişimcilerin piyasa paylarını genişletmede önemli bir avantaj sunmaktadır. Yine de yerli girişimcilerle karşılaştırıldıklarında, göçmen girişimcilerin bir takım engellerle karşı karşıya olduğu anlaşılmaktadır. Bunların başında dil engeli gelmekle birlikte, ileri teknoloji sektörlerinde göçmen girişimcilerin eğitim düzeyine bağlı olarak dil bilgilerinin de gelişmiş olması bu engelin önemli ölçüde aşılmasına neden olmaktadır. İleri teknoloji sektörlerinde göçmen işgücününün var olan işlerinde yönetici pozisyonundan daha çok teknik pozisyonlarda yer almaları (Saxenian, 1998; 2002), piyasa eğilimlerini ve tüketici geri bildirimlerini izleme fırsatları olmadığı için yaratıcı düşüncelerin ortaya çıkması konusunda dezavantaj yaratmaktadır. Bununla birlikte, var olan işlerinde yükselme konusunda bir takım ayrımcı uygulamalarla karşılaşılıyorlar ise, yerlilere göre yeni bir iş kurma konusunda fırsat maliyetleri daha düşük olduğundan, yeni bir iş kurma eğilimleri yükselmektedir. Ancak başarısızlık durumunda eski kariyer patikalarına dönmenin maliyeti daha yüksek olduğundan göçmenlerin yeni bir iş kurma konusunda cesaretleri de kırılabilmektedir. Bu noktada, girişimcilik kararının verilmesinde kaynaklara erişim önemli bir belirleyici olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kaynaklar, sermayeyi, bilgiyi, yeteneği, iş ve meslek bağlantılarını içermektedir. Bu kaynaklara görece daha az maliyetle erişimi sağlayacak sosyal sermayeye sahip olma göçmen girişimciliğini belirleyen önemli bir avantaj olarak karşımıza çıkmaktadır (Hart ve Acs, 2011). ABD’de ileri teknoloji sektörlerinde göçmen girişimciliğinin başarısında özellikle etnik gruplar arasında oluşan profesyonel ağların yarattığı sosyal sermayenin önemli bir payı bulunmaktadır (Saxenian, 1998; 2002). İleride göreceğimiz üzere etnik temele dayalı profesyonel kuruluşlar ve mezun dernekleri, göçmen girişimciler için önemli destekler sunmakta; kendi ülkelerinin profesyonel anlamdaki diaspora politikaları bu destekleri güçlendiren bir etki yaratmaktadır (Gökbayrak, 2006).

Sosyal sermaye desteklerinin yanı sıra göçmen girişimciliğini desteklemeye yönelik ülkeye kabulü kolaylaştıran ve özendiren göç politikaları ile girişimcilik desteklerinin yarattığı ortam da ileri teknoloji alanında göçmen girişimciliğinin başarısını belirleyici önemli bir etkidir. Ortaya çıkan sinerji sonucu, 2005 yılında göçmenlerin kurdukları şirketlerin

toplam 52 milyar dolar satışlarının olduğu ve 450.000 kişiye istihdam yarattıkları tahmin edilmektedir (Wadhwa, vd; 2007). 1996 yılında Sili-kon Vadisi'nde Çinli ve Hintli girişimciler tarafından kurulan şirketlerin toplam satış hasılatının 12,5 milyar dolar olduğu ve 46.290 iş yaratma-ları dikkate alındığında, göçmen girişimciliğinin süreç içerisinde gerek katma değer üretme gerekse yeni işler yaratma anlamında önemli bir katkı sunduğu açıktır. Bu gelişim dinamiği, ileri teknoloji sektörlerinde göçmenlerin kurdukları şirketleri daha yakından incelemeyi gerekli kılmaktadır.

11.2. İleri Teknoloji Sektörlerinde Göçmenlerin Kurdukları Şirketlerin Özellikleri

11.2.1. Şirket Sahiplerinin Özellikleri

İleri teknoloji sektörlerinde göçmen şirketlerin kurucularının özellikleri incelendiğinde öncelikle bu şirket sahibi ya da ortaklarının yerli girişim-cilerle kıyaslandığında eğitim düzeylerinin oldukça yüksek olduğu görül-mektedir. Yapılan farklı çalışmalar kapsamında şirket sahibi göçmenle-rin yarısından fazlasının ABD'de temel bilimler ve mühendislik bilimleri alanında yüksek lisans ve doktora derecesine sahip oldukları anlaşılmak-tadır (Saxenian, 1998; 2002; Wadhwa, vd, 2007; Hart ve Acs, 2011; Liu, vd, 2014; Wang ve Liu, 2015). Söz konusu araştırmaların sonuçları, eği-tim ve vasıf düzeyi yükseldikçe, göçmenlerin girişimci olma ve yenilik yaratma kapasitelerinin önemli ölçüde arttığını göstermektedir. Burada dikkati çeken bir nokta, söz konusu girişimcilerin eğitimlerini ABD'deki üniversitelerde tamamlamış olmalarıdır. Bu noktada, ileri teknoloji üre-ten kurumsal bölgelerle ileri teknoloji alanında işgücü yetiştiren üniver-siteler arasında organik bağların olması; eğitim ve istihdam arasındaki eşgüdümü göstermesi açısından önem taşımaktadır. Lisansüstü eğitim amacıyla başlayan göç süreci, mezuniyet sonrası fırsatları değerlendir-me anlamında kalıcı göçe dönüşmekte; eğitimden istihdama geçişi ko-laylaştırıcı yöndeki göç politikalarıyla da bu süreç önemli ölçüde destek-lenmektedir (Gökbayrak, 2006). ABD'deki üniversitelerden mezun olan yabancı öğrenciler için mezuniyet sonrası bir yıllık opsiyonel staj eğitimi için kalabilme olanağı bulunması; bu sürenin temel bilimler, teknoloji ve mühendislik alanlarından mezun olanlar için yirmi dokuz aya kadar uzatılması, ABD'nin ileri teknoloji alanında yetişen göçmen işgücüne verdiği stratejik önemi göstermektedir (Hart ve Acs, 2011).

Göçmen girişimcilerin geldikleri ülkeler açısından dağılımına bakıldığında karşımıza geniş bir yelpaze çıkmakla birlikte; başta Çin ve Hindistan olmak üzere Asya ülkelerinden gelen göçmenlerin ağırlıklı bir payının olduğu görülmektedir (Saxenian, 1999; 2002; Wadhwa vd., 2007; Hart ve Acs, 2011; Liu vd., 2014; Wang ve Liu, 2015). Wadhwa, vd (2007: 12)'nin

çalışmasında, göçmenler tarafından kurulan ileri teknoloji şirketlerinin yarısından fazlasının Hindistan, Çin, Japonya, Kore ve İsrail'den gelen Asyalı göçmenler tarafından kurulduğu anlaşılmaktadır. Bu durum ABD'deki göç politikalarının gelişim seyri dikkate alındığında şaşırtıcı değildir. ABD'de 1965 tarihli göç yasasının etnisiteye dayalı kabul politikalarından vazgeçerek, kabul politikalarında niteliği öne çıkarması o tarihten sonra ülkeye gelen Asyalı göçmen sayısının artmasına neden olmuştur. İleri teknoloji sektörlerinde göçmen girişimcilerin önemli bir kısmının 1980 sonrası ülkeye geldiği ancak asıl yükselişin 1990'lı yıllarda ortaya çıktığı anlaşılmaktadır (Wadhwa vd., 2007). Bu durumun ortaya çıkışında 1990 tarihli göç yasasının önemli ölçüde etkide bulunmuştur. Bu yasayla göçmen alımında nitelikli olanlara yönelik tan bir açık kapı politikasının uygulanması gündeme gelmiştir. ABD'nin uluslararası pazarlarda sahip olduğu rekabet gücü açısından kilit bir unsur olan nitelikli işgücü için olan talep, nitelikli göçmen politikalarında "liberal" bir çizgi izlenmesine neden olmuştur. Bu noktada, ABD'nin nitelikli göçmen kabulünde, en başta işverenlerin gereksinimlerinin ağır bastığı lobilerin etkisi kendini göstermektedir (Martin vd., 2000; Iredele, 2002: 803-804).

İleri teknoloji sektörlerinde göçmen işgücünün gerek girişimci gerekse ücretli çalışan olarak ülkede varlık nedenlerinin kaynağı eğitim süreciyle başlamaktadır. Özellikle ABD, temel bilimler ve mühendislik bilimleri alanında lisansüstü programlar için yabancı öğrencilerin ilk tercih ettiği ülkelerin başında gelmektedir. Lisansüstü eğitimle başlayan sürecin sunulan olanaklar sayesinde katıcı göçe dönüştüğü anlaşılmaktadır (Gökbayrak, 2006). 2005 yılında ABD'de tüm bilim ve mühendislik alanında lisansüstü programlarda yer alan öğrencilerin % 25'ni yabancı öğrenciler oluşturmaktadır. Mühendislik bilimleri alanında lisansüstü programlardaki yabancı öğrencilerin oranı % 45'iken, bu oran bilgisayar bilimleri alanında % 43 olmakta; bu alanlarda çalışan yüksek eğitimli işgücünün % 26'sını yabancılar oluşturmaktadır (Hart ve Acs, 2011: 118). Bu durum ileri teknoloji alanında yer alan göçmen girişimciler açısından da geçerliliğini korumaktadır. Saxenian (1998; 2002)'ın Silikon Vadisi'ndeki Hintli ve Çinli göçmen girişimciler üzerindeki çalışmalarında, ileri teknoloji sektörlerinde yer alan Hintli girişimcilerin % 54'nün; Çinli girişimcilerin % 41'nin master ve doktora derecesine sahip olduğu ve bu derecelerini ABD üniversitelerinden aldıklarını belirtmektedir.

İleri teknoloji sektörlerinde göçmen girişimciler belirli metropol alanlarda yoğunlaşmaktadır. Bu bağlamda, ABD'de ileri teknoloji alanında Çinlilerin kurdukları şirketler Kaliforniya'da (bölgedeki tüm şirketlerin % 49'u); Hispaniklerin kurdukları şirketler Florida'da (bölgedeki tüm şirketlerin % 35'i); Hintlilerin kurdukları şirketler New Jersey

'de (bölgedeki tüm şirketlerin % 48'i), İsraililerin kurdukları şirketler Massachusetts'de (bölgedeki tüm şirketlerin % 17'si) toplanmaktadır (Wadhwa vd., 2007). Tarihsel olarak, göçmen nüfusun yüksek olduğu metropol alanların, daha fazla etnik çeşitliliğe, daha güçlü ileri teknoloji endüstrilerine ve daha yüksek yenilik kapasitesine sahip olmasının bu alanlarda göçmen girişimciliğinin daha yüksek seviyede olmasına neden olduğu belirtilmektedir (Liu vd., 2014). 2011 yılında New York, Los Angeles ve San Francisco ileri teknoloji alanındaki göçmen girişimcilerin üçte birini barındırmaktadır. Bununla birlikte son yıllarda diğer eyaletlerde de ileri teknoloji alanında göçmen girişimciliğinin arttığına tanık olunmaktadır (Wadhwa vd., 2007; Hart ve Acs, 2011; Liu vd., 2014; Wang ve Liu, 2015). İşsizliğin daha yüksek olduğu metropol alanlarında bilgisayar ve enformasyon teknoloji alanında daha az göçmen girişimcinin olması (Liu vd., 2014), göçmenlerin işgücü piyasalarından yerlileri dışladıkları ve işsizliğin görece daha az olduğu piyasalara entegre olabilmelerini göstermesi açısından anlamlıdır. Etnik farklılıkların yüksek olduğu bölgesel işgücü piyasaları, göçmen işgücüne daha açık ve toleranslı olduğu için girişimci üretme bağlamında görece daha avantajlı koşullar sunmaktadır. ABD'de ileri teknoloji alanında göçmen girişimciler üzerinde yapılan çalışmaların ortak bulgusu, göçmen girişimciliğinin belirli bölgelerde yoğunlaşmasının hem bu bölgelerin endüstriyel yapısından hem de göçmen ağlarının yapısından kaynaklanmasıdır. Söz konusu bölgelerde endüstriyel gelişmenin yüksek olması, işletme kurmak açısından uygun bir ortam yaratarak, bölgesel işgücü piyasalarının içerisinde yer alınmasını sağlamaktadır. Bölgesel işgücü piyasaları içerisinde yer almak, girişimcilik ortamının oluşmasını sağlayan piyasalara erişim imkânını, finansal kaynaklara ve kritik niteliklere sahip işgücü kaynaklarına erişimi ve kurumsal desteklere erişimi sağlamaktadır. Belirli bölgelerde yoğunlaşan etnik ağlar özellikle finans, bilgi ve etnik işgücü kaynaklarına erişim anlamında önemli bir sosyal sermaye sağlamaktadır (Saxenian, 1998; 2002; Wadhwa vd., 2007; Liu vd., 2014). Dolayısıyla ileri teknoloji alanında göçmen girişimciliğini belirleyen temel faktörler yapısal yaklaşımın öne sürdüğü üzere, sosyo-ekonomik ve kültürel faktörlerin etkileşiminden kaynaklanmaktadır.

Yapılan çalışmalar, ileri teknoloji alanında göçmen girişimcilerin ülkede kalış süresi uzadıkça şirket kurma eğilimlerinin arttığını göstermektedir (Hart ve Acs, 2011; Liu vd., 2014; Wang ve Liu, 2015). Hart ve Act (2001)'in, 2002-2006 yılları arasında ABD'de ileri teknoloji alanlarında göçmenlerin kurdukları şirketlere yönelik çalışmaları, şirket sahibi göçmenlerin ABD'de yaşadıkları sürenin ortalama 26 yıl olduğunu göstermektedir. Göçmen girişimcilerin ABD'de yaşadıkları sürenin görece uzun bir süre olması; ağırlıklı olarak ülkeye öncelikle eğitim amaçlı olarak

gelmeleri; eğitimlerini tamamladıktan sonra belirli bir süre ücretli olarak söz konusu sektörde çalışıp daha sonra şirket kurmaları; girişimciliğe geçişte oldukça önemli bir faktör olarak gördüğümüz sosyal sermaye kaynaklarının geliştirilmesinin belirli bir süre geçmesine bağlı olmasından kaynaklanmaktadır.

II.2.2. Şirketlerin Özellikleri

ABD’de ileri teknoloji alanında göçmenler tarafından kurulan şirketlerin, yerli girişimciler tarafından kurulan şirketler dikkate alındığında belirli endüstrilerde yoğunlaştıkları görülmektedir. Tıp, ilaç, elektronik ekipman, yarı iletken maddeler, manyetik, iletişim, ses ve görüntü ekipmanlarının üretimi ve bilgisayarla ilgili sektörler göçmen girişimciliğinin yoğunlaştığı sektörlerdir (Hart ve Acs, 2011; Liu vd., 2014). Özellikle bilgisayar teknolojileri alanında göçmen girişimciliğinin önemli ölçüde belirleyici olduğu görülmektedir. Bu alanda da göçmenlerin etnistelerine göre bir uzmanlaşmanın ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Saxenian(1998; 2002)’ın Silikon Vadisi’ndeki göçmen girişimciler üzerine çalışmaları, Çinli göçmen girişimcilerin daha çok bilgisayar donanımı üzerinde yoğunlaşırken; Hintlilerin yazılım teknolojileri alanlarında yoğunlaştıklarını göstermektedir. Aradaki farklılık, göçmen girişimcilerin niteliklerindeki farklılıktan kaynaklanmaktadır. Hintlilerin dil bilgilerinin Çinlilere oranla görece daha iyi olması, Çinlilerin yoğunlaştıkları bilgisayar donanımı alanında bilgisayar yazılımına göre dil bilgisinin görece daha az önemli oluşunun bu tür bir uzmanlaşma farkını yarattığı belirtilmektedir (Saxenian, 1998).

İleri teknoloji alanında göçmen girişimcilerin kurdukları şirketlerin önemi, yarattıkları yenilik kapasitesi ve teknolojik performansa bağlı olarak ABD ekonomisinde yarattıkları katma değere bağlı bulunmaktadır. Hart ve Acs (2011)’ın, 2002-2006 yılları arasında ileri teknoloji alanında ABD’de kurulan göçmen şirketleri üzerine yaptıkları çalışmaları, göçmen girişimcilerin yerlilere göre teknolojik performans açısından daha ileri durumunda olduklarını göstermektedir. Göçmen teknoloji şirketlerinin % 38’nin kendi AR-GE laboratuvarları bulunurken, yerli şirketlerde bu oran % 25’e düşmektedir. Şirketlerin teknolojik performansında, firmanın yaşı ve ölçeğinin önemli belirleyiciler olduğu anlaşılmaktadır. Görece yeni kurulmuş ve büyük firmalar, AR-GE faaliyetleri ve patent sahipliği açısından daha yüksek bir performans sergilemektedirler. Firma sahiplerinin eğitim düzeyi yükseldikçe, firmaların teknolojik performans göstergeleri de yükselmektedir. Kimya ve elektronik alanında faaliyet gösteren şirketlerin, mühendislik alanında faaliyet gösteren şirketlere göre teknoloji performansının daha yüksek olduğu görülmektedir.

İleri teknoloji alanında göçmen girişimcilerin yerlilere göre istihdam ya-

ratma açısından da daha yüksek bir performansa sahip oldukları ortaya çıkmaktadır. Hart ve Acs (2011)'in çalışmalarında ileri teknoloji alanında 20'den fazla işçi çalıştıran şirketlerin % 33'ünün göçmen girişimciler; %24'ünün de yerli girişimciler tarafından kurulan şirketler oldukları görülmektedir. Yapılan çalışmalar kapsamında ileri teknoloji alanında kurulan şirketlerin istihdam açısından ortalama olarak 50'den daha az işçi çalıştıran küçük ölçekli işletmeler olduğu ortaya çıkmaktadır. İşletmenin yaşı ile işletme sahiplerinin eğitim düzeyi arttıkça, firmanın teknolojik ve ekonomik performansının artışına bağlı olarak firmada çalışan sayısının da arttığı ortaya çıkmaktadır (Saxenian, 1998; 2002; Hart ve Acs, 2011; Liu vd., 2014). İleri teknoloji alanında her ne kadar göçmenlerin kurdukları şirketlerin görece küçük ölçekli olsa da, çalışan başına satış rakamları açısından oldukça verimli oldukları gözlenmektedir. Saxenian(1998), Silikon Vadisi'ndeki Çinli ve Hintli şirketlerin çalışan başına satış miktarının 270.000 dolar, bu rakamın ileri teknoloji alanındaki tüm şirketler için ise ortalama 240.000 dolar olduğunu belirtmektedir.

İleri teknoloji alanında göçmenlerin sahip oldukları şirketleri yerli şirketlerden ayıran ve ticari anlamdaki performanslarını yükselten bir diğer olgu ise, bu şirketlerin ulus ötesi aktivitelerinin yerli şirketlere göre daha fazla olmasıdır. Wang ve Liu (2015)'nin, ileri teknoloji alanında ulus ötesi faaliyetlere sahip olan göçmen girişimciler üzerine yaptıkları çalışmalarında, bu şirketlerin ihracat, denizaşırı şube açma ve denizaşırı fason üretim açısından yerli firmalara göre performans göstergelerinin daha iyi olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu firmalar, ulus ötesi ticari aktiviteleri nedeniyle, toplam satışlar, istihdam yaratma, çalışanların ücretlerinin daha yüksek olması gibi göstergeler açısından, yerli ve ulus ötesi faaliyetleri olmayan şirketlere göre daha iyi bir performans sergilemektedirler. Bu durumun temel nedeni, göçmenlerin başta kendi ülkelerindeki pazarları ve koşulları tanımalarının yarattığı avantajlardır. Kendi ülkeleriyle ticari diasporalar kapsamında oluşan bağlar, hem göçmen şirketlerinin ticari faaliyetlerinin artışına hem de kendi ülkelerinde bulunan şirketlerin ticari faaliyetlerinin artışına katkı sağlayarak iki taraf açısından da ticari ve teknolojik performansın yükselmesine neden olmaktadır (Saxenian, 2002).

Başta ulus ötesi ticaretin gelişimi olmak üzere göçmen girişimcilik bağlamında ortaya çıkan gelişmeler, söz konusu etnik ağların hem göçmen girişimciliğinin gelişimi hem de bu ağlar kapsamında göçmenlerin geldikleri ülkelerin gelişimi açısından ortaya koydukları işlevi daha ayrıntılı incelemeyi gerekli kılmaktadır.

II.2.3. Göçmen Diaspora Ağlarının Özellikleri

Göçmen girişimciliğinin desteklenmesinde göçmenlerin ait olduğu etnisite temelinde yükselen diaspora ağlarının önemli bir yeri bulunmaktadır. 1970'li ve 1980'li yıllarda Silikon Vadisi'ndeki Asyalı göçmenler, kendilerini ana akım teknoloji toplumunun dışında görerek ortak dil, eğitim, kültür ve profesyonel deneyimlerini paylaşacakları mesleki ve sosyal ağlar kurmuşlardır. Bu ağların üye sayıları 270-1000 arasında değişebilmekte ve Silikon Vadisi'ndeki göçmen girişimciliğinin gelişiminde önemli roller üstlenmektedirler. Bu kuruluşların aktiviteleri, üyelerinin profesyonel ve teknik açıdan ilerlemelerini sağlamaya yönelik gerçekleşmektedir. Bu kuruluşların birçoğu yatırımlar ve danışmanlık konusunda kuşaklar arası bilgi aktarımında önemli bir rol oynamakta; görece daha eski kuşaklar yeni kuşaklara hem yatırımlarına finansal destek sağlamak hem de deneyimlerini paylaşmak anlamında önemli destekler sunmaktadırlar. Bu ağlar, yeni girişimcilere özgüven sağlama ve riskleri yönetmede önemli bir güvence sağlama işlevi görmektedirler. Ayrıca bu ağlar göçmenlerin ülkelerinden gelen sermaye yatırımlarının da göçmen girişimciliğine yönlendirilmesi anlamında önemli bir işlev daha yüklenmektedirler. Yarattıkları sosyal sermaye yeni girişimciler için önemli bir kaynak sunmakta; kendi ülkeleriyle ilgili ticari faaliyetlerin artmasına yardımcı olarak göçmenleri yerli girişimciler karşısında avantajlı konuma getirmektedir (Saxenian, 2002).

İleri teknoloji alanında göçmen girişimcilerin yarattıkları ağlar sadece kendi ticari faaliyetlerinin gelişimi için değil, aynı zamanda geldikleri ülkelerin kalkınma çabaları açısından da önemli katkılar sunabilecek bir potansiyele sahiptir. Beyin göçünün, göç veren ülkeler üzerindeki olumsuz etkilerini dengeleyici ve göçü göç veren ülkenin kalkınmasında yararlı bir unsur haline getireceği varsayılan bu mekanizma, göç veren ülkelerin vatandaşlarının geriye dönmeseler bile, yaşadıkları ülke ile kendi ülkeleri arasında ticaret, iş, teknoloji transferi, akademik işbirliği gibi çeşitli ağlar yoluyla yapacakları katkıların bilgi, teknoloji ve yatırım transferi bağlamında göç veren ülkelerin ekonomik kalkınmasına katkıda bulunacağını savunmaktadır (Meyer ve Brown, 1999; Lowell ve Findlay, 2002; Saxenian, 2002).

Otonom bir şekilde ve birbirinden bağımsız olarak ortaya çıkan bu ağların gelişiminde inter-net ortamı önemli bir rol oynamaktadır. Büyüklük, alan, aktiviteleri ve yapı bakımından ise oldukça heterojen bir yapı sergilemektedirler. Bu oluşumların, sadece o toplumda dayanışmanın sağlanması değil, aynı zamanda elde ettikleri deneyim ve başarıları ülkelere yansıtma anlamında da önemli işlevleri olduğuna inanılmaktadır. Gerçekleştirdikleri faaliyetler incelendiğinde ise, konferans, seminer, proje gibi mesleki faaliyetlerden, kültürel ve sosyal faaliyetlere uzanan

geniş bir yelpaze ortaya çıkmaktadır. Sürekli bir haber ve iletişim grupları olan bu oluşumlar, kendi ülkelerinde kamu kuruluşları, özel sektör ve hükümet dışı kuruluşlar ile birlikte proje üretmekte, ticari bağlar kurmakta ve çeşitli danışmanlık hizmetleri sunmaktadırlar (Gökbayrak, 2006).

Bilgi ve teknoloji diasporalarının göç veren ülkelerin kalkınması üzerindeki potansiyel başarısı belirli koşulların yaratılmasına bağlı olarak değişmektedir. Bu etki her şeyden önce sürekli bir iletişim sonucunda ortaya çıkacak ürünlerin göç veren ülkeye aktarımını sağlayacak koordinasyon işlevi taşıyacak birimlerin varlığına bağlıdır. Yine, özellikle teknoloji transferinin anlamlı bir işlev görmesi, yerel çalışma ortamı ve işgücünün bu teknolojiyi kullanabilecek düzeyde olmasını gerekli kılmaktadır. Ancak bu koşullar sağlandığında, bilgi ve teknoloji diasporalarının ülkelerin ekonomik kalkınmasında etkili olacak, yüksek eğitim kurumları ve iş çevrelerinin uyarılarak, iki yönlü ticari akımların gelişim potansiyeli yükselecektir. Burada üzerinde düşünülmesi gerekli bir diğer nokta da, patent hakları gibi bir takım uluslararası düzenlemeler kapsamında söz konusu transferin gerçekleşmesinin çok kolay olmayacağıdır. Göç veren ülkelerin öncelikle, teknolojik gelişime ortam sağlayacak içsel bilgi üretimini olanaklı kılabilecek ortamları desteklemesi ön koşuldur. Yine, kalkınmanın ekonomik, sosyal ve kültürel olarak bir bütün olduğu gerçeği göz önüne alındığında, söz konusu transferin sadece bilgi ve teknoloji alanı ile de sınırlı kalmaması gerekmektedir. Göç veren ülkelerin kalkınmasında diaspora etkilerinin de analizi, göç veren ülkelerdeki ortamın koşullarının ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Bu ortam sağlandığı zaman, kısa ve orta erimde, göç veren ülkeler açısından olumlu etki potansiyelinin yüksek olduğu bir gerçektir (Gökbayrak, 2008: 78-79).

Sonuç

Küresel piyasalarda rekabet edebilirliğin yenilik ve yeniliğin katma değere dönüştürülmesine bağlı olduğu günümüz koşullarında, bu yeniliği üretecek olan girişimcilere sahip olmak ülkeler açısından büyük önem taşımaktadır. Teknolojik yeniliklerin kaynağı durumundaki gelişmiş ülkelerin küresel piyasalardaki ayrıcalıklı konumunu belirleyen temel etmen ileri teknoloji alanlarındaki girişimcilik kapasitelerinin yüksek olmasıdır. Gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan yaşlanmanın olumsuz etkileri kısa ve orta vadede göçmen istihdamı yoluyla dengelenmeye çalışılmaktadır. Bu bağlamda gelişmiş ülkeler teknolojik yeniliklerin yaratıcısı konumundaki nitelikli göçmenleri ülkelerine çekebilmek için adeta bir yarış içerisinde girmiş bulunmaktadır. Özellikle ileri teknoloji alanlarında yatırım yapacak kapasiteye sahip olan göçmenler için ise bu yarış çok daha belirgin konumdadır.

Gelişmiş ülkelerin göç politikalarında nitelikli işgücüne yönelik sergiledikleri açık kapı politikaları, ileri teknoloji alanlarında gerek ücretli çalışan gerekse girişimci olan göçmen sayısının önemli ölçüde artmasına neden olmuştur. Bu durum özellikle teknolojik yeniliklerin beşiği durumundaki ABD’de ön plana çıkmaktadır. ABD’de son yirmi yıldır ileri teknoloji sektörlerinde yerlilere göre göçmen girişimci sayısı önemli ölçüde artmakta; bu alanlarda yeniliğin en önemli kaynağını göçmen girişimciler yaratmaktadırlar. İleri teknoloji sektörlerinde göçmen girişimcilerin göstermiş oldukları teknolojik performans ve yarattıkları katma değer ülke ekonomisinin büyümesine önemli bir katkı sağlamaktadır. Göçmen girişimcilerin geldikleri ülkelerin pazarlarını tanımaktan kaynaklı avantajların yaratmış olduğu ticari ilişkiler söz konusu şirketlerin ulus ötesi aktivitelerini genişletmekte; genişleyen aktiviteler bu şirketlerin kurulan teknoloji bölgelerinde yerli şirketlere göre yarattıkları katma değer ve istihdamı sürekli bir biçimde arttırmaktadır.

İleri teknoloji alanında göçmen girişimcilerin sergiledikleri performans, göçmenlerin etnik ağları bağlamında ortaya çıkan girişimci destekleri kadar bu girişimcilik kültürünü destekleyici nitelikteki göç ve teknoloji politikaları da etkilidir.

ABD’de ileri teknoloji alanındaki göçmen girişimcilerin sergiledikleri özellikler, göç sürecinin eğitim süreciyle başladığını göstermektedir. Bilim ve teknoloji alanındaki lisansüstü programlara yabancı öğrenci alım politikalarından, mezuniyet sonrası bu öğrencilerin ülkede kalmasına olanak sağlayan göç politikalarına kadar bu alanda göçmen işgücüne çeşitli kolaylıklar sağlayan politikalar bulunmaktadır. Üniversiteler ile ileri teknoloji üreten bölgeler arasındaki organik bağların varlığı, mezuniyet sonrası göçmenlere bu bölgelerde istihdam olanağı sunmakta; belirli bir çalışma döneminden sonra göçmenlerin gerek sosyal sermayeleri kapsamında oluşturduğu destekler gerekse de ileri teknoloji alanlarındaki girişimler için sunulan kurumsal destekler göçmen girişimciliğinin temel kaynağı olmaktadır.

Göçmen girişimcilerin ulus ötesi gerçekleştirdikleri ticari faaliyetler, küresel bir girişimcilik kültürü yaratmakta; ABD ile söz konusu ülkeler arasında yaratılan sinerji gerek teknolojik yeniliklerin ortaya çıkması gerekse de yeniliğin katma değere dönüşmesi anlamında giderek etkisi genişleyen bir alan ortaya çıkarmaktadır. Bu bağlamda altı çizilmesi gerekli en önemli nokta, küresel rekabet edebilirlikte temel itici güç olan yeniliğin yaratılmasının şansa değil; eğitim politikalarından teknoloji politikalarına; göç politikalarından girişimcilik politikalarına kadar uzanan bilinçli kamu politikalarının bir ürünü olmasıdır.

Kaynakça

Anderson, S. ve Platzer, M. (2006), *American made*. Washington, DC: National Venture Capital Association.

Borjas, G. (1986), *The Self-Employment Experience of Immigrants*, NBER Working Paper Series, Working Paper No:1942.

Clark, K. and Drinkwater, S. (2006). *Changing Patterns of Ethnic Minority Self-Employment in Britain: Evidence from Census Microdata*, IZA Discussion Papers No: 2495, Institute for the Study of Labor (IZA).

DesRoches, D.; Barton, T., Ballou, J.; Potter, F.; Zhao, Z., Santos, B.; & Sebastian, J. (2007). *Kauffman firm survey: Baseline methodology report*. Princeton.

Fairlie, R.W. (2013). "Minority and Immigrant Entrepreneurs: Access to Financial Capital." in *International Handbook on the Economics of Migration*, A.F. and Zimmermann, K.F. (eds.) Edward Elgar, Cheltenham UK: 153-175.

Fairlie, R.W. and Meyer, B.D. (2003). "The Effect of Immigration on Native Self-Employment." *Journal of Labor Economics*, 21(3): 619-650.

Fiscal Policy Institute (2012), *Immigrant Small Business Owners*, A Report From The Fiscal Policy Institute's Immigration Research Initiative.

Gökbayrak, Ş. (2006), *Gelişmekte Olan Ülkelerden Gelişmiş Ülkelere Nitelikli İşgücü Göçü ve Politikalar -Türk Mühendislerinin "Beyin Göçü" Üzerine Bir İnceleme*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Gökbayrak, Ş. (2008) "Uluslararası Göç ve Kalkınma Tartışmaları: Beyin Göçü Üzerine Bir İnceleme", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63(3):65-82

Gökbayrak, Ş. (2012), "Skilled Labour Migration and Positive Externality: The Case of Turkish Engineers Working Abroad", *International Migration*, 50(S1): 132-150.

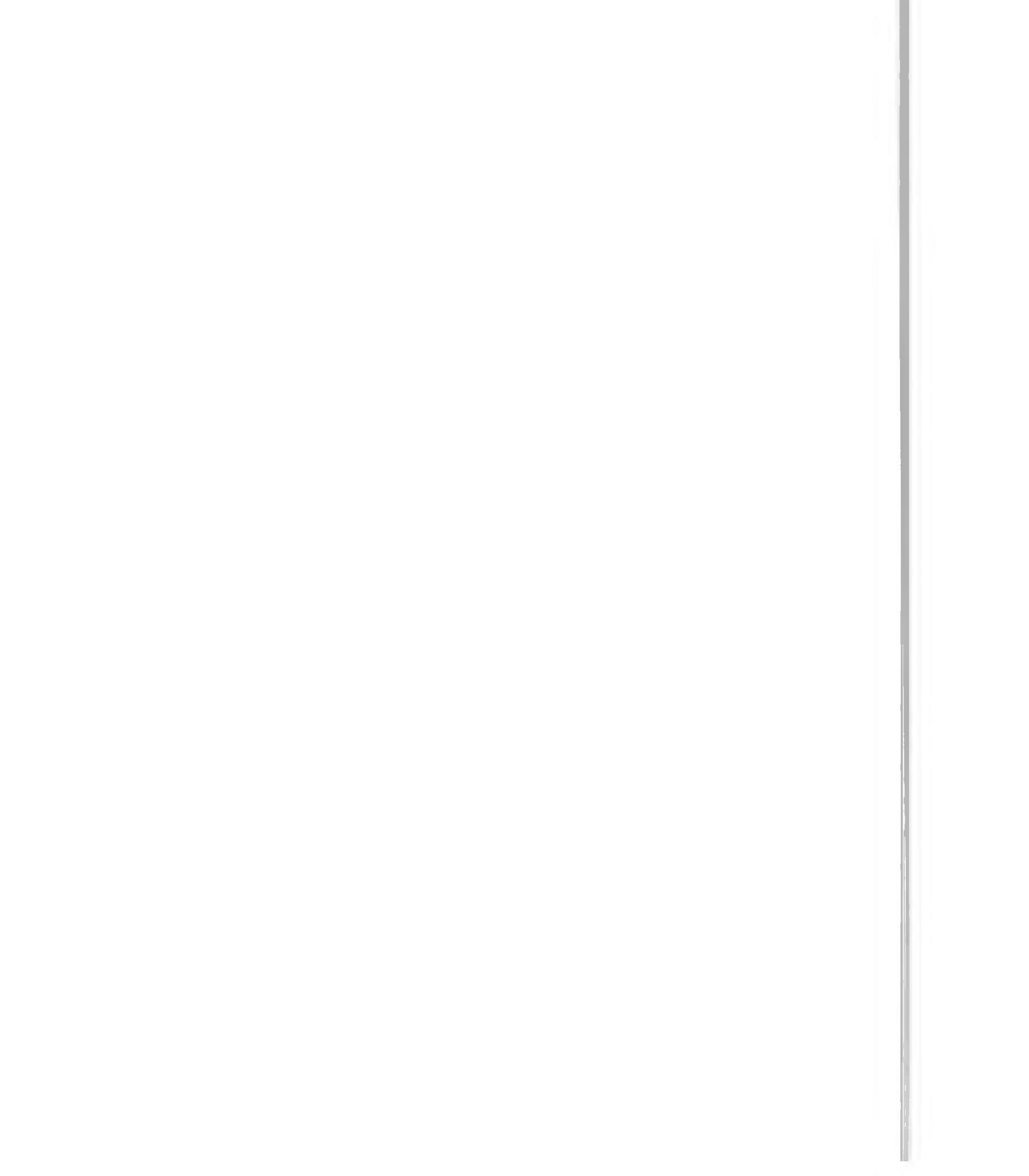
Hart, D. M ve Acs, Z.J (2011), "High-Tech Immigrant Entrepreneurship in the United States", *Economic Development Quarterly*, 25(2) : 116-129.

Hunt, J. (2011). "Which Immigrants are Most Innovative and Entrepreneurial? Distinctions by Entry Visa." *Journal of Labor Economics*, 29(3): 417-457.

Iradele, R. (2002), "The Internationalization of professionals and Assessment of Skills: Australia, Canada and The US", *Georgetown Immigration Law Journal*, 16: 796-813.

Kerr, P.K ve Kerr, W.R. (2014), *Immigrant Entrepreneurship*, CRIW Conference Draft, <http://www.nber.org/chapters/c13502.pdf>

- Kerr, W.R. and Lincoln, W.F. (2010). "The Supply Side of Innovation: H-1B Visa Reforms and U.S. Ethnic Invention." *Journal of Labor Economics*, 28(3): 473-508.
- Kloosterman, R; Van der Leun, J; Rath, J. (1999), "Mixed embeddedness: (in)formal Economic Activities and Immigrant Businesses in the Netherlands" *International Journal of Urban and Regional Research* 23 (2): 252 -266.
- Levie, J.D. ve Smallbone, David (2009) "Immigration, ethnicity and entrepreneurial behavior" in *Perspectives on Entrepreneurship*, 1: 157-180.
- Light, I. (1972), *Ethnic Enterprise in America*, University of California Press.
- Liu, C.Y.; Painter, G.; Wang, Q. (2014), *Lessons For U.S. Metro Areas: Characteristics and Clustering of High-Tech Immigrant Entrepreneurs*, Ewing Marion Kauffman Foundation.
- Lofstrom, M. (1999), *Labor Market Assimilation and the Self-Employment Decision of Immigrant Entrepreneurs*, IZA Discussion Papers No: 54.
- Martin, P; Chen, R ve Madamba, M. (2000), *United States Policies for Admission of Professional and Technical Workers: Objective and Outcomes*, International Migration Papers: 35, ILO, Geneva.
- Monti, D. J., Smith-Doerr, L., MacQuaid, J. (2007). *Immigrant Entrepreneurs in The Massachusetts Biotechnology Industry*, Boston, MA: Immigrant Learning Center.
- Saxenian, A. (1998), Immigrant Entrepreneurs in Silicon Valley, *Berkeley Planning Journal*, 12(1): 32-49.
- Saxenian, A. (2002). "Silicon Valley's New Immigrant High-Growth Entrepreneurs." *Economic Development Quarterly*, 16: 20-31.
- Wadhwa, V.; Saxenian, A.; Rissing, B.; Gereffi, G. (2007). *America's New Immigrant Entrepreneurs*. Durham, NC: Duke University School of Engineering.
- Wang, Q ve Liu, C,Y (2015) "Transnational activities of immigrant-owned firms and their performances in the USA", *Small Bus Econ* ,44:345-359.

İŞKOLİKLİĞİN NEDENLERİ VE SONUÇLARI ÜZERİNE KAVRAMSAL BİR ÇERÇEVE

Esra Bulgurcu Gürel*

Giriş

Çalışanların ve örgütlerin karşılıklı olarak birbirlerinden beklentilerinin artması, çalışanlara birtakım imkanlar sunmanın yanı sıra bireyler üzerindeki baskıyı da arttırmaktadır. Bir taraftan, kişisel beklentilerini, diğer taraftan örgütün beklentilerini karşılayabilmek adına işine giderek daha çok önem vermeye başlayan birey için aşırı çalışma bir süre sonra olağan hale gelmektedir. Aşırı çalışmanın bireyin yaşamına çeşitli etkileri söz konusudur. İşkoliklik, bireyin iş yaşamı ve özel yaşamı arasında denge kurmasını zorlaştırmakta, çeşitli alanlarda çatışmalar yaşamasına yol açmaktadır. Diğer taraftan işkolikliğin, yalnızca örgütsel gerekliliklerden ve finansal kaygılardan kaynaklanarak şekillenen bir davranış olduğunu söylemek doğru olmayacaktır. İşkolikliğin ortaya çıkmasında örgütsel faktörlerin etkisi olabileceği gibi, bireyin kişilik özellikleri, deneyimleri, aile yapısı ve içinde bulunduğu sosyal çevrenin etkisi de göz ardı edilmemelidir. İşkoliklik, bireyin çalışmaya karşı içten gelen güçlü bir dürtü hissetmesidir. Gerçek bir işkolikliğin kazanacağı ödüller için değil, karşı konulmaz bir çalışma arzusu nedeniyle kendisini işine adanmış ifade edilmektedir. Çeşitli faktörlerin etkisi altında şekillenerek ortaya çıkan işkoliklik davranışı bir süre sonra bireyde takıntıya dönüşmekte ve çalışmak birey için yaşamın anlamı haline gelmektedir. Günümüzde bireylerin yaptıkları işin, yaşamlarında önemli bir yer işgal etmesi dikkatleri işkoliklik kavramına çevirmektedir. İşkolikliğin nedenleri, bireye ve örgüte olan etkilerinin incelenmesi son yıllarda araştırmacıların ilgisini çeken bir konu olarak güncelliğini sürdürmektedir. Bu çalışmada, işkoliklik kavramının yapısı, ortaya çıkış nedenleri, birey ve örgüt üzerindeki etkisi ele alınarak kavramsal bir çerçeve çizilmeye çalışılmaktadır.

1. İşkolikliğin Tanımı ve Boyutları

Artan global rekabet ve yüksek yenilikçilik hızının çalışma koşullarını kökten değiştirmesi bireyleri eskisinden çok daha fazla çalışmaya zorlamaktadır (Shimazu vd., 2012: 316). Çok çalışma ya da aşırı çalışma karşımıza son yılların popüler kavramı olan işkolikliği çıkarmaktadır. İşkoliklik kavramını ilk kez kullanan Oates (1971) işkolikliği, bireylerin sağlığına, mutluluğuna, insanlarla ilişkilerine ve sosyal hayatlarına zarar verecek ölçüde işleriyle ilgilenme ihtiyacı duymaları olarak tanımla-

* Yrd. Doç., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İ.İ.B.F., Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü.

maktadır (Gülova vd., 2014:26). Ceybolt ve Salomone (1994) işkolikliği işe aşırı bağlılık olarak tanımlarken, Moiser (1983) işkolikleri haftada en az elli saat çalışan bireyler olarak tanımlamaktadır (Ayesha, Tasnuva, 2013: 83). İşkoliklikle ilgili genel kabul görmüş bir tanım bulunmamaktadır. İşkoliklik çoğunlukla işte geçirilen uzun saatlerle eş anlamlı olarak kullanılsa da bundan daha fazlasını ifade etmektedir. McMillan (2002) işkolikliğinin işte geçirilen uzun saatlerle eş anlamlı algılanmasının yanlış olduğunu ifade etmektedir (N.G. vd., 2007: 115-116). İşkolikler, karşı koyamadıkları güçlü bir içsel dürtüyle yönlendirilmektedir. İlk olarak, bir işkolik işte çok fazla zaman geçirmekte ve işine çok çaba harcamaktadır. İkinci olarak ise işte olmadığı zamanlarda bile devamlı olarak işini düşünmektedir. Yani işkolikler işlerine karşı saplantılıdır (Burke vd., 2006: 463). Schaufeli vd. (2009) işkolikliği, aşırı çalışma ve işe karşı saplantılı olma eğilimi olarak tanımlamaktadır (Shimazu vd., 2011: 400). Scot vd. de (1997) işkolikliği örgütsel gerekliliklerin ötesinde aşırı çalışma durumu olarak tanımlamakta ve işkoliklerin, işlerine gönüllü olarak ayırdıkları sürenin oldukça fazla olduğunu ifade etmektedir (Brady vd., 2008: 243). Benzer şekilde Cherrington da (1980), işkolikliği aşırı çalışmaya karşı rasyonel olmayan bir bağlılık olarak tanımlamaktadır (Ayesha ve Tasnuva, 2013: 83). Ng vd. (2007) işkolikliği; diğer tüm önemli yaşam rollerinin ötesinde çok çalışmak ve takıntılı içsel bir dürtü şeklinde ifade etmektedir (Schaufli vd., 2009:157).

Porter (1996) ise işkoliklik ve fazla çalışmayı birbirinden ayırarak işkoliklerin herhangi bir görevi başarılı bir şekilde tamamlamak için gerekli olandan çok daha fazla işe bağlılık gösterdiklerinin altını çizmektedir (Brady vd., 2008: 242). Bireyler, finansal sorunlar, kötü giden evlilik, örgüt kültürü, yönetici baskısı, sosyal baskılar, kariyerinde ilerleme arzusu gibi birçok nedenden dolayı da çok fazla çalışabilir. Ancak bu nedenler tek başına bireyin işine bağımlı olduğunu göstermez. Çalışmaya bağımlı olan birisi bu sayılan dışsal faktörler dışında saplantılı ve karşı konulmaz bir içsel dürtü ile işine motive olmaktadır (Schaufli vd., 2009: 156).

Çeşitli çalışmalarda işkolikler, sürekli işleri ile meşgul olmalarının yanı sıra, işlerine karşı saplantılı, mükemmeliyetçi, yüksek oranda motive olmuş, gergin, katı, sabırsız ve bencil bireyler olarak ifade edilmektedir. İşkoliklerin kendilerini işleri ile tanımlayan, çok çalışmayı mantıklı ve olağan bulan, çoğunlukla rahatlama yeteneğinden yoksun bireyler olduğu çeşitli yazarlar tarafından vurgulanmaktadır. Bir işkolikğin en belirgin özelliğinin ise saplantılı bir içsel çalışma dürtüsü olduğu ifade edilmektedir (Andreassen vd., 2007: 616). Snir ve Harpaz (2004), işkolikliği bireyin dıştan gelen bir gereklilik olmaksızın işiyle ilgili faaliyetlere ve düşüncelere büyük bir zaman dilimi ayırması olarak tanımlamaktadır. İşkolikliğinin tanımı iki boyuttan oluşmaktadır. Saplantılı çalışma, işkolik-

liğin bilişsel boyutunu oluştururken, aşırı çalışma davranışsal boyutunu oluşturmaktadır (Ayesha ve Tasnuva, 2013:82). Harpaz ve Snir (2003) işkoliklerin davranışlarının içsel olarak yönlendirildiği, dışsal ihtiyaçlarla ve örgütsel zorunluluklarla yönlendirilmediğinin altını çizmektedir. İşkolikler iş tanımlarının gerektirdiğinden çok daha fazla çalışmakta ve işlerine örgütün beklediğinden çok daha fazla çaba harcamaktadır. Bu nedenle Kleiner (1988) işkoliklerin, işin ödüllerine değil, kendisine bağımlı oldukları için çok çalıştıklarının belirtmektedir (Brady vd., 2008: 242).

İşkolikler, kendilerine başarmak için daima ulaşılması güç hedefler koymakta ve gerektiğinden çok daha fazla çalışmaktadır. Bu nedenle kendilerine sınırlar koyamamakta ve hiçbir zaman yeterince çalıştıklarını, çaba harcadıklarını düşünmemektedir. Wijhe vd., işkoliklerin yeterince çaba harcadıklarını düşünmedikleri için çalışmaya devam ettiklerini belirtmektedir (Wijhe vd., 2014: 161). İşkolikler, ulaşılması güç başarı hedefleri nedeniyle sürekli olarak çalışma isteği duymakta, dürtülerini kontrol edememekte ve kendilerini durduramamaktadır. Bu durum zamanla bir kısır döngüye dönüşmektedir.

Bazı araştırmacılar işkolikliği olumlu olarak nitelendirirken, diğerleri bunu olumsuz bir olgu olarak görmektedir. İşkolikliğin bir erdem olduğunu savunan Maclowitz (1980), işkolikleri işlerine durumun talep ettiğinden daha fazla zaman ve düşünce harcayan bireyler olarak tanımlamaktadır. Maclowitz, işkolikleri çalışılan saat bakımından değil, işe karşı tutumları bakımından diğer çalışanlardan ayırmaktadır. Maclowitz (1980) yaptığı araştırmada 100'den fazla işkoluğu incelemiş ve onları şaşkırtıcı bir şekilde "mutlu" bulduğunu belirtmiştir. Bu durumu "çünkü sevdikleri şeyi yapıyorlar: çalışıyorlar" şeklinde açıklamaktadır (Burke vd., 2004: 459). Benzer şekilde Snir ve Zohar da (2008) işkoliklerin, işkolik olmayanlarla kıyaslandığında, çalışırken boş zamanlarından çok daha olumlu duygular yaşadığını belirtmektedir (Snir ve Harpaz, 2012: 232). Bu olumlu duygular bireyin ruh haline yansımaktadır. Çalışma, işkolikliğin, bireylerin yaşamdan aldığı hazı olumlu olarak etkilediği şeklinde yorumlanabilir. Maclowitz işkoliklerin işleriyle ilgili faaliyetlerden yüksek düzeyde tatmin olduklarını, iş tatmininin onlar için iş dışındaki alanlardaki tatminden çok daha önemli olduğunu belirtmektedir. İşkoliklerin genellikle işlerinden zevk aldıklarını, tatmin edici bir yaşam tarzları olduğunu ve işkolikliğin bir hastalık değil, "iş aşkı" olduğunu da eklemektedir. Benzer şekilde Scott vd. (1997) işkoliklerin hem işle ilgili faaliyetlerden hem de kendilerine özgü yaşamlarından zevk alabileceklerini belirtmektedir (Brady vd., 2008: 245). Cantarow (1979)'a göre işkolikler işlerine karşı hissettikleri tutkulu bağlılıktan mutludur (Snir ve Harpaz, 2003: 292).

Buna karşılık işkolikliği olumsuz olarak nitelendiren çok sayıda araştırmacı da bulunmaktadır. Schaufeli vd. (2011) işkoliklerin, işte olmadıkları zamanlarda bile işlerini düşündükleri ve aşırı çaba göstermekten kendilerini alıkoyamadıkları için duygusal tükenme yaşadıklarını, bu nedenle fiziksel ve ruhsal sağlıklarının olumsuz etkilendiğini belirtmektedir. Aynı zamanda yapılan bazı çalışmalar, işkolikliğin evlilikle ilgili sorunları ve iş-aile çatışmasını arttırdığını da göstermektedir (Shimazu vd., 2011: 400; Harpaz ve Sinir, 2003: 292). Shimazu ve Schaufeli'nin (2009) 776 Japon işçi üzerinde yaptığı çalışmada, işkolikliğin bireyin yaşam doyumunu, sağlığını ve iş performansını olumsuz etkilediği saptanmıştır (Shimazu ve Schaufeli, 2009: 499). Killinger (1991), işkolikliğin, uzun vadede bireye, ailesine, çalıştığı kuruma ve topluma zarar verebileceğini belirtmektedir. Bu durumun verimliliği de olumsuz etkileyebileceği konusunda uyarıda bulunmaktadır (Yaniv, 2011: 108).

Diğer taraftan Scott ve arkadaşları (1997) bütün işkoliklerin çalışmaktan zevk almayan bireyler olmadığını, bazıları için bu durumun geçerli olduğunu ileri sürülmektedir. Scott ve arkadaşları (1997) kompulsif bağımlı, mükemmeliyetçi ve başarı odaklı olmak üzere üç tip işkoliklik tanımlamıştır. Yazarlar, kompulsif bağımlı ve mükemmeliyetçi işkolikliği olumsuz bir durum olarak nitelendirirken, başarı odaklı işkolikliği olumlu olarak nitelendirmektedir. Scott ve arkadaşları (1997) söz konusu çalışmada, kompulsif bağımlı işkolikliğin stres ve sağlık sorunlarıyla pozitif, iş ve yaşam doyumuyla negatif ilişkili olduğunu bulmuştur. Diğer taraftan mükemmeliyetçi işkolikliğin, stres ve sağlık sorunlarıyla pozitif, iş performansı, iş doyumunu ve işe devamsızlıkla negatif ilişkili olduğunu saptamıştır. Olumlu olarak değerlendirdikleri, başarı odaklı işkolikliğin ise, bireyin sağlığı, iş ve yaşam doyumunu ile pozitif ilişkili olduğu ortaya konulmuştur (Burke vd., 2004: 460-464; Harpaz ve Snir, 2003:293). Bonebright vd. (2000) farklı işkoliklik tiplerinin farklı seviyelerde yaşam doyumuna sahip olduğunu ifade etmektedir. Başarı odaklı işkolikliğin bireyin sağlığıyla, iş ve yaşam doyumuyla pozitif ilişkili olduğunu saptamıştır (Buelens ve Polemans, 2004: 453-454).

Spece ve Robbins (1992), işkolikliği, işe bağlılık (*work involment*), güdülenme (*drive*) ve işten zevk alma (*enjoyment*) olmak üzere üç boyutta incelemiştir. Her bir boyutta edinilen puanlara göre işkolikler sınıflandırmaktadır. Bu sınıflandırmaya dayanarak, işkoliklerin (*workaholics*) yüksek oranda işlerine bağlı olduklarını, içten gelen güçlü bir baskı ve güdülenme hissettiklerini ve işten düşük oranda zevk aldıklarını belirtmektedir. İşkolikler, çalışmadıkları zaman kendilerini, üzgün ve yıpranmış hissetmektedir ve işlerine karşı takıntılıdır. Çalışma heveslileri (*work enthusiasts*), işkolikler gibi işlerine bağlıdır ancak onlardan farklı olarak işe güdülenmeleri düşüktür ve işlerinden zevk almaktadır.

Hevesli işkoliklerin (*enthusiastic workaholics*) ise hem bağlılıkları, hem güdülenmeleri hem de işten zevk alma düzeyleri yüksektir. İşkolikler, hevesli işkoliklerden daha mükemmeliyetçidir ve görevlerini devretmek istemezler. Aynı zamanda yüksek oranda stres ve çeşitli sağlık sorunlarıyla karşı karşıyadırlar (Harpaz ve Snir, 2003: 293; Andreassen vd., 2007: 616). Bazı yazarlar, Spence ve Robbins'i işten zevk alma boyutunun işkolikliğin doğasına aykırı olduğu gerekçesiyle eleştirmektedir. Diğer taraftan birçok ampirik bulgunun işe bağlılık alt ölçeğinin geçersiz olduğunu ortaya koyması, bu boyutun göz ardı edilmesi gerektiği görüşünü desteklemektedir (Andreassen, 2014: 2).

Kanas vd. de (1996) Spence ve Robbins'in sınıflandırmasına benzer şekilde, işkolikleri iki grupta incelemiştir. Birinci gruptakiler işkolikler, ikinci gruptakiler ise, hevesli işkoliklerdir. Yazarlara göre, işkolikler, işlerine karşı içten gelen güçlü bir güdülenme hissetmekte ve işlerinden düşük oranda zevk almaktadır. Hevesli işkolikler ise, işlerine karşı güçlü bir güdülenme hissetmelerinin yanı sıra işlerinden yüksek derecede zevk almaktadır (Andreassen vd., 2007: 614).

Naughton'un (1987) yaptığı sınıflandırmaya göre, işe bağlı işkolikler (*involved workaholics*) ve saplantılı işkolikler (*compulsive workaholics*) olmak üzere iki tip işkolik vardır. İşe bağlı işkolikler, yüksek derecede işlerine bağlı, düşük derecede saplantılı bireylerdir. İş gereksinimlerini yerine getirirken başarılı bir performans sergilerler ve iş tatminleri yüksektir. İş dışındaki faaliyetlere ise daha az ilgi gösterirler. Saplantılı işkoliklerin, işe bağlılığı yüksek ve saplantılı davranışları fazla olmakla birlikte işteki performansları düşüktür (Harpaz ve Snir, 2003: 293).

Tablo 1 İşkoliklikle ilgili temel görüşler		
İşkoliklikle İlgili Olumlu Görüşler	İşkoliklikle İlgili Olumsuz Görüşler	Farklı İşkoliklik Tipolojileri
İşkolikliğin bir iş aşkı olduğunu ifade etmektedir. (Cantarow, 1979)	İşkoliklik aşırı çalışmaya karşı rasyonel olmayan bir bağlılıktır (Cherrington, 1980)	İşe bağımlılık-saplantılı bağımlılık (Naughton, 1987)
İşkolikliğin uzun süreli ve çok çalışmaya karşı içten gelen bir dürtüdür olduğunu ifade etmektedir (Machlowitz, 1980; Sprankle&Ebel, 1987)	İşkoliklik bir tür bağımlılık olduğu görüşündedirler. (Oates, 1971; Schaef and Fassel, 1988; Killinger, 1991;;Porter, 1996; Robinson, 1989,1997;)	İşkolikler, hevesli işkolikler (Spence and Robbins, 1992)
		Kompulsif bağımlı, mükemmeliyetçi, başarı odaklı işkolikler (Scott vd., 1997)
Snir, R. & Harpaz, I., "Attitudinal and Demographic Antecedents of workaholism", <i>Journal of Organizationl Change Manegement</i> , Vol. 17, No. 5, 522, 2004.		

2. İşe Gönülden Adanma ve İşkoliklik

İşkolik ve işe gönülden adanma kavramları bünyelerinde fazla çalışma kavramını barındıkları için zaman zaman birbirleriyle karıştırılan kavramlardır. Oysa ki işe gönülden adanma (*work engagement*) kavramı, işkolikliğin aksine işle ilgili olumlu bir ruh halini belirtmek için kullanılan bir kavramdır. Kahn (1990) işe gönülden adanmayı, bireylerin işlerinde fiziksel, bilişsel ve duygusal enerjilerini tam olarak kullanması şeklinde tanımlamaktadır (Kahn,1990: 694). Schaufeli vd. (2002), ise işe gönülden adanmayı, dinçlik, adanma ve işe yoğunlaşma bileşenlerini içeren, işle ilgili olumlu ve tatminkar bir zihinsel durum olarak tanımlamıştır (Schaufeli vd., 2002: 74). Bu tanımdaki dinçlik kavramı, enerji ve zihinsel esnekliği temsil ederken, adanma, bireyin güçlü bir şekilde işine bağlanması ve işine karşı hevesli olmasını temsil etmektedir. Yoğunlaşma kavramı ise, işe tam olarak konsantre olmak ve kendini tamamıyla işe vermek anlamına gelmektedir (Hakanen vd., 2006: 498; Van Beek vd., 2011: 32).

İşe gönülden adanma kavramı, tükenmişliğin tam tersi olarak belirtilmektedir. Kavram bünyesinde enerji, bağlılık, verimlilik, işe derinden alaka gibi işle ilgili olumlu ifadeleri barındırmaktadır. İşe gönülden adanmış çalışanlar, işlerinin gereklerini yerine getirebilecek yetenekte olduklarını düşünmektedir. Schaufeli vd. (2008) işe gönülden adanmış

çalışanların işle ilgili pozitif bir bakış açıları olduğunu belirtmektedir. İşe gönülden adanmış çalışanların, çalışırken yüksek bir enerji, coşku ve zihinsel esnekliğe sahibi olduğunu bu nedenle zorluklara karşı dirençli olduğunu belirtmektedir. İşe gönülden adanmış çalışanlar işlerinden gurur duymakta ve işkoliklerin aksine iş dışındaki faaliyetlerden de keyif almakta, çalışmadıkları zaman kendilerini suçlu hissetmemektedir. Çünkü onlar için çalışmak eğlencelidir (Schufeli vd., 2008: 176).

İşe gönülde adanmanın birey ve örgüt açısından bir takım olumlu sonuçları olduğu ifade edilmektedir. İşe gönülden adanmış çalışanların verimliliklerinin, iş ve yaşam tatminlerinin, örgütsel bağlılıklarının yüksek olduğu belirtilmektedir. İşkoliklerin aksine, işe gönülden adanmış çalışanlar karşı konulmaz içsel bir dürtü nedeniyle değil eğlenceli buldukları için çalışmaktadır (Bakker ve Demerouti, 2008: 210).

İşkoliklerle kıyaslandığında işe gönülden adanmış çalışanların genel sağlık durumlarının da daha iyi olduğu ifade edilmektedir. İşkoliklerin aksine işe gönülden adanan çalışanlar gerçekten istedikleri ve işlerinden zevk aldıkları için çok çalışmaktadır (Van Beek vd., 2011: 35). İşe gönülden adanmış çalışanların, kendilerine olan saygıları ve özgüvenleri yüksek olmakla birlikte, daha iyimser bir kişilik yapıları olduğu da ifade edilmektedir. Engelbrecht's (2006) yaptığı çalışma sonucunda işe gönülden adanmış çalışanların, işlerine karşı pozitif bir tutum içinde olduğunu, tutkulu bir şekilde işlerini yaptığını ve yaptıkları işten memnun olduklarını saptamıştır (Bakker ve Demerouti, 2008: 210).

Schufeli vd. (2008) yaptıkları çalışmada işe gönülden adanma ve tükenmişliğin birbirinin tersi olduğunu işkolikliğin ise her ikisi ile de ilgili taraflarının olduğunu saptamıştır. Yaptıkları çalışmada tükenmişlik ve işkolikliğin, fiziksel ve psikolojik sağlık sorunları ile pozitif ilişkili olduğu, işe gönülden adanma ve sağlık sorunları arasında ise negatif bir ilişki olduğu saptanmıştır. Tükenmişlik ve işkolikliğin sosyal ilişkileri olumsuz etkilediği, işe gönülden adanmanın ise tam tersi bir etkisi olduğu ortaya konulmuştur (Schufeli vd., 2008: 191). Inanen vd. de (2014) tükenmişlik ve işkolikliğin, işle ilgili olumsuz, işe gönülden adanmanın ise olumlu bir kavram olduğunu ifade etmektedir. İşe gönülden adanmış çalışanların iş çevrelerini olumlu olarak algıladıkları için işlerine iyimser açıdan baktıklarını belirtmektedir. Inanen vd. yaptıkları çalışmada, işe gönülden adanmış çalışanların daha rahat ve bağımsız davranışlar sergilediğini ve yaşam tatminlerinin daha yüksek olduğunu bulmuştur (Inanen, 2014:46-47). Shimazu vd. (2015) işkoliklik ve işe gönülden adanmayla ilgili 2 yıl süren çalışmaları sonucunda, işkolikliğin çalışanların sağlıklarını ve yaşam tatminlerini olumsuz, işe gönülden adanmanın ise olumlu etkilediğini ortaya koymuştur. Bu bulguya ek olarak, işe gönülden adanmanın uzun vadede çalışanın performansını olumlu etki-

lediği, işloluğun ise böyle bir etkisinin söz konusu olmadığı sonucuna varılmıştır (Shimazu vd. 2015: 22).

Tüm bu olumlu görüşlerin yanı sıra işe gönülden adanmanın tıpkı işkoliklik gibi olumsuz etkileri olabileceğini ifade eden araştırmacılar da söz konusudur. Bakker (2011) ve Halbesleben (2009) gibi bazı yazarlar, işe gönülden adanmış çalışanların da işkolikler gibi çok çalıştığını ve eve iş götürdüğünü bu nedenle iş ve aile yaşamı arasındaki dengeyi kurmakta zorlandıklarını ifade etmektedir. Söz konusu yazarlar, işe gönülden adanmış çalışanların bir süre sonra birer işkoliğe dönüşebileceğini belirtmektedir (Kravina, 2014: 881). İşkoliklik ve işe gönülden adanma kavramları özünde bireylerin çok çalışması ve çaba harcaması anlamına gelmektedir. Çok çalışmak, nedeni ne olursa olsun bir süre sonra bireyin enerjisini tüketerek bir takım olumsuz sonuçlar doğurabilir. Bu sonuçlardan en önemlisi aşırı iş yükü neticesinde, bireyin yaşayacağı rol çatışmasıdır. Rol çatışması zaman içinde bireyin iş ve özel yaşamı arasında denge kurmasını zorlaştırarak birey açısından istenmeyen sonuçlara yol açabilir.

3. İşkolikliğin Nedenleri

İşkoliklik davranışının oluşmasında hangi faktörlerin etkili olduğuna dair çeşitli görüşler bulunmaktadır. İşkoliklik davranışının ortaya çıkmasında ve sürdürülmesinde kişisel ve örgütsel özellikler, sosyal faktörler gibi çok sayıda faktörün etkili olduğu ifade edilmektedir. Çeşitli çalışmalarda, demografik özellikler, bireysel ihtiyaçlar, inançlar, değerler, aile yapısı, yetersizlik hissi, kendini kanıtlama ihtiyacı, örgüt kültürü ve yönetici baskısı gibi faktörlerin işkolik davranışının belirleyicisi olabileceği ifade edilmektedir. Schneider (1987), Porter (1996) ve Snir (1998), hem durumsal faktörlerin hem de kişilik özelliklerinin işkolikliğin anlaşılması açısından önemli olduğunu belirtmektedir (Snir ve Harpaz, 2004: 6).

Bazı araştırmacılar işkolikliğin ortaya çıkmasında örgütsel faktörlerin önemli bir rolünün olduğunu ifade etmektedir. Fazla çalışmanın teşvik edildiği ve ödüllendirildiği örgüt kültürlerinin, işkolikliği özendirdiği belirtilmektedir. Uzun saatler çalışmanın takdir edilmek ve terfi etmek için örgütte istenen bir davranış olduğunu gören çalışanlar aşırı çalışmaya eğilimli olmaktadır (Brady vd., 2008: 258). Diğer taraftan işini kaybetme korkusu da bireyleri fazla çalışmaya iten bir diğer önemli nedendir. İşte aşırı iş yükü, iş güvencesinin olmaması, sınırlı kariyer olanakları gibi örgütsel özellikler, çalışanın işi ile ilgili endişeler yaşamasına ve işini kaybetmemek için daha fazla çalışmasına neden olmaktadır (Zincirkıran, 2013: 67). Özellikle batı ülkelerinde bireyler çok uzun saatler çalışmakta, işten geç saatlerde çıkmakta ve eve iş götürmektedir. Schor (1991), 1970'ten beri ABD'deki çalışanların işte geçirdikleri ortalama

sürenin istikrarlı bir şekilde arttığını belirtmektedir. Schor bu artışın sebebinin işverenlerin taleplerinden kaynaklandığını ifade etmektedir. Diğer taraftan, George (1997) işsiz kalma korkusunun ve terfi olanaklarının çalışanların çok uzun saatlerini işte geçirmeleri ile sonuçlandığını belirtmektedir (Aziz ve Tronzo, 2011: 269).

İşyerinden kaynaklanan baskılar ve taleplere ek olarak hızlı internet erişimi ve teknolojik gelişmeler zaman ve mekan kavramlarını ortadan kaldırarak her yerde ve her zaman çalışmayı mümkün kılmaktadır. Bu gelişmeler bireyin uzun saatler çalışmasına ve neticesinde işkoliklik eğiliminin artmasına yol açabilmektedir (Wijhe vd., 2011: 254). Ammon ve Markham (2004) yaptıkları çalışmada, evde çalışanların işe bağımlı olmaya daha yatkın olduklarını saptamıştır (NG vd., 2007: 132).

Maaş artışları, terfiler ve sosyal baskılar çalışan davranışları üzerinde etkili olmaktadır. Ancak işkolikliğin bireylerin kişiliklerinin bir parçası olabileceği de gözden kaçırılmamalıdır. Literatürde yapılan çeşitli çalışmalar kişilik özelliklerinin, bireyin sahip olduğu iş kültürünün şekillenmesinde önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır (Aziz ve Tronzo, 2011: 270). Liang ve Chu (2009), kişilik özelliklerinin işkolikliğin önemli bir belirleyicisi olduğunu ifade etmektedir. McMillian vd. (2003), işkolikliğin kişilik özellikleri tarafından belirlendiğini, kişiliğin ise bireyin deneyimlerinden, iş ve sosyal çevresinden etkilenecek şekilde şekillendiğini belirtmektedir (Souckova vd., 2014: 72). A tipi kişilik özelliğine sahip insanların, hassas, aceleci, sabırsız, inatçı, rekabetçi ve hırslı olma gibi özellikleri, işlerin kendi kontrollerinde olmasını istemelerinin sürekli olarak işle meşgul olmasına neden olarak gösterilmektedir (Burke, 2000: 352).

Bireyin düşünceleri, inançları, korkuları ve beklentileri işkoliklik davranışının ortaya çıkmasında etkili olabilmektedir. Bireyin çok çalışmanın başarı getireceğine dair düşünceleri ve inançları varsa, birey işkoliklik davranışı sergileyebilir. Diğer taraftan, bireyin işteki yeterliliği, iş dışındaki alanlardan daha yüksekse bu durum bireyin işine öncelik vermesine yol açabilir. Graves vd. (2012), bireyin kendine olan saygısı ve işe güdülenmesi arasında negatif bir ilişki saptamıştır (Andreassen, 2014: 6). Porter (2004) işkoliklerin kendilerini gerçekten değerli hissedebilmek ve kendilerine saygı duyabilmek adına yaşamları boyunca çok çalışarak başarıyı kovaladıklarını belirtmektedir. Wijhe vd. de, (2014) bireyin katı kişisel inançlarının, asla yeteri kadar çalıştığını düşünmemesinin ve kendine olan saygısının işindeki performansına bağlı olduğunu düşünmesinin işkoliklik davranışının ortaya çıkmasında etkili olduğunu ifade etmektedir (Wijhe vd., 2014: 160).

İşkolikliğin bir diğer nedeni de aile yapısı olarak gösterilmektedir. Bireyin yetiştirilme tarzı işkoliklik davranışının oluşumunu etkilemektedir.

Ebeveynlerinin bireyden sürekli başarılı olmasını istemesi ve bununla ilgili hedefler koyması bireyi çok çalışmaya iten bir diğer faktördür. Bireyin ebeveynlerinden birinin işkolik olmasının da bireyin çalışma davranışını etkileyebileceği ifade edilmektedir. Robinson ve Kelly (1998), işkolik babaların çocuklarının, işkolik olmayan babaların çocuklarına göre daha yüksek düzeyde endişe, depresyon ve kontrol kaybı yaşadıklarını saptamıştır. Chamberlin ve Zhang (2009) ebeveynlerinin işkolik olduğunu düşünen çocukların, ileriki dönemlerde işkolik olabileceklerini belirtmektedir. Karavina vd.'nin yaptığı çalışmada, babanın aşırı çalışması ve çocuğun ileride işkolik olması arasında pozitif bir ilişki saptanmıştır (Kravina, 2014: 881).

Schaufeli vd. ise (2014) demografik özellikler ve kişilik özelliklerinin yanı sıra kültürel faktörlerin de işkoliklik üzerinde belirleyici etkisi olabileceğini ifade etmektedir. Grup değerleri ve özveri gibi değerlerin ön planda olduğu Asya ile bireysellik ve kişisel gelişim gibi değerlerinin hakim olduğu Avrupa kültürlerinin, işkoliklik ve işe gönülden adanma kavramlarının anlaşılması açısından belirleyici olabileceğini ifade etmektedir (Schaufeli vd., 2014: 16).

İşkolikliği edimsel şartlanma ve sosyal öğrenme teorilerine dayanarak açıklayan yazarlar da söz konusudur. Sosyal öğrenme teorisinin, işkolik davranışının edinilmesinde etkili olabileceğini destekleyenlere göre, birey başkalarının davranışlarından etkilenecek de zamanla işkoliklik davranışı gösterebilir. İşkolikliğin edimsel şartlanma teorisinin etkisi altında oluşabileceğini destekleyen görüşe göre de olumlu ve olumsuz pekiştiricilerin işkoliklik davranışının şekillenmesinde etkisi vardır. Bireyin davranışı sonucunda ödüllendirilmesi ya da cezalandırılması davranışı tekrar edip etmemesini belirleyecektir (Andreassen, 2014: 6). Bu durumda örgütsel özelliklerin ve örgüt kültürünün bireyin davranışların şekillenmesinde etkili olabileceği düşüncesi tekrar gündeme gelmektedir. Bireyin işyerinde çok çalışması ve çaba harcaması takdir edilerek, maaş artışları ve terfilerle ödüllendiriliyorsa bireyin bu davranışı tekrar etme isteği artacaktır.

4. İşkolikliğin Sonuçları ve Etkileri

İşkoliklik, bireyin zamanını, sabrını ve enerjisini tüketerek birçok istenmeyen sonuca yol açabilmektedir. İşkolikliğin bireye, ailesine ve iş yaşamına çeşitli etkileri söz konusudur.

İşkoliklik kavramıyla birlikte anılan en önemli kavramlardan biri stres kavramıdır. İş stresinin, depresyon gibi psikiyatrik sağlık sorunlarıyla ilgili olduğu birçok çalışmada ortaya konulan bir bulgudur. Caplan vd.'nin (1975) yaptığı çalışmada, işe bağlı stresin yüksek derecede endişe ve depresyonla ilişkili olduğunu saptanmıştır. İş stresi bir taraftan sağlık

sorunlarını arttırırken, diğer taraftan verimliliği düşürmektedir (Srivastava, 2012: 97). İşe karşı yüksek düzeyde bağımlılık yaşayan çalışanların, zihinlerinin sürekli işle meşgul olmasının ve işle ilgili konularda endişe yaşamalarının, stres seviyelerinin artmasına yol açtığı belirtilmektedir (McMillian vd., 2004: 510). Konuyla ilgili yapılan bazı araştırmalar işkoliklerin, işkolik olmayanlara göre daha mükemmeliyetçi olduğunu, başkalarına karşı büyük bir güven sorunu yaşadıklarını ve işle ilgili sorumlulukları devrederken büyük güçlük çektiklerini bu nedenle daha çok iş stresi ile karşı karşıya kaldıklarını göstermektedir (Burke vd., 2004:253). Spence ve Robbins (1992) yaptıkları araştırmada işkoliklerin stres seviyelerinin işkolik olmayanlara göre daha yüksek olduğunu bulmuştur (Akdağ ve Yüksel, 2010:48).

Stres aynı zamanda bağışıklık sistemine de zarar vermektedir. Bu nedenle stres seviyesi yüksek olan işkolikler birçok hastalığa karşı zayıf düşmektedir. Yüksek stres, yüksek kan basıncına neden olabilmektedir. Bu durum kalp hastaları için de önemli bir risk faktörüdür. Japonya’da fazla çalışmaktan kaynaklı “*karoshi*” ölümlerine sıkça rastlanmaktadır. Japonya’da 25-59 yaş arası bireylerde kalp rahatsızlıklarına bağlı ölümlerin yüzde beşinin *karoshi*’den kaynaklandığı belirtilmektedir (Hamermesh ve Slemrod, 2005). Literatürdeki çeşitli çalışmalar işkoliklik davranışının stres ve tükenmeye yol açarak bireyin genel sağlık durumunu olumsuz etkilediğini göstermektedir (Srivastava, 2012: 108). İstatistikler Kanada’da 1996-1997 yılları arasında uzun çalışma saatlerinin bireylerde kilo kaybına, sigara ve alkol bağımlılığına yol açtığını göstermektedir (Hamermesh ve Slemrod, 2005). Kubota vd. (2014) yedi ay süren gözlemlerine dayanarak, yaptıkları çalışmanın sonucunda işkolikliğin bireyin uyku kalitesini olumsuz etkilediğini saptamıştır (Kubota vd., 2014: 70).

Andreassen vd. (2007) yaptıkları çalışmada, hevesli olmayan işkoliklerin iş stresi, tükenmişlik ve çeşitli sağlık sorunları ile karşı karşıya kaldıklarını ortaya koymaktadır. Ancak, hevesli işkoliklerde bu bulgulara rastlanmamıştır. Hevesli olmayan işkolikler işte çok uzun saatler geçirmekte ve çok çaba harcamaktadır ve bunun karşılığında her zaman bekledikleri ödüllere ulaşamamaktadır. Bu durumun hevesli olmayan işkoliklerde yüksek strese yol açarak, hevesli olmayan işkolikleri çeşitli sağlık sorunlarıyla karşı karşıya bırakabileceği belirtilmektedir. Hevesli işkoliklerin ise genel sağlık durumları iyi olarak nitelendirilmektedir. Hevesli işkolikler işte çözmeleri gereken bir sorunla ve işle ilgili zorluklarla karşılaşmış durumda çok daha hızlı çözüm üretmekte ve daha kolay bir toparlanma süreci yaşamaktadır (Andreassen vd., 2007: 614)

İşkolikler, sürekli çalışmak için karşı konulmaz bir dürtü hissetmekte ve çalışmadıkları zaman dahi işlerini düşünmektedir. Bu durum yüksek

seviyede strese yol açarak bireyin yaşamdan aldığı hazzı düşürmekte ve bireyin tükenmişlik sendromu yaşama olasılığını artırmaktadır. Schaufeli vd. (2014) tükenmişliğin, yavaş yavaş kaynakların tüketilmesi ve yenilenememesiyle sonuçlanan kronik bir stres tepkisi olduğunu ifade etmektedir (Schaufeli vd., 2014: 160). Maslach (1986) işkolikliği tükenmişliğin temeli olarak ele almaktadır. Çeşitli amprik çalışmalar tükenmişlik ve işkoliklik arasında olumlu bir ilişki olduğunu desteklemektedir. Roller arasındaki çatışma işkoliklerin enerjisini bitirmekte ve tükenmişliğe yol açmaktadır (Schaufeli vd., 2009: 158). İşkolikler, hem kendi kişisel hedeflerini hem de örgütsel beklentileri karşılamak için çok çalışmaktadır. Bu durum zamanla bireylerin kendilerini yorgun, engellenmiş ve çaresiz hissetmelerine neden olmaktadır. Kendilerine güvenlerini kaybeden bireyler sonuç olarak bedensel ve zihinsel olarak tükenmektedir (Akın ve Oğuz, 2010: 315).

İşkolikliğin, tükenmişlik seviyesine bağlı olarak bireyin sağlığı açısından olumsuz sonuçlar doğurduğunu gösteren çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. İşte uzun saatler çalışmak, baskının yüksek seviyelere çıkmasına yol açmaktadır. Uzun saatler çalışan birey, işlerinin yoğunluğundan rahatlamaya ve hatta uyumaya bile fırsat bulamamaktadır. Bu durum ruhsal bir çöküntüye yol açmakta ve sonunda tükenmişlik baş göstermektedir. Burke (2004) işkoliklerin yaşamlarıyla ilgili birçok olumsuz sonuçla ve tükenmişlikle karşılaştığını ifade etmektedir (Shimazu vd., 2010: 155). Schaufeli vd.'nin (2008) işkoliklik, tükenmişlik ve iş sorumluluğu arasındaki ilişkinin incelenmesine yönelik olarak 854 orta düzey yönetici üzerinde yaptığı çalışmada, işkoliklik ve tükenmişlik arasında pozitif yönlü bir ilişki saptanmıştır. Naktiyok ve Karabey'in (2005), öğretim üyeleri üzerinde yaptığı, Gülova vd.'nin, de (2014), beyaz yakalı çalışanlar üzerinde yaptığı çalışmalarda, işkoliklik davranışı ve tükenmişlik düzeyi arasında pozitif bir ilişki saptanmıştır (Naktiyok ve Karabey, 2005: 196; Gülova vd., 2014: 37). Porter (1996, 2001) yaptığı araştırmalarda, aşırı çalışmanın iş stresi, yorgunluk, uykusuzluk, sinirlilik ve kalp şikayetleri gibi sonuçları arttırdığı ve nihai olarak tükenmeye yol açtığını ortaya koymaktadır (Ölçer, 2005: 138). Schaufeli vd.'nin (2009), Hollandalı genç doktorlar üzerinde yaptığı, işkoliklik, tükenmişlik ve bireyin refahı (*well-being*) arasındaki ilişkilerin incelendiği çalışmada, işkoliklik ve iş gereklerinin rol çatışmasına, rol çatışmasının da tükenmişliğe yol açtığı sonucuna varılmıştır (Schaufeli vd., 2009: 165). Wijhe vd.'nin (2014) yaptıkları çalışma sonucunda bireyin işi konusunda takıntılı olmasının duygusal tükenmişliğe yol açtığı bu durumun zamanla işkoliklik davranışının şekillenmesinde etkili olduğu saptanmıştır (Wijhe vd., 2014: 160). Diğer taraftan araştırmalar işkoliklerin, işkolik olmayanlara göre çok daha fazla iş-aile çatışması yaşadığını göstermektedir. İşten ve iş dışın-

daki statülerden kaynaklanan rol beklentileri karşılıklı olarak belirlemek ve böylece roller arası çatışma ortaya çıkmaktadır. Bu durum iş-aile çatışmasına yol açmaktadır (Schaufli vd., 2009: 157). Hill vd.'nin (2001) yaptığı araştırmada, çalışma saatleri ve iş-aile yaşamı dengesi arasında negatif bir ilişki olduğu belirlenmiştir (Ölçer, 2005: 134). Çeşitli yazarlar işkoliklerin insanlarla samimi ilişkiler kurmakta zorlandıklarını ve bireyler arası ilişkilere zamanlarının kalmadığını ifade etmektedir. Snir ve Harpaz (2004), haftalık çalışma saatleri çok fazla olan çalışanların aile yaşamlarını ihmal ettiklerini belirtmektedir. Scott vd. (1997), işkoliklerin genel olarak ailelerinden ve arkadaşlarından izole edilmiş bir yaşam sürdüğünü ifade etmektedir. İşkolikler, işe çok fazla vakit harcadıkları için önemli ailevi ve sosyal ilişkileri ihmal etmektedir. Amprik bulgular işkoliğin ilişkileri olumsuz olarak etkilediğini ve bu durumun iş-aile çatışmasına neden olduğunu ortaya koymaktadır (Brady vd., 2008: 244). Bounebright vd. (2000), 503 çalışan üzerinde yaptıkları çalışma sonucunda hem hevesli hem de hevesli olmayan işkoliklerin, işkolik olmayanlara kıyasla çok daha fazla iş aile çatışması yaşadığını saptamıştır. Robinson vd. de (2001) işkoliklerin eşlerinin ilişkilerini sorunlu olarak gördüklerini ve eşlerine karşı olumsuz duygular hissettiklerini belirtmektedir. Bireyin eşine karşı olumsuz duygular hissetmesi ve evliliğinin kötü gitmesi iş-aile çatışması yaşadığının bir belirtisi olarak görülebilir (Brady vd., 2008: 245). Aziz ve Zickar'ın (2006) işkoliklik, yaşam tatmini ve iş-yaşam dengesi arasındaki ilişkilere yönelik olarak 174 çalışan üzerinde yaptığı araştırmada işkolikliklerin yaşam tatminlerinin düşük olduğu ve yüksek düzeyde iş-yaşam dengesizliği yaşadığı sonucuna varılmıştır. Ayrıca işkolikliğin bir sendrom olarak önemine dikkat çekilmiştir (Aziz ve Zickar, 2006: 52).

Klinik sonuçlar, işkolikliğin tüm aile üyelerini üzerinde olumsuz etkileri olduğunu göstermektedir. İşkoliklerin egosu ailenin diğer üyelerinin yaşamlarını işkoliklerin değerleri ve ilgi alanları etrafında şekillendirmektedir. Bu durum yüksek seviyelerde iş- aile çatışmasına yol açmaktadır. Robinson vd. (2001) işkoliklerle evlenenlerin boşanma oranlarının yüksek olduğunu, evliliğe karşı zamanla yabancılaşma yaşadıklarını ve evlilikle ilgili olumsuz duygular hissettiklerini ifade etmektedir (Robinson, 2001: 129; Hamermesh ve Slemrod, 2005).

Birey daha iyi koşullarda yaşayabilmek ve ailesinin ihtiyaçlarını karşılayabilmek için kendisini yoğun bir çalışma yaşamının içinde bulmakta ve çok çalışmaktadır. Buna örgütün yüksek beklentileri de eklendiğinde, bireyin evliliğinin kalitesi olumsuz olarak etkilenmektedir. Bireyin işte geçirdiği zaman ve çaba arttıkça, işinde daha çok takdir edilmekte, aldığı ücret artmakta ve kariyerinde yükselmektedir. Böylece birey zamanla işe daha çok vakit ayırmaya başlamaktadır. Bu durum bireyi,

işten aldığı fayda ve evlilikten aldığı fayda arasında bir tercih yapmaya zorlamaktadır. Mutlu bir evlilik birey için önemlidir ancak birey aynı zamanda işinde takdir edilmeyi de istemektedir (Yaniv, 2011: 105). Tercihini işinden yana kullanan birey iş-aile çatışması riski ile karşı karşıya kalmaktadır. Günümüz çalışma koşullarında iş ve aile yaşamı arasında bir denge kurabilmek birey için gittikçe zorlaşmaktadır.

Diğer taraftan Robinson (1998) işkoliklerin hem çocuklarının hem de eşlerinin işkoliklikten olumsuz etkileneceğini belirtmektedir. Klinik araştırmalar işkoliklerin eşleri ve çocuklarının kendilerini yalnız ve dışlanmış hissettiklerini göstermektedir (Matuska, 2010: 106). İşkoliklerin eşleri ve çocukları işkoliklerin saplantılı iş alışkanlıklarından ve davranışlarından şikayet etmektedir. Erken dönemde çocukların akıl sağlıkları bu durumdan olumsuz etkilenirken, sorunlar yetişkinlik dönemine de yansımaktadır. İşkoliklerin eşlerinin çocuklarla ilgili sorumlulukları tek başlarına üstlenmek durumunda kalmalarından yakındıkları ifade edilmektedir. Çocuklar ise, ebeveynlerinin sürekli koşturmasından, aceleleri olmasından, işlerini çok ciddiye almalarından, sürekli olarak zihinlerinin başka şeylerle meşgul olmasından ve mizah anlayışından yoksun olmalarından şikayet etmektedir. İşkolik olmayanların çocukları ile kıyaslandığında işkoliklerin çocuklarının çok daha fazla depresyona mağruz kaldıkları, yüksek endişe düzeyinde oldukları ve çok daha takıntılı-saplantılı eğilimleri olduğu ortaya konulmuştur. Bu çocukların, gelecekte işkoliklik riski altında oldukları da ifade edilmektedir (Robinson 2001: 130).

Sonuç ve Öneriler

Örgütsel gerekliliklerden kaynaklanan baskılar yanında ekonomik nedenler de bireyleri daha çok çalışmaya itmektir. İşinde takdir edilmek ve kişisel beklentilerini karşılamak isteyen birey giderek vaktinin daha büyük bir kısmını işine ayırmakta ve yaşamını işinin etrafında şekillendirmektedir. İşkoliklik birçok çalışmada iş yaşamıyla ilgili olumsuz bir durum olarak değerlendirilirken, işkolikliğe yol açan faktörler ve işkolikliğin etkileri konusunda farklı görüşler söz konusudur. İşkolikliğin örgütsel taleplerden ve sosyal baskılardan mı yoksa bireyin kişisel ihtiyaçlarından mı kaynaklandığına dair çeşitli görüşler bulunmaktadır. İşkoliklik kavramı yapısı itibarıyla karmaşık bir kavramdır. Örgütsel baskılar, finansal zorunluluklar gibi faktörler bireyi çok çalışmaya itebilir. Ancak işkoliklik doğası gereği bireyin karşı konulamaz bir içsel bir dürtü nedeniyle işine bağlanmasıdır. Bu nedenle, bireyin kişilik özellikleri, aile yapısı, inançları, korkuları, beklentileri, geçmiş yaşantısı, başarı hedefleri ve kendini kanıtlama ihtiyacı gibi faktörlerin de bireyin aşırı çalışmasında oldukça etkili olduğu bir gerçektir.

Günümüz çalışma yaşamı, örgütlerin beklentilerinin sürekli olarak art-

ması ve aşırı iş yükü gibi nedenlerle başarı hedeflerini gerçekleştirmek ve çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak isteyen bireylerin daha çok çalışmasına neden olmaktadır. Bu durum ilk bakışta örgüt tarafından olumlu bir davranış olarak algılansa da uzun vadede örgüt ve çalışanlar açısından olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Uzun dönemde bireyin aşırı çalışmaya bağlı olarak yorgunluk, uykusuzluk ve dikkat eksikliği gibi sorunlar yaşaması performansını olumsuz etkileyebilmektedir. Diğer taraftan çalışma yaşamından kaynaklanan talepler ve baskılar nedeniyle birey rol çatışması yaşamakta, iş ve özel yaşamı arasında bir denge kurmakta zorlanmaktadır. Aşırı çalışmaya bağlı olarak, bireyin yaşadığı baskı ve stres başta tükenmişlik sendromu olmak üzere çok çeşitli sağlık sorunları yaşamasına da neden olmaktadır.

Çalışmada işkolikliğin nedenleri, sonuçları ve etkilerine dair kavramsal bir çerçeve çizilmeye çalışılarak, işkolikliğin karmaşık yapısı vurgulanmaktadır. Bireylerin inançları, korkuları, düşünceleri ve beklentileri işkoliklik davranışının şekillenmesinde etkilidir. Literatürde işkoliklik ve bilişsel süreçlerle ilgili çalışmaların azlığı ve özellikle boylamsal analizlerin yetersizliği araştırmacıların konuya olan ilgisini canlı tutmaktadır. İşkolikliğin tedavi edilip edilemeyeceği ya da nasıl tedavi edilmesi gerektiği ise bir soru işareti olarak konuyla ilgili araştırmacıların karşısında durmaktadır. Özellikle ülkemizde işkoliklikle ilgili çalışmaların azlığı, Türkiye ölçeğinde kavramın yapısının anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. İşkolikliğin nedenleri ve etkileri çok çeşitli ve karmaşıktır. İşkolikliğin hangi kişisel özelliklerden kaynaklandığı, genetik faktörlerin işkoliklik üzerindeki etkisi ve bilişsel süreçleri nasıl etkilediği konusunda ülkemizde yapılan çalışmalar yetersiz kalmaktadır. Ülkemizde işkolikliğin nedenlerinin ve sonuçlarının daha net anlaşılması açısından, farklı değişkenler ve araştırma modelleri kullanılarak daha çok ampirik çalışma yapılmasına ihtiyaç bulunmaktadır.

Kaynakça

- Akdağ, F., Yüksel, M., “İnsan Kaynakları Yönetimi açısından İşkoliklik ve Algılanan Stres İlişkisinde Kontrol Odağının Rolü”, *Organizasyon Ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, 47-55, ISSN: 1309 -8039, 2010.
- Akın, U., Oğuz, E., “Öğretmenlerin İşkoliklik ve Tükenmişlik Düzeylerinin İlişkisi ve Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi”, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, C. 16, S. 3, 309-327, 2010.
- Andreassen, C. S., Ursin, H., & Eriksen, H. R., “The Relationship Between Strong Motivation To Work, “Workaholism” and Health” *Psychology & Health*, 22, 615-629, 2007.

- Andreassen, C.S., "Workaholism: An Overview and Current Status of the Research", *Journal of Behavioral Addictions* 3(1), 1-11, 2014.
- Ayesha, T., Tasnuva, R., "Gaining The Insight of Workaholism, Its Nature and Its Outcome: A Literature Review", *International Journal of Research Studies In Psychology*, Vol. 2, No. 2, 81-92, 2013.
- Aziz, S., & Zickar, M. J., "A Cluster Analysis Investigation Of Workaholism As A Syndrome", *Journal of Occupational Health Psychology*, 11, 52-62, 2006.
- Aziz, S., Toronzo, C.L., "Exploring The Relationship Between Workaholism Facets and Personality Traits: A Replication in American Workers", *The Psychological Record*, 61, 269-286, 2011.
- Bakker, A.B., Demerouti, E., "Towards a model of work engagement", *Career Development International*, Vol. 13 No. 3, pp. 209-223, 2008.
- Brady, R., Vodanovich S.J., Rotunda, R., "The Impact of Workaholism on Work-Family Conflict, Job Satisfaction, and Perception of Leisure Activities", *The Psychologist Manager Journal*, 11, 241-263, 2008.
- Buelens, M., Poelmans, S.A.Y., "Enriching the Spence and Robbins' Typology of Workaholism -Demographic, Motivational and Organizational Correlates", *Journal of Organizational Change Management*, Vol. 17 No. 5, 440-458, 2004.
- Burke, R. J., "Workaholism and Extra-Work Satisfactions", *International Journal of Organizational Analysis*, 7, p. 352- 364, 2000.
- Burke, R.J., Richardsen, A.M., Mortinussen, M., "Workaholism Among Norwegian Managers Work and Well-being Outcomes", *Journal of Organizational Change Management*, Vol. 17, No. 5, 459-470, 2004.
- Burke, R.J., Richardsen, A.M., Mortinussen, M., "Workaholism, Organizational Life and Well-being of Norwegian Nursing Staff", *Career Development International*, Vol. 11 No. 5, 463-477, 2006.
- Chamberlin, C. M., Zhang, N., "Workaholism, Health and Self-Acceptance", *Journal of Counseling Development*, Vol. 87, 159-169, 2009.
- Clark, M. A., Lelchook, A. M., Taylor M. L., "Beyond The Big Five: How Narcissim, Perfectionism, and Dispositional Affect Relate to Workaholism", *Personality and Individual Differences*, 48, 786-781, 2010.
- Gülova, A., İspirli, D., Eryılmaz, İ., "İşkoliklik Ve Tükenmişlik Arasındaki İlişkinin İncelenmesine Yönelik Beyaz Yakalılar Üzerine Bir Araştırma", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 19, 25-39, 2014.
- Hakanen, J.J., Bakker, A.B., Schaufeli, W.B., "Burnout and Work

Engagement Among Teachers”, *Journal of School Psychology*, 43, 495 - 513, 2006.

Hamermesh, D. S., Slemrod, J., “The Economics of Workaholism: We Should not Have Worked on This Paper”, *NBER Workingpaper Series*, 11566, August, 2005.

Harpaz, I., Snir, R., “Workaholism: Its Definition and Nature” *Human Relations*, 56(3), 291-319, 2003.

Innanen, H., Tolvanen, A., & Salmela-Aro, K., “Burnout, Work Engagement and Workaholism Among Highly Educated Employees: Profiles, Antecedents and Outcomes”, *Burnout Research*, 1 (1), 38-49, 2014. doi:10.1016/j.burn.2014.04.001.

Kahn, William A., “Psychological Conditions of Personal Engagement and Disengagement At Work,” *Academy of Management Journal*, Vol. 33, No. 4, 692-734, 1990.

Kravina, L., Falco, A., De Carlo, N.A., Andreassen, C.S., Pallesen, S., “Workaholism and Work Engagement in the Family: The Relationship Between Parents and Children as a Risk Factor”, *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 23: 6, 875-883, 2014.

Kubota, K., Shimazu, A., Kawakami, N., Takahashi, M., “Workaholism and Sleep Quality Among Japanese Employees: A Prospective Cohort Study”, *International Journal of Behavioral Medicine*, 21, 66-76, 2014.

Matuska, K. M., “Workaholism, Life Balance, and Well-Being: A Comparative Analysis”, *Journal of Occupational Science*, 17: 2, 104-111, 2010.

McMillian, L. H.W. - O’Driscoll M. P.; “Workaholism and Health, Implications for Organization”, *Journal of Organizational Change*, Vol. 17, No. 5, s. 509-519, 2004.

N.G., T., Sorensen, K.L., Feldman, D.C., “Dimensions, Antecedents, and Consequences of Workaholism: a Conceptual Integration and Extension”, *Journal of Organizational Behavior*, 28, 111-136, 2007.

Naktiyok, A., Karabey, C., “İşkoliklik ve Tükenmişlik Sendromu”, *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 19, s. 2, 179-198, Eylül 2005.

Ölçer, F., “İşkoliklik Üzerine bir Araştırma”, *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, S. 9, 123-144, 2005.

Robinson, B. E., “Workaholism and Family Functioning: A Profile of Familial Relationships, Psychological Outcomes, and Research Considerations”, *Contemporary Family Therapy*, 23 (1), March, 2001.

Schaufeli, W. B., Bakker, A. B., Heijden, F., Prins, J. T., “Workaholism, Burn-out and Well-being Among Junior Doctors: The Mediating Role of Role Conflict”, *Work & Stress*, Vol. 23, No. 2, 155-172, 2009.

Schaufeli, W. B., Taris, T. W., Hessen, D. J., Hakanen, J., Salanova, M., Shimazu, A., "East Is East And West Is West And Never The Twain Shall Meet: Work Engagement And Workaholism Across Eastern And Western Cultures", *Journal of Behavioral and Social Sciences*, Vol. 1, 6-24, 2014.

Schaufeli, W., Taris, T.W., Rhenen, W.V., "Workaholism, Burnout, and Work Engagement: Three of a Kind or Three Different Kinds of Employee Well-being?", *Applied Psychology*, Vol. 57, No. 2, 173-203, 2008.

Schaufeli, W.B., Salanova, M., Gonzalez, R., V., ve Bakker, A.B., "The Measurement of Engagement and Burnout: a Two Sample Confirmatory Factor Analytic Approach", *Journal of Happiness Studies*, 3: 71-92, 2002.

Shimazu, A., Demerouti, E., Bakker, A.B., Shimada, K., Kawakami, N., "Workaholism and Well-being Among Japanese Dual-earner Couples: A Spillover-crossover Perspective", *Social Science & Medicine*, Vol. 73, No. 3, 399-409, 2011.

Shimazu, A., Schaufeli, W., Taris, T., "How Does Workaholism Affect Worker Health and Performance? The Mediating Role of Coping", *International Journal of Behavioral Medicine*, 17, 154-160, 2010.

Shimazu, A., Schaufeli, W.B., "Is Workaholism Good or Bad for Employee Well-being? The Distinctiveness of Workaholism and Work Engagement among Japanese Employees", *Industrial Health*, 47, 495-502, 2009.

Shimazu, A., Schaufeli, W.B., Kamiyama, K., Kawakami, N., "Workaholism vs. Work Engagement: the Two Different Predictors of Future Well-being and Performance", *International Journal of Behavioral Medicine*, 22, 18-23, 2015.

Shimazu, A., Schaufeli, W.B., Kubota, K., Kawakami, N., "Do Workaholism and Work Engagement Predict Employee Well-being and Performance in Opposite Directions?", *Industrial Health*, Vol. 50, No. 4, 316-321, 2012.

Snir, R., Harpaz, I., "Attitudinal and demographic antecedents of workaholism", *Journal of Organizational Change Management*, Vol. 17 No. 5, 520-536, 2004.

Snir, R., Harpaz, I., "Beyond workaholism: Towards a General Model of Heavy Work Investment", *Human Resource Management*, Vol. 22, No. 3, 232-243, 2012.

Souckova, M., Vaculik, M., Prochazka, J., "Personality Traits and Workaholism", *International Journal of Humanities and Social Science*, Vol. 4, No. 14; 70-79, 2014.

Srivastava, M., "Stress, Workaholism and Job Demands: A study of Executives in Mumbai", *NMIMS Management Review*, Volume XXII, 94-116, Ağustos 2012.

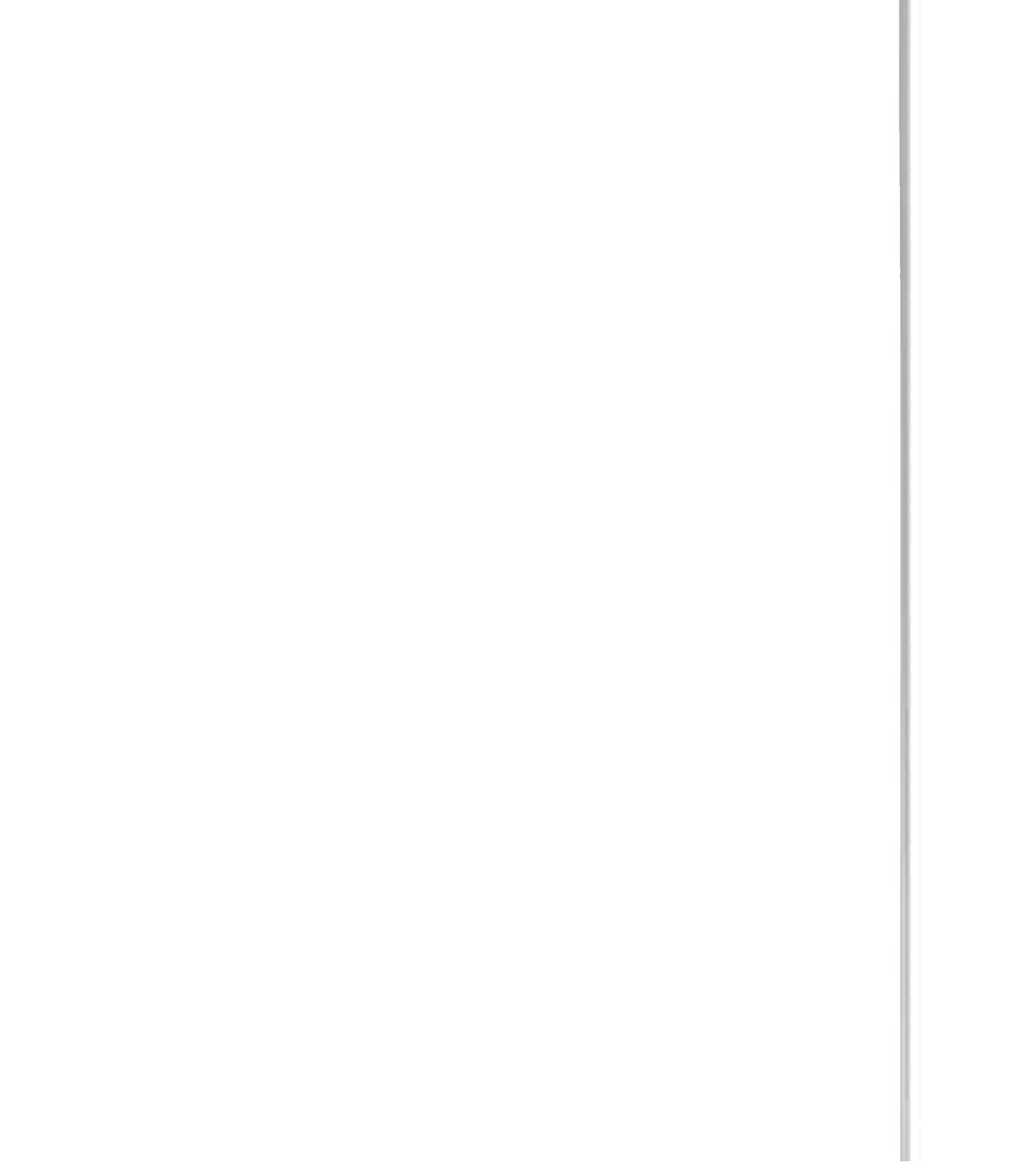
Van Beek, I., Hu, Q., Schaufeli, W.B., Taris, T.W., Schreurs, B.H.J., “For Fun, Love, or Money: What Drives Workaholic, Engaged, and Burned-Out Employees at Work?”, *Applied Psychology: An International Review*, 61 (1), 30-55, 2012.

Wijhe, C., Peters, M., Schaufeli, W., Hout, M., “ Understanding Workaholism and Work Engagement: The Role of Mood and Stop Rules”, *Career Development International*, vol. 16, Iss. 3, 254-270, 2011.

Wijhe, C., Peters, M., Schaufeli, W. B., “Enough Is Enough: Cognitive Antecedents of Workaholism and Its Aftermath”, *Human Resource Management*, Vol. 53, No. 1, 157-177, 2014.

Yaniv, G., “Workaholism and Marital Estrangement: A Rational-Choice Perspective”, *Mathematical Social Sciences*, 61, 104-108, 2011.

Zincirkıran, M., “İşkoliklik ile İş-Aile Çatışması İlişkisinin Yapısal Eşitlik Modeli İle İncelenmesi: Sağlık İşletmelerinde Bir Uygulama”, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dicle Üniversitesi, 2013.

FROM GUANXI TO 'HAMİLİ KART YAKINIMDIR': A COMPARATIVE DISCUSSION ON SOCIAL CONNECTION STUDIES

Ceren Ergenç*

Ali hastalanmasaydı o dönem ODTÜ Asya Çalışmaları Programı'na ders vermeye gelecekti. Öncesinde de zaten etkinliklerimize geliyor ve doktora öğrencilerimize yardımcı oluyordu. Bizse, sıklıkla kendimizi Ali'nin öğrendiği Çin'e özgü toplumsal ağlar pratiği guanxi'yi konuşuyor buluyorduk. Sakal'da bir Cuma birası üstüne, evde Phil izleyeceğimiz filmi hazırlarken... Guanxi üstüne birlikte çalışma projemiz henüz olgunlaşmadan imkansızlaştı. Bu yazı, Ali'nin sevgili anısına, onun çok ilgilendiği, merak ettiği, potansiyel gördüğü guanxi araştırmalarının bir değerlendirmesi.

I. Introduction: Guanxi, the Gossip of the Town

With the rise of China in the last three decades, the whole world turned its gaze to this emerging major power with the intention to understand its workings. Guanxi, as a way of conducting personal, political and economic relations, received much attention in this period. A newbody literature of considerable size has emerged trying to explain the role of guanxi in business transactions, elite and local level politics and societal issues. These academic works are categorized, not wrongly, under the label of Guanxi Studies.

Often labeled as a uniquely Chinese phenomenon, the early works on guanxi were surrounded with cloud of orientalist mystification. More recently, guanxi studies crossed paths with the methodological tools of social sciences such as social network analysis. These efforts increased the measurability of guanxi, yet they did not necessarily shake the basis of the claim that guanxi is an essentially Chinese (informal) institution.

The emergence of a limited amount of comparative work on guanxi opened the debate on the transferability of the knowledge accumulated on guanxi to the non-Chinese contexts such as post-transitional or traditional societies. The goal of this article is likewise to raise the question about particularism of guanxi: Does the study of guanxi provide us with generalizable knowledge about social connections in other geographies?

* ODTÜ, Uluslararası ilişkiler Bölümü, Asya Çalışmaları Programı.

II. What is Guanxi? Concept, Formation and Development of a Social Practice

Guanxi is a Chinese word which is composed of two characters meaning 'closed' and 'relation'. It can be loosely translated as "connections". However, the intricacies of its formation and its multiple manifestations in different historical and social contexts do not make translation easy therefore many scholars prefer to use the Chinese word itself and add their own definitions.

Particularistic ties (Jacobs, 1979 in Guthrie 2004). These particularistic ties are built in three ways: (i) through primordial traits such as kinship, homeland, ethnicity, (ii) achieved characteristics such as being the alumni of the same school or serving together in the same military cohort (Guthrie, 2004: 6). A third way of having guanxi is to actively create it. This inorganic way of manufacturing guanxi is (iii) by utilizing the organically established prior guanxi. In other words, one may create guanxi by asking a former guanxi to help establishing a new guanxi relationship.

None of the above-mentioned qualities of a guanxi connection makes it a concept peculiar to China as existing and emerging networks are observable in many cultural contexts (see Social Movements literature). Not the ways in which guanxi networks are formed but the ways in which they are maintained make guanxi a distinct form of social network. A guanxi linked can only work if the relationship is maintained over a period of time through mutual favors and self-sacrifices even if the act seems unnecessary at the time or no immediate return was in the prospects. Yang expresses it as such:

[Guanxi] is based implicitly (rather than explicitly) on mutual interest and benefit. Once guanxi is recognized between two people, each can ask a favor of the other with the expectation that the debt incurred will be repaid sometime in the future (Yang, 1994: 1-2 in Guthrie, 2014: 7)

The fact that there is no time limit for repayment requires some additional cultural elements attached to the relationship. The non-existence of a time limit for reciprocity brings guanxi out of the rational actor model in the network analysis approach. The continuity of a guanxi relationship is maintained through ganqing, often translated as affective sentiment, rather than a rational (and explicitly expressed) calculation by the parties involved in the relationship. The ganqing sentiment is a form of trust as defined by Bourdieu who coined the term 'social capital'. The mutual recognition that helps the involved parties to convert personal capital into macro-level capital (economic, political, symbolic) is maintained through mutual affection in some cases in China. It would

be misleading to claim that guanxi is entirely based on ganqing as the operationalization of guanxi differs according to the context and the actors. Jiang et al (2012) point out that ganqing plays a more important role in the rural contexts while urban business transactions are based on a rather rationally-calculated guanxi basis. Besides, ‘non-response’ as an exit strategy is always available (albeit with the risk of ‘losing face’/reputation/prestige) in case the hierarchically advantageous party in a guanxi connection prefers not to perform the guanxi responsibilities.

Jiang et al offer a definition that includes many of the above-mentioned qualities of guanxi:

Guanxi [is] the embodiment of an institutionalized behavioral pattern on interpersonal relationships involved with human affective components and human obligations under Confucianism and an institutional structure (Jiang et al, 2012: 207)

Starting from this definition, they identify several components of guanxi formation and operationalization. Guanxi base is the foundation from which a guanxi relationship starts with. There are three types of guanxi bases: (i) ascribed bases (pre-existing/inherited qualities such as locality, kinship, family name, dialect), (ii) social bases (achieved or inherently provided relationships such as colleagues, classmate/alumni) and (iii) third party bases (“seeking guanxi” when there is no shared identity) (Jiang, 2012: 208). These three guanxi bases, nevertheless, are not enough to establish a guanxi ‘alliance: “The individuals must interact, exchange favors, build trust and credibility, and work over time to establish and maintain the relationship (Jiang, 2012:208). Ganqing and renqing are the two ways of cultivating guanxi. For non-kinship connections, either the experience of living and sharing together (such as dorm-mates in college), or gift-giving and exchanging favors in a workplace maintain ganqing that lays the ground for a long-term guanxi relationship. Renqing highlights the reciprocity of the aid, favors and support in a guanxi relationship. Mutual trust, and face (“the positive social value a person effectively claims for himself by the line others assume he has taken during a particular contact” [Jiang, 2012:209]) are also essential elements of guanxi.

Guanxi is not a term coined by scholars to describe a social phenomenon. It is a word which is actively used by the Chinese people themselves to describe social situations when they used their personal networks to achieve a professional goal. The activation of guanxi networks is described as “pulling a guanxi”. Other than the personal use of the term, Chinese media and literature also publicly refer to the term in explaining social phenomenon. Therefore, guanxi is explicitly

acknowledged as a Chinese concept but the claims of uniqueness lead to debates on orientalism (including the self-induced ones).

What leads to claims of orientalism in Guanxi studies? Guanxi is often referred in two lines of work: ethnographic research on rites and rituals; and business analysis (linked to the study of Chinese politics, either explicitly or implicitly). The former line of work tends to overemphasize the locality of the practice of ‘pulling a guanxi’ to the extent that guanxi appears ahistorical and culturally deterministic. The latter line of work is more open to comparative analyses but the point of comparison is often with postsocialist transitions or mainstream development studies and therefore framed within the authoritarian and/or traditional societies literature on crony capitalism which reduces guanxi to “going through the back door”. The analysis of recent debates in Guanxi studies in the next section reveals more about the epistemological limitations of our understanding of guanxi.

III. Guanxi Studies: Major Debates

The Guanxi studies has two main axis: One axis concerns the ontological roots of the social practice and the other axis its historical transformation. Those who claim that guanxi is an essentially Chinese phenomenon point out the persistence of guanxi over various political and economic orders throughout the Chinese history. On the other hand, those who portray guanxi as a Chinese word for personal networks, social capital and gift economy place the emphasis on the institutional change in the actual practice of guanxi. The latter acknowledges the strong ties that guanxi has today with the Chinese society, but explains its emergence with institutional conditions (Gold et al, 2004).

Is Guanxi a Chinese phenomenon?

The proponents of this idea point out “the centrality of social interaction in the formation of the individual’s identity and sense of fulfillment as a ‘person’ (Gold et al, 2004: 10). The self is formed through good social relations, self-cultivation and education. The value of an individual is determined with her respectability in the society. Contra the Western philosophy, an individual is not exactly a *tabula rasa* in the Chinese cosmology but a product of the social relations she is born into (Tu, 1994).

Note that the social relations that produce the value (if not the identity) of a person are not the exact equivalent of the social capital as theorized by the Western scholars of political culture such as Putnam. Social capital is described by Putnam (1993) as mutual trust and reciprocity in a community that creates secondary ties conducive

to public participation (either in community life or politics). As can be seen from the definition, Putnam sees social capital as civic-centered and based not on the primordial ties. In this sense, Putnam's notion of social capital is a building block of a civil or political society. Guanxi, however, is a network that is geared towards securing one's position in society - an understanding which does not necessarily include community engagement. Besides, the networks the guanxi practice aims to establish are among primary ties (unless a particular -and often politically oriented- guanxi is cultivated through artificial means which an explicit guanxi request is made to an intermediary party). A prominent Chinese scholar is often quoted to explain the scale that at which Chinese guanxi operates: "Chinese society is neither *geren benwei* (individual-based) nor *shehui benwei* (society-based), but *guanxi benwei* (relation-based)" (Liang Shuming). The nature and the quality of the relationship supersedes the identity of the network nod.

While the goal of guanxi is to foster immediate networks for an individual, it is not necessarily geared towards creating a cloud of privilege among those who secure themselves in a transgenerationally cultivated networks to maintain and sustain power as described by Bourdieu (1986). Quite the contrary, scholars argue that guanxi at times constitutes a safety net for those who are excluded from the clouds of privilege especially at times when the institutions of the state fail to protect and the individual.

Framing guanxi as an essentially Chinese phenomenon is common among the modernization theorists of various generations. Lucian Pye (1968) is a pioneering scholar who places Chinese guanxi among other non-Western examples of factionalism, patron-client relations, and informal politics. He suggests that there is a causal relationship between "Chinese psychological dependency on strong personalized authority figures" and an orderly social life on the one hand; and the need to "embed yourself in the safety of a network of relationships" (Gold et al, 2014: 11).

While not as explicitly orientalist as Pye's earlier works, the literature on Asian Values promoted to explain the success of the so-called "Asian Tigers", i.e. Asian developmentalist state model, also makes use of the guanxi concept in explaining the "dynamic entrepreneurial energy" that "collectively-oriented people" exhibit (Gold et al, 2004: 11). There is even a term coined by Gary Hamilton (1989) "guanxi capitalism" to explain China's economic rise in the last three decades.

Bringing the institutions back into Guanxi Studies

Institutionalist scholars challenge culturalist scholars on the roots of the guanxi practice and claim that there is nothing essentially Chinese

about guanxi. According to them, the institutional structure of the Chinese society leads people to seek network relations to accomplish tasks. The weak institutionalization of economic and legal system make reciprocal trust and network a crucial part of socioeconomic transactions (Gold et al, 2004: 14). Institutional scholar point out the similarities between guanxi and the network and trust systems of other shortage economies such as Russia's *blat* (Lednava, 1998).

If the practice of guanxi is as a result of institutional path dependence, changes in the institutional structure would lead to changes in how guanxi is practiced. The increased mobility of the Chinese society in the Reform era has led to an increase in the frequency of guanxi-seeking (Kipnis 1997; Kundu 2000). Walder (1986) and Oi (1988) observed an increase in the use of guanxi in the first decade of the Reform and Opening Up era under the leadership of Deng Xiaoping. The increase is related to the institutional ambiguity of the transitional period, and the scholars predict that as the reform era consolidates, the need for guanxi would decrease. Guthrie also points out that the current practice of guanxi is not the same with the historical one. Jowitt (1983) calls it "neo-traditional" guanxi. Others definite it with clientalism. Guanxi capitalism is a term coined to explain the coexistence of the guanxi with capitalism's formal institutions. McNally (2011) argues that the CCP deliberately leaves an institutional ambiguity as a socialist political party overseeing capitalist economy, and guanxi relations fill this vacuum and provide predictability and reliability in an ambiguous setting.

Current Debates in the Guanxi Studies

There are two main pillars of the current studies on guanxi that goes beyond the culturalist-institutionalist debate. One pillar is the scale of the guanxi studies, and the other one is the methodology of the guanxi studies.

The recent research on guanxi acknowledges that the guanxi practices vary at different levels and geographies of economic transaction. This difference, also acknowledged by the literature on variegated capitalism in China (Zhang & Peck), welcomes case study and small-N research on the practices of guanxi in villages, cities, regions.

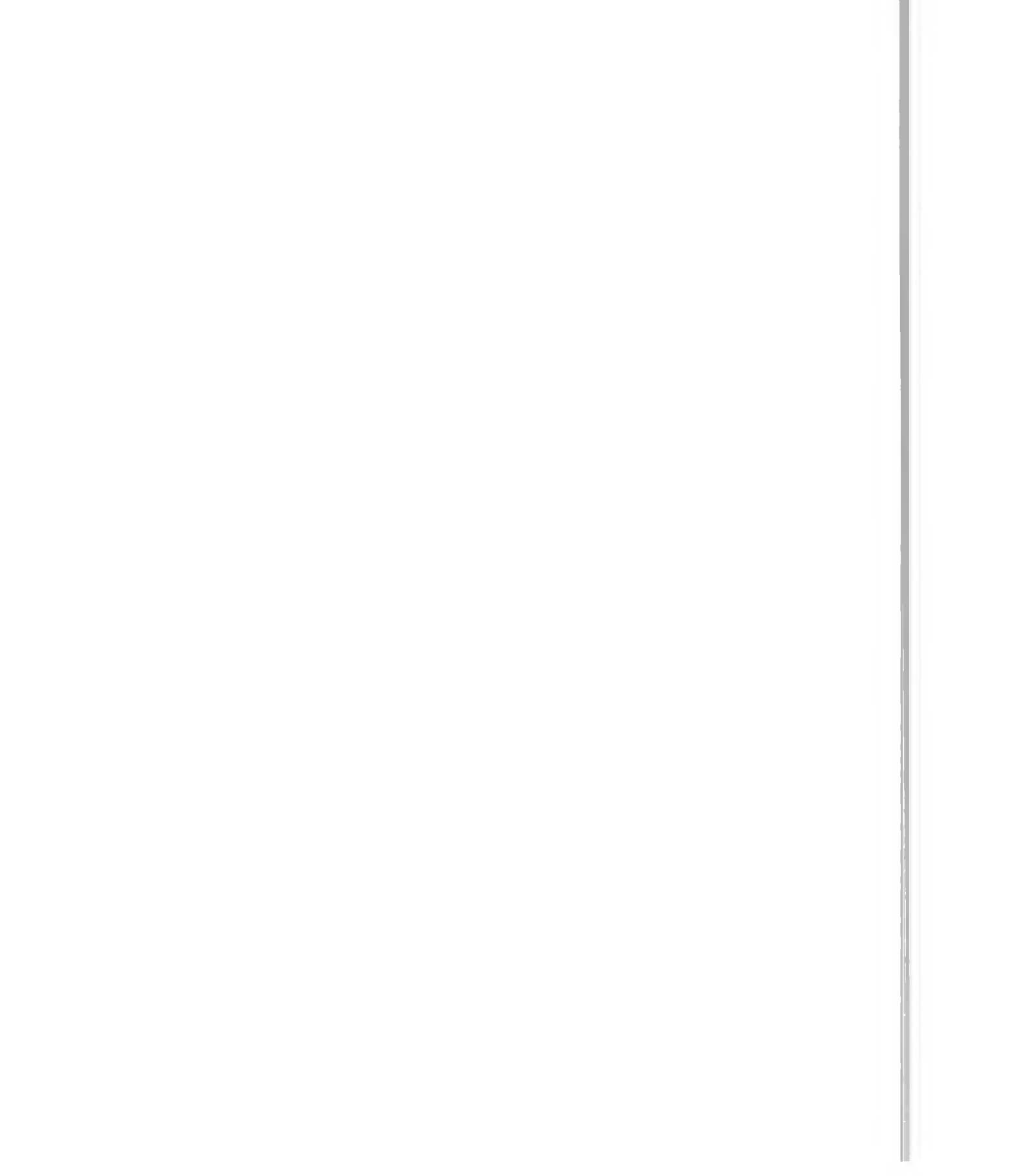
The methodological turn in the guanxi studies inquires about the information asymmetries, third-party effects, actors and contexts of guanxi practices.

IV. Conclusion: Do Concepts Travel? A Comparative Approach to Social Capital, Connections and Networks

Guanxi is a Chinese social practice but is it a part of a broader social phenomenon? While rites such as face-saving and sentimentality make guanxi a social practice particular to Chinese cosmology, the fact that trust and reciprocity are observable in the societies all around the world makes guanxi a local manifestation of a global phenomenon. From social capital in Italy to *blat* in Russia and to *kankei* in Japan, Chinese guanxi shares common traits with other systems of personalized ties which act as a substitute to formal institutions.

References

- Gold, T, Guthrie, D., Wank, D. (ed) (2004), Social connections in China: institutions, culture, and the changing nature of Guanxi , Cambridge University Press.
- Jiang, G. & Lo, T.W., Garris, C.P. (2012), Formation and Trend of Guanxi Practice and Guanxi Phenomenon in International Journal of Criminology and Sociology, Vol 1.
- Jowitt, K. (1983), "Soviet Neotraditionalism: The Political Corruption of a Leninist Regime." Soviet Studies. 35(3): 275-97.
- Hamilton, G. (1989), "Patterns of Asian Capitalism: The Cases of Taiwan and South Korea." Program in East Asian Business Culture and Development, Working Paper Series, 28, Institute of Governmental Affairs, University of California, Davis.
- Kipnis, A. (1997), Producing Guanxi, Sentiment, Self and Subculture in a North China Village, Duke University Press.
- Krause, R. (2010), Guanxi as a Model of Social Integration, Humanities Online.
- Oi, J. (1988), "The Chinese Village, Inc." In Chinese Economic Policy: Economic Reform. at Midstream, ed. Bruce Reynolds, 67-87. New York: Paragon House.
- Sato, Y. (2009), Are Asian Sociologies Possible? Universalism versus Particularism, ISA Annual Meeting Proceedings.
- Tu, W. (1994), China In Transformation, Harvard UP.
- Walder, A (1986), Communist Neo-Traditionalism: Work and Authority in Chinese Industry. Berkeley: University of California Press.
- Wellman, B, Chen, W, Dong, W (2001), Networking Guanxi in Social connections in China : institutions, culture, and the changing nature of Guanxi , Cambridge University Press.
- Zhang, J., Peck, J. (2014) Variegated capitalism, Chinese-style: Polyscalar constructions in Regional Studies.

FİRMA YAPISI VE ÜCRET EŞİTSİZLİĞİ

Özlem Albayrak*

1. Giriş

Bilim yapma pratiği üniversite çatısı altında kurumsallaşmaya başladığından beri disiplinleşme ve uzmanlaşma eğilimi de zaman içerisinde artmıştır. Doğa bilimlerinde bu eğilim büyük ölçüde “doğal” ve verimli bir sonuç gibi görülse de, sosyal bilimlerde bu disiplinleşme/uzmanlaşma, artık pek çok bilim insanınca sosyal bilimleri yoksullaştıran ve açıklama gücünü düşüren bir eğilim olarak görülmektedir. Pekçok üniversiter kurumda uzmanlaşma, mekânsal olarak da kendini gösterir. Her bölüm ayrı bir kattadır mesela, hatta yeterince büyükse bölümün kendine ait bir binası dahi olabilir. Bu mekânsal ayrılık bilimsel alanların birbirinden yalıtık olma eğiliminin tek nedeni değildir, ancak bu eğilimin güçlenmesine katkı sunduğu da yadsınamaz¹. Siyasal Bilgiler Fakültesi, Türkiye'nin en eski sosyal bilim kurumu olarak, bugün içinde bulunduğumuz YÖK ve üniversite sistemi içerisinde örgütsel olarak diğer sosyal bilimler fakültelerine benzetilmiş olsa da pek çok açıdan kuruluşundaki temel espriyi taşıyan unsurlarını kısmen de olsa korumaktadır. Bölümlerin ilk iki yılında, temel sosyal bilimler alanlarında neredeyse aynı dersleri alması gibi. Bunun yanında bölümlerin mekânsal ayrılığı da hiçbir şekilde düşünülmemiştir. Bırakın öğretim elemanlarının odalarının mekânsal olarak bölümlerine göre ortaklaştırılmasını, oda arkadaşınızın kendi bölümünüzden olma ihtimali dahi epeyce düşüktür. Evet, yıllardır bitmeyen bir yer sıkıntımız var ve yakın zamanda da bitecek gibi görünmüyor, profesörleri dışarıda bırakırsak her düzeyde akademisyen, odasını paylaşmak durumunda, profesör olana kadar. Hatta mekânsal sıkıntısı sizi rahatsız ediyorsa, profesör olduktan sonra dahi odasını paylaşan pek çok öğretim üyesiyle karşılaşabilirsiniz. İşte bu mekânsal ortaklık ya da mekânsal ayrılık yaratılmamış olmasının güzel bir sonucu, sürekli başka alanlardan bilim insanıyla bir arada olma halidir. Türkiye gibi güncel sosyal ve politik hayatı hareketli bir ülkede bunun nasıl verimli bir tartışma ortamı sağlayacağını tahayyül edebilirsiniz.

Ancak bununla kalmaz. Dostluklarınız da benzer şekilde çeşitlenir böylece. Akademisyenlerin arkadaşları genellikle akademisyenlerdir, hatta kendi alanlarındaki akademisyenlerdir dersek çok isabetsiz bir tespit

* Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi.

¹ <http://discovery.ucl.ac.uk/1754/1/Greene-Penn1997.pdf>. Üniversite kampüslerinin mekansal olarak örgütleniş biçiminin bilim yapma pratiğini nasıl etkilediğine dair çalışmalar bulunmaktadır. Türkiye için yapılmış bir çalışma da mekansal ortaklıkların önemini vurgulamaktadır. bkz. Yaylali-Yildiz, B., C. Czerkauer-Yamu ve E. Çil (2014)

yapmış olmayız herhalde. Siyasal’da dostlarınızın alanları da çeşitlenir. Bölümdeşlik üzerinden sınırlı bir sosyal ilişkiler ağı içerisinde kalmak zorunda değilsinizdir. Her anlamda besleyicidir bu yüzden. Bu mekânsal ortaklık, farklı alanlardaki bilim insanlarının aynı olgular üzerinde çokça tartışmalar yürütmesine neden olsa da ortak bilimsel çalışma yapma pratiğine yansımaları maalesef sınırlı kalmaktadır. “Bu meseleyi sen şu açıdan incellersin, ben de bu kısma açıklık getiren bir analiz yaparım” minvalinde çokça konuşmalar yapılır, ancak bu araştırma planlarının çok azı hayata geçer genelde. Bu yazı da hem meslektaş hem arkadaş olmuş iki Siyasal akademisyenin hayata geçirilmemiş araştırma planlarından biri üzerine. Bir yetişememe (hem profesyonel hem de kişisel anlamda) haline, pişmanlığa ilişkin. Ali, inovasyon ve firma yapısı üzerine çalışmalar yaptı. Değerli katkılar sundu kısa hayatında. Firma yapısı ve gelir dağılımı, özellikle ücret eşitsizliği üzerine olan yazın üzerinden, Türkiye için birlikte bir çalışma yapabileceğimizi konuşmuştuk. Firma büyüklüğü arttıkça ortalama ücret düzeylerinin arttığını ve bunun ücret eşitsizliklerini beslediğini ima eden bir yazın vardır ve Türkiye için bunun geçerli olup olmadığına birlikte bakabileceğimizi tartışmıştık. Onun kendi gündemi, benim kendi gündemim, tembellik, Siyasal’da üzerine konuşulan ama gerçekleşmeyen projelerden biri yaptı bu konuşmayı da. Bu yazı, Ali’yle üzerine konuştuğumuz, yazamadığımız yazıya bir giriş olsun istedim; kendim için bir araştırma önerisi, aslında kendime verdiğim bir söz olacak. Yazılı bir söz, önümdeki diğer gündemlerden dolayı ihmal edemeyeceğim bir not. Ali’ye arkadaşlığı için hiç edemediğim bir teşekkür aynı zamanda.

2. Firma yapısı ve ücret eşitsizliği: yazın

OECD ülkelerinde son 30 yıl içerisinde (1980-2008) ücret eşitsizliği birkaç istisnai ülke dışında (Fransa ve Japonya gibi) arttı (OECD, 2011). Ücretliler arasındaki eşitsizliğin artmasında, hem dağılımın en üstündekilerin ücret gelirlerinden aldığı paydaki artış hem de dağılımın en altında kalanların payındaki düşme etkili oldu. Ücret eşitsizliklerini inceleyen yazında şu unsurlar eşitsizlik yaratıcı dinamikler olarak öne çıktı: küreselleşme (ticari bütünleşme -özellikle gelişmekte olan ülkelerle yapılan ticaret hacmindeki artış-, faktör hareketliliğindeki artış -uluslararası portföy yatırımlarında ve doğrudan yabancı yatırımlardaki artış), teknolojik değişim (teknolojik değişim kaynaklı emek talebinde meydana gelen kayma -emek talebinin niteliksiz emekten nitelikli emeğe kayması), işgücü piyasaları bağlantılı kurumsal nedenler (işgücü piyasalarında meydana gelen değişimler: işgücü piyasalarına yönelik politika değişimleri, kurumlar ve düzenlemelerde yapılan değişimler) ve son olarak şirket yapısındaki dönüşümlerle bağlantılı kurumsal nedenler. Şirket yapısında son 30 yılda meydana gelen dönüşümlerin ücret düzeylerinde

farklılaşma ve özellikle reel ücretlerde aynı dönemde meydana gelen daralmayı açıklayan unsurlardan biri olduğunu gösteren yazın, özellikle 2008 krizinden sonra daha çok dikkat çekti. Bunda özellikle Amerikan ya da Anglo-Saxon tarzı şirket yapılarındaki dönüşümün, ücretliler arasında gelir farklılaşmasına yol açmasının yanında, genel olarak servet ve gelir eşitsizliğini de beslediği düşünüldü. Aşağıda kısa ve yetersiz bir yazın taraması ile şirket yapısı-ücret eşitsizliği ilişkisi özetlenerek, bu konuda Türkiye için yapılabilecek bir araştırma önerilmeye çalışılacaktır.

Firma yapısının ücret düzeylerini etkilediğine ilişkin argümanın temelde iki kanaldan işlediğini görüyoruz. İlki firma büyüklüğü ile ücret düzeyleri arasında uzun süredir kurulan ilişkidir (Muravyev, 2009; San, 2012). Buna göre, büyük ölçekli şirketler ya da istihdam yoğunlaşması yüksek şirketler, çalışanlarına daha yüksek ücret öderken, küçük şirketlerde ücret düzeyleri düşük kalmaktadır (ölçek primi, *size premium*). Büyük ölçekli firmalarda görece olarak daha yüksek ücret düzeylerinin görülmesinin arkasında birden fazla neden olduğu düşünülmektedir. İlki, büyük Firmaların daha yüksek teknoloji/sermaye kullandıkları, bu teknolojiyi kullanabilecek nitelikli işgücünü istihdam ettikleri için de büyük firmalarda ortalama ücret düzeylerinin daha yüksek olduğu şeklindedir. İkinci neden ise büyük Firmaların çalışan sayısının yüksekliği nedeniyle çalışanlarını denetlemek/izlemek için daha büyük maliyetlerle karşılaştıkları, bunu aşmak içinse daha yüksek ücret ödemeyi tercih ettiklerini iddia etmektedir. Son olarak ise büyük firmalarda sendikalaşmanın daha güçlü olduğu ve büyük ölçekli Firmaların toplu sözleşmeler dolayısıyla ya da sendikalaşmanın önüne geçmek için daha yüksek ücret ödemek durumunda kaldıklarını ifade etmektedir (Even ve Macpherson, 2012).

Küreselleşme sürecinde firma yapılarındaki dönüşüm, özellikle çokuluslu şirketlerin ortaya çıkması ve bunların yabancı ülkelerde (özellikle azgelişmiş ülkelerde) yaptıkları doğrudan yatırımların, yatırımları alan ülkelerde ücret eşitsizliğini besleyen diğer bir faktör olabileceği de düşünülmüştür (Figini ve Gorg, 2011). Figini ve Gorg (2001), OECD ülkeleri için yaptıkları çalışmada doğrudan yabancı yatırım alan gelişmekte olan ülkelerde yabancı yatırımların ücret eşitsizliğini artırdığını ancak azgelişmiş ülkelerde azalttığını bulmuşlardır. Azgelişmiş ülkeler arasında en yüksek yabancı yatırımları çeken ülkelere olan Çin için yapılmış başka bir ampirik çalışmada da çokuluslu şirketlerin, yerli şirketler üzerinde rekabet baskısı aracılığıyla ücretlerin düşmesine neden oldukları ve ülkede ücret eşitsizliğini artırdıkları bulunmuştur (Chen et al., 2011).

Firma büyüklüğü ile ücret düzeyleri arasında kurulan ilişkiye ilişkin yazın daha çok bunun nedenlerine yoğunlaşmışken, son 20 yılda “büyük firmalar daha yüksek ücret öder” şeklinde özetlenebilecek olgunun değişime uğradığı da görülmektedir (Even ve Macpherson, 2012). Even ve

Macpherson (2012), yaptıkları çalışmada son 20 yılda büyük firmalar ile küçük firmalar arasındaki ölçek priminin %15 düştüğünü göstermişlerdir. Büyük ve küçük ölçekli firmalar arasında ücret farklılıkları devam etmesine karşın aradaki farkın azaldığına işaret eden bir trend gözükmektedir. Bu aşağı doğru trend Türkiye için 2002-2008 yılları için yapılan çalışmada da gözlemlenmiştir (San, 2012).

Firma yapısı ile ücret düzeyleri ve ücret eşitsizlikleri ilişkisine yönelik diğer açıklama, firma yapılarında son 30 yılda meydana gelen değişimlere odaklanmaktadır. Firmaların yatırımlarını finanse etme biçimlerinde ve yönetsel yapılarında meydana gelen değişimler, reel ücretlerde son 30 yılda yaşanan daralmanın nedenlerinden biri olarak görülmektedir. Şirketlerin 2. Dünya Savaşı'ndan beri, 1929 krizinin ve Keynesyen ekonomik politikaların da etkisiyle kârlarını şirketin paydaşları (çalışanlar, yöneticiler, hissedarlar, tüketiciler, sendikalar, yerel yönetim ve yatırımcılar gibi) ile (özellikle yüksek ücretler üzerinden çalışanları ile) daha çok paylaşmak durumunda kaldıkları, ancak 1980'den beri bu yapıda dönüşüm yaşandığı savunulmaktadır (Levy and Kochan, 2012; Pearlstein, 2014). Hissedar değerinin maksimizasyonu (*shareholder value maximisation*) olarak tanımlanan bu süreçte, şirketlerin daha çok borçlanma ile yatırımlarını finanse etmeye başlamaları ile birlikte şirketlerin hissedarları memnun etmek adına çalışanların ücretleri üzerinde daha fazla baskı kurdukları ifade edilmektedir. Finansallaşmanın artmasıyla birlikte, şirketlerin kısa dönemli finansal kâra yönelmeleri sonucu, şirketler ve çalışanlar arasında 1980 öncesi geçerli olduğu düşünülen, uzun dönemli yatırımlar üzerinden kurulan üretkenlik bağlantılı ilişkinin kırıldığı savunulmaktadır (Levy ve Kochan, 2012).

3. Türkiye

Türkiye'de firma yapısı ve ücret eşitsizlikleri üzerine görebildiğim tek çalışma San (2011) tarafından yapılmıştır. Firma ölçeği ile ücret farklılığı ilişkisini Hanehalkı İşgücü Anketlerini kullanarak inceleyen makale, uluslararası yazınla paralel sonuçlara ulaşmıştır. Türkiye'de büyük firmalarda ortalama ücret düzeyleri, küçük firmalara göre daha yüksekken, 2002-2008 arasında bu fark azalmıştır. Yazar, büyük ve küçük firmalar arasındaki ücret farklılıklarındaki daralmayı, özelleştirmelere bağlı olarak kamunun işgücü piyasalarındaki düzenleyici gücünün azalmasına, bu dönemde uluslararası rekabete daha fazla maruz kalan firmaların ücretleri üzerinden rekabetçi güç kazanmaya çalışmalarına bağlamıştır. Özellikle ikinci tespit, Çin için çok uluslu şirketlerin yerli firmalar üzerinde yarattığı ücret baskısına benzer bir sürecin çalıştığını ima etmektedir.

Tuzcu ve Fıkırkoca (2005), İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda işlem yapan firmalar üzerinden yaptıkları çalışmada, Türkiye'deki firmaların

yönetişimsel yapılarını incelemişlerdir. Türkiyeli firmaların Kıta Avrupası ve Anglo-Saxon firmaların yönetişimsel modelleri ile karşılaştıran çalışma, Türkiye’de her iki modelin de bulunduğu ve melez bir modelin geçerli olduğu sonucuna varmışlardır. Bu firma yapısının ücret farklılıklarına neden olup olmadığı önemli bir araştırma sorusu olarak eşitsizliklerin düzeyinin bu denli yüksek olduğu bir ülkede araştırılmayı hak etmektedir. Yukarıda kısaca özetlendiği gibi Anglo-Saxon şirket yapılarının 1980 sonrasında hissedar değeri maksimizasyonuna yönelmesinin, çalışanların ücretleri üzerinde baskı yarattığı düşünülmektedir. Bunun yanında şirket yöneticilerinin “ücretleri”nin şirket kârlarına bağlanması ile çalışanlar arasındaki ücret farkı fark ciddi biçimde artmıştır. Küreselleşme ve kapitalizmin finansallaşmasının firma yapısındaki bu dönüşümleri açıklayan en önemli nedenler olarak öne çıktığı görülmektedir (Levy and Kochan, 2012; Pearlstein, 2014). Özellikle 2000’lerin ortasından beri bu süreçlerinden payını daha çok alan Türkiye için yapılacak bir çalışma Türkiye’de eşitsizliklerin açıklanmasına önemli katkılar sunacaktır.

Kaynakça

- Chen, Z., Y. Ge ve H. Lai (2011), “Foreign Direct Investment and Wage Inequality: Evidence from China”, *World Development*, Cilt 39, No:38.
- Figini, P. ve H. Gorg (2011), “Does Foreign Direct Investment Affect Wage Inequality? An Empirical Investigation”, *World Economy*.
- Greene, M. and Penn, A. (1997) *Socio-Spatial Analysis of Four University Campuses: The Implications of Spatial Configuration on Creation and Transmission of Knowledge*. Proceedings of the 1st international Space Syntax Symposium; April, London.
- Levy, Frank S. and Kochan, Thomas A., (2012), Addressing the Problem of Stagnant Wages (December 2012). *Comparative Economic Studies*, Vol. 54, Issue 4, pp. 739-764, <http://50.87.169.168/Documents/EPRN/AddressingTheProblemOfStagnantWages.pdf>.
- OECD (2011), *Divided We Stand: Why Inequality Keeps Rising*, OECD.
- Pearlstein, S. (2014), “When Shareholder Capitalism Came to Town”, *The American Prospect*, 19 Nisan, <https://prospect.org/article/when-shareholder-capitalism-came-town>.
- San, S. (2012), “Türkiye’de Firma Büyüklüğü ve Ücret Farklılıkları İlişkisinin Analizi”, *Çalışma ve Toplum*, Sayı: 4.
- Tuzcu A. ve Fikirkoca, A. (2005), “Corporate Governance Approach of Turkish Companies Operating in the Istanbul Stock Exchange: The Case of an Emerging Market Economy in an Age of Capitalist Diversity”, *Problems and Perspectives in Management*, 4/2005.

Yaylali-Yildiz, B., C. Czerkauer-Yamu ve E. Çil (2014), “Exploring the effects of spatial and social segregation in university campuses, IZTECH as a case study”, *Urban Design International* 19, 125-143.

YAŞAM, DÜŞÜNCE VE İNOVASYON

Ali Fıkrkoca Anı Kitabı

Ali Fıkrkoca Anı Kitabı

YAŞAM, DÜŞÜNCE VE İNOVASYON

Mülkiyeliler
Birliği Yayını

-20-00-

9789750183591